
Duke University Libraries
D01262483Q

Duke University Libraries
D01262483Q

With the Author's Compl.
J. Spira

Yalkut ha-Makhiri 'al Yeshayahu

ילקוט המכירי

על ישעיהו

מאת האדם הגדול חד מקמאי ושמו הטוב

רבי מכיר בן אבא מרי ז"ל.

Machir ben Abba Mari

היה טמיר ונעלם בבית עקד הספרים בעיר ליידען בממלכת האללאנד

הוצאתיו לאור פעם ראשונה

והוספתי עליו ציונים ומראה מקומות הכתובים ומקום מוצא מאמריו
בתלמוד והמדרשים השונים למיניהם

והערות והגהות עד מקום ידי מגעת

הצעיר

יהודה זאב כהנא שפירא.

ברלין.

בשנת כה תברכו לפ"ק.

בדפוס של צבי הירש במהו' יצחק איטצקאווסקי.

מנחת תודה

לכבוד הרב החכם הכולל הנודע לתהלה ולתפארת

מו"ה **משה** (ד"ר) **גאסטער** נ"י

אב"ד דק"ק הספרדים במדינות בריטאניה הגדולה

מאת המוציא לאור.

ראש דבר.

ראה אנכי נותן לפניכם היום, ילקוט לא היה בדפוס לעולמים, אשר העתקתי מכ"י עתיק יומין הנמצא בבית אוצר הספרים אשר בעיר ליידען Scaliger Nr. 7. והחכם החוקר הגדול ד"ר שטיינשניידער מזכירהו ברשימתו דף 347—349. הכ"י אשר לפני, לדאבון נפשינו חסר יביאנו, באמצעותו וגם בסופו, וכל קורא מבין לא ישים אשם נפשי אם ימצא פעם משגה, כי כבד מאד לתקן טעותים בכ"י יחידי, והוא אחד ואין שני להמשיל לו לראות אי זה דרך ישכון אור.

נכתב על גויל, ובתוכם גם על נייר, והמכתב מכתב ספרדי ישן נושן הוא. ואם אמנם לא פורש הזמן אשר העתיקו המעתיק, ידוע נדע כי כלה את מלאכתו לא יאוחר מסוף המאה הארבע עשר למספרם, כי רשום עליו בכתב אמת שנמכר בשנת 1415 לאיש אחד ושמו Crescas קריישטו. — מלאכת הכורך אותו, רמיה. העלים בלולים יעלו, ויש דפים אחרונים המכורכים לפני הראשונים.

עין ראתה ותעיד שהמעתיק הלך בעקב המלקט, לא נטה ימין ושמאל, עליו לא הוסיף וממנו לא גרע, אכן בין ציוני אפיקי המאמרים נמצא שגיאות, ואנחנו לא נדע מי משניהם שגה ברואה.

ובהיותו קובץ מאמרים אשר לוקטו אחד אל אחד והיו לאחדים, הכי קרא שמו „ילקוט", במצאך בו איזו נוסחא שונה מנוסחאות המדרשים שבידנו ובפרט מהילקוט שמעוני, אחרי הילקוט הלזה להטות, בהיותו כביר ימים ממנו. מבארו דלה וישק את העדה, כאשר הוכיח הרב החכם הכולל ד"ר גאסטער נ"י באותות ובמופתים.

נכספה וגם כלתה נפשי לדעת מתי חי המלקט הלזה, ואיה מקום כבודו. בקשתי את שאהבה נפשי, והפעם יגעתי ולא מצאתי תאמין, אכן שמו „מכיר בן אבא מרי" יעידנו שמכון שבתו היה בצרפת הדרומית, ומהקדמתו נראה שהוא היה הראשון לראשונים הקוראים ללקוטיהם בשם „ילקוט". ויתרון למאמריו, בשלמותם הוא, ועל פי רוב, נוסחאותיו יותר מתישבות על הלב.

גם היו לעיניו מדרשים אחרים, שנאבדו מאתנו, קורא אני עליהם „חבל על דאבדן ולא משתכחין". הלא המה הגדת שה"ש, מדרש דשחנו"ע*), ומדרש איוב. הראשון הוא נבדל מאד באיכותו מכל המדרשים אשר בידנו, יכיל מאמרים בענייני משיח וקץ הימין. והשני, שמץ מנהו נרמז בפסיקתא דרב כהנא. והשלישי נזכר בו רק פעם אחת, על כן כבד הדבר מאד לשפוט עליו, גם הוא מזכיר מאמרים בשם הילמדנו ובשם התנחומא זה לעמת זה.

---

*) ר"ת ההפטרות דרשו, שמעו, חזון, נחמו, ותאמר ציון, עניה סוערה וגם הרב החכם ונבון כש"ת מו"ה יוסף כהן צדק העירני על זה.

מהקדמתו נראה שאסף ילקוטים גם על תרי עשר, תהלים, משלי ואיוב. והנה הילקוט לתהלים נמצא בבית עקד הספרים הגדול Bodleiana באקספארד. ויהי כשמע הרב החכם הכולל ד״ר גאסטער נ״י שיש שבר בממלכת רוסיא, ושם נמצאת העתקה יותר שלמה, לא נח ולא שקט עד אשר נפן צפון לבריטניא הסיע. ועל תרי עשר נשאר רק חלק גדול בבריטיש מוזעאום, ונעתק בשנות המאה השש עשר למספרם, חסר מעט בראשיתו וגם באחריתו. ומי יתן ויצאו גם אלה לאור עולם, הלא אז באורו נראה אור תורה להבין במקרא דברי חכמים וחדותם, ונדע רבי מכיר מה פעל.

להקל על הקורא, נתתי ריוח בין הדבקים כסדר הפרקים והפסוקים. זולתי אם ענין אחד יקשר פסוקים אחדים זה לזה כארח הדרוש. וגם ציינתי מראה מקומות הכתובים, מקום מוצא, וכל התחלה והתחלה תחל באותיות גדולות, כמשפט. והערותי הוספתי בראש הספר.

הציונים ממדרש רבות לתורה וחמש מגלות ציינתי לפי דפי דפוס פראנקפורט משנת 1714, השוה גם לדפוס אמשטרדם משנת 1725. אחרי רואי שגם החכם חוקר הגדול ד״ר צונץ בחר לו את הדפוס ההוא לסגלתו, כאשר אמר עם הספר Gottesdienstliche Vorträge. וגם ציינתי הפרשיות במדרש על התורה והפרקים ופסקים במדרש ה׳ מגלות.

סדר המסכתות והפסקות והדפים במכלתא ובספרי, בחרתי לי את הוצאת הרב החכם מו״ה מאיר איש שלום דפוס וויען. ובמאמרי התנחומא שויתי לנגדי תמיד את התנחומא הנדפס מקדם. וגם זה אשר הוציא לאור הרב החכם המבקר מו״ה שלמה בובער נ״י. וכן עשיתי למדרש תהלים, באשורו אחזה רגלי. וגם הוספתי ציון הקאפיטול או המזמור והפסוק להקל על המחקר ומלקט שיבא אחרי.

אני טרם אכלה לדבר, אמצא לחובתי להודות ולהלל את הרב החכם הכולל הגודע לתהלה ולתפארת מו״ה משה (ד״ר) גאסטער נ״י אב״ד דקהל הספרדים בבירה ובמדינות בריטניה הגדולה, וראש ישיבת בית הספר בראמסגאטה, על רב חסדו וטובו גמל עלי בגוף ובנפש. ישלם ה׳ פעלו וכל אשר לו ירבה.

והפעם אודה יה כי הושיעני וזכני להוציא את הילקוט היקר הזה מאפלה לאורה, בו בטח לבי, כי תושיע לי ימינו להוציא לאור תעלומה ספרים טובים ומועילים הכלואים במקום אסירי כתבי היד אסורים.

אני אני עבדכם

יהודה זאב כהנא שפירא.

הערות והגהות.

דף 3 שורה 1. ב״ר: פ׳ מ״ד דף מ״ח ע״ב. הנוסחאות כמעט שוות. עיין יד יוסף. ש׳ 6. ויקרא רבה, פ׳ ו׳ דף קע״ב, ד׳ קצת שינוי. עיין מגילה דף ט״ו וילקוט במקומו רמז שס״ו. ש׳ 12. במדבר רבה, לא מצאתי ברבות: רק עיין בגמ׳ סוטה דף י׳ ע״ב. ש׳ 17. פסחים, דף ס״ז ע״ב וב״ב, דף י״ד ע״ב רק עד ש׳ 21, וא״ר יוחנן וגו׳. ש׳ 23. ויקרא רבה, פ׳ ל״ו דף ר״ז, ג׳. עיין ירושלמי פ׳ י״א דסנהדרין.

דף 4 ש׳ 9. סיפרי, (דברים לב א) ס׳ ש״ו דף קל״א, דפוס איש שלום, הנוסחאות משונות. הסיפרי מקצר מה שבעל הילקוט מאריך, ועיין שם היטב. ש׳ 33. מדרש קהלת רבתי, (קהלת ד ד) פ׳ א׳ דף פ״ג ג׳.

דף 5 שורה 7. מכילתא, (בא פ יב.) דף י״ב א׳, ב׳. דפוס איש שלום, מקצר כאן איזה דוגמאות מה שהן יותר באריכות ובשלמות במכילתא. גם הילקוט אין מכוון כ״כ סדר הדוגמאות.

דף 6 ש׳ 9. ויקרא רבה, פ׳ כ״ז דף קצ״ז ב׳. כאן מקוטע קצת. ש׳ 22, סיפרי, פיסקא ש״ט דף קל״ג ג׳, דפוס איש שלום, הנוסחאות יותר באריכות כאן ממה שהן בסיפרי. ש׳ 32. מס׳ מכות, דף ל״ב א׳, ב׳, הנוסחאות כמעט שוות. ש׳ 39, מ׳ תהלים, (מזמור א א) דפוס בובער דף 9 סימן ח׳, עיין ילקוט רמז תרי״ג. דבי, מוחה.

דף 7 ש׳ 3. שמות רבה, פ׳ ט״ו דף קל״ג ג׳. מקצר בילקוט רק איזה דברים הנראים כנוספים ברבות. ש׳ 12, קידושין, דף ל״ו ע״א. קצת שינוי ואינו בעיקר הדברים. ש׳ 21, סיפרי, פיסקא ש״ח דף קל״ג ע״א. דפוס איש שלום, עיין במאיר עין ותמצא שטעה הגאון במחילת כבודו. ש׳ 31, תנחומא, בחקותי פ׳ ב׳. בילקוט הגירסא יותר מתוקנת, ובדפוס בובר ויקרא דף 109, ס׳ ב׳, משונה הרבה מתנחומא דידן ומילקוט, עיין שם, ועיין גם בילקוט הושע תקכ״ז.

דף 8 ש׳ 4. איכה רבתי, (איכה א כב) פ׳ א׳ דף ס״ט ד׳. ש׳ 9, פתיחתא דאיכה רבתי, דף נ״ג ב׳. איזה מלין יותר בר׳ ממה שבילקוט. ש׳ 17. שה״ש רבה, (ח׳ י׳) דף ל״ח ג׳. הילקוט השמיט פסוק א׳ אחר יוצאות. ש׳ 32, מפני ששתי מלות שוות. ש׳ 36, ב״ר, פ׳ ע״ד דף פ״ג ג׳.

דף 9 ש׳ 2. זכות צ״ל בזכות. ש׳ 6, מדרש תהלים, מזמור כ״ז, דפוס בובער דף 228 סימן ז׳. שם. שה״ש, לא מצאתי במ׳ שה״ש. ש׳ 16, ברכות, דף י״ט ע״א. ש׳ 18, אמר ר׳ לוי וכו׳. לא מצאתי בגמ׳ ברכות ולא ידעתי איזה מקורה, וגם אינו במדרש רבה. ש׳ 27, חגיגה, דף ד׳ ב׳. ש׳ 29, ברכות, דף ל״ב ב׳. ש׳ 32, חגיגה, דף ד׳ ב׳. שם, ד׳ א׳ ב׳.

דף 10 ש׳ 6. במדבר רבה, פ׳ כ״א דף רפ״ב ג׳. ש׳ 10, שבת, דף קמ״ה ע״ב. ש׳ 31, שמות רבה, פ׳ ט״ז דף קל״ג ג׳. ש׳ 34, ברכות, דף ל״ב ב׳. ש׳ 38, ירושלמי ברכות, פ״ד משנה א׳ דף ז׳ ב׳ ג׳. עיין עוד ירוש׳ תענית פ״ד משנה א׳, ובבלי תענית דף ס״ד ב׳. בירושלמי ברכות הגירסא משונה מעט ממה שהיא בילקוט דף 11, ש׳ 3, וכו׳.

דף 11 ש׳ 8. שמות רבה, פ׳ כ״ב דף קל״ט ד׳, משונה מעט. ש׳ 18, שם, דף קל״ג ג׳. ש׳ 19, נדה, דף י״ג ב׳. ש׳ 21, במדבר רבה, פ׳ ב׳, דף קי״ב, ג׳ ד׳.

דף 12. ירושלמי ר״ה, פ׳ ד׳ משנה ז׳ דף נ״ט ג׳. עיין גם בבלי שם דף ל״ב א׳. ש׳ 22, ילמדנו. ש׳ 33, סנהדרין, דף ל״ה ע״א. ש׳ 37, ילמדנו, עיין בתנחומא דידן פ׳ משפטים ס׳ ו׳. ועיין שאלתות דר׳ אחאי פ׳ משפטים ס׳ נה והעמק שאלה שם. חסר בתנחומא דפוס בובער.

דף 13 ש׳ 8. מס׳ שבת, דף פ״ט ע״ב. קצת משונה בילקוט ואיזה מאמרים בקיצור. ש׳ 20, ירושלמי שבת, פ׳ ט׳ משנה ג׳, דף י״ב ע״א, עיין עוד ירוש׳ יומא, פ׳ ד׳ משנה ה׳ דף מ״ג ה׳. ש׳ 27, יומא, דף ס״ז ע״א. עיין שבת דף פ״ט ע״ב. ועיין עוד בירושלמי יומא פ׳ ד׳ משנה ה׳. הילקוט מאריך קצת. ש׳ 34, שה״ש רבה (ה טו) דף ל״א ע״א. עיין ויקרא רבה פ׳ כ״ז דף קצ״א ע״א הנוסחאות כמעט שוות, ובילקוט יותר מכוונות, איזה מאמרים חסרים כאן.

דף 14 ש׳ 16. סיפרי, (סוף ס׳ מ׳) דף ע׳ ע״א דפוס איש שלום. ש׳ 24, ויקרא רבה, פ׳ ל״ה דף ר״ו ג׳ ד׳. עיין עוד שם פ׳ י״ג דף קע״ט ג׳. ש׳ 28, תני וגו׳, אינו מן ויקרא רבה, רק לקוח מן סיפרי סוף ס׳ מ׳. (עיין לעיל ש׳ 16). ש׳ 33, קידושין, דף ס״א א׳ ב׳. הילקוט השמיט איזה דברים.

דף 15 ש׳ 1. מכילתא, (בא פ׳ י״ב) דף י״ב ע״ב דפוס איש שלום. ש׳ 3, פסיקתא, חסר בכ״י (וציינתי אותו מפני שהמאמר לקוח מן הפסיקתא) דף קכ״א ע״ב דפוס בובער, עיין עוד איכה רבתי א׳, א׳ דף פ״ה ג׳, ומסורת המדרש. ש׳ 11, עיין איכה רבתי דף ע׳ ד׳ הנוסחאות משונות מעט. ש׳ 19, סנהדרין, דף ל״ה ע״א. ש׳ 24, מדרש קהלת, (ג׳ טו) דף צ״ג ע״ב. הילקט מדלג ומקצר בהרבה מקומות, או שהגירסא בדפוס שלנו רחבה מני ים. יש לטובה ידים.

דף 16 ש׳ 16. בראשית רבה, פ׳ כ״ח דף ל״א ב׳. המאמר מילתא דאמרי אינשי משונה בב״ר. ש׳ 20, שמות רבה, פ׳ ל״א דף קמ״ה ע״ב, קצת חילוק בגירסאות. עיין מדרש הגדול (ויקרא כה לד). ש׳ 24, עוד, לא נמצא בשמות רבה. ועיין פסיקתא דפוס בובער דף קכ״ב ע״א. (לא ידעתי לאיזה ספר כיוון בזה הציון ונ״ל כי המעתיק השמיט פרשה אחת אשר מקורה בפסיקתא ולזה כיוון.) ש׳ 39, ב״ב דף ט״ו ב׳.

דף 17 ש׳ 3. פסיקתא, דף קכ״ב דפוס בובער. ש׳ 16, שמות רבה, פרק ל׳ דף קמ״ז ע״ב. ש׳ 20, תנחומא שופטים, סימן א׳ עיין במקומו. ש׳ 29, חסר כאן בילקוט כג׳ שורות לפי תנחומא הנדפס.

דף 18 ש׳ 1. עוד, (משמע בתנחומא) רק אינו שם וגם לא בתנחומא דפוס בובער. ש׳ 9, שבת, דף קל״ט א׳. ש׳ 21, סנהדרין דף צ״ח ע״א בגמרא, א״ר שמלאי משו׳ ר״א בר״ש, ומשונה עוד קצת יותר בילקוט. ש׳ 24, עוד, לא

נמצא בסנהדרין ולא בכל הש״ס ורבות ולא ידעתי מקורה. גם זה לראיה כי המעתיק השמיט איזה פרשיות וציונים. ש׳ 25, שמות רבה, פרק ל׳ דף קמ״ז ג׳. ש׳ 34 הגדת שה״ש, זה אחד מן הספרים שנאבדו מאתנו, ואפריון נמטה ליה לבעל הילקוט כי הציל לנו מעט ממדרש המופלא הזה, כי כולו מדבר בעניין ביאת המשיח באותותיו ובמופתיו. חבל על מה דאבדין.

דף 19 ש׳ 14. ברכות, דף ח׳ ע״א. ש׳ 18, ירושלמי מגילה, ד׳ ד׳, דף ע״ה ע״א. ש׳ 24, שבת, דף כ׳ ע״ב. הגהתי עפ״י הגמרא כי רובו ככולו נשמט בהעתקה (וסגרתי בין שתי חצי הלבנה כל מה שהגהתי כמו שהיה דרכי בזה הספר לציין הגהותי). ש׳ 27, ירושלמי שבת, ב׳ א׳ דף ד׳ ג׳. ש׳ 31, מדרש תהלים (מזמור ל״ו) דף 251 דפוס בובער. הגירסא משונה קצת, ובילקוט יותר מתוקנת, ומכוונת יותר עם הדפוסים הישנים. ש׳ 95, עוד שם, (ג׳ א׳) דפוס בובער 279. גם פה גירסת הילקוט מכוונת עם דפוס קושטא ולא עם דפוס בובער (המאריך ומקצר מוסיף ופוחת).

דף 20 ש׳ 13. תנחומא, (פ׳ עקב ס׳ ג׳). ש׳ 25, סיפרי, דברים פ׳ כ״ח, דף ע״א ע״א דפוס איש שלום. (ילקוט ישעיה ס׳ רנ״ח). ש׳ 29 ב״ב דף ג׳ ע״ב. ד׳ א׳. קצת שינוי.

דף 21 ש׳ 4. פסחים, דף פ״ה ע״א. הנוסחאות כמעט שוות. ש׳ 9, מדרש תהלים, (פ׳ א׳ ב׳) מכוון יותר עם דפוס קושטא מדפוס בובער (הוא לא ראה שצ״ל, שבמנין מנין כמו שהוא לפנינו בדפוס קושטא עיין שם דף 365). ש׳ 29, מדרש תהלים (ב׳ י״ב) הילקוט משונה קצת מכל הדפוסים. המאמר ממדרש תהלים אינו רק עד ש׳ 34, כי מציון תצא תורה, חסר כאן הציון: עוד שם. כי הוא לקוח ממזמור י״ד ו׳. רק משונה הסדר פה בילקוט. עיין בובער דף 113 ס׳ ו׳. ש׳ 40, ב״ב, דף כ״א ע״א.

דף 22 ש׳ 10. ברכות, דף ס״ג ע״א. הלשון משונה קצת בילקוט ואיזה מלים חסרים. ש׳ 27, שבת, דף ס״ג ע״א. הנוסחאות שוות רק בשורה 40 דלג מן אביי א׳ לאביי ב׳, וחסר.

דף 23 ש׳ 3. ירושלמי שבת, ו׳ ד׳. דף ח׳ ע״ב. אחר לאתים צ״ל לאטין ובמקום ומגזרין, צ״ל למיגזיין. ש׳ 8 סיפרי, דברים פ׳ שי״ח דף קל״ו א׳. דפוס איש שלום. הגירסא יותר נכונה בילקוט. (נ״ל כי גירסאות הילקוט במאמרים הלקוחים מסיפרא וסיפרי ומכלתא יותר מדוייקים, ודבר זה צריך עיון). ש׳ 15. ילמדנו, ע׳ תנחומא כי תשא. פ׳ א׳ וב׳. חסר בתנחומא ההתחלה מס׳ א׳ וסוף מס׳ ד׳. עיין במבוא דפוס בובער דף ל״ט. עיין עוד פסיקתא רבתי כי תשא דף ל״ז דפוס איש שלום ופסיקתא ס׳ י״ט דף י״א דפוס בובער. ש׳ 23, ילמדנו, עיין תנחומא בשלח פ׳ י״ב. בתנחומא דפוס בובער חסר. (מכאן ראיה כי גם זה התנחומא אינו הילמדנו). ועיין מכילתא בשלח פ׳ ב׳ דף ל״ה ב׳ דפוס איש שלום. ש׳ 27, שמות רבה, פ׳ ט״ו. דף קל״א ב׳. איזה דברים משונים.

דף 24 ש׳ 2. ב״ר, פ׳ ו׳ דף ח׳ ג׳. הגירסא בילקוט קצרה ויותר נכונה. ש׳ 6, במדבר רבה, פ׳ י׳ דף רל״ז א׳. ש׳ 11. סנהדרין דף צ״ג א׳. ש׳ 18, ב״ר, פ׳ ע״ז דף פ״ו ב׳ ג׳. תחלת הפרק וקצת מאמצעית. ש׳ 21, תנחומא, שופטים

פ׳ ח׳. בתנחומא מאמר אחד שלם באמצע נראה כהוספה מאוחרת. עיין דפוס בובער. דברים ל״א ס׳ ח׳ (הוא הגיה לחנם ס׳ ל׳) והמאמר נוסף גם הוא בזה התנחומא.

דף 25 ש׳ 1. מכילתא, (בשלח פ׳ ח׳) דף מ״א א׳ ב׳ דפוס איש שלום. ש׳ 9, סוטה, דף ד׳ ע״ב ר׳ חמא בר חנינא. ש׳ 21, ב״ר, פ׳ ח׳ דף י׳ ג׳. בעל הילקוט השמיט איזה תיבות. קרונין, צ״ל קרוכין, הימנון, דזמינא. עיין מתנות כהונה. ש׳ 28, חנינה, דף י״ד ע״א הילקוט מקצר הרבה דברים.

דף 26 ש׳ 32. מדרש תהלים, (לט א) מכוון יותר עם דפוס קושטא. ד׳ בובער דף 255. ש׳ 38. יבמות ירושלמי ט״ז ג׳ דף ט״ו ג׳. הגידסאות משונות מעט.

דף 27 ש׳ 11. סיפרי, דברים פיסקא ש״ה דף קל״ג ע״ב. הגירסא יותר מתוקנת בילקוט ממה שהיא בסיפרי. ש׳ 16. מדרש תהלים, (ע״ב א׳) מכוון עם דפוס קושטא מזמור ע״א. ש׳ 31, עוד שם, (ק״ח א׳.) שוה עם דפוס קושטא (ס׳ קי״ג). במדרש דפוס בובער נשמטו איזה תיבות ואיזה נשתנו, משא״כ בדפוס ק׳ ובילקוט.

דף 28 ש׳ 8. ב״ר, פ׳ ל״ג דף ל״ה ד׳. הנוסחא משונה קצת. ש׳ 16, ב״ב, דף י״א ע״א בגמרא יותר באריכות. ש׳ 23, פיאה ירושלמי, א׳ א׳ דף ט״ז ע״ב. ש׳ 36, קידושין דף ל״ט ע״ב. משונה קצת.

דף 29 ש׳ 10. מדרש אחשורוש. (א׳ ט׳). דף קכ״א ג׳. ש׳ 15, אמ״ר: אמר רב חוניא. ש׳ 18, ב״ר, פ׳ פ״ב דף צ״א ג׳. הנוסחא קצת מקוטע כאן. והחילוק רק באיזה דברים טפלים. ש׳ 38, שמות רבה, פ׳ ה׳ דף קכ״ג ג׳ ד׳.

דף 30 ש׳ 9. מדרש רות, (א׳ א׳). דף מ׳ ד׳. הנוסחאות שוות. ש׳ 20. שבת, דף נ״ד ע״ב. איזה תיבות יותר בגמ׳.

דף 31 ש׳ 8. מסכת ברכות, דף ו׳ ע״א. כמעט שוה. ש׳ 13, מס׳ סופרים, ז׳ ג׳. הגירסא משונה. ש׳ 16, ב״ר, פ׳ י״ח דף כ׳ ד׳. הגירסאות בילקוט מהוגנות יותר ממדרש שלפנינו. ויש הפרש גדול ביניהם בהרבה דברים. ש׳ 29, יומא, דף ט׳ א׳ ב׳. כמעט שוה. בעל המלקט הנהו כמו מלקט עמרים, ומקצר. ש׳ 38, איכה רבתי, (ד׳ ט״ו) דף ע״ט ג׳ ד׳. כמה דברים נשמטו בילקוט וכמה גירסאות משונות. ונראין כמו יותר עתיקין מדפוסים שלפנינו.

דף 32 ש׳ 27. שבת, דף ס״ב ע״א. כמעט שווה. ש׳ 33, ירושלמי שבת, ד׳ ד׳ דף ח׳ ע״ב. הרבה חילופי נוסחאות.

דף 33 ש׳ 12. שבת, דף ס״ב ע״ב. גירסת הילקוט עדיפא מגירסת הגמ׳. ש׳ 26, שמות רבה, פ׳ ג׳ דף ק״כ ד׳. שוה. מתהרגין: נהרגין. ש׳ 30. איכה רבתי, פתיחתא דף נ״א ע״ב. ש׳ 33, ירושלמי פסחים ח׳ ח׳ דף ל״ו ע״ב. ש׳ 36, נדה, דף נ״ט ע״ב ודף ס׳ ע״א. משונה מגירסות הגמ׳.

דף 34 ש׳ 4. איכה רבתי, (ה׳ י״א) דף פ״א ע״א. שוה. ש׳ 11, שה״ש רבה, (א׳ י״ג) דף י״ז ב׳ ג׳. ש׳ 14, סנהדרין, דף צ״ב א׳ ב׳. שינוי גדול בין הגמ׳ והילקוט. כאן חסר הרבה ואיזה מאמרים קטועים. ש׳ 19, ב״ב, דף ע״ה ע״ב. שוה. ש׳ 22, תנחומא, קדושים ס׳ ה׳. עיין תנחומא דפוס בובער ויקרא דף 74, ס׳ ה׳. ש׳ 32, ויקרא רבה, פ׳ ל״ה דף ר״ו ע״א. ש׳ 35, אבות דר׳ נתן פ׳ ל״א. הגירסא מכוונת יותר עם נוסחת הכ״י מאדר״נ.

דף 35 ש׳ 2. הגדת שה״ש, המדרש הנאבד מאתנו. ש׳ 14, בראשית רבה, פ׳ מ״ד דף מ״ט ג׳ ד׳. כמעט שוה. ש׳ 21, ב״ב, דף ע״ה א׳ ב׳. איזה מאמרים

חסרים בגמרא. ש׳ 37, במדבר רבה, פ׳ כ״א דף רפ״ב ג׳. הנוסחא כאן בקיצור. ש׳ 39, תנחומא, דפוס בובער שמות דף 90, סי׳ ד׳. אינו בתנחומא דידן רק בהוצאת בובער. עיין הערותיו שם (ס׳ כ״ב).

דף 36 ש׳ 9. ב״ר, פ׳ מ״ח דף נ״ג ע״ב. כמעט שוה. ואך איזה שינוים קלים. ש׳ 20, נפל טעות בנוסחת הילקוט ובלבל דבריו. ש׳ 29, סוכה, דף ב׳ א׳ וב׳. כמעט שוה. ש׳ 38, עוד שם: סוכה דף ו׳ ב׳ שוה.

דף 37 ש׳ 2. ירושלמי סוכה, א׳ א׳ דף נ״ב ע״א. ש׳ 11, חסר כאן טעמא דר׳ שמעון. ש׳ 16, הגדת שה״ש, המדרש הנאבד. ע׳ תרגום שה״ש (א׳ א׳). ש׳ 25, מנחות, דף נ״ג א׳ ב׳ שוה. ש׳ 31, תנחומא׳ ע׳ דפוס בובער בראשית דף 19 סי׳ כ״ה. חסר בתנחומא דידן. ש׳ 33, איכה רבתי (ב׳ ג׳) דף ע״ב ג׳ ד׳.

דף 38 ש׳ 11. סיפרי, דברים פ׳ שנ״ב דף קמ״ה דפוס איש שלום. שוה. ש׳ 15, עוד שם: דברים פ׳ ל״ז דף ע״ו ע״ב. גירסת הילקוט יותר נכונה. ש׳ 26. סוכה, מ״ט א׳. ש׳ 31, איזה דברים חסרים בגמרא ונמצאים כאן. ש׳ 35, סוכה ירושלמי, ד׳ ז׳ דף נ״ד ד׳. ש׳ 37, ר״ה ירושלמי, ב׳ ג׳ דף נ״ח ע״א. ש׳ 59, ב״ר פ׳ י״ט דף כ״ד ד׳.

דף 39 ש׳ 1. סיפרי, לא מצאתי שם. ש׳ 24, במדבר רבה, דף רס״ח א׳. קצת שינוי. מן ש׳ 27 עד 30 חסר במד״ר וגם איזה דברים אחרים חסרים שם.

דף 40 ש׳ 8. ירושל׳ ב״ק, א׳ א׳ דף ב׳ א׳. ש׳ 15, ב״ר פ׳ כ״א. דף כ״ה ע״א. כמעט שוה. ש׳ 19, מדרש קהלת, (י״א ג׳) דף קי״ג ג׳ גירסת הילקוט יותר טובה ומתוקנת. ש׳ 29, שה״ש רבה, (ב׳ ט״ז) דף י״ח ג׳ ד׳. ש׳ 37 מדרש משלי, במקומו פ׳ י״ט דפוס ווינציא דף ע״א ג׳. חסר שם משורה 38 עד דף 41 ש׳ 2. עיין דפוס בובער דף 86.

דף 41 ש׳ 6. איכה רבתי, פתיחתא דף נ״ג ב׳. הרבה חילופי נוסחאות בין הילקוט והמדרש. וכמה דברים נשמטו מילקוט. ש׳ 18, ברכות, דף נ״ח ע״ב. ש׳ 31 משונה לגמרי מגירסת הגמ׳. וגם במה שלאחריה יש שינוי קצת.

דף 42 ש׳ 5. ב״ר, פ׳ ל״ו. דף ל״ט ד׳. ש׳ 8, ר׳ יהודה, אמר רבי חנין בשם וכו׳. ש׳ 12, שבת, דף ע״ה ע״א. ש׳ 15 יונתן, בגמרא יוחנן. ש׳ 17, זה: הישוב תקופות וכו׳. ש׳ 17, עוד שם: שבת דף קי״ט ע״ב. שוה. ש 20, סוטה, דף מ״ח ע״א. ש׳ 25 הקב״ה: ואין איש אלא הקב״ה שנא׳. ש׳ 27, סנהדרין, דף צ״ב ע״א. ש׳ 29, סנהדרין, דף קי״א ע״א. כמעט שוה. ש׳ 32, קידושין ירושלמי, פ״א דף ס״א ע״א. כמעט שוה. ש׳ 38, מדרש קהלת, דף ק״י ע״א. הנוסחאות משונות מעט.

דף 43 ש׳ 4. שמות רבה, פ׳ י״ט דף קל״ו ע״א. נוסחא דילקוט יותר טובה מרבות. ש׳ 21, ב״ר, פ׳ מ״ח דף נ״ג. א׳. כמעט שוה. ש׳ 29. תנחומא, פ׳ קדושים סי׳ א׳, הנוסחאות משונות הרבה. ומכוונות יותר עם דפוס בובער.

דף 44 ש׳ 13. מדרש תהלים, (ק״א א׳) ד׳ בובער דף 426 משונה הרבה. ש׳ 23, ויקרא רבה, פ׳ כ״ד דף קצ״ב ג׳ ברבות הדוגמאות יותר באריכות. וגם איזה דברים משונים. שותף: ברבות שטף. ש׳ 37, מדרש משלי פ׳ י״ד דף 76 דפוס בובער ס׳ ל״ד. ש׳ 38, ברכות, דף י״ב ע״א. משונה מעט.

דף 45 ש׳ 6. איכה רבתי, דף ס״ה ע״א. כמעט שוה. ש׳ 10 פסחים, דף

ס״ח ע״א הנוסחאות משונות מעט. ש׳ 25, ברכות, דף כ״ד ע״ב. כמעט שוה. ש׳ 31, ב״ר, פכ״ב דף כ״ה ד׳ כמעט שוה. עיין בגמ׳ סוכה דף נ״ב ע״א. ש׳ 36, סוכה, פ״ה דף נ״ב ע״א כמעט שוה.

דף 46 ש׳ 3. סנהדרין, דף צ״ט ע״ב. שוה. ש׳ 9, סיפרי. פ׳ קי״ב דף ל״ג א׳. ש׳ 14, סיפרי, פ׳ שכ״ה דף קל״ט ע״א. משונה קצת. ש׳ 20, סוטה דף מ״ב ע״ב. ש׳ 28, תוספתא דסוטה פ׳ י״ד מ״ז. דף 320 ד׳ צוקערמאנדעל. ש׳ 35 במדבר רבה, פ״י דף ר״מ ע״א. הנוסחאות כמעט שוות.

דף 47 ש׳ 34. ב״ר, פ׳ ס״ה דף ע״ב ע״ב מאריך מעט.

דף 48 ש׳ 3. במדבר רבה, פ״ז דף רכ״ג ד׳. הנוסחאות כמעט שוות.

דף 49 ש׳ 5. פתיחתא דאיכה רבתי, דף נ׳ ע״ב. הילקוט השמיט מאמר אחד. ש׳ 38, תנחומא, ליתא בתנחומא.

דף 50 ש׳ 1. שמות רבה, פ״א דף קי״ט ג׳. ש׳ 5, ילמדנו, עיין תנחומא פ׳ נח סי׳ י״ג. הדוגמאות שם יותר באריכות. ש׳ 17, מדרש קהלת, (א׳ י״ב) דף פ״ו ע״א. כמעט שוה. ש׳ 31, מדרש קהלת, ליתא בקהלת. ועיין במדרש שה״ש דף י׳ ע״ב.

דף 51 שורה 2. יבמות, דף מ״ט ע״ב. נוסחת הילקוט יותר טובה. ש׳ 20, ירושלמי סנהדרין, פ״י דף כ״ג ג׳. משונה מעט. ועיין בגמרא בבלי דסנהדרין פרק חלק דף ק״ג ע״ב. שם תמצא כל הנוסחא. ש׳ 24, סנהדרין ירושלמי פ״י, דף כ״ג ג׳. ש׳ 28, פרקי ר׳ אליעזר, פ״ד. הנוסחא משונה מעט. ש׳ 36, שמות רבה, פ׳ כ״ה דף קמ״א ג׳ כמעט שוה

דף 52 ש׳ 5. סיפרי פ׳ ש״ו דף קל״א ב׳. ש׳ 7, ירושלמי ר״ה, פ״א דף נ״ו ד׳. כמעט שוה. ש׳ 11, מדרש רות, דף מ״ו ב׳ ג׳. שמענו שיש כנפים לשחר וכו׳: חסר במדרש רבות. ש׳ 19, חגיגה, דף י״ג ב׳. מעט שינוי בנוסחא. ש׳ 21, ויקרא רבה, פ׳ כ״ז דף קצ״ו ג׳. ברבות הנוסחא יותר באריכות. ש׳ 38, תנחומא, פ׳ אמור סי׳ ט״ז. כמעט שוה.

דף 53 ש׳ 4. ירושלמי ברכות, פ״ו דף י״א ד׳. הנוסחאות שוות. ש׳ 8, אבות דר׳ נתן, דף מ״ה נוסחא ב׳ (דפוס שעכטער). ש׳ 19, חולין, דף צ״א ע״ב. נוסחת הילקוט יותר מתוקנת. ש׳ 32. תנחומא, פ׳ קדושים סי׳ ד׳. הנוסחאות משונות. ש׳ 36, מדרש תהלים, (כ״ד א׳) דף 203 סימן ב׳ ד׳ בובער.

דף 54 ש׳ 10. שמות רבה, פ׳ ל׳ דף קמ״ו ע״א. נוסחת הילקוט יותר טובה. ש׳ 18, קדושין דף ל״א ע״א. ש׳ 21, סדר עולם פ׳ כ׳, כמעט שוה. ש׳ 30, יומא, דף נ״ג ע״א. כמעט שוה. ש׳ 36, מדרש,? לא ידעתי לאיזה מדרש כיוון לא נמצא לא ברבות ולא בפסיקתא.

דף 55 ש׳ 4. שה״ש: (א׳ ו׳) דף ט׳ ע״א. המדרש יותר באריכות. ש׳ 25, ברכות, דף ד׳ ע״ב. כמעט שוות. ש׳ 31. ירושלמי ר״ה, פ״א דף נ״ו ד׳. ש׳ 38, שמות רבה, פ׳ ל״ג דף קנ״א ע״ב. איזה דוגמאות נשמטות מילקוט. והדוגמא בענין בריכה של מים אשר בילקוט לא נמצא במדרש.

דף 56 ש׳ 14. ילמדנו, ליתא בתנחומא וגם לא ברפוס בובער.

דף 57 ש׳ 1. ברכות, דף נ״ז ע״א. ש׳ 2, שבת, דף קי״ט ע״ב. נוסחא דגמ׳ מעט באריכות. ש׳ 8, ויקרא רבה, פ״י דף קע״ה ג׳. מן אמרין ש׳ 24 עד

פסיליסא ש׳ 25 חסר ברכות. ש׳ 30. אמר: ליה הקב״ה ישעיה וכו׳. ש׳ 38, מגלה, דף י״ז ע״ב הנוסחאות משונות מעט.

דף 58 ש׳ 37. ר״ה, דף י״ז ע״ב.

דף 59 ש׳ 3. סוף מס׳ כתובות, דף קי״ב ע״ב. ש׳ 10, ויקרא רבה, פ׳ י״א דף קע״ז ע״ב. מן ר׳ ישמעאל ש׳ 12 עד צרה הוא ש׳ 15 חסר במדרש.

דף 60 ש׳ 10. ב״ר, פ׳ ט״ז דף י״ט ע״א. ש׳ 16, רב הונא לא, משום הטעם הזה אלא וכו׳. ש׳ 19. סנהדרין, דף צ׳ ע״א. ש׳ 23, ומפני מה: חסר הציון וצ״ל: שם, דף ק״ד ע״א. הנוסחאות כמעט שוות. ש׳ 33, ירושל׳ ע״ז, פ״א דף ל״ט ע״א מעט משונה והנירסא יותר טובה בילקוט.

דף 61 ש׳ 9. סדר עולם, פ׳ כ״ב. כמעט שוה. ש׳ 21 סדר עולם פ׳ כ״ח. מילקוט נשמט מעט מדוגמא. ש׳ 30, מדרש תהלים, (ב׳ י׳) דף 29 דפוס בובער. ש׳ 40. תנחומא, בראשית דף 153 סימן י״ד דפוס בובער. איזה דברים משונים ואיזה חסרים בילקוט.

דף 62 ש׳ 17. שמות רבה, פ׳ י״ח דף קל״ה ע״א. ש׳ 18, שאנו צ״ל שאני. ש׳ 20, במדבר רבה, פ׳ י״ד דף רנ״ז ע״א. ש׳ 34, שמות רבה, פ׳ ל׳ דף קמ״ה ד׳. כמעט שוה.

דף 63 ש׳ 13. תנחומא, חוקת דף 98 סימן י״ב דפוס בובער. אך איזה מלות משונות. היינו ש׳ 18, מעמר, בתנחומא עומד, 19 וקשרו, קצרו. 22, מעמרי עמר, וכרומה. ונ״ל שנוסחאות הילקוט יותר מתוקנות.

דף 64 ש׳ 14. ילמדנו. . . ש׳ 19, סנהדרין, דף צ״ה ע״ב. מעט משונה. ש׳ 35, סיפרי, דברים פ׳ קס״ו דף ק״ו ע״ב.

דף 65 ש׳ 1, סנהדרין, דף צ״ד ע״א. כמעט שווה. ש׳ 9, ירושלמי, נזיר, פ״ט דף נ״ו ב׳ ג׳. ש׳ 18, חסר הציון, או מדרש דשחנו״ע או פסיקתא, עיין דפוס בובער דף קט״ו א׳ ב׳. כמעט שוה. ש׳ 9, נטויה, בפסיקתא נכויית. ש׳ 29, איכה רבתי, דף פ״א כ׳ ג׳. כמעט שווה. ועיין גם בגמרא מכות דף כ״ד ע״א.

דף 66 ש׳ 12. שמות רבה, פ׳ י״ח דף קל״ה ע״א. ש׳ 15, סנהדרין. דף צ״ד ע״ב. בגמרא יותר באריכות. ש׳ 18, מדרש משלי, (י״ג כ״ב) דף 73 ד׳ בובער, כאן מקצר. ש׳ 31, תנחומא, פ׳ קרח ס׳ י״ב. ש׳ 34 פסיקתא, דף נ״ט ב׳ ס׳ א׳ דפוס בובער. הנוסחא בפסיקתא יותר באריכות. ש׳ 39, סנהדרין, דף צ״ה ב׳. אך איזה מלות משונות.

דף 67 ש׳ 13. מדרש תהלים לא מצאתי. ש׳ 19, סנהדרין, דף כ״ו ע״א. ש׳ 26, מדרש תהלים, (י״א ב׳) דף 97 ד׳ בובער. ועיין גם בויקרא רבה פ״ה דף קמ״ט ד׳. ש׳ 35 סנהדרין דף ל״ח ע״א. דף 68 ש׳ 1, קוצים אתם, מטילין בעיני וכו׳. ש׳ 2, בשבעים, אותיות וכו׳.

דף 68 ש׳ 9. בראשית רבה, פ׳ מ״ב דף מ״ו א׳. ש׳ 20, מדרש תהלים, (צ׳ א׳). דף 387 ד׳ בובער. ש׳ 28, ויקרא רבה, פ״ו דף קע״ב ג׳. כמה מלות משונות ואיזה דוגמאות חסרים בילקוט.

דף 69 ש׳ 4. סוטה, דף י״ב. ש׳ 6, זה, מלמד שנתנבאה שלא מדעתה וכו׳. ש׳ 13, תנחומא, כי תשא ס׳ כ״ד. ש׳ 15, בארי. בתנחומא, ישעיה בן אמוץ.

ש׳ 29, ילמדנו, ע׳ תנחומא, יתרו ס׳ ט״ז. ש׳ 35, ירושלי׳ ע״ז, פ״ד דף מ״ג ג׳ ד׳ ש׳ 40, בירושלמי, לצורך (ושתי פעמים אח״ב).

דף 70 ש׳ 4. ע״ז דף נ״ג ע״א. ש׳ 8, סנהדרין דף צ״ד ע״ב בגמרא יותר באריכות. עיין דקדוקי סופרים שם. ש׳ 17, סנהדרין דף ק״ד ע״ב. בגמרא מאריך מעט. ש׳ 20, רבתי, פתיחתא דאיכה רבתי דף נ״א ע״א. כמעט שוה. ש׳ 29, סיפרי, עקב פיסקא מ״ג דפוס איש שלום דף פ״ב א׳. ש׳ 37, תנחומא, נח ס׳ ג׳. הנוסחאות כמעט שוות.

דף 72 ש׳ 3. מדרש תהלים, (כ״ב א׳) דף 182 ס׳ ה׳. ש׳ 9, מסכת סופרים, פ״ו הל׳ ה׳ ו׳. ש׳ 14, מדרש קהלת, (ח׳ ט׳) דף ק״ה ד׳ הנוסחא משונה מעט. ש׳ 22, בראשית רבה, דף כ״ט ד׳. ש׳ 23, במדבר רבה, פ״ט דף רל״א ג׳. ש׳ 31, החשבון, מתמצה אחת מתארעה לאחת והחשבון וכו׳. ש׳ 34, סנהדרין דף צ״ד א׳. ש׳ 36, א״ר יוחנן, בגמרא, אמר הקב״ה וכו׳. ש׳ 40, מדרש רות, (ג׳ טו) דף מ״ח ד׳.

דף 73 ש׳ 12. במדבר רבה, פ״ב. דף רי״א ד׳. ש׳ 26, סנהדרין, דף צ״ד ע״א בגמרא יותר באריכות. ש׳ 34, שבת, דף נ״ה ע״א.

דף 74, ש׳ 1. ב״ר, לא מצאתי בב״ר. ש׳ 6, חולין דף צ״א. ש׳ 8, ירושלמי . . . ש׳ 27, הגדת שה״ש הס׳ נאבד. ש׳ 39, כתובות, דף ח׳ ע״ב מעט שינוי.

דף 75 ש׳ 9. שבת דף ל״ב ע״ב. ש׳ 16 שבת שם. ש׳ 22, תענית, דף ה׳ ע״א. ש׳ 28, ב״ב, דף כ״ה ע״ב. ש׳ 30, א״ר נחמן, בגמרא ואמר רפרם וכו׳. ש׳ 35, מכילתא, סדר בשלח, פ״ב דף נ״ד ב׳. דף 76. ש׳ 1, הרשע, ששעבד את ישראל טבעו הקב״ה בים שנאמר וכו׳.

דף 76 ש׳ 4. מדרש דשהנו״ע, עיין פסיקתא דף קכ״ו ב׳. ש׳ 9, הגדת שה״ש, נאבד. ש׳ 11, סיפרי, דברים פיסקא שי״ח דף קל״ו ע״ב. נוסחא דילקוט יותר טובה. ש׳ 22, מדרש שה״ש, (ו׳ ג׳) דף ל״ב ע״א. ש׳ 25, ברייתא דל״ב מדות. ש׳ 29, מסכת ידים: דף ע״ו ע״א. ברכות דף כ״ח ע״א. ש׳ 34, שושיתי וכו׳. וכל דפריש מרובא פריש. אמר לו וכו׳. ש׳ 26, פרקי ר׳ אליעזר סוף פ׳ מ״ד.

דף 77 ש׳ 3. מכילתא, בשלח פרשה א׳ דף כ״ו ב׳. הנוסחא משונה. ש׳ 13, חגיגה, דף י״ג ע״ב. ש׳ 17, במדבר רבה, פי״ג דף רנ״ג ג׳. הנוסחאות משונות והמדרש מאריך. ש׳ 24, תנחומא פ׳ מצורע סי׳ ד׳. שינוי בנוסחא. ש׳ 29, א״ר אלעזר, ברייתא דל״ב מדות. ע׳ קעניגסבערגער במאנאטסבלעטער 1890.

דף 78 ש׳ 4. סנהדרין, דף צ״ה ע״ב. ש׳ 5, אלף וכו׳. א״ר אבהו הללו וכו׳. ש׳ 7. שם, דף צ״ד ע״א. ש׳ 10, שבת דף קי״ג ע״ב. ש׳ 14, שמות רבה, פי״ח דף קל״ה א׳. כמעט שוה. ש׳ 21, ויקרא רבה, פ״ז דף קע״ג ג׳ מאריך קצת. ואיזה מלות משונות. ש׳ 39, מדרש תהלים (כ״ב. א׳) דף 180. ס׳ ב׳.

דף 79 ש׳ 18. מדרש תהלים (כ״ז א׳) דף 221. ש׳ 34, הגדת שה״ש, נאבד. ש׳ 40, מדרש תהלים, (ע״ט ב׳) דף 360 ס׳ ה׳ דפוס בובער.

דף 80 ש׳ 7. סנהדרין דף צ״ה ע״ב. ש׳ 8, מהם. רב אמר עשרה. ש׳ 12, דכתיב: ורוה דרביעתה דמי לבר אלהין ואי לאו דחזייה מנא הוה ידע סנחריב ושני בניו דכתיב וכו׳. ש׳ 14, פתיחתא איכה רבתי דף נ״ו ד׳. כמעט שוה. ש׳

24, הגדת שה״ש, נאבד. ש׳ 31, סנהדרין דף צ״ד ע״ב. כמעט שוה. ש׳ 38, מדרש שה״ש, (א׳ ג׳) דף ו׳ ד׳. תנהום, בר חייא שני וכו׳. ש׳ 40, תורק שמך, שמן מתגדל וכו׳.

דף 81 ש׳ 3. בבא קמא דף ס׳ ע״ב. ש׳ 6, מן מפני עד המות חסר בגמרא. ש׳ 9, סנהדרין דף צ״ד ע״ב. ש׳ 15 מסבכו, מאי ענייה ענתות. ש׳ 18. פתיחתא דאיכה רבתי דף נ׳ ע״א. אמר, ישעיה לישראל וכו׳. ש׳ 21, בת גולים, בת גולים ברתהון וכו׳. ועיין גם בגמרא סנהדרין דף צ״ד ע״ב. ש׳ 29, סנהדרין דף צ״ה ע״א. הנוסחאות משונות. ש׳ 38 סוטה, דף ה׳ א׳.

דף 82 שורה 1. ספרי דברים . . . ש׳ 7, גיטין דף נ״ה ע״ב. בגמרא יותר באריכות.

דף 83 ש׳ 28. איכה רבתי (א׳ ט״ז) דף ס״ח ע״ב. המדרש מאריך מעט ואיזה מלות משונות.

דף 84 ש׳ 21. סנהדרין דף מ״ג ב׳. ש׳ 30, תנחומא, לא מצאתי המאמר. ש׳ 33, ב״ר, פרשה ב׳ דף ה׳ ע״ב. ש׳ 36, במדבר רבה, פרשה י״ג דף ר״ג ע״א

דף 85 ש׳ 5. פרקי ר״א. פרק ג׳. ש׳ 6, כללו, ואלו הן, בחכמה ובתבונה ובדעת שנאמר. ש׳ 13, למלך, המשיח. ש׳ 15, סנהדרין, דף צ״ג ע״א. משונה מעט. ש׳ 36, תנחומא, לא מצאתי המאמר.

דף 86 ש׳ 5. מדרש רות, (ב׳ י״ד). דף מ״ו ג׳. המדרש יותר באריכות ואיזו מלות משונות. ש׳ 11, תנחומא, לא מצאתי. ש׳ 19 מדרש רות . . . . ש׳ 26, שה״ש (ו׳ י׳). דף ל״ג ע״א. ר׳ יוחנן במדרש ר׳ הונא. ש׳ 31, סיפרא, (פרשה בחקותי). פ׳ ב׳ ס׳ א׳. ש׳ 39, זו, היה ההורגת וכו׳.

דף 87 ש׳ 2. ב״ב דף ע״ד ע״ב. ש׳ 8, שה״ש, (א׳ ב׳) דף ו׳ ע״ב. המדרש מאריך יותר. ש׳ 16, מדרש תהלים, (כ״א ב׳) דפוס בובער 177. ש׳ 38, ב״ר, פ׳ צ״ט דף קי״ג א׳ ב׳. הנוסחאות משונות מאד. ועיין גם בתנחומא סדר ויחי.

דף 88 שורה 8. תנחומא ויחי ס׳ י׳. ש׳ 11, מדרש תהלים (ו׳ א׳) דף 59 ס׳ ב׳. ד׳ בובער. ש׳ 22 דברים רבה. לא מצאתי. ש׳ 26, איכה רבתי (א׳ כ״ב), דף ס״ט ד׳. ש׳ 31, ילמדנו, ע׳ תנחומא ויגש, ס׳ ד׳. ש׳ 34, ונרד, למטה ונראה וכו׳. ש׳ 37, הגדת שה״ש, נאבד. ש׳ 40, במדבר רבה, פ׳ י״ד דף רנ״ו ג׳ דף 89. ש׳ 3, אדום, דכתיב אל תתגרו בם ארץ פלשתים מנין דכתיב ולא נחם וכו׳.

דף 89 ש׳ 10. הגדת שה״ש נאבד. ש׳ 38, מדרש תהלים. (צ״ב א׳). דף 401 ס׳ ב׳.

דף 90 ש׳ 5. ויקרא רבה, ע׳ פ׳ כ״ז דף קצ״ו ד׳. ש׳ 14, נדה, דף ל״א ע״א. ש׳ 19, מדרש תהלים. (קי״ח כ״א) דף 486 ס׳ י״ט. ש׳ 23 עוד שם. מדרש תהלים (י״ב ט׳) דף 108 ס׳ ה׳. ש׳ 28, סוכה, דף נ״ב ע״ב. ש׳ 30, מנא הני מילי. שם דף מ״ח ע״ב. הנוסחאות משונות מעט. ש׳ 40, מדרש רות, (ב׳ ט׳) סוף פרשה ה׳ דף מ״ו ע״א.

דף 91 ש׳ 3. מדרש שה״ש, (ד׳ ח׳) דף כ״ו ג׳. ש׳ 5, סנחריב דכתיב ולא וכו׳. ש׳ 9, א״ר לוי, אמר חזקיה כו׳. ש׳ 12, בשם ר׳, אבא וכו׳. ש׳ 20,

ברכות דף ח׳ ע״ב. ש׳ 23. הגדת שה״ש, נאבד. ש׳ 30. ירושלמי דתענית, פ״ב דף ס״ה ע״ב. נוסחת הילקוט יותר מתוקנת.

דף 92 ש׳ 4. מדרש תהלים, (ה׳ ה׳) דף 54 ס׳ ז׳. ש׳ 8. ט׳ תהלים (ב׳ ה׳) דף 27 ס׳ ב׳. ש׳ 12. שה״ש, (ה׳ ד׳) דף כ״ט א׳ ב׳. ש׳ 16 הקב״ה, גזר טב וכו׳. הנוסחאות משונות והמדרש מאריך. ש׳ 36. מדרש אחשורוש, מדרש רבות מגלת אסתר. (ב׳ ג׳) דף קכ״ד ג׳.

דף 93 ש׳ 4. שבת דף קמ״ט ע״ב. חילופי נוסחאות. ש׳ 10. קידושין דף י׳ ב׳. ש׳ 12, שמות רבה, פרשה י״ט דף קל״ו א׳. ש׳ 16. במדבר רבה פ׳ י״ד דף רנ״ז א׳. ש׳ 22 שה״ש דף ט׳ א׳. ש׳ 26. תנחומא . . ש׳ 36. שבת דף קמ״ט ב׳.

דף 94 שורה 1. ויקרא רבה. תזריע פ׳ ט״ו דף קפ״ב א׳ משונה מעט. ונוסחת הילקוט יותר טובה. ש׳ 8. שבת דף קל״ט א׳. ש׳ 12. במדבר רבה. (פ׳ י״ב) דף רמ״ח א׳ ב׳. ש׳ 29. בירושלמי מגילה. פ׳ א׳ דף ע״ב ב׳. ש׳ 31. מדרש תהלים. (צ״א א׳) דף 419 דפוס בובער. ש׳ 38. שבת דף קמ״ט ב׳.

דף 95 ש׳ 1. איכה רבתי. (כ״א ד׳) דף ס״ד א׳. ש׳ 7. בורגנין: מבלי בוליטין אין כתיב וכו׳. ש׳ 9. שבת דף קמ״ט ב׳. ש׳ 13. שמות רבה. פ׳ ט״ו דף ק״ל א׳. איזו מלות משונות והמדרש מאריך. ש׳ 33. שבת דף קמ״ט ב׳. כמעט שוה. ש׳ 36. מכלתא. בשלח מסכתא דשירתא (פ׳ ב׳) דף ל״ו ב׳. כמעט שוה.

דף 96. ש׳ 1. הגדת אחשורש. אינו מדרש הידוע רק ספר בפני עצמו. ש׳ 23. מדרש תהלים. (י״ר א׳) דף 112 ס׳ ב׳ דפוס בובער. ש׳ 31. חולין דף פ״ט א׳.

דף 97 ש׳ 1. מכלתא. בשלח, שירתא פ׳ ו׳ ד׳ ל״ט ב׳. ש׳ 5. חגיגה דף י״ג. כמעט שוה. ש׳ 15. במדבר רבה. פ׳ ט׳ דף רל״ב ד׳. ש׳ 16. ביניהם: עשה לו עב כו׳. ש׳ 20. שמות רבה. פ׳ ח׳ דף קכ״ו ד׳. ש׳ 22. בראשית רבה. פ׳ פ״ג דף צ״ב ג׳. ש׳ 25. מעמיד: מלכים זה מעמיד שופטים ובשעה שזה מעמיד אלופים זה מעמיד נשיאים. ש׳ 29. בא אחשורש ונתן גדולה: להמן. ש׳ 30. ויקרא רבה. פ׳ י״ט דף קפ״ו ד׳. ש׳ 32. שבת דף קמ״ט ב׳. ש׳ 35. ויקרא רבה. פ׳ י״ח דף קפ״ה א׳. כמעט שוה.

דף 98 שורה 5. סדר עולם. פ׳ כ״ח (דף ט׳ א׳). הנוסחאות משונות מעט. ש׳ 12. אחשורש: מדרש מגלת אסתר (א׳ י״ד) דף קכ״ג ב׳. ש׳ 15. ממרס אני: מסרס וממעך כו׳. שם. בתוך: מעיה וכי היכן כו׳. ש׳ 8. מגלה דף י׳ ב׳. הנוסחאות משונות. ש׳ 29. עירובין דף י״ח ב׳. ש׳ 32. ברכות דף נ״ז ב׳. איזה דוגמאות השמיט הילקוט.

דף 99 ש׳ 1. מגלה דף י״ח א׳. ש׳ 3. בבא קמא דף נ״ה א׳. נוסחת הילקוט יותר טובה. ש׳ 8. תנחומא שופטים ס׳ ט״ז. ש׳ 12. יהמיון: והם לכל אחד מכם מאה וחמשה אלא כו׳. ש׳ 18. סנהדרין דף צ״ד ב׳ משונה מעט. אחת ש׳ 24. שם, שם. ש׳ 27. מכלתא (בשלח פ׳ ה׳) דף ל״ב א׳ ב׳ המכלתא מאריך ודוגמא אחת מסורסת. ש׳ 28. תנחומא. קרושים ס׳ א׳ התנחומא מאריך קצת. דפוס בובער ויקרא דף 142.

דף 100 שורה 1. יושב: ביניהם כאב ב״ד ודן עמהם את העכו״ם. ש׳ 5. שמות רבה. פ׳ ל״א דף קמ״ט ב׳. ש׳ 19. מדרש איכה רבתי (א׳ י׳) דף ס״ה ד׳. כמעט שוה.

דף 101 שורה 2. סנהדרין דף צ״ו ע״ב. הנוסחאות משונות מעט. ש׳ 14. נדה דף לא ב׳. ש׳ 27. מדרש תהלים: (פ״ט. א׳) דף 381. דפוס בובער ש׳ 38. מ׳ תהלים (ק״י א׳) דף 466 ס׳ ד׳ דפוס בובער.

דף 102. ש׳ 8. מדרש רות: (נ׳ י׳). דף מ״ז ג׳ משונה מעט. שורה 17. תנחומא. פ׳ בלק סי׳ א׳. מעט שינוי. ש׳ 33. ב״ר. פ׳ נ׳ דף נ״ו ג׳. ש׳ 38. פתיחתא דאיכה רבתי דף נ״א ג׳.

דף 103. ש׳ 4. ישראל: הגמוניה ועברו כו׳. ש׳ 7. סנהדרין דף צ״ח ב׳. ש׳ 11. ירושלמי דפאה: פ׳ ז׳ דף כ׳ א׳. ש׳ 13. תלויה: בשיזרה ויורדות כו׳. ש׳ 16. אני או׳: עם הנקרצות עם האשכולות. ש׳ 19. איכה רבתי: דף נ׳ א׳. הנוסחאות כמעט שוות. ש׳ 35. במדבר ר׳. פ׳ ד׳ דף רכ״ג ג׳. הנוסחאות משונות מעט.

דף 104. ש׳ 29. עוד: צ״ל ויקרא רבה. פ׳ י״ח דף קפ״ה ב׳. ש׳ 20. פרקי ר׳ אליעזר: פ׳ כ״ג.

דף 105. ש׳ 7. הגדת שה״ש: המדרש הנאבד. ש׳ 13 תנחומא. כי תשא ס׳ ד׳. ש׳ 16. מדרש תהלים (א׳ ד׳) ע׳ ס׳ רע״ב דף 20 דפוס בובער. ש׳ 24. הגדת שה״ש: הנאבד. ש׳ 29. סנהדרין דף צ״ח א׳. ש׳ 33 סדר עולם רבה פ׳ י״ח.

דף 106. ש׳ 3. מדרש תהלים (פ״ז ד׳) דף 378 ס׳ ו׳. ש׳ 11. ב״ר: לא מצאתי ברבות שלפנינו ואפשר נמצא בנוסחא אחרת של ברכת יעקב. ש׳ 22. מדרש תהלים (ק״ד ג׳) דף 441 סי׳ ו׳ דפוס בובער. ש׳ 30. תנחומא: לא מצאתי המאמר בתנחומא. ועיין שמות רבה פרשה ט״ו דף קכ״ט. שם תמצא כולו.

דף 107. ש׳ 2. שמות רבה פ׳ ט״ו דף קל״א ג׳. משונה מעט. ש׳ 12. עוד שם: שמות רבה פ׳ ט״ו דף קל״א א׳. ש׳ 17. איכה רבתי (א׳ י״ח). דף ס״ט ב׳. ש׳ 28. תנחומא: פ׳ במדבר סי׳ ג׳. ש׳ 32. ירושלמי: פסחים ח׳ ח׳ דף ל״ו ב׳. כמעט שוה. ש׳ 36. תנחומא: פרשה וארא סי׳ ה׳. התנחומא מאריך.

דף 108. ש׳ 22. שמות רבה: פ׳ א׳ דף קי״ז ג׳. ש׳ 26. שמביט: באמו בארץ שממנה נברא וכשהוא פניו כו׳. ש׳ 32. תענית: דף ז׳ א׳. כמעט שוה. ש׳ 39. ילמדנו: עיין תנחומא פ׳ וארא סי׳ ט׳.

דף 109. מנחות: דף ק״ט ב. ש׳ 24 בקרונות: של זהב הדירן כו׳. ש׳ 28. מנהון: ומאי משמע דהאי חרס לישנא כו׳. ש׳ 29. פסיקתא דרב כהנא: דף ס״ג ב׳ משונה. ש׳ 32. מנחות: דף ק״ט ב׳.

דף 110. ש׳ 4 לשם שמים. בגמרא. לשום עכו״ם. ש׳ 6. יומא ירושלמי: פ׳ ו׳ דף מ״ג ג׳: ש׳ 7. הרי נחוניון בני. ש׳ 8. וקנא ב׳: שמעון אחיו. ש׳ 10. היאך: נחזיר עליה בסוף. ש׳ 11. לא כי. אלא מינו את שמעון וקינא כו׳. ש׳ 14. מכלתא: (שמות יג י״ו) פ׳ בשלח י״ב פתיחתא דף כ״ג ב׳. ש׳ 22. מגילה דף י״ג ב׳. ש׳ 27. מדרש שה״ש רבה (ר׳ ה׳) דף כ״ה ב׳. ש׳ 40 נגוף על ידי: אהרן ורפואה על ידי משה אשריהם כו׳.

דף 111. ש׳ 3. תנחומא: בהעלותך סי׳ י׳. ש׳ 11. יומא: דף ע״ז א׳.

מעט שינוי. ובגמרא יותר באריכות. ש׳ 22. סיפרי: ואתחנן פיסקא כ״ו דף ע״א. מעט שינוי.

דף 112. ש׳ 2. ילמדנו: עיין תנחומא פ׳ וישב סי׳ ג׳. ש׳ 7. ירושלמי ברכות פ״ט דף י״ג ב׳. ש׳ 10. שיר השירים: (ז׳ ג׳) דף ל״ד ד׳. ש׳ 18. ב״ר: פ׳ א׳ דף א׳ ד׳. ש׳ 24. עוד שם: ב״ר פ׳ ד׳ דף ו׳ ג׳. ש׳ 26. כטעם הזה. במדרש כטם הזה. ירושלמי פ״ק דברכות: דף ב׳. ע׳ ג׳ וד׳. ש׳ 27. אדם בינוני מהלך: ארבעים מיל ביום כו׳. אדם מהלך: ארבעת מיל. נמצאת כו׳.

דף 113. ש׳ 1. מדרש תהלים (כ׳ א׳). דף 24. ש׳ 14. פרקי ר׳ אליעזר: פרק ג׳ מעט שינוי. ש׳ 24. תנחומא: חסר בתנחומא דידן. עיין דפוס בובער בראשית דף 7-8. ש׳ 29. שמות רבה: פ׳ כ״ט דף קמ״ד ד׳. ש׳ 32. פירשתי: קיטאות שנא׳ כו׳. ש׳ 34. הגרת שה״ש נאבד. ש׳ 38 חגיגה: דף י״ב ב׳.

דף 114. ש׳ 4. מדרש קהלת: (ח׳ י״ז) דף ק״ו א׳ ב׳. ש׳ 14. מדרש שה״ש: (ז׳ י״ג) דף ל״ד ד׳. ש׳ 20. סנהדרין דף צ״ה ב׳. ש׳ 23. תנחומא: פ׳ בחוקותי סימן ד׳. כמעט שוה. ש׳ 33. עוד שם: תנחומא פ׳ ויקהל סימן ד׳. ועיין גם ברבות פ׳ ויקהל. ש׳ 33. אלו בזכות מי נבראו חסר כאן הציון וצ״ל שמות רבה פ׳ מ״ח דף קס״א ד׳. הנוסחאות כמעט מכוונות.

דף 115. ש׳ 5. במדבר ר׳ פ׳ י״א דף רמ״ה ד׳. ש׳ 14. בראשית רבה: פ׳ צ״א דף ק״ג א׳. ש׳ 18. מדרש שה״ש: (א׳ ד׳) דף ז׳ א׳ ב׳. ש׳ 24 שהביא לו ערב: שלישי אמר תדע כי מפני זה כו׳. ש׳ 38. בשכחה: מי יאמר ברכו את יי׳ המבורך לפני לפיכך כו׳. ש׳ 40 איכה רבתי: (ג׳ ל״ט) דף ע״ז א׳.

דף 116. ש׳ 2. יתאונן. על חי העולמים כו׳. ש׳ 10. תנחומא: ליתא בתנחומא דידן, אך עיין בתנחומא דפוס בובער בראשית דף 11 ס׳ ט״ז, שם תמצא המאמר. ש׳ 14. שמות רבה: פ׳ י״ג דף קכ״ח ד׳. ש׳ 27. תענית דף ב׳ א׳. כמעט שוה. ש׳ 33. עוד שם: תענית דף ט׳ ב׳. ש׳ 36. מדרש רות: (א׳ י״א) דף מ״א ד׳. המדרש מביא איזה דוגמאות אשר נשמטו מילקוט דף 117. ש׳ ב׳ מתלא: אמר שילה חטא ויוחנא משתלמא.

דף 117. ש׳ 7. סוף מסכת קדושין: דף ק׳ ב׳. ש׳ 11 תנחומא: פ׳ נח סימן י״ג. תולדות סימן י״ג. תשא סימן י״ט. בכל פעם הנוסחא משונה מעט מנוסחא דילקוט. ש׳ 15. סוף קידושין ירושלמי: דף ס״ו ב׳. ש׳ 17. מסכת שבת: דף קנ״ו א׳. ש׳ 27. סנהדרין דף ק״ח ב׳. משונה מעט.

דף 118. ש׳ 3. ב״ר: פ׳ מ״ג דף מ״ז א׳. כמעט שוה. ש׳ 10. מדרש תהלים (ק״י א׳) דף 465 דפוס בובער. ש׳ 17. ב״ר: פ׳ מ״ג דף מ״ז א׳. במדרש מצאתי הנוסחא אך עד לבית הכנסת. ועיין מדרש תהלים למעלה. ש׳ 27. מדרש אחשורוש: (א׳ א׳) דף קי״ז ג׳. ש׳ 34. תנחומא: ליתא בתנחומא דידן. ועיין בתנחומא דפוס בובער בראשית דף 21 סי׳ צ׳ שם תמצא המאמר.

דף 119. ש׳ 24. עוד שם: צ״ל תנחומא תשא סימן י״ב. ש׳ 32. שבאברהם. בתנחומא שאברהם. ש׳ 38. סיפרא: לא מצאתי. ש׳ 39. תוספתא דעדיות: א׳ י״ג דף 456 דפוס צוקערמאנדעל.

דף 120. ש׳ 9. ב״ר פ׳ מ״ד דף מ״ה ב׳. ש׳ 18. נח. ברבות, שם. ש׳ 22. במסמים. ברבות, במסמרים. ש׳ 24 במדבר רבה: פ׳ ג׳ דף רי״ד א׳.

דף 121. ש׳ 7. ילמדנו: ע׳ תנחומא לך לך סימן י״א. (ובדפוס בובער סי׳ י״ד) הנסחאות אינן מכוונות כ״כ. ש׳ 14. מסכת סוטה: דף ל״א א׳. ש׳ 22. ב״ר: פ׳ מ״ד דף מ״ח א׳. ש׳ 24. בחרתיך באברהם. צ״ל באברם. ש׳ 27. ב״ר: פ׳ מ״ד דף מ״ח א׳. משונה מעט. ועיין גם פ׳ ס״ה דף ע״ג ג׳. ש׳ 30. בתנחומא ל״א: ליתא בתנחומא דידן. ועיין דפוס בובער בראשית דף 134. סי׳ ט״ו. ש׳ 36. ב״ר: פ׳ מ״ד דף מ״ח א׳.

דף 122. ש׳ 3. הציל המלך. ברבות והציל המלך. ש׳ 15. תנחומא: בשלח סי׳ ט׳. בתנחומא נמצא המאמר. תפסו להם אומנות אבותם. קודם למאמר. למה נמשלו ישראל לתולעת. ש׳ 36. שמות רבה: פ׳ מ״ט דף קס״ב ב׳ ג׳. ש׳ 39 ונחשת זו: ארץ ישראל כו׳.

דף 123. ש׳ 2. מדרש תהלים (קי״ח י׳) דף 485 סי׳ ג׳ ד׳ בובער. ש׳ 6. ע״ז. דף כ״ד ב׳. ש׳ 10. ב״ר: פ׳ פ״ג דף צ״ב ד׳. ברבות יותר באריכות. ש׳ 17. ע״ז: דף מ״ג ב׳ ומ״ד א׳. בגמרא יותר באריכות. ש׳ 20. לישנא: דזרויי הוא כו׳. ש׳ 23. מדר׳ תלים: (ה׳ ב׳) דף 53 ד׳ בובער. ש׳ 25 עוד שם: (ס״ג ב׳) דף 310 ד׳ בובער. ש׳ 31. במדבר רבה: פ׳ כ״ג דף רפ״ג ד׳. נוסחת הילקוט יותר מתוקנת. ש׳ 38. ראש השנה: דף כ״ג א׳. ש׳ 39. וקרדום. בגמ׳ קתרום.

דף 124. ש׳ 7. למעלה: ר״ה דף כ״ג א׳. שביטלו. בגמ׳ שנטלו. ש׳ 11. להדם: במדבר דהביב. ש׳ 11. ב״ר: פ׳ ט״ו דף י״ח א׳. כמעט שוה. ש׳ 18. מדרש תהלים: (כ׳ ב׳) דף 173 ד׳ בובער. ש׳ 35. תנחומא: אמור סי׳ י״א. הנוסחאות משונות. ש׳ 36. מאין: מלא כלום מן ליחה סרוחה.

דף 125. ש׳ 8. דברים רבה: פ׳ י״ג דף ר״ן ד׳. הנוסחאות משונות לגמרי. ש׳ 21. אגדת שה״ש: נאבד. ש׳ 25. עוד שם. נאבד. ש׳ 35. ב״ר. פ׳ ס״ג דף ס״ט ד׳. ש׳ 40. פסחים: דף ה׳ א׳.

דף 126. ש׳ 6. מדרש תהלים (מ״ג א׳) דף 267. ד׳ בובער. ש׳ 13. ברכות דף נ״ו ב׳. ש׳ 15. בחלום: יצפה לחכמה שנאמר קנה חכמה כו׳. ש׳ 16. יבמות: דף צ״ג א׳ ב׳. כמעט שוה. ש׳ 23. ב״ר: פ׳ י״א דף ט״ו ב׳. ש׳ 28. עוגנים. ברבות, הוגנים. ש׳ 29. כתובות: דף קי״א א׳ אך מעט משונה:

דף 127. ש׳ 8. ב״ר: פ׳ ע״ד דף פ״ב ג׳ ד׳. ש׳ 13. דברים רבה: דף רצ״ו ג׳. ש׳ 18. ילמדנו: ע׳ בתנחומא דידן ויחי סימן ג׳. משונה מעט. ועיין תנחומא דפוס בובער ויחי סימן ו׳ דף 214. ש׳ 25. תנחומא: בראשית סימן ז׳. הנוסחאות כמעט שוות.

דף 128. ש׳ 3. שמות רבה: פ׳ ט״ו דף קל״ב ד׳ וקל״ג א׳. ברבות יותר באריכות. ש׳ 18. מדרש קהלת: (ז׳ כ״ג) דף ק״ד א׳. ש׳ 33. שמות רבה: פ׳ ט״ו דף קל״א ד׳. הנוסחאות כמעט שוות.

דף 129. ש׳ 20. שה״ש. (א׳ ה׳) דף ח׳ ד׳. ש׳ 27. מדרש קהלת. (א׳ ט׳) דף פ״ה ג׳. ש׳ 31. מכלתא: בשלח מסכתא דשירתא פרשה א׳ דף ל״ד א׳ ב׳. מאריך שם בדוגמאות.

דף 130. ש׳ 14. במדבר רבה: פ׳ א׳ דף ר״ט א׳ ב׳. המדר׳ מאריך קצת.

דף 131. ש׳ 7. דברים רבה: דף רצ״ה ג׳. נוסחת דילקוט יותר מתוקנת. ש׳ 12 סיפרי: האזינו פיסקא של״ג דף ק״מ א׳ ש׳ 16. מדרש תהלים. (ק״ד

כ"ו) דף 447 דפוס בובער. ש' 24 מדרש תהלים. (פ' ג') דף 362. עוד שם. מדרש תהלים (ב' א') דף 25 ס' ד' דפוס בובער.

132. ש' 3. אבות דר' נתן: פ' ב' ש' 8. מכבודו: בקול מים רבים זה גבריאל המלאך והארץ האירה מכבודו אלו פני השכינה. ש' 12. ע"ז: דף ג' א' ב'. כמעט שוה. ש' 31. תנחומא: פ' חקת סימן ח'. ש' 33. אבל: לאחרים חקה. ש' 35. להיות: צפוים בעולם. ש' 39. דברים רבה: לא נמצא ברבות. ועיין בתנחומא פ' דברים ס' א' שם תמצא הנוסחא.

דף 133. ש' 9. מדרש תהלים (כ"ט א') דף 231 סי' א' דפוס בובער. ש' 20. מכות דף כ"ג ב'. ש' 22. ילמדנו: עיין תנחומא וירא סי' ח'. ש' 30. תנחומא: בהעלותך סי' ב'. מאריך מעט.

דף 134. ש' 1. ויקרא רבה. פ' ל"א דף ר"א ד'. משונה מעט. ש' 24. ירוש' דכלאים פ' ה', הלכה ד' דף ל' א'. ש' 27. גיטין דף נ"ח א'. ש' 32. בכל מקום. בגמ' בכל זמן. ש' 35 איכה רבתי: (ב' ד') דף ע"ב ד' וע"ג א'.

דף 135. ש' 5. ויקרא רבה: פ' ל"ו דף ר"ז ג'. ש' 17. בזכותו של משה. צ"ל בזכותו של יעקב. ש' 21. מדרש תהלים (ל"א א') דף 237. סי' ב'. ש' 20. מדרש תהלים (י"ז י"ג) דף 132 סי' ט' דפוס בובער.

דף 136. ש' 11. במדבר רבה: פ' ב' דף ר"ב ב'. ש' 18 סיפרי. דברים פ' של"ג דף ק"ם א'. ש' 22. מכלתא: משפטים פ' י' דף פ"ז א'. משונה מעט. ש' 37. תנחומא. פ' במדבר סי' י"ט. כמעט שוה.

דף 137. ש' 20. ברכות דף ס"ב ב' ההוא רומאה. בגמ' פרסאה. ש' 23. במדבר רבה: פ' י"ג דף ר"ן ד'. שינוי מעט. ש' 36. מנחות. דף ק"י א'. ש' 39. ב"ב דף ע"ה ב'. נוסחת הילקוט יותר טובה.

דף 138. ש' 6. יומא: דף ל"ח א'. נוסחת הגמ' יותר מתוקנת. ש' 17. מדרש תהלים: (כ' א') דף 175 סימן ג' דפוס בובער. ש' 23. אבות דר' נתן: סוף פ' מ"א. ש' 26. ע"ז: דף ב' א'. מעט שינוי בנוסחאות.

דף 140. ש' 10. מדרש תהלים (נ"א ו') דף 280. סי' ב'. ש' 20. שמות רבה: פ' כ"ט דף קמ"ד ד'. ש' 26 תענית: דף י' א'. הנוסחאות משונות. ש' 38. מכלתא: כי תשא מס' דשבתא פ' א' דף ק"ד א'.

דף 141. ש' 3. סיפרי: וזאת הברכה פיסקא שמ"ו. דף קמ"ד א'. ש' 12. ב"ר: פ' ל"ו דף ל"ט ד'. ש' 15. תנחומא: לא מצאתי. ש' 29. מגלה: דף כ"ט א'. נוסחת הילקוט יותר טובה.

דף 142. ש' 3. סיפרי: מסעי פיסקא קס"א דף ס"ג א'. ש' 7. איכה רבתי: (ה' י"ג) דף פ"א א' ב'. מעט שינוי. ש' 13. חולין דף קל"ט ב'. ש' 16. ב"ר: פ' ו' דף ח' ב. ש' 28 לא חוי. במדרש לאחוי. קטר לולבך: קטור רגלך. ש' 30. דכפר: אגוז הוה. ש' 31 פרשי': אתמהא אתחזי כו'. ש' 33. מדרש תהלים (קי"ד כ"ו) דף 447 סי' כ"ג. ש' 35. שה"ש: (ב' כ"א) דף י"ח ב' איזה דוגמאות נשמטות בילקוט.

דף 143. ש' 4. מכלתא: בשלח שירתא פ' ו' דף ל"ט ב'. ש' 10. שמות רבה: פ' ל"א. דף קמ"ח א'. ש' 17. שעשו בציון. ברבות, שעשו בראשונה. ש'

20. ברכות: דף י״ב ב׳. ש׳ 26. ראשונות זו: שעבוד מלכיות וקדמוניות אל תתבוננו זו יציאת מצרים. ש׳ 35. פרקי ר׳ אליעזר: פ׳ נ״א.

דף 144. ש׳ 1. חולין דף ס״ד ב׳. כמעט שוה. ש׳ 11. מדרש תהלים: (קי״ד א׳) דף 439. סימן א׳. ש׳ 19. פתיחתא דאיכה רבתי: דף נ״א ד׳. מעט שינוי. ש׳ 26. חגיגה: דף יג ב׳ בילקוט חסרה מעט מנוסחת הגמ׳. ש׳ 30. תנחומא: שמיני סי׳ ד׳. ש׳ 34. איכה רבתי: (ב׳ ב׳) דף ע״ב ג׳ דף 145. מי לא. ברבות, מילא.

דף 145. ש׳ 7. מדרש תהלים: (י״ח א׳) דף 136. סימן ד׳. ש׳ 13. מדרש תהלים: לא מצאתי במדרש תהלים. ש׳ 20. פתיחתא דאיכה רבתי: דף נ״א ג׳ ד׳. ש׳ 25. הומוניה. ברבות הגמוניאה. ש׳ 30. כל בני: כנסיותיו כו׳. ש׳ 31. לבני: כנסיותיו כו׳. עיין גם בשה״ש (א׳ ו׳) דף ט׳ א׳ ב׳.

דף 146. ש׳ 4. מכילתא: משפטים נזיקין פרשה י״ח דף צ״ה א׳ ב׳. כמעט שוה. ש׳ 13. אבות דר׳ נתן: פ׳ ל״ו. ש׳ 15. באין הן. לדין שני כו׳. ש׳ 31. מדרש שה״ש (א׳ ט׳) י׳ ב׳ ג׳. הנוסחאות כמעט מכוונות.

דף 147. ש׳ 9. שמות רבה: ליתא ברבות. ואפשר שנשמט מחמת שהוא נגד דת הנוצרים. ש׳ 13. מכלתא: בשלח מסכת דשירתא פרשה ד׳ דף ל״ז ב׳. הנוסחאות כמעט שוות. ש׳ 21. מדרש תהלים: (ג׳ א׳) דף 33 סי׳ ב׳. ש׳ 31. ע״ז. דף ב׳ א׳. ש׳ 32. אמר מר זוטרא. נשמט מגמ׳. ירושלמי דברכות: פ׳ ח׳. דף י״ב ג׳. רב אמר אידיהן ושמואל אמר עידיהן. בגמרא להיפך. ש׳ 39. כל יראו: ומאן מקיים שמואל טעמיה דרב כו׳.

דף 148. ש׳ 2. ב״ר: פ׳ כ״ד דף כ״ח ב׳. ש׳ 6. תנחומא: שלח סי׳ ה׳. שינוי מעט. ש׳ 14. סיפרי: דברים פיסקא כ״ז דף ע״א א׳ הנוסחאות אינן מכוונות. ש׳ 27. סיפרי האזינו פיסקא של״ג דף ק״מ. א׳. ש׳ 25. מדרש תהלים: (י״ט ב׳) דף 164 סי׳ ג׳. ש׳ 34. ילמדנו: לא מצאתי בתנחומא דידן. ש׳ 37. ב״ר: פ׳ א׳ דף א׳ ב׳ כמעט שוה.

דף 149. ש׳ 13. תנחומא: בלק סי׳ י״ד. ש׳ 19. ב״ר: פ׳ ע״ח דף פ״ז א׳ משונה מעט. ש׳ 24. תנחומא: ליתא בדידן. רק בתנחומא דפוס בובער. בא סי׳ י״ז שמות דף 51. ש׳ 38. ילמדנו: עיין בתנחומא ויחי סוף סי׳ ו׳. ש׳ 40. שמות רבה: פ׳ י״ח דף קל״ד ג׳ ד׳. בילקוט נשמטו איזה דוגמאות.

דף 150. ש׳ 6. שבת דף קי״ג ב׳. ש׳ 8. מדרש קהלת: (י״ב ז׳) דף קט״ו. ג׳. ש׳ 15. מגלה: דף י״ב א׳. ש׳ 18. הגרת שה״ש: נאבד. ש׳ 29. מדרש אחשורוש. רבות (א׳ ד) דף קי״ט ד׳.

דף 151. ש׳ 4 ברכות: דף יא ב׳. שינוי מעט. ש׳ 11. עוד שם: ברכות דף נ״ב ב׳. ש׳ 13. ממש. בגמ׳ משמע. ש׳ 17. ב״ר: פ׳ א׳ דף ד׳ א׳. ש׳ 20. רע: אור. יוצר אור. מים כו׳. ש׳ 24. עוד שם. ב״ר: פ׳ ג׳ דף ה׳ ד׳. מעט שינוי. ש׳ 32. שמות רבה: פ׳ כ״ח דף קמ״ד ב׳.

דף 152. ש׳ 4. תענית: דף ז׳ ב׳. מיום שנבראו. בגמ׳ כיום שנבראו. ש׳ 8. ב״ר: פ׳ י״ג דף ט״ז ג׳. ש׳ 10. ובעבודה. ברבות, ובשבעה. ש׳ 11 שאין: הארץ עולה כנגדו טפחים כו׳. ש׳ 12. אמ״ר: לוי המים כו׳. ש׳ 17 מדרש תהלים (ז׳ א׳) דף 70 סי׳ י״ז. ש׳ 34. מגלה ירושלמי: פ׳ ד׳ דף ע״ה ב׳. ש׳ 36.

מכלתא: בשלח מסכתא ב׳ פרשה ג׳ דף כ״ט ב׳. נוסחת הילקוט יותר טובה. ש 39. תנחומא פנחס סי׳ י׳ י״א כמעט שוה.

דף 153. ש׳ 11. ב״ר: פ׳ י״ב דף י״ד ג׳. כמעט שוה. ש׳ 25. עוד שם: ב״ר פ׳ ט׳ דף י״א ג׳. ש׳ 27. רקיון. ברבות דקיון. ש׳ 28. עוד שם: ב״ר׳ פ׳ ה׳ דף ז׳ ב׳ ג׳. שינוי מעט.

דף 154. ש׳ 1. עוד שם: ב״ר: פ׳ י׳ דף י״ב א׳. ש׳ 8. רקיון. ברבות דקיון. ש׳ 10. מכלתא. בשלח מסכתא דשירתא. פ׳ ד׳ דף ל״ח א׳. ש׳ 11. עומד במדינה. במכלתא עומד במלחמה. ש׳ 17 מדרש תהלים (קי״ח ז׳) דף 484 סימן י׳. ש׳ 26. מגלה: דף י״ב א׳. ש׳ 31. מדרש שה״ש: (ד׳ ה׳) דף כ״ו ג׳. ש׳ 37. אמ״ר לוי: אמר חזקיה מה אנו צריכין כו׳.

דף 155. ש׳ 9. סדר עולם: פ׳ כ״ג: מעט שינוי. ש׳ 17. מדרש שה״ש: דף כ״ו ג׳. ש׳ 20 מדרש תהלים (צ״ד א׳) דף 417. סי׳ א׳. ש׳ 23. מדרש תהלים (ל״א א׳) דף 237 ס׳ ב׳. ש׳ 40. תנחומא: סוף קדושים: התנחומא מאריך מעט.

דף 156. ש׳ 9. יבמות. דף ס״ב א׳. מעט שינוי בנוסחאות. ש׳ 18. מכלתא. מסכתא בחדש. פרשה א׳ דף ס״ב א׳. ש׳ 26 כשנתתי האני. צ״ל כשנתתיה אני. ש׳ 28. פונוס. במכלתא פנגוס. ש׳ 33. מועד קטן. דף ט״ז א׳ ב׳.

דף 157. ש׳ 2. עבדת הכי. א״ל דכתיב כו׳. מילקוט נשמט מעט מגירסת הגמרא. ש׳ 5. מדרש תהלים. (ט׳ ט׳) דף 87. סי׳ י״א ש׳ 13. פרקי ר׳ אליעזר. פרק מ״ה. ש׳ 18. נדה. דף ל׳ ב׳. שינוי מעט.

דף 158. מדרש שה״ש. (ז׳ ט׳) דף ל״ו ב׳ ג׳. ש׳ 8 אילין. ברבות אילנין. ש׳ 17. משלוהיו. צ״ל משלו היו. ש׳ 21. ממרם. ברבות מימרם. ש׳ 25. ואסטרונולי. ברבות ואיסטרולוגיסי. ש׳ 32. דרירא. ברבות דרידא. ש׳ 33. אתא. ברבות תא.

דף 159. ש׳ 4. זוגין זונין. ברבות זוגין פעמונים. ש׳ 6. סנהדרין. דף ס״ג ב׳. ש׳ 7. בקול נבו. בגמ׳ מלה אחת. ש׳ 10. מרובה. כשלש שהיא כו׳. ש׳ 17. שמות רבה. פ׳ כ״ה׳ דף קמ״ב ג׳. כמעט שוה. ש׳ 26. ב״ר. פ׳ צ׳ דף ק׳ א׳ ב׳. מעט שינוי. ש׳ 29. מדרש קהלת (ו׳ ז׳) דף ק״א ג׳. כמעט שוה. ש׳ 39. שמות רבה. פ׳ כ״ט דף קמ״ד ד׳.

דף 160. ש׳ 3. דברים רבה. סוף סדרא כי תבוא. דף רצ״ט א׳. ש׳ 17. ומיקר. צ״ל ומייקר. ש׳ 18. עוד. צ״ל שמות רבה. פ׳ ל״ו דף קנ״ג ב׳. ש׳ 31. מן אמ״ר יודן בר׳ סימון חסר ברבות. ועיין גם בתנחומא במקומו. ש׳ 38. מדרש תהלים. (ד׳ ב׳) דף 42. סי׳ ג׳ דפוס בובער.

דף 161. ש׳ 17. ברכות ירושלמי. דף י״ג א׳. ש׳ 19. תנחומא. דידן וארא. ס׳ י״א. דפוס בובער. שם סי׳ ב׳. שמות דף 25. ש׳ 29. עוד שם. ליתא בתנחומא.

דף 162. ש׳ 5. בראשית רבה. פ׳ ט״ז דף י״ח ג׳. ש׳ 11. ב״ר. פ׳ ט״ו דף י״ח ב׳ ג׳. ש׳ 16. ברכות דף י״ז ב׳. משונה קצת. ש׳ 23. דמתיבתא בגמ׳ דאוריתא. ש׳ 24. ירושלמי. מעשר שני ה׳ ח׳ דף נ״ו ג׳. כמעט שוה. ש׳ 34. ויקרא רבה. פ׳ ה׳ דף קע״א ב׳.

דף 163. ש' 11. מדרש שה״ש (ג' ד') דף י״ט ב'. משונה קצת.

דף 164. ש' 20. סנהדרין. דף צ״ז. ב'. ש' 30. ברכות. כ״ד א'. ש' 32. מדרש שה״ש. (ג' ד') דף כ' א' ב'.

דף 165. ש' 6. תנחומא. תזריע דידן סימן י״א דפוס בובער שם דף 42. סי' ט״ז. ש' 17. סיפרי. בהעלתך פי' צ״ב דף כ״ה ב'. ש' 24. ב״ר. פ' פ״ה דף צ״ה ב'. ש' 33. תנחומא. ליתא בדידן. פ' ויצא ס' ט״ו דף 154 ד' בובער.

דף 166. ש' 4. במדבר ר'. פ' ה'. דף ר״כ ג' ד'. ש' 29. חגיגה. דף ט' ב'. ש' 33. מדרש תהלים. (ק״ז ב'). בובער דף 461.

דף 167. ש' 5. מ' רות. (א' ו') דף מ״ג א' ב'. ש' 10. פסחים. דף קי״ז א'. ש' 23 מדרש תהלים. (י״ד ז') בובער דף 115 סימן ז'. ש' 30. תנחומא. שמות ס' ג'. שינוי גדול. ש' 37 סוטה ירושלמי. דף כ״א ג'.

דף 168. ש' 1. חגיגה. דף י״ב א'. ש' 12. ב״ר. פ' א' דף ד' ד'. קצת משונה. ש' 25. כתובות. דף ה' א'. ש' 31. מכלתא. שירתא פ' י' דף מ״ד א'. ש' 34. ויקרא רבה. פ' א' דף קס״ו א'.

דף 169. ש' 3. מועד קטן. דף ט״ז ב'. משונה מעט. ש' 16. מ' קהלת. (א' י') דף פ״ה ד'. ש' 27. שמות רבה. פ' כ״ח דף קמ״ד ג' ד'.

דף 170. ש' 1 שבת דף פ״ז ב'. ש' 6. מכות. דף י' ב'. ש' 12. ויקרא רבה. פ' כ״ט דף רס״ח ב'. ש' 23. תנחומא. שלח ס' י״ד. ש' 36. ע״ז. דף ה' א'.

דף 171. ש' 3. ברכות. דף ו' א'. ש' 10. תנחומא. במדבר סוף ס' כ״ו. דפוס בובער שם ס' ל״ג דף 25. ש' 19. תנחומא. ע' ויחי ס' י' שינוי גדול. ש' 23. מדרש תהלים. (ל' א') ד' בובער דף 234 ס' ג'. כמעט שוה. ש' 30. במדבר רבה. פ' י״א. דף רמ״ה ג'. עיין סוף כתובות. ש' 38. מדרש תהלים. (נ״ח ד') ד' בובער דף 299. ס' ב'. הנוסחאות יותר מכוונות עם דפוס קושטא.

דף 172. ש' 9. יומא. דף פ״ו ב'. ש' 23. ויקרא רבה. פ' ב' דף קס״ו ד'. קס״ז א'. כמעט שוה.

דף 173. ש' 10. תנחומא. דידן קדושים ס' ב'. בובער שם ס' א'. מסכים יותר עם תנחומא דידן. ש' 21. שמות רבה. פ' כ״א דף קל״ח ג' גירסת הילקוט יותר נכונה. ש' 31. מכלתא. בשלח פ' ג' דף ל״ו א'. הנוסחא עדיפא בילקוט ומשונה קצת מדפוס המכלתא ש' 40. ב״ר. פ' ס״ח דף ע״ז ב' ג'. קצת משונה.

דף 174. ש' 9. ב״ר. פ' ס״ב דף ס״ח ג' ד'. ש' 26. סיפרי. (עיין לעיל דף 4 ש' 9). ש' 28. ירושלמי שביעית. ד' י' דף ל״ה ג'. הנוסחא יותר נכונה בכאן. ש' 38. תענית. דף י״ד ב'.

דף 175. ש' 8. ילמדנו. ע' תנחומא משפטים ס' ה'. שינוי גדול בנוסחאות. ובכאן הן יותר עדיפות ושלמות ממה שהן בתנחומא. ועיין בובער שם ס' ב' דף 81 והערה ט״ז. ותמצא כי נוסחא דידן בילקוט עיקרית. ש' 34. שמות ר'. פ' ט״ו דף קל״א ב' ג'. כמעט שוה.

דף 176. ש' 18. ברכות דף ה' א'. ש' 28. סנהדרין דף צ״ז ב'. ש' 35. ילמדנו. ע' תנחומא דידן. נח ס' י״א. בובער שם ס' י״ז דף 42. וע' ילקוט שמעוני. רמז ש״ל. גירסת המכירי מכוונת יותר עם תנחומא דידן.

דף 177. ש' 10. במדבר רבה. פ' ט״ז. דף רס״ח א'. משונה מאד. ועיין

שמעוני ס׳ של״א. ש׳ 15. ירושלמי. סנהדרין פ׳ י׳ ה׳ ו׳ דף כ״ט ג׳. סגנון לשון המכירי לקוח מן תלמוד ירושלמי ולא מן הרבות כמו שציין בתוכו. ש׳ 16. בבא קמא. דף צ״ב ב. ש׳ 28. סנהדרין. דף צ״ב א׳. ש׳ 31. שמות רבה. פ׳ נ״א. דף קס״ד א׳. ש׳ 37. מדרש דשחנו״ע. זהו מדרש בפני עצמו על ההפטרות והוא כמו חלק העיקרי ושורש הפסיקתא דרב כהנא. ואינו הפסיקתא ממש. כי המדרש מרחיב ומאריך יותר. והפסיקתא נראית כמו קיצור לקוח ממדרש זה הרוחב על כל גדותיו. עיין פיסקא י״ז בובער דף קכ״ט ב׳ והלאה.

דף 179. ש׳ 1. ברכות. דף ל״ד ב׳. ש׳ 16. איכה רבתי. (ה׳ כ׳) דף פ״א ד׳. ש׳ 20. מדרש תהלים. (ל״ב א׳) דף 242 ס׳ ב׳. ש׳ 24. תענית. דף ד׳ א׳. כמעט שוה.

דף 180. ש׳ 1. מדרש שה״ש. (ח׳ ו׳) דף ל״ז ד׳. ש׳ 15. סיפרי. פיסקא שנ״ז דף קמ״ט א׳. ש׳ 19. תנחומא. דירן. צו ס׳ י״ב. כמעט שוה. ש׳ 29. מדרש שה״ש. (ו׳ ה׳) דף ל״ה א׳ ב׳. עיין שמעוני ס׳ של״ד.

דף 181. ש׳ 6. חסר הציון. ונראה כי מקורו בב״ר ע׳ פ׳ נ״ג דף נ״ט ב׳. ש׳ 16. ר״ה דף כ״ו א׳. ש׳ 20. מדרש תהלים. (י״ז י״ג) בובער דף 132. ס׳ ט׳. נירסת הילקוט עריפא. ש׳ 34. עוד. מ׳ תהלים (ד׳ ז׳) בובער דף 47. ס׳ י׳. ש׳ 36. ירושלמי. ע״ז פ׳ ב׳ ה״א דף מ׳ ג׳. משונה מעט. ש׳ 40. מ׳ תהלים. (כ׳ ב׳) בובער דף 25. ס׳ ג׳.

דף 182. ש׳ 5. זבחים דף י״ב א׳. ש׳ 8. תנחומא אמור ס׳ ט׳. ש׳ 15. תוספתא דסוטה. ד׳ א׳. דף 298 דפוס צוקערמאנדעל. ש׳ 22. ויקרא רבה. פ׳ ל״נ דף ר״ד א׳. ש׳ 29. סנהדרין דף ק״ה א׳.

דף 183. ש׳ 1. איכה רבתי. (א׳ א׳) דף נ״ט ב׳. ש׳ 14 תנחומא. דירן משפטים ס׳ י״א. הנוסחא משונה הרבה. ויותר באריכות בילקוט. בתנחומא חסר הכל משורה 37 להלן ד״ה: ר׳ אבין וכו׳.

דף 184. ש׳ 8. ברכות. דף ו׳ א׳. ש׳ 10. מדרש שה״ש. (א׳ ב׳). דף י״ב א׳. כמעט שוה. ש׳ 23 ברכות. דף צ״ט א׳. ש׳ 28. איכה רבתי. (ג׳ כ״ה) דף ע״ו ג׳. ש׳ 38. ברכות ירושלמי. לא מצאתי בברכות. עיין ע״ז דף צ״ט ג׳. עירובין דף כ״ב ב׳.

דף 185. ש׳ 2. חסר הציון. מקורו בויקרא רבה פ׳ י׳ דף קע״ה ג׳ הנוסחא כמעט מכוונת. ש׳ 12. ברכות. דף ו׳ א׳. ש׳ 16. ב״ר. פ׳ ס׳ דף ס״ו א׳. ש׳ 24. מדר׳ תהלים. (ל״א א׳) בובער דף 237 ס׳ א׳. ש׳ 35. מדר׳ תהלים (ע׳ ו׳) בובער דף 322. ס׳ ג׳ ד׳. הילקוט מקצר.

דף 186. ש׳ 1. מדר׳ קהלת. (ג׳ ט׳) דף צ״א א׳ ב׳. מעט שינוי. ש׳ 21. במדבר רבה. פ׳ י״א דף רמ״ה ד׳. (עיין לעיל דף 171). ש׳ 32. יבמות. דף ס״ד א׳. ש׳ 39. שמות רבה. סוף פ׳ מ״ו דף ק״ם ד׳.

דף 187. מדר׳ תהלים. (נ״ב ה׳) בובער דף 287 ס׳ ח׳. הנוסחא משונה ובדפוס בובער בקיצור. ש׳ 15. ב״ר. פ׳ ט״ו. דף י״ח א׳. נירסאות המכירי יותר מתוקנות. ש׳ 29. שמות רבה. סוף שמות פ׳ נ״ב דף קס״ד ד׳. ש׳ 38. מדר׳ שה״ש. (ג׳ י״א) דף כ״ב ג׳.

דף 188. ש׳ 7. פרקי דר׳ אליעזר. פ׳ נ״א. הנוסחאות יותר טובות ומתוקנות

במכירי. עיין ביאור הרד״ל לפרקי דר׳ אליעזר שם. ש׳ 17. תנחומא. (לא מצאתי).
ש׳ 23. מדר׳ תלים (צ״ב א׳) דפוס בובער דף 401 ס׳ ב׳ גירסאות המכירי עדיפות.
ש׳ 36. מדר׳ תלים. (פ׳ ג׳) בובער דף 362 ס׳ ג׳. ש׳ 40. תנחומא. וארא ס׳ ח׳.

דף 189. ש׳ 15. מכלתא. (בשלח מס׳ ב׳ פ׳ ג׳) דף כ״ט א׳. ש׳ 27. איכה רבתי. (א׳ ב׳) דף ס״ג ג׳. ש׳ 35. מדרש. נראה כי כיוון בזה למדרש דשחנו״ע ובאמת כל זה בפסיקתא דר׳ כהנא הוצאת בובער. פסקא י״ט דף קל״ז א׳ ודף קל״ט ב׳. עיין מה שכתבתי לעיל בהערותי לדף 177. עיין עוד איכה רבתי פתיחתא דף נ״א ג׳, מסכ׳ יומא דף נ״ד ב׳ וילקוט שמעוני ס׳ של״ו. באיכה רבתי נמצא רק עד שורה 38.

דף 190. ש׳ 18. תנחומא. אינו שם במקומו לא בדידן ולא בדפוס בובער. ש׳ 23. חסר הציון. נראה כי מקורו מדרש דשחנו״ע. עיין פסיקתא דר׳ כהנא. דף ק״מ ב׳. הגירסא כאן מכוונת עם כ״י אקספארד וכרמולי עיין שם הערה מ״ח וכו׳. ש׳ 34. פסחים. דף קי״ח א׳.

דף 191. מדרש, (דשחנו״ע) ע׳ פסיקתא דף ק״מ א׳ והערה נ״ב. ש׳ 5. סנהדרין. צ״ב ב׳. ש׳ 9 חגיגה. דף ה׳ ב׳. משונה קצת. ש׳ 25. מדרש. (דשחנו״ע) ע׳ פסיקתא דף ק״מ ב׳ עד סוף הפסקא. ועיין גם ילקוט שמעוני ס׳ של״ז. ש׳ 38. תנחומא. ע׳ ראה ס׳ א׳ משונה מעט.

דף 192. ש׳ 1. בבא קמא. דף קי״ז א׳. כמעט שוה. ש׳ 28. עירובין. דף ס״ה א׳. ש׳ 34. מדרש שמואל. (ש״א א׳ ד׳). פרשה ב׳. חסר שם ומשונה לא זו כצורת זו. עיין הוצאת בובער דף 50. והערות ל״ה כו׳. ש׳ 38. מדרש תהלים. (ל״ה א׳) בובער דף 247. ס׳ א׳.

דף 193. ש׳ 4. ב״ר פ׳ ס״ט דף ע״ח א׳. יש כאן כמה חילופי נוסחאות. ש׳ 14. שמות רבה. ס׳ נ״א דף קס״ג ג׳. ש׳ 18. ב״ר. פ׳ ע״ה דף פ״ד ב׳. מעט משונה. ש׳ 27. ראש השנה. דף ל״א א׳. ש׳ 35. סנהדרין. דף צ״ו א׳ צ״ז ב׳. ע׳ שם.

דף 194. ש׳ 10. תנחומא. נצבים ס׳ ג׳. ש׳ 30. סוכה. דף כ״ב ב׳. ש׳ 36. מדרש תהלים. (צ״א ט״ו) בובער דף 400. ס׳ ח׳.

דף 195. ש׳ 1. מדרש. (דשחנו״ע) רק איזה מאמרים מפורדים ומפוזרים נמצאו בפסיקתא ולא הכל. וזה ראיה ברורה כי מדרש הזה הוא ספר בפני עצמו. (היינו מדרש ההפטרות דשחנו״ע). ש׳ 38. מדרש שה״ש. (ב׳ י״ב) דף י״ז ב׳. כמעט שוה.

דף 196. ש׳ 5. ויקרא רבה. פ׳ ט׳ דף קע״ה ב׳. ש׳ 15. מדרש. (דשחנו״ע) אינו מצוי בפסיקתא כלל. ש׳ 38. סנהדרין. דף צ״א ב׳.

דף 197. ש׳ 1. איכה רבתי. (א׳ כ״ב) דף ס״ט ד׳. עיין פסיקתא בובער דף קכ״ח ב׳. ש׳ 7. תנחומא. קרושים ס׳ ד׳. ש׳ 16. שמות רבה. ס׳ י״ט. דף קל״ו ב׳. חסר כאן במכירי כמה דברים הנמצאים ברבות ונראין שם כנוספות. ש׳ 29. עוד. אינו ציון רק מגוף המדרש. ש׳ 37. חסר ראשית המאמר ומקורו בשמות רבה פ׳ י׳ דף קע״ו. נ׳ ד׳ הנוסחא משונה הרבה וגירסת המכירי עדיפא.

דף 198. ש׳ 10 תנחומא. חסר בדידן. בובער יתרו דף 77 ס׳ י״ד עיין שם הערה פ״ג. ש׳ 18. ב״ר. פ׳ ס״ט דף ע״ח א׳. ש׳ 22. מדרש שה״ש (ז׳ ה׳) דף ל״ה ב׳. ש׳ 29. סנהדרין. דף כ״ב ב׳. ש׳ 31 שמות רבה. פ׳ ט״ו. דף קל״ג ג׳.

דף 199. ש׳ 4. סנהדרין. דף כ״ב. ב׳. ש׳ 11. תנחומא. נח ס׳ י״א. מסכים יותר עם דפוס בובער שם ס׳ י״ז. כמה וכמה דברים חסרים בתנחומא. והגירסאות דמכירי עדיפות ומתוקנות. ש׳ 29. שבועות. דף ל״ו א׳. ש׳ 34. סנהדרין. דף צ״ט א׳. ש׳ 38. ירושלמי דתענית. מ׳ נ׳ ה׳ י״א דף ס״ז א׳.

דף 200. ש׳ 4. ירושלמי סנהדרין. מ׳ י׳ ה׳ א׳ דף כ״ז ג׳. ש׳ 11. מדרש. (דשחנו״ע) עיין פסיקתא בובער דף קל״ד ב׳. משונה. ש׳ 23. מדרש תלים. (נ״ג ד׳) בובער דף 289. סוף המזמור. ש׳ 25. בבא בתרא. דף ע״ה א׳.

דף 201. ש׳ 1. מדרש (דשחנו״ע). עיין פסיקתא דרב כהנא. פסקא י״ח דף קל״ד ב׳. הגירסא כאן יותר מדויקת. ש׳ 15. מדרש תהלים. (פ״ז א׳) בובער 377. ס׳ ב׳ וג׳. הנוסחא כאן יותר טובה ומסכמת עם דפוס עתיק (קושטא). ש׳ 27. מדרש (דשחנו״ע) ע׳ פסיקתא דר׳ כהנא דף קל״ז ב׳. ש׳ 38. כריתות. דף כ״ח ב׳. ש׳ 31. מדרש אחשורוש. סוף אסתר רבה. דף ק״ל ב׳. המכירי מקצר מעט.

דף 202. ש׳ 8. שמות רבה. פ׳ ט״ו דף קל״ג ג׳. ש׳ 9. במדבר רבה. פ׳ י״א דף רמ״ה ד׳. יבמות. דף כ״ב ב׳. ש׳ 15 מדרש קהלת. (א׳ו׳) דף פ״ד ג׳. קצת משונה. ש׳ 23. שמות רבה. פ׳ מ״ח. דף קס״ב ב׳. ש׳ 30. ילמדנו. ע׳ תנחומא דירן תולדות ס׳ ה׳. חסר בהוצאת בובער.

דף 203. ש׳ 3. ב״ר. פ׳ ל״ב. דף ל״ה ג׳. שינוי בלשון. מה שבמכירי בלשון תרגום נעתק ברבות ללשון עברי. והסר ויתיר. עיין שם ודוק. ש׳ 18. תענית. דף ז׳ א׳.

דף 204. ש׳ 1. סוכה. דף נ״ב ב׳. ש׳ 4. סיפרי. עקב פ׳ מ״ח דף פ״ד א׳. ש׳ 21. מדרש שה״ש. (א׳ ב׳) דף ו׳ ב׳. משונה קצת. נשמטו כאן או חסרים כמה דברים.

דף 205. ש׳ 15. אבות דר׳ נתן. פ׳ מ״א. ש׳ 22. במדבר רבה. פ׳ א׳ דף ר״ט ד׳. קצת שינוי. ש׳ 28. תנחומא. ע׳ במדבר ס׳ ו׳. ש׳ 39. תנחומא. עיין לעיל ש׳ 28.

דף 206. ש׳ 4. בכורות דף ו׳ ב׳. ש׳ 12. ויקרא רבה. פ׳ ל׳ דף קצ״ט ד׳. ש׳ 19. שמות רבה. פ׳ כ״ז דף קמ״ג ד׳. ש׳ 33. דברים רבה. פ׳ י׳ דף ש׳ ג׳. שינוי גדול בין מכיר לרבות.

דף 207. ש׳ 1. מדרש תהלים. (מ׳ ד׳). בובער דף 257 ס׳ ב׳. ש׳ 5. ראש השנה. דף י״ח א׳. ש׳ 10. סיפרי. נשא פ׳ מ״ב דף י״ב ב׳ משונה הרבה. ש׳ 20. ויקרא רבה. פ׳ ג׳. דף קס״ח א׳ ב׳. ש׳ 30. מדרש תהלים (ק״ג ו׳) בובער דף 435 ס׳ ט׳. ש׳ 24. מדרש תהלים. (כ״ה א׳) בובער דף 210. ס׳ ג׳. המכירי מקצר. ש׳ 38. עוד שם. (ל״ח ב׳) בובער דף 254. ס׳ ב׳. כמעט שוה.

דף 208. ש׳ 3. תענית. דף ט״ז א׳. ש׳ 7. תנחומא. לא מצאתי בתנחומא לא בדירן ולא בהוצאת בובער. ש׳ 22. מדרש משלי. (א׳ י״א) משונה במשלי. כאן במכירי מורכב מן מדרש על פסוקים י״א וי״ב. היינו ראשו מי״א וסופו מי״ב. ש׳ 31. תענית. דף ו׳ ב׳.

דף 209. ש׳ 3. ב״ר. פ׳ י״א דף ט״ו ב׳. המכירי השמיט כאן איזה מאמרים. ש׳ 11. פרקי ר׳ אליעזר. פ׳ ה׳. ש׳ 23. שמות רבה. פ׳ ל״ח דף קנ״ג ד׳. ש׳

30. סיפרי. פ' של"ג דף ק"מ א' גירסת המכירי עדיפא. ש' 36. מדרש תהלים. (י"ג ו') בובער דף 111. קצת משונה ויותר מדוייק כאן.

דף 210. ש' 4. מגלה. דף י' ב'. ש' 13. מדרש שה"ש. דף ב' ג' ד'. כמעט שוה. ש' 23. בבא בתרא. דף י' א'. ש' 29 שמות רבה. פ' ל' דף קמ"ז ג' ד'. הנוסחאות כמעט שוות. רק איזה דברים מרבות חסרים במכירי.

דף 212. ש' 7. שבת. דף קי"ח ב'. ש' 12. ויקרא רבה. פרשה כ"ה. דף קצ"ג ג'. נוסחאות המכירי יותר טובות. ש' 15. שמות רבה. פ' כ"ה דף קמ"ב ד'. ש' 25. מכילתא. (כי תשא פ' א') דף ק"ד ב'. ש' 27 מכלתא. בשלח פ' ה'. (שמות ט"ז כ"ח) דף נ' ב' הגירסא במכירי עדיפא. ש' 32. שמות רבה. פ' י"ט דף קל"ו א'. משונה קצת ועדיף.

דף 213. ש' 16. שבת. דף קי"ה ב'. ש' 22. סנהדרין. דף צ"ג ב'. השמיט כאן איזה מאמרים ומקצר. ש' 32. תנחומא. דידן ויקהל ס' א'.

דף 214. ש' 3. במדבר רבה. פ' ח' דף רכ"ה א' ב'. איזה מאמרים חסרים כאן שנראים כנוספות ברבות.

דף 215. ש' 5. ברכות דף ז' א'. ש' 19. ברכות ירושלמי. פ' ב' מ"ד דף ה' א'. ש' 29 חסר הציון ולא ידעתי מקורו. אינו מן המדרש דשתנו"ע. ולא מפסיקתא או מתנחומא.

דף 216. ש' 36. הגדת שה"ש. זה הספר שנאבד מאתנו. אך המכירי השאיר לנו ברכה אחריו ממה שהציל. ש' 8. תענית. דף י"א א'. ש' 16. סנהדרין. דף קי"ג ב'. ש' 24. בבא קמא. דף ס' א'. ש' 32. מכלתא. (שמות כ"ב כ"ב). משפטים פ' י"ח דף צ"ה ב'. נוסחאות המכירי עדיפות ומדוייקות יותר.

דף 217. ש' 5. מדרש שה"ש. זהו הגדת שה"ש הנאבד ואינו שה"ש רבה. ש' 26. מדרש. (דשתנו"ע) לא מצאתי בפסיקתא דוגמא לעניין זה. ש' 35. שבת. דף קנ"ב ב'.

דף 218. ש' 8. פרקי ר' אליעזר. פ' ל"ד. ש' 12. חסר הציון. וראוי היה לכתוב כתובות דף ק"ג א'. ש' 24. מדרש תהלים. (ל' א') בובער דף 234. ס' ג'. ש' 35. מכלתא. משפטים פ' י"ח (שמות כ"ב כ"ב) דף צ"ה ב'. ש' 40. מס' כלה. דף ד' א'. הוצאת קורונל. חסר שם הרבה ומשונה מאד.

דף 219. ש' 6. נדה. דף י"ג א' ב' מעט שינוי. ש' 21. ע"ז ירושלמי. פ' ג' ה' ו' דף מ"ג א'. ש' 25. שבת דף קט"ז א'. ש' 36. בבא בתרא. דף צ"א א' ב'. קצת משונה ומקוטע כאן.

דף 220. ש' 8. תנחומא. הסר בדידן. עיין בובער בראשית דף 178. ס' ב'. קצת משונה. ש' 22. ב"ר פ' פ"ד. דף צ"ב ד'. ש' 25. סוכה. דף נ"ב א'.

דף 221. ש' 4. מועד קטן. דף ה' א'. שינוי קצת בשמות. ש' 16. מגלה. דף לא א'. ש' 22. סוטה. דף ה' א'. ש' 34. ויקרא רבה. פ' ז'. דף קע"ג א'. ש' 37. ילמדנו. עיין תנחומא. דידן. וירא ס' ב'. בובער דף 84. ס' ג'.

דף 222. ש' 9. עירובין. דף נ"ד א'. ש' 13. יבמות: דף ס"ג ב'. ש' 20. נדה: דף י"ג ב'. חסר כאן איזה תבות והמכירי מקצר. ש' 25. ע"ז. דף ה' א'. ש' 40. חגיגה. דף י"ב ב'. משונה קצת.

דף 223. ש' 35. ב"ר. פ' כ"ד. דף כ"ז ד' הגירסא מעלייא כאן.

דף 224. ש׳ 7. מדרי קהלת. (א׳ ו׳) דף פ״ח א׳. ש׳ 10 איכה רבתי. (ה׳ כ׳) דף פ״א ד׳. ש׳ 14. ויקרא רבה. פ׳ ט״ז דף קפ״ג ב׳ ג׳. ש׳ 19 – 18. (כאן חסר מעט מענין). זה טעות. כי אין חסר כלום. גירסת המכירי טובה ומעליא. ש׳ 28. ברכות דף ל״ד ב׳. ש׳ 36. ברכות ירושלמי. פ׳ ה׳ ה׳ ו׳. דף ט׳ ד׳. ש׳ 38. מדרש תהלים. (ק״ד כ״ט) בובער דף 447 ס׳ כ״ד. הגירסא מכוונת יותר עם דפוס קושטא. ש׳ 40. במדבר רבה. פ׳ י״א דף רמ״ה ג׳ ד׳.

דף 225. ש׳ 3. סוטה. דף ה׳ א׳. ש׳ 10. מדרש תהלים. (ב׳ א׳) בובער דף 24. כמעט שוה. ש׳ 23. תנחומא. לא מצאתי המאמר בתנחומא. ש׳ 31. מדרש שה״ש. (ב׳ ט״ז) דף י״ט א׳. ש׳ 37. במדבר רבה. פ׳ י״א. דף רמ״ה ד׳.

דף 226. ש׳ 9. חגיגה. דף ט״ו א׳ ב׳. ש׳ 20. מדרש תהלים. (קט״ז ט״ו) בובער דף 478. מסכים יותר עם דפוס קושטא. ש׳ 32. כדר אליהו זוטא פ׳ כ״ב. משונה. ובמכירי הגירסא יותר נכונה.

דף 227. ש׳ 21. בבא מציעא. דף ל״ג א׳ ב׳. כמעט שוה. ש׳ 30. חגיגה. דף ה׳ ב׳. הנוסחא יותר מדוייקת כאן. ש׳ 40. אלה הדברים רבה. ט״ס. צ״ל במדבר רבה. פ׳ ז׳ דף רכ״ג ד׳.

דף 228. ש׳ 11. שמות רבה. פ׳ כ״ה דף קמ״ב ג׳. ש׳ 17. ראש השנה ירושלמי. פ׳ ג׳ ה׳ דף נ״ט ג׳. ש׳ 18. ויקרא רבה ט״ס. צ״ל שמות רבה. פ׳ א׳. דף קי״ט א׳. ש׳ 22. תנחומא. בובער בראשית דף 21. ס׳ כ״ח. חסר בדידן. ש׳ 34. תוספתא דתענית. פ׳ א׳ מ׳ ח׳ דף 215 (צוקערמאנדעל).

דף 229. ש׳ 2. בבא בתרא. דף ט א׳. ש׳ 9. שם דף י׳ א׳. ש׳ 31. הגדת שה״ש. הנאבד. ש׳ 35. ויקרא רבה. פ׳ ל״ד. דף ר״ה א׳. משונה קצת בלשון. גירסאות המכירי יותר נכונות.

דף 230. ש׳ 29. חסר כאן קצת. ועיין בויקרא רבה שם.

דף 131. ש׳ 32. מדרי תהלים. (י״ח נ״א) בובער דף 162 ס׳ ל״ז.

דף 232. ש׳ 2. ויקרא רבה. פ׳ ל״ט דף ר״ו א׳. ש׳ 5. סוטה. דף ג׳ ב׳. ש׳ 10. סוטה ירושלמי. (?) ש׳ 13. פירקי ר׳ אליעזר. פ׳ ל״ד. ש׳ 24. ויקרא רבה. פ׳ ל״ד דף ר״ו א׳. ש׳ 27. יבמות דף ס״ב ב׳. ש׳ 31. מדרש תהלים. (ק״ו א׳) בובער דף 476. ס׳ א׳. ש׳ 37. בבא בתרא. דף ט׳ ב׳.

דף 233. ש׳ 3. ויקרא רבה. פ׳ ל״ד דף ר״ו א׳. ש׳ 6. מדרש תהלים. מ״א ב׳ דף 260 ס׳ ג׳. ש׳ 19. מדרי שה״ש. (א׳ ג׳) דף ז׳ א׳. ש׳ 28. יבמות. דף ק״ב ב׳. ש׳ 34. ויקרא רבה. פ׳ ל״ד דף ר״ו א׳.

דף 234. ש׳ 2. ויקרא רבה. פ׳ ל״ד דף ר״ו א׳. כמעט שוה. ש׳ 17. ויקרא רבה. פל״ד דף ר״ו א׳ ב׳. ש׳ 29. שבת דף ק״ח ב׳. ש׳ 34. חסר הציון. שבת דף קי״ט א׳.

דף 235. ש׳ 19. שבת. קי״ג א׳ ב׳. הגירסא יותר נכונה בילקוט. ש׳ 33. פיאה ירושלמי. פ׳ ח׳ ה׳ ה׳. דף כ״א א׳ ב׳. ש׳ 38. תנחומא דידן נח ס׳ א׳. בובער דף 27. ס״א. הגירסאות משונות ויותר מתוקנות כאן.

דף 236. ש׳ 13. עירובין. ש׳ 18. פסחים. דף ס״ח ב׳. משונה מעט. ש׳ 25. מדרי תהלים. (צ״ב א׳) בובער דף 401. ש׳ 31. מכלתא. (יתרו פ׳ ז׳) דף ס״ט ב׳. ש׳ 34. אלה הדברים רבה. פ׳ ג׳ דף רצ״א ד׳. מן שורה 35 עד 38 חסר ברכות.

דף 237 ש׳ 4. תנחומא. לא מצאתי. ש׳ 8. שבת. דף קי״ג י״א. ש׳ 15. שמות רבה. פ׳ כ״ו דף קמ״ב ד׳. ש׳ 22. מכלתא. (בא פ׳ י״ב) דף י״ב ב׳. ש׳ 26. מדר׳ שה״ש. ליתא. ש׳ 29. ויקרא רבה. פ׳ ל״ד דף ר״ו ב׳. ש׳ 32. מדר׳ תהלים. (מ״ב ז׳) עיין בובער 267—266. משובש ומקוטע שם. גירסאות המכירי מכוונות עם דפוס קושטא ונראות יותר טובות ומתוקנות.

דף 238. ש׳ 5. סנהדרין. דף ס״ה ב׳. ש׳ 14. בגמרא: בספר יצירה. ש׳ 16. שבת. דף קל״ט א׳. ש׳ 21. שמות רבה. פ׳ ל״ו דף קנ״ג א׳. חסר כאן מעט מאמצע המאמר. ש׳ 32. סנהדרין. דף צ״ז א׳. משונה הרבה. ובגמ׳ יותר באריכות.

דף 239. ש׳ 4. מדר׳ שה״ש. (ב׳ י״ג) דף י״ז ג׳. כמעט שוה. ש׳ 16. סנהדרין דף צ״ח א׳. ש׳ 20. שמות רבה. פ׳ ל׳ דף קמ״ז ד׳ כמעט שוה. ש׳ 26. בבא בתרא. דף ט׳ א׳. ש׳ 32. מדר׳ שה״ש. (ד׳ י׳) דף כ״ו ד׳.

דף 240. ש׳ 4. מכלתא (בשלח פ׳ ד׳) דף ל״ז ב׳. משונה. ש׳ 13. מדרש תהלים. (צ״ג א׳) בובער דף 413 ס׳ א׳. ש׳ 26. סנהדרין. דף צ״ח א׳. ש׳ 28. תנחומא. דידן בחקתי ס׳ ג׳. בובער ויקרא דף 111. ס׳ ה׳. ש׳ 34. יומא. דף פ״ו ב׳. ש׳ 36. איכה רבתי. (א׳ ו׳) דף ס״ה ב׳. ש׳ 40 בבא מציעא. דף פ״ה א׳. משונה מאד.

דף 241. ש׳ 7. מדרש תהלים. (נ״א א׳) בובער 280. ס׳ א׳. הנוסחא יותר טובה כאן. ש׳ 18 מדרש קהלת. (ד׳ ט) דף צ״ה ב׳. גירסת המכירי מעליא. ש׳ 25. פרקי דמלאכת המשכן. סוף פ׳ י״ד. משונה קצת. ש׳ 32. פ׳ ו׳ דף ח׳ א׳.

דף 242. ש׳ 8. ב״ר. פ׳ ב׳ דף ה׳ ב׳. ש׳ 12. סיפרי. (נשא פ׳ מ״א) דף י״ב א׳. ש׳ 14. תמיד. אינו שם בגמרא. ש׳ 10. מדרש תהלים. (כ״ז א׳) בובער דף 221. קצת שינוי. ש׳ 29. סנהדרין. דף צ״ח ב׳. ש׳ 34. ויקרא רבה. פ׳ ו׳. דף קע״ב ד׳. קצת משונה.

דף 243. ש׳ 1. מדרש תהלים (ע״ב ז׳) בובער דף 326. ס׳ ה׳. ש׳ 3. מדרש תהלים. (ל״ו י׳) בובער דף 251. ס׳ י״ט. ש׳ 5. בבא בתרא דף ע״ה א׳ כמעט שוה. ש׳ 13. מדרש שה״ש. (א׳ ד׳) דף ח׳ ב׳. כאן הנוסחא יותר מתוקנת. ש׳ 22. ע״ז. מורכב מכמה מאמרים שם דף כ״ב כ״ג וכ״ד. מן שורה 26 והלאה מן דף כ״ד. ש׳ 35. ע״ז ירוש׳. ש׳ 40. בבא בתרא. דף ע״ה ב׳.

דף 244. ש׳ 5. מדרש תלים. (מ״ח י״ג) בובער דף 275 ס׳ ד׳. ש׳ 8. מכלתא. (בשלח מס׳ ב׳ פ׳ ה׳) דף ל״ב א׳. ש׳ 20. תנחומא. דידן בלק ס׳ י״ד. בובער דף 144 ס׳ כ״ב. נוסחת הילקוט משונה משניהם. ש׳ 23. תנחומא. דידן צו ס׳ י״ב. בובער דף 20 ס׳ ט״ז. מסכים יותר עם תנחומא דידן.

דף 245. ש׳ 7. במדבר רבה. פ׳ א׳ דף ר״ט ד׳. יותר נכונה כאן. ש׳ 14. תנחומא. שמיני. דידן ס׳ ו׳. בובער דף 27. ס׳ י׳. מסכים יותר עם דפוס בובער. ש׳ 24. תנחומא. תצוה ס׳ י״א. ש׳ 28. ר״ה. דף כ״ג א׳. ש׳ 31. תנחומא. במדבר. דידן ס׳ כ״א. בובער דף 21 ס׳ כ״ו. ש׳ 34. בבא בתרא. דף דף ט׳ א׳. קצת משונה. ש׳ 39. ב״ר. פ׳ נ״ט דף ס״ה ג׳.

דף 246. ש׳ 6. מדרש תלים. (ל״ו י׳) בובער דף 251. ס׳ ו׳. ש׳ 10. סנהדרין. צ׳ א׳. ש׳ 15. סנהדרין. צ״ח א׳. ש׳ 17. פסחים. דף נ״ג ב׳. ש׳

19. שמות רבה. פ׳ ט״ו. דף קל״ג ג׳. ש׳ 22. סנהדרין. דף צ״ח א׳. ש׳ 23. ירושלמי. תענית. דף ס״ג ג׳. ש׳ 34 שמות רבה. פ׳ י״ח דף קל״ה ג׳.

דף 247. ש׳ 1. ע״ז. דף כ ב׳. קצת משונה. ש׳ 10. איכה רבתי. (ג׳ מ״ט) דף ע״ז ב׳. ש׳ 15. ויקרא רבה. פ׳ י׳ דף קע״ה ב׳. ש׳ 21. תענית. דף ט״ו. ב׳. ש׳ 27. ב״ב. דף ס׳ ב׳. ש׳ 34. סנהדרין. צ״א ב׳. ש׳ 38. ברכות דף ל״ה ב׳.

דף 248. ש׳ 9. סיפרי. קרח פ׳ קי״ט דף ל״ט ב׳. ש׳ 16. חגיגה. דף ט״ו א׳. ש׳ 23. מדרש תהלים. (ל״א ב׳) בובער דף 239. הנוסחא משונה לגמרי. ש׳ 34. ב״ר. פ׳ י״ט. דף י״א א׳.

דף 249. ש׳ 14. סוכה. דף ל׳ א׳. ש׳ 19 דברים רבה. פ׳ ה׳ דף רצ״ה ד׳. ש׳ 31. תנחומא. דירן צו ס׳ א׳ בובער דף 12 ס׳ ב׳. הילקוט משונה משניהם.

דף 250. ש׳ 5. מדרש שה״ש. (ב׳ ב) דף י״ד ב.׳ ש 14 מדר׳ שה״ש. (ו׳ א׳) דף ל״ג ב׳. ש׳ 18. ברכות. דף מ״ב א׳. משונה ומעט חסר בגמרא. ש׳ 26. מדרש דשחנו״ע. עיין פסיקתא דרב כהנא פיסקא דשוש אשיש. דף קמ״ז וקמ״ח. כאן באריכות ובשלמות ובפסיקתא חסר יותר מחצי.

דף 251. ש׳ 40. מועד קטן. דף כ״ח ב׳. כאן יותר ממה שבגמרא.

דף 252. ש 6. מדרש איוב. נאבד מאתנו. ולא מצאתי המאמר בילקוט שמעוני על איוב וגם לא בגמרא או ברבות. ש׳ 17. שבת. דף פ״ד ב׳ ש׳ 22. שבת ירושלמי. פ׳ ט׳ ה׳ ב׳ דף י״א ד׳. כמעט שוה. כלאים ירושלמי. פ׳ ג׳ ה׳ א׳ דף כ״ח ג׳. ש׳ 31. סיפרי. דברים פ׳ ש״ו דף ק״ל ב׳. ש 37. מדר׳ שה״ש. (ח׳ ו׳) דף ל״ח ד׳.

דף 253. ש׳ 2. מדרש שה״ש (ד׳ י״ג) דף כ״ז ד׳. ש׳ 6. הגדת שה״ש. הנאבד. ש׳ 34. מועד קטן. דף ב׳ א׳ יותר טוב כאן. ש׳ 37. מדרש תהלים. (צ׳ ט״ו) בובער 393. מכוון עם דפוס קושטא ולא עם הוצאת בובער.

דף 254. ש׳ 11. מנחות. דף פ״ז א׳. ש׳ 15. הגדת שה״ש. הנאבד. ש׳ 19. מדרש תהלים. (מ״ח ד׳) בובער דף 275. מכוון יותר עם דפוס קושטא. ש׳ 21. סיפרי. נשא פ׳ נ״ח דף ט״ו א׳. ש׳ 29. שמות רבה. פ׳ י״ח. דף קל״ד ד׳. משונה קצת והילקוט יותר מדוייק. ש׳ 36. סיפרי. נשא פ׳ נ״ח דף ט״ו א׳. ש׳ 40. מדר׳ תהלים. (פ״ג ג׳) בובער דף 369. כמעט שוה.

דף 255. ש׳ 11. ברכות. דף ו׳ א׳. משונה קצת. ש׳ 28. נזיר. דף ג׳ א׳. ש׳ 36. מדר׳ תהלים. חסר במדר׳ תהלים. ש׳ 39 תנחומא. בהעלותך סוף ס׳ י׳.

דף 256. ש׳ 4. תנחומא אחרי מות. דירן ס׳ י״ב. בובער 71 ס׳ י״ח. מסכים יותר עם תנחומא דירן. ש׳ 18. מכות. דף י״ב א׳. ש׳ 25. שמות רבה. פ׳ ט״ו. דף קל״א ב׳ כמעט שוה.

דף 257. ש׳ 8. מדר׳ רות. (א׳ א) דף מ׳ א׳. הנירסאות משונות. ויותר מתוקנות כאן. ש׳ 33. מדרש משלי. (י״ד ל״ד) דף 76 ס י״ד דפוס בובער הילקוט מקצר ומאריך.

ילקוט המכירי על ישעיהו.

הקדמת המלקט.

אמר המלקט החכמים שהם לפנינו והרבנים אשר בדורנו קבעו עתים לתורה ופלפלו בחכמת הגמרא ועלתה בידם והגיעו לתכלית חפצם וחקר כבודם עד שחברו ספרים כספירים מאירים במותר ואסור בחייב ופטור עשו סמוכות לדת ספרים שהדור נשען על ידיהם עמודים אשר הבית נכון עליהם להם יד ושם בפני גדולים ובמושב זקנים להם קורא הגלגל סורו שבו פה נטעי נעמנים. ואנחנו קצרי יד יושבי קרנות שמנו ימי הנעורים למעדנות וכלינו ימי הבחרות אחר המתקדשים והמטהרים אל הגנות חשבנו כי החסרון ימן אמרנו עוד חזון למועד ולכל זמן בנינו על תהו ומצאנו עצמנו רקים מכאן ומכאן התרנו להשיב הפשיעה ולישר התועה ולא יכלנו כי ההלבנות השער סבה לתגבורת השכחה ולקושי הלמוד והשמיעה ולערבוב המחשבה מרוח סוער. לדבר הזה התעוררתי אני המלקט מכיר בר׳ אבמרי בר׳ מכיר בר׳ טודרוס בר׳ מכיר בן הרב ר׳ יוסף בר׳ אבמרי זלה״ה כי בשתי במעשי בהיותי בכת הבטלנין נחשב ואת פושעים נמנה והבטלה היתה לי למנה ובקשתי למצוא דברי חפץ למשוך בהם הלבבות ולהעיר המחשבות ומי יתן לי שומע לי להביא האנשים אשר כגילי שיקבעו להם שעות או רגעים לקרא בספר הזה או בכיוצא בו וישמעו ויבינו על נקלה בלי עמל ובלי יגיעה וימצאו להם מנוח וזאת המרגעה אחר אשר אין דעתם · · · בחכמה ולהבין שמועה וקבצתי להם המדרשות והאגדות וכתבתי כל · · · איש על מקומו ועל הפסוק הראוי להמשך אחריו לפי תמו וקראתי שם הספר ילקוט כי לקטתי אותו מן המדרש מן המשנה ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא סיפרי וסיפרא לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרים אלו תלים איוב ומשלי ירמיה יחזקאל ותרי עשר כפי יכלתי וכיד אלהי הטובה זולתי מה שהנחתי דרך שכחה ושגגה שאין אדם נצל מאחת מהנה · · · בחכמה אשר בקרבי ודעת ותבונה אשר בלבי חברתי הספר הזה · · · כי עשיתי · · · בית אבי כי המלאכה הזאת אין · · · כי · · · תינוקות של בית · · · אבל · · · היות שאפילו החכמים ימצאו בו נחת רוח לפעמים כי המדרשות והאגדות מפוזרים ומפורדים הנה והנה ורובם אינם נמצאים במקומם ובטרדת לבם בתלמוד בדינין באסור ומותר לא ימצאו ידיהם לאלתר המדרש הנדרש בכל פסוק ופסוק כפי הצריך להם והספר הזה יהיה להם מבוא לבא עד תכונת מהשבתם וכונתם ואולי יזכרוני לטובה ואשר לכף זכות ידינני ובמאזני צדק ישקלני השם הטוב יכפר בעדו ויניההו במעגלי צדק למען שמו ומי״י אשאל העזר אשר בידו העזר היכלת והחמלה ואל כל יודע ספר אשאל המחילה:

כי בער אנכי מאיש ולא בינת אדם לי
ולא למדתי חכמה ודעת קדושים אדע
עזרי מעם י״י עושה שמים וארץ.

ילקוט המכירי על ישעיה.

א.

א. חזון ישעיהו בן אמוץ. בראשית רבה. עשרה לשונות נקראת נבואה חזון הטפה דיבור אמירה ציווי משא משל מליצה חידה . . . קשה שבכלן ר׳ אלעזר אמ׳ חזון שנ׳ חזות קשה הוגד לי (ישעיה כא ב). ר׳ יוהנן אמ׳ דבור שנ׳ דבר ארני הארץ אתנו קשות (בראשית מב ל). רבנין אמרין משא שנ׳ כמשא כבד יכבדו ממני (תהלים לח ה): ויקרא רבה. אמ״ר יוחנן כל נביא שנתפרש שמו ושם אביו נביא בן נביא וכל שנתפרש שמו ולא נתפרש שם אביו נביא ולא אביו נביא. אמ״ר אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זימרא ואתנבי חגי נבייא וזכריה בר עדוא נבייא שהיה נביא בר נביא. כתוב אחד אומר ישעיהו בר אמוץ הנביא וכתוב אחד אומ׳ ישעיהו הנביא בן אמוץ שהיה נביא בן נביא. רבנין אמרין בין שנתפרש שמו ובין שלא נתפרש שמו נביא בן נביא שכן עמוס אומ׳ לאמציה לא נביא אנכי ולא בן נביא . . . הוא שהיה נביא אמר איני נביא אף אביו שהיה . . .: במדבר סיני. כל נביא ששמו ושם . . . מאי קמ״ל כי הא דא״ר שמואל בר נחמני אמ״ר יונתן כל כלה שצנועה בבית חמיה זוכה ויוצאין ממנה מלכים ונביאים שנ׳ ויראה יהודה ויחשבה לזונה כי כסתה פניה (בראשית לח טו) משום דכסתה פניה השבה לזונה אמ״ר אלעזר מלמד שכסתה פניה בבית חמיה. מלכים מדוד ונביאים מאמוץ ואמציה דאמ״ר לוי דבר זה מסרת בידינו מאבותינו אמוץ ואמציה אחי הוו וכתי׳ הזון ישעיהו בן אמוץ: פסח שני. ובבא בתרא בימי עזיהו מלך יהודה נתנבאו ארבעה נביאים וגדול שבכלן הושע שנא׳ תחלת דבר י״י בהושע (הושע א ב) [דכי עם הושע דבר תחלה] וכי עם הושע דבר תחלה והלא כמה נביאים היו עד הושע אמ״ר יוהנן תהלה לארבעה נביאים שנתנבאו באותו הפרק ואלו הן הושע וישעיה עמוס ומיכה. ואמ״ר יוהנן אוי לה לרבנות שמקברת (נ״א שמקפחת) את בעליה שאין לך כל נביא ונביא שלא קפח ארבעה מלכים בימיו שנ׳ בימי עזיהו יותם אחז יהזקיהו מלכי יהודה (שם שם א): ויקרא רבה. בר קפרא אמ׳ אחז וכל מלכי ישראל הרעים אין להם חלק לעולם הבא שנ׳ כל מלכיהם נפלו ואין קורא בהם אלי (הושע ז ז) והרי הוא נמנה באפטיא של מלכים צדיקים שנ׳ בימי עזיהו יותם אחז יהזקיהו מלכי יהודה. ר׳ אהא בשם ר׳ אלעזר ר׳ יוסי בשם ר׳ יהושע בן לוי על ידי שהיה לו בשת פנים הא כיצד כיון שהיה הנביא בא לקנתרו היה יוצא לו למקום טומאה הה״ד ויאמר י״י אל ישעיהו צא

נא לקראת אחז וגו' אל מסלת שדה כובס (ישעיה ז ג) אל תהי קורא כובס אלא כובש הא כיצד כיון שהיה הנביא בא לקנתרו היה כובש את פניו. ר' אמ' על ידי שנתיסר בבנו הבכור הה"ד ויהרוג זכרי גבור אפרים את מעשיהו בן המלך וגו' (דה"ב כח ז). ר' אושעיה רבה אמ' על ידי שהיה אביו צדיק. ומנשה לא היה אביו צדיק שהזקיהו אומ' הנה לשלום מר לי מר (ישעיה לח ז). מר לי מלפני מאחז ומר לי מאחרי ממנשה. אלא מנשה היה אביו צדיק ובנו רשע אבל אחז היה אביו צדיק ובנו צדיק. אמ"ר סימון זרע צדיק נמלט אין כתי' כאן אלא זרע צדיקים נמלט (משלי יא כא) שהוא מושאל מבין שני הצדיקים נמלט:

ב. **שמעו שמים והאזיני ארץ כי יי' דבר.** סיפרי. מה ראה ישעיה לומ' שמים ללמדך שכל דברי הנביאים שוין. משה אמ' האזינו השמים וישעיה אמ' שמעו שמים. משה אמ' ותשמע הארץ (דברים לב א) וישעיה אמ' והאזיני ארץ. אמ"ר עקיבה מלמד . . . כאדם שמדבר עם חבירו ואמ' האזינו השמים וראה את הארץ רחוקה ואמר ותשמע הארץ. אבל ישעיה שהיה בארץ התחיל לומר שמעו שמים שהיו רחוקים ממנו ואחר כך והאזיני ארץ שהיתה קרובה לו. ד"א משה פתח להם בלשון מרובה האזינו השמים ולפי שהיתה הארץ מועטת פתח לה בלשון מועט ותשמע הארץ. בא ישעיה וסמך לדבר שמעו שמים והאזיני ארץ ליתן את המרובה למרובין ואת המועט למועטין. וחכמים אומ' אין הדבר כן אלא כשהעדים באין ומעידין אם נמצאו דבריהם מכוונין כאחד עדותן קיימת ואם לאו עדותן בטלה כך אלו אמ' משה האזינו השמים ושתק היו שמים אומרין לא שמענו אלא בהאזנה ותשמע הארץ היתה הארץ אומרת לא שמעתי אלא בשמיעה בא ישעיה וסמך לדבר שמעו שמים והאזיני ארץ ליתן האזנה ושמיעה לשמים ושמיעה והאזנה לארץ. כי יי' דבר. אמרו לו ישראל ישעיה רבנו מה דבר הקב"ה ולא רעשה הארץ והלא כתי' ארץ רעשה גם שמים נטפו וגו' (שופטים ה ד). זה סיני (שם ה) זע סיני מפני יי' והמים נזדעזעו שנא' מקולות מים רבים וגו' (תהלים כג ד). אלו דבר עמך היית חוי. משל לשלטון שנכנס למדינה באו אצטרטיוטין של אותה מדינה כיון שבא שלטון לדבר עמהם ניטלה דעתם לימים בא קרתני אחד אמ' להם השלטון הזה הוא אוהבי ואני רגיל לדבר עמו אמרו לו אין אנו יכולין לדבר עמו אלא אם הוא אוהבך דבר עמו בעדנו. כך אמרו ישראל לישעיה אנו קראנו בניו שנ' בני בכורי ישראל (שמות כד ב) וכתי' העמוסים מני בטן (ישעיה מו ג) כיון שבא לדבר עמנו בסיני יצאה נפשי(נו) בדברו שמא אם ידבר עמנו נמות אלא קרב אתה ושמע כמו שעשה משה רבנו לישראל. ומנין היתה העטרה הזו לישעיה שנ' ועתה כה אמר יי' יוצרי מבטן לעבד לו (שם שם) לכך אמר שמעו שמים: מדרש קהלת. אמ"ר ברכיה בשם ר' שמעון בן לקיש כל מה שברא הקב"ה באדם ברא לארץ לדוגמא לו. אדם יש לו ראש והארץ יש לה ראש שנ' וראש עפרות תבל (משלי ה כו). אדם יש לו עינים והארץ יש לה עינים שנ' וכסה את עין הארץ (שמות י ה). אדם יש לו אזנים והארץ יש לה אזנים שנ' והאזיני ארץ. אדם יש לו פה והארץ יש לה פה שנ' ותפתח הארץ את פיה (במדבר טז לב). אדם אוכל והארץ אוכלת שנ' ארץ אוכלת יושביה (שם יג לב). אדם שותה והארץ שותה שנ' למטר השמים תשתה מים (דברים

יא יא). אדם מקיא והארץ מקיאה שנ׳ ולא תקיא הארץ (ויקרא יח כה). אדם יש לו ידים והארץ יש לה ידים שנ׳ והארץ הנה רחבת ידים (בראשית לד כא). אדם יש לו ירכים והארץ יש לה ירכים שנ׳ וקבצתים מירכתי ארץ (ירמיה לא ח). אדם יש לו טבור והארץ יש לה טבור שנ׳ יושבי על טבור הארץ (יחזקאל לח יב). אדם יש לו ערוה והארץ יש לה ערוה שנ׳ לראות את ערות הארץ (בראשית מב ט). אדם יש לו רגלים והארץ יש לה רגלים שנ׳ והארץ לעולם עומדת (קהלת א ד): מכילתא. והיה כי תבאו אל הארץ אשר יתן י״י לכם כאשר דבר (שמות יב כה). והיכן דבר. והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שם ו ח). כיוצא בו הוא אשר דבר י״י שבתון וגו׳ (שם טז כג). והיכן דבר והיה ביום הששי והכינו (שם שם ה). כיוצא בו הוא אשר דבר י״י לאמר בקרובי אקדש (ויקרא י ג). והיכן דבר ונועדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבודי (שמות כט לג). כיוצא בו פחדכם ומוראכם יתן י״י וגו׳ כאשר דבר (דברים יא כה). והיכן דבר את אימתי אשלח לפניך (שמות כג כז). כיוצא בו כי ירחיב י״י אלהיך את גבולך כאשר דבר לך (דברים יב כ). והיכן דבר כי אוריש גוים מפניך והרחבתי את גבולך (שמות לד כד). כיוצא בו כי י״י אלהיך ברכך כאשר דבר לך (דברים טו ו). והיכן דבר ברוך תהיה מכל העמים (שם ז יב). כיוצא בו ולתתך עליון וגו׳ כאשר דבר (שם כו יט). והיכן דבר ונתנך י״י לראש ולא לזנב (שם כח יג). כיוצא בו אמר י״י שימו איש הרבו על ירכו (שמות לב כז). והיכן דבר זובח לאלהים יחרם (שם כב יט). כיוצא בו שמעו שמים והאזיני ארץ כי י״י דבר. והיכן דבר האזינו השמים ואדברה וכו׳ (דברים לב א). כיוצא בו אם תאבו ושמעתם ואם תמאנו ומריתם כי י״י דבר. והיכן דבר והבאתי עליכם חרב (ויקרא כו כה). כיוצא בו בלע המות לנצח וגו׳ כי פי י״י דבר (ישעיה כה ח). והיכן דבר אני אמית ואחיה (דברים לב לט). כיוצא בו ונגלה כבוד י״י וגו׳ כי י״י דבר (ישעיה מ ה). והיכן דבר ראו עתה כי אני אני הוא (דברים לב לט). כיוצא בו אז תתענג על י״י והרכבתיך על במתי ארץ וגו׳ כי פי י״י דבר (ישעיה נח יד). והיכן דבר ירכיבהו על במתי ארץ (דברים לב יג). כיוצא בו זאב וטלה ירעו כאחד וגו׳ אמר י״י (ישעיה סה כה). והיכן אמר והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקרא כו ו). כיוצא בו וגם מהם אקח לכהנים הלוים אמר י״י (ישעיה סו כא). והיכן אמר הנסתרות לי״י אלהינו (דברים כט כח):

ג. ידע שור קונהו וחמור אבום בעליו. תנחומא. ויאמר י״י אל משה פסל לך (שמות לד א). זש״ה חמת מלך מלאכי מות ואיש חכם יכפרנה (משלי טז יד). מלך זה הקב״ה ואיש חכם יכפרנה זה משה שכשעשו ישראל את העגל נזדווגו (למשה) חמשה מלאכי חבלה כיון שבקש רחמים והזכיר זכות אבות נסתלקו ממנו כיון ששבר את הלוחות נתקררה דעתו של משה. ומה ראה לשבר את הלוחות. משל למלך שהיה מהלך למדינת הים והניח אשתו עם השפחות מתוך שהי(ת)ה עמהם יצא עליה שם רע ובקש להרגה שמע שושבינה עמד וקרע כתובתה אמ׳ אם יאמר המלך כך וכך עשתה אשתי אומר לו עדין אינה אשתך. ברק המלך אחריה ולא מצא בה דבר אלא השפחות היו (שקלקלו) מיד נתרצה לה המלך. אמ׳ לו שושבינה עשה לה כתובה אחרת שנתקרעה הראשונה אמ׳ לו אתה הוא שקרעת אותה לך והבא נייר משלך ואני כותב כתב

ידי אף כאן כיון שעשו ישראל את העגל היה כך בלבו של הקב"ה שנ' לך רד מהר כי שחת עמך (שמות לב ז). אמ' לו והם עמך ונחלתך (דברים ט כט). אמ' לו הקב"ה המעשה יוכיח שנ' ידע שור קונהו. אמ' הקב"ה אל העגל מי עשה אותך אמ' לו חמור. הערב רב שיצאו עם ישראל ממצרים שכתו' בהם אשר בשר חמורים בשרם (יחזקאל כג כ). אמ' לו הקב"ה לא אמרתי לך לך רד כי שחת עמך אשר העלית ממצרים. אותן הם שעשו את העגל אבל עמי לא עשו שנא' ישראל לא ידע עמי לא התבונן מיד קפץ משה וילמד עליהם סניגוריא שנא' והם עמך ונחלתך. אל תשחת עמך. עמד ושיבר את הלוחות וכיון שנתרצה הקב"ה אמ' לו פסל לך: ויקרא רבה. שור או כשב או עז כי יולד (ויקרא כב כז). הה"ד ברעתם ישמחו מלך (הושע ז ג). מה ראה שור להעשות ראש לכל הקרבנות אמ"ר (לוי משל) למטרונה שיצא עליה שם רע עם אחד מגדולי מלכות ובדק המלך בדברים ולא מצא בהן ממש מה עשה המלך עשה סעודה והושיב אותו האיש בראשן של המסובין כל כך למה לפי שבדק המלך בדברים ולא מצא בהן ממש. כך אומות העולם מונין להם לישראל ואומרין להם עשיתם את העגל ובדק הקב"ה בדברים ולא מצא בהן ממש לפיכך נעשה שור ראש לכל הקרבנות (הה"ד) שור או כשב או עז. רב הונא ורב אידי בשם ר' שמואל בר נחמן מוצלין היו ישראל מאותו מעשה שאלו עשו ישראל את העגל הי' להם לומר אלה אלהינו ישראל אלא הגרים הם שעשו את העגל והיו אומרין לישראל אלה אלהיך ישראל שנ' וגם ערב רב עלה אתם (שמות יב לח). אמר יהודה בר' סימון כתי' ידע שור קונהו ישראל לא ידע ולא הוו ידעין אלא שדשו בעקב. ורבותיה (צ"ל ודכוותיה) כי אויל עמי אותי לא ידעו (ירמיה ד כב) ולא הוו ידעין אלא שדשו בעקב. (דכוותיה) והיא לא ידעה כי אנכי נתתי לה הדגן ולא הות ידעה אלא שדשה בעקב: ספרי. הלי"י תגמלו זאת עם נבל (דברים לב ו). משל לאחד שהיה עומד וצוהב כנגד בוליוטוס אמרו לו השומעים כנגד בוליוטוס אתה עומד וצוהב מה אם רצה להכותך ולקרוע כסותך ולהבשך בבית האיסורין את יכול לו אם היה קטרון שגדול ממנו על אחת כמה וכמה. ד"א משל לאחר שהיה עומד וצוהב כנגד אביו אמרו לו שוטה שבעולם כנגד מי אתה עומד וצוהב כנגד אביך כמה עמל עמל בך כמה יגיעה יגע בך אמרו לו כעסתו לשעבר צריך אתה לכבדו עכשו שלא יהא כותב כל נכסיו לאחרים כך אמ' להם משה לישראל אם אין אתם זוכרין נסים ונפלאות שעשה לכם הקב"ה במצרים הזכרו כמה טובות שעתיד לעשות לכם לעולם הבא. כיוצא בו אתה אומ' ישראל לא ידע בעולם הזה. עמי לא התבונן לעולם הבא: פרק אלו הן הלוקין. במסכת מכות. כיצד מלקין אותו כופה שתי ידיו על העמוד אילך ואילך וחזן הכנסת אוחז בבגדיו אם נקרעו נקרעו ואם נפרמו נפרמו עד שהוא מגלה את לבו והאבן נתונה לו מאחריו וחזן הכנסת עומד עליה ורצועה של עגל בידו כפולה אחת לשתים ושתים לארבע ושתי רצועות (של חמור) עולות ויורדות בה וכו'. תאנא של חמור כדדרש ההוא גלילאה עליה דרב חסדא ידע שור קונהו והמור אבוס בעליו אמ' הקב"ה יבא מי שיכיר אבוס בעליו ויפרע ממי שאינו מכיר: עוד. למטה בפסוק ועתה יושב ירושלים וגו' (ישעיה ה ג):

ד. הוי גוי חוטא עם כבד עון. מדרש תלים. תני (דבי) ר' יהושע בן קרחא עשרים אשרי כתובין בספר תלים כנגד עשרים הוי שבספר ישעיה

אמ״ר תמה אני היאך למדני ר׳ יהושע עשרים אשרי כתובין בספר תלים ואני אומ׳ עשרים ושתים ולמה כנגד עשרים ושתים אותיות ועליהם הוא אומ׳ יהיו לרצון אמרי פי (תהלים יט טו): ואלה שמות רבה. מדת הקב״ה אינה כמדת בשר ודם בשר ודם שנים עומדין לפני המלך אחד מלמד קטיגוריא ואחר מלמד סניגוריא לא המלמד קטיגוריא מלמד סניגוריא ולא המלמד סניגוריא מלמד קטיגוריא אבל הקב״ה הוא מלמד קטיגוריא ומלמד סניגוריא הפה שאמ׳ הוי גוי הוטא הוא הפה שאמ׳ ויבא גוי צדיק (ישעיה ג י). הפה שאמ׳ עם כבד עון הוא הפה שאמ׳ ועמך כלם צדיקים (שם ס כא). הפה שאמ׳ בנים משחיתים. הוא הפה שאמ׳ וכל בניך למודי י״י (שם נד יג). הפה שאמר גם כי תרבו תפלה אינני שומע. הוא הפה שאמ׳ והיה טרם יקראו ואני אענה (שם סה כד). הפה שאמ׳ חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי. הוא הפה שאמ׳ והיה מדי חדש בחדשו (שם סו כג): קדושין פ״ק. תניא בנים אתם לי״י אלהיכם (דברים יד א). בזמן שאתם נוהגין מנהג בנים אתם קרויין בנים בזמן שאין אתם נוהגין (מנהג) בנים אין אתם קרויין בנים דברי ר׳ יהודה ר׳ מאיר אומ׳ בין כך ובין כך אתם קרויין בנים שנ׳ בנים סכלים המה ולא נבונים המה (ירמיה ד כב). ואומר בנים לא אמון בם (דברים לב כ). ואומר זרע מרעים בנים משחיתים. ואומ׳ והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (הושע ב י). מאי ואומר וכי תימ׳ סכלי הוא דמקרו בני כי לית בהו הימנותייהו לא מקרי בני ת״ש ואומר בנים לא אימון בם. וכי תימא כי לית בהו הימנותא מיקרי בני כי פלחי לע״ז לא מקרו בני ת״ש ואומ׳ בנים משחיתים. וכי תימ׳ בנים משחיתים הוא דמקרי בני מעליי לא מיקרו תא שמע והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי: עוד בספרי. שחת לו לא בניו מומם (דברים לב ה). וכן היה ר׳ יהודה אומ׳ אין בהם מומין שנ׳ לא בניו מומם כיוצא בו זרע מרעים בנים משחיתין אם כשהן משחיתין קרויין בנים אלו לא היו משחיתים על אחת כמה וכמה. כיוצא בו חכמים המה להרע (ירמיה ד כב). והלא דברים קל וחומר ומה כשהן מריעין קרויין חכמים אלו היו מטיבין על אחת כמה וכמה. כיוצא בו בנים סכלים המה ולא נבונים המה (שם שם) ומה כשהן סכלים קרויין בנים אלו היו נבונים על אחת כמה וכמה. כיוצא בו אתה אומ׳ ויבאו אליך כמבוא עם וישבו לפניך עמי ושמעו את דבריך (יחזקאל לג לא). יכול שומעין ועושין ת״ל ואותם לא יעשו (שם). והלא דברים קל וחומר ומה אם כשאין שומעין ואין עושין קרויים בנים אלו שומעין ועושין על אחת כמה וכמה: תנחומא. אם בחקותי תלכו (ויקרא כו ג). זש״ה ימאסם אלהי כי לא שמעו לו (הושע ט יז). אמ׳ הקב״ה אני בקשתי שתהיו נתונין (צ״ל נטועים) בשלוה שנאמ׳ ונטעתים על אדמתם (עמוס ט טו) אימתי אם בחקותי תלכו ואכלתם לחמכם לשובע (ויקרא כו ה). ואתם לא עשיתם כן אלא ויחפאו בני ישראל דברים אשר לא כן על י״י אלהיהם (מ״ב יז ט). דברים אשר לא כן נתתם עלי אף אני דברים שלא כתבתי בתורתי נתתי עליכם שנ׳ גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב (דברים כח סא). ומה הן דברים שלא היו כן נתתם עלי שכן ישעיה אומ׳ עזבו את י״י נאצו את קדוש ישראל נזורו אחור. אל תיקרי עזבו אלא עוזבו אותי כביכול למה אלא נקראתי י״י י״י אל רחום וחנון ומפני עונותיכם עשיתם אותי כאכזרי והפכתם מדת רחמנותי

לאכזריות היה יי׳ כאויב בלע ישראל (איכה ב ה). וכן הוא אומ׳ והם מרו ועצבו את רוח קדשו ויהפך להם לאויב (ישעיה סג י). אמ׳ הושע מי גרם לכם כך אשר לא שמעתם ימאסם אלהי כי לא שמעו לו (הושע ט יז):

ה. **על מה תכו עוד תוסיפו סרה כל ראש לחלי.** רבתי. את מוצא שבדבר שחטאו ישראל בו לקו ובו מתנהמין. חטאו בראש ולקו בראש ומתנחמין בראש. חטאו בראש דכתי׳ נתנה ראש ונשובה למצרימה (!) (במדבר יד ד). ולקו בראש כל ראש לחלי. ומתנחמין בראש דכתי׳ ויעבר מלכם לפניהם ויי׳ בראשם (מיכה ב יג) [וכו׳ בפסוק נחמו נחמו]:

ז. **ארצכם שממה עריכם שרופות אש אדמתכם לנגדכם.** רבתי. אמ״ר יוסי בן חלפתא כל מי שהוא יודע כמה שנים עבדו ישראל ע״ז הוא יודע אימתי בן דוד בא ואית ליה תלתא קראין (מסעיין ליה הד״א) ופקדתי עליה את ימי הבעלים (הושע ב טו) כימי הבעלים. ויהי כאשר קרא ולא שמעו כן יקראו ולא אשמע (זכריה ז יג). ואמרו כל הגוים על מה עשה יי׳ ככה לארץ (דברים כט ג). ר׳ אלכסנדראי שמע לה מן הדין קרא כל ימי אשר הנגע בו יטמא (ויקרא יג מו). ר׳ יוחנן וריש לקיש ר׳ יוחנן אמ׳ יען וביען. מדה כנגד מדה. ריש לקיש אמ׳ אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה. כנגדכם זרים אוכלים בה:

ט. **לולי יי׳ צבאות הותיר לנו שריד.** שיר השירים. אני חומה ושדי כמגדלות (ש״ה ח י). אמ״ר איבו אמ׳ הקב״ה עתיד אני לעשות לישראל סניגר בין אומות העולם ואי זה זה בת קול הה״ד לולי יי׳ צבאות הותיר לנו שריד. תנא משמתו נביאים אחרונים חגי זכרי ומלאכי פסקה רוח הקדש מישראל אעפ״כ היו משתמשין בבת קול. מעשה שנמנו חכמים בעליית בית גריא ביריחו יצתה בת קול ואמרה להם יש ביניכם אדם אהד שהוא ראוי לרוח הקדש אלא שאין דורו כדאי לכך, נתנו עיניהם בהלל הזקן, וכשמת היו אומרין הי ענו הי הסיד תלמידו של עזרא. שוב מעשה שנמנו בכרם ביבנה חכמי ישראל, וכי בכרם היו יושבין, אלא זו סנהדרין שעשויה שורות שורות מהנות דגלים דגלים כמטעת של כריד (צ״ל כרם) ויצתה בת קול ואמרה להן יש ביניכם אדם אחד שהוא ראוי לרוח הקדש אלא שאין דורו כדאי לכך, נתנו עיניהם בשמואל הקטן, וכשמת אמרו עליו הי ענו הי חסיד תלמידו של הלל הזקן. אף הוא אמ׳ שלשה דברים בשעת מיתתו שמעון וישמעאל לחרבה ושאר הברוהי לקטלא ושאר עמא לבזה ועקן סגיאן עתידן למיתי בעלמא ובלשון ארמי אמרן: ואף על ר׳ יהודה בן בבא התקינו שיהיו אומרין עליו הי ענו הי חסיד תלמידו של שמואל אלא שנטרפה לו שעה שאין מספידין הרוגי מלכות. מעשה ששמע יוחנן כהן גדול בת קול יוצאת מבית קדש הקדשים ואמרה בטילית עיבידתא דאמ׳ סנאה למיחרבא היכלא ונהרג גיוסלוקוס ובטלו גזירותיו ובלשון ארמי שמען. ר׳ הוניא בשם ר׳ ראובן מלך במדינה צועקין לו והוא עושה אם אין מלך במדינה איקונין שלו שם אלא שאין איקונין שלו (עושה) מה שהמלך עושה: בראשית רבה. לולי אלהי אבי. זבדי בן לוי ור׳ יהושע בן לוי. זבדי בן לוי אמ׳ כל מקום שנאמ׳ לולי בא זכות אבות והא כתי׳ כי לולא התמהמהנו (בראשית מג י). אמ׳ לו כל עצמן לא עלו אלא בזכות אבות שאלולי זכות אבות לא היו עולין משם בשלום. אמ״ר תנחומא אית דמפקי

לישנא אחרינא ר׳ יהושע בן לוי וזבדי בן לוי. ר׳ יהושע בן לוי אמ׳ כל מקום לולי בא זכות אבות חוץ מזה כי לולי התמהמהנו. אמ׳ ליה אף זה בא בזכות אבות. ר׳ יוחנן אמ׳ בזכות קדושת השם שנאמ׳ לולי י״י צבאות. ר׳ לוי אמ׳ בזכות אמנה ובזכות תורה. בזכות אמנה דכתי׳ לולי האמנתי לראות בטוב י״י (תהלים כז יג). בזכות תורה שנ׳ לולי תורתך שעשועי (שם קיט צט): וכן במדריש תלים. שיר השירים. את מוצא כשחטאו ישראל לא היה ביניהם לבין הסדומיים אלא הצדקה שנ׳ ואהותך סדום ובנותיה (יחזקאל טז נה). אלולי מתן הצדקה שהייתם עושין כמעט הייתם רעים מהם שנ׳ לולי י״י צבאות הותיר לנו שריד כמעט וגו׳. לא עמד לישראל בימי המן׳ אלא הצדקה שהיו עושין שנ׳ ואהי להם למקדש מעט (שם יא טז). מנין ידענו שמעט היא הצדקה שנ׳ לולי י״י צבאות הותיר לנו שריד כמעט שהייתם מחזקין ידי עניים. וסדום ויד עני ואביון לא החזיקה. וקטנה היא הצדקה והלא בכל מקום הוא מפרש עליה שהיא גדולה ולמה נאמר כמעט אלא שהיא קטנה בפני עושה הנותן איסר או דינר או סלע אינו מדמה שהוא נוטל עליה שכר אבל לפני הקב״ה היא גדולה שהיא נכנסת לפני השכינה: ברכות. אמ׳ ריש לקיש וכן תאנא משמיה דר׳ יוסי לעולם אל יפתח אדם פיו לשטן מה קראה לולי י״י צבאות הותיר לנו שריד כמעט כסדום היינו וגו׳. מה אהדרו ליה נביא שמעו דבר י״י קציני סדום האזינו תורת אלהינו עם עמורה. אמ״ר לוי משל למטרונה שהיו לה שני שושבינין אחד עירוני ואחד בן מדינה. זה שהיה עירוני היה אומ׳ לה דברי נחומים לא בת טובים את לא בת גנסים את וזה שהיה בן מדינה אומ׳ לה דברי קנתרין לא בת ירודין את לא בת סכופין את. כך ירמיהו על ידי שהיה עירוני מענתות אומ׳ לה דברי נחומים שמעו דבר י״י בית יעקב וכל משפחות וגו׳ (ירמיה ב ד). אילין מיליא עזיבתא הוו אבהתכון עבדין. ברם ישעיה שהיה בן מדינה היה אומ׳ להם דברי קנתורין שמעו דבר י״י קציני סדום. מן פליטתא דעמא דסדום. אמ״ר לוי אמוץ ואמציה אחי הוו ועל ידי שהיה ישעיה אחיו של מלך היה אומ׳ לישראל דברי קנתורין כד״א ועשיר יענה עזות (משלי יח כג):

יא. למה לי זבחיכם יאמר י״י. חגיגה. רב הונא כי הוה מטי להאי קרא בכי וזבחת שלמים ואכלת שם (דברים כז ז) אמ׳ עבד שרבו מצפה לאכול על שולחנו יתרחק ממנו דכתיב למה לי רב זבחיכם יאמר י״י: ברכות. אמ״ר אלעזר גדולה תפלה (יותר מן הקרבנות) וכו׳. [למטה בפסוק ובפרשכם כפכם (טו)]:

יב. כי תבאו לראות פני. חגיגה. ר׳ יוחנן בן דהבאי אומ׳ משום ר׳ יהודה סומא באחת מעיניו פטור מן הראיה שנא׳ יראה יראה (דברים טז טז) כדרך שבא לראות כך בא ליראות. מה לראות בשתי עיניו אף ליראות בשתי עיניו. רב הונא כי הוה מטי להאי קרא בכי יראה יראה אמ׳ עבד שמצפה רבו לראותו יתרחק ממנו דכתי׳ כי תבאו לראות פני מי בקש זאת מידכם וגו׳: עוד שם. תנו רבנן רגלים פרט לבעלי קבין. ד״א רגלים פרט להגר ולסומא ולחולה ולזקן ומי שאין יכול לעלות ברגליו. לאיתויי מאי, אמ׳ רבא לאתויי מפנקי דכתיב כי תבאו לראות מפני מי בקש זאת מידכם רמוס חצרי:

יד. חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי. במדבר סיני רבה. שאל גוי אחד את ר' עקיבא אמר לו למה אתם עושין מועדות לא כך אמ' לכם הקב"ה חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי. אמ' לו ר' עקיבא אלו אמ' חדשי ומועדי שנאה נפשי היית אומ'. לא אמ' אלא חדשיכם ומועדיכם בשביל אותן מועדות שעשה ירבעם בן נבט שנא' ויעש ירבעם חג בחדש השמיני בחמשה עשר יום לחדש וגו' (מ"א יב לב). בחדש אשר בדא מלבו (שם לג). אבל המועדות האלו אין בטלין לעולם ולא החדשים למה שהן להקב"ה שנא' אלה מועדי יי' (ויקרא כג ד. שם לז). וכן אלה הם מועדי (שם שם ב). וכן וידבר משה את מועדי יי' (שם שם מד). ולכך אינם עתידים ליבטל לעולם ועליהם נאמר סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישר (תהלים קיא ח): מסכת שבת. יתיב ר' חייא בר אבא ור' אסי קמיה דר' יוחנן ויתיב ר' יוחנן וקא מנמנם אמ' ליה ר' חייא בר אבא לר' אסי מפני מה עופות שבבבל שמנין אמ' לו לך למדבר עזה ואראך שמנים מהם. ומפני מה מועדים שבבל שמחין מפני שהן עניים. מפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצויינין לפי שאינן בני תורה. ומפני מה גוים מזוהמין מפני שאוכלין שקצים ורמשים איתער בהו ר' יוחנן אמ' להו דרדקי לא כך שניתי לכם אמור להכמה אחותי את (משלי ז ד). אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך אמרהו ואם לאו אל תאמרהו. אמרו ליה ולימא לן מר אי זה מיחת אמ' להו מפני מה עופות שבבבל שמנים מפני שלא גלו דכתי' שאנן מואב מנעוריו וגו' (ירמיה מח יא). ודהכא מנא לן דגלו דתניא המשים ושתים שנה לא עבר איש ביהודה שנא' על ההרים אשא בכי ונהי וגו' מעוף השמים ועד בהמה נדדו הלכו (ירמיה ט ט). בהמה בגמטריא חמשין ותרתין הוו. אמ"ר יעקב אמ"ר יוהנן וכלן חזרו הוץ מקולים האספנין דאמ' רב הני בני מדרי דבבל מהדו"י מיא לעין עיטם והאי כיון דלא שריר שדריה לא מצי סליק. ומפני מה מועדים שבבבל שמחין מפני שלא היו באותה קללה שנא' והשבתי כל משושה הגה הדשה ושבתה וכל מועדה (הושע ב יג). וכתיב חדשיכם ומועדיכם שנאה נפשי היו עלי לטורח. מאי היו עלי לטורח אמ"ר אלעזר אמ' הקב"ה לא דיין לישראל שהן הוטאין לפני אלא שמטריחין אותי (לידע) אי זו גזרה קשה אביא עליהם. אמ"ר יצחק אין לך כל רגל ורגל שלא באה בולשת לצפרי ואמ"ר הנינא אין לך כל רגל ורגל שלא בא לטבריא הגמון וקומטון ובעלי זמורה. ומפני מה תלמידי חכמים שבבבל מצויינין לפי שאינן במקומן דאמרי אינשי במאת שמאי דלא במאת תותבא: ואלה שמות. הפה שאמ' חדשיכם ומועדיכם הוא הפה שאמ' והיה מידי הדש בחדשו (ישעיה סו כג). ולמה אמ' חדשיכם לפי שהחדשים מתנה להן לישראל שנ' החדש הזה לכם (שמות יב ב):

טו. ובפרשכם כפיכם אעלים עיני מכם. ברכות. אמ"ר אלעזר גדולה תפלה מכל הקרבנות כלן דכתיב למה לי רוב זבחיכם (יא). וכתי' גם כי תרבו תפלה אינני שומע (טו). ואמ"ר יוחנן כל כהן שהרג את הנפש לא ישא את כפיו משום שנ' ובפרשכם כפיכם וגו' ידיכם דמים מלאו: ירושלמי בתפלת השחר. מנין לנעילה אמ"ר לוי גם כי תרבו תפלה אינני שומע מכאן שכל המרבה בתפלה נענה. מחלפא שיטתיה דר' לוי אמ"ר אבא בריה דר' פפי ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי בכל עצב יהיה מותר ודבר שפתים אך למחסור

(משלי יד כג). חנה על ידי שרבתה בתפלה קצרה ימיו של שמואל שאמרה וישב שם עד עולם והלא אין עולמו של לוי אלא חמשים שנה שנ׳ ומבן חמשים שנה ישוב מצבא העבודה (במדבר ח כה). וחיי אלין חמשין ותרתין אמ״ר יוסי בר׳ בון שתים שגמלתו והכא אתמר הכן כאן ביחיד כאן בצבור. ר׳ חייא בשם ר׳ יוחנן ר׳ שמעון בן חלפת׳ בשם ר׳ מאיר והיה כי הרבתה להתפלל אל י״י (ש״א א יב). מכאן שכל המרבה בתפלה נענה. אימתי היא נעילה רבנן דקסרין אמרין אתפלגון רב ור׳ יוחנן רב אמ׳ בנעילת (שערי) שמים ור׳ יוחנן אמ׳ בנעילת שער היכל: ואלה שמות. צריך אדם לטהר את לבו קודם שיתפלל וכן איוב אומ׳ על לא חמס בכפי ותפלתי זכה (איוב טז יז). אמ׳ ר׳ יהושע הכהן בר נחמיה וכי יש תפלה עכורה אלא כל מי שידיו מלוכלכות בגזל הוא קורא להקב״ה ואינו עונה אותו למה שתפלתו בעבירה שנאמר ויאמר אלהים אל נח קץ כל בשר בא לפני וגו׳ (בראשית ו יג). אבל איוב שלא היה בעמלו גזל היתה תפלתו זכה לכך הוא אומ׳ על לא חמס בכפי ותפלתי זכה. לפי שאין עול בכפי לפיכך תפלתי זכה אמ״ר חמא בר׳ הנינא מנין שכל מי שהגזל בידו שתפלתו עברה (צ״ל עכורה) שנ׳ גם כי תרבו תפלה אינני שומע למה ידיכם דמים מלאו. ומנין שכל מי שהוא מרחיק עצמו מן הגזל שתפלתו זכה שנא׳ נקי כפים ובר לבב (תהלים כד ד). מה כתי׳ אחריו ישא ברכה מאת י״י זה דור דורשיו וגו׳ (שם ה): עוד. הפה שאמ׳ גם כי תרבו תפלה אינני שומע הוא הפה שאמ׳ והיה טרם יקראו ואני אענה (ישעיה סה כד): נדה. אמ״ר אלעזר מאי דכתי׳ ידיכם דמים מלאו אלו המנאפים ביד דתנא דבי ר׳ ישמעאל לא תהא נואף בין ביד בין ברגל:

טז. רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני חדלו הרע. במדבר סיני רבה. והיה מספר בני ישראל וגו׳ (הושע ב א). והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתה (שם שם י). אמ״ר יוחנן מה כתי׳ למעלה מן הענין לך קח לך אשת זנונים וגו׳ (שם א ב). וילך ויקח את גמר בת דבלים וכו׳ (שם שם ג). ויאמר קרא שמו לא עמי (שם שם ט). ואחר כך והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני אל חי (שם ב א). מה אם בשעה שהוא כועס עליהן כך הוא מחבבן בשעה שהוא מחבבן על אחת כמה וכמה. למה הדבר דומה למלך שכעס על אשתו אמ׳ אני מגרשה ואיני הם על בניה לא היא אשתי ולא אני אישה. ירד לשוק הלך אצל הזהבי אמ׳ לו עשה לאשתי תכשיטין של זהב. הלך אוהבו ומצא אותו אצל הזהבי עושה לאשתו תכשיטין הלך ואמ׳ לשכנותיה לא שמעתם שהמלך עושה מריבה עם אשתו והוא אומ׳ מגרשה אני עכשו ראיתי אותו אצל הזהבי אומ׳ לו עשה תכשיטין לאשתי. כך כשכעס הקב״ה על ישראל אמ׳ להושע לך קח לך אשת זנונים. איני מבקשה כי זנה תזנה הארץ איני מרחם עליה שנאמ׳ קרא שמה לא רוחמה ואת בניה לא ארחם (שם א ו). לא היא שלי ולא אני שלה כי אתם לא עמי ואנכי לא אהיה לכם (שם שם ט). אמ׳ להם הושע אומות העולם מה אתם סבורין בשביל שאמ׳ להם הדברים הללו כי אתם לא עמי שהוא כועס עליהם ראו היאך הוא אומ׳ להם מה כתיב אחריו והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר וגו׳. וכן ישעיה אומ׳ שמעו שמים והאזיני ארץ. הוי גוי חוטא וכל הענין. מה כתיב אחריו לכו נא ונוכחה יאמר י״י אם יהיו חטאיכם כשנים. רחצו הזכו הסירו וגו׳. למה הדבר

דומה לבן מלכים שאמ׳ לו אביו לך לבית הספר. הלך לו לשוק והיה מתחיל לשחק עם הנערים. ידע אביו שלא הלך לבית הספר מקללו ומשמיעו דברים רעים אחר כך אמ׳ לו רחץ ידיך ובא סעוד עמי. כך ישעיה אומ׳ בנים גדלתי ורוממתי וגו׳. הוי גוי חוטא וגו׳. ומשהוא גומר כל הענין מהו אומ׳ רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם. וכן ירמיה. דקב״ה אומ׳ לו מה אתה רואה ירמיהו ואומ׳ מקל שקד וגו׳ (ירמיה א יא). סיר נפוח אני רואה (שם שם יג). מצפון תפתח הרעה וכו׳ (שם יד). מה כתי׳ אחריו הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר זכרתי לך חסד נעוריך וגו׳ (שם ב ב). קדש ישראל לי״י ראשית תבואתו (שם שם ג). משל למלך שנטל אשה היה אומר אין נאה הימנה אין משוכחת ממנה אין מיושבת ממנה. נכנס שושבינה לבית ראה אותה מנוולת הבית אינה מכוון המטות אינן מוצעות אמ׳ לה שושבינה ולואי אתה שומעת מה שהיה בעליך משבחך לתוך השוק. אין אותו השבח מעשים הללו אמ׳ השושבין אם כשהיא מנוולת היה משבחה אלו היתה מתוקנת על אחת כמה וכמה. כך דורו של ירמיה היו חוטאין והוא אומ׳ להם זכרתי לך חסד נעוריך אמ׳ להם ירמיה ולואי אתם שומעין מהו אומר אליכם הלוך וקראת באזני ירושלם. אם בשעה שהם חוטאין כך הוא מחבבן כשהן עושין רצונו על אחת כמה וכמה: ירושלמי ראש השנה. אין פוחתין מעשרה מלכיות ומעשרה זכרונות ומעשר׳ שופרות ר׳ יוחנן בן נורי אומ׳ אם אמרם שלש שלש יצא. אין פוחתין מעשרה מלכיות כנגד עשרה קילוסין שאמר דוד הללויה אל בקדשו (תהלים קנ א). כל הנשמה תהלל יה הללויה (שם שם ו). ומעשרה זכרונות כנגד עשרה וידויין שאמ׳ ישעיה רחצו הזכו הסירו וגו׳ חדלו הרע. למדו היטב דרשו משפט אשרו המוץ שפטו יתום ריבו אלמנה. מה כתי׳ בתריה לכו נא ונוכחה. ומעשרה שופרות כנגד שבעה כבשים ופר ואיל ושעיר: ילמדנו. וי״י נתן קולו (יואל ב יא). זה ראש השנה שבו תקיעת שופר. לפני חילו אלו ישראל שהן מזדעזעין וחרדין מקול השופר והוזרין בתשובה כדי לזכות בדין ביום הכפורים. כי גדול יום י״י ונורא מאד (שם) זה יום כפורים שבו ספרי חיים וספרי מתים נחתמין. ומנין את אומ׳ שבהללו עשרת ימים שבין ר״ה ליום הכפורים שבהן הכתו׳ מדבר שכן ישעיה מזהיר את ישראל ואומ׳ להם רחצו הזכו הסירו רוע מעלליכם הדלו הרע למדו היטב וכו׳. הרי תשעה ואחר כך לכו נא ונוכחה יאמר י״י זה יום העשור יום תוכחה שבו הקב״ה מלבין עונותיהם של ישראל שנא׳ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (יח). כי רב מאד מחנהו (שם שם) אלו המלאכים שמלמדין זכות והובה. כי עצום עושי דברו (שם שם). מי עצום מהם עושה דברו וכו׳. [בפסוק אוי לי כי נדמתי (ישעיה ו ה):]

יז. **למדו היטב דרשו משפט אשרו המוץ.** סנהדרין. דיני ממונות גומרין בו ביום וכו׳. מנא הני מילי אמ״ר חנינא דאמ׳ קרא מלאתי משפט צדק ילין בה (כא). ורבא אמ׳ מהכא למדו היטב אשרו חמוץ (יז). אשרו דיין שמחמיץ את דינו. ואידך אשרו המוץ ולא אשרו חומץ וגו׳. [בפסוק איכה היתה לזונה (כא):] ילמדנו. שאלתא דמחייבין בית ישראל דמאן דאית ליה בהדי חבריה אסיר ליה למיזל לגבי אומות העולם. שנאמ׳ ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (שמות כא א). ותניא היה ר׳ טרפון אומ׳ כל מקום שאת מוצא אנגריאות של גוים אע״פ שדיניהם כדיני ישראל אי אתה רשאי להזקק

להם שנא׳ אשר תשים לפניהם ולא לפני גוים לפניתם ולא לפני הדיוטות. ודייני צריכי לחמוצי דינהו כדדרש בר פפא מנא הא מילתא דאמר רבנן הוו מתונין בדין שנ׳ ולא תעלה במעלות על מזבחי (שם כ כו) וסמיך ליה ואלה המשפטים ותנא לא תגלה ערותך עליו (שם שם). וכי ערותן של כהנים מגולות והלא כבר נאמר ועשה להם מכנסי בד אלא לומר לך כשם שהזהיר הקב״ה את הכהנים שלא יפסעו פסיעות גסות במקדש כך הזהיר את הדיינין שלא יפסעו פסיעות גסות בדין. ואומ׳ אשרו חמוץ אשרו דיין המחמיץ דינו:

יח. לכו נא ונוכחה יאמר יי״. שבת. מנין שקושרין לשון של זהורית בראש שעיר המשתלח שנ׳ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (יח). כשנים כשני מיבעי ליה. אמ״ר יצחק אמ׳ להן הקב״ה לישראל אם יהיו חטאכם כשנים הללו שסדורות ובאות מששת ימי בראשית ועד עכשו כשלג ילבינו ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו. דרש רבא מאי דכתי׳ לכו נא ונוכחה יאמר יי״. לכו נא באו נא מיבעי ליה. יאמר יי״ אמר יי״ מיבעי ליה אלא לעתיד לבא אומ׳ להם הקב״ה לישראל לכו נא ונוכחה לכו נא אצל אבותיכם ויוכיחו אתכם. אומרין לפניו רבונו של עולם אצל מי נלך אצל אברהם שאמרת לו ידוע תדע כי גר יהיה זרעך וגו׳ (בראשית טו יג) ולא בקש עלינו רחמים. נלך אצל יצחק שאמ׳ לעשו והיה כאשר תריד ופרקת עולו וגו׳ (שם כז מ) (ולא בקש עלינו רחמים). אצל יעקב שאמרת לו אנכי ארד עמך מצרימה (שם מו ד) ולא בקש עלינו רחמים. אומרין לפניו עליך אנו בטוחין ועליך אנו נשענין. יאמר יי״ אומ׳ להם הקב״ה הואיל ותליתם עצמכם עלי אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו: ירושלמי דשבת. לכו נא ונוכחה יאמר יי״. תני ר׳ אליעזר אומר אם יהיו חטאיכם וגו׳ כשנים שבין שמים לארץ כשלג ילבינו. יותר מכן כצמר יהיו. אמ״ר יהושע אם יהיו חטאיכם (כשנים) כשני אבות כשלג ילבינו. יתר מכן כצמר יהיו. אמ״ר יודה בר פזי אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו בראשון. ואם יאדימו כתולע כצמר יהיו בשני. ורבנן אמרין אם יהיו חטאיו של אדם כפי שניו כשלג ילבינו יתר מכן כצמר יהיו. אמר יודן (ענתדרייא) בשעה שהעונות קלין כשלג ילבינו בשעה שהן כבדין כצמר יהיו: יומא. תנו רבנן בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח האולם מבחוץ הלבין היו שמחין. לא הלבין היו מתביישין. התקינו שיהו קושרין אותו על פתח אולם מבפנים ועדין היו מציצין ורואין הלבין היו שמחין לא הלבין היו עצבין. התקינו שיהו קושרין אותו חציו בסלע וחציו בין קרניו של שעיר המשתלח. אמ״ר נחום בר פפא משום ר׳ אלעזר הקפר בראשונה היו קושרין לשון של זהורית על פתח אולם מבפנים כיון שהגיע שעיר למדבר הלבין וידעו שנעשית מצותו שנאמ׳ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו: שיר השירים. אמ״ר שמואל בר נחמן בשלשה מקומות נתוכח הקב״ה עם ישראל ושמחו אומות העולם שמחה גדולה ולבסוף יצאו בבשת פנים. בשעה שאמ׳ להם הנביא לכו נא ונוכחה יאמר יי״. שמחו אומות העולם אמרו היאך הן יכולין להתוכח עם בוראן ומי יוכל לוכח (עם) בוראו עכשו הוא מכלה אותן מן העולם. כיון שראה הקב״ה שאומות העולם שמחין הפכה להם לטובה שנ׳ אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו. תמהו אומות העולם אמרו זה תשובה וזה תוכחת אלא לא אתא אלא למתפונגה עם בנוי. ובשעה שאמ׳ להם שמעו הרים את ריב

י״י והאיתנים וגו׳ כי ריב לי״י עם עמו (מיכה ו ב) שמחו אומות העולם אמרו (היאך) הם יכולין להתוכח עם בוראן ומי יוכל לוכח עם בוראו עכשו הוא מכלה אותם מן העולם. כיון שראה הקב״ה שאומות העולם שמחין הפכה להם לטובה שני׳ עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב (שם שם ה). תמהו אומות העולם ואמרו לא אתא אלא למתפוגנא עם בנוי. ובשעה שאמ׳ (הנביא) וריב לי״י עם יהודה (הושע יב ג). שמחו אומות העולם שמחה גדולה אמרו היאך הן יכולין להתוכח עם בוראן ומי יכול לוכח עם בוראו עכשו הוא מכלה אותם מן העולם. כיון שראה הקב״ה שאומות העולם שמחין הפכה להם לטובה שנ׳ בבטן עקב את אחיו (שם שם ד). אמ״ר יודן לאשה אלמנה שהיתה קובלת על בנה לדיין כיון דחמת דיינא דהוא דאין ביוד דיפת (צ״ל בנור בזפת) בדינין ובמגלבין אמרה אין אנא מודעא ליה לדיינא סורחניה דברי קטיל ליה. כיון דאחסל אמ׳ לה מה סרח עלך הדין בריך. אמרה ליה מרי כד הוה במעי הוה בעיט בי אמ׳ לה כדון הוא עביד כלום. אמרה ליה לא. אמ׳ לה זיל דלית בהדא מילתא סורחן כלום. כיון שראה הקב״ה שאומות העולם שמחין הפכה להם לטובה שנא׳ בבטן עקב את אחיו: [עוד למעלה בפסוק רחצו הזכו (טז):]

יט. אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו. סיפרי. אמ״ר אלעזר הספר והסיף ירדו כרוכין זה בזה מן השמים. אמ׳ להם הקב״ה לישראל אם תעשו מה שכתוב בתורה הרי אתם ניצולין מן החרב ואם לאו הרי אתם נהרגין בסייף. אמ״ר לוי למה הדבר דומה לעבד שאמ׳ לו רבו הרי מונייק של זהב והרי כבלים של ברזל אם עשית לי נחת ועשית לי רצוני הרי מונייק של זהב ואם לאו הרי כבלים של ברזל. כך אמ׳ להם הקב״ה לישראל אם עשיתם רצוני הרי הטוב לפניכם שנא׳ אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו. ואם לאו הרי החרב שנ׳ אם תמאנו ומריתם חרב תאכלו (כ): ויקרא רבה. תני בשם ר׳ אלעזר הסייף והספר ניתנו כרוכין מן השמים. אמ׳ להם אם שמרתם מה שכתוב בספר הרי אתם ניצולין מן הסייף ואם לאו סוף שהוא הורג אתכם. והיכן הוא משמעו של דבר ויגרש את האדם וישכן וגו׳ לשמור את דרך עץ החיים (בראשית ג כב). את דרך זו דרך ארץ ואחר כך עץ החיים זו תורה. תני בשם ר׳ שמעון בן יוחאי הככר והמקל נתנו מכורכים מן השמים אמ׳ להם אם שמרתם את התורה הרי ככר לאכול ואם לאו הרי מקל ללקות. והיכן הוא משמעו של דבר אם תאבו ושמעתם טוב הארץ תאכלו ואם תמאנו ומריתם חרב תאכלו. הרובין תאכלון. אמ״ר אחא צריכין ישראל לחרובא עבדין תתובה. אמ״ר עקיבא יאיה היא מסכנותא לברתא דיעקב כערקתא סומקתא ברישא דסוסיא חיורא: קידושין. ר׳ מאיר אומ׳ כל תנאי שאינו כתנאי בני גד ובני ראובן אינו תנאי שנ׳ ויאמר משה אליהם אם יעברו בני גד וגו׳ (במדבר לב כט). ואם לאו יעברו ונאחזו בתוככם (שם שם לט). ר׳ חנניא בן גמליאל אומ׳ צרך היה הדבר לאמרו שאלמלא כן יש במשמע אף בארץ כנען לא ינחלו וכו׳. בשלמא לר׳ מאיר היינו דכתי׳ אם תאבו ושמעתם טוב וכו׳. ואם תמאנו ומריתם וגו׳. אלא לר׳ חנניה בן גמליאל למה לי אצטריך אם תאבו טובה ואם לא תאבו לא טובה ולא רעה קמ״ל. מאי חרב תאכלו אמ׳ רבה בר רב הונא מלחא גללניתא ונהמא דשערי אקושא ובצלי

שקשין לגוף כחרבות: מכלתא. חרב תאכלו כי פי יי׳ דבר. והיכן דבר והבאתי עליכם חרב נוקמת נקם ברית וגו׳ (ויקרא כו כה):

כא. איכה היתה לזונה קריה נאמנה. (פסיקתא) ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ר׳ יהודה אומ׳ אין לשון איכה אלא לשון תוכחת כד״א איכא תאמרו חכמים אנחנו. וחד אמר אין לשון איכה אלא לשון קינה. כד״א איכה ישבה בדד. משל למה הדבר דומה. למטרונה שהיו לה שלשה שושבינין. אחד ראה אותה בשלותה ואחד ראה אותה בניוולה ואחד ראה אותה בפחיזותה. אלו הן שלשה שושבינין משה וישעיה וירמיה. משה ראה אותה בשלותה ואמ׳ איכה אשא לבדי (דברים א יב). ישעיה ראה אותה בפחזותה ואמ׳ איכה היתה לזונה. ירמיה ראה אותה בניוולה ואמר איכה ישבה בדד (איכה א א). איכה היתה לזונה קריה נאמנה. קריתא חדיתא קריתא מרבבתא. ר׳ פנחס בשם ר׳ הושעיה אמר ארבע מאות ושמנים בתי כנסיות היו בירושלם מנין מלאתי וכל אחת ואחת ישיבה ספר ובית תלמוד בית ספר למקרא ובית תלמוד למשנה וכלן עלה אספסיאנוס והחריבן הה״ד ויגל את מסך יהודה (ישעיה כב ח). מלאתי משפט (כא) כגון משנת ר׳ חייא ומשנת ר׳ הושעיה ומשנתו של בר קפרא. צדק ילין בה. אמ״ר יהודה בר׳ סימון מעולם לא לן אדם בירושלם ובידו עון. כיצד תמיד של שחר היה מכפר על עבירות שנעשו בלילה. ושל בין הערבים היה מכפר על עבירות שנעשו ביום. מכל מקום לא לן אדם בירושלם ובידו עון. מאי טעמא צדק ילין בה: סנהדרין. דיני ממונות גומרין בו ביום וכו׳. ורבא אמ׳ מהכא למדו היטב דרשו משפט אשרו חומץ אשרו דיין שמחמיץ את דינו. ואידך אשרו חמוץ ולא אשרו הומץ. ואידך האי מלאתי משפט צדק ילין בה מאי עביד ליה לכדר׳ אלעזר דאמ״ר אלעזר כל תענית שמלינין בה צדקה כאלו שופך דמים שנ׳ מלאתי משפט צדק ילין בה ועתה מרצחים. והני מילי ברפתא ותמרי אבל זוזי חטי ושערי לית לן בה: מדרש קהלת. ועוד ראיתי תחת השמש מקום המשפט שמה הרשע (קהלת ג טז). ר׳ אלעזר ור׳ יהושע בן לוי אומ׳ מקום המשפט שמה הרשע. מקום שסנהדרי גדולה יושבין והותכין דין של ישראל שמה הרשע שנ׳ ויבאו כל שרי המלך בבל וישבו בשער התוך (ירמיה לט ג). מקום שהותכין בו את ההלכות שם הרשע שם ישבו רב סרים רב מג וכל רבי מלך בבל. מתלא אמ׳ הן דתלא מריה זיניה קולבאי רעיא תלא קולתיה ורוח הקדש צווחת ואומרת ומקום הצדק שמה הרשע, מקום שכתוב בו צדק ילין בה. ועתה מרצחים. הא עבידין קטולין. שם הרגו את זכריה ואת אוריה. ר׳ יונתן בעא קמי ר׳ אחא באי זה מקום הרגו את זכריה בעזרת ישראל. או בעזרת נשים. אמ׳ לו לא בעזרת ישראל ולא בעזרת נשים אלא בעזרת כהנים ולא נהגו בדמו לא כדם צבי ולא כדם איל. בדם צבי ואיל כתיב ושפך את דמו וכסהו בעפר. אבל זכריה הצדיק לא נהגו בדמו לא כדם צבי ואיל אלא שפכוהו על האבנים. גרפו עליו כל עפר ובנו עליו בנין ולא נח ועשו כל ערמה שנ׳ כי דמה בתוכה היה על צחיח סלע שמתהו לבלתי הכסות (יחזקאל כו ז, ח). וכל כך למה להעלות חמה ולנקום נקם ועל כך כתי׳ וזכור את בוראך בימי בחורותיך (קהלת יב א). את מוצא בשעה שעלה נבוזראדן הרשע להחריב את ירושלם רמז הקב״ה לדם והיה תוסס ומרתיח. אמ׳ לה הקב״ה לדמא הא ענתא דתיתגבי דיכי (צ״ל דייתיקי) שלך. כיון שעלה נבוזראדן וחמא

יתיה אמ׳ לון מה טבו של דם זה תוסס. אמרו ליה פרים ואילים וכבשים שהיינו שוחטין ומקריבין. הביא פרים אילים וכבשים ושחט עליו ולא נח. מיד הביאן תלאן בגרדון אמ׳ לון אמרו לי מה טבו של דם זה ואם לאו אני מסרק לבשרכון במסרקא דפרזלא. אמרו ליה הואיל והקב״ה רוצה לתבוע דמו מידינו נגלה לו. אמרו לו כהן ונביא ושופט היה מתנבא עלינו כל הדברים האלה שאתה עושה עלינו (צ״ל עמנו) ולא היינו מאמינים בו ועמדנו עליו והרג(נו)הו על שהיה מוכיחנו. מיד הביא שמנים אלף פרחי כהונה ושחט עליו ולא נח והיה הדם בוקע ועולה עד שהגיע לקברו של זכריה. ועוד הביא סנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה ושחט עליהם ולא נח. באותה שעה בא אותו רשע ואמ׳ מה טב את ומה דמא דידך יתירא מדמא אילין בעית דיובד כל אומתך בגינך באותה שעה נתמלא הקב״ה רחמים (ואמר) אני שכתוב בי כי אל רחום יי׳ אלהיך (דברים ד לא). וכתיב ורחמיו על כל מעשיו (תהלים קמה ט) על אחת כמה וכמה באותה שעה רמז הקב״ה לאותו דם ונבלע במקומו. אמ״ר יודן שבע עבירות עברו ישראל באותה שעה: הרגו כהן ונביא ודיין. ושפכו דם נקי וטמאו את העזרה ויום שבת ויום הכפורים היה:

כב. כספך היה לסיגים. בראשית רבה. אמ״ר עקיבא הכל קראו תגר על הכסף שיצא עמהם ממצרים שנ׳ כספך היה לסיגים כסף נמאס קראו להם. כספם וזהבם עשו להם עצבים למען יכרת. ר׳ הונא ור׳ ירמיה בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק למען יכרתו אין כתוב כאן אלא למען יכרת כאינש דאמ׳ פלניא שחיק טמיא דאפיק ברי לתרבות רעה: ואלה שמות רבה. אם כסף תלוה את עמי (שמות כב כד). הה״ד כספו לא נתן בנשך (תהלים טו ה). בא וראה שכל מי שיש לו עושר ונותן צדקות לעניים ואינו מלוה ברבית מעלין עליו כאלו קיים כלן שנא׳ עושה אלה לא ימוט לעולם (שם). ומי הוא זה זה עובדיהו שהיה עשיר ואפטרופוס של אחאב שנ׳ ויקרא אחאב אל עובדיהו אשר על הבית (מ״א יח ג) והיה עשיר יותר מדאי והוציא כל ממונו בצדקה שהיה זן את הנביאים וכיון שבא כל אותו רעב היה לווה מן יהורם בן אחאב (מה) שהיה מספיק לנביאים. זה קיים כספו לא נתן בנשך. אבל יהורם שהלוה ברבית אמ׳ האלהים עד עכשו זה קיים יבא (יהוא) ויהרג אותו שנא׳ ויהוא מלא בקשת ויך את יהורם וגו׳ (מ״ב ט כד). שהקשה את לבו ופשט את ידו ואכל רבית לקיים מה שאמ׳ יחזקאל בנשך נתן ותרבית לקח וחי לא יחיה (יחזקאל יח יג) לכך מזהיר להם אם כסף תלוה את עמי. ואף בירושלם היו בני אדם עושין כך שנ׳ כספך היה לסיגים. ומה נעשה להם כסף נמאס קראו להם (ירמיה ו ל). וכן כספם בחוצות ישליכו (ישעיה ס ט) למה שעברו על מה שכתוב בתורה את כספך לא תתן לו בנשך (ויקרא כה לז): עוד. כספך היה לסיגים. בראשונה היו משתמשין במטבעות של כסף כיון שרבו הרמאין התחילו משתמשין במטבעות של נחשת מצופין כסף. והוה חד מנהון אזיל לבי צרפא ושמע דאמ׳ ליה לבר ביתא הנחש ליה. אוף הוא [הוא] אזיל למזבן קסט דחמר מן גב קפילא ושמע ליה לבר ביתא דאמ׳ המהל ליה הה״ד כספך היה לסיגים סבאך מהול במים: בבא בתרא פ״ק. אמ״ר יוחנן מאי דכתי׳ ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א). דור

ששופט את ששופטיו אומ׳ לו טול קיסם מבין שניך אומ׳ לו טול קורה מבין עיניך אומ׳ לו כספך היה לסיגים אומ׳ לו סבאך מהול במים:

כג. **שריך סוררים.** פסיקתא. בר קפרא אמר ארכי בריונס דהוו אינון אטאקטיא. וחברי גנבים שהיו מתחברין לגנבים. אמ״ר ברכיה מעשה באשה אחת שנגנב מיחם שלה באת לקבול לדיין וכבדתו מנורה של כסף הלך אנטירוקוס (צ״ל אנטידיקים) שלה וכבדו סיח של זהב למחר אתת אשכחת דינה הפוך אמרה ליה מרי נהור נהורך כמנרתא דכספא אמ׳ לה ומה אעשה וכפה הסיח את המנורה. כלו אוהב שוחד ורודף שלמונים. שלם לי בדיני ואשלם לך בדינך. יתום לא ישפוטו. ר׳ אלעזר ור׳ יוחנן ר׳ אלעזר אמ׳ בראשונה היה אדם מת בירושלם והיה ממנה אפטרופוס על היתומים והיתה אלמנה תובעת כתובה מנכסי בעלה והן הולכין אצל הדיין ומוצאין אותו חשוד עם אפטרופוס. אמ״ר יוחנן בראשונה היה אדם עולה לדין בירושלם והיה הדיין אומ׳ בקע לי שתי בקעיות של עצים ומלא לי שתי חביות של מים והיה יוצא בפחי נפש משם. והיתה אלמנה פוגעת בו בדרך ואומרת לו מה נעשה בדינך. והוא אומ׳ לה כלו יציאותי ולא העלתי כלום. והיתה אומרת ומה זה שהוא איש לא הועיל כלום אני שאני אשה אלמנה על אחת כמה וכמה לקיים מה שנאמ׳ וריב אלמנה לא יבא אליהם: ואלה שמות. אמ״ר אלעזר כל התורה כלה תלויה במשפט לכך נתן הקב״ה דינין אחר עשרת הדברות ולפי שהבריות מעבירין על הדין הוא נפרע מהן ומלמד את כל באי עולם שלא הפך את סדום עד שעברו את הדין שנ׳ יתום לא ישפוטו וריב אלמנה לא יבא אליהם: תנחומא. שופטים ושוטרים. זש״ה מגיד דבריו ליעקב חקיו ומשפטיו לישראל (תהלים קמז יט). מגיד דבריו. אלו דברי תורה. חקיו אלו מדרשות. ומשפטיו אלו הדינין וכו׳. את מוצא בפרנסי ישראל שנשתבחו על ידי הדין בשמואל שנ׳ והלך מדי שנה בשנה וסבב בית אל והגלגל והמצפה ושפט את ישראל (ש״א ז טז). אף דוד לא נשתבח אלא על ידי הדין שנ׳ ויהי דוד עושה משפט וצדקה (ש״ב ח טו). ואף יהושפט כיון שנתחזק במלכות לא נתעסק בעסק מלכות ולא בכבוד אלא בדין שנ׳ ויתחזק על ישראל (דה״ב יז א). מהו ויתחזק שנתחזק ומינה את הדיינין ואו׳ ויגבה לבו בדרכי יי׳ (שם) וכי גסות הרוח היתה (בו שהוא) אומ׳ ויגבה לבו אלא שמינה עליהם דיינין שיודעין ללכת בדרכי (ה׳ שנאמר) ושמרו דרך ה׳ (בראשית יח יט) . . . על כל . . . ואף ירושלם לא נשתבחה אלא על ידי הדין שנא׳ ויצא לך שם בגוים ויפיך כי כליל הוא בהדרי (יחזקאל טז יד). ואי זהו הידור זה הדין שנ׳ ודל לא תהדר בריבו (שמות כג ג). ולא חרבה אלא על קלקול הדין שנ׳ טמאת השם רבת המהומה (יחזקאל כב ה). שם שהיה לה על ידי הדין טימאת וכתי׳ מלאתי משפט צדק ילין בה (כא) על ידי שהיתה מלאת משפט לפיכך צדק ילין בה וכך אמ׳ להם ירמיהו לא האמינו מלכי ארץ וגו׳ (איכה ד יב) מחטאת נביאיה עונות כהניה וגו׳ (שם שם יא). באותה שעה נשבע הקב״ה שהוא בעצמו נפרע מן הדיינין שנ׳ לכן נאם האדון יי׳ צבאות אביר ישראל. ואין לכן אלא לשון שבועה שנ׳ לכן נשבעתי לבית עלי (ש״א ג יד). ואין אביר אלא אב בית דין שנ׳ אביר הרועים. ללמדך שהקב״ה אב בית דין להפרע מהם. ומנין שבדיינין הכתו׳ מדבר ראה מה כתי׳ אחריו ואשיבה שפטיך כבראשונה. לפיכך אמ׳ דוד מגיד דבריו ליעקב

חקיו ומשפטיו לישראל (תהלים קמו יט). עוד. לכן נאם האדון יי״י צבאות אביר ישראל (כד). אמ״ר שמואל כל מקום שנאמר נאם האדון עיקר דיורין ומכנים דיורין בנין אב שבכלם הנה ארון הברית אדון כל הארץ. עיקר כנענים ומכנים ישראל. אביר ישראל. ר׳ תנחום בר חנילאי אמ׳ דישראל. ורבנין אמרין אביר ישראל לפני אומות העולם. הוי אנחם מצרי. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה. ר׳ יהודה אומ׳ היו לו לאדם עשרה זהובים היה עוקף עליו ונוטלן הימנו. אמ׳ הקב״ה עלי לשלם לו להפרע מאתו האיש, ור׳ נחמיה אומר הוי אנחם מצרי, שתים, ואנקמה מאויבי שתים הרי ארבע מלכיות:

כה. ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך. שבת. תניא ר׳ יוסי בן אלישע אומ׳ אם ראית דור שצרות רבות באות עליו צא ובדוק בדייני ישראל שאין פורענות באה לעולם אלא בשביל דייני ישראל שנא׳ שמעו זאת ראשי בית יעקב וגו׳ המתעבים משפט (מיכה ג ט), וכתיב בונה עיר בדמים (חבקוק ב יב) וכתיב ראשיה בשחד ישפוטו וכהניה במחיר יורו ונביאה בכסף יקסמו (מיכה ג יא) (ועל ה׳ ישענו וג׳ רשעים הן) אלא שתלו בטחונן במי שאמר והיה (העולם, לפיכך מביא הקב״ה) פורעניות כנגד שלש עבירות שבהן (שנ׳ וירושלים עיין תהיה) והר הבית לבמות יער (שם ג יב) (אין הקב״ה משרה שכינתו על ישראל עד שיכלו שופטים ושוטרים רעים מישראל). שופטים ושוטרים תתן לך וגו׳ (דברים טז יח) . . אמר רב פפא אי בטלי יהירי בטלי אמגושי אי בטלי דייני בטלי גזורפקי (צ״ל גזירפטי). אי בטלי יהירי בטלי אמגושי שנאמר ואצרוף כבור סיגיך ואסירה כל בדיליך, אי בטלי דייני בטלי גזירפטי דכתי׳ הסיר יי״י משפטיך פנה אויביך (צפניה ג יד). פרק חלק. אמר ר׳ מלאי אמר ר׳ אלעזר משום ר׳ שמעון בן יוחאי אין בן דוד בא עד שיכלו שופטים ושוטרים מישראל שנא׳ ואשיבה ידי עליך ואצרוף כבור סיגיך, וכתיב ואשיבה שופטיך כבראשונה ויעציך כבתחילה אחרי כן יקרא לך עיר הצדק (כו). עוד. ואשיבה שופטיך כבראשונה זה משה ואהרן, ויועציך כבתחלה זה דוד ושלמה. ואלה שמות רבה. ואלה המשפטים וגו׳ (שמות כא א), הה״ד ועוז מלך משפט אהב, אמר להם משה לישראל הרי הוא נותן לכם תורתו ואם אין אתם עושין את הדינין הוא נוטל את תורתו מכם. למה לפי שלא נתן לכם את תורתו אלא על מנת שתעשו את הדינין שנאמ׳ ועוז מלך משפט אהב. אמר להם משה לישראל אם עשיתם את הדינין עתיד הוא להחזיר בתי דינין שלכם הה״ד ואשיבה שופטיך כבראשונה מה כתיב אחריו ציון במשפט תפדה (כז). ר׳ אמר כשם שהזהיר הקב״ה על הדברות כך הזהיר למה שבו העולם תלוי שנא׳ (משלי כט ד) מלך במשפט יעמיד ארץ. ובו ציון נפדית שנא׳ ציון במשפט תפדה, ובו הצדיקים מתגדלין שנ׳ אשרי שומרי משפט וגו׳ (תהלים קו ג). הגדת שיר השירים. מנין אתה אומר שבזכות הצדקה הגאולה באה ובית המקדש נבנה שכן ישעיה או׳ ציון במשפט תפדה זו הגאולה. ושביה בצדקה אלו הגליות. שבזכות הצדקה הגליות מתכנסין. פרק חלק. אמר עולא אין ירושלם נפדית אלא בצדקה שנא׳ ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. אלה הדברים . . . . ושמר יי״י אלהיך לך את הברית ואת החסד (דברים ז יב) מהו . . . אמ״ר שמעון בן לקיש למה הדבר דומה למלך . . . אריסין אף המלך זקף לה . . . שלה אף המלך נטל את . . . ויגתנו

בראשה של מטרונה. כן את מוצא אברהם נתן לבניו שני אריסין צדק ומשפט שנא׳ כי ידעתיו למען וגו׳ (בראשית יח יט), ושמרו דרך יי׳ לעשות צדקה ומשפט (שם יח יט) אף הקב״ה זקף להן כנגדן שני אריסין חסד ורחמים מנין שנאמר ושמר יי׳ אלהיך את הברית ואת החסד (דברים ז יב) וכתי׳ ונתן לך רחמים ורחמך והרבך (שם יג יח). אבדו ישראל שלהם שנא׳ ההופכים לראש משפט ופרי צדקה ללענה (עמוס ו יב) אף הקב״ה נטל את שלו מנין שנ׳ כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם יי׳ את החסד ואת הרחמים (ירמיה טז ה). עמדו וכשרו עצמן והביאו אותן שני אריסין שנאמ׳ ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה אף הקב״ה הביא את שלו מנין שנא׳ כי ההרים ימושו וגו׳, וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי לא תמוט (ישעיה נד י). כיון שהביאו את שלהם והקב״ה נתן להם את שלו אמר אלו ואלו יעשו עטרה וינתנו בראשה של מטרונה מנין שנ׳ וארשתיך לי לעולם וארשתיך לי בצדק ובמשפט ובחסד וברחמים (הושע ב כא). [בפסוק והיה מעשה הצדקה שלום (ישעיה לב יז)].

כח. ושבר פושעים וחטאים יחדו. ברכות. אמר רב הונא בריה דרב יהודה אמר ר׳ מנחם אמר ר׳ אמי מאי דכתי׳ ועוזבי יי׳ יכלו. זה שמניח ספר תורה ויוצא. ר׳ אבהו נפיק בין גברא לגברא בעי רב פפא בין פסוקא לפסוקא. מאי תיקו. רב ששת מהדר אפיה וגרים אמר ר׳ אנן בדידן ואינהו בדידהו. ירושלמי דמגלה. מכיון דתנינן אין פורסין על שמע פחות מעשרה התחילו בעשרה והלכו להם מקצתן גומר. אין עוברין לפני התיבה פחות מעשרה התחילו בעשרה והלכו להם מקצתן גומר. אין נושאין כפים פחות מעשרה התחילו בעשרה והלכו להן מקצתן גומר. ואין קורין בתורה פחות מעשרה התחילו בעשרה והלכו להן מקצתן גומר. ואין מפטירין פחות מעשרה התחילו בעשרה והלכו להן מקצתן גומר . [עוד. בפסוק השמן לב העם הזה (ישעי׳ ו י)]. שבת. במה מדליקין ובמה אין מדליקין אין (מדליקין לא בלבש ולא בחוסן) וכו׳ לכש שוכא דארזא שוכא דארזא (עץ בעלמא הוא בעמרניתי׳ דאית ביה. ולא בחוסן) תני רב (יוסף) נעורת (של פשתן אמר ליה אביי והכתיב והיה החסון לנעורת אלא) אמ׳ אביי כיתנא דדייק ולא נפיץ. ירושלמי דשבת. ולא בחסן ר׳ חנניה בשם רב פנחס פשתן שלא ננערה כד״א והיה החסון לנעורת.

ב.

א. הדבר אשר חזה ישעיהו בן אמוץ: ב. והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית יי׳ בראש ההרים. מדרש תלים. אמ״ר פנחס בשם ר׳ ראובן עתיד הקב״ה להביא לתבור ולכרמל וליתן ירושלם בראשן שנאמ׳ נכון יהיה הר בית יי׳ בראש ההרים. אמ״ר יהודה ולא עוד אלא שהן עתידין לומר מיני זמרים לישראל שנאמר וכונניהו שר הלוים במשא יסר (דה״א טו כב) עוד שם. אל אלהים יי׳ דבר ויקרא ארץ ממזרח שמש עד מבואו (תהלים נ א), למה הזכיר שמו של הקב״ה שלשה פעמים ללמדך שבשלשה שמות הללו ברא הקב״ה את עולמו, כנגד שלש מדות שבהן ברא הקב״ה את עולמו. ואלו הן החכמה והדעת והתבונה. וכן בני גד ובני ראובן אומ׳ אל אלהים

י״י אל אלהים י״י הוא יודע (יהושע כב כב). ומה ראו להזכיר שני פעמים אלא שבהן נברא העולם, אל אלהים שבהן ניתנה התורה. יכול אחד לעצמו ואחד לעצמו אינו כן אלא שניהם ביחד נבראו. וכן הוא אומר קורא אני אליהם יעמדו יחדו (ישעיה מח יג) הוי ממזרח שמש ועד מבואו. בשר ודם צר צורה מתחיל בראשו וגומר ברגליו או מתחיל ברגליו וגומר בסופו אבל הקב״ה אינו כן כשהוא צר את האדם צר אותו בבת אחת וכן הוא אומר אני י״י עושה כל. הוי ממזרח שמש ועד מבואו. ומנין בראו מציון שנאמר מציון מכלול יופי אלהים הופיע (תהלים נ ב) יפיו של עולם. מהו הופיע אין הופעה אלא אורה. וכן הוא אומר והופיע אור עננו (איוב לז יד). ומנין שבעולם הוא מדבר נאמר כאן מכלל ונא׳ להלן ויכלו השמים והארץ (בראשית ב א). וכשהחריבו מציון התחיל וכן הוא אומר על ידי ירמיה ונתתי את ירושלם לגלים (ירמיה ט י). ואחר כך שממה תהיה כל הארץ (שם ד כד). וכשיחדש הקב״ה את עולמו מציון הוא מחדשו שנאמר נכון יהיה הר בית י״י בראש ההרים. תנחומא. כתי׳ והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית י״י זש״ה והיה ראשיתך מצער ואחריתך ישגה מאד (איוב ח ז). ללמדך שכל מי שנצטער בתחלתו נח לו בסופו. ואין לך שנצטער יותר מאברהם שהושלך לכבשן האש וגלה מבית אביו ורדפו אחריו י״ו מלכים ונתנסה בעשר נסיונות וקבר את שרה ולבסוף נח. שנאמר ואברהם זקן בא בימים וי״י ברך את אברהם בכל (בראשית כא א) . . . נכון יהיה הר בית י״י בראש ההרים והר תבור יהא גבוה מאד. משל למה הדבר דומה, לבני פלטין של מלך שירדו מן העיר והרגו אריות ונמרים ודובין ביער והביאו לעיר ותלו אותם נגד שער העיר וכל בני העיר היו תומהין מאותן אריות. והקב״ה כך עשה בא סיסרא על ישראל מן שמים נלחמו הכובבים ממסלותם וגו׳ (שופטים ה כ). התחילו הכל תמהין שמעולם לא היה כמעשה הזה שירדו כוכבים לעשות מלחמה. אמ׳ הקב״ה בעולם הזה הכוכבים נלחמו בשבילכם ולעתיד לבא ויצא י״י ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג). סיפרי. את מוצא הכל קראו אותו הר. אברהם קראו הר שנ׳ אשר יאמר היום בהר י״י יראה (בראשית כו יד) משה קראו הר שנ׳ ההר הטוב הזה והלבנון. דוד קראו הר שנ׳ מי יעלה בהר י״י (תהלים כד ג). ישעיה קראו הר שנ׳ נכון יהיה הר בית י״י בראש ההרים, גוים קראו אותו הר שנא׳ והלכו גוים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר י״י (ג). בבא בתרא. הורודוס עבדא דבית חשמונאי מלכא הוה נתן עיניו באותה תינוקת. שמע בת קלא דקא אמרה כל עבדא דמריד האידנא מצלח. קם קטלינהו לכולהו מרוותיה ושיירייה לההיא רביתא. כדחזיא ההיא רביתא דבעי למינסבה סלקא לאיגרא ואמרה כל דאמר מבית חשמונאי מלכא קא אתינא עבדא הוא וכו׳. אמר מאן דריש מקרב אחיך תשים עליך מלך (דברים יז טו) רבנן. קם קטלינהו לכולהו רבנן. ושייריה לבבא בן בוטא למשקל עצה מיניה. אהדר ליה כלילא דיאלא נקרינהו לעיניה. יומא חד אתא ויתיב קמיה אמר ליה חזי מר עבדא בישא דקם דקטלינהו לכולהו מרוואתיה. אמ׳ ליה מאי קא אעביד. אמר ליה נילטייה מר. אמר ליה גם במדעך מלך אל תקלל (קהלת י כ) אמר ליה האי לאו מלך הוא. אמר ליה לא יהא אלא עשיר וכתיב ובהדרי משכבך אל תקלל עשיר וכו׳ (שם שם). אמר ליה אי הוה ידענא דצניעיתו כולי האי לא הוה קטילנא לכו השתא מיהא מאי תקנתיה דההוא גברא. אמר ליה הוא כבה מאורו של

עולם ילך ויעסוק באורו של עולם. הוא כבה מאורו של עולם, רבנן דכתיב כי נר מצוה ותורה אור (משלי ו כג), ילך ויעסוק במאורו של עולם, בית המקדש דכתי׳ ונהרו אליו כל הגוים.

ג. והלכו עמים רבים ואמרו לכו ונעלה אל הר יי׳. פסח שני. אמ״ר אלעזר מאי דכתיב והלכו עמים רבים . . . אברהם ואלהי יצחק לא נאמר אלא אלהי יעקב. לא כאברהם שכתוב בו הר שנ׳ בהר יי׳ יראה (בראשית כב יד), ולא כיצחק שכתוב בו שדה שנאמר ויצא יצחק לשוח בשדה (שם כד סג) אלא כיעקב שקראו בית שנאמ׳ ויקרא למקום אל בית אל (שם לה ז). מדרש תלים. למנצח על הגתית וגו׳ הרנינו לאלהים עוזנו הריעו לאלהי יעקב (תהלים פא ב). זש״ה לא הביט און ביעקב ולא ראה עמל בישראל (במדבר כג כד). מה ראה בלעם להזכיר יעקב מכל האבות. ראה שיצא פסולת מאברהם ישמעאל ובני קטורה, ומן יצחק עשו ואלופיו. אבל יעקב כולה קדושה שנ׳ כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט כח) הה״ד כלך יפה רעיתי וגו׳ (שה״ש ד ז), לפיכך לא הזכיר אלא יעקב לבדו, הוי לא הביט און ביעקב (במדבר כג כא). ד״א למה הזכיר יעקב מכל האבות שנ׳ רבותי׳ במדה שאדם מודד בה מודדין לו שנא׳ בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח) אין לי אלא סאה תרקב והצי תרקב ת״ל כי כל סאון סואן ברעש (ישעיה ט ד). אין לי אלא דבר שבמדה, שבמנין מנין שאפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול ת״ל אחת לאחת למצוא חשבון. למלך שהיו לו אוהבים ובקש לבנות פלטין הביא לראשון ואמר לו ראה המקום הזה שאני רוצה לבנות בו פלטין. אומר לו אוהבו זכור אני שהיה תחלה הר. הניחו ובא לו אצל השני. אמר לו מבקש אני לבנות פלטין במקום הזה אמר לו זכורני שהיה שדה תחלה. הניחו ובא לו אצל השלישי. אמר לו מבקש אני לבנות לי פלטין במקום הזה. אמר לו זכורני שהיה פלטין תחלה אמ׳ לו חייך על שמך אני קורא אותו. כך אברהם יצחק ויעקב היו אוהביו של הקב״ה אברהם קראו הר שנ׳ בהר יי׳ יראה (בראשית כב יד), יצחק קראו שדה שנא׳ כריח שדה אשר ברכו יי׳ (שם כז כז), יעקב קראו אותו פלטין שנאמר אין זה כי אם בית אלהים (שם כח יז). אמר לו הקב״ה חייך אתה קראת אותו בית עד שלא נבנה על שמך אני קורא אותו שנא׳ לכו ונעלה אל הר יי׳ ואל בית יעקב (ג), עוד שם. ננתקה את מוסרותימו (תהלים ב ג) אלו תפלין של יד. ונשליכה ממנו עבותימו (שם שם) אלו תפלין של ראש. ד״א ננתקה את מוסרותימו אלו שבע מצות שקבלו עליהם בני נח. ונשליכה ממנו עבותימו, אלו שלש מצות שהן קולעין בהן כגון סוכה ולולב ואתרוג וערבה. שנקרא עבות מכאן הוא. לכו ונעלה אל הר יי׳ וגו׳, ויורנו מדרכיו ונלכה באורחותיו (ג) אלו שבע מצות שהן כתפין בהן. כי מציון תצא תורה (ג). אמ״ר לוי כל טובות וברכות ונחמות שהקב״ה עתיד ליתן לישראל אינן אלא מציון, ישועות מציון שנ׳ מי יתן מציון ישועת ישראל (שם נג נד), עז מציון שנ׳ מטה עזך ישלח יי׳ מציון, (שם קי ב) ברכה מציון שנ׳ יברכך יי׳ מציון, (שם קכח ה. קלד ג) טל ברכה והיים מציון שנא׳ כטל חרמון שיורד על הררי ציון (שם קלג ג). עזרה וסיוע מציון שנאמר ישלח עזרך מקדש ומציון יסעדך (שם כ ג), תורה מציון שנאמר כי מציון תצא תורה. בבא בתרא. אמר רב יהודה אמר רב. ברם זכור אותו האיש לטוב יהושע בן

גמלא שמו שאלמלא הוא נשתכחת תורה מישראל. שבתחלה מי שהיה לו אב היה מלמדו תורה. מי שאין לו אב לא היה למד תורה. מאי דרוש ולמדתם אותם את בניכם (דברים יא יט), ולמדתם אתם התקינו שיהו מושיבין מלמדי תינוקות בירושלם. מאי דרוש כי מציון תצא תורה ודבר יי׳ מירושלם. ועדין מי שהיה לו אב היה מעלהו ומלמדו מי שלא היה לו אב לא היה עולה התקינו שיהו מושיבין בכל פלך ופלך, ומכניסין אותו כבן שש עשרה וכבן שבע עשרה. ומי שהיה רבו כועס עליו בועט בו ויוצא עד שבא יהושע בן גמלא ותקן שיהו מושיבין בכל מדינה ומדינה ובכל עיר ועיר, ומכניסין אותו כבן שש וכבן שבע כדאמר ליה רב לרב שמואל בר שילת עד בר שית לא תקבל מכאן ואילך קביל ואספי ליה כתורא. פרק הרואה. אמ״ר ספרא אמ״ר אבהו כשירד הנניה אחי ר׳ יהושע לגולה לעבר שנים ולקבוע חדשים בחוצה לארץ שיגרו אחריו שני תלמידי חכמים ר׳ יוסי בן כיפר ובן בנו של ר׳ זכריה בן קבוטל. אמר להם למה באתם. ללמוד תורה באנו. והיה מכריז עליהם הללו תלמידי חכמים גדולים הם ששמשו אבותיהם בבית המקדש כאותה ששנינו זכריה בן קבוטל אמר הרבה פעמים קריתי לפניו ברניאל. התחיל הוא מטמא והן מטהרין הוא אוסר והן מתירין. חזר והכריז עליהם אנשים של שוא הם ואבותיהם טמאו את בית המקדש. אמרו לו כבר בנית ואי אתה יכול לסתור גדרת ואי אתה יכול לפרוץ. אמר להם מפני מה אני מטמא ואתם מטהרין אני אוסר ואתם מתירין. אמרו לו מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. אמר להם והלא ר׳ עקיבא בן יוסף מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. אמרו לו הנח לר׳ עקיבא בן יוסף שלא הניח כמותו. אמר להם אף אני לא הנחתי כמותי. אמרו לו גדיים שהנחת נעשו תיישים ולא עוד אלא שנעשו להם קרנים וכך אמרו לנו אמרו לו משמנו אם הוזר בו מוטב ואם לאו יהא בנדוי. ואמרו לאחינו שבגולה אם שומעים אתם מוטב ואם לאו ויעלו להר אחיה יבנה מזבח הנניה ינגן בכנור ויכפרו ויאמרו אין להם חלק באלהי ישראל. געו כל העם בבכיה ואמרו יש לנו חלק בתורה. וכל כך למה כי מציון תצא תורה ודבר יי׳ מירושלם.

ד. **ושפט בין הגוים והוכיח לעמים רבים**. שבת. לא יצא האיש לא בסייף ולא בקשת ולא בתרים ולא באלא ולא ברומח ואם יצא חייב חטאת, ר׳ אליעזר אומר תכשיטין הן לו וחכמים אומר אינן אלא לגנאי שנאמר וכתתו את חרבותם לאתים וחניתותיהם למזמרות. תניא אמרו לו לר׳ אליעזר ומאחר דתכשיטין הן לו מפני מה בטלין לימות המשיח. אמר להן לפי שאינן צריכין שנאמר לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה, ונהוו לנוי בעלמא (אמר אביי) מידי דהוה אשרגא בטיהרא, ופליגא דשמואל דאמר שמואל אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד שנ׳ כי לא יחדל אביון מקרב הארץ (דברים טו יא). מסייע לר׳ חייא בר אבא דאמ״ר חייא בר אבא אמ״ר יוחנן כל הנביאים כלן לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעולם הבא עין לא ראתה אלהים זולתך וגו׳ (ישעיה סד ג). ואיכא דאמרי אמרו לו לר׳ אליעזר וכי מאחר דתכשיטין הן מפני מה בטלין לימות המשיח. אמר להן אף לימות המשיח אינן בטלין אבל בטלין הן לעתיד לבא. והיינו דשמואל, ופליגא דר׳ חייא בר אבא. אמר ליה אביי לרב יוסף מאי טעמיה דר׳ אליעזר דאמר

תכשיטין הן לו דכתי' חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך (תהלים מה ד) אמר ליה רב כהנא למר בריה דרבנא הא בדברי תורה כתיב אמר ליה אין מקרא יוצא מידי פשוטו. ירוש' דשבת. מאי טעמ' דר' אליעזר חגור חרבך על ירך גבור הודך והדרך, מאי טעמיהו דרבנין וכתתו חרבותם לאתים והניתותיהם למזמרות (ד), ומנזרין:

ה. בית יעקב לכו ונלכה באור יי': ו. כי נטשתה עמך וגו': ז. ותמלא ארצו כסף וזהב: ח. ותמלא ארצו אלילים.

סיפרי. וישמן ישורון ויבעט (דברים לב טו), משל לאחד שהיה לו עגל והיה מפטמו ומאכילו כרשינין בשביל שיהא חורש בו. משהגדיל העגל נתן עליו העול וקיטע ושבר העול ופסק את המניינין. וכן הוא אומר מוטות עץ שברת וגו' (ירמיה כח יג), שמנת בימי ירבעם, עבית בימי אהאב, כשית בימי מנשה. ד"א שמנת בימי אחאב עבית בימי מנשה, כשית הכל בימי צדקיהו. ד"א שמנת עבית כשית (דברים לב טו), אלו שלשה דורות שלפני ימות המשיח, ותמלא ארצו כסף וזהב, ותמלא ארצו סוסים ותמלא ארצו אלילים.

ט. וישח אדם וישפל איש ואל תשא להם. ילמדנו. כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב) [ילמדנו רבנו כי תשא את ראש בני ישראל,] ילמדנו רבנו כמה תרומות היו תורמין בני ישראל בכל שנה ושנה וכו', ר' יעקב בשם ר' יונתן פתח וישח אדם וישפל איש ואל תשא להם. וישח אדם אלו ישראל שנ' ואתן צאני צאן מרעיתי אדם אתם (יחזקאל לד לא). וישפל איש זה משה שנ' והאיש משה ענו מאד (במדבר יב ג), אמר משה רבון העולמים יודע אני ששחו ישראל לעגל והושפלתי אני ואל תשא להם, (א"ל) תשא להם, (א"ל) כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב), [עוד בפסוק ושח גבהות האדם (יז).] ילמדנו. אשירה ליי' כי גאה גאה (שמות טו א), גאני וגאיתיו, גאני במצרים שנ' בני בכורי ישראל (שם ד כב), וגאיתיו במצרים השיר יהיה לכם וגו' (ישעיה ל כט). גאני על הים שנ' ויסע מלאך האלהים (שמות יד יט) וגאיתיו על הים, אשירה ליי' כי גאה גאה. גאה בעולם הזה ועתיד להגאות לעולם הבא שנא' כי יום ליי' צבאות על כל גאה ורם.

יב. כי יום ליי' צבאות על כל גאה ורם. ואלה שמות. ומצרים נסים לפניהם (צ"ל לקראתו) (שמות יד כז). אמר ברכיה היה צריך לומר ומצרים נסים לאחוריהם, וכי יש אדם בורח מן הבריה ונס לקראתה, אלא שהטעה אותן הקב"ה ולא היו מוצאין לנוס והיו נסים לקראתו עד שנשתקעו בתהומות שנ' וינער יי' את מצרים (שם שם), ורוח הקדש צווחת ואומרת ועיני רשעים תכלינה ומנוס אבד מנהם, ובעל צפון שהיו בטוחין בו עליו נאמר ותקותם מפח נפש (איוב ג כ). ואף לעתיד לבא כשיתכנסו כל האומות מביאין עבודות זרו' שלהן שהצילו אותן שנ' כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו (מיכה ד ה) וכיון שבאין מה הקב"ה עושה להם מתירן והן רואין ומתביישין ומשליכין אותן והולכין ומטמינין עצמן במערות ובסלעים. וכן ישעיה אומר כי יום ליי' צבאות על כל גאה ורם. אלו המוסין שלהם אומר להם הקב"ה בורחים אתם ראו הכתבתי אם יחבאו בראש הכרמל משם אחפש ולקחתים (עמוס ט ג), שנטמן בהר הכרמל ראו אם לא נגפתיו, ואם יסתרו מנגד עיני וגו' (שם ט ג), אם יחתרו בשאול (שם ט ב),

ואותה שעה ועיני רשעים תכלינה אבל לישראל מגדל עז שם י״י (משלי יח י). בראשית רבה. ר׳ ינאי ור׳ שמעון בן לקיש תרויהון אמרי אין גיהנם לעתיד לבא אלא אש הוא שמלהט את הרשעים שנ׳ כי יום לי״י. ר׳ יהודה בר׳ אלעאי אומ׳ לא יום ולא גיהנם אלא אש היא שיוצא מגופן של רשעים ומלהטן שנ׳ תהרו חשש וגו׳. רוחכם אש תאכלכם (ישעיה לג יא).

יז. **ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים.** במדבר סיני רבה. כי שוחה עמוקה זונה (משלי כג כז), בע״ז הכתוב מדבר שהיא נקראת זונה כד״א ויזנו אחרי אלהי עמי הארץ, (ד״ה א, ה כה). נקראת שוחה על שם וישח אדם. עמוקה על שם וישפל איש. וכן הוא אומר ושח גבהות האדם ושפל רום אנשים. ומנין שבע״ז הכתוב מדבר. שכך כתי׳ אחריו והאלילים כליל יחלוף (יח) ונשגב י״י לבדו ביום ההוא. פרק חלק. אמר רב קטינא שיתא אלפי שנין הוי עלמא וחד חריב שנא׳ ונשגב י״י לבדו ביום ההוא. אביי אמר תרי חריב שנאמר יחיינו מיומים וגו׳ (הושע ו ג). תניא כותיה דרב קטינא כשם שהשביעית משמטת אחד לשבע שנים כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלפים שנ׳ ונשגב י״י לבדו ביום ההוא. ואומר מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א), ליום שכלו שבת. ואומר כי אלף שנים בעיניך כיום אתמול וגו׳ (שם צ ד), [עוד בפסוק בטחו בי״י עדי עד (ישעי׳ כו ד).] בראשית רבה. ר׳ ברכיה בשם ר׳ יהודה בר׳ סימון אמר אין כאל ישורון (דברים לג כא), ומי כאל ישורון, ישראל סבא. מה הקב״ה כתיב בו ונשגב י״י לבדו ביום ההוא, אף יעקב כתיב בו ויותר יעקב לבדו (בראשית לב כה).

יח. **והאלילים כליל יחלוף.** תנחומא. זו היא שנאמרה ברוח קדש על ידי דוד יבושו כל עובדי פסל המתהללים באלילים (תהלים צז ז), כנגד מי אמרו לא אמרו אלא כנגד הקב״ה. אמ״ר חנינא עתיד הקב״ה להראות כבודו לכל באי עולם ולהוריד כסאו באמצע הרקיע. וחוזר ומניחו במקום שחמה זורחת בתקופת תמוז. וחוזר ומניחו במקום שחמה זורחת בתקופת טבת. אמר לו ר׳ חנינא הזקן איפשר להראות כבודו מי שכתי׳ בו כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ) אתה אומר מראה כבודו לכל באי עולם. אמר לו הרי כתיב כי שמש ומגן י״י אלהים (תהלים פד יב). מה המגן הזה מגן על בעליו בשעת מלחמה אף הקב״ה מגן על בניו. באותה שעה אמ״ר חנניא בשעה שהקב״ה ידין את אומות העולם הן ואלהיהם ומעמיד להם פרטומים ומביא שתי הלוחות ועשרת הדברות אומר להם כלום השגיחו עליכם. אומרין מיום שבראת אותנו לא השגיחו עלינו אלא ישראל עמך בלבד. המתהללים באלילים (שם צז ז), ראוי למקרא לומר הבוטחים מהו המתהללים. שלא עבדו ע״ז עד שנהנו כבוד זה בזה. אמר להם הקב״ה בכל יום אתם מתביישין לפני. יש בכם שעובדין ליונים הרבה יונים נשחטין. יש שעובדין ללבנים הרבה לבנים נשברין. והקב״ה מביישן שנא׳ יבשו כל עובדי פסל (שם צז ז) ונאמ׳ יראו גוים ויבושו מכל גבורתם ישימו יד לפה (מיכה ז טז) והקב״ה דן אותם ומשליכן לאור שנ׳ ולהט אותם היום הבא אמר י״י צבאות (מלאכי ג יט), השתחוו לו כל אלהים (תהלים צז ז), אומרין אומות העולם לאלהים באו והשתחוו לפני הקב״ה שאתם הטעיתם אותנו מיד והאלילים כליל יחלוף.

כ. ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו. מכלתא. מי כמוכה באלים י״י (שמות טו כ), כיון שראו ישראל שאבד פרעה וחילו בים סוף ובטלו מלכותן של המצרים ונעשו שפטים בע״ז שלהם פתחו פיהם ואמרו מי כמוכה באלים י״י. ולא ישראל בלבד אמרו שירה אלא אף האומות כששמעו שאבד פרעה ומצרים בים ונעשו שפטים בע״ז שלהן כפרו כלן בע״ז. שעתידין אומות העולם לכפור בה שנא׳ י״י עזי ומעזי ומנוסי ביום צרה אליך גוים יבאו מאפסי ארץ ויאמרו אך שקר נחלו אבותינו (ירמיה טז יט). ואומר ביום ההוא ישליך האדם את אלילי כספו ואת אלילי זהבו אשר עשו לו להשתחוות.

כב. חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו. סוטה. אמ״ר יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי כל אדם שיש בו גסות הרוח כאלו עובד ע״ז נאמר כאן תועבת י״י כל גבה לב (משלי טז ה) ונאמר להלן ולא תביא תועבה אל ביתך (דברים ז כו). ר׳ חנינא אמר כאלו בא על כל העריות כלן. נאמר כאן תועבת י״י כל גבה לב ונאמ׳ להלן כי את כל התועבות האל (ויקרא יח כט). עולא אמר כאלו בנה במה שנא׳ חדלו לכם מן האדם וגו׳, כי במה נחשב הוא אל תיקרי בְּמַה (!) אלא בָּמָה, ושמואל אמר במה חשבתו לזה לא באלוה. מתיב רב ששת בפרקים. שואל מפני הכבוד ומשיב, תרגומא ר׳ אבא במשכים לפתחו, אמ״ר יונה אמ״ר זירא כל הנותן שלום לחברו קודם שיתפלל כאלו עשאו במה. אמרו לו במה אמרת. אמר להו אנא אסור אמרי כדרב אידי בר אבין דאמ׳ רב אידי בר אבין אמ״ר יצחק בר אשיאן אמ״ר יוחנן אסור לאדם שיתן שלום לחברו קודם שיתפלל שנא׳ צדק לפניו יהלך וישים לדרך פעמיו (תהלים פה יד). בראשית רבה. אמ״ר אושעיה בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון תעו מלאכי השרת ובקשו לומר קדוש. למלך ואפרכום שהיו נתונין בקרונין והיו מבקשין בני המדינה לומ׳ הימנון (אדון) ולא היו יודעין אי זה הוא, מה עשה המלך דחפו והוציאו חוץ לקרונין וידעו הכל שהוא אפרכוס. כך בשעה שברא הקב״ה את האדם הראשון תעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר שירה מה עשה הקב״ה הפיל עליו שינה וידעו הכל שהוא אדם הה״ד חדלו לכם מן האדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הוא.

ג.

א. כי הנה האדון י״י צבאות מסיר מירושלם ומיהודה משען ומשענה. חגיגה. כי אתא רב דימי אמר שמנה עשרה קללות קלל ישעיה את ישראל ולא נתקררה דעתו עד שאמ׳ להם מקרא זה ירהבו הנער בזקן והנקלה בנכבד. מאי ניהו דכתי׳ כי הנה האדון י״י צבאות מסיר מירושלם ומיהודה משען וגו׳. גבור ואיש מלחמה וגו׳. שר חמשים ונשוא פנים, ונתתי נערים שריהם וגו׳, משען אלו בעלי מקרא, ומשענה אלו בעלי משנה כגון ר׳ יהודה בן תימא וחבריו. פליגי בה רב פפא ורבינא חד אמר שש מאות סדרי משנה, וחד אמר שבע מאות סדרי משנה. כל משען לחם, אלו בעלי תלמוד שנ׳ לכו לחמו בלחמי. וכל משען מים, אלו בעלי הגדה שמושכין לבו של אדם כמים (באגדה).

ב. גבור ואיש מלחמה. גבור זה בעל שמועות. איש מלחמה זה שיודע לישא וליתן במלחמתה של תורה. שופט זה דיין שדן דין אמת לאמתו, ונביא כמשמעו, קוסם זה מלך שנ׳ קסם על שפתי מלך (משלי טז י) וזקן זה שראוי לישב בישיבה:

ג. שר חמשים ונשוא פנים. שר חמשים זה שיודע לישא וליתן בחמשה חומשי תורה. ד״א שר חמשים אמ״ר אבהו מכאן שאין מעמידין מתורגמן על הצבור פחות מחמשים. ונשוא פנים, זה שנושאין לו פנים ולדורו בעבורו למעלה ולמטה. למעלה כגון ר׳ חנינא בן דוסא, למטה כגון ר׳ אבהו בי קיסרן. ויועץ, זה שיודע לעבר שנים ולקבוע חדשים. חכם, זה תלמיד המחכם את רבותיו. חרשים, בשעה שפותח בדברי תורה נעשו כלם חרשים. ונבון, זה המבין דבר מתוך דבר. לחש, זה שראוי למסור לו סתרי תורה שניתנו בלחש.

ד. ונתתי נערים שריהם. אלו בני אדם שמנוערין מן המצות. ותעלולים ימשלו בם, אמר רב אחא בר יעקב אלו בני תעלי, ולא נתקררה דעתו עד שאמ׳ להם המקרא הזה.

ה. ונגש העם הזה איש באיש ואיש ברעהו ירהבו הנער בזקן וגו׳. ירהבו הנער בזקן אלו בני אדם שמנוערין מן המצות, ירהבו במי שמלא מצות כרמון, והנקלה בנכבד, מי שחמורות דומות עליו כקלות (וירהבו) במי שקלות דומות עליו כחמורות.

ו. כי יתפוש איש באחיו בית אביו שמלה לכה. אמר רב קטינא אפילו בשעת כשלונה של ירושלם לא פסקו ממנה אנשי אמנה שנ׳ כי יתפוש איש באחיו בית אביו שמלה לך קצין תהיה לנו. דברים שאדם מתכסה בהן כשמלה ישנן תחת ידיך, וקצין תהיה לנו, והמכשלה הזאת תחת ידיך וקצין תהיה לנו.

ז. ישא ביום ההוא לאמר לא אהיה חובש. אין ישא אלא לשון שבועה וכן הוא אומר לא תשא את שם יי׳ אלהיך (שמות כ ז), מאי לא אהיה חובש. שלא אהיה מחובשי עצמן בבית המדרש. ובביתי אין לחם ואין שמלה, שאין בידי לא טעם מקרא ולא טעם משנה. ודילמא שאני התם דאי אמר להו גמירנא אמרי ליה אימא (לן) הוה ליה למימר גמר ושכח, מאי לא אהיה חובש לא הייתי חובש כלל. איני והאמר רבא לא חרבה ירושלם עד שפסקו ממנה אנשי אמנה שנא׳ שוטטו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו אם ימצאו עושה משפט מבקש אמונה (ירמיה ה א), לא קשיא כאן בדברי תורה כאן במשא ומתן.

ח. כי כשלה ירושלם ויהודה נפל כי לשונם ומעלליהם אל יי׳. תלים. וש״ה מענה רך ישיב חמה ודבר עצב יעלה אף (משלי טו א), קשה לשון הרע מע״ז שכשחטאו ישראל במדבר לא נתחתם גזר דינם עליהם עד שחטאו בפיהם. וכן הוא אומר וישמע יי׳ את קול דבריכם ויקצוף וישבע לאמר (דברים א לב) ואומ׳ חי אני אם לא כאשר דברתם באזני כן אעשה לכם (במדבר יד כח) וכן הוגעתם יי׳ בדבריכם (מלאכי ב יז) במעשיכם אינו אומר אלא בדבריכם וכן אומ׳ כי לשונם ומעלליהם אל יי׳ למרות עיני כבודו.

ט. הכרת פניהם ענתה בם. יבמות ירושלמי. אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם אע״פ שיש סימנין בגופו ובכליו. אין מעידין לאחר

שלשה ימים אפילו ראוהו מגוייר וצלוב וחיה אוכלת בו אין מעידין עד שתצא נשמתו, רב יהודה אמ׳ ההוטם עם הסלתות, ואתיא כההיא דמר רב ירמיה בשם רב, הכרת פניהם ענתה בם זה החוטם. אמר ר׳ הייא בר בא מאן דבעי דלא מתחכמא [נראה] יהיב סיפלינא על נחיריה והוא לא מתחכם, כהדא ביומו דארסכינס מלכא הוון צפרייא מתבעיין, והוו יהבין סיפליני על נחוריהון ואינון לא מתחכמין [נראים, נגלים] ובסופא אתמר עליהון לישן ביש ואיתצודון כלהון. כתי׳ ויכו בהם אביה ועמו מכה רבה (ד״ה ב, יג יז) מהו מכה רבה, אמ״ר אבא בר כהנא שהעביר הכרת פניהם של ישראל. הה״ד הכרת פניהם ענתה בם זה החוטם. ר׳ אמי אמר שהושיב עליהם שומרים עד שנתקלקלה צורתם הה״ד עצמו לי אלמנותיו מחול ימים (ירמיה טו ח). ותנינן אין מעידין אלא על פרצוף פנים עם החוטם. סיפרי. שחת לו לא בניו מומם (דברים לב ה) משום אבא דורש אמרו שחתו ישראל בכל לאוין שבתורה וכל כך למה שלא ליתן פתחון פה לרשעים לומר כל זמן שאנו הוטאין לפניו אנו מצטערין מפניו. משל לאחד שיצא ליצלב אביו בוכה עליו ואמו מתחבטת עליו וזה אומר אוי לי אבל זה אינו צווח אלא על שיצא לצלב. וכן הוא אומר אוי לנפשם כי גמלו להם רעה.

י. אמרו צדיק כי טוב. מדרש תלים. לשלמה אלהים משפטיך למלך תן ונו׳ (תהלים עב א), זש״ה אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, אמ״ר יוסי בר׳ שלום מי הוא שנקרא צדיק זה הקב״ה כי צדיק י״י צדקות אהב, (שם יא ז) למה אם יש בידנו זכות נותן לנו משלנו ואם לאו צדקה יעשה לנו משלו, וכי יש צדיק גדול מזה הוי אומר אמרו צדיק כי טוב. ד״א אמרו צדיק כי טוב, אמ״ר איבו בשעה שברא הקב״ה את עולמו את מוצא שנאמ׳ בכל יום ויום כי טוב, כיון שגמר מה כתי׳ וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אמ״ר יוסי בר׳ הנינא כשבקש הקב״ה לשלוח משה למצרים אמר לו משה, ואמרו לי מה שמו. אמר לו הקב״ה אין אתה יודע בא ואני אומר לך, אהיה אשר אהיה. את מוצא שלשה פעמים כתוב אהיה, למה אמר הקב״ה ברחמים בראתי את העולם וברחמים אני עתיד לנהגו. כיון שהלך משה ואמר להם אמרו מה עלינו לומר לצדיקו של עולם שהוא טוב, אמרו צדיק כי טוב. וכן הוא אומר הודו לי״י כי טוב (תהלים קו א. קז א. קיח א; כט. קלו א). ד״א כי פרי מעלליהם יאכלו. אלו צדיקים שמניחין לבניהם פרי מעשיהם. ואף דוד הניח לשלמה בנו פרי מעשיו שנ׳ ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש״ב ה טו), ואף על שלמה אמר לשלמה אלהים משפטיך למלך תן (תהלים עב א). עוד שם. הודו לי״י כי טוב, זש״ה אמרו צדיק כי טוב, כשיהא אדם מזכיר את הצדיק יהא מזכירו לטובה שנא׳ זכר צדיק לברכה, ואומר אמרו צדיק כי טוב. וכשיהא מזכיר את הרשע יהא מזכירו לרעה שנאמר אוי לרשע רע (יא), ואומ׳ ושם רשעים ירקב (משלי י ז). וכן את מוצא בשעה שהקב״ה מזכיר את אברהם הצדיק היה מברכו שנא׳ המכסה אני מאברהם (בראשית יח יז) מה כתיב בתריה ואברהם היה יהיה לגוי גדול (שם יח), וכשמזכיר את עמלק הרשע היה מקללו שנאמר זכור את אשר עשה לך עמלק (דברים כה יז) מה כתיב בתריה תמחה את זכר עמלק (שם יט), הוי אמרו צדיק כי טוב. ד״א אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, את מוצא הברכה עושה פירות, הקללה אינה עושה פירות שנ׳ אוי לרשע

רע כי גמול ידיו יעשה לו (יא). כפרי אינו אומר אלא כי גמול, ללמדך שאינה עושה פירות. ד״א אמרו צדיק כי טוב, אמרו לצדיקו של עולם שהוא טוב. את מוצא בראש השנה הכל עומדין בדין לפני הקב״ה וכל אומה ואומה אומרת אנו נצחנו בדין, ובא יום הכפורים ומזכה את ישראל וסולח לעונותיהם שנא׳ כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם (ויקרא טז ג), ועדין אין אנו יודעין מי זכה בדין אם ישראל או אומות העולם. כיון שבא החג וכל ישראל נוטלין לולביהן ומקלסין לצדיקו של עולם כמי שבא ונצח, אנו יודעין שישראל זוכין בדין הוי אמרו צדיק כי טוב. בראשית רבה. כתיב צדקתך כהררי אל משפטיך תהום רבה (תהלים לו ז) ר׳ יונתן בשם ר׳ יאשיה מסרס קרא צדקתך על משפטיך כהררי אל על תהום רבה, מה ההרים הללו אין להם סוף כך הצדיקים אין סוף למתן שכרן. ומה ההרים מכבשין על התהום שלא יעלה ויציף את כל העולם כך הצדיקים מכבשין את הפורענות שלא תבא לשרוף את העולם, ומה ההרים הללו נזרעים ועושין פירות כך מעשיהם של צדיקים עושין פירות. הה״ד אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. ומה התהום הזה אינו נזרע ולא עושה פירות כך מעשיהן של רשעים אינן עושין פירות שאלו עושין פירות מהריבין את העולם וכו׳. בבא בתרא. מעשה במונבז המלך שבזבז אוצרותיו בשני בצרות. חברו עליו אחיו ובית אביו אמרו לו אבותיך גנזו אוצרות והוסיפו על של אבותיהם ואתה מבזבזם. אמר להם אבותי גנזו אוצרות למטה ואני גנזתי אוצרות למעלה שנאמר אמת מארץ תצמח וצדק משמים נשקף (שם פה יב), אבותי גנזו אוצרות ממון ואני גנזתי אוצרות נפשות שנ׳ ולוקח נפשות חכם (משלי יא ל), אבותי גנזו לאחרים ואני גנזתי לעצמי שנ׳ ולך תהיה צדקה (דברים כד יג), אבותי גנזו במקום שאינו עושה פירות ואני גנזתי במקום שעושה פירות שנא׳ אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו. פיאה ירושלמי. הזכות יש לה קרן ויש לה פירות, עברה יש לה קרן ואין לה פירות. הזכות יש לה קרן ויש לה פירות דכתיב אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו, עברה יש לה קרן ואין לה פירות שנ׳ אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו, ומה אני מקיים ויאכלו מפרי דרכם אלא כל עברה שעשת פרי יש לה פרי ושלא עשת פרי אין לה פרי. מחשבה טובה הקב״ה מצרפה למעשה מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה דכתיב און אם ראיתי בלבי לא ישמע י״י (תהלים סו יח), מחשבה טובה הקב״ה מצרפה למעשה שנ׳ אז נדברו יראי י״י איש אל רעהו ויקשב י״י וישמע (מלאכי ג טז), הרא דתימר בישראל אבל בגוים חלופין, מחשבה טובה אין הקב״ה מצרפה למעשה מחשבה רעה הקב״ה מצרפה למעשה, מחשבה טובה אין הקב״ה מצרפה למעשה דכתיב ועד מיעלי שמשא הוה משתדר להצלותיה (דניאל ו טו), ולא כתיב ושיזביה, מחשבה רעה הקב״ה מצרפה למעשה שנא׳ מקטל (עובדיה א ט), מחמס אחיך יעקב (שם א י) וכי הרגו מלמד שחשב עליו להרגו והעלה עליו המקום כאלו הרגו. קדושין פ״ק. כל העושה מצוה אחת מטיבין לו וכו׳, ורמינהי אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה וכו׳, עד אמר רבא רב אידי אסברה לי אמרו צדיק כי טוב וכי יש צדיק טוב ויש צדיק שאינו טוב אלא טוב לשמים וטוב לבריות זהו צדיק טוב טוב לשמים ואינו טוב לבריות זהו צדיק שאינו טוב, כיוצא בדבר אתה אומר אוי לרשע רע, וכי יש רשע רע ויש רשע שאינו רע,

אלא רע לשמים ורע לבריות זהו רשע רע, רע לשמים ואינו רע לבריות זהו רשע שאינו רע. מחשבה טובה הקב״ה מצרפה למעשה שנ׳ אז נדברו יראי יי׳ וגו׳, ולחושבי שמו (מלאכי ג טז) מאי ולחושבי שמו אמ״ר אסי אפילו חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, מחשבה רעה אין הקב״ה מצרפה למעשה שנא׳ און אם ראיתי בלבי לא ישמע יי׳ (תהלים סו יח) אלא מה אני מקיים, הנה אנכי מביא רעה אל העם הזה פרי מחשבותם (ירמיה ו יט). מחשבה שעושה מעשה הקב״ה מצרפה למעשה ושאין עושה מעשה אין הקב״ה מצרפה למעשה, אלא הא כתיב למען תפוש בית ישראל בלבם (יחזקאל יד ה) אמר רב אחא בר יעקב ההוא בע״ז הוא דכתיב.

יב. עמי נוגשיו מעולל ונשים משלו בו. מדרש אחשורוש. גם ושתי המלכה וגו׳ (אסתר א ט) ר׳ יהודה בר׳ סימון פתח עמי נוגשיו מעולל נשים משלו בו, עמי נוגשיו מעולל מדקדקין בהון הד״א ועולל למו (איכה א כב), מקטפין עוללתהון המד״א וכרמך לא תעולל (ויקרא יט י), באין עליהם בעלילות המד״א ושם לה עלילות דברים (דברים כב יד), ור׳ יהודה אמר קדשין בהון המד״א ויתעללו בה כל הלילה (שופטים יט כה). ונשים משלו בו אמ״ר קפצין עליהון כבעל חוב. ד״א ונשים משלו בו, ארבע נשים נטלו ממשלה בעולם ואלו הן איזבל ועתליה מישראל ושמירמית וושתי מאומות העולם.

יג. נצב לריב יי׳ ועומד לדין עמים. בראשית רבה. שני תלמידים מר׳ יהושע שינו עטיפתן בשעת השמד פגע בהן אסטרטוס אחד משומד אמר להם אם בניה של תורה אתם תנו נפשכם עליה למה שניתם עטיפתכם, ואם אין בניה אתם למה אתם נהרגין עליה. אמרו לו בניה אנו ועליה אנו נהרגין, אמר להם שלש שאלות אני שואל אתכם אם אתם משיבין אותי מוטב ואם לאו הריני משמיד אתכם. אמר להם כתוב אחד אומר נצב לריב יי׳ וכתוב אחד אומר כי אשב שם לשפוט את כל הגוים (יואל ד יב), אמרו לו כאן בישראל כאן באומות העולם, בשעה שהקב״ה דן את ישראל דן אותם מעומד מקצר בדין ומפשר בדין, ובשעה שהוא דן אומות העולם מיושב הוא דן אותם מאריך בדין ומדקדק בדין וביש. אמר להם לא כך דרש ר׳ יהושע רבכם, אלא זה וזה באומות העולם הכתו׳ מדבר. משהקב״ה דן את אומות העולם מיושב ומאריך בדין ומדקדק בדין ואחר כך הוא דן אותם מעומד ונעשה אנטירוקוס (צ״ל אנטידיקוס) כנגדן. אמר להם מהו עובד אדמתו ישבע לחם (משלי יב יא) אמרו לו מוטב מי שהוא חוכר שדה אחת נרה ומעדרה ומזבלה ממי שהוא חוכר שדות הרבה ומביירן. אמר להם לא כך דרש ר׳ יהושע רבכם, אלא עובד אדמתו ישבע לחם מלחמו של עולם הבא, ומרדף ריקים ישבע ריש (שם כח יט) אלו אומות העולם שמרדפין אחר ריק של ע״ז שלהם. אמר להם מהו דכתיב ויהי בהקשותה בלדתה (בראשית לה יז) אמרו לו כך ממסמסין נפשה של חיה ואומרין לה אל תיראי שבן זכר ילדת. אמר להם לא כך דרש ר׳ יהושע רבכם, אלא כל שבט נולדה תאומתו עמו כההיא דאמ״ר חילפי בר קוריא תאומה יתרה נולדה עם בנימן. [עוד בפסוק ויגבה יי׳ (ישעיה ה טז).]

יד. יי׳ במשפט יבא עם זקני עמו ושריו. ואלה שמות רבה. ר׳ אבין אמר עתיד הקב״ה להושיב את זקני׳ בגורן והוא יושב בראש כלם כאב

בית דין ודן את אומות העולם, שנא׳ י״י במשפט יבא עם עמו ושריו, על זקני עמו אין כתיב כאן אלא עם זקני עמו, יושב עמהן ודנין לאומות העולם. ומה הוא אומר להם, ואתם בערתם הכרם, אלו ישראל שנא׳ כי כרם י״י צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז). גזלת העני בבתיכם, שנאמר כי י״י יסד ציון ובה יחסו עניי עמו (שם יד לב). וכן דרך המלך לישב עגולה בגורן, ומלך ישראל ויהושפט מלך יהודה מלובשים בגדים בגורן (מלכים א, כב י), וכי בגורן היו יושבין, אלא כדתנינן סנהדרי היתה כחצי גורן עגולה כדי שיהו רואין זה לזה ושני סופרי הדיינין יושבין לפניהם. ועליו אמר שלמה אני ראיתיו יושב עמהם ודן בתוכם שנ׳ נודע בשערים בעלה בשבתו עם זקני ארץ (משלי לא כג). מדרש רות. זש״ה אלופנו מסובלים אין פרץ ואין יוצאת (תהלים קמד יד), ר׳ יוחנן אמר מי סובלין אין כתוב כאן אלא מסובלין, בשעה שהקטנים סובלין אין פרץ. אין פרצה של מגפה כמה דתימר ותפרץ בם מגפה (שם קו כט), ואין יוצאת אין יציאתה של מגפה כמה דתימר ותצא אש מלפני י״י (ויקרא י ב), ואין צוחה אין צוחה של מגפה כמה דתימר וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם (במדבר טז לד). ריש לקיש מסרס קרא בשעה שהגדולים סובלין את הקטנים אין פרץ של גלות שנא׳ ופרצים תצאנה (עמוס ד ג) ואין יוצאת של גלות כמה דתימר שלח מעל פני ויצאו (ירמי׳ טו א), ואין צוחה של גלות כמה דתימר הנה קול שועת בת עמי (שם ח יט) וכתיב וצוחת ירושלם עלתה (ירמיה יד ב). ר׳ לוליאני אמר בשעה שהקטנים שומעין את הגדולים ואין הגדולים נושאין משאן של קטנים עליהם הכתוב אומר י״י במשפט יבא עם זקני עמו וגו׳. שבת. רב ור׳ חנינא ור׳ יוחנן ור׳ חביבא מתני בכולי סדר מועד כל כי האי זוגא חלופי ר׳ יוחנן ומעייל ר׳ יונתן, כל שאיפשר לו למחות באנשי ביתו ואינו מוחה נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו נתפס על בני עירו, בכל העולם נתפס על כל העולם כלו. אמר רב פפא והני דבי ריש גלותא מיתפשי אכולי עלמא. ואמ״ר חנינא מאי דכתיב י״י במשפט יבא עם זקני עמו ושריו, ואם שרים חטאו זקנים מה חטאו, אלא זקנים שלא מיחו בשרים. אמר ליה ר׳ זירא לר׳ סימון לוכחינהו מר להני דבי ריש גלותא. אמר ליה לא מקבלי מינאי. אמר ליה אע״ג דלא מקבלי לוכחינהו מר דאמ״ר אחא בר חנינא מעולם לא יצאתה מדה טובה מפי הקב״ה וחזר בה לרעה חוץ מדבר זה שנ׳ ויאמר י״י אלי עבור בתוך העיר והתוית תו על מצחות האנשים וגו׳ (יחזקאל ט ד), אמר לו הקב״ה לגבריאל לך ורשום על מצחן של צדיקים תו של דיו שלא ישלטו בהן מלאכי חבלה ועל מצחן של רשעים תיו של דם כדי שישלטו בהן מלאכי חבלה. אמרה מדת הדין לפני הקב״ה רבונו של עולם מה נשתנו אלו מאלו. אמר לה הללו צדיקים גמורים והללו רשעים גמורים. היה בידם למחות בהן ולא מיחו. אמר לה גלוי וידוע לפני שאלו מיחו בהן לא היו מקבלין מהם. אמרה לפניו רבונו של עולם אם לפניך גלוי לפניהם מי גלוי, והינו דכתיב זקן בחור ובתולה תהרגו למשחית ועל כל איש אשר עליו התו אל תגשו וממקדשי תחלו ויחלו באנשים הזקנים אשר לפני הבית (שם ט ו), מאי וממקדשי תחלו תאני רב יוסף אל תיקרי ממקדשי אלא ממקודשי. אלו בני אדם שקיימו את התורה כלה מאלף ועד תי״ו. כתיב הכא וממקדשי תחלו וכתיב ויחלו באנשים הזקנים וגו׳. מיד והנה ששה אנשים באים וגו׳, ואיש כלי מפצו בידו ואיש אחד בתוכם לבוש

בדים וגו׳ ויבאו ויעמדו אצל מזבח הנחשת (שם ט ב), ומזבח הנחשת מי היה. אמר להם הקב״ה התחילו ממקום שאומרין שירה לפני. ומאן נינהו ששה אנשים, אמר רב חסדא קצף ואף וחמה משחית משבר ומכלה. ואיכא דאמרי משחית משבר ומכלה קצף אף וחמה. ומאי שנא תיו אמר רב תי״ו תחיה תי״ו תמות, ושמואל אמר תמה זכות אבות, ור׳ יוחנן אמר תחון זכות אבות, ור׳ שמעון בן לקיש אמר תי״ו סוף חותמו של הקב״ה. דאמ״ר הנינא חותמו של הקב״ה אמת. ר׳ שמואל בר נחמני אמר אלו בני אדם שקיימו את התורה כלה מאלף ועד תי״ו, ומאימתי תמה זכות אבות וכו׳. [בפסוק למרבה המשרה (ישעי׳ ט ו).] ברכות פ״ק. אמ״ר חלבו אמר רב הונא כל אדם שיודע בחברו שרגיל ליתן שלום ועבר יום אחד ולא נתן לו שלום עובר משום בקש שלום ורדפהו ואם נתן לו שלום ולא החזיר לו עובר משום גזלת העני בבתיכם. [עוד בפסוק ויגבה יי׳ צבאות (ישעיה ה טז):]

טו. מלכם תדכאו עמי. מסכת סופרים. אלו כתובין דבר אחד וקרואין שנים, בא גד, איש דת, מה לכם, אשתונן, והנה הוא, מאשתם, מה הן, בנימן, לבן ימיני, חל כאים, ישימות, לגאיונים, מן סערה, המה פרוצים.

טז. ויאמר יי׳ יען כי גבהו בנות ציון. בראשית רבה. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר ויבן יי׳ אלהים את הצלע (בראשית ב כב) ויבן כתיב התבונן מהיכן נבראתה אמר לא אברא אותה מן הראש כדי שלא תהא מזקפת ראשה, ולא מן העין שלא תהא סרקנית, ולא מן האזן שלא תהא צייתנית, ולא מן הפה שלא תהא דברנית, ולא מן הלב שלא תהא קנאית, ולא מן היד שלא תהא ממשמשנית, ולא מן הרגל שלא תהא פרשדנית אלא ממקום צנוע שבה שאפילו בשעה שהוא ערום אותה מקום מכוסה. ועל כל אבר ואבר שהיה בורא בה היה אומר לאשה אשה צנועה אשה צנועה ואע״פ כן ותפרעו כל עצתי (משלי א כה), לא בראתי אותה מן הראש שלא תהא זקפנית והרי היא מזקפת ראשה שנ׳ ותלכנה נטויות גרון, ולא מן העין והרי היא סקרנית שנ׳ ומשקרות עינים, ולא מן האזן והרי היא ציתנית ושרה שומעת (בראשית יח י), ולא מן הלב והרי היא קנאית שנא׳ ותקנא רחל באחותה (שם ל א), ולא מן היד והרי היא ממשמשנית שנאמר ותגנוב רחל (שם לא יט), ולא מן הרגל והרי היא פרשדנית שנ׳ ותצא דינה בת לאה (שם לד א). מסכת יומא. אמר ר׳ יוחנן בן תורתא מפני מה חרבה שילה. מפני שהיו בה שני דברים גלוי עריות ובזיון קדשים וכו׳, מקדש ראשון מפני שהיו בו שלשה דברים ע״ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. ע״ז דכתיב קצר המצע מהשתרע (ישעיה כח כ), ואמר שמואל בר נחמני אמ״ר יונתן קצר מצע זה מהשתרר עליו שני רעים כאחד, גלוי עריות דכתיב ויאמר יי׳ יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון וגו׳. שפיכות דמים דכתיב וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד (מ״ב כא טז). אבל מקדש שני שאנו בקיאין בהן שהיו עוסקין בתורה ובמצות וגמילות חסדים מפני מה חרב מפני שנאת חנם שהיתה ביניהם ללמדך ששקולה שנאת חנם כנגד שלש עבירות הללו ע״ז וגלוי עריות ושפיכות דמים. [עוד בפסוק והיה תחת בשם (כד).] רבתי. סורו טמא קראו למו (איכה ד טו) ר׳ חיננא פתר קרא בבנות ציון הה״ד ויאמר יי׳

יען כי גבהו בנות ציון ותלכנה נטויות גרון, יען כי גבהו בנות ציון הוין שפיין בדומייהו ומהלכן בגסות הרוח, ותלכנה נטויות גרון, כשהיתה אחת מהן לובשת את תכשיטיה היתה מטה לכאן ולכאן את גרונה בשביל להראות את תכשיטיה. ומשקרות עינים, ר׳ איסי דקסרין אמר שהיו מסקרות את עיניהן בסיקרא, ור׳ שמעון אמר בקילורית אדומה. הלוך וטפוף תלכנה כשהיתה אחת מהן ארוכה היתה מביאה שתי קצרות אחת מכאן ואחת מכאן כדי שתראה טפה על גביהן. וכשהיתה אחת מהן קצרה היתה לובשת קורדקסין עבים כדי שתראה ארוכה. וברגלים תעכסנה. ר׳ יוסי אומר שהיתה צרה צורת דרקון על מנעליה. ורבנין אמרין שהיתה מביאה זפק של תרנגול וממלא אותו אפופלסמון ונותנת אותו בין עקבה למנעלה וכשהיתה רואה אותה כת של בחורים היתה רופקת עליו והיה אותו הריח מפעפע בהן כארס הזה של עכנא. והיה ירמיה אומ׳ להם עשו תשובה עד שלא יבאו אויבים עלינו מה הן יכולין לעשות לנו הה״ד האומרי׳ ימהר יחישה מעשהו (ישעיה ה יט). דוכסא רואה אותי ונוטלני ומושיבני עמו בקרונין ותקרב ותבואה עצת קדוש ישראל ונדעה (ישם ה יט), אמרו לירמיה נדע מר מאן היא קימא או דילן או דיליה, וכיון שגרמו עונות ובאו שונאיהן היו מתקשטות ויוצאות לפניהם כזונות דוכסא רואה אותה ונוטלה אפרכוס רואה אותה ונוטל אותה אסטרטולים רואה אותה ונוטל אותה ומושיבה עמו בקרונין אמר הקב״ה ולא קימא דידי וקימא דילהון מה עשה

יז. **ושפח יי׳ קדקד בנות ציון.** ר׳ אלעזר ור׳ יוסי בר׳ חנינא אמר העלה על ראשיהן משפחות משפחות של כנים. ור׳ חיי בר אבא אמ׳ עשאן שפחות מכונדניות, מהו מכונדניות, אמהן משעבדן. ר׳ ברכיה וחלפי בר׳ זביד בשם ר׳ איסי אמר מהו ושפח, ושפע כדי לשמור זרע קדש שלא יתערב בעמי הארצות. אמר הקב״ה יודע אני שאין אומות העולם בדלין מן הצרעת מה עשה וי״י פתהן יערה רמז הקב״ה למעינם והיה מוציא דם עד שממלא כל הקרונין והיתה קרונין עוברת עליה ומפסיקתן. הוא שירמיה אומ׳ סורו טמא קראו למו סורו סורו (איכה ד טו). ר׳ אבא אמ׳ לשון יוני הוא סורון סורון. עוד במסכת שבת. ושפח יי׳ קדקוד בנות ציון, אמ״ר יוסי בר׳ חנינא מלמד שפרחה בהן צרעת וכו׳. וי״י פתהן יערה. רב ושמואל רב אמ׳ שמערה פתחיהן כקיתון וחד אמ׳ שנעשו פתחיהן כיער. אמ׳ רב יהודה אמר רב אנשי ירושלם אנשי שחץ היו, אדם אומ׳ לחבירו במה סעדת היום בפת עמלה או בפת שאינה עמלה, ביין גדלי (צ״ל גורדלי), או ביין חרדלי, במסב רחב או במסב קצר. בחבר טוב או בחבר רע אמי רב וכולן לזנות.

יח. **ביום ההוא יסיר יי׳ את תפארת העכסים.** ירושלמי דשבת. העכסים קובדקייא כד״א וברגליהם תעכסנה השביסים שרטטיא כד״א שבים של שבכה, השהרונים מוניקייא כד״א ויקח את השהרונים אשר בצוארי גמליהם (שופטים ח כא).

יט. **הנטיפות.** שלמיני. והשרות שירייא, והרעלות כלנדייא.

כ. **הפארים והצעדות והקשורים.** הפארים כליליא כד״א ופארכם על ראשיכם (יחזקאל כד כג), והצעדות פרופסלייא, והקשורים קרקשונייא, ובתי

הנפש, תרגם עקילס אסטרומכיא דבר שהוא נתון על גבי בית הנפש, והלחשים קרקשייא, דבר שהוא נתון על גבי ביה הלהישה.

כא. הטבעות ונזמי האף. הטבעות עזקייא, ונזמי האף, דבר שהוא נתון על גבי החוטם.

כב. המחלצות והמעטפות. המחלצות פריזומטיא, המעטפות קולבין ומעפורין, והמטפחות סכניין רברבן. והחריטים זונרין מצויירין, כד״א ויקח מידם ויצר אותו בחרט (שמות לב ד).

כג. והגליונים והסדינים. (הגליונים) גלגלייא, והסדינים סדינייא, והצניפות אורלייא, כד״א ישימו צניף טהור על ראשו (זכריה ג ה), וכתיב והיית עטרת תפארת (ישעיה סב ג), והרדידים לסוטה כד״א נשאו את רדידי מעלי (ש״ה ה ז).

כד. והיה תחת בשם מק יהיה. שבת. דרש רב עולא בריה דרב עילאי מאי דכתיב יען כי גבהו בנות ציון, שהיו מהלכות בקומה זקופה, ותלכנה נטויות גרון שהיו מהלכות ארוכה בצד קצרה, ומסקרות עינים דהוה מליא כוחלא ורמזא, הלוך וטפוף תלכנה (טז), שהיו מהלכות עקב בצד גודל, וברגליהם תעכסנה, אמ״ר יצחק דבי ר׳ אמי מלמד שהיו מטילות מור ואפרסמון במנעליהם ומהלכות בשוקי ירושלם וכיון שמגיעות אצל בחורי ישראל בועטות בקרקע ומתיזות עליהן ומכניסות בהן יצר הרע כארם נחש בכעוס, מאי פורענותיהו כדדרש רבא בר רב עולא והיה תחת בשם מק יהיה, מקום שהיו מתבשמות בו נעשה נמקים נמקים, ותחת הגורה נקפה מקום שהם חוגרות בצלצל נעשה בו נקפים נקפים, ותחת מעשה מקשה קרחה, מקום שהיו מתקשטות בו נעשה קרחים קרחים, ותחת פתיגיל מחגרת שק, פתחים המביאים לידי גילה יהיו למחגרת שק, כי תחת יופי, אמר רבא הינו דאמרי אינשי חלופי שופרא כובא. ושפח י״י קדקד בנות ציון אמ״ר יוסי ב״ר חנינא מלמד שפרחה בהן צרעת כתי׳ הכא ושפח וכתי׳ התם ולשאת ולספחת (ויקרא יד נו) וכו׳ [למעלה.]

כה. מתיך בחרב יפולו. ואלה שמות. הה״ד כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן (איוב יא יא), ידע הקב״ה העם המתים על השוא לעשותו. ד״א ידע הקב״ה העם העתידין לעשות שוא ומתהרגין שנא׳ מתיך בחרב יפולו אלא וירא און ולא יתבונן.

כו. ואנו ואבלו פתחיה. רבתי. ר׳ אבהו בשם ר׳ יוסי בר׳ חנינא פתח ואנו ואבלו פתחיה, אנינה מבפנים ואבלה מבחוץ, פתחיה חורבן ראשון וחורבן שני, ונקתה נקייה מדברי תורה נקייה מדברי נבואה נקייה מצדיקים נקייה ממצוות וממעשים טובים לפיכך לארץ תשב. ירושלמי. ר׳ אבהו בשם ר׳ אלעזר אין אנינה אלא למת בלבד דכתיב ואנו ואבלו פתחיה, אותיב ר׳ חייא בר אבא והכתיב ואנו הדייגים (ישעיה יט ח) אמ״ר חיננא כיני מתניתא אין אנינה טמאה אלא למת בלבד. נדה. שלש נשים שלבשו חלוק אחד או שישבו על ספסל אחד ונמצאת עליו דם כלן טמאות ישבו על ספסל של אבן או על האצטבה שבמרחץ ר׳ נחמיה מטהר שהיה ר׳ נחמיה אומר כל דבר שאינו מקבל טומאה אינו מקבל כתמים, אמר רב מתנא מאי טעמ׳ דר׳ נחמיה דכתיב ונקתה לארץ תשב כיון שישבה לארץ נקתה.

ד.

א. והחזיקו שבע נשים באיש אחד ביום ההוא לאמר לחמנו נאכל ושמלתנו נלבש. רבתי. נשים בציון ענו (איכה ב כ), נבוזראדן צוה לחיילותיו אמר אליהם אלהיהם אלו שונא זמה הוא הזהרו אל תגעו באשת איש. כיון ששמעו נשייא הויין אתיאן ואמרן לגבר מן דילן אנן אכלין ומן דילן אנן מתכסין אלא בלבד דיתקרי שמך עלן הה"ד והחזיקו שבע נשים באיש אחד וגו', רק יקרא שמך עלינו אסוף חרפתנו, בר מן תלת נשים שנתעצלו ולא עשו כן ונתענו לכך נאמר נשים בציון ענו בתולות בערי יהודה (שם ה יא) בתלת כתיב.

ב. ביום ההוא יהיה צמח יי' וגו': ד. והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו. שיר השירים. התאנה חנטה פגיה (ש"ה ב יג), אמ"ר חייא בר בא סמוך לימות המשיח דבר גדול בא לעולם והרשעים כלים. והגפנים סמדר נתנו ריח (שם ב יג) אלו הנשארים, ועליהם נאמר והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם. פרק חלק. תנא דבי אליהו צדיקים שעתיד הקב"ה להחיות שוב אין חוזרין לעפרן שנ' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם וגו', כל הכתוב לחיים בירושלם, ואם תאמר בשעה שהקב"ה מחדש עולמו דכתי' ונשגב יי' לבדו ביום ההוא (ישעיה ב יא) מה הן עושין הקב"ה עושה להם כנפים וטסים בלב ים שנאמ' על כן לא נירא בהמיר ארץ (תהלים מו ג) ושמא תאמר יש להם צער ת"ל וקויי יי' יחליפו כח וכו' (ישעיה מ לא). בבא בתרא. אמ"ר אלעזר עתידין צדיקים שאומרי' לפניהם קדוש כדרך שאומרין לפני הקב"ה שנ' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו כל הכתוב לחיים בירושלם. תנחומא. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו (ויקרא יט ב) אמ' הקב"ה לישראל אני איני כבשר ודם. מלך בשר ודם אין רשות להדיוט להקראות בשמו אבל ישראל נקראו בשמו של הקב"ה. כל שם חביב שהיה להקב"ה קרא לישראל, קרא שמו אלהים וקרא לישראל אלהים שנ' אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו), נקרא חכם שנ' חכם לב ואמיץ כח (איוב ט ד), וקרא לישראל חכמים שנ' כי רק עם חכם ונבון, נקרא בחור שנ' בחור כארזים (ש"ה ה טו), וישראל בך בחר יי' (דברים ז טו), נקרא חסיד שנ' כי חסיד אני נאם יי' (ירמיה ג מב), וישראל נקראו חסידים שנ' אספו לי חסידי (תהלים נ ה), נקרא קדוש שנ' קדוש קדוש קדוש יי' צבאות (ישעיה ו ג), וישראל נקראו קדושים שנא' קדושים תהיו.. אמ' הקב"ה בעולם הזה נקראתם קדושים לעתיד לבא כל אחד מכם נקרא קדוש שנ' והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו. ויקרא רבה. אם בחקותי תלכו (ויקרא כו ג), אמ"ר אבא בן אלישיב חקים שהם מביאין את האדם לחיי העולם הבא, הה"ד והיה הנשאר בציון והנותר בירושלם קדוש יאמר לו, כל הכתוב לחיים בירושלם, היה עוסק בתורה שהיא עץ חיים. אבות דר' נתן. ר' נחמיה אומ' אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד), ולהלן הוא אומ' זה ספר תולדות אדם (שם ד כה), מה להלן תולדת ברייה ועשייה אף כאן תולדת ברייה ועשייה. מלמד שהראהו הקב"ה לאדם את כל התולדות העתידות לצאת ממנו כאלו הן עומדות ומשחקות לפניו, ויש אומ' לא הראהו אלא צדיקים בלבד שנא' כל הכתו' לחיים בירושלם:

ד. אם רחץ י"י את צואת בנות ציון ואת דמי ירושלם. הגדת שיר השירים. מעין גנים באר מים חיים (ש"ה ד טו), זה המעין שהמקום עתיד לטהר בו את הצדיקים לקיים מה שנא' ואת דמי ירושלם ידיח מקרבה. [ד"א מעין גנים באר מים חיים] ד"א מעין גנים באר מים חיים, מה הטבח הזה נותן טיפה אחת בכוס או בקדרה וניזלה, כך המקום עתיד לטהר את ישראל מע"ז ומשפיכות דמים. או יכול יאמרו הצדיקים על הקלות הוא מוחל אבל לא על החמורות הא יחזקאל אומ' על ההרים לא אכל ועיניו לא נשא וגו' (יחזקאל יח טו), ואמ' לישראל כטומאת הנדה היתה דרכם לפני (שם לו יז) או [צ"ל אם] אמ' כטומאת הנבלה וכטומאת השרץ לא היה להם טהרה לעולם, אלא מה הנדה שהיא טובלת במים וכשרה לביתה כך כשנתרהצו במעין הזה אתם טהורים לעולם. ד"א ונוזלים מן לבנון אלו הנביאים שעמדו מבית המקדש. [עוד בפסוק וסכה תהיה לצל יומם (ו)]:

ה. וברא י"י על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה. בראשית רבה. רב הונא ורב דוסתאי בשם ר' שמואל בר נחמן אמ' מאמרו של הקב"ה מעשה שנ' לזרעך נתתי את הארץ הזאת (בראשית טו יח), אתן אין כתוב כאן אלא נתתי. ר' יודן בשם ר' אבא בר כהנא אמ' יאמרו גאולי י"י אשר גאלם מיד צר (תהלים קז ב), גואלם אין כתוב כאן אלא גאלם. אמ"ר יודן כי פודה י"י את יעקב אין כתוב כאן אלא כי פדה י"י את יעקב (ירמיה לא יא). רבנין אמרין אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים, אפדם אין כתו' כאן אלא כי פדיתים. אמ"ר אבהו ויברא י"י על מכון הר ציון אין כתוב כאן אלא וברא י"י כבר היא ברואה ומתוקנת. בבא בתרא. אמ' רבה בר בר חנה אמ"ר יוחנן עתיד הקב"ה לעשות שבע חופות לכל צדיק וצדיק שנא' וברא י"י על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן ונגה אש להבה כי על כל כבוד חופה. מאי כי על כל כבוד חופה, אמ"ר יוחנן מלמד שכל אחד ואחד עושה לו הקב"ה חופה לפי כבודו, עשן בחופה למה אמ"ר חנינא שכל מי שעינינו צרות בעולם הזה בתלמידי חכמים מתמלאות עיניו עשן. אש בחופה למה אמ"ר חנינא מלמד שכל אחד ואחד נכוה מחופתו של חברו אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה. אמ"ר חמא ברי' חנינא עשר חופות עשה הקב"ה לאדם הראשון בגן עדן שנ' בעדן גן אלהים היית כל אבן יקרה מסוכתך אדם פטדה ויהלום תרשיש שהם וישפה ספיר נפך וברקת זהב וגו' (יחזקאל כח יג), מר זוטרא אמ' אחת עשרה שנא' כל אבן יקרה מסוכתך וזהב, אמ"ר יוחנן גרוע שבכולן זהב דקא חשיב ליה לבסוף. מאי מלאכת תפיך ונקביך בך אמ' רב יהודה אמ' רב אמ' לו הקב"ה לחירם מלך צר בך נסתכלתי ובראתי באדם נקבים נקבים, ואיכא דאמרי בך נסתכלתי וקנסתי על אדם מיתה, מאי ועל מקראיה אמ' רבה בר חנה אמ"ר יוחנן לא כירושלם של העולם הזה ירושלם של העולם הבא, ירושלם של העולם הזה כל הרוצה לעלות עולה ירושלם של העולם הבא אין עולין אלא מזומנין לה. וכן במדבר סיני רבה. עתיד הקב"ה לעשות לכל צדיק וצדיק סוכה מענני הכבוד שנא' וברא י"י על כל מכון הר ציון ועל מקראיה ענן יומם ועשן. עשן בחופה למה וכו', ונגה מלמד שזיום מבהיק מסוף העולם ועד סופו. תנחומא. וזאת התרומה אשר תקחו מאתם זהב וכסף וגו' (שמות כה ג), ותכלת וארגמן

וגו' (שם כה ד), עורות תחשים (ה), שמן למאור (ו), אמ"ר יהודה בר' סימון אמ' הקב"ה לא תהיו סבורין שאתם גומלין עלי שלשה עשר דבר שהפרשתם לי כנגד שלשה עשר דברים שעשיתי לכם במצרים ואלו הן ואלבישך רקמה ואנעלך תחש ואחבשך בשש וגו' (יחזקאל טז י), ואעדך עדי ואתנה צמידים וגו' (יא), ואתן נזם על אפך וגו' (יב), ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש (יט), ואני מעלה עליכם שאתם גומלים עלי אמ' דוד אשירה ליי' כי גמל עלי (תהלים יג ו), לעולם הבא אני פורע לכם שלשה עשר דבר כנגד אלו שנ' וברא יי' על כל מכון הר ציון וגו', וסוכה תהיה לצל יומם וגו', הוי אשירה ליי' כי גמל עלי:

ו. וסוכה תהיה לצל יומם מחרב. בראשית רבה. אמ"ר אלעזור בשם ר' סימון אמ' הקב"ה לאברהם אתה אמרת יקח נא מעט מים (בראשית יח ד), חייך שאני פורעה לבניך במדבר ובארץ ולעתיד לבא, במדבר מנין שנ' אז ישיר ישראל את השירה הזאת עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), הרי במדבר, בארץ מנין ת"ל ארץ נחלי מים (דברים ח ז), לעתיד לבא מנין ת"ל ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם (זכריה יד ח). אתה אמרת ורחצו רגליכם חייך שאני פורעה לבניך במדבר וביישוב ולעתיד לבא, במדבר מנין וארחצך במים (יחזקאל טז ט), בישוב מנין שנא' רחצו הזכו (ישעיה א טז), ולעתיד לבא מנין שנ' אם רחץ יי' את צואת בנות ציון (ד). אתה אמרת והשענו תחת העץ חייך שאני פורעה לבניך שנ' פרש ענן למסך (תהלים קה לט), הרי במדבר, ביישוב מניין שנ' בסכות תשבו שבעת ימים (ויקרא כג ד) לעתיד לבא מנין שנ' וסוכה תהיה לצל יומם מחורב. אתה אמרת ואקחה פת לחם חייך שאני פורעה לבניך שנ' פרש ענן למסך הרי במדבר, בישוב מנין שנ' בסכות תשבו שבעת ימים (?), לעתיד לבא מנין שנ' יהי פסת בר בארץ (תהלים עב טז). בך כתי' ואל הבקר רץ אברהם חייך שאני פורעה לבניך ורוח נסע מאת יי' ויגז שלוים (במדבר יא לא), הרי במדבר, בארץ מנין דכתי' ומקנה רב היה לבני ראובן (שם לב א), לעתיד לבא מנין ת"ל והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן (ישעיה ז כא). בך כתי' והוא עומד עליהם חייך שאני פורעה לבניך שנא' וי"י הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), הרי במדבר, בארץ מנין שנ' אלהים נצב בעדת אל (תהלים פב א), לעתיד לבא מנין שנא' עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב יג). [עוד למטה בפסוק כי בשמחה תצאו (ישעיה נה יב).] מסכת סוכה. סוכה שהיא גבוהה למעלה מעשרים אמה פסולה ור' יהודה מכשיר, מנא הני מילי אמ' רבה דאמ' קרא למען ידעו דורותיכם כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כג מג), עד עשרים אמה אדם יודע שדר בסוכה משום דשלטא ביה עינא וכו'. ר' זירא אמ' מהכא וסוכה תהיה לצל יומם מחורב, עד עשרים אדם יושב בצל סוכה וכו'. רבא אמ' מהכא בסכות תשבו שבעת ימים, אמרה תורה צא מדירת קבע ושב בדירת עראי עד עשרים אמה אדם עושה דירתו דירת עראי וכו'. כולהו כרבה לא אמרי ההוא ידיעה לדורות הוא דכתיב. כר' זירא נמי לא אמרי ההוא לימות המשיח הוא דכתיב ור' זירא אמ' לך אם כן לימא קרא וחופה מאי וסוכה תהיה ש"מ תרתי. כרבא נמי לא אמרי משום קושיא דאביי. עוד שם. ושאין לה שלש דפנות ושחמתה וכו', תנו רבנן שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח ר' שמעון אומ' שלש כהלכתן ורביעית אפי' טפח. במאי קא מיפלגי רבנן סברי יש אם למסורת ור' שמעון סבר

יש אם למקרא וכו׳. רב מתנא אמ׳ טעמ׳ דר׳ שמעון מהכא וסוכה תהיה לצל יומם מחורב ולמחסה ולמסתור וגו׳. ירושלמי דסוכה. תני ר׳ אומ׳ ארבע אמות ר׳ יודה אמ׳ ארבע אמות וארבע דפנות וכן ר׳ יודה מחייב במזוזה מסתברא ר׳ יודה יודי לאלהין רבנין ואלין רבנין לא יודון לר׳ יודה. ר׳ יודה יודי לאילין רבנין שאע״פ שאין שם ארבע אמות וארבע דפנות שהיא פטורה מן המזוזה ואינה טובלת במעשרות, ר׳ שמעון אומ׳ ארבעה ורבנין אומרין שלש מה טעמון דרבנין סכת סכות הרי שלש אחת למעלה ושתים למטה והשלישית מדבריהם, מה טעמיה דר׳ שמעון סכת סכת סוכות מלא הרי ארבע אחת למעלה ושלש למטה והרביעית מדבריהם. ר׳ חייא בר אדא אמ׳ תרי אמוראין חד אמ׳ טעמי דרבנין וחרנה אמ׳ דר׳ שמעון מאן דאמ׳ טעמון דרבנין וסכה תהיה לצל יומם מחורב הרי אחת למעלה סכת סכת סוכות מלא הרי ארבע, רבנין דקסרין שמעין טעמ׳ דר׳ שמעון וטעמ׳ דרבנין מהדין רבייא וסכה תהיה לצל יומם מחורב הרי אחת, ולמחסה ולמסתור הרי שתים, מזרם וממטר אחת, ר׳ שמעון עבד מזרם וממטר שתים, ותני כן שתים כהלכתן ושלישית אפילו טפח וכו׳:

ה.

א. **אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו.** הגדת שיר השירים. עשר שירות הן שירת אדם שירת אברהם שירת הים שירת הבאר שירת משה שירת יהושע שירת דבורה שירת דוד ושיר השירים ושיר לעולם הבא שנ׳ שירו לי״י שיר הדש (ישעיה מב י). שיר השירים משובחת מכולן, שכל השירים יש מהן שתחלתן שבח וסופן גנאי ויש שתחלתן גנאי וסופן שבח, השיר שאמרו ישראל על הבאר תחלתה שבח וסופה גנאי, האזינו השמים תחלתה גנאי וסופה שבח. אשירה נא לידידי תחלתה שבח וסופה גנאי, שיר השירים תחלתה שבח וסופה שבח שבחים. שכל השירים שנאמרו אמרו נביאים בני הדיוטות אבל שיר השירים אמרן מלך בן מלך נביא בן נביא חכם בן חכם וחכמים אומ׳ מהר סיני ניתנה. מנחות. יבא ידיד בן ידיד ויבנה ידיד לחלקו של ידיד ויתכפרו בו ידידים, יבא ידיד זה שלמה דכתי׳ ויקרא את שמו ידידיה (ש״ב יב כה), בן ידיד זה אברהם דכתי׳ מה לידידי בביתי (ירמיה יא טו), ויבנה ידיד זה בית המקדש דכתי׳ מה ידידות משכנותיך (תהלים פד א), לידיד זה הקב״ה דכתי׳ אשירה נא לידידי, בחלקו של ידיד זה בנימן שנ׳ לבנימן אמר ידיד י״י (דברים לג יב), ויתכפרו בו ידידים אלו ישראל דכתי׳ נתתי את ידידות נפשי בכף אויביה וכו׳ (ירמיה יב ז). תנחומא. ויגרש את האדם (בראשית ג כד), אמ׳ לו הקב״ה היית צריך להיות יושב ואמ׳ שירים על מה שבראתי אותך ועל מה שעשיתי עמך ולא אמרת לי שירה הרי אני אומ׳ לעצמי אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו. רבתי. כרם היה לידידי בקרן בן שמן, עשר קרנות הן קרנו של אברהם שנ׳ כרם היה לידידי בקרן בן שמן, קרנו של יצחק שנא׳ והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו (בראשית כב יג), קרנו של יוסף דכתי׳ וקרני ראם קרניו (דברים לג יז), קרנו של משה דכתי׳ כי קרן עור פניו (שמות לד כט), קרנה של תורה שנ׳ קרנים מידו (חבקוק ג ד), קרנו של כהונה שנ׳ קרנו תרום בכבוד (תהלים קיב ט), קרנו של לויה

שנא׳ כל אלה בנים להימן חוזה המלך בדברי האלהים להרים קרן (מ״א א לט), קרנה של נבואה דכתי׳ רמה קרני בי״י (ש״א ב א), קרנו של בית המקדש דכתיב ומקרני רמים עניתני (תהלים כב כב), קרנו של ישראל שנ׳ וירם קרן לעמו (תהלים קמח יד), ויש אמ׳ אף קרנו של משיח שנ׳ וירם קרן משיחו (ש״א ב י), וכלן היו נתונות בראשן של ישראל. וכיון שחטאו ניטלו מהן הה״ד גדע בחרי אף כל קרן ישראל (איכה ב ג), וניתנו לאומות העולם הה״ד ועל קרניא עשר די בראשה (דניאל ז כ), וכתי׳ בתריה וקרניא עשר מינה מלכותא עשרה מלכין יקומון (שם שם ז כד), וכשישראל עושין תשובה הקב״ה מחזירן למקומן הה״ד וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (תהלים עה יא), הקרנות שגידע צדיקו של עולם אימתי מחזירן למקומן לכשירומם הקב״ה קרן משיחו הה״ד ויתן עז למלכו וירם קרן משיחו. ספרי. ששה נקראו ידידים הקב״ה נקרא ידיד שנ׳ אשירה נא לידידי, אברהם נקרא ידיד שנ׳ מה לידידי בביתי, בנימן נקרא ידיד שנ׳ ידיד י״י ישכון לבטח עליו, שלמה נקרא ידיד שנ׳ ויקרא את שמו ידידיה, ישראל נקראו ידידים שנ׳ נתתי את ידידות נפשי, בית המקדש נקרא ידיד שנ׳ מה ידידות משכנותיך, יבא ידיד בן ידיד וכו׳. עוד שם. ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי (ירמיה ג יט), מה צבי קל ברגליו מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלין לבא מכל פירות הארצות, ד״א מה צבי זה כשאתה מפשיטו אין עורו מחזיק את בשרו כך ארץ ישראל אינה מחזקת פירותיה בשעה שישראל עושין את התורה, מה צבי זה קל לאכול מכל בהמה וחיה כך פירות ארץ ישראל קלין ליאכל מכל פירות הארצות. אי קלין ולא היו שמנין ת״ל ארץ זבת חלב ודבש שמנין כחלב ומתוקן כדבש. וכן הוא אומ׳ אשירה נא לידידי שירת דודי וגו׳, כרם היה לידידי בקרן בן שמן, מה שור זה אין בו גבוה מכתפו כך ארץ ישראל גבוהה מכל הארצות. אי מה שור זה אין בו פסולת מקרנו כך ארץ ישראל פסולת מכל הארצות ת״ל בקרן בן שמן, שמנה היא ארץ ישראל ללמדך שגבוה מחברו משובח מחברו וארץ ישראל לפי שגבוהה מכל משובחת מכל שנ׳ עלה נעלה וירשנו אותה (במדבר יג ל). סוכה. אמ׳ רבה בר בר חנה אמ״ר יוחנן שיתין מששת ימי בראשית נבראו שנ׳ חמוקי ירכיך כמו חלאים מעשה ידי אומן (ש״ה ז ב), חמוקי ירכיך אלו השיתין, כמו חלאים שמחולחלין ויורדין עד תהום, מעשה ידי אומן מעשה ידי אומנותו של הקב״ה. תנא דבי ר׳ ישמעאל אל תיקרי בראשית אלא ברא שית. תניא ר׳ יוסי אומ׳ שיתין מחולחלין ויורדין עד תהום ועליהם כרה דוד ששה עשר אלף אמה שנ׳ אשירה נא לידידי שירת דודי לכרמו כרם היה לידידי בקרן בן שמן וכתי׳.

ב. ויעזקהו ויסקלהו ויטעהו שורק ויבן מגדל בתוכו. ויטעהו שורק זה בית המקדש, ויבן מגדל בתוכו זה מזבח, וגם יקב חצב בו, אלו השיתין. סוכה ירושלמי. תנא ר׳ יוסי אומ׳ השית היה נקוב עד תהום מה טעמ׳ ויעזקהו ויסקלהו וגו׳, ויבן מגדל בתוכו זה ההיכל, יקב חצב בו זה המזבח, וגם יקב זה השית. ראש השנה ירושלמי. חצר גדולה היתה בירושלם ובית יעזק היתה נקראת וכו׳, מהו בית יעזק ששם עוזקין את ההלכה כר״א ויעזקהו ויסקלהו. בראשית רבה. ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, אמ״ר שמעון בן לקיש אדם הראשון לא נטרד מגן עדן עד שחרף וגדף הה״ד ויקו לעשות ענבים ויעש באושים:

ג. ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה שפטו נא. סיפרי. היה ר׳ מאיר אומ׳ כשהיו ·ישראל זכאין היו מעידין בעצמן שנ׳ ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכם (יהושע ג ה), קלקלו בעצמן שנא׳ סבבוני בכחש אפרים (הושע יב א), העיד בהם שבט יהודה ובנימן שנא׳ ועתה יושב ירושלם ואיש יהודה שפטו נא ביני ובין כרמי, מה לעשות עוד לכרמי וגו׳ (ד), קלקלו שבט יהודה ובנימין שנא׳ בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל (מלאכי ב יא) העיד בהם את הנביאים שנ׳ ויעד י״י ביד כל נביאי כל חוזה (מלכים ב׳ יז יג) קלקלו בנביאים שנא׳ ויהיו מלעיבים במלאכי האלהים (ד״ה ב׳ לו טז), העיד בהן שמים שנא׳ העידותי בכם את השמים (דברים ד כו), קלקלו בשמים שנא׳ האינך רואה מה הם עושים (ירמיה ז יז), העיד בהם את הארץ שנא׳ שמעי הארץ הנה אנכי מביא רעה (ירמיה ו יט), קלקלו בארץ שנא׳ גם מזבחותם כגלים (הושע יב ב), העיד בהם את הדרכים שנא׳ כה אמר י״י עמדו על דרכים וראו (ירמיה ו טז), קלקלו בדרכים שנ׳ אל כל ראש דרך בנית רמתך וגו׳ (יחזקאל טז כה), העיד בהם את הגוים שנ׳ לכן שמעו הגוים (ירמיה ו יח), קלקלו בגוים שנאמר ויתערבו בגוים (תהלים קו לה), העיד בהם את ההרים שנא׳ שמעו הרים את ריב י״י (מיכה ו ב), קלקלו בהרים שנא׳ על ראש ההרים יזבחו (הושע ד יג), העיד בהם את הבהמה שנ׳ ידע שור קונהו (ישעיה א ג), קלקלו בבהמה שנא׳ וימירו את כבודם בתבנית שור (תהלים קו כ), העיד בהם את החיה ואת העוף שנא׳ גם חסידה בשמים וגו׳ (ירמיה ח ז), קלקלו בחיה ובעוף שנא׳ כל תבנית רמש ובהמה (יחזקאל ח י), העיד בהם את הדגים שנא׳ ויספרו לך דגי הים (איוב יב ח), קלקלו בדגים העיד בהם את הנמלה שנ׳ לך אל נמלה עצל (משלי ו ו). ר׳ שמעון בן אלעזר אומר עלוב היה אדם שצריך ללמוד מן הנמלה, אלו למד ועשה עלוב היה, אלא שצריך ללמוד ולא למד:

ד. מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו. במדבר סיני רבה. עד אנה ינאצוני העם הזה (במדבר יד י״א), הה״ד מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו, מה טובה בראתי בתוך עולמי ולא עשיתי לכם, ובאותה טובה שעשיתי לכם הכעסתם אותי. הוצאתי אתכם ממצרים ובאתם לים ועשיתי אותו מלא טיט שנ׳ דרכת בים סוסיך חמר (חבקוק ג טו), והן מהלכין בו ואומרין זה לזה ראו היכן אנו אין אתם יודעין מטיט הלבנים הוציאנו ולטיט החזירנו שנ׳ וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), אמ׳ להם הקב״ה בטובה שהבאתי עליכם בה אתם מכעיסים, באו למדבר והאכלתי להם מן ארבעים שנה ולא נצרך אחד מהם לנקביו אותן ארבעים שנה אלא שאכלו את המן והוא נעשה להם בשר שנ׳ להם אבירים אכל איש (שם עח כה), לחם איברים, ובו הכעיסו אותי אומרין זה לזה אין אתם יודעין שיש לנו כמה ימים שלא עשינו צרכינו ואדם שאינו עושה צרכיו ארבעה ימים או חמשה הרי הוא מת שנא׳ ונפשנו קצה בלחם הקלקל (במדבר כא ה), שהיה קל בתוך מעיהם, אמ׳ הקב״ה במה שהטיבותי להם בו הכעיסוני שנא׳ מה לעשות עוד לכרמי ולא עשיתי בו. הלכו המרגלים וראו את הארץ ואת מוצא בכל מקום שישראל הולך ניכר הוא שנא׳ כל רואיהם יכירו כי הם זרע ברך י״י (ישעיה סא ט), אמ׳ הקב״ה אם רואים האמורים מכירים אותם שהם ישראל והורגין אותם אלא מה אני עושה, על כל מדינה ומדינה שהיו המרגלים נכנסים היה ראש המדינה נינף או

מלכה היה ניגף כדי שיהו עסוקים להוציא מתיהם ואין נותנין דעתם למרגלים שלא יהרגו אותן, ובו הכעיסו אותי. כשבאו אצל משה ואצל ישראל אמרו להם מה הארץ, בכל מקום שהיו נכנסין היו רואין מתים ומה הנייה ארץ אוכלת יושביה, אמ׳ הקב״ה אני הייתי סבור אתם נעשין כאבות שנ׳ כענבים במדבר מצאתי ישראל (הושע ט י), ולא הייתי סבור שאתם נעשים כסדום שנ׳ כי מגפן סדום גפנם (דברים לב לב) הה״ד מדוע קויתי לעשות ענבים ויעש באושים:

ה. ועתה אודיעה נא אתכם את אשר אני עושה לכרמי הסר משוכתו והיה לבער פרוץ גדרו והיה למרמס. בבא קמא ירושלמי. ארבעה אבות נזיקין הן השור והבור והמבעה וההבער, השור זה הקרן דכתי׳ וכי יגוף שור איש את שור רעהו (שמות כא לו), עד כדון בתם, מועד מנא לן או נודע כי שור נגח הוא (שם), הבור כי יפתח איש בור (שם לג) המבעה כי יבער איש שדה או כרם (שם ו ד), ושלח את בעירה (שם שם ד), זה הרגל דכתי׳ משלחי רגל השור והחמור (ישעיה לב כ), וכתיי הסר משוכתו והיה לבער זה השן, פרוץ גדרו והיה למרמס, זה הרגל וההבער שנאמ׳ כי תצא אש וגו׳:

ו. ואשיתהו בתה לא יזמר ולא יעדר וגו׳, ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר. בראשית רבה. ויגרש את האדם (בראשית ג כד), הראה לו חורבן בית המקדש ר׳ כד״א ויגרם בחצץ שני (איכה ג טז). ר׳ לוליאני בר טיבורים בשם ר׳ יצחק אמ׳ למגרשה של עדן טרדו והושיב עליו שומרים שישמרו אותו שנא׳ ועל העבים אצוה מהמטיר עליו מטר. מדרש קהלת. אם ימלאו העבים גשם על הארץ יריקו (קהלת יא ג), אם ימלאו תלמידי חכמים תורה על ישראל יריקו שנא׳ כי תהיו אתם ארץ חפץ (מלאכי ג יב), ואם יפול עץ בדרום ואם בצפון (קהלת יא יג), אם הגיעו קירסו של תלמיד חכם להורות אם בדרום ואם בצפון כל ישראל מתכנסין שם ומעידין חכמתו ושומעין ממנו ולמדין ממנו. ד״א אם ימלאו העבים גשם, אם הנביאים מתמלאין נבואה על הארץ יריקו על ישראל מתנבאין שנקראו ארץ שנא׳ כי תהיו אתם ארץ חפץ, תרגם עקילס ועל העבים ואצוה מהמטיר עליו מטר ועל נביאייא אפקיד דלא יתנבון עליהון נבואתא, ואם יפול עץ בדרום, אם הגיע קרסן של נביאים להתנבאת אם בדרום ואם בצפון יהיו כל ישראל מתכנסין ושומעין נבואתו ולמדין ממנו:

ז. כי כרם יי׳ צבאות בית ישראל. שיר השירים. דודי לי ואני לו (ש״ה ב טז), הוא לי לאלהים ואני לו לאומה. הוא לי לאלהים אנכי יי׳ אלהיך (שמות כ ב), ואני לו לאומה, שנא׳ הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו (ישעיה נא ד), ולאמי כתי׳. הוא לי לאב ואני לו לבן. הוא לי לאב כי אתה אבינו (ד״ה א כט י), ואני לו לבן, בני בכורי ישראל (שמות כ כב). הוא לי לרועה ואני לו לצאן. הוא לי לרועה, רועה ישראל האזינה (תהלים פ ב), ואני לו לצאן, ואתנה צאני צאן מרעיתי (יחזקאל לד לא). הוא לי לשומר שנ׳ הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד), ואני לו לכרם שנשמר שנ׳ כי כרם יי׳ צבאות בית ישראל. מדרש משלי. וכרמינו סמדר (ש״ה ב טו), אמ״ר שמעון בן יוחאי מפני מה נמשלו ישראל בכרם. אלא מה הכרם הזה בתחלה אדם מעדרו ואחר כך מנכשו ואחר כך מסמכו וכשהוא מוציא את האשכולות חוזר וקוטפו ואחר כך עוצרו ומוציא ממנו יין, כך הן ישראל כל רועה ורועה שהוא

עומד עליהם צריך לנהוג עמהם כך, ומנין שנקראו ישראל כרם שנ׳ כי כרם יי״י צבאות בית ישראל, ואיש יהודה נטע שעשועיו, מה נטיעה זו מעשה שאתה נוטעה מקומה ניכר, כך נוטע הקב״ה מלכות בשבטו של יהודה עד שיציץ המשיח שנ׳ לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבא שילה (בראשית מט י):

ח. הוי מגיעי בית בבית בשדה יקריבו. (איכה) רבתי. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי פתח הוי מגיעי בית בבית, ר׳ יוחנן וריש לקיש ר׳ יוחנן אמ׳ הוי מגיעי בית בבית, מלוהו על ביתו מלוהו על שדהו (ליטלה, אמר הקב״ה) מה אתם סבורין שאתם יורשין את הארץ לבדכם שנ׳ והושבתם לבדכם בקרב הארץ, באזני יי״י צבאות אם לא בתים רבים (לשמה וכו׳) (ט). אמ״ר שמעון כזה שהוא צווח באזני של חברו לא באחת אלא בשתים כך באזני יי״י צבאות. ריש לקיש אומ׳ הוי מגיעי בית בבית, הגעתם חורבן בית ראשון להורבן בית שני, שדה בשדה יקריבו, מה חורבן ראשון שדה תחרש אף חורבן שני ציון שדה תחרש, עד אפס מקום (ט) מי גרם לאפס מקום ליחרב שלא הניחו מקום שלא עבדו בו ע״ז, בתחלה היו עובדין אותה במטמוניות הה״ד ויאמר אלי הראית בן אדם (יחזקאל ח יב וגו׳) וכיון שלא מיהו בידם חזרו להיות עושין אותה אחר הדלת שנ׳ ואחר הדלת והמזוזה וגו׳, וכיון שלא מיחו חזרו להיות עושין על הגגות שנ׳ ואת המשתחוים על הגגות, וכיון שלא מיחו בידם חזרו להיות עושין בגנות שנ׳ זובחים בגנות, וכיון שלא מיחו היו עושין אותן בראש ההרים שנ׳ על ראשי ההרים יזבחו (הושע ד יג), וכיון שלא מיחו היו עושין אותה בשדות שנ׳ על תלמי שדי (הושע יד ויב יב), ר׳ יורן ור׳ איבו בשם ר׳ יאשיה אמרי על כל תלם ותלם היו מעמידין צלם, ר׳ פנחס ור׳ חלקיה בשם ר׳ הושעיה אמרי היה אחד מהן חורש שדהו ומעמיד צלם באמצע כדי שיהו ראשי התלמים מראין לה, וכיון שלא מיחו חזרו לעשותן בעיירות שנא׳ כי מספר עריך, (ירמיה יא יג), וכיון שלא מיחו חזרו לעשותן בחוצות שנאמ׳ ומספר חוצות ירושלם (שם), עד אימתי עד שהכניסוה לבית קדשי הקדשים שנא׳ סמל הקנאה הזה בביאה, מהו בביאה אמ״ר אתא הא בייא בייא מן קדם מרי ביתא:

ט. באזני יי״י צבאות. אמ״ר שמעון כזה שהוא צווח באזני של חברו לא באחת אלא בשתים כך באזני יי״י צבאות. פרק הרואה. הרואה בתי ישראל בישובן אומ׳ ברוך מציב גבול אלמנה בחורבנן אומ׳ ברוך דיין האמת, הרואה בתי אומות העולם ביישובן אומ׳ בית גאים יסח יי״י בחורבנן אומ׳ אל נקמות יי״י. עולא ורבי יהודה הוו יתבי בהדי הדדי הליף רב הסדא אפתהא דבי רב חנא בר הנילאי נגיד ואיתנח רב חסדא. אמרו ליה מאי טעמ׳ קא מיתנח מר והאמ׳ מר אנחה שוברת חצי גופו של אדם שנ׳ ואתה בן אדם האנח בשברון מתנים (יחזקאל כא ו). ר׳ נתן אומר כל גופו של אדם שנ׳ והיה כי יאמרו אליך על מה אתה נאנח וגו׳ (שם יב), אמר להו ביתא דהוו קימן ביה שיתין אפייתא דאפין ביממא ובליליא ואפיין לכל מה דצריך והוו ליה ארבע רשי לארבע רוחי עלמא ומאן דעייל כפין נפיק כשהוא שבע ושדיין חטי ושערי לבראי ומאן דהוה ליה כסיפא ליה מילתא ביממא אתי ושקיל בליליא והשת׳ דמי לתלא ולא אתנח. אמר ליה הכי אמ״ר יוחנן מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזרה על בתיהם של צדיקים שיחרבו שנ׳ באזני יי״י צבאות אם לא בתים רבים לשמה יהיו גדולים וטובים

מאין יושב, אכתי לא הוה מייתכא דעתיה. אמר ליה דיו לעבד שיהא כרבו, אמר רב נחמן בר יצחק ועתיד הקב"ה להחזירן לישובן שנ' שיר המעלות הבוטחים בי"י כהר ציון וגו' (תהלים קכה א) מה הר ציון עתיד הקב"ה להחזירו לישובו אף בתיהם של צדיקים עתיד הקב"ה להחזירן לישובן:

יא. הוי משכימי בבקר שכר ירדופו. בראשית רבה. וישת מן היין וישכר ויתגל בתוך אהלה (בראשית ט כא), שתה בלא מדה ונתבזה. אמ"ר חייא בר אבא בו ביום נטע בו ביום שתה בו ביום נתבזה. ויתגל בתוך אהלה. ר' יהודה בר סימון ור' חנן בשם ר' שמואל בר יצחק אמרי ויגל אין כתוב כאן אלא ויתגל, גרם לו גלות ולכל תולדותיו. עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל היין שנ' הוי משכימי בבקר שכר ירדופו, שבט יהודה ובנימין לא גלו אלא בשביל היין, שנאמר וגם אלה ביין שגו (ישעיה כח ז):

יב. והיה כנור ונבל תוף וחליל ויין. שבת. אמ"ר שמעון אמ"ר יהושע בן לוי משום בר קפרא כל היודע לחשוב בתקופות ומזלות ואינו מחשב עליו הכתוב אומר ואת פעל י"י לא הביטו. אמ"ר שמואל בר נחמני אמ"ר יונתן מנין שמצוה על אדם לחשב בתקופות ומזלות שנ' ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים (דברים ד ו) אי זו היא חכמה ובינה לעיני העמים? הוי אומר זה המחשב בתקופות ומזלות. עוד שם. אמר רב אבהו לא חרבה ירושלם אלא שבטלו בה קרית שמע שחרית וערבית שנ' הוי משכימי בבקר וגו', וכתיב והיה כנור ונבל וגו'. ואת פעל י"י לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו. סוטה. אמ"ר יוחנן כל השותה יין בארבעת מיני זמר, מביא חמש פורעניות לעולם שנ' הוי משכימי בבקר וגו'. והיה כנור ונבל תף וחליל ויין משתיהם וגו', מה כתיב אחריו,

יג. לכן גלה עמי מבלי דעת. שגורמין גלות לעולם. וכבודו מתי רעב שמביאין רעב לעולם. והמונו צחה צמא, שגורמין שתשכח תורה מלומדיה. וישח אדם וישפל איש, שגורמין שפלות לשונאו של הקב"ה, שנ' י"י איש מלחמה. ועיני גבוהים תשפלנה, שגורמין שפלות לשונאי ישראל, מה כתיב בתריה? לכן הרחיבה שאול נפשה וגו' (יד). פרק חלק. אמ"ר אלעזר, כל אדם שאין בו דעה לסוף גולה שנ' לכן גלה עמי מבלי דעת.

יד. לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק. פרק חלק. לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק, אמר ריש לקיש למי שמשייר אפילו חק אחד. אמר ליה ר' יוחנן, לא ניחא ליה למריהו דאמרת עליהו, אלא למי שאין לו אפילו חק אחד. קדושין ירושלמי. לכן וגו', דרש ר' עקיבא לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק, לבלי חקק אין כתוב כאן אלא לבלי חק, למי שאין לו מצוה אחת שתכריע לכף זכות, הרא דתימר בעולם הבא, אבל בעולם הזה, אפילו תשע מאות ותשעים ותשעה מלאכים מלמדין עליו חובה ואחד מלמדו זכות הקב"ה מכריעו לכף זכות. מאי טעמי'? אם יש מלאך מליץ אחד מני אלף וגו' (איוב לג כג), ויחננו ויאמר פרעהו (שם כד), מהו מצאתי כופר? לפני. מדרש קהלת. דרש ר' עקיבא לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק. מי שאין לו מצוה אחת שתכריע על זכיותיו. דורשי רשומות אומר' העולם נדון אחר רובו. כיצד? העולם חציו זכאי וחציו חייב; עשה

מצוה אחת, אשריו שהכריע את עצמו לכף זכות; עבר עבירה אחת, אוי לו שהכריע את עצמו לכף חובה. אמ״ר שמעון בן אלעזר לפי שהיחיד נדון אחר רובו והעולם נדון אחר רובו, בחטא יחידי שחטא זה, אבד ממנו ומן העולם טובה הרבה. ואלה שמות. ואל יאמר בן הנכר וגו׳, (ישעיה נו ג), אמר הקב״ה לגרים למה אתם מתיראין לפי שפסלתי אתכם ואמרתי כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב מג), למה לא תשאלו לגבעונים מה טובה עשיתי להם שבאו בערמה ועשו מיראה ובאו להם אצל בני ונשבעו להם שנ׳ וישבעו להם נשיאי העדה (יהושע ט טו), ומה עשיתי לשאול ולביתו על שבקש מהם שנ׳ והגבעונים לא מבני ישראל המה (שמואל כא ב), ומה עשו לו ,שהרגו שבעה מבניו בשבילם שנ׳ ויקח המלך את שני בני רצפה בת איה וגו׳ (שם ח). אמר הקב״ה מה אם לגבעונים שעשו מיראה קבלתי אותם, ועשיתי להם טובה ועשיתי דייקי שלהם; בני הגרים שהן באין באהבה ומשרתים לשמי אינן מקבלן ומגדלן? לפיכך ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל י״י וגו׳. הנלוים אל י״י לשרתו (ישעיה נו ו), אלו גרים מהולין הן אבל אלו שפסלתי ערלים הן שכן הקב״ה מואס את הערלים ומורידן לגיהנם שנ׳ בן אדם נהה על המון מצרים וגו׳ (יחזקאל לב יח), וכן ישעיה אומר לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה לבלי חק, למי שאין לו מילה שנ׳ ויעמידה ליעקב לחק (תהלים קה י), שאין מהולים יורדים לגיהנם. אמ״ר ברכיה כדי שלא יהו המינין והמשומדין ורשעי ארץ אומ׳ הואיל ושאנו מהולין אין אנו יורדין לגיהנם מה הקב״ה עושה משלח מלאך ומושך ערלתם והן יורדין לגיהנם שנ׳ ידיו בשלומיו חלל בריתו (תהלים נה כא) וכיון שגיהנם רואה לערלה תלויה בהן פותחת פיה ולוהבת אותם הוי ופערה פיה לבלי חק. בראשית רבה. והוא יושב פתח האוהל כחם היום (בראשית יח א), אמ״ר לוי לעתיד לבא אברהם יושב על פתח גיהנם ואינו מניח אדם מהול מישראל לירד שם ואותן שחטאו יותר מדאי מה עושה להם מעביר את הערלה מעל גבי תינוקות שמתו עד שלא מלו ונותנה עליהם ומורידן לגיהנם שנ׳ שלח ידו בשלומיו חלל בריתו. כחם היום כשיבא אותו היום שכתוב בו כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט). וישח אדם וישפל איש, שגורמין שפלות לשונאי ישראל [וכו׳, בפסוק לכן גלה עמי מבלי דעת]:

טז. ויגבה י״י צבאות במשפט. תנחומא. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו (ויקרא יט ב), זש״ה ויגבה י״י צבאות במשפט. אימתי נעשה הקב״ה גבוה בעולמו כשיעשה משפט באומות העולם שנ׳ נצב לריב י״י (ישעיה ג יג), וכן הוא אומר חזה הוית עד די כרסוון רמיו (דניאל ז ט), מהו כרסוון וכי כסאות הרבה הן והלא כתיב ואראה את י״י יושב על כסא (ישעיה ו א), מהו כרסוון, ר׳ יוסי הגלילי ור׳ עקיבא אחד אומר זה כסא ואפופרין שלו, והאחד אומר אלו כסאות אומות העולם שעתיד להפכן שנ׳ והפכתי כסא ממלכות (חגי ב כב), תדע שכן כתיב רמיו בענין שנאמר סוס ורוכבו רמה בים (שמות טו א), ורבנין אמרין מהו כרסוון לעתיד לבא הקב״ה יושב והמלאכים נותנין כסאות לגדולי ישראל והן יושבין והקב״ה יושב כאב בית דין ודנין לאומות העולם שנ׳ י״י במשפט יבא עם זקני עמו (ישעיה ג יד), עם זקני עמי אין כתוב כאן אלא עם זקני עמו, שהקב״ה יושב עם הזקנים ושרי ישראל ודנין לאומות

העולם, ומי הן אלו כסאות לבית דוד שנ׳ כי שמה ישבו כסאות למשפט וגו׳, (תהלים קכב ה). אמ״ר פנחס בשם ר׳ חלקיה הדרומי בשם ר׳ ראובן אם אתה אומר כי שמה ישבו כסאות למשפט וגו׳, מהו ועתיק יומין יתיב, אלא שהוא יושב ביניהם כאב בית דין ודן את האומות עמהם, מהו ושער רישיה כעמר נקי (דניאל ז ט), שהקב״ה מנקה את עצמו מאומות העולם ופורע להם שכר מצות קלות שעשו בעולם הזה כדי לדונם ולחייבם לעולם הבא כדי שלא יהא פתחון פה להם ולא ימצא להם זכות שנ׳ ומה יענה מלאכי גוי (ישעיה יד לב) ומיד הוא עושה בהן את הדין. באותה שעה הקב״ה נעשה גבוה שנ׳ ויגבה יי׳ צבאות במשפט. ומהו והאל הקדוש נקדש בצדקה, שהוא מדבר על ישראל שנ׳ אני מדבר בצדקה רב להושיע (שם סג א) אמר הקב״ה לישראל אני מתקדש בכם שנ׳ כי בראותו ילדיו מעשה ידיו בקרבו יקדישו שמי (שם כט כג) וכן הוא אומר לישראל אשר בך אתפאר (שם מט ג) ואתם מתקדשין בי והתקדשתם והייתם קדושים, קדושים תהיו. תלים. לדוד מזמור חסד ומשפט אשירה (תהלים כא א), זש״ה ויגבה יי׳ צבאות במשפט והאל הקדוש וגו׳, אם במשפט ויגבה אם והאל הקדוש נקדש בצדקה, אמר רב הונא בשם ר׳ אחא אם בחסד אשירה אם במשפט אשירה, לך יי׳ אזמרה. אמ״ר יהודה בר שילא יי׳ נתן ויי׳ לקח יהי שם יי׳ מבורך, בין כך ובין כך לך יי׳ אזמרה. אמ״ר ברכיה בשם ר׳ לוי ואתה מרום לעולם יי׳, לעולם ידך מן עיליתא, על הטובה הוא אומר ברוך הטוב והמטיב, ועל הרעה או׳ דיין האמת. אמ״ר תנחומא בר יודן כתוב אחד אומר באלהים אהלל דבר (תהלים נו ה), וכתוב אחד אומר ביי׳ אהלל דבר (שם יא), אם בא עלי בדין אהלל דבר, אם בא עלי במדת רחמים אהלל דבר, בין כך ובין כך אהלל דבר. רבנין אמרין צרה ויגון אמצא ובשם יי׳ אקרא, בין כך ובין כך לך יי׳ אזמרה. ויקרא רבה. קדושים תהיו לאלהיכם. הה״ד ויגבה יי׳ צבאות במשפט, אמ״ר שמעון בן יוחאי אימתי שמו של הקב״ה מתקדש בעולמו בשעה שעושה מדת הדין עם הרשעים; ואית ליה קראין סגאין והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי וגו׳ (שם שם כג), נודע יי׳ משפט עשה (תהלים ט יז), ונודעתי בם כאשר אשפטך (יחזקאל לח יא), ונודעה יד יי׳ את עבדיו וזעם את אויביו (ישעיה סו יד), לכן הנני מודיעם בפעם הזאת, והדין ויגבה יי׳ צבאות במשפט. ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי אמר ואתה מרום לעולם יי׳ (תהלים צב ט), לעולם ידך מן עיליתא וכו׳, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם יושב בדין בזמן שהוא נותן דימוס כל העולם מקלסין אותו, ובזמן שהוא נותן ספיקלא אין כל בריה מקלסת אותו, למה מפני שהן יודעין שיש שותף בדינו, אבל הקב״ה אינו כן אלא בין במדת הטוב בין במדות הפורענות ואתה מרום לעולם יי׳, לעולם ידך בעליונה. אמ״ר יודן בר פליא הוא שאיוב אומר יי׳ נתן ויי׳ לקח (איוב א כא) בין שנתן בין שנטל ברחמים נטל ולא עוד אלא כשנתן לא נמלך בבריה שנ׳ יי׳ נתן וכו׳ וכשנטל נמלך בבית דינו שנ׳ ויי׳ לקח. אמ״ר אלעזר בכל מקום שאת מוצא ויי׳ כביכול הוא ובית דינו בנין אב שבכולן ויי׳ דבר עליך רעה (מ״א כב כג). משלי. גדולה צדקה שבה עתיד הקב״ה להשתבח ליום הדין שנ׳ והאל הקדוש נקדש בצדקה. ברכות פ״ק. אמר רבה בר חיננא סבא משמיה דרב כל השנה כולה מתפלל אדם האל הקדוש והאל המשפט חוץ מעשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים מתפלל המלך הקדוש

והמלך המשפט, ר' אליעזר אומר אפילו אמר האל הקדוש יצא שנ' ויגבה יי"י צבאות במשפט והאל הקדוש וגו'. אימתי ויגבה יי"י צבאות במשפט בעשרה ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים וקאמר האל הקדוש, מאי הוי עלה. רב יוסף אמר מלך הקדוש ומלך המשפט, רבה אמר המלך הקדוש והמלך המשפט, והלכתא המלך הקדוש והמלך המשפט. [עוד בפסוק כי יי"י אוהב משפט] (תהלים לז כח).

יז. ורעו כבשים כדברם. רבתי. היו שריה כאילים (איכה א ו) אמ"ר יהודה כשהן רכים משולים בכבשים שנ' ורעו כבשים כדברם, וכשהן קשים משולין כאילים שנ' היו שריה כאילים. ר' סימון בשם ר' שמעון בר אבא ור' שמעון בן לקיש בשם ר' יהושע מה אילים הללו בשעה שרב הופכין פניהם אלו מאלו כך היו גדולי ישראל רואין דבר עבירה וכובשין פניהם ממנו. פסח שני. אלו דברים בפסח דוחין את השבת שחיטתו וזריקת דמו ומיחוי קרביו וכו', מאי מיחוי קרביו רב הונא אמר מנקבן בסכין, ר' חייא בר אבא אמר שיקרא דמעיא, אמ"ר אלעא מאי טעמיה דחייא בר רב דכתיב וחרבות מחים גרים יאכלו מאי משמע כדמתרגם רב יוסף נכסי רשיעייא צדיקיא יחסנון, ורעו כבשים כדברם, אמר רב מנשיא אמר רב ירמיה אמר רב כמדובר בם, מאי כמדובר בם אמר אביי חרבות מחים גרים יאכלו, אמר ליה רבא בשלמא אי כתיב בחרבות כדקא אמרת השתא דכתיב וחרבות מילתא אחריתי היא אלא כדרב חננאל אמר רב דאמר רב חננאל אמר רב עתידין צדיקים שיחיו מתים כתיב הכא ורעו כבשים כדברם וכתיב התם ירעו בשן וגלעד כימי עולם, (מיכה ז יד), בשן זה אלישע דכתיב וענאי ושפט בבשן (ד"ה א' ה יד), וכתיב פה אלישע בן שפט (מלכים א' ג יא) גלעד כאליהו שנ' ויאמר אליהו התשבי מתושבי גלעד (מלכים א' יז א), אמר שמואל בר נחמני אמ"ר יונתן עתידין צדיקים שיחיו מתים שנ' כה אמר יי"י עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם ואיש משענתו בידו (זכריה ח ד), וכתיב התם ושמת משענתי על פני הנער (מלכים ב' ד כט):

יח. הוי מושכי העון בחבלי השוא. ברכות. תניא לא ילך אדם במבואות המטונפות ויניח ידו על פיו ויקרא ק"ש ולא עוד אלא שאם היה קורא ובא פוסק, לא פסק מאי? אמ"ר מיאשא בר בריה דר' יהושע הלוי עליו הכתוב אומר וגם אני נתתי להם חקים לא טובים (יחזקאל כ כה). ר' אסי אמר מהכא הוי מושכי העון בחבלי שוא. רב אדא בר אהבה אמר מהכא כי דבר יי"י בזה (במדבר טו לא), אי פסק מאי אמ"ר אבהו עליו הכתוב אומר ובדבר הזה תאריכון ימים (דברים לב מז). בראשית רבה. ר' ברכיה בשם ר' שמעון בר אמי אמר כתיב לדוד מזמור אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים לב א), אשרי אדם שהוא גבוה מפשעו ולא פשעו גדול ממנו שנ' לפתח חטאת רובץ (בראשית ד ז), רובצת אין כתוב כאן אלא רובץ בתחלה תש כנקבה ולבסוף מתגבר כגבר, אמ"ר עקיבא בתחלה הוא נעשה כחוט של כוביא ולבסוף כקלע זו של ספינה הה"ד מושכי העון בחבלי השוא וכעבות העגלה חטאה. פרק החליל. דרש ר' יהודה ברי' אלעאי לעתיד לבא מביא הקב"ה ליצר הרע ושוחטו לפני הצדיקים ולפני הרשעים צדיקים דומה להם כהר גבוה רשעים נדמה להם כחוט השערה, הללו בוכין והללו בוכין. צדיקים בוכין ואומרין היאך יכולנו ליכבש את ההר הזה ורשעים בוכין ואומרין היאך לא יכולנו לפסוק חוט השערה כזה, ואף הקב"ה תמה

עמהם שני׳ והיה כי יפלא בעיני העם הזה בימים ההם גם בעיני יפלא נאם יי׳ אלהים צבאות (זכריה ח ו), אמר רב אסי בתחלה יצר הרע דומה לחוט של נימא ולבסוף דומה כעבות העגלה שני׳ וכעבות העגלה חטאה. סנהדרין. והנפש אשר תעשה ביד רמה, זה מנשה בן חזקיהו שהיה יושב ודורש באגדות של דופי וכי מה היה לו למשה לכתוב ואחות לוטן תמנע (בראשית לו כב), ותמנע היתה פילגש לאליפז וגו׳ (שם יב). וילך ראובן בימי קציר חטים (שם ל יד). יצתה בת קול ואמרה תשב באחיך תדבר (תהלים נ כ), אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך ועליו מפורש בקבלה הוי מושכי העון בחבלי השוא וגו׳. וכן בספרי. עד בא ישעיה ופירש הוי מושכי העון בחבלי השוא וגו׳, תחלתו של החטא הזה דומה לחוט של בובא אבל סופו היות עבות העגלה חטאה. ר׳ אומר העושה מצוה אחת ישמח לאותה מצוה לסוף שגוררת מצות הרבה, והעובר עבירה אחת ידאג שסופה להיות גוררת עבירות הרבה שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה.

יט. האומרים ימהר יחישה מעשהו למען נראה. ספרי. וחש עתידות למו (דברים לב לה), כשהמקום מביא פורענות על אומות העולם מרעיש עליהם את העולם שני׳ יעופו כנשר חש לאכול. ואו׳ האומרים ימהר יחישה מעשהו וכשהמקום מביא יסורין על ישראל אין מביא אלא ממתין. הא כיצד מוסרן לארבע מלכיות שישתעבדו בהן וכן הוא אומר אל תירא כי אתך אנכי. [עוד בפסוק יען כי גבהו בנות ציון (ישעיה ג טז)].

כ. הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע. סוטה. אמ״ר אלעזר כל אדם שיש (בו) חנופה מביא אף לעולם שני׳ וחנפי לב ישימו אף. ולא עוד אלא שאין תפלתו נשמעת שני׳ לא ישועו כי אסרם (איוב לו יג), ואמ״ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה אפילו עוברין שבמעי אמן מקללין אותו שני׳ אמור לרשע צדיק אתה יקבוהו עמים יזעמוהו לאמים (משלי כד כד), ואין קוב אלא קללה שנאמר מה אקוב לא קבה אל (במדבר כג ח), ואין לאום אלא עוברין שני׳ ולאם מלאם יאמץ (בראשית כה כג), ואמ״ר אלעזר כל אדם שיש בו חנופה נופל בגיהנם שני׳ הוי האומרים לרע טוב ולטוב רע. מה כתי׳ אחריו לכן כאכול קש לשון אש וגו׳ (כד). תוספתא דסוטה. משרבו מקבל אני טובתך ומחזיק אני טובתך רבו איש הישר בעיניו יעשה. משרבו איש הישר בעיניו יעשה שפלים הוגבהו וגבוהים הושפלו. משרבו צרי עין טורפי הטרף הן הן שופכי דמים, רבו אומצי הלב וכל אחד ואחד קופץ ידו מחברו ועוברין על מה שכתוב בתורה השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל (דברים טו ט), משרבו אחרי בצעם לבם הולך רבו האומרים לרע טוב ולטוב רע וגו׳. משרבו האומרים לרע טוב ולטוב רע נתמלא כל העולם הוי הוי וגו׳.

כב. (כג). הוי גבורים לשתות יין ואנשי חיל למסוך שכר. במדבר סיני רבה. מיין ושכר יזיר (ויקרא ו ג), הה״ד הוי גבורים לשתות יין וגו׳ מצדיקי רשע עקב שחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו. תמן כתי׳ אשרך ארץ שמלכך בן חורין, אימתי הארץ באשרי בזמן שמלכה בן תורה שנאמ׳ והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב וגו׳ חרות על הלחות (שמות לב טז), אל תיקרי חרות אלא חירות, שאין לך בן חורין אלא מי שהוא עוסק בתלמוד תורה בלבד.

ושריך בעת יאכלו (קהלת י יז), שקובעין עתים לתורה ואחר כך אוכלין לקיים מה שנא׳ לך אכול בשמחה לחמך וגו׳ (שם ט ז), הה״ד בגבורה ולא בשתי (שם י יז), בגבורה של תורה ולא בשתייה של יין לכך אמ׳ ישעיה גבורה של תורה היא באשרי, אבל גבורת יין היא באוי הוי גבורים לשתות יין. וכן הוא אומ׳ למי אוי למי אבוי וגו׳ (משלי כג כט), למאחרים על היין. ואנשי חיל למסוך שכר, תמן כתי׳ ואתה תחזה מכל העם אנשי חיל (שמות יח כא), ושפטו את העם בכל עת (שם כו), אבל אלו אינם אנשי חיל אלא למסוך שכר. כמה דתימר לבאים לחקור ממסך (משלי כג ל). מהו למסוך שכר שהיו מוסכין יין חזק ביין קל כדי להשתכר בו. מעשה בחבורה של זלין שהיו יושבין ושותין יין עד חצי הלילה ולא היו משתכרין, בא להם יין אמרו למזוג יין ביין היו עושין כן עד שנכנס בהם היין עמדו והכו זה את זה, מתוך התחרות נפלה הצוחה בעיר ובא הלופר ותפשם ומסרם למלכות ואבדו כלם. מי גרם להם היין שהן שותין ועליהן נאמר לבאים לחקור למני ממסך, אין ממסך אלא יין ביין הוי ואנשי חיל למסוך שכר; ומתוך כך משכחין את התורה ומעוותין את הדין שכן כתי׳ אחריו (כג), מצדיקין רשע עקב שחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו, ואומ׳ פן ישתה וישכח מחוקק (משלי לא ה), ישכח את התורה שניתנה על ידי מחוקק, זה משה שנ׳ כי שם חלקת מחוקק ספון (דברים לג כא), מה כתי׳ שם וישנה דין כל בני עני (משלי לא ה). היין והדעת נמשלו בכימה ועקרב כל שעה שכימה נראית ברקיע אין עקרב נראה ברקיע ומשעקרב נראה ברקיע אין כימה נראית, כך היין משול בעקרב והדעת משולה בכימה מה עקרב מכה בעוקצו כך היין מכה בסופו שנ׳ אחריתו כנחש ישך (שם כג לב), וכשם שכימה מבשלות את הפירות ונותנת בהן טעם כך הדעת נותן טעם וריח בדבריו של אדם, נכנס היין יצא הדעת, כל מקום שיש יין אין דעת; נכנס יין יצא סוד, יין חשבונו שבעים וסוד חשבונו שבעים. הדעת מתחלקת בארבעה חלקים שנים בשתי הכליות וחלק אחד בפה וחלק אחד בלב, ומנין ששני חלקים של חכמה בשתי כליות שנ׳ מי שת בטוחות חכמה (איוב לח לו), אל הכליות, שהן טוחות בגוף וחלק אחד בלב שנ׳ ובסתום חכמה תודיעני (תהלים נא ח), וחלק אחד בפה שנאמ׳ פי ידבר חכמות (שם מט ד), ניתנה הדעת בארבעה כלים וכנגדן נתנו חכמים שיעור לשכרות בארבעה רביעיות יין הי שהן ארבעה כוסות; שתה אדם כוס אחד שהוא רביעית יצא האדם מרביעית דעתו, שתה שני כוסות יצאו שני חלקים מדעתו, שתה שלשה כוסות יצאו שלשה חלקים מדעתו ולבו מטורף עליו, שתה כוס רביעי יצא כל דעתו נשתעממו הכליות ונטרף לבו והלשון נפסק, מבקש לדבר ואינו יכול אלא לשונו עגום; לכך אמרו כהן ששתה רביעית יין פסול לעבודה, ישראל ששתה רביעית יין פסול מלדון, ללמדך שאין טוב יוצא מן היין הה״ד מיין ושכר יזיר. בראשית רבה. ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות (בראשית כז א), ר׳ יצחק פתח מצדיקי רשע עקב שחד וצדקת צדיקים יסירו ממנו, צדקת צדיקים זה משה, יסירו ממנו זה יצחק על ידי שהצדיק את הרשע כהו עיניו שנא׳ ויהי כי זקן יצחק ותכהין עיניו מראות, מצדיק רשע ומרשיע צדיק תועבת י״י גם שניהם (משלי יז טו), אמ׳ ר׳ יהושע בן לוי לא ממה שהיתה אוהבת רבקה את יעקב. אלא אמרה לא ייעול ויטעי בההוא סבא על שם תועבת י״י גם שניהם. ר׳ יצחק פתר ושחד לא תקח, אמ״ר יצחק אם מי שנטל שחד ממי

שהיה חייב לו כהו עיניו, הלוקה שהד ממי שאינו חייב לו על אחת כמה וכמה:

כד. לכן כאכול קש לשון אש וחשש להבה ירפה. במדבר סיני רבה. וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב (במדבר ה ב), מכאן אמ"ר יהודה הלוי בר' שלום על אחד עשר דבר הצרעת באה: על קללת השם ועל גילוי עריות ועל שפיכות דמים ועל האומר לחברו דבר שאינו בו ועל גסות הרוח ועל הנכנס בתחום שאינו שלו ועל לשון שקר ועל הגנבות ועל שבועת שוא ועל המחלל שם שמים ועל ע"ז. ר' יצחק אמר על עין רעה ורבנין אומרי' על המנאץ בדברי תורה, על דעתיהו דרבנין דאמרין על מי שמנאץ בדברי תורה שנ' לכן כאכול קש לשון אש וגו', כי מאסו את תורת יי' צבאות, ופרחם כאבק יעלה זה הצרעת שנאמר ואם פרוח תפרח הצרעת (ויקרא יג יב), מהו כאבק יעלה, כאותו פיה כבשן שזרק משה השמימה, והיה לאבק על כל ארץ מצרים וממנו לקו המצרים בשחין פורח אבעבועות. ועל דעתיה דר' יצחק דאמר על עין הרע כאדם צר עין ואינו משאיל את כליו הקב"ה משלח צרעת בביתו ומוציא כליו לחוץ והבריות אומרות פלני שהיה אומר שלא היו לו כלים הרי שהיו לו כלים ועליו הכתוב אומר יגל יבול ביתו (איוב כ כח). ועל דעתיה דר' יהודה דאמר על קללת השם מפיק ליה מגלית שנ' כי חרף מערכות אלהים חיים ומה כתיב בו היום הזה יסגרך יי' בידי (שם מו), ואין יסגרך אלא צרעת שנ' והסגירו הכהן (ויקרא יג ה, כא כו). ועל גלוי עריות מנין שנאמר ושפח יי' קדקד בנות ציון (ישעיה ג יז), אמ"ר אלעזר בן פדת אין ושפח אלא הצרעת שנאמר שאת או ספחת (ויקרא יג ב). ועל שפיכות דמים מנין שנ' וישם יי' לקין אות (בראשית ד טו), אמ"ר נחמיה זו הצרעת נאמר כאן אות ונאמר בחזקיהו אות מה אות האמור בחזקיה: שחין אף כאן שחין, ואם אין את למד מכאן למד מיואב ששפך דמים מה כתיב בו ואל יכרת מבית יואב זב ומצורע (ש"ב ג' כט) ועל האומר דבר על חברו שאין בו זה משה, בשעה שאמר לו האלהים שילך אצל ישראל אמר לו רבוני והרי אינן מאמינין אותי שנ' והן לא יאמינו בי (שמות ד א), אמר לו האלהים משה כבר את יודע שאין מאמינין אותך בני מאמינים הם אמרת לי והיה אם לא יאמינו, הבא נא ידך בחיקך, מיד ויוציאה מחיקו והנה ידו מצורעת כשלג. ועל גסות הרוח מנעמן שנ' ונעמן היה איש גדול (מלכים ב' ה א), שהיה רוחו גסה מפני שהיה גבור חיל ועל ידי כך נצטרע. ועל הנכנס בתחום שאינו שלו זה עזיהו שבקש להכנס בתחום הכהונה ומה כתי' ביה . . . ויפן אהרן אל מרים והנה מצורעת (במדבר יב י). ועל הגנבות ועל שבועת שקר שנא' ובאה אל בית הגנב ואל בית הנשבע בשמי לשקר ולנה בתוך ביתו וכלתו ואת עציו ואת אבניו (זכריה ה ד), איזו היא מכה שהיא מכלה את העצים ואת האבנים הוי אומר זה הצרעת שנ' ונתץ את הבית את עציו ואת אבניו (ויקרא יד מה). ועל המחלל שם שמים זה גיחזי שרץ אחר נעמן ליטול ממנו ממון שנ' וירדוף גיחזי אחרי נעמן וגו' (מ"ב ה כא), אלישע קדש שם שמים שלא רצה ליטול מנעמן כלום וגיחזי רדף אחריו ונשבע לו לשקר שאלישע משלח אצלו שישלח לו ממון נמצא זה מחלל שם שמים מה שקדש אלישע; אמר לו הקב"ה לגיחזי רשע אתה אמרת חי יי' כי אם רצתי אחריו ולקחתי מאתו מאומה נשבעת

בשמי כדי לחללו, חייך מאומה אמרת ומומו אתה נוטל, וצרעת נעמן תדבק בך. ועל ע"ז אלו ישראל כשעשו אותו מעשה נעשו מצורעים שנ' וירא משה את העם כי פרוע הוא (שמות לב כה), ואומר וכאב אנוש (ישעיה יז יא) לפיכך אמר האלהים למשה הפרש המצורעים שביניכם ממחנה ישראל שהם עשו אותו מעשה שנ' וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב (במדבר ה ב). רבתי. ר' אבא בר כהנא פתח מי האיש החכם ויבן את זאת (ירמיה ט יא), תני ר' שמעון בן יוחאי אם ראית עיירות נתלשות ממקומן בארץ ישראל דע שלא החזיקו בשכר סופרים ובשכר משנים שנא' על מה אבדה הארץ, ויאמר יי' על עזבם את תורתי (שם יב). ר' הוה משלח לר' אסי ולר' אמי דיפקון ויתקנון קרייתא דארעא דישראל, והוון עללין לקרייתא ואמרין להון איתו לן נטורי קרתא, והוון מייתין להון ריש מטרתא וסנטרא. והוון אמרין להון אילין נטורי קרתא? אילין חרובי קרתא. אמרו להון ומאן אינון נטורי קרתא? אלו סופרים ומשנים שהן הוגין ומשנין ומשמרין את התורה ביום ובלילה על שם שנ' והגית בו יומם ולילה וגו' (יהושע א ח). אמ"ר יהושע בן לוי בכל יום ויום בת קול יוצאת מהר חורב ואומרת אוי להן לבריות מעלבונה של תורה. שמואל תני לה בשם ר' שמואל בר אמי אימתי המלכות גוזרת גזירה וגזירתה מצלחת בשעה שישראל משליכין דברי תורה לארץ הה"ד וצבא תנתן על התמיד בפשע (דניאל ח יב), אין צבא אלא מלכיות שנאמר יפקוד יי' על צבא המרום במרום (ישעיה כד כא), התמיד אלו ישראל דכתי' והגית בו יומם ולילה, בפשע, בפשעה של תורה, כל זמן שישראל משליכין דברי תורה לארץ מלכות הרשעה הזו גוזרת ומצלחת, שנ' ותשלך אמת ארצה ועשתה והצליחה (דניאל ח יב), ואין אמת אלא תורה שנ' אמת קנה ואל תמכור (משלי כג כג), אם השלכת דברי תורה לארץ מיד הצליחה מלכות הרשעה הה"ד ועשתה והצליחה. אמ"ר יהודה בן פזי זנח ישראל טוב וגו' (הושע ח ג), אין טוב אלא תורה שנ' כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ד ב). אמ"ר אבא בר כהנא לא עמדו פילוסופין לאומות העולם כבלעם בן בעור וכאברימוס הגרדי נתכנסו כל אומות העולם אצלם אמרו להם יכולים אנו להזדווג להם לישראל. אמרו להם לכו וחזרו על בתי כנסיות ובתי מדרשות אם אתם מוצאין שם תינוקות מצפצפין בקולם אין אתם יכולין להם ואם לאו אתם יכולין להם, שכן הבטיחן אביהם ואמר להם הקול קול יעקב והידים ידי עשו (בראשית כז כב) כל זמן שקולו של יעקב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות אין הידים ידי עשו, וכל זמן שאין קולו של יעקב מצפצף בבתי כנסיות ובבתי מדרשות הידים ידי עשו, וכן הוא אומר לכן כאכול קש לשון אש, אלא קש זה ביתו של עשו שנ' והיה בית יעקב אש וגו' ובית עשו לקש (עובדיה א יח). לשון אש זה ביתו של יעקב שנאמר והיה בית יעקב אש, וחשש להבה ירפה זה ביתו של יוסף שנא' ובית יוסף להבה (עובדי' א יח), שרשם כמק יהיה אלו האבות שהם שרשיהן של ישראל, ופרחם כאבק יעלה אלו השבטים שהן פרחיהן של ישראל, מפני מה כי מאסו את תורת יי' צבאות אמ"ר יודן כי מאסו את תורת יי' צבאות, זו תורה שבעל פה

ל. וינהום עליו ביום ההוא כנהמת ים. תנחומא. אשירה לי' כי גאה גאה (שמות טו א) ר' מאיר אומ' נעייה אחת געה הקב"ה על הים ונבקע. רב הונא אומ' מניהומו היית שנאמר וינהום עליו ביום ההוא כנהמת ים:

ו.

א. בשנת מות המלך עוזיהו ואראה את יי׳. ואלה שמות רבה. ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים (שמות ב כג) שנצטרע, המצורע חשוב כמת שנאמ׳ אל נא תהי כמת (במדבר יב יב), ואומר בשנת מות המלך עוזיהו. ילמדנו, שלשה נזקקו לאדמה ונעשו חולין קין ונח ועזיה, קין דכתי׳ וקין היה עובד אדמה (בראשית ד ב), וכתי׳ ביה נע ונד תהיה בארץ (שם ד יב). נח דכתיב ויחל נח איש האדמה ויטע כרם (שם ט כ), ונתבזה וישת מן היין וגו׳ (שם כא). בעזיהו כתיב כי אוהב אדמה היה (ד״ה ב׳ כו י), שהיה מלך והפקיר עצמו לאדמה ולא היה נזקק לתורה, יום אחד נזקק לבית הועד שאל אותם ואמר להם במה אתם עוסקים, אמרו לו בהזר הקרב יומת. אמר להם הקב״ה מלך ואני מלך נאה למלך לשמש למלך ולהקטיר לפניו. מיד ויבא אל המזבח להקטיר ויבא אחריו עזריהו הכהן ועמו שמנה עשר אלף, וכלם פרחי כהונה, אמרו לו לא לך עזיהו להקטיר כי אם לבני אהרן המקודשים צא לך מן המקדש כי מעלת, מיד ויזעף עזיהו ובזעפו עם הכהנים הצרעת זרחה במצחו. באותה שעה נבקע ההיכל הילך שנים עשר מיל על שנים עשר מיל, וגם הוא נבהל לצאת כי נגעו יי׳, מי גרם לו? שבטל מן התורה והפריד עצמו לאדמה. מדרש קהלת. אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם (קהלת א יב), אמ״ר שמואל בר רב יצחק זה היה ראוי ליכתב ולהיות תחלת הספר ולמה נכתב (כאן) אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה תני ר׳ ישמעאל אמר אויב ארדוף אשיג (שמות טו ט) זה היה ראוי להיות תחלת הספר ולמה נכתב (כאן) אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה ויהי ביום השמיני קרא משה (ויקרא ט א) זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה ויהי ביום כלות משה (במדבר ז א) זה היה ראוי להיות תחלת הספר וכו׳. ודכותיה אתם נצבים היום כלכם (דברים כט ט) זה היה ראוי וכו׳. ודכותיה ויאמר יי׳ אל יהושע היום הזה אחל גרלך (יהושע ג ז) זה היה ראוי להיות תחלת הספר וכו׳. ודכותיה שמעו מלכים האזינו רוזנים זה היה ראוי וכו׳, ודכותיה בשנת מות המלך עוזיהו זה היה ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ודכותיה הלוך וקראת באזני ירושלם (ירמיה ב ב) זה היה ראוי וכו׳. ודכותיה ויאמר אלי בן אדם חוד חידה וכו׳ (יחזקאל יז ב). ודכותיה גפן בוקק וכו׳ (הושע י א). ודכותיה ואני בער ולא אדע (תהלים עג כב) זה היו ראוי להיות תחלת הספר אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. מדרש קהלת. דרש ר׳ פפיים והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כג יג), דן יחיד לכל באי עולם ואין להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם. אמר לו ר׳ עקיבא דייך פפיים ומה את מקיים והוא באחד ומי ישיבנו שאין להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם לפי שהכל באמת והכל בדין שכן כתיב ואראה את יי׳ יושב על כסא רם ונשא, וכתיב ראיתי את יי׳ יושב על כסאו (מלכים א׳ כב יט) אמ״ר סימון כסא שמפריש בין מיתה לחיים, וכל צבא השמים עומדים לו מימינו ומשמאלו (שם) אלא אלו מימינין ואלו משמאילים, אלו מכריעין לכף זכות ואלו מכריעין לכף חובה. [עוד בפסוק ויגבה יי׳ צבאות במשפט (ישעיה ה טז).] אמר רבה כל מה שראה יחזקאל

ראה ישעיה אלא יחזקאל דומה לבן כפר שראה את המלך, ישעיה דומה לבן כרך שראה את המלך. יבמות. תניא אמ״ר שמעון בן עזאי מצאתי מגלת יוחסין בירושלם וכתו׳ בה איש פלוני ממזר מאשת איש, וכתוב בה משנת ר׳ אליעזר בן יעקב קב ונקי, וכתוב בה מנשה הרג ישעיה. אמר רבא מידן דייניה והדר קטליה, אמר ליה משה רבך אמר כי לא יראני האדם וחי (שמות לג כ) ואת אמרת ואראה את יי״. משה רבך אמר כי״י אלהינו בכל קראנו אליו ואת אמרת דרשו יי״ בהמצאו (ישעי׳ נה ו), משה רבך אמר את מספר ימיך אמלא (שמות כג כו) ואת אמרת והוספתי על ימיך (מ״ב כ ו). אמר ישעיה׳ ידענא ביה דלא מקביל טעמ׳ אי אמינא ליה לישוייה מזיד, אמר שם איבלע בארזא, אתיוה לארזא ונסרוה. כי מטא להדיה פומיה נח נפשיה משום דאמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ה). מכל מקום קשו קראי אהדדי לא קשיא: ואראה את יי״, תנאי היא דתניא כל הנביאים כלן נסתכלו באיספקלריא שאינה מאירה ומשה רבינו נסתכל באיספקלריא המאירה. דרשו את יי״ בהמצאו, לא קשיא כאן ביחיד כאן בצבור ויחיד אימת אמר רבה בר אבוה אלו עשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. את מספר ימיך אמלא, תנאי היא דתניא את מספר ימיך אמלא אלו שני דורות זכה משלימין לו לא זכה פוחתין לו דברי ר׳ עקיבא וחכמים אומ׳ זכה מוסיפין לו לא זכה פוחתין לו. אמרו לו לר׳ עקיבא הרי הוא אומ׳ והוספתי על ימיך אמ׳ להם משלו הוסיפו לו; תדע שהרי נביא עומד ומתנבא הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו ועדין לא נברא מנשה, ורבנן מי כתיב מחזקיהו? לבית דוד כתיב, או מחזקיהו או מאיש אחר. וכן בירושלמי דסנהדרין, פרק חלק. וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלם פה לפה (מ״ב כא טז) הכא תרגימון שהרג את ישעיה. במערבא אמרי שעשה צלם משאוי אלף בני אדם ובכל יום ויום הורג את כלן, כמאן אזלא? הא דאמר רבה בר רב הונא שקולה נשמה של צדיק אחד כנגד כל העולם כלו כמאן דאמר ישעיה הרג. סנהדרין ירושלמי. וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלם פה לפה וכי איפשר לאדם למלא את ירושלם פה לפה אלא שהיה הרג את ישעיה שהיה שקול כמשה דכתיב ביה פה אל פה אדבר בו (במדבר יב ח):

ב. **שרפים עומדים ממעל לו.** פרקי ר׳ אליעזר. שני שרפים עומדין אחד מימינו ואחד משמאלו שש כנפים לכל אחד ואחד בשתים מכסין פניהם שלא יביטו פני שכינה ובשתים מכסין רגליהם שלא יראו פני השכינה לשכח ישיבת רגל העגל, ובשתים מעופפין את רגליהם שלא יוכלו להשגיח עמידת רגל העגל ומעריצין ומקרישין זה עונה וזה קורא זה עונה ואומר ק״ק״ק יי״ צבאות, והחיות עומדות אצל כסא כבודו ואינן יודעות מקום מקומו (צ״ל כבודו) ואומרות בכל מקום שכבודו שם ברוך כבוד יי״ ממקומו, וישראל שהן גוי אחד בארץ מיחדין שמו תמיד בכל יום ואומ׳ שמע ישראל וגו׳, והוא משיב ואומ׳ לעמו אני יי״ אלהיכם המציל אתכם מכל צרה. ואלה שמות רבה. ויי״ אלהי הצבאות זכרו (הושע יב ו), ר׳ סימון בשם ר׳ אליעזר אמר שהוא עושה צביונו בבריותיו, ד״א אלהי הצבאות שהוא עושה צביונו במלאכיו, מה שהוא מבקש הוא עושה אותם. פעמים עושה אותן יושבין שנאמר ויבא מלאך יי״ וישב תחת האלה (שופטים ו יא), ופעמים עושה אותן עומדין שנא׳ שרפים עומדין

ממעל לו ופעמים עושה אותן נשים שנאמר והנה שתים נשים יוצאות ורוח בכנפיהם (זכריה ה ט), ופעמים הוא עושה אותם אנשים שנאמר והנה שלשה אנשים נצבים עליו (בראשית יח ב), ופעמים עושה אותן רוח שנאמר עושה מלאכיו רוחות (תהלים קד ד), ופעמים עושה אותן אש שנאמר משרתיו אש אש לוהט (שם). סיפרי. ואשב בהר ארבעים יום (דברים ט), נכנסתי לבין המלאכים נכנסתי לבין החיות נכנסתי לבין השרפים שאחד מהן יכול לשרוף את העולם כלו על יושביו שני שרפים עומדים ממעל לו. ראש השנה ירושלמי. ר׳ שמעון בן לקיש אמ׳ אף שמות מלאכים עלו עמהם מבבל בראשונה כתיב שרפים עומדים ממעל לו, ויעף אלי אחד מן השרפים מכאן ואילך והאיש גבריאל (דניאל ט כא), כי אם מיכאל שרכם (שם י כא). שש כנפים שש כנפים לאחד מדרש רות. אמ״ר אבין שמענו שיש כנפים לשחר שנ׳ אשא כנפי שחר (תהלים קלט ט) ויש כנפים לארץ שנ׳ מכנף הארץ זמירות שמענו (ישעיה כד טז), וכנפים לשמש שנ׳ וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג כ) וכנפים לחיות שנ׳ וקול כנפי החיות, וכנפים לכרובים שנ׳ כי הכרובים פורשים כנפים, וכנפים לשרפים שנ׳ שש כנפים שש כנפים לאחד. בא וראה כמה גדול כחן של צדיקים וכמה גדול כחה של צדקה וכמה גדול כחן של גומלי חסדים שאין הסין לא בצל כנפי שחר ולא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי חיות ולא בצל כנפי כרובים ולא בצל כנפי שרפים אלא בצל מי שאמר והיה העולם שנאמר ובני אדם בצל כנפיך יחסיון (תהלים לו ה). חגיגה. כתוב אחד אומר שש כנפים שש כנפים לאחד וכתוב אחד אומר ארבעה פנים לאחד וארבע כנפים לאחד מהם (יחזקאל י כא) לא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כביכול משחרב בית המקדש נתמעטו כנפי החיות. הי מיניהו אימעוט אמר רב חננאל אמר רב אותן שאומרות בהן שירה, כתיב הכא ובשתים יעופף וכתיב התם התעיף עיניך בו ואינינו (משלי כג ה) ורבנן אמרי אותן שמכסות בהן רגליהן שנאמר ורגליהם רגל ישרה (יחזקאל א ז) מנא הוה ידע דילמא דגליאן וחזא להן דאי לא תימא הכי ודמות פניהם (פני אדם) הכי נמי דאימעוט אלא דגליאן והזא להו הכא נמי גליאן והזא להו הכי השתא בשלמא אפילו (צ״ל אפיה) אורח ארעא לגלויי קמי רבא אלא כרעי (לאו) אורח ארעא לגלויי קמיה רבא. כתוב אחד (אומר) אלף אלפין ישמשוניה (דניאל ז י) וכתוב אחד אומ׳ היש מספר לגדודיו (איוב כה ג) לא קשיא כאן בזמן שבית המקדש קיים כאן בזמן שאין בית המקדש כביכול נתמעטו פמליא של מעלה. ויקרא רבה. שור או כשב או עז (ויקרא יז ג, וכב כז), ר׳ יעקב בר זבדי בשם ר׳ אבהו פתח ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון, וכתיב שרפים עומדים ממעל לו לקלוסו, בשתים יכסה פניו שלא יביט בשכינה ובשתים יכסה רגליו שלא יראה פני שכינה דכתיב וכף רגליהם ככף רגל עגל, על שום ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון. תמן תנינן כל השופרות כשרין חוץ משל פרה שהוא קרן של עגל וכתוב עשו להם עגל מסכה (שמות לב ה), על שום ולא יהיה עוד לבית ישראל למבטח מזכיר עון (יחזקאל כט טז). תנחומא. שור או כשב או עז, למה אמר שיקריבו שור לכפר על תבנית שור שנאמר הסולח לכל עונכי הרופא לכל תחלואיכי (תהלים קג ג), תדע לך ראה מה כתיב וארבעה פנים לאחד וארבע

כנפים, מה כתיב שם וכף רגליהם ככף רגל עגל, ובשביל כפרתן של ישראל הוסיף להם שתי כנפים שני׳ שש כנפים שש כנפים לאחד. למה, אמר הב״ה כדי שיתכסו הרגלים שהן דומות לעגל שלא יראה אותן ונזכר מעשה העגל שנאמר בשתים יכסה רגליו. ירושלמי. כיצד מברכין. ר׳ בא בריה דר׳ חייא בר בא אמר אכל מהלך עומד ומברך, אכל עומד יושב ומברך, אכל יושב מסב ומברך, אכל מסב מתעטף ומברך ואם עשה כן הרי הוא כמלאכי השרת ומה טעם בשתים יכסה פניו ובשתים יכסה רגליו ובשתים יעופף:

ג. **וקרא זה אל זה ואמר** ק״ק״ק וגו׳. אבות דר׳ נתן. המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו (איוב כה, ב), מה השלום שהקב״ה עושה במרום שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל עשרה סמאל עשרה רפאל עשרה כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן עשרה שמעון עשרה לוי עשרה יהודה שאלמלא עשה כן כיון שקרא אחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה, אלא קרא גבריאל אחד מיכאל אחד, כיון שקרא אחד מהן בא ועמד לפניו ומשגרו לכל מקום שירצה. ומנין שיראין זה מזה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם, שבשעה שפותחין פיהם ואומרין שירה, זה אומר לחברו פתח אתה שאתה גדול ממני, וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר לחברו אני גדול ממך וזה אומר לחברו אני גדול ממך. ויש אומ׳ כתות כתות הן כת אחת אומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני וזאת אומרת פתחי את שאת גדולה ממני שנ׳ וקרא זה אל זה ואמר. פרק גיד הנשה. אמר רב חננאל אמר רב שלש כתות של מלאכי השרת אומרין שירה בכל יום אחת אומרת קדוש ואחת אומרת קדוש ואחת אומרת קדוש וגו׳. מיתיבי חביבין ישראל לפני הקב״ה יותר ממלאכי השרת, שישראל אומרין שירה בכל יום ובכל שעה שירצו ומלאכי השרת אין אומרין שירה אלא פעם אחת ביום, ואמרי לה פעם אחת בשבת, ואמרי לה פעם אחת בחדש, ואמרי לה פעם אחד בשנה, ואמרי לה פעם אחת בשבוע, ואמרי לה פעם אחת ביובל, ואמרי לה פעם אחת לעולם. וישראל מזכירין את השם לאחר שתי תיבות של שמע ישראל י״י אלהינו וגו׳, ומלאכי השרת אין מזכירין את השם אלא לאחר שלש תיבות שנ׳ ק״ק״ק י״י צבאות, ואין מלאכי השרת אומרין שירה למעלה עד שישראל אומרין שירה למטה שנ׳ ברן יחד כוכבי בקר וגו׳ (איוב לח ז), והדר ויריעו כל בני אלהים (שם) אלא אחת אומרת קדוש ואחת אומרת ק״ק ואחת אומרת ק״ק״ק וגו׳, והאיכא ברוך ברוך אופנים אומרין אותו, ואיבעי׳ אימ׳ כיון דאתיהיב להו רשותא איתיהיב להו. תנחומא. אמ״ר המא כל עסקיו של הב״ה בקדושה קלוסו בקדושה שנ׳ וקרא זה אל זה ואמר קדוש קדוש וגו׳, הילוכו בקדושה שנ׳ הליכות אלי מלכי בקדש (תהלים סח כה), דבורו בקדושה, אלהים דבר בקדשו (שם ס ח), חשיפת זרועו בקדושה וכו׳. [בפסוק חשף י״י את זרוע קדשו (ישעיה נב י).] מדרש תלים. לי״י הארץ ומלואה (תהלים כד א). למה הדבר דומה למלך שהיה לו בן בית בעיר והיו בני העיר מכבדין אותו לומר שהוא בן ביתו של מלך והמלך מכבדו. מכאן ומכאן מכר המלך את עירו לאחר. (התחילו פושעים בבן ביתו של מלך בא לו אצל המלך. אחר ימים חזר המלך לעירו) התחיל בן ביתו עובר לתוכה כמקדם התחילו מכבדין אותו אמר להם עכשיו אני בן ביתו של

מלך. המלך זה הקב״ה והעיר זו ארצו ובן בית זה דוד; כל הימים שהיתה הארץ להקב״ה מכבדין את דוד, מכר הקב״ה את ארצו שנאמר ומכרתי את הארץ ביד רעים (יחזקאל ל יב) התחילו פושעים בבן ביתו שנ׳ מה לנו חלק בדוד (מ״א יב טז), לכשיקנה הקב״ה את ארצו על בן ביתו הוא חוזר שנ׳ אחר ישובו בני ישראל ובקשו את יי׳ אלהיהם ואת דוד מלכם (הושע ג ה), לכך ליי׳ הארץ ומלואה. ד״א ליי׳ הארץ ומלואה, יש לך אדם שיש לו ספינה והפרקמטיא אינה שלו. ואם הפרקמטיא שלו הספינה אינו שלו. והקב״ה אינו כן אלא ליי׳ הארץ ומלואה. בשר ודם בונה בית של חמשים אמה וכשהוא גדול של מאה אמה וכולו כשלש אמות והקב״ה אינו כן אלא ברא את הארץ והוא ממלאה שנאמר מלא כל הארץ כבודו. ואלה שמות רבה. מעשה ברבן גמליאל ור׳ יהושע ור׳ אלעזר בן עזריה ור׳ עקיבא שהלכו לרומי ודרשו שם אין דרכיו של הקב״ה כדרכי בשר ודם, בשר ודם גוזר גזירה והוא אומר לאחרים לעשות והוא אינו עושה, והקב״ה אינו כן. והיה שם מין אחד, לאחר שיצאו אמר להם אין דבריכם אלא כזב אמרתם אלהים אומר ועושה למה אינו משמר את השבת. אמרו לו שוטה שבעולם אין אדם רשאי לטלטל בתוך חצרו בשבת, אמר להן הן. אמרו לו העליונים והתחתונים חצרו של הקב״ה הן שנ׳ מלא כל הארץ כבודו. ואפילו אדם עובד עבודה אינו מטלטל מלא קומתו. אמר להן הן, אמרו לו כתיב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא נאם יי׳ (ירמיה כג כד). קדושין. אמ״ר יהושע בן לוי אסור לאדם שיהלך ארבע אמות בקומה זקופה. רב הונא בריה דרב יהושע לא הוה אזיל ארבע אמות בגלוי הראש אמר שכינה למעלה מרישאי:

ד. וינועו אמות הספים מקול הקורא. סדר עולם. הרי הוא אומר ונסתם גי הרי כי יגיע גי הרים אל אצל ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיה מלך יהודה (זכריה יד ה), חזון ישעיהו בן אמוץ וגו׳, בימי עוזיהו יותם (ישעיה א א). דברי עמוס אשר היה בנוקדים מתקוע אשר חזה על ישראל בימי עזיה מלך יהודה (עמוס א א), דבר יי׳ אשר היה אל מיכה המורשתי בימי יותם אחז יחזקיה (מיכה א א), דבר יי׳ אשר היה אל הושע בן בארי בימי עוזיה יותם (הושע א א). מלמד שכלם נתנבאו בפרק אחד ואין את יודע מי הוא שקדם. תחלת דבר יי׳ בהושע (שם ב), (ו)בעמוס הוא אומר שנתים לפני הרעש (א) ישעיה נתנבא בימי הרעש שנ׳ וינועו אמות הספים. מלמד שכלם קדמו את מיכה. יומא. אמר מר מנין שנותן בה מעלה עשן ת״ל וכסה קרא לקרא אמר רב יוסף הכי קאמר אין לי אלא (עלה) מעלה עשן עיקר, מעלה עשן מנין, ת״ל וכסה, אמר ליה אביי והא איפכא תניא דתניא כיצד הוא עושה נותן בה עיקר מעלה עשן מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה וכיון שהגיע לשמי קורה משתמש בכותלים ויורד עד שנתמלא כל הבית כלו עשן שנא׳ והבית ימלא עשן והחצר מלאה את נגה כבוד יי׳ (יחזקאל י ד), אמר אביי הכי קאמר אין לי אלא עיקר מעלה עשן (עלה מעלה עשן) מנין ת״ל וכסה. מדרש. בו ביום עמד עזיהו להקטיר בהיכל רעשו שמים לשרפו לומר דינו בשריפה כמו שנ׳ ותאכל את החמשים ומאתים מקריבי הקטרת (במדבר טז לה), רעשה הארץ לבולעו כסבורה דינו ליבלע בקרח איש שערער על הכהונה. יצתה בת קול ואמרה, זכרון לבני ישראל למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא להקריב קטרת לפני יי׳ ולא יהיה כקרח

ונעדתו (במדבר יז ה), כקרח בבליעה ונעדתו בשריפה. אלא כאשר דבר יי׳ ביד משה לו בסנה הבא נא ידך בחיקך וגו׳. ויוציאה והנה ידו מצורעת כשלג (שמות ד ז), אף כאן, והצרעת זרחה במצחו (ד״ה ב׳ כו יט).

ה. ואומר אוי לי כי נדמיתי. שיר השירים. אל תראוני שאני שחרחרת (ש״ה א ו), ר׳ סימון פתח, אל תלשן עבד אל אדניו (משלי ל י), נקראו ישראל עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נח) ונקראו הנביאים עבדים שנאמר כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז), כך אמרה כנסת ישראל לנביאים אל תראוני שאני בשחרחרותי. אין לך שמח בבני יותר ממשה ועל ידי שאמר שמעו נא המורים (במדבר כ י) נגזר עליו שלא יכנס לארץ. ד״א אין לך שאוהבני יותר מישעיה ועל ידי שאמר ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב אמר לו הקב״ה: ישעיה בנפשך אתה רשאי לומר כי איש טמא שפתים אנכי שמא, ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב אתמהא, איתא חמי מה כתיב תמן,

ו. ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, רוץ פה. אמ״ר שמואל בר נחמן רוץ (פה) רצוץ פה למי שאמר דילטוריא על בני. ודכותיה כתיב באליהו שני׳ ויאמר קנא קנאתי ליי׳ אלהי ישראל כי עזבו בריתך בני ישראל (מלכים א׳ יט י—יד), אמר לו הקב״ה בריתי שמא בריתך, ואת מזבחתיך הרסו (שם) אמר לו הקב״ה מזבחותי שמא מזבחותיך, ואת נביאיך הרגו בחרב (שם), אמ׳ לו נביאי ואת מה איכפת לך. אמ׳ לו ואותר אני לבדי ויבקשו את נפשי לקחתה (שם) איתא חמי מה כתי׳ תמן ויבט והנה מראשותיו עוגת רצפים (שם ו). מהו רצפים, אמ״ר שמואל בר נחמן רוץ פה, רצוץ פה למי שאומ׳ דילטוריא על ישראל. דילמא ר׳ אבהו וריש לקיש הוו עללין להדא מדינתא דקסרין אמ׳ ליה ר׳ אבהו לר׳ שמעון בן לקיש מה הן עללין למדינתא דנהרופייא (צ״ל דחרופייא) וגדופייא. נחת ליה ריש לקיש מן חמריה וספא ליה חלא ויהב ליה בפומיה אמ׳ ליה מהו כן אמ׳ ליה אין הקב״ה רוצה במי שאומ׳ דילטוריא על ישראל. ברכות פ״ק. אמ״ר אלעזר בר׳ אבא גדול מה שנאמ׳ במיכאל יותר מגבריאל דאלו במיכאל כתי׳ ויעף אלי אחד מן השרפים (ו). ואלו בגבריאל כתי׳ והאיש גבריאל אשר ראיתי בחזון בתחלה מועף ביעף (דניאל ט כא). מאי משמע דהאי אחד מיכאל הוא. אמ״ר יוחנן אתיא אחד אחד כתי׳ הכא ויעף אלי אחד מן השרפים, וכתי׳ התם והנה מיכאל אחד השרים הראשונים בא לעזרני (שם יג). תאנא מיכאל באחת גבריאל בשתים אליהו בארבע מלאך המות בשמונה ובשעת המגפה באחת. ראש השנה. ירושלמי. אמ״ר חייא שמות החדשים עלו מבבל; בראשונה בירח האיתנים, שבו נולדו אבות ומתו ונפקדו אימהות. בראשונה בירה בול, שבו העלה הארץ נובל והארץ עשויה בולות בולות שבו בוללין לבהמה מתוך הבית. בראשונה בירח זיו, שבו זיווי של עולם הצמחין ניכרין והאילנות ניכרין מכאן ואילך ויהי בחדש כסלו בחדש העשירי הוא חודש טבת. ר׳ שמעון בן לקיש אומ׳ אף שמות מלאכים עלו מבבל. בראשונה שרפים עומדים ממעל לו. ויעף אלי אחד מן השרפים מכאן ואילך והאיש גבריאל (שם ט כא). כי אם מיכאל שרכם (שם י כא). ואלה שמות רבה. ויקחו לי תרומה (שמות כה ב). ר׳ ברכיה פתח לך יי׳ הגדולה והגבורה וגו׳. כי כל בשמים ובארץ (דה״א כט יא). את מוצא כל מה שברא הקב״ה בשמים

למעלן ברא למטן. ברא למעלן זבול שנאמ׳ מזבול קדשך ותפארתך (ישעיה סג טו) ולמטן בנה בניתי בית זבול לך למען (מלכים א ח יג). למעלן ערפל שנ׳ ומשה נגש אל הערפל (שמות כ כא) הבעד ערפל ישפוט (איוב כב יג), ולמטן יי״ אמ׳ לשכון בערפל (מ״א ח יב). למעלן שרפים עומדים (ב) ולמטן עצי שטים עומדים (שמות כו טו—לו ב). למעלן כרובים, יושב הכרובים (ש״א ד ד ושמ״ב ו ב) ולמטן ויהיו הכרובים (שמות לז ט). למעלן והאופנים לעומתן (יחזקאל י יט. יא כב). ולמטן ומעשה האופנים כמעשה אופן המרכבה (מ״א ז לג). למעלן וי״י בהיכל קדשו (חבקוק ב כ) ולמטן היכל יי״ היכל יי״ (ירמיה ז ד). למעלן מלאכי צבאות ידודון (תהלים סח יג) ולמטן יצאו כל צבאות יי״ (שמות יב מא). למעלן פרכת יהי רקיע בתוך המים (בראשית א ו) ולמטן והבדילה הפרכת לכם (שמות כו לג). למעלן בריכה של מים ולמטן כיור של מים. למעלן כסא יי״ בשמים הכין כסאו (תהלים קג יט), ולמטן כסא כבוד מרום מראשון (ירמיה יז יב). למעלן במלקחים לקח מעל המזבח, ולמטן מזבח אדמה תעשה לי (שמות כ כד). עוד בילמדנו. זש״ה וי״י נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו כי עצום וגו׳ (יואל ב יא). הכתוב מדבר במתן תורה. כשבא הקב״ה ליתן תורה לישראל ירדו עמו רכב רבותים שנ׳ רכב אלהים רבותים וגו׳ (תהלים סח יח). ר׳ אבדימי דמן חיפא אמ׳ עשרים ושנים אלף מרכבות מלאכים ירדו עמו לסיני ומה נתן תחלה? קולו, שנא׳ ויהי קולות וברקים (שמות יט טז). משנתן את הקולות נתן את התורה שנ׳ וי״י נתן קולו לפני חילו (יואל ב יא). ד״א וי״י נתן קולו לפני חילו זה ראש השנה שבו תקיעת שופר. לפני חילו אלו ישראל שהן מזדעזעין וחרדין מקול השופר כדי לזכות בדין ביום הכפורים. כי גדול יום יי״ ונורא מאד (שם) זה יום הכפורים שבו ספרי חיים וספרי מתים נחתמין. כי רב מאד מחנהו (שם) אלו המלאכים שמלמדין זכות וחובה. כי עצום עושי דברו (שם) מי עצום מהם עושי דברו. אמ״ר הונא בשם ר׳ אחא אלו ישראל שהקדימו עשייה לשמיעה ואמרו כל אשר דבר יי״ נעשה ונשמע (שמות כד ז). ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. תדע לך בשעה שאמ׳ ישעיה כי איש טמא שפתים אנכי ובתוך עם טמא שפתים אנכי יושב (ה) אמ׳ לו הקב״ה בעצמך אתה רשאי לומר איש טמא שפתים, לישראל אתה אומ׳ בתוך עם טמא שפתים? מה כתי׳ שם ויעף אלי אחד מן השרפים ובידו רצפה, רוץ פה למי שלמד לשון הרע על בני. במלקחים לקח מעל המזבח. מהו במלקחים בשתי מלקחות; הלך המלאך ליטול את הגחלת ונכוה, נטל מלקחת ליטול את הגחלת ונכוה, חזר והביא מלקחת שניה ונתן אחת לתוך אחת ונטל את הגחלת ונתנה על פי ישעיה שנ׳ ויגע על פי ויאמר הנה נגע זה על שפתיך, על שאמ׳ ובתוך עם טמא שפתים. הא למדת גחלת שלא יכול השרף ליטול בידו אלא בשתי מלקחים נתנה על פי ישעיה ולא ניזוק. הוי כי רב מאוד מחנהו. ומי עצום מהם? עושה דברו אלו הצדיקים. וכן את מוצא כשירד האש במתאוים שנ׳ ותבער בם אש יי״ (במדבר יא א) אמ״ר יצחק היה עומד משה רבנו ומשקע ציפי צמר באותה האש והיא משתקעת בארץ שנ׳ ותשקע האש (שם ב). ללמדך שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת. וכן יעקב נטל לשר הגדול ורפשו שנ׳ ויאבק איש עמו (בראשית לב כה), וכשהוצרך נטל מחנות מלאכים ושלחן לשליחותו שנ׳ וישלח יעקב מלאכים (בראשית לב ד).

פרק הרואה. הרואה שעורים בחלום סרו עונותיו שנא׳ וסר עונך וחטאתך תכופר. אמ״ר זירא אנא לא סלקי מבבל לארץ ישראל עד דחזאי שערי בחלמאי. שבת פרק כל כתבי הקדש. אמ׳ רב ואיתימא ר׳ יהושע בן לוי אפילו יחיד המתפלל בערב שבת צריך לומ׳ ויכולו דאמ׳ רב המנונא כל המתפלל ואו׳ ויכולו מעלה עליו הכתוב כאלו נעשה שותף להקב״ה במעשה בראשית; אל תיקרי ויכולו אלא ויכלו. אמ׳ רב חסדא אמ׳ מר עוקבא כל המתפלל בערב שבת ואומ׳ ויכלו שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מניחין ידיהם על ראשו ואומ׳ וסר עונך וחטאתך תכופר.

ח. ואשמע את קול י״י אומר את מי אשלח. ויקרא רבה. קח את אהרן (ויקרא ח ב). הה״ד אהבת צדק ותשנא רשע על כן משחך וגו׳ (תהלים מה ח). ר׳ יורן בשם ר׳ עזריה פתר קריא באברהם אבינו בשעה שבקש רחמים על הסדומיים אמ׳ לפניו רבונו של עולם נשבעת שאין אתה מביא מבול לעולם שנ׳ כי מי נח זאת לי (ישעיה נד ט). מבול של מים אי אתה מביא, אבל אתה מביא מבול של אש. מה אתה מערים על השבועה אם כן לא יצאת ידי שבועה הה״ד חלילה לך מעשות כדבר הזה. אמ׳ לפניו השופט כל הארץ לא יעשה משפט; אם משפט אתה מבקש אין כאן עולם, אם עולם אתה מבקש אין כאן משפט, ואת תפיס חבלא בתרין רישיה, בעית עלמא ובעית דינא, אם לית את מותר ציבחר לית עלמך קאים. אמ׳ לו הקב״ה אברהם אהבת צדק אהבת לצדק את בריותי, ותשנא רשע שנאת לחייבן, על כן משחך אלהים שמן ששון מחברך, מהו מחברך אמ׳ לו חייך שעשרה דורות מנח ועד אצלך עם אחד מהם לא נדבר ועמך נדבר. אחר הדברים האלה היה דבר י״י אל אברם (בראשית טו א). ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר׳ סימון פתר קריא בישעיה. אמ׳ ישעיה מטייל הייתי בבית תלמודי ושמעתי בקולו של הקב״ה אומ׳ את מי אשלח ומי ילך לנו. שלחתי את מיכה היו מכין אותו על הלחי שנ׳ בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל (מיכה ד יד). שלחתי את עמוס והיו קורין אותו פסיליסא; אמרין לא הוה ליה לקודשה בריך הוא על מאן לאשראה שכינתיה אלא על הדין קטיעא לישנא פסיליסא? אמ״ר פנחס למה נקרא שמו עמוס שהיה עמוס בלשונו. מעתה את מי אשלח ומי ילך לנו, ואומ׳ הנני שלהני. אמ׳ לו הקב״ה, ישעיה בני סרבנין הן, טרחנין הן, אם את מקבל עליך להתבזות וללקות מבני אתה הולך בשליחותי ואם לאו אי אתה הולך בשליחותי. אמרתי לו על מנת כן הה״ד גוי נתתי למכים ולחיי למורטים (ישעיה נ ו) ואיני כדאי שאלך בשליחות אצל בניך. אמ׳ ישעיה אהבת צדק אהבת לצדק את בני ותשנא רשע שנאת לחייבן על כן משחך אלהים שמן ששון מחבריך אמ׳ לו חייך שכל הנביאים קבלו נביאות נביא מן נביא, ויאצל מן הרוח אשר עליו, ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע, אבל אתה מפי הקב״ה שנ׳ רוח י״י אלהים עלי וגו׳ (שם סא א). חייך שכל הנביאים מתנבאים נחמות פשטות, ואתה נחמות כפולות עורי עורי (שם נב א). התעוררי התעוררי (שם נא יז). שוש אשיש בי״י (שם סא י). אנכי אנכי (שם נא יב). נחמו נחמו עמי (שם מ א). ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא בר כהנא פתר קרייא באהרן וגו׳.

י. השמן לב העם הזה ואזניו הכבד ועיניו השע. מגלה. תנו רבנן מנין שאומרין אבות ת״ל הבו לי״י בני אלים (תהלים כט א). ומנין שאומרין גבורות ת״ל הבו לי״י כבוד ועוז (שם). ומנין שאומרין קדושת השם ת״ל הבו לי״י

כבוד שמו (שם ב). מה ראוי לומר בינה שנ׳ והקדישו את קדוש יעקב ואת אלהי ישראל יעריצו. (ישעיה כט כג) וסמיך ליה וידעו תועי רוח בינה (שם כד). מה ראוי לומר תשובה אחר בינה דכתי׳ השמן לב העם הזה וגו׳. ולבבו יבין ושב ורפא לו. אי הכי לימא רפואה בתר תשובה, לא סלקא דעתך דכתי׳ וישוב אל י״י וירחמהו ואל אלהינו כי ירבה לסלוח (ישעיה נה ז), אלמא בתר תשובה סליחה היא מאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי כתי׳ קרא אחרינא הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי (תהלים קג ג) למימרא דרפואה בתר סליחה היא; אלא הא כתי׳ ושב ורפא לו, ההוא רפואה לא רפואה דתחלואים היא אלא רפואה דסליחה היא. ומה ראוי לומר גאולה בשביעית. אמ״ר חייא בר אבא מתוך שישראל עתידין ליגאל בשביעית לפיכך קבעוה בשביעית, והא אמ׳ מר בששית קולות בשביעית מלחמות במוצאי שביעית בן דוד בא, מלחמות נמי אתחלתא דגאולה היא ואתחלתא דגאולה מיהא בשביעית הויא. ומה ראוי לומר רפואה בשמינית אמ״ר חייא ואיתימ׳ ר׳ לוי מתוך שניתנה מילה בשמיני שצריכה רפואה לפיכך קבעוה בשמינית. ומה ראוי לומר ברכת השנים בתשיעית אמ״ר אלכנסדראי כנגד מפקיעי שערים דכתי׳ שבור זרוע רשע ורע תדרוש רשעו וגו׳ (תהלים יט ו). ודוד [אמ׳] כי אמרה בפרשה תשיעית אמרה. ומה ראוי לומ׳ קבוץ גליות אחר, ברכת השנים שנא׳ ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא (יחזקאל לו ח). וכיון שנתקבצו גליות נעשה דין ברשעים שנ׳ ואשיבה ידי עליך וגו׳ (ישעיה א כה) ואשיבה שופטיך כבראשונה (שם כו). וכיון שנעשה ברשעים כלו המינין וכולל זדים עם המינין שנ׳ ושבר פושעים וחטאים יחדו (שם כח). וכיון שכלו המינין מתרוממות קרנות הצדיקים שנ׳ וכל קרני רשעים אגדע תרוממנה קרנות צדיק (תהלים עה יא), וכולל גרים עם הצדיקים דכתי׳ מפני שיבה תקום וגו׳ (ויקרא יט לב), וסמיך ליה וכי יגור אתך גר (שם לג). והיכן מתרוממות קרנות הצדיקים, בירושלים שנ׳ שאלו שלום ירושלים (תהלים קכב ו). כיון שבאו לירושלים בא דוד שנ׳ אחר ישובו בני ישראל ובקשו את י״י אלהיהם ואת דוד מלכם (הושע ג ה). וכיון שבא דוד באת תפלה שנא׳ והביאתים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי. וכיון שבאת תפלה באת עבודה שנ׳ עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי (ישעיה נו ז). וכיון שבאת עבודה באת הודאה שנא׳ זובח תודה וגו׳ (תהלים נ כג). ומה ראוי לומר ברכת כהנים אחר הודאה שנ׳ וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם וירד מעשות החטאת וגו׳ (ויקרא ט כב). וליאמרה מיקמי עבודה; מי כתי׳ לעשות, מעשות כתי׳; ולימרה בתר עבודה לא ס״ל דהא כתי׳ זובח תודה. ומאי חזית דסמכת אהאי סמוך אהאי. מסתברא עבודה והודאה חדא מילתא הוא. ומה ראוי לומר שים שלום אחר ברכת כהנים שנ׳ ושמו את שמי על בני ישראל ואני אברכם (במדבר ו כו). וברכה דהקב״ה שלום שנא׳ י״י יברך את עמו בשלום (תהלים כ יא). מכאן ואילך אין לך רשות לספר בשבחו של הקב״ה דאמ״ר אלעאי מאי דכתי׳ מי ימלל גבורות י״י וגו׳ (תהלים קו ב) למי נאה למלל גבורות י״י, למי שיכול להשמיע כל תהלתו. ראש השנה. אמ״ר יוחנן גדולה תשובה שמקרעת גזר דינו של אדם שנ׳ השמן לב העם הזה וגו׳. ולבבו יבין ושב ורפא לו. אמ׳ ליה רב פפא לאביי ודילמא קודם גזר דין, אמ׳ ליה ושב ורפא לו [אמ׳ ליה רב פפא לאביי ודילמא קודם גזר דין אמ׳ ליה ושב ורפא לו] כתי׳, אי זהו דבר שצריך רפואה הוי אומ׳ זה גזר דין.

מיתבי השב בנתים מוחלין לו, לא שב בנתים אפילו הביא כל אילי נביות שבעולם אין מוחלין לו; לא קשיא, הא ביחיד הא בצבור וכו׳.

יג. ועוד בה עשיריה ושבה והיתה לבער. סוף מסכת כתובות. אמ״ר זירא אמ׳ רבה בר ירמיה דור שבן דוד בא בו קטגוריא בתלמידי חכמים. כי אמריתה קמיה דשמואל אמ׳ צירוף אחר צרוף שני׳ ועוד בה עשיריה ושבה והיתה לבער. תני רב יוסף בזוזי ובזוזי דבזוזי.

ז.

א. ויהי בימי אחז בן יותם בן עזיהו. ויקרא רבה. ר׳ תנחומא ור׳ חייא רבה אמרין לה ור׳ ברכיה בשם ר׳ אלעזר המודעי המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה כל מקום שנ׳ ויהי צרה הוא. ר׳ ישמעאל בר נחמן בשם ר׳ נתן המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה כל מקום שנאמ׳ ויהי צרה הוא. ר׳ ישמעאל בר נחמן המדרש הזה עלה בידינו מן הגולה כל מקום שנאמ׳ ויהי בימי צרה הוא. אמ״ר ישמעאל בר נחמן והמשה בימיהין. ויהי בימי אמרפל (בראשית יד א). מה צרה היתה שם עשו מלחמה את ברע וכו׳. (משל) לאוהבו של מלך שנכנס למדינה בשבילו היה המלך נזקק לאותה מדינה, באו ברבריים ונזדווגו לו; וכיון שבאו ברבריים ונזדווגו לו אמר ווי שאין המלך נזקק למדינה כמו שהיה. כך אברהם אוהבו של הקב״ה היה וכתוב בו ונברכו בך, ובשבילו היה הקב״ה נזקק לכל העולם; באו כשדים ונזדווגו לו, אמרו לו ווי שאין המלך נזקק לעולמו כמות שהיה. הה״ד וישובו ויבאו אל עין משפט היא קדש (בראשית יד ז). אמ״ר אחא לא בקשו להזדווג אלא לגלגל עינו של עולם, עין שעשתה מדת הדין בעולם בקשו להסמותה. היא קדש. אמ״ר אחא הוא כתי׳ הוא שקדש שמו של הקב״ה וירד לכבשן האש, כיון שראו שבאו ברבריים ונזדווגו לו התחילו צווחין ויהי בימי אמרפל. ויהי בימי אחז בן יותם בן עוזיהו (ישעיה ז א). מה צרה היתה שם? ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה (שם ט יא). למלך שמסר את בנו לפדגוגו והיה פדגוג שונא אותו, אמר אם אני הורג אותו עכשיו ונמצאתי מחוייב למלך, אלא הריני מושך מיניקתו ממנו והוא מת מאיליו, כך אמר אחז אם אין גדיים אין תישים, אם אין תישים אין צאן, אם אין צאן אין רועה, ואם אין רועה אין עולם, כך אמר אחז אם אין קטנים אין תלמידים, ואם אין תלמידים אין חכמים, ואם אין חכמים אין תורה, ואם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות, ואם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב״ה משרה שכינתו בעולם, מה עשה עמד ונעל כל בתי כנסיות ובתי מדרשות הה״ד צור תעודה התום תורה בלמודי (ישעיה ח טז). ר׳ הוניא בשם ר׳ אלעזר. למה נקרא שמו אחז על שם שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות. ר׳ יעקב בר בעיי בשם ר׳ אחא שמע לה מן הדין קרא וחכיתי לי״י המסתיר פניו מבית יעקב (שם יז), אין לך שעה קשה כאותה שעה שכתוב ואנכי הסתר אסתיר פני מהם ביום ההוא (דברים לא יח). מאותה שעה וקויתי לו. כי לא תשכח מפי זרעו (שם כא), ומה הועיל? הנה אנכי והילדים אשר נתן לי אלהים לאותות ולמופתים בישראל (ישעיה ח יח). וכי ילדיו היו והלא תלמידיו היו, אלא מכאן לתלמידו של אדם נקרא בנו. כיון שראו הכל שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות

התחילו צווחין ווי, ויהי בימי אחז. ויהי בימי יהויקים בן יאשיהו מלך יהודה (ירמיה א ג). מה צרה היתה שם? ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו וכו׳ (שם ד כג). ויהי בימי אחשורוש (אסתר א א) מה צרה היתה שם? להשמיד להרוג את כל היהודים (שם ג יג). למלך שהיה לו כרם וכו׳. ויהי בימי שפוט השופטים (רות א א). ומה צרה היתה שם? ויהי רעב בארץ (שם). למדינה שהיתה חייבת ליפס למלך וכו׳. ויהי בימי אחז בן יותם. אמ״ר הושעיה אמרו מלאכי השרת לפני הקב״ה רבונו של עולם ווי שמלך אחז אמ׳ להם בן יותם הוא ואיני יכול לפשוט בו ידי:

ב. **ויגד לבית דוד לאמר וגו׳. וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי היער מפני רוח.** בראשית רבה. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר אומרין לפרת מפני מה אין קולך הולך? אומ׳ להם איני צריך, מעשי מודיעין אותי. אדם נוטע בי נטיעה והיא עושה לשלשים יום, זרע בי ירק והוא עומד לשלשה ימים. ואמרין להדקל למה קולך הולך? אמ׳ להם הלואי שקולי נשתמע ונראה. אומרין לאילני מאכל מפני מה אין קולכם הולך? אומרין אין אנו צריכין, פירותינו מעידין עלינו. אומרין לאילני סרק מפני מה קולכם הולך? אומרין הלואי נשמע קולנו ונראה. אמ״ר הונא לא מן השם הוא זה, אלא אילני מאכל על ידי שהן כברין בפירותיהן לפיכך אין קולן הולך, אילני סרק על ידי שהן קלין לפיכך קולן הולך שנ׳ וינע לבבו ולבב עמו כנוע עצי היער מפני רוח.

ג. **ויאמר ײ אל ישעיהו צא נא לקראת אחז.** פרק חלק. שלשה מלכים וארבע הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא ואלו הן: ירבעם אחאב ומנשה. ר׳ יהודה אומ׳ מנשה יש לו חלק לעולם הבא שנ׳ ויתפלל אל ײ ויעתר לו וישיבהו ירושלם למלכותו (ד״ה ב׳ לג). אמרו למלכותו השיבו ולחיי העולם (לא) השיבו. וארבעה הדיוטות בלעם דואג ואחיתופל וגחזי וכו׳. ומפני מה לא מנו את אחז? אמר רב ירמיה בר אבא מפני שמוטל בין שני צדיקים בין יותם לחזקיהו דכתי׳ בימי עזיהו יותם אחז יחזקיהו מלכי יהודה. רב יוסף אמ׳ מפני שהיה לו בשת פנים מישעיה דכתי׳ ויאמר ײ אל ישעיהו צא נא לקראת אחז וגו׳. מאי אל מסלת שדה כובס אמ׳ רבא דכבשינהו לאפיה. ואיכ׳ דאמרי אובלא דקצרי סחף ארישה. מפני מה לא מנו את אמון? מפני כבודו של יאשיהו. מנשה נמי לא לימנייה; מפני כבודו של חזקיהו, ברא מזכה לאבא אבא לא מזכה ברא כדתניא ואין מידי מציל (דברים לב לט) אין אברהם מציל את ישמעאל ואין יצחק מציל את עשו. השתא דאתית להכי אחז נמי לא לימנייה מפני כבודו של חזקיהו. ויקרא רבה. בר קפרא אמ׳ אחז וכל מלכי ישראל [וכו׳ למעלה בפסוק חזון ישעיהו.]

ו. **נעלה ביהודה ונקיצנה.** ירושלמי ע״ז. לפני אידיהן של גוים שלשה ימים וכו׳. ר׳ חמא בר עוקבא שמע כולהון מיכא והביאו לבקר זבחיכם לשלשת ימים מעשרותיכם (עמוס ד ד). אמ׳ ליה ר׳ יוסי אין כיני אפילו בגליות, דתני נחום המדי אומ׳ יום אחד בגליות אסור. מייכדון תמן בדקו ומצאו שעושין צרכיהם ביום אחד, ברם הכא בדקו ומצאו שעושין צרכיהם לשלשה ימים ואסרו להם שלשה ימים. מה מקיים ר׳ יוסי אהן קרייא והביאו לבקר זבחיכם. במלכות ירבעם הכתוב מדבר; כיון שמלך ירבעם על ישראל התחיל מפתה את ישראל אומ׳ להם בואו ונעבור ע״ז ותרגית ההי״ד נעלה ביהודה ונקיצנה ונבקיענה אלינו ונמליך מלך בתוכה את בן טבאל. אמ״ר

אבהו חוזרני על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו טבאל. אלא שעושה טובה עם ע(ו)בדיו. התורה אמרה ובהור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש"א ב כח). ובע"ז כתיב ויעש כהנים מקצות העם (מ"א יב לא) אמ"ר אלא מן הקוצים שבעם. התורה אמרה ולא ילין חלב חגי (שמות כג יח). ובע"ז והביאו לבקר זבחיכם (עמוס ד ד). התורה אמרה ביום זבחיכם יאכל (ויקרא יט ו) ובע"ז לשלשת ימים מעשרותיכם (עמוס ד ד). התורה אמרה לא תשחט על חמץ (שמות לד כה) ובע"ז וקטר מחמץ תודה (עמוס ד ה). התורה אמרה כי תדור נדר לי"י אלהיך לא תאחר לשלמו (דברים כג כב). ובע"ז קראו נדבות השמיעו וכו'.

ז. כה אמר י"י לא תקום ולא תהיה. סדר עולם. ויהי בימי אחז בן יותם בן עזיהו וגו' (א). ויוגד לבית דוד לאמר וגו' (ב) ויאמר י"י אל ישעיהו צא נא לקראת אחז (ג). ואמרת אליו השמר והשקט (ד). יען כי יעץ עליך ארם רעה (ה). נעלה ביהודה ונקיצנה וגו' (ו). כה אמר י"י אלהים לא תקום ולא תהיה. באותה שעה לקח אחז את כל הכסף ואת כל הזהב הנמצא באוצרות בית י"י וישלח למלך אשור שחד. וישלח אליו מלך אשור ויעל על דמשק ויתפשה ויגלה קירה ואת רצין המית. בשנת עשרים לפקח בא תגלת פלאסר מלך אשור ויקח את עיון ואת דן וגו'. ויגלם אשור. נטל עגל הזהב שבדן והלך לו. וכן הוא אומר ויבא אליו תלגת פלנאסר מלך אשור ויצר לו ולא חזקו (דה"ב כח ב). כי חלק אחז את הכסף ואת הזהב הנמצא באוצרות בית י"י ואת בית המלך והשרים ויתן למלך אשור ולא לעזרה לו (שם כא). כי שמע מה שאמ' לו הנביא לא תקום ולא תהיה.

ח. כי ראש ארם דמשק וראש דמשק רצין וגו'. סדר עולם. ר' יוסי אומ' שבועים שבעים, משחרב בית המקדש ראשון עד שחרב האחרון שבעים שנה לחורבנו וארבע מאות ועשר לבנינו. ומה ת"ל שבועים שבעים אלא שהיתה גזורה קודם שבעים. וכן הוא או' והיו ימיו מאה ועשרים שנה. (בראשית ו ג) ואומ' בשנת שש מאות שנה לחיי נח (שם ז יא). אפשר לומר כן אלא שהיתה גזורה קודם לעשרים שנה. וכן הוא או' ובעוד ששים וחמש שנה יחת אפרים מעם. ואומ' בשנת ארבע לאחז. אפשר לומר כן אלא שהיתה גזרה גזורה בימי עמוס שנתים לפני הרעש. (שנאמר) וישראל גלה יגלה מאדמתו.

י. ויוסף י"י דבר אל אחז לאמר. יא. שאל לך אות מעם י"י אלהיך וגו'. מדרש תלים. אמ"ר יוחנן שלשה בני אדם אמ' להם הקב"ה שאל. שלמה ואחז ומלך המשיח. שלמה שנ' בגבעון נראה י"י אל שלמה ויאמר לו שאל מה אתן לך (מ"א ג ה) אחז שנ' שאל לך אות מעם י"י אלהיך. ולמה נקרא שמו אחז שאחז אותו מלהביא תורה לעולם. ד"א שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות מלעסוק בתורה. מלך המשיח שנ' שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב ח). אמ"ר שמואל בר נחמני למדנו שנים מן אגדה אברהם יעקב. אברהם שנ' י"י אלהים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי (בראשית טו ב). מכלל שאמ' לו שאל. יעקב שנ' אם היה אלהים עמדי ושמרני וגו'. (שם כח כ) וכל אשר תתן לי וגו' (שם כב). מכלל שאמ' לו שאל. וכן הוא אומ' חיים שאל ממך נתת לו (תהלים כא ה) ומה שאלה שאל. שיהיו ישראל חיים וקיימים לעולם.

יב. ויאמר אחז לא אשאל ולא אנסה את י"י. תנחומא. וירא י"י כי

שנואה לאה (בראשית כט לא). זש״ה היתה לי נחלתי כאריה ביער נתנה וגו׳. על כן שנאתיה (ירמיה יב ח). היאך? ראה הקב״ה שעתידה לאה להוליד בנים רשעים וקראה שנואה ואלו הן הרשעים יהורם יואש אחז מנשה אמון יהויקים צדקיהו. יהורם כתיב ויעש הרע בעיני י״י. אחז ראה מה כתיב בו ולא עשה הישר בעיני י״י כדוד אביו (מ״ב טז ב). אמר לו ישעיה שאל לך אות מעם י״י אלהיך. אמר יודע אני שיש בו כח לעשות אבל איני מבקש שיכבד בשבילי שנ׳ ויאמר אחז לא אשאל ולא אנסה את י״י. יואש אחרי מות יהוידע כתיב בו, וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם (ד״ה ב׳ כד יז), ויעזבו את בית י״י (שם יח). מנשה, וישם את פסל הסמל אשר עשה בבית האלהים (שם לג ז). אמון, שנ׳ ולכל הפסילים אשר עשה מנשה אביו זבח אמון (שם כב). יהויקים מה כתיב בו ויתר דברי יהויקים ותועבותיו אשר עשה והנמצא עליו (שם לו ח) שמאס במילה ומשך ערלה ושנכנס בפתח שיצא. צדקיהו ויעש הרע בעיני י״י לא נכנע מלפני ירמיה הנביא (ד״ה לו יב), הרי שבעה רשעים לפיכך הנביא צווח, אמללה יולדת השבעה וגו׳ (ירמיה טו ט).

יד. לכן יתן אדני הוא לכם אות הנה העלמה הרה. עמנו אל וגו׳.

ואומר ואקרב אל הנביאה וגו׳. קרא שמו מהר שלל חש בז (ישעיה ח ג). ואלה שמות. אמר הקב״ה לישעיה האחת קרא שמו מהר שלל חש בז. שהש ומהר לבוז שללם. והאחת נקרא שמו עמנואל. לומר שאנו עמו שנאמר עמו זרוע בשר ועמנו י״י אלהינו (ד״ה ב׳ לב ח). [וכו׳ בפסוק ויצא מלאך י״י וכו׳].

טו. חמאה ודבש יאכל לדעתו מאוס ברע. במדבר סיני רבה. מי הקדימני ואשלם (איוב מא ג). מדבר באברהם שמעצמו הכיר להקב״ה. כמה דתימר מדרכיו ישבע סוג לב (משלי יד יד), מהו מדרכיו ישבע סוג לב, ר׳ אבא בר כהנא אמר אותו הלב שהוא מלא סיגים מדרכיו עתיד להשתבע. ומעליו איש טוב, זה היה (אברהם) אבינו שהכיר מעצמו להקב״ה. ולא היה אדם שלמד אותו היאך להכיר את המקום אלא הוא מעצמו, וזה אחד מארבעה בני אדם שמעצמם הכירו להקב״ה: איוב הכיר מעצמו הקב״ה; מנין, שכן הוא אומר מחקי צפנתי אמרי פיו (איוב כג יב). חזקיה מלך יהודה אף הוא מעצמו הכיר הקב״ה, מנין, שכן כתיב עליו חמאה ודבש יאכל לדעתו מאוס ברע ובחור בטוב, ומלך המשיח מעצמו הכיר להקב״ה, וכן אברהם. אמר לו הקב״ה אברהם העליונים והתחתונים שלי הם שנ׳ תחת כל השמים לי הוא (שם מא ג), ואומר לי״י הארץ ומלואה (תהלים כד א), ואתה הודעת שמי בעולם, חייך שאני מקנה את העליונים והתחתונים שנ׳ ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ (בראשית יד יט). הוי מי הקדימני ואשלם, למה, תחת כל השמים לי הוא.

יח. והיה ביום ההוא ישרוק י״י לזבוב. ואלה שמות. וכי ימכור איש את בתו לאמה (שמות כא ז), ומכה אביו ואמו (שם טו), ומה ענין אלו לעליון (צ״ל לאלו) אמר להם הקב״ה, קניתי אתכם במצרים בעשר מכות שהראיתי שנא׳ נפלאים מעשיך וגו׳ (תהלים קלט יד), כשם שאתם מצווין לא תעבוד באחיך יותר משש שנים, שלא בראתי העולם אלא לששת ימים, לפיכך נתתי לך שש שנים שתהא רשאי לעבוד בעבד עברי שש שנים. וכי ימכור איש את בתו לאמה, בת אחת היתה לי ומכרתיה לכם לאמה, שאין אתם מוציאין אותה אלא

חבושה בארון שנ׳ לא תצא כצאת העבדים (שמות כא ז), נהגו בה בכבוד ששביתם אותה מאצלי שנ׳ עלית למרום שבית שבי (ד״ה ב׳ כח יז). וכן דוד משבח הללו יה כי טוב זמרה אלהינו (תהלים קמז א). ר׳ שמואל אומר הזהיר הקב״ה קל בחמור, שהרבה אזהרות יש כאן כגון מכה אביו ואמו. אמר הקב״ה חם אבי כנען לא הכה אלא ראה בלבד ונכשל הוא ובניו לעולם, המכה והמקלל על אחת כמה וכמה. ומי הן? אלו עשרת השבטים שלא רצו ליתן (עולו) של הקב״ה עליהם ובא סנחריב והגלם. משל למלך שהיה לו עשרה בנים ומרדו בו ובטלו דיטגמאות שלו. אמר להם כישם שבטלתם שלי כך אני משלח לזבוב. כך עשרת השבטים מרדו בהב״ה ובטלו את התורה שנ׳ כחשו בי״י ויאמרו לא הוא; הביא עליהם הזבוב שנ׳ ישרוק י״י לזבוב (ירמיה ה יב) זה סנחריב. הוי אם בטלו ישראל את המצות כאלו מקללין אב ואם. ואין אב אלא הקב״ה שנ׳ ועתה י״י אבינו אתה (ישעיה סד ז), ואם זו התורה שנ׳ ואל תטוש תורת אמך, (משלי א ח — ו כ), והיא מגדלת בסיני שנ׳ בדרך חכמה הוריתיך (שם ד יא). תנחומא. בכל הקב״ה עושה שליחותו, ולא ברא דבר אחד לבטלה. פעמים שעושה שליחותו על ידי צפרדע ופעמים על ידי יתוש ופעמים על ידי צרעה ופעמים על ידי עקרב. אמ״ר חנן דצפרי, מעשה בעקרב שהלך לעשות שליחותו של הקב״ה בעבר הירדן, וזמן לו הקב״ה צפרדע אחת ועבר עליה והלך אותו עקרב ועקץ את האדם ומת. ומעשה בקוצר אחד שהיה מעמר וקוצר בבקעת בית טופה, כיון שבא השרב נטל עשב וקשרו בראשו, ואתא עליה חד חויא גיבר קם קטליה. עבר עליה חד חבר חמא חויא קטיל, אמר ליה הדין חויא מאן קטליה. אמר ליה אנא. איסתכל בעשבא דברישיה, אמר ליה מרים את עישבא דברישך ואת משביה; עבד הכי קרב לגביה לא הספיק ליגע בו עד שנשר איברים איברים. ר׳ ינאי היה יושב ופושט בפתח עירו ראה נחש מרתיח: בא לעירו, מן דמוקמין ליה מן הכא, אזיל מן הכא מן דמוקמין ליה מן הכא אזיל מן הכא, אמר כמדומה אני שזה הולך לעשות שליחותו. כיון שנכנס לעיר נפל הברה בעיר פלו׳ בן פלני נשכו נחש ומת. ר׳ יצחק בן אלעזר הוה מטייל בשוניתא דקסרי, מצא קולית אחת מושלכת בדרך, הוה מצנע לה מן הכא הדר משכח לה מן הכא, אמר כמדומה אני שזו מותקנת לעשות שליחותה. בתר יומין עבר ברדלס מן מלכותא נכשל בה נפל ומת. בדקו אחריו ומצאו בידו כתבין בישין מישראל. מעשה בשני בני אדם שהיו מהלכין בדרך אחד פקח ואחד סומא. ישבו לאכול פשטו ידיהם לעשבי השדה ואכלו, זה שהיה פקח נסתמא וזה שהיה סומא נתפקח לא זזו משם עד שזה נסמך על זה שהיה הוא סומכו. ומעשה באחד שהיה הולך מארץ ישראל לבבל כשהיה אוכל לחם ראה שני צפרים מתנצין זה עם זה, הרג אחד מהם את חברו, הלך והביא עשב והניחו על פיו והחיהו. הלך אותו האיש נטל את העשב שנפל מן הצפור והלך להחיות בו את המתים; כיון שהגיע לסולמה של צור מצא ארי מושלך ומת בדרך, הניח העשב על פיו והחיהו, עמד הארי ואכלו. מתלא אמר טב לביש לא תעביד ובישא לא מטי לך. מעשה בשיחין בסומא אחד שירד במים לטבול נזדמנה לו בארה של מרים ונתרפא. טיטוס הרשע נכנס לבית קדשי הקדשים, כשהוא מחרף ומגדף עמד וגרר את הפרוכת, ונטל ספר התורה והציעה והביא שתי זונות ועבר עליהן, ושלף חרבו וקצץ את הספר, נעשה נס התחיל דם מבצבץ ממנו. התחיל

משתבה ממנו לומר שעצמו הרג, התחיל מתגבר והולך. כיון שהגיע לים היה הים הולך וסוער. אמר אלהיהם של אלו אין גבורתו אלא בים, עכשו אם הוא רוצה נעלה ליבשה נראה מי נוצח. אמר לו הקב״ה רשע בן רשע, בריה פחותה וקלה שבבריותי אני משלה בך לבערך מן העולם, נכנס יתוש בחוטמו ומת במיתה משונה. ולמה נקרא שמה בריה שפלה על שמכנים ואינו מוציא. ופעמים על ידי צרעה שנ׳ ושלחתי את הצרעה לפניך (שמות כג כח) אמרו רבותי׳ כששלח הקב״ה את הצרעה לפני ישראל להרוג את האמוריים ראה מה כתיב בהם ואנכי השמדתי את האמורי מפניכם אשר כגובה ארזים גבהו וגו׳ (עמוס ב ט), היתה נכנסת לתוך עינו של ימין ושופכת אירסה והיה מתבקע ונופל ומת. שכן דרכו של הקב״ה לעשות שליחותו על ידי דברים קלין לכל המתגאין עליו שולח להם בריה קלה להפרע מהם, להודיען שאין גבורתן ממש. ולעתיד לבא עתיד הקב״ה להפרע מן האומות על ידי דברים קלים שנ׳ והיה ביום ההוא ישרוק יי׳ לזבוב אשר בקצה יארי מצרים ולדבורה אשר בארץ אשור ובאו ונחו כלם בנחלי הבתות (יט). ילמדנו. מעשה באנטונינוס שבא לקסרין ושלח אחר רבנו והלך עמו ר׳ שמעון בנו ור׳ חייא הגדול. ראה שם ר׳ שמעון לניון אחד נאה ומשובח ראשו מגיע לידם של עמודים אמר לו ר׳ חייא ראה כמה פטומין עגלים של עשו [וכו׳ בפסוק כל הגוים כאין נגדו.]

יט. ובאו ונחו כלם בנחלי הבתות וגו׳. בפסוק תחת הנעצוץ (ישעי׳ נה יג).

כ. ביום ההוא יגלח יי׳ בתער השכירה. פרק חלק. אמ״ר אבהו אלמלא מקרא כתוב אי איפשר לאמרו, ביום ההוא יגלח יי׳ בתער השכירה בעברי נהר במלך אשור את הראש וגו׳, אתא קודשא בריך הוא ואידמי ליה כגברא סבא ואמר ליה, כי אתית למלכי מזרח ומערב דאיתיתינהו לבניהו וקטלתינהו מאי אמרת להו, אמר ליה אנא בהאי פחדא קא יתיבנא. אמר ליה ומאי אעביד, אמ׳ ליה זיל שני נפשך, אמ׳ ליה ובמאי אישני, אמ׳ ליה זיל איתי מספרא ואינדע רישך ודקנך. אמ׳ ליה ומהיכא איתייה, אמ׳ ליה עול לההוא ביתא ואיתא לי מספרא. אזל לההוא ביתא ואשכחינהו למלאכי השרת דאידמו ליה בגברי והוו קא טחני קשיאתא. אמ׳ להו הבו לי מספרא, אמ׳ ליה טחין חד גריוא דקשיתא וניתן לך מספרא. בהדי דקא אתי משך ליה. אמ׳ ליה זיל ואיתי לי נורא, אזל ואיתי ליה נורא. בהדי דקא גריד איתליה ליה נורא בריקניה והיינו דכתיב וגם את הזקן תספה (שם). אמר רב פפא הינו דאמרי אינשי גרדתיה לארמאה ושפר ליה איתלי לא שבעת חוכא מיניה. אזל אשכח חד דפא מתיבותא דנח, אמ׳ הינו אלהא רבא דשיזביה לנח מטופנא, אי אזיל ההוא גברא ומצלח מקריבנא להו לתרין בני קמך. שמעוה בניה וקטלוה והינו דכתי׳ ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו וגו׳ (ישעיה לז לח).

כא. והיה ביום ההוא יחיה איש וגו׳. סיפרי. וראשית גז צאנך תתן לו. (דברים יח ד), כמה צאן יהיו לו ויהא חייב בראשית הגז בית שמאי אומ׳ שתים שנ׳ והיה ביום ההוא יחיה איש עגלת בקר ושתי צאן. בית הלל אומ׳ חמש שנא׳ וחמש צאן עשויות. (ש״א כה יח) ר׳ עקיבא אומ׳ ראשית הגז שתים צאנך ארבע תתן לו חמש. [עוד בפסוק וסוכה תהיה לצל יומם:]

כג. והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף

בסוף. פרק חלק. מאי וחבל עול מפני שמן (ישעיה י כז). אמ״ר יצחק נפחא חובל עולו של סנחריב מפני שמנו של חזקיה שהיה דולק בבתי כנסיות ובתי מדרשות. מה עשה, נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמ׳ כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפטרס ולא מצאו איש ואשה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה. ועל אותו הדור הוא אומ׳ והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף צאן וגו׳:

כה. וכל ההרים אשר במעדר יעדרון לא תבא שמה יראת שמיר ושית.

נזיר ירושלמי. נזיר היה שמואל כדברי ר׳ נהוראי שנא׳ ומורה לא יעלה על ראשו (ש״א א יא), נאמר בשמשון מורה ונאמר בשמואל מורה, מה מורה האמורה בשמשון נזיר אף מורה האמורה בשמואל נזיר. אמ״ר יוסי והלא אין מורה אלא של בשר ודם אמ׳ לו ר׳ נהוראי והלא כבר נאמר, ויאמר שמואל איך אלך ושמע שאול והרגני (שם טז ב), שכבר היה עליו מורה של בשר ודם. אמ״ר ינאי כתי׳ וכל ההרים אשר במעדר יעדרון לא תבא שמה יראת שמיר ושית. מה הדין טורא דחיל מן הדין פרזלא אף הדין שערא דחיל מן הדין פרזלא:

ח.

א. ויאמר ײ אלי קח לך גליון וכו׳: ב. ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו. (פסיקתא) אמ״ר שמואל בר נחמני ד׳ הן הבאין ממשפחת נטויה, פנחס ואוריה ירמיה ויחזקאל. פנחס את מוצא כשבא ליחס את ישראל אמרו לו, אתה בא ליחסנו! אלעזר אביך למי היה נשוי, לא לבתו של פוטיאל? כיון שראה הקב״ה שהיו מזלזלין בו, התחיל ליחסו פנחס בן אלעזר בן אהרן הכהן, כהן בן כהן קנאי בן קנאי. וכך היו אומ׳ לאוריהו, לא גבעוני הוא? דכתי׳ וגם איש היה מתנבא בשם ײ אוריהו בן שמעיהו מקרית היערים (ירמיה כו כ), וכתי׳ ועריהם גבעון והכפירה ובארות וקרית יערים (יהושע ט יז); בא הכתו׳ ליחסו: ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן. אף יחזקאל, אמרו, לא מבני בניה של רחב הזונה הוא שבא להוכיחנו? בא הכתוב ויחסו, היה היה דבר ײ אל יחזקאל בן בוזי הכהן (יחזקאל א ג). וירמיהו, אמרו, לא מבני בניה של רחב הזונה הוא? בא הכתוב ויחסו, דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות (ירמיה א א). רבתי. וכבר היה רבן גמליאל ור׳ יהושע ור׳ אלעזר בן עזריה ור׳ עקיבא נכנסין לרומי ושמעו קול המונה של רומי מפסילוס ברחוק מאה ועשרים מיל, התחילו הן בוכין ור׳ עקיבא משחק. אמרו לו, עקיבא אנו בוכים ואתה משחק. אמר להם, ומפני מה אתם בוכין? אמרו לו לא נבכה, שהללו גוים עובדי ע״ז יושבין בטח והשקט, ובית הדום רגלי אלהינו היה לשרפת אש ומדור לחית השדה ולא נבכה, אמ׳ להם לכך אני משחק, אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. ושוב פעם אחרת היו עולין לירושלם. כיון שהגיעו לצופים, קרעו בגדיהם; הגיעו להר הבית וראו שועל אחד יוצא מבית קדשי הקדשים. התחילו הן בוכין ור׳ עקיבא משחק. אמרו לו, עקיבא, לעולם אתה מתמיה עלינו, אנו בוכין ואתה משחק. אמ׳ להם ולמה אתם בוכין. אמרו לו, מקום שכתוב

בו והזר הקרב יומת (במדבר א נא). והרי שועל יוצא ממנו, ועליו נתקיים הפסוק על הר ציון ששמם שועלים הלכו בו (איכה ה יח), ולא נבכה. אמר להם, אף אני לכך אני משחק; הרי הוא אומ׳ ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריהו בן יברכיהו, וכי מה ענין אוריה אצל זכריה, והלא אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? אלא תלה הכתו׳ נבואת זכריה בנבואת אוריה. באוריה כתי׳ לכן בגללכם ציון שדה תחרש (ירמיה כו יח), ובזכריה כתי׳ עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלם (זכריה ח ד), וכתי׳ ורחובות העיר ימלאו ילדים וילדות (שם ה). אמר הקב״ה הרי לי שני עדים אלו; אם קימין דברי אוריה יהיו דברי זכריה קימין, ואם יבטלו דברי אוריה יבטלו דברי זכריה, ושמחתי שנתקיימו דברי אוריה ולסוף דברי זכריה עתידין להתקיים. וכלשון הזה אמרו לו נחמתנו עקיבא נחמתנו תתנחם ברגלי מבשר:

ג. ואקרב אל הנביאה ותהר ותלד בן וגו׳ קרא שמו מהר שלל חש בז. ואלה שמות. שחש ומיהר לבוז שללם. והאחר נקרא שמו עמנו אל לומר שאני עמו שנ׳ עמו זרוע בשר ועמנו יי׳ אלהינו (ד״ה ב לב ה).

ה. ויוסף יי׳ דבר אלי לאמר: ו. יען כי מאס העם הזה את מי השילוח וגו׳. פרק חלק. אמ׳ רב יוסף אלמלא תרגומא דהאי קרא לא ידענא מאי קאמר חלף דקץ עמא הדין במלכותא דבית דוד דמדבר להון בניח כמי שילוח דמדברין להון בנייח ואיתרעיאו ברצין ובר רמליהו ולכן הנה יי׳ מעלה עליהם את מי הנהר העצומים וגו׳. מדרש משלי. צדיק אוכל לשובע נפשו (משלי יג כה), זה הממלא נפשו מדברי תורה, ובטן רשעים תחסר (שם שם), זה שאין דברי תורה בו וכו׳. ד״א צדיק אוכל לשובע נפשו. זה אליעזר שאמר לרבקה הגמיאני נא וגו׳ (בראשית כד יז), גמיאה אחת. ובטן רשעים תחסר, זה עשו הרשע שאמר ליעקב אבינו הלעיטני נא (שם כה ל) (פער פיו אותו רשע כגמל). ד״א צדיק אוכל לשובע נפשו, זו רות המואביה שנא׳ ותאכל ותשבע ותותר (רות ב יד). ובטן רשעים תחסר אלו אומות העולם. ד״א צדיק אוכל לשובע נפשו, זה חזקיה מלך יהודה. אמרו עליו על חזקיהו מלך יהודה שהיה אוכל שני אגודות של ירק, וליטרא אחת של בשר היו מעלין לו בכל יום. ובטן רשעים תחסר, והיו ישראל מליזין אחריו ואומרין זה מלך ורצין מלך ומשוש את רצין וגו׳. מלכות ראויה לרצין ובן רמליה. ההי״ד יען כי מאס העם הזה את מי השלוח ההולכים לאט, זה חזקיה מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל כמקוה של ארבעים סאה, מנין לא״ט! אמר להם הקב״ה אתם אוכלין ושבעין ולכן הנה יי׳ מעלה עליהם את מי הנהר. תנחומא. שיעור מי מקוה ארבעים סאה כנגד מי באר שכתוב וכמה בצים מקוה ארבעת אלפים ושבע מאות וששים. סאה קמ״ד בצים. חלה מ״ג בצים וחומש ביצה. מנין למקוה שצריך ארבעים סאה דכתי׳ מי השילוח ההולכים לא״ט לאט בגימטריא ארבעים. ובפסיקתא דרב כהנא. צדיק אוכל לשובע נפשו וגו׳. יען כי מאס העם הזה את מי השילוח ההולכים לאט. זה חזקיה מלך יהודה שהיה מטהר את ישראל כמקוה של ארבעים סאה מנין לא״ט. אמר להם הקב״ה אכולין את בעיין. ולכן הנה יי׳ מעלה עליהם וגו׳:

ז (יח). ולכן הנה יי׳ מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים את מלך אשור וגו׳. פרק חלק. אמר רב יהודה אמר רב בא עליהם סנחריב מלך אשור בארבעים וחמשה אלף בני מלכים יושבין בקרונות של זהב ועמהם

שגלונות וזונות, ובשמנים אלף גבורים לובשי שריון קליפה, וחמשים אלף תופשי חרבות רצים לפניו, והשאר פרשים. וכן באו על אברהם אבינו וכן עתידין עם גוג ומגוג. במתניתא תאנא אורך מחנהו ארבע מאות פרסה, רוחב צואר סוסיו ארבעים פרסה, סך מחנהו מאתים וששים רבוא ושני אלפים חסר חד. בעי אביי חסר רבוא, או חסר אלפא, או חסר חד? תיקו. תאנא ראשונים עברו (בשחי) שנאמר וחלף ביהודה שטף ועבר. אמצעיים עברו בקומה שנאמר עד צואר יגיע; אחרונים העלו עפר רגליהם [ולא מצאו מים בנהר לשתות עד שהביאו מים ממקום אחר ושתו] שנאמר אני קרתי ושתיתי מים (ישעיה לז כה) והכתי׳ ויצא מלאך י״י ויך במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף, (שם לו) הללו ראשי גייסות הן. א״ר אשי דיקא נמי דכתי׳ לכן ישלח האדון י״י צבאות במשמניו רזון (שם י טו), במשמני דאית בהו. אמר רבינא דיקא נמי דכתי׳ וישלח ה׳ מלאך ויכחד כל גבור חיל נגיד ושר במחנה מלך אשור (דה״ב לב כא) ש״מ:

(ח.) והיה מטות כנפיו וגו׳. מדרש תלים. ויצא מלאך י״י ויך במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף. וכלן דוכין ואפרכין חוץ מן אכלוסיהן. אמרו רבותי׳ לא נשתיירו מהם אלא אלו, שנ׳ והיה מטות כנפיו מלא רחב ארצך עמנו אל, אחד מששים באכלוסין, והמוטה זו של תרנגול, אחד מששים בכנפיו; וכלן מתו. וכמה נשתייר מהם? רב אמר עשרה שנאמר ונער יכתבם, וכמה נער כותב יו״ד וכו׳:

יב. לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר. סנהדרין. מאי קשר רשעים? כי הא דשבנא הוה דריש בתליסר רבוותא, וחזקיה הוה דריש בחד סר רבוואתא, כי אתא סנחריב עלה דירושלם כתב שבנא פיתקא ושדא בגירא. שבנא וסיעתו השלימו, חזקיה וסיעתו לא השלימו, שנ׳ הנה הרשעים ידרכון קשת (תהלים יא ב). הוה קא מסתפי חזקיהו ואמר דילמא חס (ושלום) נטייה דעתיה דקודשא בריך הוא בתר רובא, כיון דרובא מימסרי אי הן נמי מימסר. בא נביא ואמ׳ לו. לא תאמרון קשר לכל אשר יאמר העם הזה קשר, כלומר קשר רשעים הוא וקשר רשעים אינו מן המנין. וכן במדרש תלים. כי הנה הרשעים ידרכון קשת. ר׳ ברכיה בשם ר׳ אבא אמ׳ זה שבנא ויואח. מה עשו? כתבוה אגרת ותחבוה בחץ ופשטיה לסנחריב בעד החלון, וכתבו בה כל ישראל מבקשין להשלים לך וחזקיה וישעיה אין מניחין לנו. לירות במו אפל לישרי לב. זה חזקיה וישעיה. כי השתות יהרסון צדיק מה פעל (שם ג), אם הצדיקים שהשתיתו עולמך באו הרשעים ופגרו אותן; צדיק העולם מה פעולה הניחו לך בעולמך? אם אבן שתיה שממנה הושתת העולם, עמדו רשעים ופגרו אותה; צדיק העולם מה הנייה יש לך בעולמך? מה אם השיתין שהם הדומים עד התהום, עמדו רשעים ופגרו אותן; צדיק העולם מה פעולה פעלת לפועלי מצות.

יד. והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל. סנהדרין. בני ר׳ חייא הוו יתבי קמיה ר׳ בסעודתא ולא הוו קאמרי ולא מידי. אמר להו, אגברו חמרא אדרדקי כי היכי דלימרו מידי. כיון דאיבסום פתחו אמרו אין בן דוד בא עד שיכלו שני בתי אבות מישראל, ראש גולה שבבבל ונשיא שבארץ ישראל, שנ׳ והיה למקדש ולאבן נגף ולצור מכשול לשני בתי ישראל

וגו׳, אמר להם בני קוצים אתם משימין לי בין עיני. אמ׳ לו ר׳ חייא ר׳ אל ירע לך, יין ניתן בשבעים וסוד ניתן בשבעים, נכנס יין יצא סוד:

טז. צור תעודה חתום תורה בלמודי. [למעלה בפסוק. ויהי בימי אחז], מה צרה היתה שם? ארם מקדם וגו׳. למלך שמסר בנו לפרגוג, והיה פדגוגו שונא אותו. אמר אם אני הורגו אתחייב מיתה. אלא הרי מושך מיניקתו ממנו והוא מת מאיליו. כך אמר אחז, אם אין גדיים אין תיישים אם אין תיישים אין צאן אם אין צאן אין רועה ואם אין רועה אין עולם. כך אמר אחז אם אין קטנים אין תלמידים ואם אין תלמידים אין חכמים ואם אין חכמים אין תורה ואם אין תורה אין בתי כנסיות ובתי מדרשות ואם אין בתי כנסיות ובתי מדרשות אין הקב״ה משרה שכינתו בעולם. מה עשה? עמד ונעל כל בתי כנסיות ובתי מדרשות ההי״ד צר תעודה חתום תורה בלמודי. ר׳ הוניא בשם ר׳ אלעזר למה נקרא שמו אחז על שם שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות, ר׳ יעקב בר בעי שמע לה מן הדין קרא: (יז) והכיתי לי״י המסתיר פניו מבית יעקב וקויתי לו. אין לך שעה קשה כאותה שכתו׳ ואנכי הסתר אסתיר פני מהם (דברים לא יח), מאותה שעה וקויתי לו, שנ׳ כי לא תשכח מפי זרעו וגו׳ (שם כא), ומה הועיל? (יח) הנה אנכי והילדים אשר נתן לי י״י לאותות ולמופתים בישראל. וכי ילדיו היו. והלא תלמידיו היו? אלא מכאן שתלמידו של אדם נקרא בנו. וכיון שראו הכל שאחז בתי כנסיות ובתי מדרשות התחילו אומ׳ ווי ויהי בימי אחז. בראשית רבה. וכי ילדיו היו והלא תלמידיו היו אלא מלמד שהיו חביבין עליו כבניו והיה קורא אותן ילדיו. מדרש תלים. אמ״ר אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זימרא, כל הנביאים היו מתנבאין ולא היו יודעין מה היו מתנבאין אלא משה וישעיה בלבד. משה אמר יערוף כמטר לקחי (דברים לב ב), ישעיה אמ׳ הנה אנכי והילדים אשר נתן לי י״י לאותות ולמופתים בישראל וגו׳. אמ״ר יהושע הכהן, אף אליהו היה מתנבא ולא היה יודע שנ׳ ודעת שפתי ברור מללו (איוב לג ג). אמ״ר אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זימרא, אף שמואל רבן של נביאים היה מתנבא ולא היה יודע, שנ׳ וישלח י״י את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (שמואל א יב יא), שלא היה יודע מה היה מתנבא:

יט. וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים. ויקרא רבה. והוא עד או ראה או ידע אם לא יגיד ונשא עונו (ויקרא ה א), והוא עד, ואתם עדי נאם י״י ואני אל (ישעיה מג יב). או ראה, אתה הראית לדעת (דברים ד לה). או ידע, וידעת היום והשבות אל לבבך (שם לט). אם לא יגיד ונשא עונו, אמר להם הקב״ה לישראל אם לא תגידו אלהותי באומות העולם אני פורע מכם. אימתי? כשיאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים. אמ״ר סימון שני פסוקים נתנבא בארי ולא היה בהן כדי ספר ונטפלו לישעיה, ואלו הן וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים וחברו. אמ״ר יוחנן כל נביא שנתפרש שמו ושם אביו נביא בן נביא וכל שנתפרש שמו ולא נתפרש שם אביו הוא נביא ולא אביו נביא. המצפצפים אילין דמצוצין, והמהגים, אילין דמנהמין, הלא עם אל אלהיו ידרוש, כל אומה ואומה תסניד לאלהא, בעד החיים אל המתים, אמ״ר (לוי) לאחד שאבד את בנו והלך לתבעו בין הקברות. פקח אחד היה שם אמ׳ לו בנך שאבדת מת או חי? אמר לו חי. אמ׳ לו, שוטה שבעולם דרכן של מתים

לתבעם בין החיים שמא צרך החיים בתוך מתים. כך אלהינו חי וקיים לעולם ולעולמי עולמים, אלהי האומות מתים. הה״ד וי״י אלהים אמת (ירמיה י י), מהו אמת, אמ״ר אבין שהוא אלהים חיים. אלהי האומות מתים הן, ואנו מניחין חי עולמים ומשתחוים למתים. לתורה ולתעודה התורה מעידה בנו וכו׳. [למטה] סוטה. ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה (שמות ב ו), מנא ידעה? אמ״ר יוסי בר׳ חנינא שראתה אותו מהול, זה נופל ואין אחר נופל. והינו דאמ״ר אלעזר מאי דכתי׳ וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים המצפצפים והמהגים, צופין ואינן יודעין מה צופין, הוגין ואינן יודעין מה מהגין. ראו שמושיען של ישראל במים הוא לוקה. ועמדו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו. כיון דשדיוה למשה אמרי תו לא חזינא ההוא סימנא, בטלו לגזרתיהו; והן אינן יודעין שעל מי מריבה הוא לוקה. והינו כי דאמ״ר חמא בר חנינא המה מי מריבה, המה שראו אצטגניני פרעה וטעו. והינו דקאמר משה שש מאות אלף רגלי העם אשר אנכי בקרבו (במדבר יא כא), אמר להן משה לישראל בשבילי נצלתם כלכם. תנחומא. זכור לאברהם ליצחק ולישראל עבדיך (שמות לב יג). זש״ה וכי יאמרו אליכם דרשו אל האובות ואל הידעונים. מי נתנבא פסוק זה? בארי אמר להם לישראל, אם יאמרו לכם האומות עשו לכם ע״ז ודרשו אל האובות ואל הידעונים, אמרו להם, שאלו אתם באלהיכם ואנו באלהינו, שנ׳ הלא עם אל אלהיו ידרוש, מהו בעד החיים אל המתים נניח חייו של עולם ונשאל במתים? ד״א אמ׳ להם בנוהג שבעולם נשאלין צרכי מתים (בחיים), שמא נשאלין צרכי החיים במתים. ד״א אמרו להם המתים שלנו אינן מתים שנ׳ יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמט ה), את מוצא כשעשו ישראל אותו מעשה, עמד משה בתפלה והזכיר את המתים, זכור לאברהם ליצחק ולישראל. וכמה צדיקים היו עמו במחנה ישראל ולא הזכיר אלא למתים, אלולי כך היו אובדין לכך אמ׳ שלמה ושבח אני את המתים (קהלת ד ב):

כ. לתורה ולתעודה. התורה מעידה בנו אם לא יאמרו כדבר הזה אשר אין לו שחר ר׳ יוחנן ור׳ שמעון בן לקיש ר׳ יוחנן אמ׳, אמר הקב״ה אם לא יאמרו ישראל לאומות העולם כדבר הזה אשר אין לו שחר, אינן זוכין לימות המשיח שכתוב בו כשחר נכון מוצאו (הושע ו ג), ואומ׳ ואורח צדיקים כאור נגה וגו׳ (משלי ד יח):

כא. ועבר בה נקשה ורעב והיה כי ירעב והתקצף. ילמדנו. לא תעשון אתי אלהי כסף וגו׳ (שמות כ כג), לא תעשו כדרך שבני אדם נוהגין ביראותיהן. כשהטובה באה עליהן מכבדין ליראותיהן שנ׳ על כן יזבח לחרמו וגו׳ (חבקוק א טז) וכשפורענות באה עליהן מקלקלין ליראותיהן שנ׳ והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו וגו׳, אלא תהיו נותנין הודאה על הטובה ועל הרעה שכן דוד אומ׳ כוס ישועות אשא ובשם וגו׳ (תהלים קטז יג), צרה ויגון אמצא (שם ג), ובשם י״י אקרא (שם ד). ירושלמי ע״ז. נכרי מבטל עבודה שלו ושל חברו וכו׳, כיצד מבטלה קטע ראש אזנה ראש חוטמה וגו׳, רקק בפניה, השתין בפניה וכו׳, מכרה או משכנה, ר׳ אומ׳ ביטלה וחכמים או׳ לא ביטלה. אמ״ר זעירא הדא דתימר בשמכרה מתוך שלום, אבל מכרה מתוך הקפדה דברי הכל בטלה דכתי׳ והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו. זעירא בשם ר׳ הנינא בשמכרה לצורף נחלקו, אבל אם מכרה לעבדה דברי הכל אינה בטלה. רב ירמיה בשם רב

בשמכרה לעבדה נחלקו, אבל אם מכרה לצורף דברי הכל בטלה. ר׳ יעקב בשם ר׳ יוחנן דברי הכל אינה בטלה, ר׳ הילא בשם ריש לקיש כמחלקת וותיא (צ״ל ואתייא) דר׳ חנינא כר׳ יוחנן ודרב ירמיה כריש לקיש. מי כדון בשמכרה לצורף (נחלקו) אבל מכרה לעבדה דברי הכל אינה בטלה. ע״ז פרק ר׳ ישמעאל. רקק בפניה השתין בפניה וכו׳, מנא הני מילי אמר חזקיה דאמ׳ קרא והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלהיו ופנה למעלה, וסמיך ליה

כב. ואל ארץ יביט אע״פ שפנה למעלה אל ארץ יביט:

כג. כי לא מועף לאשר מוצק לה. פרק חלק. אמ״ר יהושע בן לוי מאי דכתי׳ ועתה המבלעדי יי׳ עליתי אל הארץ הזאת להשחיתה (מ״ב יח כה), מאי היא דכתי׳ יען כי מאס העם הזה את מי השילוח וגו׳, ולכן הנה יי׳ מעלה עליהם את מי הנהר העצומים והרבים וחלף ביהודה שטף ועבר וגו׳, ומאי טעמא איענש נביא אמ׳ ליה עשרת השבטים, איהו יהב דעתיה אכולה ירושלם, בא נביא ואמר לו כי לא מועף לאשר מוצק לה; אמ״ר אלעזר אמ״ר ברכיה אין נמסר עם עיף בתורה ביד המציק לו, מאי כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי והאחרון הכביד, לא כראשונים שהקלו מעליהם עול תורה אבל האחרונים הכבידו עליהם עול תורה וראויים הללו ליעשות להם כדורכי הים ועוברי הירדן אם חוזר בו מוטב ואם לאו אני עושה גלילה בגוים. עוד בחלק. היו צריה לראש (איכה א ה), אמר רבא אמ״ר יוחנן כל המצר לישראל נעשה ראש. כי לא מועף לאשר מוצק לה. אמ׳ רבא אמ״ר יוחנן כל המציק לישראל אינו עיף. רבתי. ר׳ אבהו בשם ר׳ יוסי בר חנינא פתח לכן כה אמר יי׳ אוי עיר הדמים (יחזקאל כד ו), אוי מן קרתא דשפכו דמים בגוה. סיר אשר חלאתה בה (שם), דחיפושיתה בגווה, וחלאתה לא יצאה ממנה (שם), וחיפושיתה לא נפקת מן גוה, לנתחיה לנתחיה הוציאה (שם), מטליות מטליות היו גולין. כיצד גלו? ר׳ אלעזר אומר שבט ראובן וגד גלו תחלה. ר׳ שמואל בר נחמן אמר שבט זבולון ושבט נפתלי גלו תחלה הה״ד כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי. ומה מקיים ר׳ אלעזר קרייה דר׳ שמואל בר׳ נחמן, אלא כעת שגלו שבט ראובן וגד כך גלו שבט זבולון ושבט נפתלי, והאחרון הכביד ר׳ אבא בר כהנא הכבידן במכבד הה״ד וטאטאתיה במטאטי השמד (ישעיה יד כג). סיפרי. ואבדתם מהרה (דברים יא יז), גולה אחר גולה. וכן את מוצא עשרת השבטים גלו גולה אחר גולה. וכן את מוצא בשבט יהודה ובנימן גולה אחר גולה, גלו בשנת שבע לנבוכד נצר ובשנת שמנה עשרה ובשנת עשרים. ר׳ יהושע בן קרחא משל לליסטים שנכנס בשדה בעל הבית קצר קופתו [לא הקפיד בעל הבית קצר] של בעל הבית לא הקפיד בעל הבית, קצר בשבלים לא הקפיד בעל הבית, עד שנגדש בקופתו ויצא. וכן הוא אומ׳ כי לא מועף לאשר מוצק לה כעת הראשון הקל ארצה זבולון וארצה נפתלי והאחרון הכביד:

ט.

א. העם ההולכים בחשך ראו אור גדול. תנחומא. יתע׳ שמו של מלך מלכי המלכים הקב״ה שבחר בישראל משבעים אומות שנא׳ כי חלק

י״י עמו וגו׳ (דברים לב ט), ונתן להם תורה שבכתב שהיא ברמז צפונות וסתומות, ופירשן בתורה שבעל פה, וגלה אותן לישראל; ולא עוד אלא שתורה שבכתב כללות, ותורה שבעל פה פרטות; ותורה שבכתב מעט, ותורה שבעל פה ארוכה מארץ מדה. ומאי לא תמצא בארץ החיים (איוב כח) וכי בארץ המתים תמצא? אלא שלא תמצא תורה שבעל פה אצל מי שמבקש חיי העולם הזה, עונג תאוה וכבוד וגדולה בעולם הזה, אלא במי שממית עצמו עליה שנ׳ זאת התורה אדם כי ימות באהל (במדבר יט יד). וכך דרכה של תורה, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עוסק. לפי שלא כרת הקב״ה ברית עם ישראל אלא על תורה שבעל פה שנ׳ כי על פי הדברים האלה כרת אתך ברית ועם ישראל (שמות לד) ואמרו רבותינו לא כתב הקב״ה למען הדברים ולא בעבור ולא בגלל אלא על פי (זהו) תורה שבעל פה שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול שהוא משולה בחשך שנ׳ העם ההולכים בחשך ראו אור גדול. העם ההולכים בחשך, אלו בעלי תלמוד ראו אור גדול שהקב״ה מאיר עיניהם באיסור והיתר וטמא וטהור, ולעתיד לבא ואוהביו כצאת השמש בגבורתו (שופטים ה לא). ולא קבלו ישראל את התורה עד שכפה עליהם הקב״ה הר כגיגית שנאמר ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז). ואמר ר׳ אבדימי בר חמא, אמר להם הקב״ה לישראל, אם אתם מקבלין את התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם. ואם תאמר על תורה שבכתב כפה עליהם את ההר, והלא משעה שאמ׳ להם מקבלין אתם את התורה, ענו כולם נעשה ונשמע, מפני שאין בה צער והיא מעט; אלא כשאמ׳ להם, על תורה שבעל פה שיש בה דקדוקי מצות, קלות וחמורות והיא עזה כמות וקשה כשאול קנאתה, לפי שאין יכול לומד אותה אלא מי שאוהב הקב״ה בכל לבו וכל נפשו וכל מאדו שנאמר ואהבת את י״י אלהיך וגו׳ (דברים ו ה). ומנין את למד שאין אהבה אלא תלמוד? ראה מה כתי׳ אחריו, והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך (שם ו), זה תלמוד שנתון על הלב. ושננתם לבניך (שם ז), זה תלמוד שצריך שינון. ללמדך שפרשה ראשונה של ק״ש אין בה פירוש שכרה בעולם הזה, כמו בפרשה ונתתי מטר ארצכם בעתו (שם יא יד), זה מתן שכר עושי מצות שאין עוסקין בתלמוד, ופרשה ראשונה כתוב בה בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך (שם ה), ללמדך שכל מי שאוהב עושר ותענוג אינו יכול ללמוד תורה שבעל פה לפי שיש בה צער ונידוד שינה ומנבל עצמו עליה. לפיכך מתן שכרה לעולם הבא שנ׳ העם ההולכים בחשך ראו אור גדול; אותו אור שנברא ביום ראשון שגנזו הקב״ה לעמלי תורה שבעל פה ביום ובלילה, שבזכותם העולם עומד שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה), איזהו ברית נוהג ביום ובלילה הוי אומ׳ זה תלמוד. וכן הוא אומר אם תפרו את בריתי היום ואת בריתי הלילה (שם כ), גם בריתי תופר וגו׳ (שם כא), ואומ׳ כי אם בתורת י״י חפצו ובתורתו יהגה יומם ולילה (תהלים א ב), והקב״ה כרת ברית עם ישראל שלא תשכח תורה שבעל פה מפיהם ומפי זרעם עד סוף כל הדורות שנ׳ ואני זאת בריתי אותם אמר י״י, לא ימושו מפיך ומפי זרעך (ישעיה נט כא), לא כתב מפיך אלא מפיך ומפי זרעך. ולפיכך קבע הקב״ה שתי ישיבות לישראל שהוגין בתורה יומם ולילה, ומתקבצין שני פעמים בשנה באדר ובאלול מכל המקומות, ונושאין ונותנין

במלחמתה של תורה, עד שמעמידין דבר על בוריו והלכה על אמתתה; ומביאין ראיה מן התלמוד ומן המקרא ומן המשנה שלא יכשלו ישראל בדבר תורה שנ׳ שלום רב לאוהבי תורתך ואין למו מכשול (תהלים קיט קסה). מדרש תלים. למנצח על אילת השחר (שם כב א), זש״ה העם ההולכים בחשך ראו אור גדול, מדבר בדורו של מרדכי שאין לך שעה של אפלה שהיתה להן לישראל כשושן הבירה שנגזר עליהם להשמיד ולהרוג ולאבד וראו אור גדול שנצמח להם גואל וגאלם זה מרדכי שנ׳ ומרדכי יצא מלפני המלך (אסתר ח טו) ומה כתי׳ אחריו ליהודים היתה אורה ושמחה (שם טז):

ב. **הרבית הגוי לא הגדלת השמחה.** מסכת סופרים. שלשה לא כתובים בתורה למד אלף וקרואין למ״ד וא״ו ואלו הן, אשר לא ברעים, אשר לא חומה, אם לא יגיד. ואלו הן של נביאים ושל כתובים, תרבו, חושי (אמר לו), הרבית הגוי, בכל צרתם, הן יקטלני, אחריש, כצפור, מרעהו, זרובבל, יצרו, רעו (דעו), יאסף, שם, ודברו

ג. **כי את עול סבלו ואת מטה שכמו.** מדרש קהלת. את כל זה ראיתי וגו׳. עת אשר שלט האדם באדם לרע לו (קהלת ח ט), עת היא לרע לו לשולט ועת היא לרע לו לנשלט. אמ״ר אלעזר אין לך שהוא מתחייב על ידי אדם זה אלא אדם כיוצא בו שנ׳ עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. ר׳ יונתן אמ׳ אפילו כלב ואפילו זאב. ר׳ הונא בר גוריון אמ׳ אפילו מקל ואפילו רצועה מתחייבין על ידי אדם, זה שנאמ׳ כי את עול סבלו ואת מטה שכמו וגו׳, החתות כיום מדין, כיום הדין אמ״ר אחא אפילו אילני סרק עתידין ליתן דין וחשבון. ורבנין מייתין לה מן הכא כי האדם עץ השדה מה האדם עתיד ליתן דין וחשבון, אף אילני סרק עתידין ליתן דין והשבון. וכן בבראשית רבה:

ד. **כי כל סאון סואן ברעש.** במדבר סיני רבה. והיתה האשה לאלה בקרב עמה (במדבר ה כז) שתהא מפורסמת לכל. תני היה ר׳ מאיר אומ׳ מנין שבמדה שאדם מודד בה מודדין לו? שנא׳ בסאסאה בשלחה תריבנה (ישעיה כז ח), אין לי אלא דבר שהוא סאה, מנין למדד בתרקב, וחצי תרקב קב וחצי קב, רובע וחצי רובע, תומן ועוכלא מנין שנאמ׳ כי כל סאון סואן ברעש רבה כאן סאות הרבה, ואין לי אלא דבר הבא במדה. מנין שאפילו פרוטות קטנות מצטרפות לחשבון גדול ת״ל אחת לאחת למצוא חשבון, בנוהג שבעולם אדם נכשל בעברה שחייבין עליה מיתה בידי שמים, מת שורו אבדה תרנגולתו אבדה צלוחיתו נכשל באצבעו החשבון מתמנה. ד״א אחר מתארעה והחשבון מתמצה כמו שהוא מיצוי החשבון עד אחת. וכן את מוצא בסוטה במדה שמדדה בה מודדין לה וכו׳:

ה. **כי ילד ילד לנו בן נתן לנו ותהי המשרה על שכמו.** פרק חלק. לכן ישלח האדון יי׳ צבאות במשמניו רזון (ישעיה י טז), מאי במשמניו רזון, אמ״ר יוחנן יבא חזקיהו בעל שמנה שמות, ויפרע מסנחריב בעל שמנה שמות. חזקיה דכתי׳ ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום והא איכא חזקיהו שחזקו יי׳. ד״א חזקיהו שחזק את ישראל לאביהן שבשמים. סנחריב דכתי׳ תגלת פלנאסר שלמנאסר וגו׳, והא איכא סנחריב שסיחתו ריב. ד״א שסח וניחר דברים כלפי מעלה. מדרש רות. ויאמר הבי המטפחת אשר

עליך וגו' וימד שש שעורים וישת עליה (רות ג טו), אמ"ר סימון דרש בר קפרא וכי יש דרכו של מלך לישא לו אשה בשש שעורים אין (צ"ל או) דרכה של אשה להנשא בשש סאין? אמ"ר יהודה בר' סימון בזכות וימד שש שעורים וישת עליה, זכה ועמדו ממנה ששה צדיקים וכל אחד ואחד בהן שש מדות. ואלו הן דוד וחזקיהו יאשיהו חנניה מישאל ועזריה דניאל ומלך המשיח, דוד שנא' יודע נגן בכנור וגבור חיל ואיש מלחמה ונבון דבר ואיש תאר וי"י עמו (ש"א טז יח). חזקיה שנאמר ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור אבי עד שר שלום ואיכא דאמרי למרבה המשרה כתי'. יאשיהו שנאמר והיה כעץ שתול על מים ועל יובל וגו' (ירמיה יז ח). חנניה מישאל ועזריה דכתי' ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה וגו' (דניאל א ד). דניאל שנ' כל קבל די רוח יתירה ביה וגו' (שם ו ד). מלך המשיח דכתי' ונחה עליו רוח י"י רוח חכמה ובינה וגו' (ישעיה יא ב). במדבר סיני רבה. כונן שמים בתבונה (משלי ג יט), כשם שברא הקב"ה ארבע רוחות וכנגדן ארבעה דגלים כך סבב לכסאו ארבעה מלאכים מיכאל וגבריאל ואוריאל ורפאל. מיכאל בימינו כנגד ראובן. למה נקרא שמו מיכאל בשעה שעברו ישראל בים פתח משה בשירה ואמ' מי כמוכה, משסיים התורה אמ' אין כאל ישורון (דברים לג כו), מי כמוכה (שם כט), אין כאל (שם כו), הרי מיכאל. אוריאל משמאלו כנגד דן שהוא בצפון, למה נקרא שמו אוריאל בשביל תורה נביאים וכתובים שהקב"ה מכפר עליו ומאיר להם לישראל שנ' קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס א), ודוד אמר אל י"י ויאר לנו (תהלים קיח כז), הרי אוריאל, וכן הוא אומר כי אשב בחשך י"י אור לי (מיכה ז ח). גבריאל מלפניו כנגד מלכות יהודה ומשה ואהרן שהיו במזרח ולמה נקרא שמו גבריאל, ביהודה כתי' כי יהודה גבר באחיו (ד"ה א ה ב), ובמשה כתי' ויקרא אל משה (ויקרא א א), וכתי' ויקרא שמו פלא יועץ אל גבור, הרי גבריאל. רפאל כנגד אפרים, ולמה נקרא שמו רפאל, כדי לרפאת שברו של ירבעם שיצא מאפרים שהוא במערב, אל נא רפא נא (במדבר יב יג), הרי רפאל:

ו. **למרבה המשרה ולשלום אין קץ.** פרק חלק. למרבה המשרה ולשלום אין קץ, אמ"ר תנחום דרש בר קפרא בצפרי מפני מה כל מ"ם שבאמצע תיבה פתוח וזה סתום? בקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח, וסנחריב גוג ומגוג. אמרה מדת הדין לפני הקב"ה, רבונו של עולם ומה דוד שאמ' לפניך כמה שירות ותושבחות לא עשיתו משיח, חזקיה שלא אמר לפניך שירה תעשה אותו משיח? מיד פתחה הארץ את פיה ואמרה לפניו רבונו של עולם אני אומר לפניך שירה תחת צדיק זה ועשהו משיח. מיד פתחה הארץ את פיה ואמרה שירה שנ' מכנף הארץ זמירות שמענו וגו' (ישעיה כד טז), [למטה בפסוק מכנף הארץ]. פרק במה בהמה יוצאה. ומאימתי תמה זכות אבות? אמר רב, מימי הושע בן בארי שנאמ' ועתה אגלה את נבלותה וגו', ואיש לא יצילנה מידי (הושע ב יב) ושמואל אמר בימי חזאל שנ' וחזאל מלך ארם לחץ את ישראל כל ימי יהואחז וכתי' ויתן י"י אותם וירחמם ויפן אליהם למען בריתו את אברהם יצחק ויעקב וגו' (מ"ב יג כב, כג). ור' יהושע בן לוי אמ' מימי אליהו שנ' ויהי בעלות המנחה ויגש אליהו ויאמר י"י אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע וגו' (מלכים א יח לו), ור' יוחנן אמר מימי חזקיהו שנא' למרבה המשרה ולשלום אין קץ על כסא דוד

ועל ממלכתו וגו׳. בראשית רבה. מהו קץ שם לחשך (איוב כח ג), אמ״ר יוחנן אלו צדיקים שהן דומין בעולם הזה כמי שהן יושבין בחשך ואפלה והקב״ה משלם מתן שכרן של צדיקים שאין לו קץ ואין לו הפסק. אשריהם הצדיקים שהן מרבין את התורה ורודפין שלום לישראל, שמשתלמין שכר כפועל שאין לו קץ לעולם שנאמר למרבה המשרה ולשלום אין קץ:

ז. דבר שלח יי׳ ביעקב ונפל בישראל. פרק גיד הנשה. אמ״ר יוסי בר חנינא מאי דכתי׳ דבר שלח יי׳ ביעקב, זה גיד הנשה, ונפל בישר׳ שפשט איסורו בכל ישראל. ירושלמי. ר׳ ישמעאל בר נחמן בשם ר׳ יונתן כל מקום שנא׳ דבור, חדוש מקרא יש שם? והכתי׳ ויאמר אלהים אל נח ואל בניו (בראשית ט ח), (צ״ל: וידבר אלהים אל (בראשית ח טו) לאמר מה חדוש מקרא יש שם? חדש בו אבר מן החי, אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו (שם ד). והכתי׳ ויפל אברהם על פניו וידבר אתו אלהים לאמר (שם יז ג), מה חדוש מקרא יש שם? חדש בו את המילה דכתי׳ זאת בריתי, המול לכם כל זכר (שם י). והכתי׳ דבר שלח יי׳ ביעקב מה חדוש מקרא יש בו? חידש בו גיד הנשה, על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה (שם לב לג). והכתי׳ וידבר יי׳ אל יהושע לאמר (יהושע כ א), מה חידש מקרא יש שם? אם תאמר שש ערי מקלט, כבר ניתנו למשה בסיני; אלא אף הוא נאמר בו דבר מה שלא נאמר לו למשה, ונס אל אחת מהערים האלה ועמד פתח שער העיר ודבר באזני זקני העיר את דבריו ואספו אותו העירה אליהם ונתנו לו מקום וישב עמם (יהושע כ ד). רבנין דקסרין בשם ר׳ שילא, אם תלמיד חכם הוא עושין לו בית ועד:

יא. ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה. אמר הקב״ה לישראל מדה כנגד מדה. אתם, וכל פה דובר נבלה, ואני, ויאכלו את ישראל בכל פה. ד״א ויאכלו את ישראל בכל פה, שהיו נוכין פת לבני אדם ושעורים להמורים ותבן לבקר. ד״א בכל פה אמ״ר ברכיה משל הדיוט אומ׳ פיתא דלא אפית על חד תרין פתך אכול, ואם תאמר שמשאר רוחות היה להם ריוח, לאו שני׳ ופלשתים פשטו בערי השפלה והנגב ליהודה (ד״ה ב כח יח). בהגדת שיר השירים. ברח דודי וגו׳ (ש״ה ח יד), ברח כבוד מישר׳, ר׳ הנניה היה אומ׳ ברח דודי ברח כבוד מישראל. אימתי? יום ששכר בלק את בלעם לקלל את ישראל שנ׳ ארם מקדם ופלשתים מאחור ויאכלו את ישראל בכל פה, ארם מקדם זה בלעם, ופלשתים מאחור זה עמלק, ויאכלו את ישר׳ בכל פה, אלו הגזלנין וההמסנין. אמר רבנו הגדול באותה שעה שלח עמלק ולקח את כל אלופי עשו ונתן להם דינר לכל אהד ואחד מאותן החיילים שהיו מאלופי עשו לפיכך היה יושב ודורש את כל הברכה למפרע:

יג. ויכרת יי׳ מישראל ראש וזנב: יד. זקן ונשוא פנים הוא הראש. ונתנך יי׳ לראש ולא לזנב (דברים כח יג), לראש שתהיו כלכם ראשים בתורה, ולא לזנב שלא יהיו בכם שופטים כחשים כד״א ונביא מורה שקר הוא הזנב:

טו. ויהיו מאשרי העם הזה מתעים וגו׳: טז. על כן על בחוריו לא ישמח יי׳. כתובות פ״ק. רב חייא בר ארא מקרי בניה דר׳ שמעון בן לקיש הוה, ואמרי לה מתני בניה דר׳ שמעון בן לקיש הוה. שכיב ליה ינוקא,

יומא קמא לא אזל לגביה, למחר דבריה ליהודה בר נחמני מתורגמיה ואזל אמר ליה, קום אימא מילתא כלפי ינוקא. פתח ואמר וירא יי׳ וינאץ מכעס בניו ובנותיו (שם לב יט), דור שאבות מנאצין בו, הקב״ה כועס על בניהם ועל בנותיהם ומתין כשהן קטנים. ואיכא דאמרי, בחור הוה והכי קאמ׳ ליה, על כן על בחוריו לא ישמח יי׳ וגו׳, בכל זאת לא שב אפו ועוד ידו נטויה. אמר רב חנן בר רבא הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה, אלא כל המנבל את פיו ומוציא דבר נבלה מפיו אפילו נתחתם עליו גזר דין של שבעים שנה לטובה, נהפך עליו לרעה. איכא לנחומיה צעורי קא מצער ליה? הכי קאמר ליה חשיבת לאתפושי אדרא! וכן במסכת שבת. בעון נבלות הפה צרות רבות וגזירות קשות מתחדשות בעולם, ובחורי שונאי ישראל מתים, ויתומים ואלמנות צועקים ולא נענין שנ׳ על כן על בחוריו לא ישמח יי׳ ואת יתומיו ואת אלמנותיו לא ירחם. ועוד ידו נטויה, מאי ועוד ידו נטויה אמר רב חנן בר רבא הכל יודעין כלה למה נכנסה לחופה וכו׳. אמר רבה בר רב שילא אמר רב חסדא כל המנבל את פיו מעמיקין לו גיהנם שנ׳ שוחה עמוקה פי זרות (משלי כב יד), רב נחמן אמר אף השומע ושותק שנ׳ זעום יי׳ יפול שם (שם שם):

יט. **ויגזור על ימין ורעב.** שבת. תניא ר׳ נחמיה אומ׳ בעון שנאת חנם מריבה רבה בתוך ביתו של אדם, ואשתו מפלת נפלים וכו׳. בעון הגזל, הגובאי עולה, והרעב הווה, ובני אדם אוכלין בשר בניהם ובנותיהם שנ׳ שמעו הדבר הזה, פרות הבשן אשר בהר שומרון וגו׳ (עמוס ד א), אמ׳ רבא כגון הני נשי דמחוזא דאכלן ולא עמלן וכתי׳ הכיתי אתכם בשדפון ובירקון וגו׳ (שם ד ט, וחגי ב יז), וכתי׳ יתר הגזם אכל הארבה וגו׳ (יואל א ד), וכתי׳ ויגזור על ימין ורעב ויאכל על שמאל ולא שבעו איש בשר זרועו יאכלו, אל תיקרי זרועו אלא זרעו. תענית. אמר ליה רב נחמן לרב יצחק מאי דכתי׳ כי קרא יי׳ לרעב וגם בא אל הארץ שבע שנים (מ״ב ה א). הני שבע שנים מאי אכול א״ל הכי אמ״ר יוחנן שנה ראשונה אכלו מה שבבתים, שנייה אכלו מה שבשדות וכרמים, שלישית בשר בהמה טהורה, רביעית בשר בהמה טמאה, חמישית בשר שקצים ורמשים, ששית בשר בניהם ובנותיהם, שביעית בשר זרועותיהן לקיים מה שנאמר איש בשר זרועו יאכלו. פרק לא יחפור. אמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא מיום שחרב בית המקדש לא הוגשמה רוח דרומית, שנאמר ויגזור על ימין ורעב. וכתי׳ צפון וימין אתה בראתם (תהלים פט יג). אמ׳ רב נחמן בר פפא אמר רב חסדא מיום שחרב בית המקדש לא ירדו גשמים מאוצר טוב. שנאמר יפתח יי׳ לך את אוצרו הטוב את השמים (דברים כח יב), בזמן שישראל עושין רצונו של מקום גשמים יורדין מאוצר טוב, ובזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אין גשמים יורדין מאוצר טוב:

י.

ה. **הוי אשור שבט אפי.** מכלתא. כתוב זאת זכרון בספר וגו׳. כי מחה אמחה את זכר עמלק וגו׳ (שמות יז יד), זקנים הראשונים אומרין כך מדה מהלכת על פני כל הדורות, שוט שישראל לוקין בו סופו ללקות. ילמדו כל אדם דרך ארץ מעמלק שבא להזיק את ישראל ואבדו הקב״ה מחיי העולם

הזה ומחיי העולם הבא שנאמר כי מחה אמחה. וכן פרעה הרשע שנ׳ ונער פרעה וחילו בים (תהלים קלו טו) וכן כל אומה ומלכות שבא להזיק את ישראל בו בדין דנן. לעולם אמרו, במדה שאדם מודד בה מודדין לו שנ׳ כי בדבר אשר זדו עליהם (שמות יח יא). ד״ש חנוע.(!?) אך לא בעי ישלח יד אם בפידו להם שוע (איוב ל כד) אמ״ר אבהו אין הקב״ה מכה אומה ומושיבה צדו אלא פיד לזו ומשעשעה בזו. הביא פיד לאשור ושעשעה במצרים שנאמר התיטבי מנא אמון (נחום ג ח). הביא פיד במצרים ושעשעה באשור הוי אשור שבט אפי, ואלו עשרת השבטים תחלה ואחר כך שבט יהודה ובנימן כדי שיהו מתנחמין אלו באלו שנאמר נחמו נחמו עמי (ישעיה מ א). הגדת שיר השירים. ר׳ נתן אומר במטה הניף יד על אשורים שנ׳ הוי אשור שבט אפי ומטה הוא בידם זעמי:

י. **כאשר מצאה ידי לממלכות האליל.** ספרי. יזבחו לשדים לא אלוה אלהים לא ידעום וגו׳ (דברים לב יז), אלו היו עובדין לחמה וללבנה לכוכבים ולמזלות ולדברים שהן צרך עולם והנייה לעולם בהם לא היתה הקנאה כפולה; אלא הן עובדין לדברים שאין מטיבין להם אלא מריעין להם כשדים. מה דרכו של שד, להכנס באדם וכופה אותו. אלהים לא ידעום, שאין אומות העולם מכירין אותן, חדשים מקרוב באו (שם), שכל זמן שאחד מן האומות רואה אותם אומ׳ צלם יהודי הוא זה, וכן הוא אומ׳ כאשר מצאה ידי לממלכות וגו׳ ופסיליהם מירושלם ומשומרון, מלמד ירושלם ושומרון דפוס לכל באי עולם. לא שערום אבותיכם (דברים לב יז), שלא שערום לידע אם יש בהן צרך אם לאו. דבר אחר לא שערום, אל תהי קורא לא שערום אלא לא שעום; אף על פי שמזבחין ומקטרין להם לא יראין מהם. וכן הוא אומ׳ ואל קין ואל מנחתו לא שעה (בראשית ד ה). מדרש שיר השירים. נאוה כירושלם (ש״ה ו ג), שכל מי שהיה רוצה ומבקש טיפוסים של פעור, היה הולך ומוצאה בירושלם. הה״ד ופסיליהם מירושלם ומשומרון:

יב. **והיה כי יבצע י״י את כל מעשהו וגו׳.** ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי אומר בשלשים ושתים מדות האגדה נדרשת [וכו׳ למטה בפסוק היתפאר הגרזן] (טו):

יג. **כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי ואסיר גבולות עמים.** מסכת ידים. בו ביום בא יהודה גר עמוני ועמד לפניהם בבית המדרש אמ׳ להם מה אני לבא בקהל? אמ׳ לו רבן גמליאל אסור אתה. אמ׳ לו ר׳ יהושע מותר אתה. אמ׳ רבן גמליאל והלא כתי׳ לא יבא עמוני ומואבי וגו׳ (דברים כג ד), אמר לו ר׳ יהושע וכי עמון ומואב במקומן הן יושבין, והלא כבר עלה סנחריב מלך אשור ובלבל את כל העולם כלו שנ׳ ואסיר גבולות עמים ועתודותיהם שושיתי. אמר לו רבן גמליאל כתו׳ או׳ ואחרי כן אשיב את שבות בני עמון שכבר חזרו. אמר לו ר׳ יהושע והלא כתי׳ ושבתי את שבות עמי ישראל (ירמיה ל ג ועמוס ט יד), ועדין לא שבו, והתירוהו לבא בקהל. פרקי ר׳ אליעזר. ר׳ יוסי אומר כשבא סנחריב לארץ ראו כל העמים סביבות ארץ ישראל מחנה סנחריב וברחו איש ממקומו שנ׳ ואסיר גבולות עמים וגו׳. נכנסו למדבר ונתערבו עם בני ישמעאל וכלן היו עשרה עממין שנ׳ אהלי אדום וישמעאלים וגו׳ (תהלים

פג ז) גבל ועמון ועמלק וגו' (שם ח), גם אשור נלוה עמם וגו' (שם ט). וכלן עתידין ליפול ביד בן דוד שנ' אלהי שיתמו כגלגל (שם יד):

יד. ותמצא כקן ידי לחיל העמים. מכלתא. ויאמרו מה זאת עשינו כי שלחנו את ישר' מעבדנו (שמות יד ה), אמרו עכשו יהיו כל האומות מקישות עלינו כזוג (לומר) מה אלו שהיו ברשותנו הנחנום והלכו להם, היאך אנו שולחין לארם צובה ולארם נהרים להעלות לנו מסים, להביא לנו עבדים ושפחות? ללמדך שהיה פרעה הרשע שולט מסוף העולם ועד סופו והיו לו שלטונים מסוף העולם ועד סופו, בשביל כבודן של ישראל. ועליהם הוא אומ' שלח מלאך ויתירהו מושל עמים ויפתחהו (תהלים קה כ). וכן את מוצא שכל אומה ולשון ששעבדה את ישראל שלטה מסוף העולם ועד סופו בשביל כבוד ישראל. במלך ישראל הוא קלון וחרפה לכל האומות מה עשה הביא לסנחריב הרשע על כל האומות והגלה אותן שנ' ותמצא כקן ידי לחיל העמים וכאסוף בצים עזובות כל הארץ אני אספתי, וכתי' ואסיר גבולות עמים וגו'. וכן בחגיגה. וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון (יחזקאל א ד), להיכא אזיל אמ' רב יהודה אמר רב שהלך לכבוש את העולם תחת נבוכד נצר. וכל כך למה? כדי שלא יאמרו אומות העולם ביד אמה שפלה מסר הקב"ה את בניו [וכו' בפסוק אך העבדתני בחטאתיך] (ישעיה מג כד). במדבר סיני רבה. מזרק אחד כסף (במדבר הרבה פעמים) כנגד העולם שהוא עשוי ככדור הנזרק מיד ליד, ומנין שהים עשוי דוגמת קערה אומר ותמצא כקן ידי לחיל העמים וגו', במלכות בבל הוא אומר והיה הגוי והממלכה אשר לא יעבדו וגו' (ירמיה כז ז), במלכות מדי הוא אומר באדין דריוש מלכא כתב לכל עממיא אומיא ולישניא וגו' (דניאל ו כו), במלכות יון וארבעה רישין לחיותא (שם ז ו), במלכות חייבת, ותאכל כל ארעא ותדושינה ותדקינה (שם כג), הא למדת שכל אומה ולשון ששעבדה את ישראל שלטה מסוף העולם ועד סופו בשביל כבודן של ישראל. תנחומא. את מוצא כשחטאו ישראל ובקש הקב"ה להגלותן, אמר הקב"ה אם אני מגלה את ישראל תחלה נעשה העולם עשוי ככדור כההיא דתנינן וחכמים אומרים אינו אסור אלא כל שיש בידו מקל או צפור או כדור קערה וסייף ועטרה וטבעת, מקל שהוא רודה בו את כל העולם, צפור, ותמצא כקן ידי, כדור וקערה שהעולם עשוי ככדור:

טו. היתפאר הגרזן על החוצב בו. אמ"ר אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי בשלשים ושתים מדות ההגדה נדרשת: מרבוי, וממיעוט, מרבוי אחר רבוי, וממיעוט אחר מיעוט, מקל וחומר מפורש, מקל וחומר סתום, מגזרה שוה ומבנין אב וכו'. מבנין אב כיצד? זהו יסוד מלמד על מה שהוא לאחריו. מאימתי נקרא יסוד, משיהא הוא נאמר תחלה. אמ"ר חייא על כל דבור ודבור היה הקב"ה קורא משה משה ויאמר הנני, בנין אב לכלם ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה ויאמר משה משה ויאמר הנני, לפי שזה תחלה, כיוצא בו והיה כי יבצע י"י את כל מעשהו אפקוד על פרי גודל וגו', למה, כי אמר בכח ידי עשיתי ובחכמתי כי נבונותי (יג), והקב"ה אומ' לו היתפאר הגרזן על החוצב בו, והלא אין אתה דומה, אלא כקרדום הזה, שאתה מבקע בו והוא אינו יכול לבקע כלום מעצמו; וכמטה הזה שאם אין אדם מכה בו שאין יכול להכות מעצמו; אף אתה אינך כלום אלא שאני רודה בך עולמי ואתה מתגאה ואומ' בכח ידי עשיתי ובחכמתי

כי נבונותי, לפיכך ישלח האדון יי׳ צבאות במשמניו רזון, ואף כל מלכי האומות, על דבר זה נידונין. ואם כן למה פרשו במלך אשור בלבד לפי שהיה תחלה לרודים מלכיות:

טז. לכן ישלח האדון יי׳ צבאות במשמניו רזון. פרק חלק. ויצא מלאך יי׳ ויך במחנה אשור מאה ושמנים וחמשה אלף (מלכים ב יט לה), הללו ראשי נייסות הן. אמר רב אשי דיק׳ נמי דכתי׳ לכן ישלח האדון יי׳ צבאות במשמניו רזון. במשמני דאית בהו. עוד שם. לכן ישלח האדון וגו׳ במשמניו רזון, מאי במשמניו רזון אמ״ר יוחנן יבא חזקיהו בעל שמנה שמות ויפרע מסנחריב בעל שמנה שמות [וכו׳, בפסוק כי ילד ילד לנו] (ישעיה ט ה), ותחת כבודו יקר יקוד כיקוד אש. פרק אלו קשרים. ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש, אמר ר׳ יוחנן תחת כבודו ולא כבודו ממש. ר׳ יוחנן לטעמיה דר׳ יוחנן קרי למאניה מכבדותי. ר׳ אלעזר אמר כבודו ממש, ר׳ שמואל בר נחמני אמר כשריפת בני אהרן מה להלן שריפת נשמה וגוף קים, אף כאן שריפת נשמה וגוף קים. ואלה שמות רבה. ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. מהו ותחת כבודו ששרף גופו מבפנים והניח בגדיו מבחוץ שכבודו של אדם בגדיו. ולמה הניח בגדיהם אלא שהיו בניו של שם שנ׳ בני שם עילם ואשור (בראשית י כב), אמר הקב״ה נותן אני שכר לשם אביהם שנטלו הוא ויפת בגדיהם וכסו ערות אביהם שנ׳ ויקח שם ויפת את השמלה (שם ט כג), לכך אמר הקב״ה למיכאל הניח בגדיהם ושרוף נשמתם; מה כתי׳ וישכימו בבקר והנה כלם וגו׳ (מלכים ב יט לה), מהו בבקר, לבקרים אצמית כל רשעי ארץ (תהלים קא ח). ויקרא רבה. אמ״ר לוי נומוס הוא וקלוונין הוא שכל מי שמתגאה לא נידון אלא באש. דור המבול על ידי שנתגאו ואמרו מה שדי כי נעבדנו לא נידונו אלא באש שנ׳ בעת יזורבו נצמתו בחומו וגו׳ (איוב ו יז), מהו בחומו ברותחין; אמ״ר יוחנן כל טפה וטפה שהיה הקב״ה מורידה עליהם היה מרתיחה בגיהנם שנ׳ בחומו נדעכו ממקומם (שם). סדומיים על ידי שנתגאו ואמרו נשכח את הרגל מבינותינו לא נידונו אלא באש שנ׳ ויי׳ המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד). פרעה על ידי שנתגאה ואמ׳ מי יי׳ אשר אשמע בקולו, לא נידון אלא באש שנ׳ ויהי ברד ואש מתלקחת בתוך הברד (שמות ט כד). סיסרא ע״י שנתגאה ולחץ את ישראל בחזקה שנ׳ והוא לחץ את בני ישראל בחזקה (שופטים ד ג), מהו בחזקה אמ״ר יצחק בחרופין ובגדופין לא נידון אלא באש, הה״ד מן שמים נלחמו הכוכבים וגו׳ (שם ה כ). סנחריב על ידי שנתגאה ואמר מי בכל אלהי הארצות, לא נידון אלא באש הה״ד ותחת כבודו יקד יקוד כיקוד אש. נבוכד נצר על ידי שנתגאה ואמר ומאן הוא אלה די ישוזבנכון מן ידי (דניאל ג טו), לא נידון אלא באש הה״ד גובריא אליך די הסיקו וגו׳ (שם כב), קטיל המון שביבא די נורא (שם). מלכות הרשעה על ידי שמתגאה ומשחצת ואומרת מי לי בשמים, לא נידונת אלא באש הה״ד חזי הוית עד די קטילת חיותא והובד גשמה ויהיבת ליקידת אשא (שם ז יא). אבל ישראל על ידי שהם נבזים ושפלים בעולם הזה אין מתנחמין אלא באש הה״א ואני אהיה לה נאם יי׳ חומות אש סביב (זכריה ב ט):

יז. והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה. מדרש תלים, אלי אלי למה עזבתני (תהלים כב ב), זש״ה והיה אור ישראל לאש וגו׳, אור יש

זה חזקיהו, וקדושו ללהבה זה ישעיה. ובערה ואכלה שיתו ושמירו, זה סנחריב בשעה שעלה לירושלם יצאת אש מבין שניהם ולהטה אותו ואת אכלוסיו. ד״א אור ישרי׳ זה מרדכי, וקדושו ללהבה זו אסתר, ובערה ואכלה שיתו ושמירו זה המן. אמרו רבותי׳ מאה בנים היו לו להמן עשרה נהרגו ועשרה נתלו ועשרה סובבים על הפתחים שנים עשר חדש ולבסוף נהרגו, ומה אני מקיים שיתו ושמירו ביום אחד אלא את מוצא במדה שאדם מודד בה מודדין לו, בגזרה שגזר להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים ביום אחד, נגזר עליו ובערה ואכלה שיתו ושמירו ביום אחד. ד״א והיה אור ישראל לאש, זו אסתר שהאירה את ישראל כאורו של שחר והלא אור זה אש, ואש זה אור, אלא אמ׳ הקב״ה דו פרצופין אני עושה את הדבר אור לישראל וחשך לאומות העולם שנאמר הוי המתאוים את יום יי׳ וגו׳ (עמוס ה יח), בנוהג שבעולם אדם מדליק את הנר בפלטין שלו שמא יכול לומר פלני שהוא אהבי ישתמש לאורו ופלני שהוא שונאי אל ישתמש בו אלא הכל משתמשין לאורו; אבל הקב״ה אינו כן מאיר לעולם הבא ומאיר לזה ומחשיך לזה כאחד. וכך היו מרדכי ואסתר נר לישראל וחשך לאומות העולם, אסתר נקראת הדס שנא׳ ויהי אומן את הדסה (אסתר ב ז), ומרדכי על שם צדיק נקרא הדס שנא׳ ויהי עומד בין ההדסים אשר במצולה (זכריה א ח), מה הדס זה ריחו טוב וטעמו מר, כך מרדכי ואסתר חשך לאומות העולם ונר לישראל. עוד שם. לדוד יי׳ אורי וישעי (תהלים כז א), וש״ה והיה אור ישראל לאש, בנוהג שבעולם אדם מדליק את הנר וכו׳, אבל הקב״ה אינו כן ברא את האור והרשעים אין רואין בו לעתיד לבא שנ׳ אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי יז ט), ואומ׳ וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל (בראשית א ד), ר׳ יהודה בר׳ סימון אמר שגנז לעצמו. למלך שראה מנה יפה ואמר זו שלי כך כשברא הקב״ה את העולם אמר אין כל בריה יכולה להשתמש בה אלא אני. וכן הוא אומר ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), אמ״ר אבין הלוי נטלו הקב״ה ונתעטף בו כטלית והבהיק את העולם מזיוו הה״ד עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב), ורבנן אמרי הבדילו לצדיקים לעתיד לבא, למלך שהיה לו מנה יפה ואמ׳ זו לבני. וכן הוא אומר אור זרוע לצדיק (שם צז יא), אמר דוד לפני הקב״ה רבונו של עולם ואימתי הוא בא? אמר לו לכשיגיע הקץ ותבנה ירושלם ואני מביא אותו האור שנא׳ קומי אורי כי בא אורך (ישעיה ס א), אבל לאומות העולם יהיה חשך שנ׳ והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה וגו׳. ומהו שיתו ושמירו אלו המפונקין שבהן, אמר לו דוד האר לנו מאותו האור שנא׳ אל יי׳ ויאר לנו, אמר לו הקב״ה חייך שאני מביא אותו לישראל וחשך לאומות העולם שנא׳ כי הנה החשך יכסה ארץ וגו׳, ועליך יזרח יי׳ (שם שם ב). הגדת שיר השירים. רשפיה רשפי אש שלהבת יה (ש״ה ח ו), עתיד זיון של ישראל להיות יוצא כאש מתחת (כסא) כבוד שנ׳ והיה אור ישראל לאש וקדושו ללהבה. ר׳ חנניה בן אחיו של ר׳ יהושע אמר יש נהרות של אש עוברין לפני השכינה כנהרות הללו של מים ומעורבין באש, וכשניתנה רשות לגבריאל להחריב את כל הארץ, ניתנה רשות ללויתן לחבל את כל הנהרות; לכך נאמר רשפיה רשפי אש שלהבת יה. [עוד בפסוק אני יי׳ קראתיך בצדק (ישעיה מב ו)]:

יח. וכבוד יערו וכרמלו מנפש ועד בשר יכלה. מדרש תלים. בשר

חסידיך לחיתו ארץ (תהלים עט ב). להודיע שאפילו העצמות לא היו מניחין לקבור. אם היה חייב אדם לחברו מאה מנה אומ׳ לו תן לי מעותי; אומר לו אין לי, מה יש עליו לעשות הואיל ואין לו ממה לפרוע. אבל הקב״ה אינו כן; גובה מן הנפש, יצאה הנפש גובה מן הבשר, וכן הוא אומר מנפש ועד בשר יכלה, אין לו נפש ובשר, גובה מן העצמות שנא׳ בעת ההיא נאם יי׳ יוציאו את עצמות מלך יהודה (ירמיה ח א):

יט. ושאר עץ יערו מספר יהיו ונער יכתבם. פרק חלק. כמה נשתייר מהם? עשרה, שנ׳ ושאר עץ יערו מספר יהיו ונער יכתבם; כמה נער יכול לכתוב, עשרה. ושמואל אמ׳ תשעה שנא׳ ונשאר בו עוללות וגו׳, ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה (ישעיה יז ו), ר׳ יהושע בן לוי אמר ארבעה עשר, שנים שלשה ארבעה חמשה, ר׳ יוחנן אמר חמשה, ואלו הן סנחריב ושני בניו ונבוכד נצר ונבוזר ארן. נבוזר ארן גמרא, נבוכד נצר דכתי׳. ויהי הוא משתחוה בית נסרוך אלהיו ואדרמלך ושראצר בניו הכוהו בחרב, (מ״ב יט לז), הכהו כתי׳ וכן ברבתי. כמה נשתייר מהם רב אמר עשרה שנ׳ ונער יכתבם שכן דרכו של נער להיות כותב יו״ד. ר׳ אליעזר אומר ששה שכן דרכו של נער להיות שורט שירטא, ר׳ יהושע בן לוי אומר חמשה שנא׳ שנים שלשה גרגרים וגו׳ (ישעיה יז ו), ר׳ יהודה בר סימון אמר תשעה הה״ד ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה. ר׳ תנחום בר חנילאי אמר ארבעה עשר, הה״ד שנים שלשה גרגרים בראש אמיר ארבעה חמשה, בין כדברי אלו בין כדברי אלו נבוכד נצר אחד מהם היה, אלא כיון שאמר לו הקב״ה עלה והחרב את בית המקדש, אמר לא בעי אלא מצמצמא יתי כמה דעבד לסבי. מה עשה? בא וישב לו בדפני של אנטוכיא, ושלח נבוזר אדן להחריב את ירושלם וכו׳:

כד. לכן כה אמר יי׳ צבאות אל תירא עמי וגו׳: כה. כי עוד מעט מזער וכלה זעם: כו. ועורר עליו יי׳ צבאות שוט. הגדת שיר השירים. כי עזה כמות אהבה (ש״ה ח ו), עזה היתה האהבה שאהב הקב״ה את ישר׳ בימי סנחריב שנ׳ הוי היורדים מצרים לעזרה וגו׳, ולא שעו על קדוש ישראל ואת יי׳ לא דרשו (ישעיה לא א), אמרו עשר מכות הביא הקב״ה עליהם כדרך שהביא על פרעה ועל מצרים שנא׳ ומטהו על הים ונשאו בדרך מצרים (כו), ר׳ נתן היה אומר במטה הניף יד על אשורים שנא׳ הוי אשור שבט אפי:

כז. והיה ביום ההוא יסור סבלו מעל שכמך ועלו מעל צוארך וחבל עול מפני שמן. פרק חלק. מאי וחובל עול מפני שמן. אמ״ר יצחק נפחא חובל עולו של סנחריב מפני שמנו של חזקיה שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, מה עשה נעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפטרס ולא מצאו איש ואשה תינוק ותינוקת שלא היו בקיאין בהלכות טומאה וטהרה. ועל אותו הדור הוא אומ׳ והיה ביום ההוא יהיה כל מקום אשר יהיה שם אלף גפן באלף כסף לשמיר ולשית יהיה (ישעיה ז כג). שיר השירים. לריח שמניך טובים (ש״ה א ג), ר׳ אחא בשם ר׳ תנחום שני שמנים הן שמן כהונה ושמן מלכות, ורבנין אמרין תורה שבכתב ותורה שבעל פה. אמ״ר יודן שמן תורק שמך (שם), שמך מתגדל על כל מי שהוא עוסק

בשמנה של תורה; היא דעתיה דר׳ יודן דאמר והובל עול מפני שמן חובל עולו של סנחריב מפני חזקיהו וסיעתו שהיו עוסקין בשמנה של תורה:

כח. **בא על עית עבר במגרון למכמש יפקיד כליו.** פרק הכונס צאן לדיר. תנו רבנן דבר בעיר אל יהלך אדם באמצע דרכים מפני שמלאך המות באמצע דרכים דכיון דיהבו ליה רשותא מסגי בהדיא. שלום בעיר אל יהלך אדם בצידי דרכים מפני שמלאך המות מהלך בצידי דרכים דכיון דלית ליה רשותא מהבי חבויי ומסגי. תנו רבנן דבר בעיר אל יכנס אדם יחידי לבית הכנסת מפני שמלאך המות מפקיד שם כליו שנ׳ למכמש יפקיד כליו, והני מילי דלא קרו בה דרדקי ולא מצלו בה עשרא. פרק חלק. אמר רב הונא עשר מסעות נסע אותו רשע באותו יום שנ׳ בא על עית עבר במגרון וגו׳, עברו מעברה גבע מלון לנו. צהלי קולך בת גלים (ל). נדרה מדמנה (לא). עוד היום בנוב לעמוד (לב). הני טובא הוו צהלי קולך בת גלים, נביא הוא דאמר לה לכנסת ישראל: (ל) צהלי קולך בת גלים. בתו של אברהם יצחק ויעקב שעשו מצות כגלי הים מהאי לא תסתפי, איסתפי מנבוכד נצר הרשע דמתיל לאריא דכתי׳ עלה אריה מסבכו (ירמיה ד ז), הקשיבי לישה עניה ענתות. עתיד ירמיה בן חלקיה מענתות דמתנבי עלך דכתי׳ דברי ירמיה בן חלקיהו וגו׳ (שם א א) מי דמי התם ארי והכא לישה אמ״ר יוחנן שש שמות יש לו, ארי כפיר לביא ליש שהל שחץ. רבתי. רב אבא בר כהנא פתח צהלי קולך בת גלים, אמר להם ירמיה לישראל אתם אומרין שירים וזמירים לפני ע״ז, צהלי קולך בדברי תורה צהלי קולך בבתי כנסיות, בת גלים. מה גלים הללו מסויימים בים כך אבותיכם מסויימין בעולם. ד״א בת גלים ברתהון דגלואי, בתו של אברהם אותו שכתוב בו ויהי רעב בארץ וירד אברם מצרימה (בראשית יב י). בתו של יצחק שכתו׳ בו וילך יצחק אל אבימלך מלך פלשתים גררה (שם כו א), בתו של יעקב שכתו׳ בו וילך פדנה ארם (שם כח ה ז). הקשיבי הקשיבי למצותי, הקשיבי לדברי תורה הקשיבי לדברי נבואה, הקשיבי לצדקות ומעשים טובים. לישה ואם לאו לישה הא אריא סליק עלך זה נבוכד נצר הרשע דכתי׳ ביה עלה אריה מסבכו. עניה עניה מן הצדקות עניה מדברי נבואה עניה ממצות ומעשים טובים, ואם לאו ענתות, הא ענתותיא אתי ומתנבא עלך דכתי׳ דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הכהנים אשר בענתות:

לב. **עוד היום בנב לעמוד.** פרק חלק. מאי עוד היום בנב לעמוד אמ׳ רב הונא אותו היום נשתייר מעונה של נב. אמרי ליה כלדאי אי אזלת האידנא יכלת ליה ואי לא אזלת האידנא לא יכלת ליה. אזל אורחא דבעי לסגויה בעשרה יומי סגייה בחד יומא. כי מטא לירושלם שדו ליה בוסתרקי סליק ויתיב מעילוי שורא עד דהזא כולה, כד חזיה אזדוטר בעיניה ואמ׳ עוד כען יומא רב וסגי עידן ליה למיעל וכו׳, אמרי ליה נשרי ביה ידא האידנא אמ׳ להו תמהיתו האידנא למחר כל חד מיניכו איתו לי גולתיכו ואיתמלי מיניהו, מיד ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך יי׳ ויך במחנה אשור וגו׳ (מ״ב יט לה), אמ׳ רב פפא הינו דאמרי אינשי בת דינא בטל דינא:

לג. **הנה האדון יי׳ צבאות מסעף פארה במערצה.** סוטה. אמ״ר אלעזר כל אדם שיש בו גסות הרוח ראוי לגדעו כאשרה כתי׳ הכא ורמי הקומה גדועים וכתי׳ התם ואשיריהם תגדעון (דברים ז ה):

לד. וניקף סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול. סיפרי. ארץ הכנעני והלבנון (דברים א ז). אמ' להם כשאתם נכנסין לארץ ישראל אתם צריכין להעמיד לכם מלך ולבנות לכם בית הבחירה; מנין שאין לבנון אלא מלך שנ' בא אל הלבנון ויקח את צמרת הארז (יחזקאל יז ג), ואומ' החוח אשר בלבנון, (מ"ב יד ט) ואין לבנון אלא בית המקדש שנ' גלעד אתה לי ראש הלבנון (ירמיה כב ו) ואו' והלבנון באדיר יפול. ד"א למה קורין אותו לבנון שמלבין עונותיהם של ישראל, שנ' אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (ישעיה א יח). פרק הנזקין. אמ"ר יוחנן מאי דכתי' אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד), אכמצא ובר כמצא חרב ירושלם וכו', דההוא גברא דרחמיה כמצא ובעל דבביה בר כמצא עבד סעודת', אמ' ליה לשמעיה זיל איתי ליה כמצא. אזל איתי ליה בר כמצא. אתא אשכחיה דיתיב א"ל מכדי ההוא גברא בעיל דבביה דההיא גברא הוא, מאי בעית הכא. אמ' ליה הואיל ואתאי שיבקן ויהיבנא לך דמי מה דאכילנא ושתינא אמ' ליה לא. יהיבנא לך דמי פלגא דסעודתא אמ' ליה לא. יהיבנא לך דמי כולה סעודתך אמ' ליה לא. נקטיה בידיה ואוקמיה. אמ' הואיל והוו יתבי רבנן ולא מחו ביה איזיל ואיכול בהו קורצא בי מלכא. אזל אמ' ליה לקיסר מרדו בך יהודאי. אמ' ליה מי יימר? אמ' ליה שדר להו קורבנא, מי מקרבי ליה. שדר בידיה עגלא תילתא. בהדי דקא אתי שדא ביה מומא בניב שפתים ואמרי ליה בחריץ שבעין, דוכתא דלדידן מומא לדידהו לאו מומא. סבור רבנן לקרוביה משום שלם מלכותא אמ' להו ר' זכריה בן אבקולס יאמרו בעלי מומין קרבין לגבי מזבח. סבור למקטליה דלא ליזיל לימא למלכא. אמ' להו ר' זכריה בן אבקולס יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג. אמ"ר יוחנן ענותנותו של ר' זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגלתנו מארצנו. שדריה עילויהו לנרון קיסר; כי קא שדי גירא למזרח אתא נפל בירושלם, למערב אתא נפל בירושלם, לארבע רוחות העולם אתא נפל בירושלם. אשכח ינוקא אמ' ליה פסוק לי פסוקיך אמ' ליה ונתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל (יחזקאל כה יד), אמ' הקב"ה ניחא ליה לאחרוביה לביתיה וכפורי ידיה בההוא גברא בעי ערק אזל איגייר נפק מיניה ר' מאיר. שדריה לאספסיאנוס קיסר אתא צר עלה תלת שני. הוו בה הנהו תלת עתירי נקדימון בן גוריון ובן כלבא שבוע ובן ציצת הכסת. נקדימון בן גוריון שנקדה חמה בעבורו. כלבא שבוע שכל הנכנס לביתו כשהוא רעב ככלב יוצא כשהוא שבע. בן ציצת הכסת שהיתה ציציתו נגררת על גבי כסתות. ואיכא דאמרי שהיתה כסתו מוטלת בין גדולי רומי. חד אמ' אנא זיינא לה בחיטי ושערי, וחד אמ' בחמרא ומשחא, וחד אמ' להו אנא בציבי ושבח רבנן לרציבי, דרב חסדא כל אקלידי מסר לשמעיה לבר מרציבי דאמ' רב חסדא אכלבא דחיטי בעיא שיתא אכלבי דציבי. הוה בה הנהו בריוני אמרו להו רבנן לא מיסתעייא מילתא ליפוק ליעבוד שלמא בהדיהו. לא שבקינהו אמרו להו אינהו ליפוק ליעביד קרבא בהדיהו. אמרו להו רבנן לא מיסתייעא מילתא. קמו קלונהו אמברי והוה כפנא. מרתא בת ביתוס עתירתא דירושלם הויא שדרתיה לשלוהה אמרה ליה זיל איתי לי סמידא משוקא. אדאזל אזדבן. אתא אמ' לה סמידא ליכא חווריתא איכא. זיל איתי. אדאזל אזדבן אמ' לה חיורתי ליכא כושקרא איכא. אדאזל אזדבן. אמ' לה קושכרא ליכא קימחא דשערי איכא אמ' ליה זיל איתי. אדאזל אזדבן. הויא שליפא מסאנה אמרה איפוק ואחזי אי משכחנא

מידי למיכל, ארנפקא איתיבא ליה פרתא בכרעה ומיתה. קרי עלה רבן יוחנן בן זכאי הרכה בך והענוגה וגו׳ (דברים כה נו), איכא דאמרי גרוגרת אכלה מדר׳ צדוק ואתניסא ומיתא. דר׳ צדוק איתיב ארבעין שנין בתעניתא דלא ליחרב ירושלם כי הוה אכיל מידי הוה מיתחזי מאבראי וכי הוה בארי מיתין ליה גרוגרות מייץ מייהו ושדי להו. כי הוה נח נפשה אפיקתיה לכל דהבא וכספא שדיתיה בשוקא, אמרה האי למאי מתבעי? והינו דכתי׳ כספם בחוצות ישליכו וגו׳ כספם וזהבם לא יוכל להצילם ביום עברת יי״ (יחזקאל ז יט). אבא סקארא ריש בריוני דירושלם בר אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי הוה. שלח ואיתייה בצנועה לגביה אמ׳ ליה עד אימת עבידתו הכי וקטלתון לעלמא בכפנא. אמ׳ ליה ומה אעביד? דאי אמינא להו מידי קטלי לי. אמ׳ ליה חזי לי לדידי תקנתא דאיפוק איפשר דהוי הצלה פורתא על ידי. אמ׳ ליה נקוט נפשך בקצירי וליתו כולי עלמא לישיילו בך ולימרו דנח נפשיה, וליעלון בך תלמידך דאינהו קשבי דחייא קליל ממיתא. עבד הכי ונכנס בו ר׳ אליעזר מצד אחד ור׳ יהושע מצד אחר כי מטא פיתחא בעו למידקריה, אמ׳ להו יאמרו רבן דקרו, בעו למדחפיה אמ׳ להו יאמרו רבן דחפו. פתחו ליה באבא נפק. כי מטא לגביה אמ׳ ליה שלמא עלך מלכא! אמ׳ ליה מיחייבת תרי קטלא, חדא דלאו מלכא אנא וקא קרית ליה מלכא, ועוד אי מלכא אנא מאי טעמא לא אתית לגבאי? אמ׳ ליה דקאמרת לאו מלכא אנא, אי לאו מלכא את לא הוה מימסרא ירושלם בידך דכתי׳ והלבנון באדיר יפול ואין אדיר אלא מלך שנא׳ והיה אדירו ממנו ומושלו מקרבו יצא (ירמיה ל כא), ודקאמרת אי מלכא אנא אמאי לא תיתי לגבאי, בריוני דאית בן לא שבקינן. אמ׳ ליה אלו חבית של דבש ודרקון כרוך עליה לא שוברין את החבית בשביל דרקון, אשתיק. קרי עליה ר׳ יוסף משיב חכמים אחור ודעתם יסכל (ישעיה מד כה). איבעי ליה למימר ליה שקלינן צבתא ושקלינן לדרקון וקטלינן ליה וחביתא שבקינן ליה. אדהכי אתא ההוא פריסתקא אמ׳ ליה קום דמית ליה קיסר ואימנו להו השיבי דרומאי לאותובך ברישא. הוה סיים חד מסאנא, בעי לסיימיה לאחרינא לא עייל, בעא למישלפיה לאידך לא נפק. אמ׳ ליה לא תצטער דכתי׳ שמועה טובה תדשן עצם (משלי טו ל) אמ׳ ליה ואלא מאי תקנתא? ליתי איניש דלא מיתבא דעתך מיניה לחלוף קמך דכתי׳ ורוח נכאה תיבש גרם (שם יז כב), עבד הכי עייל וכו׳. רבתי. כי רחק ממני מנחם משיב נפשי (איכה א טז), מה שמו של מלך המשיח? ר׳ אבא בר כהנא אמ׳ יי״ שמו שנ׳ וזה שמו אשר יקראו יי״ צדקנו (ירמיה כג ו) דאמ״ר לוי טבא למדינתא דשמה כשם מלכה ושם מלכה כשם אלהיה, טבא למדינתא דשמה כשם מלכה דכתי׳ ושם העיר מיום יי״ שמה (יחזקאל מח לה), ושם מלכה כשם אלהיה וזה שמו אשר יקראו יי״ צדקנו (ירמיה כג ו). ר׳ יהושע בן לוי אמ׳ צמח שמו שנא׳ הנה איש צמח שמו ומתחתיו יצמח (זכריה ו יב), ר׳ יודן בשם ר׳ איבו אמ׳ עובדא הוה בחד בר נש דהוה קא רדי געת חדא תורתיה עבר עליה חד ערביי אמ׳ ליה מה את? אמ׳ ליה יהודאי אנא. אמ׳ ליה שרי תורתך ושרי פרנך. אמ׳ ליה למה? אמ׳ ליה דבי מקדשיהון חרב. אמ׳ ליה מנא ידעת? אמ׳ ליה ידעית מן געיתא דתור. עד דהוא עסיק עימיה געית זימנא אחריתי, אמ׳ ליה אסר תורתך אסר פודנך דאיתילד פריקהון דיהודאי. אמ׳ ליה ומה שמיה? מנחם שמיה. ואבוי מה שמיה אמ׳ ליה חזקיה. אמ׳ ליה והיכן שריין אמ׳ ליה בבירת

ערבא דבבית לחם יהודה. זבין ההוא גברא תורוי זבן פדניה והוה מזבין לבדין דינוקין, עלל לקרתא ונפק לקרתא עלל למדינתא ונפיק למדינתא עד דמטא לתמן. אתיאן כל נשייא למיזבן מיניה וההיא אתתא אימיה דההוא ינוקא לא זבנת מיניה, אמ׳ לה למה לית את זבנה לבדין דינוקין? אמרה ליה רחשיה קשי לינוקא; אמ׳ לה למה? אמרה ליה דעל רגלוי חרב בית מקדשא. אמ׳ לה רחיצין אנן במארי עלמא דעל רינלוי חרב ועל רגלוי מתבני. אמ׳ לה איתא נסיבא לך מן אילין לבדין דינוקין ולבתר יומין אנא אתי לביתך ונתיב פריטיך, נסבא ואזלא. לבתר יומין אמ׳ ההוא גברא לית אנא אזיל ואיחמי ההוא ינוקא מאי קא עביד. אתא לגבה אמ׳ לה מאי קא עביד ינוקא. אמרה ליה לא אמרית לך רחשיה קשיה דמן ההיא שעתא אתון רוחין ועלעולין טענוניה ואזלין להון. אמ׳ לה ולא כך אמרית לך דעל רגלוי חרב ועל רגלוי מתבני. אמ״ר אבין למה לי ללמוד מן הדין ערביי ולאו מקרא מלא הוא דכתי׳ והלבנון באדיר יפול, וכתי׳ בתריה

יא.

א. ויצא חוטר מגזע ישי ונצר משרשיו יפרה. דבי ר׳ שילא אמרי שמו של משיח שילה שנ׳ עד כי יבא שילה שלה כתי׳. דבי ר׳ חנינא אמרי חנינא שמו שנ׳ אשר לא אתן לכם חנינה. דבי ר׳ ינאי אמרי ינון שמו דכתי׳ לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז). ר׳ ביבא סנגוריא אמ׳ נהירא שמו שנאמ׳ ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב), נהירא כתי׳. ר׳ יהודה בר׳ סימון אמ׳ בשם ר׳ שמואל בר׳ יצחק הדין מלכא משיחא אי מחייא הוא דוד שמיה אי ממתייא הוא דוד שמיה. אמ״ר תנחומא אנא אימר טעמ׳ מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם (ש״ב כב נא). פרק נגמר הדין. תנו רבנן חמשה תלמידים היו לו לי״ש הנוצ״ר אלו הן נקי ומתי נצר בוני ותודה אתיוה למתי אמ׳ להו מתי יהרג והא כתי׳ מתי אבא ואראה פני אלהים (תהלים מב ג), אמרו ליה אין דכתי׳ מתי ימות ואבד שמו (שם מא ו). אתיוה לנקי אמ׳ להו נקי יהרג דכתי׳ ונצר משרשיו יפרה (ישעיה יא א), אמרו ליה אין דכתי׳ ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב (שם יד יט). אתיוה לבוני אמ׳ להו בוני יהרג והא כתי׳ בני בכורי ישראל (שמות ד כא), אמרו ליה אין דכתי׳ הנה אנכי הורג את בנך בכורך (שם ד כג). אתיוה לתודה אמ׳ להו תודה יהרג והכתי׳ מזמור לתודה (תהלים ק א), אמרו ליה אין דכתי׳ זובח תורה יכבדנני (שם נ כג). תנחומא. יהודה את יודוך אחיך (בראשית מט ח), למה יודוך אחיך שכל ישראל נקראין לשמך יהודים ולא עוד אלא שהמשיח יצא ממך והוא גואל את ישראל שנא׳ ויצא הוטר מגזע ישי, איזה זה זה מלך המשיח:

ב. ונחה עליו רוח י״י רוח חכמה ובינה וגו׳. בראשית רבה. ורוח אלהים מרחפת על פני המים זה רוחו של מלך המשיח כד״א ונחה עליו רוח י״י. באי זו זכות ממשמשת ובאה, מרחפת על פני המים בזכות התשובה שנמשלה למים שנא׳ שפכי כמים לבך. במדבר סיני רבה. עתודים חמשה, למה עתודים מלא והוא יתר ואו? כנגד ששה בנים שהיו מנחשון בעלי שש ברכות, ואלו הן דוד ומשיח דניאל חנניה מישאל ועזריה. דוד דכתי׳ יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה

ונבון דבר ואיש תאר וי״י עמו (ש״א טז יח), משיח דכתי׳ ונחה עליו רוח י״י רוח חכמה ובינה הרי תרין, רוח עצה וגבורה הרי ארבע, רוח דעת ויראת י״י הרי ששה, דניאל חנניה מישאל ועזריה דכתי׳ ויהי בהם מבני יהודה וגו׳, ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה ומשכילים בכל חכמה וגו׳ (דניאל א ד), [עוד בפסוק והריחו]. פרקי ר׳ אליעזר. בעשרה מאמרות נברא העולם ובשלשה כללו שנא׳ י״י בחכמה יסד ארץ כונן שמים בתבונה בדעתו תהומות נבקעו (משלי ג כ), ובשלשתן נעשה המשכן שנא׳ ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת (שמות לא ג), ובשלשתן נעשה בית המקדש שנא׳ בן אשה אלמנה הוא וגו׳, וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת (מלכים א ז יד). ובשלשתן עתיד להבנות שנא׳ בחכמה יבנה בית ובתבונה יתכונן (משלי כד ג), ובדעת חדרים ימלאו (שם ד). ובשלשתן עתיד הקב״ה לתת אותן שלש מתנות טובות לישראל שנ׳ כי י״י יתן חכמה מפיו דעת ותבונה (משל ב י), נתן חכמה אין כתוב כאן אלא יתן חכמה, ושלשתן ניתנו למלך (המשיח) שנא׳ ונחה עליו רוח י״י רוח חכמה ובינה וגו׳, רוח דעת ויראת י״י :

ג. **והריחו ביראת י״י.** פרק חלק. אמ״ר תנחום דרש בר קפרא מאי דכתי׳ שש השעורים האלה נתן לי (רות ג יז), וכי דרכו של בועז ליתן מתנה של שש שעורים, אלא שש סאין. וכי דרכה של אשה ליטול שש סאין? אלא רמז לה שעתידין לצאת ממנה שמתברכין בשש ברכות ואלו הן דוד ומשיח דניאל חנניה מישאל ועזריה. דוד דכתי׳ ויען אחד מהנערים ויאמר הנה ראיתי בן לישי בית הלחמי יודע נגן וגבור חיל ואיש מלחמה וגו׳ (ש״א טז יח), אמ׳ רב יהודה אמ׳ רב כל הפסוק הזה לא אמרו דואג אלא בלשון הרע, יודע נגן יודע לשאול, וגבור חיל יודע להשיב, איש מלחמה יודע לישא וליתן במלחמתה של תורה, ונבון דבר שמבין דבר מתוך דבר, איש תאר שמראה פנים בהלכה, וי״י עמו שהלכה כמותו בכל מקום. בכולהו אמ׳ ליה יונתן בני כמוהו כיון דאמ׳ ליה מילתא דבדידיה נמי לא הוה, חלש דעתיה ואיקני ביה. ומנא לן דדואג הוה כתי׳ הכא ויען אחד מהנערים מיוחד שבנערים וכתי׳ התם ושם איש מעבדי שאול ביום ההוא (ש״א כ״א ח). משיח דכתי׳ ונחה עליו רוח י״י רוח חכמה ובינה וגו׳, והריחו ביראת י״י לא למראה עיניו ישפוט, ושפט בצדק דלים וגו׳ (ד). בר כוזיבא מלך תרתין שנין ופלגא אמ׳ להו רבנן אנא משיח. אמרו ליה משיח כתי׳ ביה מריח ודאין, נחזי אי מריח ודאין, כיון דחזיוה דלא מריח ודאין קטלוה. דניאל מישאל ועזריה כתי׳ בהו ילדים אשר אין בהם כל מום וטובי מראה וגו׳ (דניאל א ד), מאי אשר אין בהם כל מום אמ״ר חנינא אפילו דיברא דכוסילתא לא הוה בהו, מאי ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך, אמ״ר אחא בר׳ חנינא מלמד שהיו אונסין את עצמן מן השחוק ומן השיחה ומן השינה ומעמידין עצמן בשעה שצריכין לנקביהן מפני אימת מלכות עליהן :

ד. **ושפט בצדק דלים והוכיח במישור לענוי ארץ.** תנחומא. ויתן לך האלהים מטל השמים (בראשית כז כח), אשא עיני אל ההרים (תהלים קכא א), וכתי׳ מי אתה הר הגדול לפני זרובבל למישור (זכריה ד ז) מי אתה הר הגדול זה המשיח, ולמה קורא אותו הר הגדול שהוא גדול מן האבות שנ׳ הנה ישכיל עבדי ירום ונשא וגבה מאד (ישעיה נב יג), ירום מאברהם דכתי׳ ביה

הרימותי ידי אל יי״י (בראשית יד כב), ונשא ממשה דכתי׳ ביה שאהו בחיקך (במדבר יא יב), וגבה ממלאכי השרת שנ׳ וגובה להם (יחזקאל א יח), לכך נאמר מי אתה הר הגדול (זכריה ד ז), וממי הוא יוצא מזרובבל, וזרובבל ממי מן דוד [וכו׳ בפסוק הנה ישכיל עבדי (ישעיה נב יג)], לפני זרובבל למישור אותו שכתו׳ בו ושפט בצדק דלים והוכיח במישור. מדרש רות. ויאמר לה בועז לעת האכל גשי הלום (רות ב יד), מדבר במלך המשיח, גשי הלום קרובי למלכות, ואכלת מן הלחם (שם) זו לחמה של מלכות, וטבלת פתך בחמץ (שם), אלו היסורין שנא׳ והוא מחולל מפשעינו (ישעיה נג ה), ותשב מצד הקוצרים (רות ב יד), שעתידה מלכותו ליצד ממנו לשעה שנ׳ ואספתי את כל הגוים אל ירושלם למלחמה ונלכדה העיר וגו׳ (זכריה יד ב) ויצבט לה קלי (רות ב יד), שעתידה לחזור לו שנא׳ והכה ארץ פיו. תנחומא. וקראת אליה לשלום והיה אם שלום תענך (דברים כ יא), מדבר בימות המשיח שהוא פותח להם בשלום שנ׳ ודבר שלום לגוים (זכריה ט י), והיה אם שלום תענך, שהן כופתין את עצמן שנ׳ וכתתו חרבותם לאתים (ישעיה ב ד), והיה כל העם הנמצא בה יהיו לך למס ועבדוך (דברים כ יא), שהן מביאין לו דרונות שנ׳ יאתיו חשמנים מני מצרים (תהלים סח לב), שהן חשין ובאין במנחתם, ואם לא תשלים עמך וצרת עליה (דברים כ יב), רוח תזזית נכנסת בהן והן מורדין על מלך המשיח, ומיד הוא הורגן שנאמ׳ והכה ארץ בשבט פיו, ואין משתייר אלא ישראל שנא׳ יי״י בדד ינחנו (שם לב יא). מדרש רות. לעתיד לבא אומרין למלך המשיח מדינה פלנית מרדה בך והוא אומ׳ יבא גובאי ויחריב אותה שנא׳ והכה ארץ בשבט פיו, אפדניה פלנית מרדה בך והוא אומ׳ ילך מלאך המות ויהבל אותה שנ׳ וברוחו שפתיו ימית רשע. כיון שהן רואין שצרתן צרה הן באין ומשתחוין למלך המשיח שנא׳ אפים ארץ ישתחוו לך (ישעיה מט כג). ורוזנים נוסדו יחד על יי״י ועל משיחו (תהלים ב ב). משל לגבור שהיה במדינה וכשהיו הגייסות באות לאותה מדינה יראין מאותו גבור והוזרין ואומרין מה נעשו באו ונהרוג אותו גבור ואחר כך נזדויג לאותה מדינה כך אלו. שיר השירים. איומה כנדגלות (ש״ה ו י), ר׳ יוחנן בשם ר׳ אלעזר המודעי אומ׳ כדגלים אין כתוב כאן אלא כנדגלות, כדור שנתנדנד לגלות ולא גלה. ואיזה זה? דורו של מלך המשיח הה״ד ואספתי את כל הגוים אל ירושלם למלחמה וגו׳ (זכריה יד ב), ומנין שיש לו אימה שנ׳ והכה ארץ בשבט פיו, ר׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי בר׳ ירמיה בשעה ההיא יהיו ישראל מתנדנדין ממסע למסע:

ו. וגר זאב עם כבש. ז. ופרה ודב תרעינה. ח. ושעשע יונק וגו׳. סיפרא.

והשבתי חיה רעה מן הארץ (ויקרא כו ו), ר׳ יהודה אומ׳ מעבירן מן הארץ, ר׳ שמעון אומ׳ משביתן שלא יזיקו. אמ״ר שמעון אימתי הוא שבחו של מקום בזמן שאין מזיקין או בזמן שיש מזיקין ואין מזיקין, אומר בזמן שיש מזיקין ואינן מזיקין. וכן הוא אומ׳ מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א), למשבית מזיקין מן העולם, משביתן שלא יזיקו. וכן הוא אומ׳ וגר זאב עם כבש ונמר עם גדי ירבץ ופרה ודוב תרעינה, ושעשע יונק על חור פתן, מלמד שעתיד תינוק מישראל להיות מושיט אצבעו לתוך גלגל עינו של צפעוני ומוציא מרה מתוך פיו. וכן הוא אומ׳ ועל מאורת צפעוני גמול ידו הדה. זו היא ההורגת את הבריות :

ט. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי כי מלאה הארץ דעה את יי׳ כמים לים מכסים. פרק המוכר את הספינה. אמ׳ רב יהודה אמ׳ רב בשעה שבקש הקב״ה לבראת את העולם אמ׳ לו לשרה של ים, פתח פיך ובלע כל מימות שבעולם. אמ׳ לפניו רבונו של עולם דיי שאעמוד בשלי. בעט בו והרגו שנא׳ בכחו רגע הים ובתבונתו מחץ רהב (איוב כו יב). אמ״ר יצחק שמע מינה שרה של ים רהב שמו, ואלמלא מים מכסין אותו אין כל בריה יכולה לעמוד מפני ריחו שנ׳ כי מלאה הארץ דעה את יי׳ כמים לים מכסים, אל תיקרי לים מכסים אלא לשרה של ים מכסים. שיר השירים. כי טובים דודיך מיין (ש״ה א ב), נמשלו דברי תורה למים ליין לשמן ודבש וחלב. נמשלו למים שנ׳ הוי כל צמא לכו למים (ישעיה נה א), מה המים מסוף העולם ועד סופו שנא׳ לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו), כך דברי תורה מסוף העולם ועד סופו שנ׳ ארוכה מארץ מדה (איוב יא ט), מה מים חיים לעולם אף דברי תורה חיים לעולם, מה מים מכסין ערותו של ים שנא׳ כמים לים מכסים כך דברי תורה מכסין ערותן של ישראל שנא׳ ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י יב), [בפסוק הוי כל צמא:]

י. והיה ביום ההוא שרש ישי אשר עומד לנס עמים. מדרש תלים. יי׳ בעזך ישמח מלך (תהלים כא ב), וש״ה והיה ביום ההוא שרש ישי וגו׳ אמ״ר חנינא אין מלך המשיח בא אלא ליתן לאומות העולם שש מצוות כגון סוכה ולולב ותפלין, אבל ישראל למדין תורה מן הקב״ה שנ׳ וכל בניך למודי יי׳ (ישעיה נד יג), ולמה? בשביל אליו גוים ידרושו, ר׳ הנינא בשם ר׳ אחא אמ׳ מהו והיתה מנוחתו כבוד, שהוא נותן למלך המשיח מן הכבוד של מעלה הוי יי׳ בעזך ישמה. ד״א יי׳ בעזך ישמח מלך, אמ״ר סימון מי הוא זה מלך הכבוד וגו׳ (תהלים כד י), זה מלך שחלק מכבודו ליראיו, יי׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה, (שם), שנו רבותינו מלך בשר ודם אין רוכבין על סוסו ואין יושבין על כסאו ואין משתמשין בשרביטו, ומשה נשתמש בשרביטו של הקב״ה שנ׳ ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ), ואליהו רכב על סוסו ומהו סוסו של הקב״ה סופה וסערה וכתי׳ ויעל אליהו בסערה השמים (מ״ב ב יא), מלך בשר ודם אין לובשין עטרה שלו והקב״ה נתנה למלך המשיח שנא׳ תשית לראשו עטרת פז (תהלים כא ד), מלך בשר ודם אין יושבין על כסאו ושלמה ישב על כסאו שנ׳ וישב שלמה על כסא יי׳ (ד״ה א כט כג), מלך בשר ודם אין קוראין לסנן שלו בשמו והקב״ה קורא למשה בשמו שנ׳ ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א), וכן ישראל, אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו), וקראן קדושים שנ׳ קדושים תהיו כי קדוש אני יי׳ אלהיכם (ויקרא יט ב), וקורא למלך המשיח על שמו ומה שמו, יי׳ איש מלחמה (שמות טו ג), ומלך המשיח וזה שמו אשר יקראו יי׳ צדקנו (ירמיה כג ו). וירושלם נקראת על שמו, ושם העיר מיום יי׳ שמה (יחזקאל מח לה), אמ״ר לוי טב למדינתא דשמה כשם מלכה ושם מלכה כשם אלהיה, וזהו שאמ׳ הכתו׳ ועמד ורעה בעוז יי׳ (מיכה ה ג), אותה שעה בעזך ישמח מלך (תהלים כא ב). בראשית רבה. יהודה אתה יודוך אחיך (בראשית מט ח), לפי שהודית במעשה תמר יודו אחיך להיות מלך עליהם בעולם הזה ובעולם הבא. ולפי ברכת יעקב עמדו ממנו שלשים מלכים שנאמ׳ ואלה תולדות פרץ (רות ד יח), ותחשוב דוד

שלמה רחבעם עד יכניה, וכן לעולם הבא ודוד עבדי נשיא להם לעולם, ועוד משבט יהודה יצתה אלישבע אם הכהונה שנ' ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב וגו' (שמות ו כג), ועוד משבט יהודה יצא נחשון ראש הנשיאים שנאמ' ויהי המקריב ביום הראשון (במדבר ז יב). ועוד משבט יהודה יצאו דוד ושלמה ויהושפט ויותם וחזקיהו ויאשיהו, ועוד משבט יהודה יצא דניאל חנניה מישאל ועזריה, ועוד משבט יהודה יצא זרובבל בן שאלתיאל וכו', ועוד משבט יהודה עתיד מלך המשיח לבא שנא' שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו. תנחומא. ולו יקהת עמים (בראשית מט י), יקהה שיני עמים שנ' ישימו יד על פה אזניהם תחרשנה (מיכה ז טז). ד"א ולו יקהת עמים מי שהעמים מתקלקלין עליו שנא' שרש ישי אשר עומד לנס עמים אליו גוים ידרושו:

יא. והיה ביום ההוא יוסיף י"י שנית ידו לקנות את שאר עמו. מדרש תלים. למנצח על השמינית (תהלים יב א), על המילה שניתנה בשמיני, ד"א על השמינית על ארבע מלכיות שהן שמנה ואדום היא השמינית הה"ד רישיה די דהב טב חדוהי וכרעוהי יתרין, מעוהי וירכתיה תרין שקוהי תרין רגלוהי תרין, הרי שמנה שהן ארבע, בבל וכשדים מדי ופרס יון ומוקדן אדום וישמעאל, הרי שמנה מלכיות לכך נאמר על השמינית. ר' איבו אמ' אמרה כנסת ישראל לפני הקב"ה רבונו של עולם אנו מקלסין אותך בשעה שאתה מכנס אותנו משמנה מלכיות שנ' והיה ביום ההוא יוסיף ידו שנית וגו', ומאשור וממצרים ומפתרוס ומכוש ומעילם ומשנער ומחמת ומאיי הים. עוד שם. הושיעה ימינך ועננו (תהלים ס ז, וקח ז), אותה הימין שהשיבות אחריך שנ' השיב אחור ימינו (איכה א ג), אמ' הקב"ה אחת אתה מבקש אני מוסיף לך עוד אחרת וכן הוא אומ' והיה ביום ההוא יוסיף י"י שנית ידו. אלה הדברים רבה. אמ"ר שמעון בן לקיש תוספתו של הקב"ה מרובה ממדתו. בנוהג שבעולם מדתו מרובה מתוספתו אבל הקב"ה אינו כן אלא תוספתו מרובה ממדתו; אמ' הקב"ה גאולת מצרים כשגאלתי אתכם אין בה תוספת אבל כשאבוא לגאול אתכם גאולת העולם הבא בתוספת אני גואל אתכם שנאמ' יוסיף י"י שנית ידו. רבתי. את מוצא בדבר שחטאו ישראל בו לקו ובו מתנחמין, חטאו ביד שנאמ' ידיכם דמים מלאו (ישעיה א טו), ולקו ביד שנא' ידי נשים רחמניות (איכה ד י), ומתנחמין ביד שנא' יוסיף י"י שנית ידו לקנות את שאר עמו:

יב. ונשא נס לגוים. יג. וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו. ילמדנו. ויגש אליו יהודה וגו' (בראשית מד יח). זש"ה וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו. כנגד מי אמ' ישעיה למקרא זה? לא אמרו אלא כנגד יהודה ויוסף. דאמ"ר שמואל בר נחמן אמ"ר יונתן בשעה שהיו יהודה ויוסף מתוכחין זה עם זה אמרו מלאכי השרת זה לזה באו ונרד למצרים ונראה שור וארי מתוכחין זה עם זה; בנוהג שבעולם שור מתירא מפני ארי ועכשו שור וארי עומד והקנאה ביניהם עד שיבא משיח לכך נאמר וסרה קנאת אפרים: הגדת שיר השירים. נפת תטופנה שפתותיך כלה (שה"ש ד יא), זה הוא משיח הצדיק שהוא עומד מיהודה, ד"א זה משיח מלחמה שהוא עומד מיוסף ואין מקנאין זה לזה לקיים מה שנאמ' אפרים לא יקנא את יהודה ויהודה לא יצור את אפרים:

יד. ועפו בכתף פלשתים ימה וגו'. במדבר סיני רבה. מואב סיר

רחצי על אדום אשליך נעלי עלי פלשת אתרועע (תהלים ס י, וקח י), אלו שלש אומות אסר הקב״ה לישראל כשנכנסו לארץ לירש את ארצם, מואב מנין שנא׳ אל תצר את מואב (דברים ב ט), אדום מנין דכתי׳ ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים כי קרוב הוא (שמות יג יז), קרובה היתה השבועה שנשבע אברהם לאבימלך, ועתה השבעה לי באלהים הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי (בראשית כא כג), ועדין היה נכדו קיים. ולעתיד לבא עתיד הקב״ה להתיר את שלשתן לישראל שנאמ׳ ועפו בכתף פלשתים, מה יחדו יבזו את בני קדם אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם, ומתרגמינן ויחכרון כתף חד למימחי ית פלישתאי, לכך נאמ׳ עלי פלשת אתרועע, אדום ומואב משלוח ידם, כמה דתימר מואב סיר רחצי על אדום אשליך נעלי. הגדת שיר השירים. פתחי לי אחותי רעיתי (ש״ה ה ב), הרי זו לימי גוג ומגוג שישראל עתידין להיות טמונים במערות ובמחלות והמקום מרתיק עליהם, שמעון בן זומא אומ׳ שהמקום אומ׳ לישראל פתחי לי אחותי והם מסתכלים והמקום עושה להם נסים והם רואין את המשיח עומד בראש מדבר מואב ועמו ארבע מאות איש והמקום נותן להם גאולה ולקיים מה שנאמ׳ ונתתי לה את כרמיה משם (הושע ב יז), והמחילה נפתחת להם משם ממדבר מואב לחורב וישראל הולכין ונוטלין ממדבר חורב. שהרי השם כתוב עליו ובאין ונוטלין עמון ומואב לקיים מה שנא׳ אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם, א״ר יוסי בר׳ יהודה כדרך שהגליונות עושין להם בית חכמה כך חורב עשוי לישראל בית חכמה. הרי מלכי הצפון שומעין שנהרגו עמון ומואב וכלם מתכנסין ובאין וקובעין המלוכה בדמשק, ומלכי המערב והדרום מתכנסין אף הן ובאין ונוטלין עצה במדין, וישראל מצירין להניח את אחיהם החכמים שבמדין איפשר ולהניה את אחיהם החכמים שבירושלם אי איפשר והמקום פותח פתח לאליהו והוא יוצא למדין ומניח את החכמים שבירושלם. ומה אליהו עושה? כל אותו המדבר שהולך מירושלם למדין שבולו טרשים וחיה רעה והמקום עושה לו נסים והוא בא ועומד לפני המשיח במדין והמשיח נפטר משם ואליהו עומד שם. באותה שעה הוא מוציא ספר הישר שכל התורה הזאת אינה אלא שורה אחת מתוכו. הארץ נפתחת מתחתיהם ושורפתם ונעשה להם שם קבר גדול ונמצאת מקיים פתחי לי אחותי רעיתי, והמשיח בא לו ממדין ונוטל כל בזתה וכן לדמשק ונוטל ביזתה לקיים מה שנאמ׳ ישא את חיל דמשק (ישעיה ח ד), עד שלא תפול מלכות אדום והפתח נפתח משם לרומי לקיים מה שנאמ׳ שם ירעה עגל ושם ירביץ (שם כז י). שראשי נמלא טל (ש״ה ה ב), אמ׳ להם המקום חזרו לכם לירושלם הרי אתם דומין לישן הזה שישן. הרי מלכי המזרח מתכנסין לתרמוד וישראל באין מרומי ומקריבין בירושלם שבעת ימים והמקום משיב רוח ואומ׳ לישראל חזרו לתרמוד כנגד מלכי המזרח. ומלכי הגוים אומ׳ ניתן רשות לבנות בית המקדש והן באין לשרפו והמקום יוצא ונלחם עמהם לקיים מה שנאמ׳ ויצא י״י ונלחם בגוים ההם (זכריה יד ג), והמשיח בא לו לצור ולצידון ולתרמוד ולבורו לקיים מה שנ׳ אדום ומואב משלוח ידם ובני עמון משמעתם:

טו. והחרים י״י את לשון ים מצרים. מדרש תלים. מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א). זש״ה הבל הבלים אמר קהלת וכו׳ (קהלת א ב), שבעה הבלים אמ׳ קהלת, הבל אחד הבלים שנים, הבל הבלים הרי ששה, הבל

הכל הרי שבעה, למה כנגד שבעת ימי בראשית, אמ׳ שלמה מה נברא ביום ראשון שמים וארץ, ומה סופן, כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה (ישעיה נא ו), אמ׳ הבל, מה נברא ביום שני רקיע, ומה סופו ונגולו כספר השמים (שם לד ד), אמ׳ הבל, מה נברא בשלישי המים שנאמ׳ יקוו המים (בראשית א ט), ומה סופן, והחרים יי׳ את לשון ים מצרים וכו׳. ויקרא רבה. מה שהיה כבר הוא ואשר להיות כבר היה (קהלת ג טו), אמר הקב״ה עתיד אני ליבש את הים הגדול לפני הגליות שכן כתי׳ והחרים יי׳ את לשון ים מצרים, ויהיה שבילים שבילים שנ׳:

טז. והיתה מסלה לשאר עמו אשר ישאר מאשור. והבריות תמהין ואומרין איפשר שהים הגדול מתיבש בשביל כבוד ישראל והקב״ה משיבם ולא כבר עשיתי להם כן כשיצאו ממצרים ובירדן:

יב.

א. ואמרת ביום ההוא אודך יי׳ כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני. נדה פרק המפלת. דרש רב יוסף מאי דכתי׳ ואמרת ביום ההוא אודך יי׳ כי אנפת בי וגו׳, במה הכתו׳ מדבר? בשני בני אדם שיצאו לסחורה ישב לו קוץ לאחד מהם התחיל מחרף ומגדף. לימים שמע שטבעה ספינתו של חברו בים התחיל מודה ומשבח לכך נאמר ישוב אפך ותנחמני, והיינו דאמ״ר אלעזר מאי דכתי׳ לעושה נפלאות גדולות לבדו וגו׳ (תהלים קח כא), אפילו בעל הנס אינו מכיר בנסו. מדרש תלים. אודך כי עניתני (שם קיח כא), לאחר שהתקין כלי אנפוריא שלו לצאת בדרך יצא חוץ למדינה הכהו הקוץ עקצתו עקרב אחזתו חמה הניחוהו והלכו להם, התחיל עומד ואומר מה רבו עונותי וחטאתי. לימים שמע שנאבדה אותה שיירה התחיל מודה ומשבח שנ׳ אודך יי׳ כי אנפת בי. עוד שם. סביב רשעים יתהלכון (שם יב ט), ר׳ יהודה אומ׳ סביב לרשעים צדיקים הולכין בשעה שמוצאין מגן ערן ורואין הרשעים בגיהנם נפשם שמחה עליהם שנ׳ ויצאו וראו בפגרי האנשים (ישעיה סו כד). באותה שעה נותנין שבח והודאה להקב״ה על היסורין שהביא עליהם בעולם הזה שנא׳ ואמרת ביום ההוא אודך יי׳ כי אנפת בי ישוב אפך באומות העולם ותנחמני מהם [וכו׳ בפסוק ויצאו וראו.]

ג. ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה. סוכה. לולב וערבה ששה ושבעה, ההלל והשמחה שמנה. סוכה ונסוך המים שבעה וכו׳. נסוך המים מנא הני מילי אמ׳ רב אמ׳ קרא ושאבתם מים בששון וגו׳. הנהו תרי מינאי חד שמיה ששון והד שמיה שמחה אמ׳ ליה ששון לשמחה אנא עדיפא מינך דכתי׳ ששון ושמחה ישיגו (ישעיה כה י), אמ׳ ליה אנא עדיפא מינך דכתי׳ שמחה וששון ליהודים (אסתר ה יז), אמ׳ ליה שמחה לששון יומא חד שבקתך ומלו׳ בך מיא דכתי׳ ושאבתם מים בששון אמ׳ ליה ששון לשמחה יומא חד שבקתך ושויוך פרונקא דכתי׳ כי בשמחה תצאו (ישעיה נה ב). אמ׳ ליה ההוא מינאי דשמיה ששון לר׳ אבהו עתידיתו דמליתו מיא לעלמא דאתי דכתי׳ ושאבתם מים בששון. אמ׳ ליה אי הוה כתי׳ לששון כדקאמרת, השתא דכתוב בששון משכיה דההוא גברא משוינן ליה גולפא ומלינן ביה מיא. מדרש רות. ושתית מאשר ישאבון

הנערים (רות ב ט), זה בית השואבת ולמה נקרא שמה בית השואבה שמשם היו שואבין רוח הקדש כד"א ושאבתם מים בששון ממעיני הישועה:

ה. **זמרו יי' כי גאות עשה.** מדרש שיר השירים. ר' ברכיה בשם ר' אליעזר, ראויין היו ישראל לומר שירה על מפלתם של סיחון ועוג, וראוי היה חזקיהו לומר שירה על מפלת סנחריב אלא, ולא כגמול השיב יחזקיהו, למה, כי גבה לבו. איתא המי חזקיהו מלך וצדיק ואת אמר כי גבה לבו אלא שנגבה לבו מלומר שירה. אתא ישעיהו לגביהון דחזקיה וסיעתו אמ' להון זמרו יי', אמרון ליה למה? כי גאות עשה, אמרו ליה כבר מודעת זאת בכל הארץ. אמ"ר אבא בר כהנא אמ' חזקיהו תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה, אמ"ר לוי וכי מה היו צריכין לומ' נסיו וגבורותיו של הקב"ה והלא כבר עמד גלגל חמה באמצע הרקיע וראו נסיו וגבורותיו של הקב"ה מסוף העולם ועד סופו, ר' ישמעאל בר' יוסי בשם ר' אחא, כבר פרעה מלך מצרים ותרהקה מלך כוש היו באותו הנס שבאו לסייע את חזקיהו וכו'. [בפסוק יגיע מצרים וסחר כוש] (ישעיה מה יד), אמ"ר יהושע בן לוי אלו אמ' חזקיהו שירה על מפלתו של סנחריב היה נעשה הוא מלך המשיח וסנחריב גוג ומגוג והוא לא עשה כן, אלא אמ' ידעתי כי הושיע יי' את משיחו וגו'. אלה ברכב ואלה בסוסים, מה כתי' בתריה יי' הושיעה המלך יעננו וגו' (תהלים כ י):

יג.

א. **משא בבל אשר חזה ישעיהו בן אמוץ. ג. אני צויתי למקודשי גם קראתי גבורי לאפי.** ברכות פ"ק. תניא אמ' רבן גמליאל בשלשה דברים אני אוהב את הפרסיים צנועין באכילתן צנועין בבית הכסא צנועין בתשמיש המטה. אני צויתי למקודשי, תני רב יוסף אלו פרסיים שמקודשין לגיהנם:

ד. **קול המון בהרים דמות עם רב.** הגדת שיר השירים. מצאוני השומרים הסובבים בעיר (ש"ה ג ג. וה ז), ביום שניתנה רשות למלאכי השרת שיהיו עומדין על החומה כמה שנא' על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים (ישעיה סב ו), אמ"ר חנינה בנו של ר' יוסי הגלילי בו ביום ניתנה רשות לגבריאל ליפרע מן המלכיות לקיים מה שנאי' מקול המון נדדו עמים, וכן הוא אומ' קול המון בהרים דמות עם רב זה הקב"ה, דמות עם רב יי' וכלי זעמו לחבל כל הארץ אחר כך יריע אף יצריח וגו' (שם מב יג).

ה. **באים מארץ מרחק מקצה השמים יי' וכלי זעמו.** ירושלמי דתענית. אמ"ר חנינא מאן דאמ' רחמנא ותרן הוא יותרון בני מעיו אלא מאריך אפיה וגבי דידיה. אמ"ר לוי מהו ארך אפים מרחיק רגז, למלך שהיו לו שני לגיונות קשים אמ' המלך אם דרים הם עמי במדינה עכשו בני המדינה מכעיסין אותי ומיד הן עומדין עליהם ומכלים אותם, אלא הריני משלחן לדרך רחוקה שאם יכעיסו אותי בני המדינה עד שאני משלח אחריהם בני המדינה מפייסין אותי ואני מקבל פיוסן. כך אמ' הקב"ה אף וחמה שני מלאכי חבלה הן אם דרין הן עמי עכשו ישראל מכעיסין אותי והן עומדין עליהן ומכלין אותן, אלא הריני משלחן לדרך רחוקה שאם יכעיסו אותי ישראל עד שאני משלח

אחריהן הן באין ועושין תשובה ואני מקבל תשובתם, מה טעם באין מארץ מקצה השמים יי׳ וכלי זעמו להכל כל הארץ, אמ״ר יצחק ולא עוד אלא שנועל בפניהם מאי טעמ׳ פתח יי׳ את אוצרו ויוצא את כלי זעמו (ירמיה נ כה), עד דו פתח עד דו טריד רחמוהי קריבין. מדרש תלים. לא יגורך רע (תהלים ה), אין אתה גר אצל הרעה ולא הרעה גרה אצלך. ר׳ ברכיה בשם ר׳ לוי אמ׳ המלאך הממונה על האף רחוק הוא שנ׳ באים מארץ מרחק וגו׳, יי׳ וכלי זעמו, משל למלך שהיו לו לגיונות קשים וגו׳ :

ט. הנה יום יי׳ בא אכזרי ועברה וחרון אף. מדרש תלים. אז ידבר אלימו באפו (תהלים ב ה) וכתי׳ יי׳ יי׳ אל רחום וחנון (שמות לד ו), לישראל אבל לאומות העולם באף ובחמה שנא׳ הנה יום יי׳ בא אכזרי ועברה.

י. כי כוכבי השמים וכסיליהם לא יהלו אורם חשך השמש בצאתו. שיר השירים. דודי שלח ידו מן החור (ש״ה ה ד), אמ״ר אבא בר כהנא וכי מה טבו של חור זה להיות מגדל שרצים, אלא כך אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבונו של עולם כל נסים שעשית לי על ידי כרש לא היה מוטב לעשותן לי על ידי דניאל ועל ידי אדם צדיק אע״פ כן ומעי המו עליו (שם) אמ״ר עזריה אמ׳ הקב״ה גוי טב אנא ואתון אמרין ומעי המו עלי גם אני אמרתי מעי מעי אוחילה, קמתי אני לפתוח לדודי (שם ה), קמתי (אני) ולא אומות העולם לפתוח לדודי בתשובה, וידי נטפו מור (שם), מרדים דגזר ואמ׳ דעבר פרת עבר דלא עבר לא יעבר. אמ״ר יוחנן כתי׳ חשך השמש בצאתו, לואי הוה מקבל ההוא יומא ולא דנחה שמשא, יצא כורש לטייל במדינה וראה המדינה שוממת אמ׳ מה טבה של מדינה זו שוממת, איכן הם הזהבים, איכן הם הכספים? אמרון ליה ולאו את הוא דגזרת ואמרת כל יהודאין יסקון ויבנון בי מקדשא מנהון דהבין מנהון כספין יהא דסלקון למיבנא מקדשא, בההיא שעתא גזר ואמ׳ דעבר פרת עבר דלא עבר לא עבר. דניאל וחבורתו עלו באותה שעה אמרו מוטב שנאכל סעודת ארץ ישראל ונברך על ארץ ישראל. עזרא וחבורתו לא עלו באותה שעה ולמה לא עלו באותה שעה עזרא וסיעתו שהיה צריך לברר תלמודו לפני ברוך בן נריה, ויעלה ברוך בן נריה, אלא אמרו ברוך בן נריה אדם גדול וישיש היה ואפי׳ בגלקטייא לא היה יכול להטען. אמ׳ ריש לקיש לא עלה עזרא באותה שעה שאלו עלה עזרה באותה שעה היה לשטן לקטרג ולומר מוטב שישמש עזרא בכהונה גדולה מלשמש יהושע בן יהוצדק כהן גדול ויהושע בן יהוצדק היה כהן גדול בן כהן גדול אבל עזרא על ידי שהיה אדם צדיק לא היה אדם ראוי לשמש בכהונה גדולה כמותו. אמ״ר סימון קשה היא שלשלת יוחסין לפני הקב״ה להעקר ממקומה. על כפות המנעול, שמשם ננעל פרת לפניהם, פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר (ש״ה ה ו), נתחטא נתמלא עלי עברה, נפשי יצאה בדברו (שם), בדבורו של כרש שאמ׳ דעבר פרת עבר דלא עבר פרת לא יעבר:

יז. הנני מעיר עליכם את מדי אשר כסף לא יחשובו. מדרש אחשורוש. כתי׳ השמיעו אל בבל רבים כל דורכי קשת וגו׳ (ירמיה נ כא), שלמו לה כפעלה ככל אשר עשתה עשו להם (שם), וכי כסף נטלה שתתן כסף, זהב נטלה שתתן זהב, נשים בציון ענו (איכה ה יא), מה ת״ל שלמו לה כפעלה אלא כך אמ׳ הקב״ה אתם להוטין אחר הערוה חייכם שאני מביא עליכם אומה שאינה

מבקשת מכם לא כסף ולא זהב הה״ד הנני מעיר עליכם את מדי אשר כסף לא יחשובו וזהב לא יחפצו בו, ומה היא מבקשת מכם (וכו׳).

יח. וקשתות נערים תרטשנה ופרי בטן לא ירחמו וגו׳. כא. ורבצו שם איים ומלאו בתיהם אוחים וגו׳. שבת פרק שואל. אמ״ר יוחנן אסור לעמוד בביתו של אותו רשע שנא׳ ושעירים ירקדו שם. ואמ״ר יוחנן כל ימיו של אותו רשע לא נמצא שחוק בפי כל הבריות שנ׳ נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה (ישעיה יד ז), מכלל דעד השתא לא הוה רנה וכו׳:

יד.

א. כי ירחם י״י את יעקב ובחר עוד בישראל וגו׳ ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב. פרק עשרה יוחסין. אמ״ר חלבו קשים גרים לישראל כספחת שנאמ׳ ונלוה הגר אליהם ונספחו על בית יעקב, וכתי׳ התם ולשאת ולספחת (ויקרא יד נב). ואלה שמות רבה. בחוץ לא ילין (איוב לא יב) אמ״ר ברכיה כנגד מי אמ׳ בחוץ לא ילין גר אלא עתידין גרים להיות כהנים משרתים בבית המקדש שני׳ ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב, ואין ונספחו אלא לשון כהונה כמה דתימר ספחני נא אל אחת הכהנות (ש״א ב לו):

ב. ולקחום עמים והביאום אל מקומם. אמ״ר אלעזר בר׳ חיים כל מה שעשה אברהם אבינו למלאכי השרת פרע הקב״ה לבניו ביציאתם מצרים ועתיד ליתן אותם לעתיד לבא. את מוצא באברהם כתי׳ יקח נא מעט מים (בראשית יח ד), ואף הקב״ה פרע לבניו ולקחתי אתכם לי לעם כנגד יקח נא מעט מים, אמ״ר יוחנן אין לי אלא בעולם הזה לעתיד לבא מנין ולקחום עמים והביאום אל מקומם [וכו׳, בפסוק וסוכה תהיה לצל יומם מחורב (ישעיה ד ו)]. שיר השירים. אמ״ר יודין מהו כאהלי קדר. כיוסף; מה יוסף נמכר לאהלי קדר שנא׳ וימכרו את יוסף לישמעאלים (בראשית לז כח), וחזר וקנה את קוניו שנ׳ ויקן יוסף את כל אדמת מצרים (שם מז כ), כך ישראל שנ׳ והיו שובים לשוביהם ורדו בנוגשיהם:

ג. והיה ביום הניח י״י לך מעצבך ומרגזך ומן העבודה קשה. תנחומא. אתי מלבנון כלה (ש״ה ד ח), אמ״ר לוי אמ׳ הקב״ה עמהם הייתי בשעבודה של מצרים ועמהם הייתי בשעבודה של בבל. אמ״ר ברכיה הכהן ברבי דרש לוי בר סיסי ויראו את אלהי ישראל ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר (שמות כד י), משנגאלו ותחת רגליו, אבל עד שלא נגאלו במקום שדרכה של לבנה להנתן, וגדול שעבודה של בבל משעבודה של מצרים. במצרים כתי׳ ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר, ובבבל כתי׳ כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו). במצרים כתי׳ וימררו את חייהם בעבודה קשה (שמות א יד), ובבבל כתי׳ והיה ביום הניח י״י לך מעצבך ומרגזך ומן העבודה הקשה וגו׳, אמ׳ להם הקב״ה בבבל הייתי עמכם ובמצרים הייתי עמכם:

ד. ונשאת המשל הזה על מלך בבל ואמרת וגו׳. שבת פרק שואל. איך שבת נוגש שבתה מדהבה אמ׳ רב יהודה שבתה אומה שהיתה אומרת מדוד והבא. ואיכא דאמרי שאומרת מאד מאד הבא בלא מדה. ויקרא

רבה. שאת זו בבל על שום שנאמ׳ ונשאת המשל הזה על מלך בבל. מהו מדהבה, ר׳ אבא בר כהנא אמ׳ מלכות שהיא אומרת מדוד והבא מדוד והבא. ר׳ ישמעאל בר נחמן אמ׳ מלכות שהיא מדהבת פניו של אדם בשעה שבא אצלה, רב טביומי אמ׳ על שם פומא דדהבא ורבנן אמרין על שום רישא די דהבא. ספחת זו מדי שהעמידה המן הרשע ששך עמה כנחש על שום על גחונך תלך (בראשית ג יד), בהרת זו יון שהיתה מבהרה בגזרותיה ואומרת לישראל כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, נגע צרעת זו אדום שבאת מן כחו של זקן וכו׳.

ה. שבר י״י מטה רשעים שבט מושלים. פרק ר׳ אליעזר דחולין. אמ״ר מלאי מאי דכתי׳ שבר י״י מטה רשעים שבט מושלים. שבר י״י מטה רשעים אלו הדיינין שנעשו מקלות לחזניהן, שבט מושלים, אלו תלמידי חכמים שבמשפחות הדיינין. מר זוטרא אמ׳ אלו תלמידי חכמים שמלמדין הלכות צבור לדייני בור. במדבר סיני רבה. ויהי ביום כלות משה (במדבר ז א), מי אמר ווי אמ״ר אבין כביכול הקב״ה אמ׳ ווי. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו מטרונה דוטונתי אמ׳ לה המלך עשי לי פורפירא. כל ימים שהיתה עסוקה בפורפירא לא היתה מרננת. אחר ימים גמרה את הפורפירא ונתנה אותה לכובס ועשאה והביאה למלך, כיון שראה אותה המלך התחיל צווח ווי שלא תחזור לדוטוניתה. כך את מוצא שהיו ישראל מרננים בכל שעה שנ׳ וילונו העם על משה (שמות טו כד) וילונו כל עדת בני ישראל (שם טז ב), תבע הקב״ה שיעשו משכן כמו שכתוב ועשו לי מקדש (שם כה ח), את מוצא כל הימים שהם עסוקין במלאכת המשכן לא היו מרננים, כיון שנגמרו מלאכת המשכן |התחיל הקב״ה צווח ווי שלא יחזרו וירננו כדרך שהיו מרננים ד״א הבכורים אמרו ווי שניטלה מהם הכהונה. עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ועבודה בבכורות שנ׳ וישלח את נערי בני ישראל ויעלו עולות (שם כד ה). וכן כתי׳ ועלית אתה ואהרן עמך וגו׳ (שמות יט כד). ר׳ יהושע בן קרחה וחברו אחד מהם או׳ הכהנים אלו הבכורות, וחבירו אומ׳ אלו נדב ואביהוא וכן כתי׳ שבר י״י מטה רשעים שבט מושלים. אמ״ר אבא בר ממל אלו הבכורות לפי שהקריבו לפני העגל אבדו כהונה. וכן את מוצא שכל הכהנים שעבדו ע״ז במקדש ראשון פסלן הקב״ה במקדש שני שנאמ׳ והכהנים הלוים בני צדוק וגו׳ (יחזקאל מד טו). לפיכך כשהוקם המשכן צווחו הבכורים ווי. וכן בירושלמי דמגלה. אמ״ר לוי שבר י״י מטה רשעים שבט מושלים אלו הבכורות שהן הקריבו לעגל תחלה:

ז. נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה. תלים. זש״ה רני בת ציון הריעו ישראל וגו׳ (צפניה ג יד), על אי זה דבר, הסיר י״י משפטיך פנה אויביך (שם טו), הכל שמחין למפלתן של רשעים, וכן הוא אומ׳ שבר י״י מטה רשעים, מכה עמים בעברה מה כתי׳ בתריה נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה. ואו׳ כשמוח כל הארץ שממה אעשה לך (יחזקאל לה יד), אימתי הארץ שמחה כשעשה אותך שממה, וכן הוא אומ׳ וישב עליהם את אונם וגו׳ (תהלים צד כג), מיד, לכו נרננה לי״י (שם צה א), וכן הוא אומ׳ ובאבוד רשעים רנה (משלי יא י). שבת פרק שואל. אמ״ר יוחנן כל ימיו של אותו רשע לא נמצא שחוק בפי קול הבריות שנא׳ נחה שקטה כל הארץ פצחו רנה, מכלל דעד השתא לא הוה רנה:

ח. גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון. רבתי. אמ״ר הונא הכל מבקשין תפקידן. מעשה בכלבה אחת כופרית שעלתה לראש הסלע ושמשה עם זכר. ר׳ אמי אמ׳ אפי׳ עצים מבקשין תפקידן תדע לך שלא היו ארזים בבבל וכשעלה נבוכד נצר לכאן תלש ארזים ושתלן בבבל וכשמת היו שמחין על מפלתו שנ׳ גם ברושים שמחו לך ארזי לבנון, מאז שכבת לא יעלה הכורת עלינו. אמ״ר אבדימי דמן חיפא אפילו דרכים מבקשין תפקידן הה״ד דרכי ציון אבלות מבלי באי מועד (איכה א ד), מבלי בורגנין אין כתוב כאן אלא מבלי באי מועד:

ט. שאול מתחת רגזה לך וגו׳. י. כלם יענו ויאמרו אליך גם אתה חלית כמונו. שבת פרק ש׳אל. אמ׳ רב יהודה אמ׳ רב בשעה שירד אותו רשע לגיהנם רעשו כל יורדי גיהנם ואמרו למשול עלינו בא או לחלות כמותן בא שנ׳ גם אתה חלית כמונו אלינו נמשלת. יצאתה בת קול ואמרה, ממי נעמת רדה והשכבה את ערלים (יחזקאל לב יט):

יב. איך נפלת משמים הילל בן שחר. ואלה שמות רבה. החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב), הה״ד מי זאת הנשקפה כמו שחר יפה כלבנה וגו׳ (ש״ה ו י), ארבעה דברים של שבח יש כאן כנגד ארבע מלכיות שנשתעבדו בהן ישראל ולא כפרו בהקב״ה. במלכות בבל מנין שנ׳ מי זאת הנשקפה כמו שחר, נבוכד נצר מלך בבל היה משתחוה לשמש שנ׳ איך נפלת משמים הילל בן שחר. ודניאל היה שוחר ומתפלל לפני המקום שנ׳ וכוין פתיחן ליה בעיליתיה (דניאל ו יא), כדי שירחם הקב״ה על ישראל ועליו אמ׳ שלמה שוחר טוב יבקש רצון וגו׳ (משלי יג כד). יפה כלבנה (שם שם), במלכות מדי, את מוצא אם אין הלבנה נראית ברקיע החשך בעולם ואין אדם יכול להלך ואפילו בתוך המדינה, וכיון שהלבנה נראית ברקיע הכל שמחין ומהלכין בדרכים. כך בימי אחשורוש שגזרו על ישראל להשמיד להרוג ולאבד ובאה אסתר והאירה לישראל שנ׳ ליהודים היתה אורה ושמחה (אסתר ח טז), לכך יפה כלבנה במלכות מדי, ורצונך לידע שנדמית אסתר ללבנה שהלבנה נולדה לשלשים ואסתר אומרת, ואני לא נקראתי לבא אל המלך זה שלשים יום (שם ד יא). ברה כחמה במלכות יון, סנדריאוס אם אוליאוס חמה שמה והשמש נקרא גבור שנ׳ ישיש כגבור (תהלים יט ו), ובתקופת תמוז אין מי שיכול לעמוד כנגד השמש והכל בורחין ממנו שנ׳ ואין נסתר מחמתו (שם ז), כך במלכות יון הכל ברחו ממנו ומתתיהו הכהן ובניו עמדו בשמו של הקב״ה וברחו האוכלוסין של אנטיוכוס ונהרגו כלם. איומה כנדגלות (ש״ה ו ד—י), באדום, למה נקרא שמה איומה לפי שהיא עומדת במלכות שיש לה אומה שנ׳ וארו חיוה רביעאה דחילא ואמתני ותקיפא וכו׳ (דניאל ז ז). שבת פרק שואל. ומטילין חלשים על הקדשים. מאי משמע דהאי חלשים לישנא דפורא הוא דכתי׳ נגדעת לארץ חולש על גוים. מאי חולש על גוים, אמ׳ רבה בר רב הונא שהיה מטיל פור על גדולי מלכות לידע איזהו בן יומו במשכב זכור. מכלתא. את מוצא שאין הקב״ה עתיד ליפרע מן המלכיות לעתיד לבא עד שיפרע משריהם תחלה שנ׳ איך נפלת משמים הילל בן שחר ואחר כך נגדעת לארץ חולש על גוים. ואומ׳ והיה ביום ההוא יפקוד י״י על צבא המרום במרום (ישעיה כד כא), ואחר כך על מלכי האדמה באדמה (שם), ואומ׳ כי רותה בשמים חרבי (שם לד ה), ואחר כך הנה על אדום תרד.

(שם). הגדת אחשורוש. בימים ההם כשבת המלך אחשורוש על כסא מלכותו (אסתר א ב), כיון שמלך בקש לישב על כסא שלמה שנ׳ וישב שלמה על כסא י״י (דה״א כט כג), אמרה כנסת ישראל רבון העולמים במקום שישב שלמה ישב רשע זה, אל תנבל כסא משיחך. אמרו חכמים כיצד נמצא כסא זה בידו? לאחר מיתת שלמה עלה שישק מלך מצרים לירושלם ומצא את הכסא ונטלו בכתובת בתו והורידו למצרים דכתי׳ ויהי בשנה החמישית עלה שישק וגו׳ (מ״א יד כה ודה״ב יב ב), בא סנחריב ונטלו ממצרים והביאו עמו לארץ ישראל ובא להלחם בירושלם. באותו הפרק נפל סנחריב ויצאו ישראל ובזזו את ממונו ונטלו את הכסא והושיבוהו למקומו וישב עליו חזקיהו, וכשראה הזקיה את המעלות אמ׳ מה ראה שלמה אבי לעשות לכסא שש מעלות אלא כנגד ששה צדיקים שהיו עתידין לצאת מזרעו של דוד שהיו בהן שש מדות, וכנגד ששה מלכים מבניו שעתידין לישב בו ואלו הן שלמה ורחבעם וחזקיהו מנשה אמון ויאשיהו, ובימי יאשיהו עלה פרעה נכה ונלחם ביאשיהו ונטל את הכסא ובקש לישב בו ולא היה יודע לנהגו והכהו הארי על ירכו והיה צולע לפיכך נקרא שמו פרעה נכה ומתרגמי׳ פרעה חגירא, וכשבא נבוכד נצר למצרים מצא את הכסא והוליכו עמו לבבל ובקש לישב בו ולדון את צדקיהו ברבלה. באותה שעה אמרו ישראל לפני הקב״ה רבונו של עולם יתקיים בנו ואויבינו פלילים. אף הוא לא היה יודע מנהגו היאך בתוך מנגנין והכהו הארי של שמאל ונפל ממנו שנ׳ איך נפלת משמים הילל בן שחר, וכי לשמים עלה ומשמים נפל? חס ושלום! רשע בן רשע בן בנו של נמרוד הרשע יעלה לשמים, אלא שנפל מכסא שלמה שכתו׳ בו וישב שלמה על כסא י״י לכך נאמר איך נפלת משמים, וכשמלך דריוש והחריב את בבל נטלו והוליכו לעילם שנא׳ ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מט לח), ואע״פ כן לא ישב בו:

יג. **ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה.** מדרש תלים. אמר נבל בלבו (תהלים יד א. ונג ב), הרשעים ברשות לבם, והצדיקים לבם ברשותם. הרשעים ברשות לבם שנ׳ ויאמר עשו בלבו (בראשית כז מא), ויאמר המן בלבו (אסתר ו ו) ויאמר ירבעם בלבו (מ״א יב כו), ואתה אמרת בלבבך, מה היה, עוד מילתא בפום מלכא קל מן שמיא נפל (דניאל ד כח). והצדיקים לבם ברשותם וחנה היא מדברת על לבה (ש״א א יג), וישם דניאל על לבו (דניאל א ח) ויאמר י״י אל לבו (בראשית ח כא) ודומין לבוראן ויאמר י״י אל לבו. [וכו׳ עוד בפסוק והיה טרם יקראו (ישעיה סה כד)]:

יד. **אעלה על במתי עב.** פרק כסוי הדם. אמ״ר יוחנן משום ר׳ אלעזר בר׳ שמעון כל מקום שאתה מוצא דברי ר׳ אליעזר בר׳ יוסי הגלילי באגדה עשה אזנך כאפרכסת שנ׳ לא מרבכם מכל העם חשק י״י בכם (דברים ז ז), אמ׳ הקב״ה חושק אני בכם שאפילו בשעה שאני משפיע לכם טובה אתם ממעיטין את עצמכם. נתתי גדולה לאברהם אמ׳ ואנכי עפר ואפר (בראשית יח כז), למשה ואהרן אמרו ונחנו מה (שמות טז ח), לדוד אמ׳ ואנכי תולעת ולא איש (תהלים כב ז), אבל אומות העולם אינו כן אלא נתתי גדולה לנמרוד אמ׳ הבה נבנה לנו עיר (בראשית יא ד), נתתי גדולה לפרעה, אמ׳ מי י״י אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), נתתי גדולה לסנחריב אמ׳ מי בכל אלהי הארצות וגו׳ (מ״ב יח לה. ישעיה לו כ), נתתי גדולה לנבוכד נצר אמ׳ אעלה על במתי עב, לחירם

מלך צור אמ׳ מושב אלהים ישבתי (יחזקאל כח ב). מכלתא. אמ׳ נבוכד נצר אעשה לי עב קטנה ואדור בתוכה שנ׳ אעלה על במתי עב וגו׳, אמ׳ לו הקב״ה אתה רצית לפרוש את עצמך מבני אדם סוף בני אדם נפרשין ממך שנ׳ לקצת ירחין תרי עשר וגו׳ (דניאל ד כו), בה שעתא מלתא ספת וגו׳ (שם ל), כלא מטא על נבוכד נצר וגו׳ (שם כה). פרק אין דורשין. תניא אמ׳ רבן יוחנן בן זכאי מה תשובה השיבתהו בת קול לאותו רשע? בשעה שאמ׳ אעלה על במתי עב יצתה בת קול ואמרה לו רשע בן רשע בן בנו של נמרוד הרשע שהמריד את כל העולם כלו במלכותו, כמה שנותיו של אדם שבעים שנה ואם בגבורות שמנים שנה, והלא מן הארץ ועד לרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה וכן בין כל רקיע ורקיע וכן בין כל רקיע ורקיע למעלה מהן חיות הקדש ורגלי החיות כנגד כלן וקרסולי החיות כנגד כלן שוקי החיות כנגד כלן רכובי החיות כנגד כלן גופי החיות כנגד כלן צוארי החיות כנגד כלן ראשי החיות כנגד כלן קרני החיות כנגד כלן למעלה מהן כסא הכבוד רגלי כסא הכבוד כנגד כלן אל חי רם ונשא שוכן עליהם, ואתה אמרת אעלה על במתי עב אדמה לעליון:

טו. **אך אל שאול תורד וגו׳.** במדבר סיני רבה. נבוכד נצר אמ׳ אין כל באי עולם כדאי לשרות ביניהם עב קטנה ודר בתוכה שנ׳ אעלה על במתי עב. אמ׳ לו הקב״ה אתה אמרת אעלה אני אורידך אל שאול הה״ד אך אל שאול תורד, אתה אמרת אין כל באי עולם כדאי לשרות ביניהם אתה אי אתה כדאי לשרות ביניהם, ומן אנשא לך טרדין ועם חיות ברא מדורך (דניאל א כט). אלה שמות רבה. ארבעה אנשים עשו עצמן אלוהות והרעו לנפשם ואלו הן חירם ונבוכד נצר ופרעה ויואש מלך יהודה וכו׳. [בפסוק ביום ההוא יהיה מצרים כנשים]:

יז. **שם תבל כמדבר ועריו הרס אסיריו וגו׳.** בראשית רבה. ואלה המלכים אשר מלכו בארץ אדום (בראשית לו לא. וד״ה א׳ א מ״ג). אמ״ר איבו קודם שלא עמד מלך בישראל עמד מלך באדום שנ׳ ואלה המלכים אשר מלכו בארץ לפני מלך מלך וגו׳. אמ״ר חנינא שבשעה שזה מעמיד שופטים זה מעמיד אלופים וזה מעמיד נשיאים, אמ״ר יהושע בן לוי זה מעמיד שמנה וזה מעמיד שמנה זה העמיד יובב חושם שמלה שאול הדר בעל חנן הדר בלע, וזה העמיד שאול ואיש בשת דוד שלמה רחבעם אביה אסא ויהושפט, בא נבוכד נצר וביטל אלו ואלו שנ׳ שם תבל כמדבר ועריו הרס, בא אויל מרודך (!) ונתן גדולה ליהויכין בא אחשורוש ונתן גדולה למרדכי, אסיריו לא פתח ביתה (שם). ויקרא רבה. כל מי שהיה נחבש בימיו לא היה יוצא משם לעולם שנ׳ אסיריו לא פתח ביתה:

יח. **כל מלכי גוים כלם שכבו בכבוד איש בביתו.** שבת פרק שואל. כל מלכי גוים כלם שכבו בכבוד איש בביתו, אמ״ר יוחנן מלמד שנחו כלם ממשכב זכור:

יט. **ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב.** ויקרא רבה. איום ונורא הוא (חבקוק א ז). זה נבוכד נצר שנ׳ ואתה אמרת בלבבך השמים אעלה (יג). ממנו משפטו ושאתו יצא (שם שם). זה אויל מדורך(!), אמרו כל אותן שבעה עידנין שחלפו על נבוכד נצר אויל מדורך בנו מולך תחתיו, וכשחזר נטלו וחבשו בבית האסורין, וכל מי שנכנס לבית האסורין בימיו אינו יוצא משם לעולם שנ׳ אסיריו לא פתח ביתה. וכיון שמת חזרו אצל אויל מדורך להמליכו. אמ׳ להם שוב

איני שומע לכם. בראשונה שמעתי לכם ונטלני וחבשני בבית האסורין הרי הוא הורגני. ולא האמין להם עד שגררוהו מן קברו והשליכוהו לפניו. הה״ד ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב. אמ״ר אלעזר בר׳ אבינא ולא עוד אלא שכל שונא ושונא שהיה לו היה בא ודוקרו בחרב לקיים מה שנאמ׳ לבוש הרוגים מטועני חרב. [עוד בפסוק ויצא חטר (ישעיה יא א)]. סדר עולם. ובשנת שתים למלכות נבוכד נצר חלם נבוכד נצר (דניאל ב א), איפשר לומר כן אלא רצה למנות שנים קודם לחורבן הבית ושנים לאחר חורבן הבית וכן הוא אומ׳ ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין בשנים עשר חדש בעשרים וחמש לחדש (ירמיה נב לא), ומה ת״ל בעשרים ושבעה בעשרים וחמשה מת שטנו נבוכד נצר ונקבר בעשרים וששה. בעשרים ושבעה הוציאו אויל מרודך מקברו וגררו בשביל לבטל גזרותיו לקיים מה שנאמ׳ ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב:

כא. הכינו לבניו מטבח בעון אבותם. אחשורוש. והקרוב אליו כרשנא וגו׳ (אסתר א יד). כרשנא אמ׳ הקב״ה בוזק אני לפניהם כרשינין ומשירן מן העולם. שתר, משקה אני להם כוס התרעלה, אדמתא תרשיש, מתיר אני את דמם כמים. מרם מרסנא, ממרס אני וממעך את נפשם בתוך מעיהם ממוכן, וכי היכן היתה איסקטסוזית של כלן מותקנת. אמ״ר הושעיה מישעיה הה״ד הכינו לבניו מטבח בעון אבותם:

כב. וקמתי עליהם נאם יי׳ וגו׳. והכרתי לבבל שם ושאר. מגלה פ״ק. ר׳ יוחנן פתח לה פיתחא להאי פרשת׳ מהכא וקמתי עליהם וגו׳ והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד, שם זה נבוכד נצר, ושאר זה אויל מרודך, ונין זה בלשצר, ונכד זו ושתי. ד״א שם זה הכתב שלהן, ושאר זה לשון, (ונין) בר, ונכד בר בר, ושמואל אמ׳ כל מה שאמ׳ הקב״ה בו אמר. הה״ד ושמתי כסאי בעילם והאבדתי משם מלך ושרים (ירמיה מט לח), מלך זו ושתי, ושרים אלו שבעת שרי פרס ומדי. מדרש תנחומא. הפוך רשעים ואינם (משלי יב ז), כל זמן שהקב״ה מסתכל במעשיהן של רשעים ומהפך בהן אין להם תקומה, הפך במעשיהם של אנשי סדום ולא היתה להם תקומה שנ׳ ויהפוך את הערים האל (בראשית יט כה). הפך במעשיהם של מצריים ולא היתה להם תקומה שנ׳ לא נשאר בהם עד אחד (שמות יד כח), הפך במעשיהם של אנשי בבל ולא היתה להם תקומה שנ׳ והכרתי לבבל שם ושאר ונין ונכד:

כג. ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים. פרק עושין פסין. אמ״ר ירמיה בן אלעזר נתקללה בבל נתקללו שכניה, נתקללה שומרון נתברכו שכניה. נתקללה בבל נתקללו שכניה שנ׳ ושמתיה למורש קפוד ואגמי מים, נתקללה שומרון נתברכו שכניה דכתי׳ ושמתי שומרון לעי השדה למטעי כרם וגו׳ (מיכה א ו). פרק הרואה. אמ׳ רב המנונא הרואה בבל הרשעה צריך לברך חמש ברכות. ראה בבל הרשעה אומ׳ ברוך שהחריב בבל הרשעה, ראה ביתו של נבוכד נצר הרשע אמ׳ ברוך שהחריב ביתו של נבוכד נצר הרשע, ראה מרקולים אומ׳ ברוך שנתן ארך אפים לעוברי רצונו, ראה גוב אריות וכבשן האש אומ׳ ברוך שעשה נס לצדיקים במקום הזה, ראה מקום שנוטלין ממנו עפר אומ׳ ברוך אומר ועושה ברוך גוזר ומקיים. רבא כי הוה חזי לחמריה אומ׳ רהיטו צדיקי למעבד רעיתי דמריכו. מר בריה דרבנא כי הוה מטי לבבל הוה מצרר עפרא בסודרי ושדי אבראי לקיים מה שנאמ׳ וטאטאתיה במטאטי השמד. אמ׳ רב אשי אנא לא שמעיתה מרב המנונא ומדעתי ברכתינהו לכולהו. אמ״ר ירמיה

בן אלעזר נתקללה בכל נתקללו שכניה וכו'. מגלה פ"ק. מריש לא הוו ידעי רבנן מאי וטאטאתיה במטאטי השמד, שמעוה לאמתיה דר' דקא אמרה לחברתה שקילי טאתאתיך וטאטי ביתא. פרק שור שנגח את הפרה. אמ"ר יהושע בן לוי הרואה טי"ת בחלום סימן יפה לו. מאי טעמ' אילימא משום דכתי' טוב אימ' וטאטאתיה במטאטי השמד. אמרי אנן חד טי"ת קאמרינן. ואימ' טומאתה בשוליה אמרי טי"ת בי"ת קא אמריי ואימ' טבעו בארץ שעריה (איוב ב ט), אלא הואיל ופתח בו הכתו' תחלה לטובה דמבראשית עד וירא אלהים את האור כי טוב לא כתי' טי"ת.

כד. נשבע יי׳ צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי. תנחומא. כי תצא למלחמה על אויביך וראית סוס ורכב עם רב ממך לא תירא מהם (דברים כ א). אמ' להם הקב"ה לפניכם הם רבים אבל לפני כאיש אחד. ומנין שכך אומ' הקב"ה לגדעון, והכית את מדין כאיש אחד (שופטים ו טז). ומנין שהן רבים שנאמ' הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון (ישעיה יז יב). יש בהם מאה לחמשה בכם אלא שאתם נוצחין שנ' ורדפו מכם חמשה מאה (ויקרא כו ח). לכך עם רב ממך לא תירא מהם, אבותיכם לא נתיראו מהם, אברהם מה כתי' בו ויחלק עליהם לילה (בראשית יד טו), ולא נתירא שאמרתי לו אל תירא אברם ונעשיתי לו מגן שנ' אנכי מגן לך (שם טו א). וכשם שעשיתי להם כך אני עושה לכם שנאמ' אם לא כאשר דמיתי כן היתה וכאשר יעצתי היא תקום. מהו כאשר דמיתי. כל מה שעשיתי לאברהם אעשה לכם. פרק חלק. אחר הדברים והאמת האלה בא סנחריב מלך אשור ויחן על כל הערים הבצורות ויאמר לבקעם אליו (ד"ה ב לב א). האי דשנא והאי פרשדנא אמ' רבינא לאחר שקפץ הקב"ה ונשבע, אמ' אי אמינא ליה לחזקיהו מיתינא ליה לסנחריב ומסרנא ליה בידך השתא אמ' לא איהו בעינא ולא בעתותיה בעינא. מיד קפץ הקב"ה ונשבע דמיתינא ליה דכתי' נשבע יי׳ צבאות לאמר אם לא כאשר דמיתי כן היתה וגו'.

כה. לשבור אשור בארצי ועל הרי אבוסנו. פרק חלק. ועל הרי אבוסנו, אמ"ר יוחנן אמ' הקב"ה יבא סנחריב וסיעתו ויעשה אבוס לחזקיהו וסיעתו:

כו. זאת העצה היעוצה על כל הארץ. מכלתא. ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל (שמות יד כה). הפקחים שבהם אומרין אנוסה מפני ישראל. אמרו מי שעשה להם נסים במצרים הוא עושה להם על הים. הרשעים והטפשים שבהם היו אומרין מפני דווין וסחופין הללו אנו בורחים. ר' יוסי אומ' מנין אתה אומ' שבמכות שהיו אלו לוקין על הים כך היו אלו שבמצרים לוקין והיו רואין אלו את אלו שנאמ' כי יי׳ נלחם להם במצרים (שם). ולא במצרים בלבד אלא בכל המצרין כולן להם לישראל לדורות שנ' ויך צריו אחור וגו' (תהלים עח סו). ואומ' וסרה קנאת אפרים וצוררי יהודה יכרתו (ישעיה יא יג). כך היא מדה מהלכה על הדורות שנא' זאת העצה היעוצה על כל הארץ וזאת היד הנטויה על כל הגוים למה, כי יי׳ צבאות יעץ ומי יפר, הא למדת לא במצרים בלבד אלא בכל המצרין להם לישראל בכל הדורות, ולכך נאמ' כי יי׳ נלחם להם במצרים.

לב. ומה יענה מלאכי גוי כי יי׳ יסד ציון ובה יחסו עניי עמו. תנחומא. אמ"ר פנחס בשם ר' חלקיה הדרומי בשם ר' ראובן אם אתה אומ' כי שמה ישבו כסאות למשפט וגו' (תהלים קכב ה). מהו ועתיק יומין יתיב אלא שהוא

יושב כאב בית דין ודן את האומות. מהו ושער רישיה כעמר נקא (דניאל ז ט). שהקב״ה מנקה את עצמו מאומות העולם ופורע להם שכר מצות קלות שעשו בעולם הזה כדי לדונם ולחייבם לעולם הבא, כדי שלא יהא להם פתחון פה ולא ימצא להם זכות שנא׳ ומה יענה מלאכי גוי. ומיד הוא עושה בהן את הדין [וכו׳. בפסוק ויגבה י״י צבאות (ישעיה ה טז)]. ואלה שמות רבה. את העני עמך (שמות כב כד). לא עמך הוא העני אלא עמי. אמ׳ דוד כי אתה עם עני תושיע (תהלים יח כח). אין מדותיו של הקב״ה כמדת בשר ודם. בשר ודם מי שהוא עשיר ויש לו קרוב עני אינו מודה בו, כשהוא רואה לקרובו נטמן ממנו שהוא מתבייש להסיח עמו שהוא עני. וכן שלמה אומ׳ כל אחי רש שנאוהו אף כי מרעהו רחקו ממנו (משלי יט ז). ואו׳ גם לרעהו ישנא רש (שם יד כ). וכן איוב אומ׳ חדלו קרובי ומיודעי שכחוני (איוב יט ד). ואם היה עשיר הכל נדבקין בו והכל אוהבין אותו שנ׳ ואוהבי עשיר רבים (משלי יד כ). אבל הקב״ה אינו כן, רואה לעני ומידבק בו. רצונך לידע ראה מה כתי׳ כה אמר י״י השמים כסאי וגו׳ (ישעיה סו א), ואל זה אביט אל עני ונכה רוח (שם ב). וכן הוא אומ׳ לישראל, לא מרבכם וגו׳ (דברים ז ז). וכשיתרצה לציון על מי הוא מרחם, על העניים שנ׳ כי י״י יסד ציון ובה יחסו עניי עמו. וכן כי נחם י״י עמו ועניו ירחם (ישעיה מט יג). הוי את העני עמך אין עני אלא עמי לכך נאמ׳ כי אתה עם עני תושיע:

טו.

א. משא מואב כי בליל שודד ער מואב נדמה. רבתי. ארבעה דברים טובים חשב אברהם ללוט הה״ד ויקח אברם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו (בראשית יב ה). ואו׳ וגם ללוט ההולך את אברם וגו׳ (שם יג ה). ואומ׳ וישב את כל הרכוש וגם את לוט אחיו וגו׳ (שם יד טז). וכך היו צריכין לפרוע להם טובות, ולא דיין שלא פרעו להם טובות אלא שעשו להם רעות. הה״ד וישלח מלאכים אל בלעם בן בעור וגו׳ (במדבר כב ה). ועתה לכה נא ארה לי את העם הזה (שם ו). וילכו זקני מואב וזקני מדין וגו׳ (שם ז). ויאסף אליו את בני עמון ועמלק ויך את ישראל (שופטים ג יג). ויהי אחרי כן באו בני מואב ובני עמון ועמהם מהעמונים על יהושפט (דה״ב כ א). ידו פרש צר על כל מחמדיה (איכה א י). וכנגדן נכתבה חטיה שלהם בארבע מקומות. לא יבא עמני ומואבי וגו׳ (דברים כג ד). על דבר אשר לא קדמו אתכם (שם ה). עמי זכר נא מה יעץ בלק מלך מואב (מיכה ו ה). והדין פרש צר. וכנגדן עמדו ארבעה נביאים וחתמו עליהם גזר דינן, ואלו הן ישעיה ירמיה יחזקאל צפניה. ישעיה אמ׳ משא מואב כי בליל שודד ער מואב נדמה וגו׳. ירמיה אמ׳ הנה ימים באים נאם י״י והשמעתי אל רבת בני עמון תרועת מלחמה והיתה לתל שממה (ירמיה מט ב). יחזקאל אמ׳ לבני קדם על בני עמון ונתתיה למורשה למען לא תזכר בני עמון בגוים (יחזקאל כה י). וכתי׳ ובמואב אעשה שפטים (שם יא). צפניה אמ׳ לכן חי אני נאם י״י צבאות כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה ממשק חרול ומכרה מלח ושממה עד עולם (צפניה ב ט):

טז.

א. שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה. פרק חלק. עמון ומואב שיבבי בישי דישראל הוו. כד שמעינהו לנביאו דהוו מתנבא על חורבנא דירושלם, שלחו ליה לנבוכד נצר פוק ותא. שלח להו מסתפינא דלא ליעביד בי כדעבד בקמאי. שלחו ליה כי אין האיש בביתו, ואין האיש אלא הקב״ה שנ׳ יי׳ איש מלחמה (שמות טו ג). שלח להו אזל בקרבא ואתי. שלחו ליה הלך בדרך מרחוק (משלי ז יט). שלח להו איכא צדיקי ובעו רחמי ומיתו ליה (שלחו ליה) צרור הכסף לקח בידו (שם כ), ואין צרור הכסף אלא צדיקים שנ׳ ואכרה לי בחמשה עשר כסף (הושע ג ב). שלח להו עבדי תשובה ומייתו ליה. שלחו ליה כבר קבע להם זמן שנ׳ ליום הכסא יבא ביתו (משלי ז כ), ואין כסא אלא זמן שנ׳ תקעו בחדש שופר בכסא ליום חגנו (תהלים פ ד). שלח להו סיתוא הוא ולא מצינא דאיתי מן קדם טלא ומיטרא. שלחו ליה אתינא אשינא דטורא שנ׳ שלחו כר מושל ארץ מסלע מדברה אל הר בת ציון. שלח להו אי אתינא לית לי דוכתא דיתיבנא ביה. שלחו ליה קברות שלהם מעולין מפלטרין שלך והינו דכתי׳ בעת ההיא נאם יי׳ יוציאו את עצמות מלך יהודה וגו׳ (ירמיה ח א). פרק המפלת. אמ״ר יצחק דבי ר׳ אמי כיון שבא זכר בא שלום לעולם, זכר זה כר דכתי׳ שלחו כר מושל ארץ וגו׳. ואמ״ר יצחק דבי ר׳ אמי כיון שבא זכר בא ככרו עמו, זכר זה כר דכתי׳ ויכרה להם כרה גדולה (מ״ב ו כג). נקבה נקיה באה:

ב. והיה כעוף נודד קן משולח. והיה כעוף נודד קן משלח תהיינה בנות מואב מעברות לארנון הה״ד קורא דגר ולא ילד וגו׳ (ירמיה יז יא). מה כתי׳ אחריו, כסא כבוד מרום מראשון (שם יב). מה ענין זה לזה שהוא אומ׳ קורא דגר, ואומ׳ כסא כבוד, ללמדך הקורא הזה מביא בצים משאר עופות וישב עליהן עד שיוצאין מקליפתן ונעשין אפרוחין והן עולין עליו ומורטין אותו ואוכלין את כנפיו כשהוא רוצה לפרוח אינו יכול שנמרטו כנפיו. מצא אותו חיה או שרץ אוכלו. מי גרם לו? על שגזל בצים שאינן שלו. כך יהו אומות העולם שפשטו ידיהם בכסא הכבוד והחריבו ושרפו את היכלו והגלו את ישראל ומואבים ועמונים הקב״ה יאבד זכרם שנא׳ כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה (צפניה ב ט):

ה. והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת באהל דוד. מדרש תלים. משכיל לאיתן האזרחי (תהלים פט א). חסדי יי׳ אשירה (שם ב). זש״ה כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידוע אותי (ירמיה ט כג). אמ׳ איתן אני השכלתי משכיל לאיתן האזרחי, אמ׳ לו הקב״ה השכלת, כי באלה חפצתי (שם). כל מי שמקלסני לא יקלסני אלא באלה, וכן הוא אומ׳ כי באלה חפצתי, ולא בזבח. אמ׳ לו חסד חפצת בחסד אני מקלסך לכך נאמר ולך יי׳ חסד, ולא חסד אחד בלבד אלא חסדים הרבה וכן ישעיה אומ׳ חסדי יי׳ אזכיר (ישעיה סג ז). כך נאמר חסד ומשפט אשירה (תהלים קא א), אמ׳ להם, כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכן וגו׳ (שם פט ג). ולא שמים בלבד אלא אף הכסא אינו עומד אלא בחסד שנ׳ והוכן בחסד כסא. למה הדבר דומה לכסא שיש לו ארבע רגלים והיה האחד מתמוטט נטל צרור וסמכו, כך היה כסא של מעלן כביכול שנתמוטט, עד שסמכו הקב״ה בחסד, הוי עולם חסד יבנה. עוד שם. אמ״ר אלעזר בן פדת בשם ר׳ יוסי בן זימרא כיון שהרג אברהם

כל אותן האכלוסין נקפה לבו ואמ' איפשר לא היה בהן צדיק [וגו'. בפסוק ירדפם יעבור שלום (ישעיה מא ז)]. ומי עשה לו כל המלחמות, הקב"ה שאמ' לו שב לימיני שב ואני עושה לך מלחמה. ואע"פ שאינה כתיבה כאן פירשה דוד שנא' נאם יי' לאדני שב לימיני (תהלים ק יא). וכן הוא אומ' למשיח והוכן בחסד כסא וישב עליו באמת, אמ' הקב"ה שב ואני עושה לך מלחמה, לכך וישב עליו באמת. ומה עליו לעשות לקרות ולשנות בתורה שנקראת אמת שנ' אמת קנה ואל תמכור (משלי כג כג). הוי וישב עליו באמת.

ו. **שמענו גאון מואב גא מאד גאותו וגאונו וגו'.** מדרש רות. ותרד הגורן ותעש ככל אשר צותה חמותה (רות ג ו). אני ידעתי נאם יי' ועברתו לא כן בדיו (ירמיה מה ל), ר' חנינא בר פפא ור' סימון אמרי מתחלת עבורו של מואב לא היה לשם זנות אלא לשם מצוה שנ' ולא כן בריה, לא כן עשו לשם שמים אלא לשם זנות שנ' וישב ישראל בשטים (במדבר כה א). ר' סימון אמ' תחלת עיבורו של מואב לא היה לשם שמים אלא לשם זנות שנא' לא כן בדיו לא כן עשו לא עשו לשם שמים אלא לשם זנות אף סופו לשם זנות בדיו לא כן עשו. וישב ישראל בשטים, ואם תחלת עיבורו לשם שמים אף סופו לשם שמים בדיו לא כן עשו. ותעש ככל אשר צותה חמותה.

יא. **על כן מעי למואב ככנור יהמו.** תנחמא. וש"ה הצור תמים פעלו (דברים לב ד). לא הניח הקב"ה לאומות העולם פתחון פה לעתיד לבא לומר שאתה רחקתנו. מה עשה הקב"ה, כשם שהעמיד מלכים ונביאים לישראל כך העמיד מלכים ונביאים לאומות העולם, ונדבקו מלכיהם ונביאיהם וחכמיהם עם מלכיהם ונביאיהם וחכמיהם של אומות העולם, העמיד שלמה מלך על כל ישראל ועל כל הארץ וכן עשה לנבוכד נצר, זה בנה בית המקדש ואמ' כמה רננות ותחנונים, וזה החריבו חרף וגדף ואמ' אעלה על במתי עב. נתן לדוד עשר וכבוד ולקח הבית לשמו, ונתן להמן עשרת בנים ולקח אומה שלימה לטביחה. כל גדולה שנטלו ישראל את מוצא שנטלו האומות. כיוצא בה העמיד משה לישראל ובלעם לאומות העולם. ראה מה בין נביאי ישראל לנביאי אומות העולם. נביאי ישראל מזהירין את האומות מן העבירות וכן הוא אומ' בן אדם צופה נתתיך לבית ישראל וגו' (יחזקאל לג ז). ונביא שעמד מן האומות פרצה לאבד את הבריות מן העולם הבא. ולא עוד אלא כל נביאים היו במדת רחמים על ישראל ועל האומות שכן ישעיה אומ' על כן מעי למואב ככנור יהמו וגו'. וכתי' לבי למואב כחלילים יהמה (ירמיה מח לו). וכן יחזקאל, בן אדם שא על צור קינה (יחזקאל כא ב), וזה אכזרי בא לעקור אומה שלמה חנם על לא דבר לכך נכתבה פרשת בלעם להודיע למה סלק הקב"ה רוח הקדש מן האומות.

יב. **והיה כי נראה כי נלאה מואב** בראשית רבה. וילאו למצא הפתח (בראשית יט יא). אלעון כד"א והיה כי נראה כי נלאה מואב, ד"א אתנסון כד"א נלאיתי נשוא (ישעיה א יד). ד"א אשתטיין כד"א כי אויל עמי וגו'.

יז.

א. **משא דמשק הנה דמשק מוסר מעיר. ב. עזובות ערי ערוֹעֵר וגו'.** רבתי. ר' יצחק פתח ולא אותי קראת יעקב. ר' יוחנן שמע לה מן הדין

קרייא משא דמשק הנה דמשק מוסר מעיר וגו׳. עזובות ערי ערוער עומד בדמשק ומזכיר ערוער. והלא אין ערוער אלא בתחום מואב. אלא שלש מאות וששים וחמשה בתי ע״ז היו בדמשק וכל אחת ואחת היו עובדין אותה יום אחד. והיה להם יום אחד והיו כלן עובדין אותן באותו היום. וכלן עשו ישראל הומוניא ועבדו אותן דכתי׳ ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע וגו׳ (שופטים ג יב. ד א. י ו. יג א). [בפסוק ולא אותי קראת (ישעיה מג כב):]

ו. ונשאר בו עוללות כנקף זית וגו׳. פרק חלק. ויצא מלאך יי׳ ויך במחנה אשור וגו׳ (מ״ב יט לה). כמה נשתייר מהם עשרה, ושמואל אמ׳ תשעה שנ׳ ונשאר בו עוללות וגו׳ ארבעה חמשה בסעיפיה פוריה. ר׳ יהושע בן לוי אמ׳ ארבעה עשר שנ׳ שנים שלשה גרגרים בראש אמיר. ארבעה חמשה [וכו׳. בפסוק ושאר עץ יערו (ישעיה י ט)]. ירושלמי דפאה. איזהו עוללות כל שאין לה לא כתף ולא נטף. יש לה כתף ולא נטף נטף אבל לא כתף, לבעל הבית, ואם ספק לעניים. איזהו כתף פסיגין זה על גב זה. איזהו נטף תלויה בשורה ויורדות. ר׳ אבא בשם רב יהודה והוא שיהו כולן נוגעות בפס ידו, לא כן אמ״ר חייא וכו׳. בן לוי שנתמנה לו מעשר טבל ומצא בתוכו עוללות הרי זה עושה אותן תרומה ומעשר במקום אחר. ועוללות לא של עני הן. ר׳ אבון ורבנן דתמן אני או׳ מן הנקצרות עם האשכולות. אמ״ר סימון טעמ׳ דר׳ יודה ונשאר בו עוללות כנקף זית שנים שלשה גרגרים בראש אמיר, ויותר מיכן אשכול.

ט. ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החרש והאמיר. רבתי. ההפך עלי בלהות (איוב ל טו). אמ״ר חנינא אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה לשעבר הייתי אני מבהלת לאחרים כד״א ויבהילו להביא את המן (אסתר ו יד). וכתו׳ אחר אומ׳ בלהות אתנך (יחזקאל כו כא). ואומ׳ אז נבהלו אלופי אדום (שמות טו). ועכשו הפוכה עלי. אמ״ר אחא לחליו של עמוד שהיתה מתהפכת בתוך הפלטייה והטיחה בצרור ונסמכה כך עלי סמכה חמתך, אלא תרדוף כרוח נדיבתי (איוב ל טו). בני אדם שהן נדיבים וראויים לבא לידי גאולה על ידיהן את מרדפן כרוח, וכעב עברה ישועתי (שם). בני אדם שראויין לבא לידי ישועה על ידיהן את מטיסן ומעבירן כעבים, שנ׳ איכה יעיב באפו יי׳ (איכה ב א). וכתי׳ כגוים אשר יי׳ מאביד מפניכם (דברים ח כ). תאמר מה אלו בכהן ונביא אף אלו בכהן ונביא, ומה אלו בשופר אף אלו בשופר ובתרועה, ומה אלו בארבעה עשר שנ׳ דיניא ואפרסתכיא טרפליא אפרסיא וכו׳ (עזרא ד ט). תאמר אף אלו בארבעה עשר דכתיב ביום ההוא יהיו ערי מעוזו כעזובת החרש והאמיר וגו׳. מהו האמיר ר׳ פנחס אמ׳ כדאימרי. ר׳ יהודה בר׳ סימון אמ׳ כאמור בתורה דכתי׳ כגוים אשר יי׳ מאביד מפניכם, תאמר מה אלו בנפילת החומה דכתי׳ ותפול החומה תחתיה (יהושע ו כ). אף אלו בנפילת החומה, ומה אלו בעבים דכתי׳ באו בעבים ובכפים עלו אף אלו בעבים איכה יעיב באפו יי׳.

יא. ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי. במדבר סיני רבה. וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב (במדבר ה ב). מהיכן באת עליהם הצרעת ר׳ יהודה בר׳ סימון אמ׳ מן מעשה העגל, ורבותי׳ אומ׳ מן המתאוננים. לדעת רבותינו שהן אומ׳ מן המתאוננים כיצד וכו׳. ועל דעתיה דר׳ יהודה בר׳ סימון דאמ׳ מן מעשה העגל מפיק לה מן הדין קרא, ביום נטעך תשגשגי ובבקר זרעך תפריחי. אמרו רבותי׳ אחר ארבעים יום שקבלו ישראל את התורה עשו את העגל, מנין שכן את מוצא

שהאלהים נותן רמז למשה אמ׳ לו משה אי אתה רואה לישראל היאך הן עומדין ואומ׳ כל אשר דבר יי׳ נעשה ונשמע (שמות כד ז), חייך בכזבים הן עומדין, אינן מושלמין לי אלא ארבעים יום שנאמ׳ ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שם יט ו). חסר מקרא כלום. לי למ״ד שלשים יו״ד עשרה הרי ארבעים. ר׳ שמעון בן יוחאי ור׳ אליעזר בן יעקב. אחד מהם היה אומ׳ עשרים ותשעה יום היו ישראל מושלמין, וחד מנהון אמ׳ אחד עשר יום. ותרויהון מחד קרא שנ׳ אחד עשר יום מחורב (דברים א ב). אחד מהן אומ׳ מהו אחד עשר יום מחורב? אמר להם משה לא עשרים ותשעה יום הייתם מושלמין לאלהים ואחד עשר יום הייתם מתחשבין לעשות את העגל, וחברו אומ׳ אחד עשר יום היו מושלמין ועשרים ותשעה היו מתחשבין לעשות את העגל. ר׳ שמעון בן חלפתא ור׳ יהודה בר אלעאי אחד מהם אומ׳ שני ימים היו מושלמין לאלהים בלבד שנאמ׳ ואותי יום יום ידרושון (ישעיה נח ב). וחברו אומ׳ יום אחד בלבד היו מושלמין שנ׳ יום אשר עמדת לפני יי׳ אלהיך בחורב (דברים ד י). ר׳ מאיר אומ׳ לא כדברי אלו ולא כדברי אלו. אלא אפילו בשעה שהיו אומ׳ כל אשר דבר יי׳ נעשה ונשמע היו אומ׳ בפיהם אחת ובלבם אחת שנ׳ ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו ולבם לא נכון עמו וגו׳ (תהלים עח לו). הרי אפילו באותו היום שהיו עומדין לפני הר סיני לא היה לבם נכון לבוראם, הוא שישעיה אומ׳ ביום נטעך תשגשגי, אמ׳ להם האלהים ביום שבקשתי לעשות אתכם נטיעה לשמי עשיתם סיגים הוי ביום נטעך תשגשגי. מהו ובבקר זרעך תפריחי, ר׳ חמא בר חנינא ור׳ שמואל בר נחמן חד מנהון אומ׳ למה הדבר למלך שהיה לו גנה אחת מלאה כרוב נאה ומשובח נכנס לתוכה בין הערבים וראה אותה אמ׳ מה נאה היא ומשובחת, לבקר אני מוכר אותה לתגרין ואמלא כיסי זהובים. בבקר נכנס לראותה ומצא אותה שהפריגה. אמ׳ לה תפח הדריך בערב היית נאה ומשובחת ובבקר הרי הפרגת. כך אמ׳ האלהים לישראל ובבקר זרעך תפריחי. וחברו אומ׳ למי שהיתה לו שדה של פשתן נכנס לתוכה בערב והיתה נאה, בא להכנס בבקר ומצאה שנעשית גבעולין. כך אמ׳ האלהים ובבקר זרעך תפריחי. מהו נד קציר. אמ׳ להם נדנדתם עליכם קצירן של מלכיות עליכם, הוי נד קציר. ביום נחלה, ביום שסברתם לעשותכם נחלה לשמי שנאמ׳ כי חלק יי׳ עמו יעקב חבל נחלתו (במדבר לב ט). לא קיימתם מליכם. וכאב אנוש, באו קבלו את הצרעת. ולמה קורא אותה כאב אנוש, לשון גבר לפי שהיא מכה גברתנית. ד״א וכאב אנוש שהיא מנחשת את הגוף שהיא נכנסת בו. עוד. נד קציר, נדנדתם עליכם קצירן של מלכיות קצירן של יסורין קצירו של מלאך המות. דאמ״ר יוחנן בשם ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי בשעה שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר יי׳ נעשה ונשמע, באותה שעה קרא הקב״ה למלאך המות אמ׳ לו אע״פ שעשיתיך קוזמקלטור על כל בריותי אין לך עסק בעסק (צ״ל באומה) זו למה שהם בני שנא׳ בנים אתם לי׳׳ אלהיכם (דברים יד א). ואומ׳ ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך (שם ה כ), וכי יש חשך למעלה וכתי׳ ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב). אלא מלאך המות קרוי חשך הה״ד והלוחות מעשה אלהים המה וגו׳ (שמות לב טז), חרות על הלוחות אל תיקרי חרות אלא חירות. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה ורבנן ר׳ יהודה אומ׳ חרות ממלאך המות. ר׳ נחמיה אמ׳ חרות מן המלכיות. ורבנין אמרין חרות מן היסורין. ביום נחלה. ביום שהנחלתי אתכם את התורה. פירקי ר׳ אליעזר. ר׳ לויטס איש יבנה אומ׳ כל הבאים אל התיבה הפריש זכרים מנקבות שנ׳ ויבא נח ובניו ואשתו

ושני בניו (בראשית ז ז). וכיון שיצאו מן התיבה הצמיד זכרים עם נקבות שנ׳ צא מן התיבה אתה ואשתך וגו׳ (שם ח טז). וברכם אלהים לפרות ולרבות שנ׳ ויברך אלהים את נח ואת בניו וגו׳ (שם ט א). ומצא נח גפן אחת שנורשה ויצאת מגן עדן ואשכלותיה עמה ונטל מפירותיה ואכל ושמח בלבו שנ׳ המשמח אלהים ואנשים (שופטים ט יג). ונטע ממנה כרם בארץ וכו ביום נשאה ונשתגשגו פירותיה שנ׳ ביום נטעך תשגשגי וגו׳.

יב. **הוי המון עמים רבים.** הגדת שיר השירים. כרם היה לשלמה בבעל המון (ש״ב ח א). אלו עשרת השבטים שבאו עליהם גוים המונים שנא׳ הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון, נתן את הכרם לנוטרים (שם), זה היה נבוכד נצר מלך בבל שעמד והחריב את ירושלם והגלה את ישראל לבבל שנקראו כרם שנאמ׳ כי כרם יי׳ צבאות בית ישראל (ישעיה ה ז), איש יביא בפריו אלף כסף (ש״ה ח יא), זה היה ירבעם בן נבט שאמרו לו ישראל מלוך עלינו אמ׳ להם עני אנכי אמרו לו הרי כסף וזהב שנ׳ ברעתם ישמחו מלך (הושע ז ג). [תנחומא. כי תצא למלחמה (דברים כא) למעלה בפסוק נשבע יי׳ (ישעיה יד כב)].

יג. **לאמים כשאון מים רבים ישאון וגו׳. ורדף כמוץ הרים לפני רוח.** מדרש תלים. ר׳ יודן ור׳ אלעזר דאמרי תרויהו משל את הצדיקים במשובח שבמינין ובמשובח שבאותו המין, משובח שבמינין שושנה ומשובח שבאותו המין שושנת העמקים, לא כשושנת ההר שהיא נוחה לכמוש אלא כשושנת העמקים שמרטבת והולכת, ומשל את הרשעים במגונה שבמינין ובמגונה שבאותו המין וזה מוץ שנ׳ יהיו כמוץ לפני רוח (תהלים לה ה). ואומ׳ לא כן הרשעים כי אם כמוץ וגו׳ (שם א ד). ואם תאמר כמוץ שבבקעה שיש בה לחלוחית לאו אלא ורדף כמוץ הרים לפני רוח.

יח.

ג. **כל יושבי תבל ושוכני ארץ כנשוא נס הרים וגו׳.** הגדת שיר השירים. השבעתי אתכם בנות ירושלם בצבאות או באילות השדה אם תעירו ואם תעוררו את האהבה (ש״ה ב ז), איזו היא האהבה זו ירושלם שאמ׳ המקום בניתם אותו וחרב בניתם אותו וחרב אל תבנו אותו עד שתשמעו קול מן השמים שנא׳ כנשוא נס הרים תראו וכתקוע שופר תשמעו.

ה. **כי לפני קציר כתם פרח וגו׳. וכרת הזלזלים במזמרות.** פרק חלק. אמ״ר חמא בר׳ חנינא אין בן דוד בא עד שיכרית מלכות זילא מישראל שנ׳ וכרת הזלזלים במזמרות ואת הנטישות הסיר התז מה כתי׳ בתריה בעת ההיא יובל שי וגו׳.

ו. **יעזבו יחדו לעיט הרים ולבהמת הארץ וקץ עליו העיט.** סדר עולם. משפט מצריים שנים עשר חדש שנ׳ ויפץ העם בכל ארץ מצרים לקושש קש לתבן (שמות ה יב). אימתי דרכו של תבן באייר והם יצאו בתמוז, לקו המצריים עשר מכות שנים עשר הדש, מכת איוב שנים עשר חדש שנ׳ כן הנחלתי לי ירחי שוא ולילות עמל מנו לי (איוב ז ג). מה לילות למינוי אף ירחים למינוי. משפט גוג לעתיד לבא שנים עשר חדש. שנ׳ וקץ עליו העיט וכל בהמת הארץ עליו

תחרף. משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש שנ׳ והיה מדי חדש בחדשו. ר׳ יוחנן בן נורי אמ׳ מן הפסח עד העצרת שנא׳ ומדי שבת בשבתו (ישעיה סו כג).

ז. בעת ההיא יובל שי לי״י צבאות. מדרש תלים. אמ״ר יוסי בר׳ סימון עתידין אומות העולם להביא למלך המשיח דרונות שנ׳ תשורי מראש אמנה (ש״ה ד ח), וכיון שהן באין אצל המשיח אומ׳ להם יש ביניכם ישראל הביאו אותם לי שנא׳ הבו לי״י משפחות עמים (תהלים צו ז). עמים הביאו לי משפחותיהם של ישראל. אמ״ר אחא ואומר להם הביאו אותם דרך כבוד ולא דרך בזיון. הבו לי״י כבוד שמו (תהלים שם ח). אותם שכבדו אותו בעולם הזה וכבוד נתנו לשמו. אמ״ר ברכיה בשם ר׳ יהודה בעת ההיא יובל שי לי״י וגו׳. ש״י בגימטריא (!) ב״ם שהן מביאין דרונות למלך המשיח ועושין אותן דרונות שנ׳ והביאו את כל אחיכם מכל הגוים מנחה לי״י (ישעיה טו ו). בראשית רבה. לא יסור שבט מיהודה (בראשית מט י). אלו ראשי גליות שבבבל שרודין את ישראל בשבט, ומחוקק מבין רגליו (שם), אלו נשיאים של בית ר׳, שמלמדים תורה בארץ ישראל. ד״א לא יסיר שבט מיהודה זה משיח בן דוד שהוא עתיד לרדות את הגליות שנ׳ תרועם בשבט ברזל (תהלים ב ט), ומחוקק מבין רגליו, אלו יושבי יעבץ תרעתים שמעתים סוכתים שמורין הלכה בישראל בסנהדרי גדולה וסנהדרי קטנה. עד כי יבא שילה (בראשית מט י), שעתידין כל אומות העולם להביא דורון למלך המשיח שנ׳ בעת ההיא יובל שי לי״י צבאות. סרס את המקרא ודרשהו ואי את מוצא אלא שילה, ולו יקהת עמים (שם), שעתיד לקהות שיניהם של אומות העולם שנא׳ ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה לכל העמים (זכריה יב ג).

יט.

א. משא מצרים הנה י״י רוכב על עב קל ובא מצרים. מדרש תלים. המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו (תהלים קד ג). אמ״ר פנחס בשם ר׳ לוי השמים הללו של נתר הן או של בורית, ואין אתה יודע ממה הם, אלא ממה שנא׳ המקרה במים עליותיו הוי אומ׳ של מים הן. השם עבים רכובו, בשני עבים בא הקב״ה עם אחד בסיני ואחד במצרים, בסיני שנא׳ הנה אנכי בא אליך בעב הענן (שמות יט יט). ואחד במצרים שנ׳ הנה י״י רוכב על עב קל ובא מצרים. המהלך על על כנפי רוח (תהלים שם). אמ״ר הונא בר פפא בשר ודם רכובו טוענו אבל הקב״ה טוען רכובו, בשר ודם על ידי שיש ממש ברכובו רוכבו וטוענו, אבל הקב״ה המהלך על כנפי רוח. תנחומא. אמ״ר שמעון בן לקיש גדולה חבתן של ישראל שנגלה הקב״ה במקום ע״ז ובמקום הטנפת ובמקום טומאה בשביל לגאול אותם, משל לכהן שנפלה לו תרומה בבית הקברות אמ׳ מה אעשה? לטמא עצמי אי איפשר. ולהניח תרומתי אי אפשר. מוטב שאטמא את עצמי שעה אחת וחוזר אני ומיטהר ולא להניח את תרומתי. כך ישראל הן תרומתו של הקב״ה שנא׳ קדש ישראל לי״י (ירמיה ב ג). והיו בבית הקברות שנ׳ כי אין בית אשר אין שם מת (שמות יב ל). ואומ׳ ומצרים מקברים את אשר הכה י״י בהם וגו׳ (במדבר לג ד). אמ׳ הקב״ה היאך אני גואלם? להניחם אי אפשר, מוטב כביכול לירד ולהצילם שנ׳ הנה י״י רוכב על עב קל ובא מצרים, ואומ׳ וארד להצילו מיד מצרים (שמות ג ח). כשהוציאן קרא לאהרן ואמ׳

לו טהר אותי שנ׳ וכפר את מקדש הקדש (ויקרא טז לג). וכפר על הקדש (שם טז). ואלה שמות רבה. ויאמר י״י אל משה ואל אהרן בארץ מצרים (שמות יב א). בשביל מי נגלה הקב״ה למשה במצרים? בשביל משה. אמ״ר נחמן משל לכהן שהיה לו גינה ואותה גינה היא בית הפרס. בקש לאכול ממנה תאנים אמ׳ לאחד לך אמור לארים שבעל הגינה אמר לך לך הוציא לי תאנים. הלך ואמ׳ לו כן. השיבו הארים מי הוא בעל הגינה לך למלאכתך. אמ׳ הכהן אלך אני לגינה. אמרו לו למקום טומאה אתה הולך. אמ׳ להם אפי׳ יש שם כמה טמאות הולך אני ואל יתבייש שלוחי. כך כשהיו ישראל במצרים אמ׳ לו הקב״ה למשה ועתה לכה ואשלחך אל פרעה (שמות ג י). השיבו פרעה מי י״י אשר אשמע בקולו (שם ב), מיד נגלה הקב״ה במצרים שנ׳ הנה י״י רוכב על עב קל ובא מצרים. אמרו לו מלאכי השרת, למצרים אתה הולך, למקום טומאה אמ׳ להם אלך ואל יתבייש שלוחי משה. הה״ד ויאמר י״י אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, ונעו אלילי מצרים מפניו. עוד שם. ובאלהיהם עשה י״י שפטים (במדבר לג ד). כיון שנגף אותם במכת בכורים מה עשו נטלו בניהם והטמינו אותם בבתי ע״ז שלהם וכו׳. מי גרם להם שהיו לוקין? על שבטחו בע״ז שלהן. מה עשה הקב״ה? הכה את אלהיהן עמהן, מה שהיה של עץ נמס ונרקב ושל כסף וזהב ונחשת היה נתך כשם שהיו מתחלתן שנ׳ ובאלהיהם עשה י״י שפטים:

ב. וסכסכתי מצרים במצרים ונלחמו איש באחיו. רבתי. צדיק הוא י״י כי פיהו מריתי (איכה א יח). מי אמרו לפסוק זה? יאשיהו אמרו, הה״ד אחרי כל זאת אשר הכין יאשיהו את הבית עלה נכו מלך מצרים להלחם בכרכמיש על פרת (ד״ה ב לה כ). בקרקסיון דעל פרת. וישלח אליו מלאכים לאמר מה לי ולך מלך יהודה לא עליך אתה היום כי אם אל בית מלחמתי ואלהים אמר לבהלני (שם כא). מפי הקב״ה אני עולה, חדל לך מאלהים אשר עמי (שם), זה לשון ע״ז, ולא הסב יאשיהו פניו וגו׳ ולא שמע אל דברי נכו מפי אלהים (שם), זה ירמיהו שאמ׳ ליאשיהו כך מקובלני מישעיה רבי, וסכסכתי מצרים במצרים, והניחו, לא שמע לו אלא אמ׳ לו משה רבא דרבך לא כך אמ׳ וחרב לא תעבור בארצכם (ויקרא כו ו). וחרבו של אותו רשע עוברת בארצי ובתחומי, והוא לא היה יודע שכל דורו עובדי ע״ז היו וכו׳.

ד. וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה ומלך עז ימשל בם. תנחומא. וסכרתי את מצרים ביד אדנים קשה אלו המכות שבאו על המצריים, ומלך עז ימשול בם זה משה שהיה מלכה של תורה שנקראת עז שנ׳ י״י עז לעמו יתן (תהלים כט יא):

ח. ואנו הדייגים ואבלו כל משליכי ביאור חכה. ירושלמי. ר׳ אבהו בשם ר׳ אלעזר אין אנינה אלא למת בלבד דכתי׳ ואנו ואבלו פתחיה (ישעיה ג כו). אותיב ר׳ הייא ואנו הדייגים אמ״ר חנינא ביני מתניתא אין אנינה טמאה אלא למת בלבד.

יא. אך אוילים שרי צען חכמי יועצי פרעה. תנחומא. ואחר באו משה ואהרן (שמות ה א). אמ״ר חייא יום פרוזמטיא של פרעה היה והיו כל המלכים באין ומעטרין אותו שהיה קוזמקרטור על המלכים, והיו משה ואהרן עומדין על פתח פלטין. אמרו לו משרתיו שני זקנים עומדין בפתח אמ׳ להם יכנסו. נכנסו ועמדו לפני פרעה. אמ׳ להם מה אתם מבקשים? אמרו לו אלהי העברים נקרא עלינו

ושלחנו אליך לומר שלח את עמי ויחגו לי במדבר. אמ׳ להם מי י״י אשר אשמע בקולו, ולא היה יודע לשלוח לי עטרה אלא בדברים אתם (באים) לא ידעתי את י״י. אמ״ר לוי באותה שעה התחיל קורא אלהי אדום אלהי מואב אלהי צידון אמ׳ להם הרי קראתי ואין שמו שם. אמ״ר לוי למה הדבר דומה לכהן שהיה לו עבד שוטה יצא הכהן חוץ למדינה, הלך העבד לבקש את רבו בבית הקברות, התחיל צווח לבני אדם ולא ראיתם רבי בכאן? אמרו לו רבך לא כהן הוא, אמ׳ להם הן. אמרו לו ומי ראה כהן בבית הקברות. כך אמרו משה ואהרן לפרעה שוטה אמרו לו, אלוהות הללו כלנו (צ״ל כלם) מתים אבל י״י אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם. אמ׳ להם זקן הוא או בחור הוא, כמה שנותיו כמה עיירות לכד, כמה מדינות כיבש, כמה שנים יש לו שעלה למלכות. אמרו לו אלהינו כח גבורתו מלא עולם הוא היה עד שלא נברא העולם והוא יהיה בסוף כל העולם הוא יצרך ונתן בך רוח ונשמה. אמ׳ להם ומה מעשיו? אמרו לו נוטה שמים ויוסד ארץ קולו חוצב להבות אש מפרק הרים ומשבר סלעים קשתו אש חציו להבות רומחו לפיד מגניו עננים הרבו ברק יוצר הרים וגבעות מכסה שמים בעבים מוריד גשמים וטללים מפריח דשאים ומדשן פירות ועונה חיות צר את העובר במעי אמו ומוציאו לאויר העולם מהעדה מלכין ומהקם מלכין. אמ׳ להם מתחלה שקר אתם מדברים אני בראתי את עצמי ואת נילוס שנ׳ לי יאורי ואני עשיתיני (יחזקאל כט ג). באותה שעה קבץ כל חכמי מצרים אמ׳ להם שמא שמעתם שמעו של אלהיהם אלו אמרו לו שמענו שבן חכמים הוא בן מלכי קדם. אמ׳ להם הקב״ה לעצמכם קראתם חכמים ולי בן חכמים הייכם אני מאבד חכמתכם שנ׳ ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר (ישעיה כט יד). השיבם איני יודע מי אתם שנ׳ מי י״י אשר אשמע בקולו. אמ׳ לו הקב״ה רשע מי י״י אמרת, במי אתה (לוקה) מ״ם ארבעים יו״ד עשרה הרי חמשים (מכות שהביא הקב״ה על המצרים במצרים). ואלה שמות רבה. אם בן הוא והמתן אותו, אמ׳ להם אם זכר הוא הרגו אותו ואם נקבה הוא אל תהרגו אותה, אלא אם חיית חיית ואם מתה מתה. אמרו לו מהיכן נדע אם זכר הוא אם נקבה היא? אמ״ר חנינא סימן גדול מסר להם, אם פניו למטה דע שהוא זכר שמביט בריתו בארץ, ואם פניו למעלה דעו שהיא נקבה שמביט ברייתו בצלע הנקבות שנ׳ ויקח אחת מצלעותיו (בראשית ב כא). אמ׳ לו הקב״ה רשע מי שנתן העצה הזאת טפש הוא היה לך להרוג הנקבות, אם אין נקבות אין זכרים, מהיכן ישאו נשים? אשה אחת אינה יכולה ליטול שני אנשים איש אחד יכול ליטול עשר נשים או מאה, הוי אך אוילים שרי צען חכמי יועצי פרעה עצה נבערה שנתנו זאת העצה.

יג. **נואלו שרי צען נשאו שרי נוף.** תענית פ״ק. אמ׳ רבה בר בר חנה אמ״ר יוחנן למה נמשלו דברי תורה לאש דכתי׳ הלא כה דברי כאש (ירמיה כג כט). לומר לך מה אש אינה דולקת יחידי אף דברי תורה אין מתקיימין ביחידי, והינו דאמ״ר יוסי בר חנינא מאי דכתי׳ חרב על הבדים ונואלו (שם נ לו). חרב על צוארי שונאיהן של ישראל שיושבין בד בבד ועוסקין בתורה ולא עוד אלא שמיטפשין ולא עוד אלא שחוטאין. כתי׳ הכא ונואלו וכתי׳ התם אשר נואלנו ואשר חטאנו (במדבר יב יא). ואיבעית אימא מהכא נואלו שרי צען נשאו שרי נף.

טז. **ביום ההוא יהיה מצרים כנשים.** ילמדנו. פרעה היה אחד מארבעה אנשים שעשה עצמו אלוהות ונבעלו כנשים. חירם ונבוכד נצר ופרעה

ויואש מלך יהודה. חירם שנ׳ בן אדם אמור לנגיד צר יען גבה לבך ותאמר אל אני (יחזקאל כח ב). ומנין שנבעל כנשים שנ׳ גבה לבך ביפיך שחת חכמתך על יפעתך על ארץ השלכתיך לפני מלכים נתתיך לראוה בך (יחזקאל כח יז). לרעוה בך, למעבד רעותהון בך. נבוכד נצר עשה עצמו אלוה דכתי׳ אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד). אמ׳ לו הקב״ה רשע אך אל שאול תורד, מה עשה לו הגלהו למדבר עד שהוא במלכותו והאכילהו עשב כבהמה, ועשבא כתורין לך יטעמון (דניאל ד כב). ועם ערדיא מדוריה (שם ה כא). והיו בהמות וחיות רואין אותו ברמות בהמה והולכין ובועלין אותו שנ׳ ושד בהמות יחיתן (חבקוק ב יז). כענין שנא׳ לא תתחתן בם (דברים ז ג). ועל כל זאת, ולבב אניש יהב ליה (דניאל ז ד). שהיה יודע שהוא מלך על כל העולם והיום נבעל לבהמות וחיות וכתי׳ ולקצת יומיא אנה נבוכד נצר עיני לשמיא נטלית (שם ד לא). יואש מנין שעשה עצמו אלוה דכתי׳ ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחו למלך אז שמע המלך אליהם (דה״ב כד יז). מהו וישתחו למלך שעשאוהו אלוה. אמרו לו אלולי שאתה אלוה לא יצאת לאחר שבע שנים מבית קדש הקדשים. אמ׳ להם כך הוא ועשה עצמו אלוה. ומנין שנבעל כנשים שנ׳ ויהי לתקופות הימים עלה עליו חיל ארם וגו׳ (שם כג). ואת יואש עשו שפטים אל תהי קורא שפטים אלא שפוטים, ובלכתם ממנו עזבו אותו במחלואים רבים וגו׳, ויקברוהו בעיר דוד ולא קברוהו בקבורת המלכים (שם כה). פרעה מנין שנבעל כנשים שנ׳ כה אמר י״י הנני נותן את פרעה חפרע מלך מצרים ביד אויביו (ירמיה מד ל). מהו חפרע שהיה זכר ופרע את עצמו כנקבה כד״א ופרע את ראש האשה (במדבר ה יח). וכך הנביא אומ׳ ביום ההוא יהיה מצרים כנשים, ומי גרם לו על ידי שעשה עצמו אלוה שנ׳ לי יאורי ואני עשיתיני (יחזקאל כט ג).

יח. **ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים.** סוף מסכת מנחות.

תניא לאחר מפלתו של סנחריב יצא חזקיה ומצא בני מלכים שהיו יושבין בקרונות של מלכים, הדירן שלא לעבוד ע״ז שנ׳ ביום ההוא יהיו חמש ערים בארץ מצרים מדברות שפת כנען ונשבעות לי״י צבאות. הלכו לאלכסנדריא של מצרים ובנו מזבח והעלו עליו לשמים שנ׳ ביום ההוא יהיה מזבח לי״י בתוך ארץ מצרים (יט). מאי עיר ההרס יאמר לאחת (שם). כדמתרגם רב יוסף בת שמשא דעתידה למחרב ותאמר ההיא חדא מנהון, ומאי משמע דהאי חרס לישנא דשימשא הוא שנאמ׳ האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט ז). בפסיקתא דרב כהנא. אלו הן חמש ערים ר׳ חלקיה בשם ר׳ סימון נוא ונוף תחפנחס ועיר ההרס ובית שמש, נוא אלכסנדריא נוף מפוס, תנפנחס חופנס, עיר ההרס סרקיני, ובית שמש אליופלים.

יט. **ביום ההוא יהיה מזבח לי״י בתוך ארץ מצרים.** סוף מסכת מנחות.

תנן כמאן דאמ׳ בית חוניו לאו בית ע״ז הוא דתניא אותה שנה שמת בה שמעון הצדיק אמ׳ להם שנה זו הוא מת. אמרו לו מנין אתה יודע? אמ׳ להם כל יום הכיפורים היה מזדמן לי זקן אחד לבוש לבנים ומעוטף לבנים נכנס עמי ויוצא עמי, שנה זו נזדמן לי זקן אחד לבוש שחורים ומעוטף שחורים נכנס עמי ולא יצא עמי, לאחר הרגל חלה שבעת ימים ומת ונמנעו אחיו הכהנים מלברך בשם בשעת פטירתו. אמ׳ להם חוניו בני ישמש תחתי. נתקנא בו שמעי אחיו שהיה גדול ממנו שתי שנים ומחצה. אמ׳ לו בא ואלמדך סדר עבודה הלבישו באונקלי וחגרו בצלצול והעמידו אצל מזבח. אמ׳ להם ראו מה נדר זה וקיים לאהובתו: אותו היום שאשמש בכהונה גדולה

אלבש באונקלי שליכי ואחגור בצלצול שליכי. בקשו אחיו הכהנים להרגו סח להם כל המאורע בקשו להרגו רץ אחריהם (צ״ל מפניהם) ורצו אחריו רץ לבית המלך ורצו אחריו כל הרואה אותו אומ׳ זה הוא. הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח והעלה עליו לשם שמים שנ׳ ביום ההוא יהיה מזבח לי״י בתוך ארץ מצרים. וכששמעו חכמים בדבר אמרו ומה זה שברח ממנה כך המבקש לירד לה על אחת כמה וכמה. וכן ביומא ירושלמי. ארבעים שנה שמש בכהונה גדולה שמעון הצדיק בשנה האחרונה אמ׳ להם שנה זו הוא מת. אמרו לו מי נמנה אחריך? אמ׳ להם הרי חוניו בני לפניכם. הלכו ומינו אותו, וקנא בו יהודה אחיו וכו׳. עד הלך לאלכסנדריא של מצרים ובנה שם מזבח וקראו עליו פסוק זה ביום ההוא יהיה מזבח לי״י בתוך ארץ מצרים. והרי דברים קל וחומר מה אם זה שהיה בורח מן השררה ראו היאך ניחר עליה בסוף, מי שהוא נכנס ויוצא על אחת כמה וכמה. תני זו דברי ר׳ מאיר ר׳ יהודה או׳ לא כי אלו מינו את יהודה וקנא בו נחוניון אחיו והלך והלבישו נקלה וחגרו בצלצל אמ׳ להם ראו מה נדר זה לאהובתו, מה אם זה שלא נכנס לשררה ראו היאך (העשיא) את ישראל לע״ז, מי שנכנס ויוצא על אחת כמה וכמה. מכלתא. הפה שאמ׳ וגם את ישראל לא אשלח (שמות ה ב). הוא הפה שאמ׳ אנכי אשלח אתכם (שם ח כד). מה שכר נטלו על כך לא תתעב מצרי וגו׳ (דברים כג ח). הפה שאמ׳ לא ידעתי את י״י (שמות ה ב), הוא הפה, שאמ׳ ויאמר מצרים אנוסה מפני ישראל כי י״י נלחם וגו׳ (שם יד כה), ומה שכר נטלו על כך, ביום ההוא יהיה מזבח לי״י בתוך ארץ מצרים. הפה שאמ׳ מי י״י אשר אשמע בקולו (שם ה ב). הוא הפה שאמ׳ י״י הצדיק (שם ט כג). ומה שכר נטלו על כך, מקום קבורה שנ׳ נטית ימינך תבלעמו ארץ (שם טו יב).

כב. ונגף י״י את מצרים נגוף ורפוא. מגלה פ״ק. אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש את המן וגו׳ (אסתר ג א). מאי אחר אמ׳ רבה אחר שברא הקב״ה רפואה למכה. ואמ״ר שמעון אין הקב״ה מכה את ישראל אלא אם כן בורא להם רפואה תחלה שנ׳ כרפאי לישראל (הושע ז א). והדר ונגלה עון אפרים ורעות שומרון (שם). אבל אומות העולם מכה אותן ואחר כך בורא להן רפואה שנ׳ ונגף י״י את מצרים נגוף ורפוא. מדרש שיר השירים. שני שדיך כשני עפרי תאמי צביה (ש״ה ז ד). אלו משה ואהרן. מה שדים הללי נויה של אשה כך משה ואהרן נוין של ישראל. מה שדים הללו הודה והדרה של אשה אף משה ואהרן הודן והדרן של ישראל. מה שדים הללו אין אחד מהן גדול מחברו כך משה ואהרן שנ׳ הוא אהרן ומשה (שמות ו כו), הוא משה ואהרן (שם כז). לא אהרן גדול ממשה ולא משה גדול מאהרן. אמ״ר חיננא בר פפא אשריהן שני אחין הללו שלא נבראו אלא לכבודן של ישראל. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי שתי משפחות של כהנים היו באלכסנדרי׳ של מצרים אחת מקררת ואחת מרתחת. מעשה ששלחו הרופאים והביאו אותם ועשו אותם תרייקי ובהן היו מרפאין. רבה בר זוטרא בשם ר׳ שמעון בשר ודם אינו מקדים רטייה עד שרואה המכה, אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא מקדים רטייה ואחר כך הוא מכה הה״ד הנני מעלה לה ארוכה ומרפא ורפאתים (ירמיה לג ו). וכתי׳ כרפאי לישראל, אמ׳ הקב״ה באתי לרפאת עונותיהן של ישראל ונגלה עון אפרים ורעות שומרון, אבל אומות העולם מכה אותן ואחר כך הוא מרפאן שנ׳ ונגף י״י את מצרים נגוף ורפא. נגוף על ידי משה ורפוא רפאן על ידי אהרן. אשריהן שני אחים

הללו שלא נבראו אלא לכבוד ישראל והדא הוא דאמ׳ שמואל, יי׳ אשר עשה את משה ואהרן (ש״א יב ו). הוי שני שדיך אלו משה ואהרן:

כד. ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה. תנחומא. ירא את יי׳ בני ומלך עם שונים אל תתערב (משלי כד כא). שלכל יראיך נחשבו ישראל חלק שלישית. ועם אותן שאומרין שני אלוהות הן בעולם אל תתערב להם שסופן ליאבד מן העולם שנ׳ והיה בכל הארץ נאם יי׳ פי שנים בה יכרתו יגועו (זכריה יג ח). והשלישי יותר בה, מי הן השלישית אלו ישראל שנ׳ ביום ההוא יהיה ישראל שלישיה.

כ.

ב. בעת ההיא דבר יי׳ ביד ישעיה וגו׳. לך ופתחת השק מעל מתניך ונעלך תחלוץ מעל רגליך. יומא. יום הכפורים אסור באכילה ובשתיה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל וכו׳. רחיצה דאיקרי עגוי מנא לן אמ׳ מר זוטרא מהכא ותבא כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו. אימ׳ בשתיה דומיא דסיכה מה סיכה מאבראי אף רחיצה מאבראי וכו׳. ואיבעית אימא רחיצה דאיקרי עינוי מהכא, ולאביתר הכהן אמר המלך ענתות לך אל שדיך וגו׳. וכי התענית בכל אשר התענה אבי (מ״א ב כב). וכתיב כי אמרו העם רעב ועיף וצמא במדבר (ש״ב יז כט). רעב מלחם ונצמא ממים ועיף ממאי. לאו מרחיצה ואימ׳ מנעילת הסנדל, אלא אמ׳ רב נחמן בר יצחק מהכא. לך ופתחת השק מעל מתניך ונעלך תחלוץ מעל רגלך וכתי׳ ויעש כן הלוך ערום ויחף. יחף ממאי לאו מנעילת הסנדל אימא ממרטקא דסוסיא אלא אמ״ר יצחק מהכא מים קרים על נפש עיפה (תהלים קמג ו). ואימ׳ בשתיה מי כתי׳ בנפש עיפה על נפש עיפה כתי׳:

ג. ויאמר יי׳ כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף. ספרי. יש שקראו עצמן עבדים והקב״ה קראן עבדים, ויש שקראו עצמן עבדים והקב״ה לא קראן עבדים, ויש שלא קראו עצמן עבדים והקב״ה קראן עבדים. אברהם קרא עצמו עבד, אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג). והקב״ה קראו עבד, ואתה ישראל וגו׳, משה קרא עצמו עבד שנאמר אתה החלות להראות את עבדך (דברים ג כד). והקב״ה קראו עבד, לא כן עבדי משה (במדבר יב ז). דוד קרא עצמו עבד, אני עבדך בן אמתך (תהלים קטז טז). והקב״ה קראו עבד שנאמ׳ למעני ולמען דוד עבדי (מ״ב יט לד. כ ו). ישעיה קרא עצמו עבד שנ׳ יוצרי מבטן לעבד לו (ישעיה מט ה). והקב״ה קראו עבד, כאשר הלך עבדי ישעיהו ערום ויחף. שמואל קרא עצמו עבד שנאמ׳ ויאמר שמואל דבר כי שומע עבדך (ש״א ג י). והקב״ה לא קראו עבד, שמשון קרא עצמו עבד שנאמ׳ אתה נתת ביד עבדך את התשועה הגדולה הזאת (שופטים טו יח). והקב״ה לא קראו עבד. שלמה קרא עצמו עבד שנא׳ ונתת לעבדך לב שומע (מ״א ג ט).

מכאן עד סימן מ׳ חסר בכ״י.

מ.

(כא...) ילמדנו. ויוסף הורד מצרימה (בראשית לט א). ילמדנו רבנו מהו להבדיל על הנר של גוי במוצאי שבת? כך שנו רבותינו אסור להבדיל על הנר של גוי במוצאי שבת. למה, לא שבת ממלאכה. ולא עוד אלא אם אתה מבדיל על נרו של גוי אתה עושה הגוי כאלו הוא ספון לכלום וכתי' כל הגוים כאין נגדו (יז). מעשה באנטונינות שבא קסרין [וכו'. בפסוק ישרוק יי' לזבוב (ישעיה ז יח)]. ירושלמי פרק הרואה. תני ר' יודה שלשה דברים אדם צריך לברך בכל יום: שלא עשני גוי שלא עשני אשה שלא עשני בור. שלא עשני גוי שאין הגוים כלום שנא' כל הגוים כאין נגדו. שלא עשני אשה שאין אשה מצווה על המצות. שלא עשני בור שאין בור ירא חטא. שיר השירים. בטנך ערמת חטים (ש"ה ז ג). אמ"ר יצחק מה חטים הללו כשהן יוצאין לזריעה אין יוצאין אלא במנין וכשנכנסין מהגורן נכנסין במנין, כך כשירדו ישראל למצרים לא ירדו אלא במנין שנ' בשבעים נפש וגו' (דברים י כב). וכשעלו עלו במנין שנא' כשש מאות אלף רגלי וגו' (שמות יב לז). ר' חונא על הדה דר' יצחק כשם שאין בעל הבית משגיח לא על משפלאות של זבל ולא על משפלאות של תבן ולא על הקש ולא על המוץ, למה שאין נחשבין לכלום, כך אין הקב"ה משגיח על אומות העולם, למה שאינן כלום שנ' כל הגוים כאין נגדו. ועל מי הוא משגיח? על ישראל שנ' כי תשא את ראש בני ישראל (שמות ל יב):

כב. היושב על חוג הארץ ויושביה כחגבים הנוטה כדוק שמים. בראשית רבה. והוא גלי עמיקתא ומסתרתא, אמ"ר יהודה בר' סימון מתחלת ברייתו של עולם הוא גלי עמיקתא ומסתרתא. דכתי' בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א א). ולא פירש. והיכן פירש להלן הנוטה כדוק שמים, ואת הארץ, ולא פירש והיכן פירש [עוטה אור כשלמה] להלן כי לשלג יאמר הוא ארץ (איוב לז ו). ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א יג). ולא פירש והיכן פירש, עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב). עוד שם. כעביה של רקיע כך עביה של ארץ שנא' היושב על חוג הארץ, וכתי' וחוג שמים יתהלך (איוב כב יד). חוג חוג לגזירה שוה. ר' אחא בשם ר' חנינא אמ' כטעם הזה ר' יהושע בר' נחמיה אמ' שתים ושלש אצבעות. וכן בירושלמי פ"ק דברכות. ר' חנינא בר יודה תני בשם ר' יודה עביו של רקיע נ' שנה. אדם בינוני מהלך (ס' מיל) ביום, עד שחמה נוסרת ברקיע מהלך נ' שנה אדם מהלך ארבעת מילין, נמצאת אומ' הרקיע אחד מעשרה ליום. וכשם שעביו של רקיע מהלך נ' שנה כך עביה של ארץ ועביו של תהום מהלך נ' שנה. מה טעם היושב על חוג הארץ וכתי' וחוג שמים יתהלך. וכתי' בחוקו חוג על פני תהם (משלי ח כז). חוג חוג לגזירה שוה וכו'. עוד. תני בשם ר' יהושע עביו של רקיע כשתי אצבעיים. מילתא דר' חנינא פלוגא דא"ר ר' אחא בשם ר' חנינא תרקיע עמו לשחקים מלמד שהן עשויין כנוס (צ"ל כטס), יכול שאינן בריאים ת"ל חזקים יכול שהן רפין ת"ל חוקים כראי מוצק (איוב לז יח). כל שעה ושעה הן נראין כנרתקין (צ"ל כמוצקים) ר' יוחנן וריש לקיש ר' יוחנן אמ' בנוהג שבעולם אדם מותח אהל ועל ידי שהות הוא רפה ברם הכא וימתחם כאהל לשבת. וכתי' חזקים כראי מוצק. ריש לקיש אמ' בנוהג שבעולם אדם נוסך בולים ועל ידי שהות הוא מעלה חלודה, ברם הכא כראי מוצק,

כל שעה ושעה הן נראין כשעת יציקתן. מדרש תלים. למה רגשו גוים (תהלים ב א), זש״ה היושב על חוג הארץ ויושביה כחגבים, למה הרשעים דומין לחגבים שהן נתונין בקלפי מפרכסין לעלות והן נופלין כך הם הרשעים. ר׳ יהודה בר׳ נחמני אמ׳ אחר דור המבול כתי׳ ויהי כל הארץ שפה אחת (בראשית יא א). ולא היה להם ללמוד מן הראשונים. וגוג ומגוג אתי לעלמא דאתי ונפיל ודוד רואה ואומ׳ למה רגשו גוים. עוד שם. השמים מספרים כבוד אל (תהלים יט ב). לגבור שנכנס למדינה ולא היו יודעין מה כחו. אמ׳ להם פקח אחד מאבנא דהוא מתעטש אתון ידעין מה כחו, כך מן השמים אנו למדין כחו של הקב״ה. אמ״ר יהושע לפי שהוא אומ׳ הלא את השמים ואת הארץ אני מלא יכול שכבודו של הקב״ה מלא עליונים ותחתונים והלא כבר נאמר כי אראה שמיך וגו׳ (שם ח ד). אין בהן אלא כדי אצבעו של הקב״ה. למלך שפירס וילון על פתח פלטין שלו אמ׳ המלך כל מי שהוא חכם יאמר מה השלמה הזאת, וכל מי שהוא גבור יגע בה. כך הקב״ה מתח את השמים כדוק הזה של עין שנאמ׳ הנוטה כדוק שמים. אלא שפירסו כמין וילון אמ׳ הקב״ה כל מי שהוא חכם יאמר מה השלמה הזאת וכל מי שהוא גבור יגע בה. פירקי ר׳ אליעזר. שמים מהיכן נבראו? מאור לבושו של הקב״ה שהוא לבוש לקח ופרש כשמלה והיו מותחין והולכין עד שאמ׳ להם די, ולפיכך נקרא אל שדי, שאמ׳ לשמים די ועמדו. ומנין שמאור לבושו נבראו ונעשו שמים שנא׳ עוטה אור כשלמה (תהלים קד ב). הארץ מאי זה מקום נבראת? מן השלג שתחת כסא כבודו לקח וזרק על המים ונקפאו המים ונעשו עפר הארץ שנ׳ כי לשלג יאמר הוא ארץ (איוב לז ו). קשקשי שחקים במי אקינות הן אחוזין שמימי אוקינוס בין קצות הארץ לבין קצות השמים על מי אוקינות הן פרושין שנאמ׳ המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג). תוכן של שמים קוניתא היא עולה למעלה כאהל קוניתא שהיא פרושה וקצותה למטה ותוכה למעלה וכל בני אדם יושבין תחתיה כך הם שמים קצותם למטה ותוכן למעלה וכל בני אדם יושבין תחתיה כאהל שנאמ׳ וימתחם כאהל לשבת. תנחומא. בדבר י״י שמים נעשו (שם לג ו). אמ״ר אחא אמ׳ הקב״ה לשמים שיבראו והיו נמתחין והולכין שאלולי אמר להם די היו נמתחין והולכין עד שיחיו המתים. השמים מהיכן היתה בריתם? מן הדוק שנ׳ הנוטה כדוק שמים. והארץ מהיכן נבראת? מגוש של שלג שנא׳ כי לשלג יאמר הוא ארץ, וברכם הקב״ה והיו פרים ורבים אמ׳ דוד יברכך י״י מציון עושה שמים וארץ (שם קלד ג). ואלה שמות רבה. אנכי י״י אלהיך (שמות כ ב. דברים ה ו). משל למלך בשר ודם נכנס למדינה מכבדין אותה ומרבצין אותה ומעטרין אותה ומפריישין קיואות וכלים נאים ומדליקין נרות. אמ׳ הקב״ה איני כן אלא נכנסתי בעולם פרשתי קיואות שנא׳ הנוטה כדוק שמים, הדלקתי נרות שנאמ׳ ויאמר אלהים יהי מאורות (בראשית א יד). רבצתי מים שנא׳ יקוו המים (שם ט). עטרתי כל מה שעשיתי שנ׳ ויכלו השמים והארץ וגו׳. הגדת שיר השירים. כאהלי קדר (ש״ה א ה). כדרך שמותחין האהל הזה כך מתח המקום הרקיעים האלה. או יכול כדרך שהאהל הזה אין אדם אחד יכול למתחו לעצמו אלא הרבה מותחין אותו יכול כך היה המקום? ת״ל הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת, הוא עצמו מתח את הרקיעים האלה ולא סייעו בריה לכך נאמר כאהלי קדר. חגיגה פרק אין דורשין. אמ׳ רב יהודה שני רקיעים הן שנאמ׳ הן לי״י אלהיך השמים ושמי השמים (דברים י יד). ריש לקיש אמ׳ שבעה רקיעים הן ואלו הן: וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון

ערבות. וילון אינו משמש כלום אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית ומחדש בכל יום מעשה בראשית שנ׳ הנוטה כדוק שמים וגו׳. רקיע שם חמה ולבנה ומזלות וכו׳. כדאיתא התם.

כג. הנותן רוזנים לאין. מדרש קהלת. וראיתי את כל מעשה האלקים (קהלת ח יז), ר׳ פנחס ור׳ ירמיה בשם ר׳ חייא בר אבא. הרבה שאלו לעשות ולעמוד על דברי תורה ולא יכלו. ומאי טעמ׳. בשל אשר יעמול האדם לבקש ולא ימצא וגם אם יאמר החכם (שם). זה שלמה יום שאמר יכול אני להרבות ולא להטות. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמ׳ כתי׳ הנותן רוזנים לאין. זה משה בשעה שאמ׳ והדבר אשר יקשה מכם וגו׳ (דברים א יז). אמ׳ לו הקב״ה משה אתה דן קשות, אני אביא לך דין שתלמיד תלמידך יכול לדין ואפילו הנשים ואין אתה יכול להוציאו. ואי זה זה, זה דינן של בנות צלפחד. רבנין אמרו חס ושלום לא נתגאה משה, אלא כך אמר משה, והדבר אשר יקשה מכם, אם הייתי סוברו תקריבון אלי. ואם לאו, ושמעתיו לאלהים.

כד. אף בל נטעו אף בל זורעו אף בל שורש בארץ גזעם. מדרש שיר השירים. ר׳ מנחמא בשם ר׳ אבון. אומות העולם אין להם נטיעה אין להם זריעה אין להם שרש ושלשתן בפסוק אחד, אף בל נטעו אף בל זורעו אף בל שורש בארץ גזעם. אבל ישראל יש להם נטיעה שנ׳ ונטעתים בארץ הזאת (ירמיה לב מא). ונטעתים על אדמתם (עמוס ט טו). יש להם זריעה שנ׳ וזרעתיה לי בארץ (הושע ב כה). יש להם שרש שנאמ׳ הבאים ישרש יעקב (ישעיה כז ו). פרק חלק. ויצא מלאך יי׳ ויך במחנה אשור (מ״ב יט לה). במה הכן? ר׳ אליעזר אומ׳ ביד הכן שנ׳ וירא ישראל את היד הגדולה (שמות יד לא). היא היד שעתידה ליפרע מסנחריב הרשע. ויש או׳ בחוטמו נשף בהם ומתו שנ׳ וגם נשף בהם ויבשו.

כה. ואל מי תדמיוני ואשוה. תנחומא. איש כי יפליא נדר (ויקרא כד ב). זש״ה כי מי בשחק יערוך ליי׳ (תהלים פט ז). אמ׳ הקב״ה מי שהוא עושה מעשיו יהא דומה לו. אמ״ר לוי משל למלך שבנה מדינה והדליק בתוכה שני פנסין אמ׳ כל מי שהוא בונה מדינה ומדליק בה פנסין כשם שהדלקתי אני קורא אותו אגוסטא ואיני מקנא בו. וכך הקב״ה ברא את השמים ונתן בו שני פנסין שיהו מאירין את העולם חמה ולבנה שנאמ׳ ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז). אמ׳ הקב״ה כל מי שיכול לעשות כשני מאורות אלו שיהו מאירין את העולם יהא שוה לי. כי מי בשחק יערוך ליי׳, מי עורך שני פנסים אלו ידמה לי, ואין יערוך אלא אורה שנא׳ על המנורה הטהורה יערוך את הנרות (ויקרא כד ד). הוי כי מי בשחק יערוך ליי׳. הוא שאמ׳ הכתוב ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, אל תיקרי יאמר אלא יי׳ אמר. עוד שם. ראו קרא יי׳ בשם בצלאל (שמות לה ל). זש״ה ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, בשר ודם אם יהיה מהלך באפלה ובא אדם ומאיר לו אינו צריך להחזיק לו טובה? ואתם ישנין בלילה ואני מעלה לכם את האורה אין אתם צריכין להחזיק לי טובה. הוי ואל מי תדמיוני ואשוה. ד״א ואל מי תדמיוני ואשוה אם כן יאמר קדוש.

כו. שאו מרום עיניכם וראו מי ברא אלה. אלו בזכות מי נבראו, אלה תולדות השמים והארץ. ובזכות מי הן עומדין, בזכות אלה שמות בני ישראל. ואלה בזכות מי הן עומדין, בזכות אלה העדות והחקים והמשפטים (דברים ד מה).

המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (כו). וכתוב אחד אומ׳ לכלם שמות יקרא (תהלים קמז ד). כיצד יתקיימו שני מקראות הללו? אלא כשהקב״ה מבקש לקרות כלם כאחד הוא קורא שם אחד. לכך נאמר לכלם בשם יקרא. וכשהוא קורא לכל אחד ואחד בשמו הוא קורא מיכאל וגבריאל לכך נאמר לכלם שמות יקרא. ואין לי אלא מלמעלן, מנין אף מלמטן, ראו קרא יי׳ בשם בצלאל וגו׳. במדבר סיני רבה. כתוב אחד אומר לכלם שמות יקרא. וכתוב אחד אומ׳ לכלם בשם יקרא. כשהקב״ה קורא אותם הוא קורא שמות כלם כאחד והם עונים. מה שאי אפשר לו לבשר ודם לקרוא שני שמות כאחת. וכן הוא אומ׳ וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ א), מלמד שכל עשרת הדברות אמר בדבור אחד ואומ׳ אחת דבר אלהים שתים זו שמעתי. ואומ׳ הלא כה דברי כאש נאם יי׳ וכפטיש וגו׳ (ירמיה כג כט). ר׳ אומ׳ בשם ר׳ אבא יוסי בן דוסתאי מהו לכלם שמות יקרא שאין שם שנוי. לא השם שהוא נקרא עכשו נקרא הוא לאחר זמן וכן הוא אומ׳ למה זה תשאל לשמי והוא פלאי (שופטים יג יח), איני יודע לאי זה אני מתחלף:

כז. למה תאמר יעקב ותדבר ישראל נסתרה דרכי מי״י. בראשית רבה. ויאמר ישראל למה הרעותם לי להגיד לאיש וגו׳ (בראשית מג ו). אמ״ר לוי בשם ר׳ חמא בר׳ חנינא מעולם לא אמ׳ אבינו יעקב דבר שלא בטלה אלא כך אמ׳ הקב״ה אני עסוק להמליך את בניו במצרים והוא אומ׳ למה הרעותם לי. הוא דהוא אמ׳ נסתרה דרכי מי״י. מדרש שיר השירים. משכני אחריך נרוצה (ש״ה א ד), אמ״ר מאיר בשעה שעמדו ישראל לפני הר סיני לקבל התורה אמ׳ להם הקב״ה אליאיקי אני נותן לכם את התורה אלא הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואני נותן לכם. אמרו לפניו רבונו של עולם אבותינו ערבים לנו. אמ׳ להם אבותיכם צריכים ערבים. משל למה הדבר דומה לאחד שהלך ללות מן המלך. אמ׳ לו המלך הבא לי ערב ואני מלוה אותך. הלך והביא לו ערב אמ׳ לו ערביך צריך ערב. הלך והביא לו ערב שני אמ׳ לי ערביך צריך ערב. כיון שהביא לו ערב אוקינוס אמ׳ מפני זה אני מלוה לך. כך בשעה שעמדו ישראל לקבל את התורה אמ׳ להם אליאיקי אני נותן לכם תורתי אלא הביאו לי ערבים טובים שתשמרוה ואתנה לכם. אמרו אבותינו ערבים לנו. אמ׳ להם הקב״ה אבותיכם יש לי עליהם, אברהם יש לי עליו שנ׳ במה ארע כי אירשנה, יצחק יש לי עליו שהיה אוהב לעשו ואני שנאתיו שנ׳ ואת עשו שנאתי (מלאכי א ג), יעקב יש לי עליו שנ׳ נסתרה דרכי מי״י. אלא הביאו לי ערבים טובים ואני נותנה לכם. אמרו לפניו רבונו של עולם נביאינו עורבין. אמ׳ להם יש לי עליהם, שנ׳ והנביאים נבאו בבעל (ירמיה ב ח). וכתי׳ כשועלים בחרבות נביאיך ישראל היו (יחזקאל יג ד) אלא הבו לי ערבים טובים ואתנוה לכם. אמרו הרי בנינו עורבין אותנו. אמ׳ הקב״ה הא ודאי ערבים טובים, על ידיהם אני נותנה לכם הה״ד מפי עוללים ויונקים יסדת עוז (תהלים ח ג). ואין עוז אלא תורה שנ׳ יי׳ עוז לעמו יתן (שם כט יא). בשעה שהלוה נתבע ואין לו לשלם מי נתפש? לא הערב, הוי מה שנא׳ ותשכח תורת אלהיך אשכח בניך גם אני (הושע ד ו). אמ״ר אחא אני גם אני כבויכול אף אני בשכחה. מי אמ׳ בתורה לפני ברכו את יי׳ המבורך לא היונקים, הוי מרפיון התורה שבכם נתפשו בניכם שנ׳ לשוא הכיתי את בניכם (ירמיה ב ל). כבויכול גם אני בשכחה. לפיכך צריך אדם להכניס בנו לתורה ולעשותו בלמוד שיאריך ימים בעולם שנאמ׳ כי בי ירבו ימיך ויוסיפו לך שנות חיים (משלי ט יא). איכה רבתי. מה יתאונן אדם חי (איכה ג לט),

דיו שהוא חי. אמ״ר לוי אמ׳ הקב״ה חיותך בידי ואתה מתאונן. גבר על חטאיו (שם). אמ״ר הונא יעמוד כגבור ויתודה על חטאיו ואל יתאונן, אמ״ר מה יתאונן חי העולמים אם מבקש הוא להתאונן. רבי אומ׳ תורעמנין בני תורעמנין אדם הראשון אחר כל השבח שעשיתי עמו הוא מתרעם לפני ואומ׳ האשה אשר נתת עמדי (בראשית ג יב). אף יעקב כן אני עוסק להמליך את בנו במצרים והוא מתרעם ואומ׳ נסתרה דרכי מי״י. ואף בניו כן אני עסוק לבור להם לחם קל כדי שלא יהא אחד מהן גוסא ודולריא אוחזתו והן מתרעמין ואומרין ונפשנו קצה בלחם הקלוקל (במדבר כא ה). אף ציון כֵּן היא ותאמר ציון עזבני י״י (ישעיה יט יד):

כח. הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם י״י בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע. תנחומא. אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד). מהו בהבראם אמ״ר אבהו בשם ר׳ יוחנן בהא בראם. ומה עסקו של ה״א? כל האותיות אדם מוציאן מפיו והוא קומץ פיו אבל ה״א אדם מוציאו מפיו ולא קומץ פיו. כך כשברא הקב״ה את עולמו לא היה לפניו יגיעה שנאמ׳ אלהי עולם י״י בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע. ואלה שמות רבה. בא אל פרעה (שמות י א) הה״ד כבד אֶבן ונוטל החול וכעס אויל כבד משניהם (משלי כז א). שאל אבנימוס הגרדי את רבותינו אמ׳ להם היאך נבראת הארץ תחלה אמ׳ לו אין אדם בקי בדברים הללו אלא נלך אצל יוסף הבנאי. הלך ומצאו שהיה יושב על הקרויה אמ׳ לו שאלה יש לי לשאול, אמ׳ לו איני יכול לירד מפני שאני שכיר יום אלא מה אתה מבקש. אמ׳ לו היאך נבראת ארץ תחלה? אמ׳ לו נטל הקב״ה עפר מתחת כסא הכבוד וזרק על המים ונעשית ארץ, וצרורות קטנות שהיו בעפר נעשו הרים וגבעות שנ׳ בצקת עפר למוצק ורגבים ידובקו (איוב לח לה). וברור הוא הדבר באזני בני אדם שנ׳ כבד אבן ונטל החול (משלי כז ג). מהו כבד אבן מי שהוא רואה את ההרים ואת הגבעות אינו אומ׳ היאך ברא הקב״ה את אלו. ומהו ונטל החול שהמים עומדין עליו מלמעלה והוא נתון מלמטה והוא נושא אותם אמ׳ הקב״ה יקרה היא בעיני בני אדם ורואין כאלו היא יגיעה לפני ואינה יגיעה שנ׳ בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע. ובמה אני יגע? במי שהוא מכעים לפני בדברים בטלים כמו שכתוב הוגעתם י״י בדבריכם (מלאכי ב ז). תענית פ״ק. מאימתי מזכירין גבורות גשמים. וליתני מאימתי מזכירין עלה גשמים. מאי גבורות גשמים מפני שיורדין בגבורה שנ׳ עושה גדולות ואין חקר וגו׳ (איוב ה ט). וכתי׳ בתריה הנותן מטר על פני ארץ (שם י). מאי משמע אמ׳ רבה בר עולא אתיא חקר חקר מבריתו של עולם, כתי׳ הכא עושה גדולות עד אין חקר וכתי׳ התם הלא ידעת אם לא שמעת אלהי עולם י״י בורא קצות הארץ לא ייעף ולא ייגע אין חקר לתבונתו. וכתי׳ מכין הרים בכחו נאזר בגבורה (תהלים סה ז). עוד שם. גדול יום הגשמים כיום שנבראו שמים וארץ שנ׳ עושה גדולות עד אין חקר. וכתי׳ הנותן מטר על פני ארץ. ולהלן הוא אומ׳ הלא ידעת אם לא שמעת וגו׳. אין חקר לתבונתו, וכתי׳ מכין הרים בכחו נאזר בגבורה.

כט. נותן ליעף כח ולאין וגו׳. מדרש רות. עשרה רעבון באו לעולם (אחד) בימי אדם הראשון ואחד בימי למך ואחד בימי אברהם ואחד בימי יצחק ואחד בימי יעקב ואחד בימי אליהו ואחד בימי אלישע ואחד בימי דוד ואחד בימי שפוט השופטים. ר׳ הונא בשם ר׳ שמואל עיקר אותנטייא שלהן היה ראוי לבא בימי שאול ולא היה ראוי לבא בימי דוד, ועל ידי שהיה (בימי) שאול גרופית של שקמה ולא

היה יכול לעמוד בו. גלגלו הקב"ה והביאו בימי דוד שהיה גרופית של זית והיה יכול לעמוד בו. מתלא אמ' חטייא וטחנא משתלמא בך כלם לא באו בבני אדם שפופין אלא בבני אדם גבורים שהיו כלן יכולין לעמוד בהן. ר' חייא רבה בשם ר' שמעון בן אלעזר: לזגג שהיתה בידו קופה מלאה כוסות דיוטרוטין וכיון שהיה מבקש לתלות קופתו היה מביא יתד ותוקעה ואחר כך תולה קופתו. כך כלן לא באו בבני אדם שפופין אלא בבני אדם גבורים. ר' ברכיה הוה קרי עליהון נותן ליעף כח.

לא. וקוי יי' יחליפו כח. סוף מסכת קדושין. תניא ר' נהוראי אומ' מניח אני כל אומניות שבעולם ומלמד את בני תורה שכל אומניות שבעולם עומדת לו בעת ילדותו ולעת זקנותו מת נפוח ברעב. אבל תורה עומדת לו לאדם בילדותו ונותנת לו אחרית ותקוה לעת זקנותו שנ' וקוי יי' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים וגו' (ישעיה מ לא). ואומ' עוד ינובון בשיבה וגו' (תהלים צב טו). תנחומא. אמ' הקב"ה בעולם הזה על ידי שיצר הרע מצוי הייסורין מצויין בבני אדם אבל לעולם הבא אמ' הקב"ה אני עוקרו מכם שנ' והסירותי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר (יחזקאל לו כו). ומחדש איבריכם שכן הוא אומ' וקוי יי' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים. וכן בסוף קדושין ירושלמי.

מא.

ב. מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו. מסכת שבת. אתמר ר' חנינא אמ' מזל מחכים מזל מעשיר ויש מזל לישראל. ור' יוחנן אמ' אין מזל לישראל. ואזדא ר' יוחנן לטעמיה דאמ"ר יוחנן מנין שאין מזל לישראל שנ' כה אמר יי' אל דרך הגוים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו כי יחתו הגוים מהמה גוים יחתו (ירמיה י ב) ולא ישראל. ואף רב סבר אין מזל לישראל דאמ' רב יהודה אמ' רב מנין שאין מזל לישראל שנ' ויוצא אותו החוצה ויאמר הבט נא השמימה וגו' (בראשית טו ה). אמ' אברהם לפני הקב"ה רבונו של עולם בן ביתי יורש אותי אמ' לו לא כי אם אשר יצא ממעיך הוא יירשך. אמ' לפניו רבונו של עולם הסתכלתי באצטגנינות שלי ואיני ראוי להיות לי בן. אמ' לו צא מאצטגנינות שלך מאי דעתיך דקאי צדק במערב מוקמינא ליה במזרח והינו דכתי' מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגליו. פרק חלק. אמ"ר חיננא בר ליואי אמ' ליה שם רבא לאליעזר כי אתו עליכו מלכי מזרח ומערב היכי עבדיתו. אמ' ליה איתייה קב"ה לאברהם ואותביה והוה שדינן עפרא הוו חרבי גילי הוו גירי שנ' נאם יי' לאדני שב לימיני (תהלים קי א). וכתי' מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו יתן לפניו וגו'. יתן כעפר חרבו כקש נדף קשתו. נחום איש גם זו הוה רגיל דכל דהוה סלקא ליה הוה אמ' גם זו לטובה. יומא חד בעו לשדורי דורון לקיסר אמרי בהדי מאן לישדריה בהדי נחום איש גם זו דמלומד בנסין. מטא ההוא דיורא בעא למיבת. אמרי ליה מאי איכא בהדך אמ' להו דורון קא משדרנא למלכא. קמו בליליא שדונהו לטפסיה שקלינהו כל מה דהוה בהו ומלונהו לעפרא. כי מטא להתם אשתכח דעפרא הוא אמ' אחוכי קא מחכו בי. בעו למקטליה אמ' גם זו לטובה. אתא אליהו אידמי ליה כחד מיניהו אמ' להו דילמא מעפרא דאברהם הוא דכי הוה שדי עפרא הוו חרבי גילי הוו גירי. בדוק ואשכוח הוה ההוא מחוזא דלא יכלי למכבשיה שדו עפרא עלה וכבשוה. עיילוה לבי גזא אמרי שקלי

כל מאי דניחא לך, ומלונהא לטפסא אבנים טובות ומרגליות. כי הדר אתא אמרי ליה הנך דיוראי מאי אמטית לבי מלכא אמ׳ להו מאי דשקלי מהכי. שקלי אינהו ואמטו קטלינהו לכולהו דיוראי. בראשית רבה. ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו (בראשית יד טו). מי העיר ממזרח, מי העיר לבן של מזרחים שיבאו ויפלו ביד אברהם, צדק יקראהו לרגלו, צדיק חי העולמים שהיה מאיר לו בכל מקום שהיה הולך. ר׳ ברכיה אומ׳ מזל צדק היה מאיר לו. אמ״ר ראובן צדקה היתה צוחת ואומרת אם אין אברהם עושה אותי אין מי שיעשה אותי הה״ד יתן לפניו גוים ומלכים ירד. ר׳ יהודה ור׳ נחמיה חד מנהון אמ׳ אברהם היה משליך עליהם עפר והן נעשין חרבות, קש והוא נעשה חצים. אמ׳ ליה חבריה יתן עפר אין כתוב כאן אלא כעפר הן היו משליכין חרבות על אברהם והן נעשות עפר, חצים והן נעשין קש. מדרש תלים. נאם יי״ לאדני שב לימיני, זש״ה מי העיר ממזרח. ישנין היו אומות העולם מלבא תחת כנפי השכינה ומי העירן לבא לחסות תחת כנפיו? אברהם שנ׳ מי העיר ממזרח. ואל תאמר לזה בלבד העיר אלא אף הצדקה היתה ישנה ואברהם העירה ועושה לה פונדק ופתח לו שני פתחים לכל רוח והיה מקבל העוברים והשבים שנ׳ ויטע אשל (בראשית כא לג). אמ״ר אלעזר אכילה שתייה לויה. הוי צדק יקראהו לרגלו. [עוד בפסוק העירותי מצפון (כה).]

ג. ירדפם יעבור שלום. בראשית רבה. ר׳ לוי ור׳ אלעזר בשם ר׳ יוסי בן זימרא אמ׳ פסיעתו של אברהם אבינו שלשת מילין. ר׳ יהודה בר׳ סימון אמ׳ מיל שנ׳ ארח ברגליו לא יבא. ר׳ נחמיה בשם ר׳ איבו אמ׳ לא נתאבקו רגליהם אלא כזה שהוא הולך מביתו לבית הכנסת. ויש אומ׳ שלשה מילין היתה פסיעתו של אברהם ויש אומ׳ שנים אבל כשבא קפצה לפניו הארץ. הוי ארח ברגליו לא יבא. ר׳ יהודה הכהן בר אבין בשם ר׳ ביבי תינוק הולך מביתו לבית המדרש רגליו מתלכלכות בעפר, אפילו כן לא נתלכלכו רגליו של אברהם. הוי ארח ברגליו לא יבא. אמ״ר אלעזר בן פדת בשם ר׳ יוסי בן זימרא כיון שהרג אברהם כל אותן האכלוסין נקפה לבו ואמ׳ איפשר לא היה בהן צדיק אחד? אמ׳ לו הקב״ה לאברהם אברהם לא יבא ברגליך לכלוך עין שנ׳ ארח ברגליו לא יבא.

ד. מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. מדרש אחשורוש. ר׳ ברכיה פתח מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. מתחלת בריתו של עולם התקין הקב״ה לכל אחד ואחד מה שראוי לו. אדם ראש ליצורים. קין ראש להורגים. הבל ראש לנהרגים. נח ראש לנמלטים. אברהם ראש למולים. יצחק ראש לנעקדים. יעקב ראש לתמימים. יהודה ראש לשבטים. יוסף ראש לחסידים. אהרן ראש לכהנים. משה ראש לנביאים. יהושע ראש לכובשים. עתניאל ראש למחלקים. שמואל ראש למושחים. שאול ראש לנמשחים. דוד ראש למנגנים. שלמה ראש לבונים. נבוכד נצר ראש למחריבים. אחשורוש ראש למוכרים. המן ראש לקונים. תנחומא. זה ספר תולדות אדם (בראשית ה א). זש״ה מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. ואלו זכו הדורות היה הקב״ה קורא שמותן כדרך שקרא לאדם ולחוה שנ׳ ויקרא את שמם אדם (שם ה ב). וכן את מוצא שהיה הקב״ה רואה צדיק שנולד והיה הוא בכבודו קורא שמו קרא לנח שהיה צדיק שנא׳ ויקרא את שמו נח לאמר (שם ה כט). קרא לאברהם שנ׳ והיה שמך אברהם (שם יז ה). יצחק, וקראת את שמו יצחק (שם יז יט). יעקב, ויקרא שמו יעקב (שם כה כו). וכן בשלמה. כי שלמה יהיה שמו (דה״א כב ט). וכן

יאשיהו שני׳ הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו (מ״א יג ב). ואלו זכו הדורות היה הקב״ה קורא שם לכל אחד ואחד ומשמו היה מודיע מעשיו. אמרו רבותינו כשהיה ר׳ מאיר רואה חבר אחד היה למד שמו ומן שמו היה יודע מעשיו. פעם אחת באו אצלו שני תלמידים והיה אחד מהם שמו כידור. אמר לתלמידיו הוו זהירים בכידור זה. אמרו לו אדם בן תורה הוא. אמ׳ להם הזהרו ממנו. אחר ימים הלכו למרחץ והפקידו בגדיהם אצל כידור ונכנסו למרחץ. מה עשה כידור נטל כל הכלים והלך לו יצאו ולא מצאוהו. הלכו לבתיהם ולבשו בגדים אחרים. באו לפני ר׳ מאיר אמ׳ להם מה ראיתם להחליף בגדיכם? אמרו לו בערב הלכנו למרחץ והפקדנו כלינו אצל כידור ונטלן והלך לו. אמ׳ להם ולא כך אמרתי לכם הזהרו עצמכם מכידור. אמרו לו בבקשה ממך מנין היית יודע, אמ׳ להם ידעתי משמו שנקרא כידור שנאמ׳ כי דור תהפוכות המה (דברים לב כ). וכן את מוצא במצרים דכתי׳ אלה משפחות לוי משפחת הלבני (במדבר כו נח). מהו הלבני אלא לפי השעה קרא שמות לבני אדם כשנשתעבד פרעה בחומר ובלבנים לפיכך משפחת הלבני. ומשפחת השמעי (שם ג כא), שצעקו מן השעבוד ושמע הקב״ה תפלתם שנ׳ וישמע אלהים את נאקתם (שמות ב כד). משפחת החברוני (במדבר כו נח), שנתחברה להם השכינה, ללמדך שאלו זכו היה קורא הקב״ה את שמותן שנ׳ קורא הדורות מראש. ד״א מי פעל ועשה וגו׳. אף לרבקה אמ׳ מה עתיד להיות שנ׳ ותלך לדרוש את יי׳ (בראשית כה כב), ויאמר יי׳ לה שני גוים בבטנך (שם כג), אמ׳ לה לעשו אני שונא וליעקב אני מחבב שנ׳ ורב יעבוד צעיר (שם שם). הודיע לה הקב״ה כל הדברים עד שלא נולדו אמ׳ לה דומין אתם לשדה שנזרעה והצליחה ומלאה האוצרות בר והאצטבליות קש אמ׳ תהא השדה ברוכה שמלאה את האוצרות בר ואת האצטבליות קש, כך אמ׳ הקב״ה לרבקה יהא שלום בכרם הזה שהיא עתידה למלאת גן עדן צדיקים וגיהנם רשעים. שני גוים בבטנך ושני לאומים ממעיך יפרדו לכך נאמר מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. עוד שם. ראה קראתי בשם בצלאל (שמות לא ב). אמ׳ שלמה מה שהיה כבר נקרא שמו. זש״ה מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. אמ׳ הקב״ה מה שהתקנתי מראש לעשות את המשכן כבר קראתי לו שם ונודע אשר הוא אדם, עד שאדם הראשון מוטל גולם הראה לו הקב״ה כל צדיק וצדיק שעומד מזרעו יש תלוי בראשו ויש בשערו ויש בשאר אברים. תדע לך שבשעה שבקש איוב להתוכח עם בוראו אמ׳ מי יתן ידעתי ואמצאהו אבא עד תכונתו (איוב כג ג). אערכה לפניו משפט (שם ד). אדעה מלים יענני (שם ה). השיבו: איפה היית ביסדי ארץ (שם לח ד), אמ׳ ריש לקיש איפה כתי׳ אמ׳ לו היכן היתה איפה שלך באדם הראשון תלויה בראשו בשערו בצוארו בעיניו באיזה אבר. ואף הראה לו הקב״ה לאדם הראשון שבאברהם מעמיד ממנו ובניו יורדים למצרים ומשתעבדין שם והראהו למשה עומד וגואלן יוסף זן את השבטים משה מושח כהנים ונביאים לשמואל מושח מלכים ליהושע מכניסן לארץ לדוד מיסד הבית לשלמה בנו בונהו לעתליהו אם אחזיהו מתקנת מסמרות בית המקדש יהוידע מתקן אמון עושה צלמים יאשיהו מבערן נבוכנצר מחריב דריוש בונה בצלאל עושה את המשכן כבר נקרא שמו מימות אדם. הוי מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. ספרא. ר׳ שמעון אומ׳ הרי הוא אומ׳ מי פעל ועשה קורא הדורות מראש. זמן לדור החייב שיבאו ישראל ויפרעו מהם. תוספתא דעדיות. חמשה דברים היה ר׳ עקיבא דורש כמין הגדה: בחמשה דברים האב זוכה לבן וחכמים או׳

עד הפרק זוכה מכאן ואילך זוכה לעצמו. אמ׳ להם ר׳ עקיבא היכן מצינו שיהו זוכין (צ״ל חגרין) עד הפרק וכשיגיע הפרק נתפשטו, ושיהו חרשין עד הפרק וכשיגיע הפרק נתפקחו, ושהיו סומין עד הפרק וכשיגיע הפרק נתפקחו (צ״ל נתפתחו) היאך זוכה לו עד אותה שעה, אמרו לו כי מצינו שהיו פושטין עד הפרק וכשיגיע הפרק נתחגרו ושהיו פקחין עד הפרק וכשיגיע הפרק נתחרשו ושהיו פקחין (צ״ל פתחין) עד הפרק וכשהגיע הפרק נסתמו הא אין זוכה לו אלא עד אותה שעה בלבד. מספר הדורות להגיע לבניו הקץ אעפ״י שהימים והלילות כחוט השערה לפני המקום אלא אינו מונה אלא לדורות שנ׳ קורא הדורות מראש.

ה. ראו איים וייראו קצות הארץ יחרדו. בראשית רבה. אל תירא אברם (בראשית טו א). ממי נתירא? ר׳ ברכיה אמ׳ משם נתירא הה״ד ראו איים וייראו. מה איים הללו מסויימין בים כך אברהם אבינו ושם מסויימין בעולם. וייראו זה נתירא מזה וזה נתירא מזה. זה נתירא לומר שמא תאמר יש בלבו עלי על שהרגתי את בניו, וזה נתירא לומר יש בלבו עלי שהעמדתי רשעים. קצות הארץ יחרדו, זה שרוי בקצוו של עולם וזה שרוי בקצוו של עולם. קרבו ויאתיון. זה קרב אצל זה וזה קרב אצל זה:

ו. איש את רעהו יעזורו. זה עוזר את זה בברכות ויאמר ברוך אברם וגו׳ (שם יד יט). וזה עוזר את זה במתנות שנ׳ ויתן לו מעשר מכל (שם כ).

ז. ויחזק חרש את צורף. חרש זה נח שעשה את התיבה. את צורף, זה אברהם שצרפו הקב״ה בכבשן האש. מחליק פטיש את הולם פעם, שהחליק פטישו והלם כל באי עולם פעם אחת. אומר לדבק טוב הוא, שהיו אומות העולם אומרין מוטב לידבק באלוהו של אברהם ולא לידבק באלוהו של נמרוד. ויחזקהו במסמרים לא ימוט, ויחזק אברהם את שם במצות ובמעשים טובים. לא ימוט, זה אברהם.

ח. ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך וגו׳. במדבר סיני רבה. הקרב את מטה לוי (במדבר ג ו). הה״ד אשרי תבחר ותקרב ישכן חצריך וגו׳ (תהלים סה ה). אשרי מי שבחרו הקב״ה אע״פ שלא קרבו. ואשרי מי שקרבו אע״פ שלא בחרו. ואיזה זה אברהם שנ׳ אתה הוא יי׳ אלהים אשר בחרת באברם (נחמיה ט ז). אבל לא קרבו אלא הוא קרב מעצמו. יעקב בחרו הקב״ה שנ׳ כי יעקב בחר לו יה (תהלים קלד ד). וכן הוא אומ׳ ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך. אבל לא קרבו אלא הוא קירב את עצמו שנ׳ ויעקב איש תם יושב אהלים (בראשית כה כז). משה בחרו הקב״ה שנ׳ לולי משה בחירו (תהלים קו כג), אבל לא קרבו. אשריהם אלו שבחרם הקב״ה אע״פ שלא קרבם. בא וראה יתרו קרבו הקב״ה אבל לא בחרו. רחב הזונה קרבה אבל לא בחרה. אשריהם אלו שקרבם אע״פ שלא בחרם. מטרונה שאלה לר׳ יוסי אמרה ליה אלהכון מאן הוא בעי הוא מקריב. הביא לפניה כלכלה של תאנים והיתה בוררת יפה ובוררתה ואוכלתה. אמ׳ לה את יודעת לברור והקב״ה אינו יודע לברור. מאן דהוא חמי עובדוי טבין הוא בחר ליה ומקריב ליה. ר׳ נחמיה בשם ר׳ שמואל בר רב יצחק לא כל הקרוב קרוב ולא כל הרחוק רחוק, יש נבחר ונדחה ונתקרב ויש נבחר ונדחה ולא נתקרב. אהרן נבחר ובחור אותו מכל שבטי ישראל לי לכהן (ש״א ב כח), ונדחה, ובאהרן התאנף יי׳ (דברים ט כ), ונתקרב, ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך (שמות כה א). שאול נבחר, הראיתם אשר בחר

בו ייי (ש"א י כד). ונדחה, נחמתי כי המלכתי את שאול (ש"א טו יא). ולא נתקרב, ואני מאסתיו ממלוך על ישראל. (שם טז א). דוד נבחר ונדחה ונתקרב. נבחר ויבחר בדוד עבדו (תהלים עח ע). ונדחה, ויצא המלך וכל העם ברגליו ויעמדו בית המרחק (ש"ב טו יז). ר' יהושע בן לוי אמ' נדוהו אעפ"כ קבל נדויו. הה"ד ודוד עולה במעלה הזיתים וראש לו חפוי (שם ל). ונתקרב, אמ"ר יודן עירא היארי רבו של דוד קרבו הוא שדוד אומ' ישובו לי יראיך ויודעי עדותיך (תהלים קיט עט). יודעו כתי', עירא היאירי היה רבו וקרבו. ילמדנו. זרע אברהם אוהבי. את מוצא כל מי שמדקדק על המצות שכרו מרובה מן השמים, שכן מצינו באברהם שדקדק על המצות לפיכך נקרא אוהבו של הקב"ה הה"ד זרע אברהם אוהבי. אמ"ר שמואל בר נחמן אמ"ר יונתן אפילו עירובי תבשילין שימר אברהם אבינו שנ' עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי (בראשית כו ה). וכי תורות הרבה הן והלא כבר נאמר תורה אחת ומשפט אחד (במדבר טו טז). אלו ותורותי, אלו דקדוקי מצות שדקדק אברהם. אמ' לו הקב"ה אתה מדקדק על מצותי ואתה יושב עם עובדי ע"ז צא מביניהם הה"ד לך לך מארצך (בראשית יב א). מסכת סוטה. תניא ר' אומר נאמר ירא אלהים באברהם. ונאמר ירא אלהים באיוב. מה ירא אלהים האמור באברהם מאהבה אף ירא אלהים האמור באיוב מאהבה. ואברהם גופיה מנא לן דכתי' זרע אברהם אוהבי. מאי איכא בין העושה מאהבה לעושה מיראה, איכא. הא דתניא ר' שמעון בן אלעזר אומ' גדול העושה מאהבה לעושה מיראה, שזה תולין לאלף דור וזה תולין לו אלפים דור. הכא כתי' לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי (שמות כ ו). ודברים ה י). והתם כתי' לאוהביו ולשומרי מצותו לאלף דור (דברים ז ט). האי לדסמיך ליה והאי לדסמיך ליה.

ט. אשר החזקתיך מקצות הארץ. בראשית רבה. ועתה ישראל עבדי אשר בחרתיך, אשר החזקתיך מקצות הארץ. ממספוטניא ומחברותיה ומאציליה קראתיך. ממפולשים שבה זמנתיך. בחרתיך ולא מאסתיך, בחרתיך באברהם ולא מאסתיך באברהם.

י. אל תירא כי עמך אני אל תשתע כי אני אלהיך אמצתיך אף עזרתיך. בראשית רבה. אמ"ר אושעיה בשעה שאמר יצחק ליעקב גשה נא ואמושך (בראשית כז כא). נשפכו מים על ברכיו והיה לבו רפה כשעוה, וזימן לו הקב"ה שני מלאכים אחד מימינו ואחד משמאלו והיו אוחזין במפרק(ת)ו שלא יפול הוא דהוא אמ' ליה אל תשתע לא תשוע. בתנחומא ל"א. אמ"ר אושעיא כיון שאמ' יצחק ליעקב גשה נא ואמושך, הרתיח אפו והיה שוחח כשעוה הזו. מה עשה הקב"ה, נטל שני מלאכים מיכאל וגבריאל מיכאל מימינו וגבריאל משמאלו והוא בכבודו ית' תומך בו מאחוריו ואומ' לו הא יעקב למה מתירא וגופך שוחח עליך, אלהים ואיסטריא שלו בעזרך ותומכין לך אל תירא כי אתך אני ואל תשתע. אל ישוחח גופך שאני עמך. אמצתיך במיכאל אף עזרתיך בגבריאל. אף תמכתיך בימין צדקי.

יא. הן יבושו ויכלמו כל הנחרים בך. בראשית רבה. כל הנחרים בך, אלו שהן שטנין בך. יהיו כאין ויאבדו אנשי ריבך, אלו שהן עושין עמך מריבה.

יב. תבקשם ולא תמצאם אנשי מצותך, אלו שהן עושין עמך מצות.

יג. כי אני ייי אלהיך מחזיק ימינך האומר לך אל תירא. אל תירא אברם אנכי מגן לך (בראשית טו א). ר' לוי אמ' תרתי. ורבנן אמרי חדא. לפי שהיה

אברהם מתפחד ואומ׳ תאמר אותן אכלסין שהרגתי שמא היה בהן צדיק אחד או ירא שמים אחד. משל לאחד שהיה עובר לפני פרדסו של מלך, ראה חבילה של קוצים וירד ונטלה הציל המלך, וראה אותו, והיה מטמין מפניו. אמ׳ לו מפני מה אתה מטמין? מפני פועלים הייתי צריך שיקוששו אותה ועכשו שקוששת אותה בא וטול שכרך. כך אמ׳ הקב״ה לאברהם אותן אכלוסין שהרגת קוצים כסוחים היו שנ׳ יהיו עמים משרפות סיד (שם לג יא). ר׳ לוי אמ׳ אחרי לפי שהיה אברהם מתפחד ואומ׳ תאמר אותן אכלוסין שהרגתי שבניהם מכנסין אכלוסין ובאין ועושין עמי מלחמה אמ׳ לו הקב״ה אל תירא אברם אנכי מגן לך. מה המגן הזה אפילו כמה חרבות באין עליו הוא עומד כנגדן, כך אפילו כל אומות העולם מתכנסין אני עומד כנגדן ונלחם עמהן. ורבנין אמרי חדא לפי שהיה אברהם מתפחד ואומ׳ תאמר ירדתי לכבשן האש ונצלתי, לרעבון ונצלתי, עשיתי מלחמה עם המלכים ונצלתי, תאמר שקבלתי שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעולם הבא אמ׳ לו הקב״ה אל תירא אנכי מגן לך. כל מה שעשיתי לך בעולם הזה חנם עשיתי עמך, אבל לעולם הבא שכרך מותקן, שכרך הרבה מאד כד״א מה רב טובך אשר צפנת ליראיך (תהלים לא כ).

יד. אל תיראי תולעת יעקב מתי ישראל. תנחומא. למה נמשלו ישראל לתולעת? לומר לך מה תולעת זו אינה מכה את הארזים אלא בפיה והיא רכה ומכה את הקשה, כך אין להם לישראל אלא תפלה שהאומות נמשלו (בארזים) שנ׳ הנה אשור ארז בלבנון (יחזקאל לא ג). ואומ׳ וישבר יי״ את ארזי הלבנון (תהלים כט ה). וכשהן מתגברין על ישראל חוזרין בתשובה וצועקין ומתפללין. וכן הוא אומ׳ אשר לקחתי מיד האמורי בחרבי ובקשתי (בראשית מח כב). וכי בחרבו ובקשתו לקחן והלא כבר נאמר כי לא בקשתי אבטח וחרבי לא תושיעני (תהלים מד ו). אלא בחרבי זו תפלה ובקשתי זו בקשה. וכן הוא אומ׳ וזאת ליהודה ויאמר שמע יי״ קול יהודה (דברים לג ז). וכן דוד אומ׳ אתה בא אלי בחרב ובחנית ובמקלות ואני בא אליך בשם יי״ צבאות (ש״א יז מה). וכן הוא אומ׳ אלה ברכב ואלה בסוסים וגו׳ (תהלים כ ח). וכן הוא אומ׳ ויקרא אסא וגו׳ ויאמר יי״ אין עמך לעזור בין רב לאין כח וגו׳ (ד״ה ב׳ יד י). במשה הוא או׳ וישלח משה מלאכים מקדש אל מלך אדום (במדבר כ יד). וירדו אבותינו מצרימה וגו׳ (שם טו). ונצעק אל יי״ וישמע קולנו (שם טז). אמרו להם אתם מתגאין על מה שהורישו לכם אבותיכם שנ׳ הקול קול יעקב (בראשית כז כב), ואנו מתגאין על מה שהוריש לנו אבינו ועל חרבך תחיה (שם מ). שנ׳ ויאמר אליו אדום לא תעבור בי פן בחרב אצא לקראתך (במדבר כ יח). ואף כאן ויצעקו בני ישראל אל יי״ (שמות יד י), תפסו להם אומנות אבותם. באברהם כתי׳ בית אל מים והעי מקדם ויבן שם מזבח ליי״ וגו׳ (בראשית יב ח). ביצחק כתי׳ ויצא יצחק לשוח בשדה וגו׳ (שם כד סג). ביעקב כתי׳ ויפגע במקום (שם כח יא). ואין פגיעה אלא תפלה שנ׳ ואתה אל תתפלל בעד העם הזה ואל תשא בעדם רנה ותפלה ואל תפגע בי (ירמיה ז טז). וכשהן צועקין הקב״ה מצוי להם שנ׳ ובקשתם משם את יי״ אלהיך ומצאת (דברים ד כט). ואלה שמות רבה. וזאת התרומה אשר תקחו מאתם (שמות כה ב), זו כנסת ישראל שהיא תרומה שנ׳ קדש ישראל ליי״ (ירמיה ב ג). זהב וכסף זו כנסת ישראל שנ׳ כנפי יונה נחפה בכסף וגו׳ (תהלים סח יד). ונחשת זו כנסת ישראל שנ׳ ומהרריה תחצוב נחשת (דברים ח ט). ותכלת זו כנסת ישראל שנ׳ ונתנו על ציצית הכנף פתיל תכלת (במדבר טו לח). וארגמן

ותולעת שני, זו כנסת ישראל שנ׳ אל תיראי תולעת יעקב. ואומ׳ כחוט השני שפתותיך (ש״ה ד ג). ואומ׳ שרי יהודה רגמתם (תהלים סח כח). מדרש תלים. כל גוים סבבוני (שם קיח י), שהוא עתיד להכנים כל אומות העולם להעלותן לירושלם וישראל מתיראין. באותה שעה או׳ להם הקב״ה אל תיראו שנ׳ אל תיראי תועלת יעקב.

טו. הנה שמתיך למורג חרוץ חדש. פרק אין מעמידין. מאי מוריגים אמ׳ עולא מטה של תורביל. מאי מטה של טורביל, אמ׳ רב יהודה עיזא דקורקסא דדישן דשתאי. אמ׳ רב יוסף מאי קראה הנה שמתיך למורג חרוץ חדש בעל פיפיות תדוש הרים ותדוק וגו׳.

טז. תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם. בראשית רבה. החטים והתבן והקש מדיינין אלו עם אלו. החטים אומ׳ בשבילנו נזרע השדה והקש אומ׳ בשבילי נזרע השדה. אמרו להם החטים תבא השעה ואתה יודע בשביל מי נזרע. כיון שהגיע הגורן בא בעל השדה נוטל את הקש ושרפו ואת התבן ומשליכו, והחטים מעמידן בכרי והתחילו הכל מנשקין אותן. כך ישראל ואומות העולם ישראל אומרין בשבילנו נברא העולם ואומות העולם אומרין בשבילנו נברא העולם. אומרין להם ישראל תהא השעה ואתם רואין, לעתיד לבא אומות העולם תזרם ורוח תשאם. אבל ישראל, ואתה תגיל בי״י בקדוש ישראל תתהלל. מסכת ע״ז. ר׳ יוסף אומ׳ שוחק וזורה לרוח או מטיל לים אמרו לו אף הוא נעשה זבל וכתי׳ ולא ידבק בידך מאומה מן החרם וכו׳ (דברים יג יח). אמ׳ להם הרי הוא אומ׳ ויעזבו שם את עצביהם וישאם דוד ואנשיו (ש״ב ה כא). מאי משמע דהאי וישאם לישנא דבדורי הוא כדמתרגם רב יוסף תזרם ורוח תשאם וסערה תפיץ אותם. תזרינן ורוחא תנטלינן ועלעולא תבדר יתהון וכו׳:

יז. העניים והאביונים מבקשים מים ואין. מדרש תלים. כי עני ואביון אני (תהלים פו א). אמ״ר יוחנן כל מקום שנאמ׳ עני ואביון בישראל הכתוב מדבר שנ׳ העניים והאביונים. עוד שם. צמאה לך נפשי כמה לך בשרי בארץ ציה ועיף בלי מים (שם סג ב). בארץ ציה זו אדום. נחש יש לו חבר. שרף יש לו חבר. צמאון אשר אין מים אין לו חבר, כך לרשעה הזו אין לה חבר. לכך בארץ ציה ועיף בלי מים. נפשנו עיפה לדברי תורה ואין מניחין אותנו שנ׳ העניים והאביונים מבקשים מים ואין לשונם בצמא נשתה אני י״י אענם אלהי ישראל לא אעזבם.

יח. אפתח על שפיים נהרות וגו׳, אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים. במדבר סיני רבה. את מוצא עתיד המדבר להיות ישוב והישוב להיות מדבר. ומנין שעתיד הישוב להיות מדבר שנ׳ ואת עשו שנאתי ואשים את הריו שממה וגו׳ (מלאכי א ג). ומנין שעתיד המדבר להיות ישוב שנא׳ אשים מדבר לאגם מים וארץ ציה למוצאי מים. את מוצא עכשו אין אילנות במדבר ועתיד להיות שם שנאמ׳

יט. אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן. ועכשיו אין דרך במדבר שכלו חול והשיירה אינה מהלכת בלילה אלא לאור המזל ועתיד להיות שם דרך שנ׳ והיה שם מסלול ודרך וגו׳ (ישעיה לה ח). ראש השנה. אמ׳ רב יהודה ארבעה מיני ארזים הן ארז וקרדום עץ שמן וברוש. קרדום אמ׳ רב אדרא. דבי ר׳ שילא אמרי מבליגא. ואמרי לה גולמיש. ופליגא דרבה בר רב הונא דאמ׳ רבה בר

רב הונא אמרי בי רב עשרה מיני ארזים הן שנ' אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן אשים בערבה ברוש תדהר ותאשור יחדו. ארז ארזא. שיטה תורניתא. הדס, אסא. עץ שמן אפרסמא. ברוש ברתא. תדהר שאגא. ותאשור שורבינא. הני שבעה הוו כי אתא רב דימי הוסיפו עליהם אלונים אלמוגים אלמונים. אלונים בוטמי. אלמונים בלוטי. אלמוגים כסיתא. איכא דאמרי ארונים ערמונים אלמוגים, ארונים ארי. ערמונים דולבי. אלמוגים כסיתא. וצי אדיר לא יעברנו וכו' (שם לג כא) למעלה. אמ"ר יוחנן כל שיטה ושיטה שביטלו גוים מירושלם עתיד הקב"ה להחזירן לה שנאמ' אתן במדבר ארז, שטה. ואין מדבר אלא ירושלם שנא' ציון מדבר היתה. וא"ר יוחנן כל הלמד תורה ואינו מלמדה דומה להדס שבמדבר. איכא דאמרי אמ"ר יוחנן כל הלמד תורה ומלמדה במקום שאין תלמידי חכמים דומה להדס שבמדבר. בראשית רבה. אמ"ר חנינא לא היה העולם ראוי להשתמש בארזים ולמה נבראו בשביל בית המקדש הה"ד ישבעו עצי יי' ארזי לבנון אשר נטע (תהלים קד טז). הכד"א ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה). ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן אמ' עשרים וארבעה מיני ארזים הן ואין משובחין מכלן אלא שבעה שנ' אתן במדבר ארז שטה והדס ועץ שמן וגו'. ר' אחא אמ' שלש ברוש ברתא. תדהר אדרא. ותאשור פקסינין. ולמה נקרא שמו תאשור. רבנין אמרי שהוא מאושר מכלן. תאנא הוסיפו עליהן וכו'.

כא. קרבו ריבכם יאמר יי'. מדרש תלים. יענך יי' ביום צרה (תהלים כ ב). באי זה יום? יום שהכל מודין בו שהוא צרה לעליונים שאפילו מלאכי השרת יראין ממנו. מה כתי' שאלו נא וראו אם יולד זכר מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיולדה ונהפכו כל פנים לירקון (ירמיה ל ו). ואין כל פנים אלא מלאכי השרת שנ' וארבעה פנים לאחד (יחזקאל י יד). ואומות העולם אומרין, כי גדול היום ההוא מאין כמוהו (ירמיה ל ז). וישראל על ידי דוד אומ' יענך יי' ביום צרה, צרה שהיא לעליונים ולתחתונים. והקב"ה אומ' לאומות העולם בואו ודונו עם בני שנ' קרבו ריבכם יאמר יי' הגישו עצמותיכם. והם אומ' רבונו של עולם מי יצא בדין עם בניך והוא אומ' להם אני. כב יכול שנ' אל ישראל הוא נותן עוז ותעצומות לעם (תהלים סח לו). ושרי אומות העולם אומרין רבונו של עולם וכי משוא פנים יש בדבר. אם אלו מגלי עריות ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים ואלו שופכי דמים מפני מה הללו יורדין לגיהנם והללו אין יורדין לגיהנם? באותה שעה נמצא סניגורן של ישראל משתתק שנ' ובעת ההיא יעמוד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך (דניאל יב א). ואין העומד אלא משתתק שנאמ' חתו לא ענו עוד (איוב לב טו). שרצה ללמד סניגוריא על ישראל. כיון שהוא משתתק אומ' לו הקב"ה מיכאל נשתתקת ואין אתה מלמד זכות וסנגוריא על בני, אני מדבר עליהם צדקה ומושיען שנ' אני מדבר בצדקה רב להושיע [וכו'. בפסוק מי זה בא מאדום (סג א):]

כד. הן אתם מאין ופעלכם מאפע. תנחומא. שור או כבש או עז (ויקרא יז ג. כב כז). זש"ה הן אתם מאין. מן ולא כלום מלחה סרוחה. ופעלכם מאפע. ממאה פעיות שהאשה פועה בשעה שיושבת על המשבר תשעים ותשעה למיתה ואחד לחיים. תועבה יבחר בכם. אע"פ שהתינוק הזה יוצא ממעי אמו מלוכלך ומטונף מלא רירין ודם הכל מחבקין אותו ומנשקין אותו. ד"א הן אתם מאין, אמ"ר ברכיה לשון יוני הוא הן חד הינא, אומה אחת אתם לי מאומות העולם הקרואין אין שנאמ' כל

הגוים כאין נגדו. ופעלכם מאפע. אמ׳ ר׳ לוי כל פעולות טובות ונחמות טובות שעתיד הקב״ה לעשות עם ישראל אינן אלא בשביל פעיה אחת שפעיתם לפני בסיני בשעה שאמרתם כל אשר דבר יי׳ נעשה ונשמע (שמות כד ז). תועבה יבחר בכם. אע״פ שהתינוק הזה יוצא ממעי אמו מלוכלך ומטונף מלא רירין ודם הכל מחבקין אותו ומנשקין אותו. ד״א הן אתם מאין, אמ״ר ברכיה לשון אותה התועבה שכתב בה עגל מסכה מאותה תועבה תביאו לפני קרבן ואני אבחר בכם לכך נאמר שור או כשב או עז.

כה. העירותי מצפון ויאת ממזרח וגו׳. אלה הדברים רבה. פנו לכם צפונה (במדבר ב ג). ר׳ יודן אמ׳ אם באת שעתו של עשו הצפינו עצמכם מלפניו שנ׳ פנו לכם צפונה. ד״א פנו לכם צפונה, אם נזדווג לכם עסקו בתורה שנ׳ יצפון לישרים תושיה (משלי ב ז). ר׳ יצחק אמ׳ מזבח אחד יש לי והוא עתיד לפגרו ואתם באין להזדויג לו. ד״א פנו לכם צפונה. צפון אחד יש לי ביניכם זה בית המקדש שהייתי נצפן עמכם בו והוא עתיד להחריבו שנ׳ והסבותי פני מהם וחללו את צפוני (יחזקאל ז כב). ד״א פנו לכם צפונה עד עכשו עתיד נבוכד נצר לבא מצפון שנ׳ קרץ מצפון בא בא (ירמיה מו כ). מהו קרץ ר׳ אלעזר אומ׳ נכוסא ד״א קרץ נסוחא, הכמא דתנינן מקרצות נושכות. ד״א צפונה, עתיד טרינוס הרשע ליכנס לתוכו ולהחריבו ולגרור את הפרוכת ולומ׳ אם יש כאן אלוה יעמוד עליכם שנ׳ ואמ׳ אי אלהימו (דברים לב לז). ד״א צפונה, עד עכשו גוג ומגוג עתיד לבא מצפון שנא׳ ושובבתיך וששאתיך (יחזקאל לט ב). ועד עכשו הגליות עתידות לבא מצפון שנ׳ אומר לצפון תני (מג ו). עד עכשו המלך המשיח עתיד לבא מצפון שנ׳ העירותי מצפון ויאת. הגדת שיר השירים. אני ישנה ולבי ער (ש״ה ה ב). זו הגאולה שהיא דומה לישן הזה והמקום מעוררה, כמה שנא׳ העירותי מצפון ויאת. והמקום מעורר את הגאולה מן הדרום תחלה ואחר כך מן המזרח ומן הצפון, אלא הרי רוח הצפון לדרום והדרום לצפון כל אלה ליבש את מעינות המים חוץ משבעה הנהרות כל עץ פרי שזבחו שם לע״ז ויבשו. עוד שם. משגיח מן החלונות (שם ב ט), זה המשיח שכיון שיבא שערי מזרח נפתחין לו כמה שנאמ׳ מי העיר ממזרח (ב). ולמה הוא בא מן המזרח אלא מהיכן שהיום עולה, והמשיח מבני בניו של דוד שהוא משול בחמה שנ׳ וכסאו כשמש נגדי. וכמה שאמ׳ עליו הכתוב שהוא ניעור שהוא כאלו ישן כך אף הקב״ה כיון שיגיע הקץ אמ׳ הכתוב העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי. ולמה הוא בא מן הצפון אלא שגלו ישראל לצפון כב יכול גלה עמהם הכבוד לצפון בשביל כך נאמר העירותי מצפון ויאת. וכן יחזקאל אומ׳ וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון (יחזקאל א ד). ולאיכן הוא הולך לדרום למקום ישיבתו לכך נאמר לפתוח לפניו דלתים של שערי מזרח. ושערים לא יסגרו (ישעיה מה א). אלו שערי הדרום:

כז. ראשון לציון הנה הנם. בראשית רבה. ויצא הראשון אדמוני (בראשית כה כה). ר׳ חגאי בשם ר׳ יצחק אמ׳ בזכות ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כג מ), אני נגלה לכם ראשון שנ׳ אני ראשון ואני אחרון (שם מד ו). ופורע לכם מן הראשון זה עשו הרשע שנ׳ ויצא הראשון אדמוני. ובונה לכם ראשון זה בית המקדש דכתי׳ כסא כבוד מרום מראשון (ירמיה יז יב). ומביא לכם ראשון זה מלך המשיח דכתי׳ ראשון לציון הנה הנם. פסח ראשון פ״ק. תאנא דבי ר׳ ישמעאל

בשכר שלשה ראשון זכו לשלשה ראשון להכרית זרעו של עשו ולבנין בית המקדש ולשמו של משיח. להכרית זרעו של עשו דכתי' ויצא הראשון אדמוני. ולבנין בית המקדש דכתי' כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. ולשמו של משיח דכתיב ראשון לציון הנה הנם ולירושלם מבשר אתן.

מב.

א. הן עבדי אתמך בו. מדרש תלים. אומרה לאל סלעי למה שכחתני למה קודר אלך בלחץ אויב (תהלים מב י). גאלני כמו שגאלת את אבותינו מן הלחץ שהיו לוחצים אותם וכן הוא אומ' וגם ראיתי את הלחץ (שמות ג ט). אין לי אלא לחץ. למה קודר אתהלך. והלא שלחת להם את הגאולה שנ' שלח משה עבדו (תהלים קה כו). וכן שלח לנו שנים כנגדן שנ' שלח אורך ואמתך (שם מג ג). אמ' להם הקב"ה הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא (מלאכי ג כג). הנה אחד, והשני הן עבדי אתמך בו. לכך נאמר שלח אורך ואמתך המה ינחוני.

ג. קנה רצוץ לא ישבור. פ"ק הרואה. הרואה קנה בחלום ישכים ויאמר קנה רצוץ לא ישבור. קודם שיקדמנו פסוק אחר הנה בטחת על משענת הקנה הרצוץ הזה (ישעיה לו ו). הרואה קנה בחלום. קנה חכמה קנה בינה (משלי ד ה). יבמות. ר' ינאי הוה ליה אריסא דהוה מיתי ליה כנתא דפירי כל מעלי יומא דשבתא. יומא חד נגה ליה ולא אתא. שקל ר' ינאי עשר מפירי דביתיה עליהו אתא לקמיה דר' חייא אמ' ליה שפיר עבדת זיל אכול דתניא למען תלמד ליראה את יי' אלהיך כל הימים (דברים יד כג), אלו שבתות וימים טובים. למאי הלכתא אילימא לעשורי ומיכל איצטריך קרא למשרי טלטול דרבנן אלא לאו כי האי גונא אמ' ליה והא אקריון בחלמאי קנה רצוץ לאו הכי אמרי לי הנה בטחת על משענת קנה הרצוץ אמ' לאו הכי אמרו לך קנה רצוץ לא ישבור.

ה. כה אמר האל יי' בורא השמים ונוטיהם. בראשית רבה. אלה תולדות השמים והארץ בהבראם (בראשית ב ד), ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש ר' יוחנן אמ' למלך בשר ודם בנה פלטין בונה את התחתונים ואחר כך בונה את העליונים, אבל הקב"ה ברא את העליונים ואת התחתונים בריה אחת. ר' שמעון בן לקיש אמ' בשר ודם עושה ספינה בתחלה מביא קורות ואחר כך מביא ארזים ואחר כך מביא עוגנים ואחר כך מביא עליה נווטים, אבל הקב"ה ברא הם ומנהיגיהם כאחד הה"ד כה אמר האל יי' בורא השמים ונוטיהם. ונווטיהם כתי'. כתובות. אמ"ר אלעזר מתים שבחוצה לארץ אינן חיים שנ' ונתתי צבי בארץ חיים (יחזקאל כו כ). ארץ שצביוני בה מתים חיים ושאין צביוני בה אין מתיה חיים. מיתיב ר' אבא בר ממל יחיו מתיך אלו מתים שבארץ. נבלתי יקומון (כו יט). מתים שבחוצה לארץ. מאי ונתתי צבי בארץ חיים. אנבוכד נצר הוא דאמ' רחמנא מיתינא עלך מלכא דקליל כטביא. אמ' ליה מקרא אחר אני דורש נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. ואלא הכתי' נבלתי יקומון ההוא בנפלים כתי' ור' אבא בר ממל האי נותן נשמה לעם עליה מה עביד ליה? מיבעי ליה לכדר' אבהו דאמ"ר אבהו אפילו שפחה בארץ ישראל מובטח לה שהיא בת העולם הבא. כתי' הכא לעם עליה וכתי' התם שבו לכם פה עם החמור עם הדומה לחמור. ורוח להולכים בה. אמ"ר חייא בר אבא אמ"ר

יוחנן כל המהלך ארבע אמות בארץ ישראל מובטח לו שהוא בן העולם הבא. ולר׳ אלעזר צדיקים שבחוצה לארץ אינן חיים אמ״ר אילא על ידי גלגול. מתקיף לה רב אחא סלא בריה דר׳ אחא סלא רבה והלא גלגול לצדיקים צער הוא אמ׳ אביי מחילות נעשות להם בקרקע. ונשאתני ממצרים וקברתני בקבורתם (בראשית מז ל), אמ׳ קרנא דברים בגו יודע יעקב בעצמו שצדיק גמור היה ואם מתים שבחוצה לארץ חיין למה הטריח את בניו? שמא לא יזכה למחילות. כיוצא בו וישבע יוסף (שם נ כה), אמ״ר חנינא דברים בגו יודע היה יוסף בעצמו שצדיק גמור היה ואם מתים שבחוצה לארץ חיים למה הטריח את אחיו? שמא לא יזכה למחילות. כיוצא בראשית רבה. שוב אל ארץ אבותיך וגו׳ (שם לא ג), כתי׳ זעקתי אליך יי״ אמרתי אתה מחסי חלקי בארץ החיים (תהלים קמב ו). והלא אין ארץ החיים אלא צור וחברותיה תמן שובעא תמן זולא ואת אמר בארץ החיים. אלא ארץ שנותנת חיים תחלה לימות המשיח. ור׳ שמעון בן לקיש בר קפרא מיתי לה מהכא נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. אלה הדברים רבה. וקראת אליה לשלום (דברים כ י). ראה כמה גדול כחו של שלום. בשר ודם אם יש לו שונא הוא מבקש ומחזר מה לעשות לו והולך ומכבד לאדם גדול ממנו שיעשה לאותו שונאו רעה. אבל הקב״ה אינו כן אלא כל אומות העולם מכעיסין אותו והן ישנין והנפשות עולות אצלו שנא׳ אשר בידו נפש כל חי (איוב יב י). ובבקר הוא מחזיר לכל אחד ואחד נפשו שנ׳ נותן נשמה לעם עליה. ילמדנו. אל נא תקברני במצרים (בראשית מז כט). אמ״ר סימון אם כן הפסידו הצדיקים שהם קוברין בחוצה לארץ. אלא מה הקב״ה עושה? מחליד להם הארץ ועושה להם כנודות הללו והם מתגלגלין ובאין עד שהם מגיעין לארץ ישראל. וכיון שמגיעין לארץ ישראל הקב״ה נותן בהם רוח של חיים והן עומדין. מנין שכן כתי׳ הנה אנכי פותח את קברותיכם והעליתי אתכם מקברותיכם עמי והבאתי אתכם אל אדמת ישראל (יחזקאל לז יב). ואחר כך, ונתתי רוחי בכם וחייתם (שם יד). אמ׳ ריש לקיש מקרא מלא הוא, שכיון שהם מגיעין לארץ ישראל הקב״ה נותן בהם נשמה שנ׳ נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. תנחומא. אדרינוס מלך אדום כשכיבש את העולם הלך לרומי אמ׳ לבני פלטרין שלו מבקש אני שתעשוני אלוה. אמרו לו עדין לא שלטת בעירו ובביתו. הלך והחריב את בית המקדש וחזר לרומי אמ׳ להם כבר החרבתי עירו ושרפתי היכלו והגליתי עמו. עשו אותי אלוה. אמ״ר ברכיה שלשה פילוסופין היו לו שם. הראשון אמ׳ לו אין אדם מורד למלך בתוך פלטין שלו אלא חוצה לו, צא מפלטרין שלו ותעשה אלוה. השמים והארץ הוא בראן צא לך מהן ותעשה אלוה. והשני אמ׳ לו אין אתה יכול שכבר אמ׳ לנביאיו כדנה תאמרון להום אלהיא די שמיא וארקא לא עבדו יאבדו מארעא וגו׳ (ירמיה י יא). והשלישי אמ׳ לו בבקשה ממך עמוד לי בשעה זו. אמ׳ לו מהו? אמ׳ ספינה יש לי חוץ משלשה מילין והיא מיטרפת בים וכל אוסיא שלי בתוכה. אמ׳ אדרינוס משלח אני לגיונות וספינות לשם ויצילוה. אמ׳ לו מארי למה אתה מטריח לגיונותיך לשם רוח קימעא שגר לשם ואתה מצילה. אמ׳ לו מנין יש לי רוח לשגר לשם. אמ׳ לו רוח אי אתה יכול לעשות והיאך תעשה אלוה וכתיב כה אמר האל יי״ בורא השמים ונוטיהם רוקע הארץ וצאצאיה נותן נשמה לעם עליה ורוח להולכים בה. נכנס לביתו זעוף. אמרה לו אשתו, הללו הטעו אותך שאתה מלך וגבור עשיר והכל בידך, אני אומרת לך דבר אחד יפה מכלם, תן לו פקדונו ותעשה אלוה. אמ׳ לה מה ומהו פקדונו? אמרה לו

הנפש. אמ׳ לה אם תצא נפשי מה אעשה? אמרה לו הנפש שבך אין אתה שולט דכתי׳ אין אדם שליט ברוח, ואיך תוכל לעשות אלוה.

ו. אני ייי קראתיך בצדק ואחזק בידך. ואלה שמות רבה. החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב). הה״ד יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח (תהלים עב ז). עד שלא הוציא הקב״ה ישראל ממצרים הודיע להם המקום שאין המלכות באה לכם אלא עד שלשים דור שנ׳ החדש הזה לכם. החדש שלשים יום ומלכות שלכם שלשים דור. הלבנה יום ראשון של חדש מתמלאת להאיר וכל שהיא הולכת מאירה עד ט״ו ימים ודסקוס שלה מתמלא. מחמשה עשר ועד שלשים אורה הולך וחוסר ובשלשים אינה נראית. כך ישראל מאברהם ועד שלמה ט״ו דורות אברהם התחיל להאיר שנ׳ מי העיר ממזרח וגו׳ (מא ב). וכן הוא אומ׳ אני ייי קראתיך בצדק ואחזה בידך וגו׳ לברית עם לאור גוים. בא יצחק אף הוא הוסיף אור שנ׳ אור זרוע לצדיק (תהלים צז יא). בא יעקב והוסיף אור שנ׳ והיה אור ישראל לאש (ישעיה י יז). ואחר כך יהודה פרץ רם עמינדב נחשון שלמון בועז עובד ישי דוד כיון שבא שלמה נתמלא דיסקוס של לבנה שנ׳ וישב שלמה על כסא ייי למלך וגו׳ (דה״א כט כג). הרי נתמלא דיסקוס של לבנה ומשם התחילו המלכים פותחין והולכין ובן שלמה רחבעם אביה בנו עד יהויקים. כיון שבא צדקיהו. ואת עיני צדקיהו עור (מ״ב כה ז. ירמיה לט ז. ונב יא). חסר אורה של לבנה.

ח. אני ייי הוא שמי וכבודי לאחר לא אתן. מדרש קהלת. כל זה נסיתי בחכמה וכו׳ (קהלת ז כג), ויחכם מכל האדם (מלכים א׳ ה יא). מאדם הראשון. ומה היתה חכמתו של אדם הראשון? את מוצא כשבקש הקב״ה לבראת את אדם הראשון נמלך במלאכי השרת ואמ׳ להם נעשה אדם. אמרו לפניו רבונו של עולם מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה). אמ׳ להם אדם שאני רוצה לבראתו חכמתו מרובה משלכם. מה עשה כנס כל בהמה חיה ועוף והעמידן לפניהם ואמ׳ להם קראו להם שמות. עמדו ולא ידעו. הלך אצל אדם אמ׳ לו מה שמותן של אלו? אמ׳ רבון עולמים לזה נאה לקרותו שור ולזה ארי ולזה סוס ולזה גמל ולזה נשר וכן לכלם. אמ׳ לו ואתה מה שמך אמ׳ לפניו אדם מפני שנבראתי מן האדמה. ואני מה שמי אמ׳ לפניו ייי. מפני מה? מפני שאדון אתה על בריותיך הה״ד אני ייי הוא שמי. הוא שמי שקרא לי אדם הראשון. הוא שמי שהתניתי ביני לבין עצמי. הוא שמי שהתניתי ביני לבין בריותי ובין מלאכי השרת. וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים. מדרש. וכבודי לאחר לא אתן ותהלתי לפסילים. ר׳ מנחמא בשם ר׳ אבין אלו השדים. ותהלתי לפסילים, אמ׳ הקב״ה כבודי איני נותנו לאחר ואתם נותנין תפלתי לפסילים. ולמי אני נותנו לציון הה״ד קומי אורי וגו׳.

ט. הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד. ואלה שמות רבה. החדש הזה לכם (שמות יב יב), הה״ד הראשונות הנה באו וחדשות אני מגיד. וכי יש לעתיד לבא חדשות, והא כתי׳ מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א ט), אלא אנו מוצאין עשרה דברים עתיד הקב״ה לחדש לעולם הבא. הראשונה שהוא עתיד להאיר לעולמו שנאמר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך ייי לאור עולם (ישעיה ס יט). וכי יכול אדם להביט בהקב״ה? אלא הקב״ה עושה לשמש מאור ארבעים ותשעה חלקי אור שנא׳ והיה אור הלבנה כאור החמה וגו׳ (שם ל כו), ואפילו אדם חולה הקב״ה גוזר על השמש ומרפאו שנאמר

וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה (מלאכי ג כ). השנית, מוציא מים חיים מירושלם ומרפא בהן כל מי שיש בידו מחלה שנאמר והיה כל נפש חיה אשר ישרוץ וגו׳ (יחזקאל מז ט), והיה פריו למאכל ועלהו לתרופה (שם יב), והשלישית, עושה האילנות ליתן פירות בכל חרש וחרש כדי שיהא אדם אוכל מהן ומתרפא, שנאמר ועל הנחל יעלה על שפתו מזה ומזה כל עץ מאכל לא יבול עלהו ולא יתום פריו לחדשיו יבכר (שם יב). והרביעית, שהם בונים כל ערים חרבות ולא יהיה מקום חרב בעולם ואפילו סדום ועמורה נבנות לעתיד לבא, שנאמר ואחותיך סדום ובנותיה תשובן וגו׳ (שם טז נה). והחמישית, שהוא בונה ירושלם באבני ספיר שנאמר עניה סוערה לא נוחמה הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך, (ישעיה נד יא), ושמתי כדכד שמשותיך וגו׳ (שם יב), לומר שאותן האבנים מאירות כשמש ואומות העולם רואין בכבורן של ישראל שנא׳ והלכו גוים לאורך (שם ס ג). והששית, ופרה ודוב תרעינה וגו׳ (יא ז). והשביעית, שהוא מביא כל החיות והעופות וכל הרמשים וכורת עמהם ברית ועם כל ישראל שנאמר וכרתי להם ברית ביום ההוא עם חית השדה וגו׳ (הושע ב כ). והשמינית, שאין עוד בכי בעולם שנאמר ולא ישמע בה עוד קול בכי וקול זעקה (ישעיה סה יט). והתשיעית, שאין עוד מות שנאמר בלע המות לנצח ומחה י״י אלהים דמעה מעל כל פנים (שם כה ח) והעשירית, שאין עוד לא אנחה ולא אנקה ולא יגון אלא הכל שמחין שנאמר ופדויי י״י ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם וגו׳ (ישעיה נא יא):

י. **שירו לי״י שיר חדש תהלתו מקצה הארץ יורדי הים ומלואו איים ויושביהם.** מדרש שיר השירים. בנות ירושלם (ש״ה א ה. ב ז. ג ה. ה ח. ה טז. ח ד.), ר׳ ברכיה בשם ר׳ שמואל בר נחמן נמשלו ישראל כנקבה, מה נקבה זו נוטלת עישור נכסים מאביה ויוצאה, כך ירשו ישראל שבעה עממין שהוא עישור לשבעים אומות, ועל ידי שירשו ישראל כנקבה אמרו שירה בלשון נקבה שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת (שמות טו א). אבל לעתיד לבא עתידין לירש כזכר היורש כל נכסי אביו הה״ד מפאת קדמה עד פאת ימה יהודה אחד. דן אחד. אשר אחד. וכולהון אחד והם אומרים שירה בלשון זכר שנאמר שירו לי״י שיר חדש, חדשה אין כתוב כאן אלא חדש. מדרש קהלת. מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א ט), רבנין אמרין לעתיד לבא הדורות מתכנסין לפני הב״ה, ואומרין לפניו רבונו של עולם מי יאמר לפניך שירה תחלה? ואומ׳ להם לשעבר לא אמר לפני שירה אלא דורו של משה, ועכשו לא יאמר שירה לפני אלא הוא מאי טעמ׳ שירו לי״י שיר חדש וגו׳, יורדי הים ומלואו איים ויושביהם. מכלתא. אז ישיר משה את השירה הזאת. וכי שירה אחת היא והלא עשר שירות הן. הראשונה, שנאמר במצרים שנאמר השיר יהיה לכם כליל התקרש חג וגו׳ (ל כט). השניה, על הים שנאמר אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת. השלישית, על הבאר שנאמר אז ישיר ישראל את השירה הזאת (במדבר כא יז), הרביעית, שאמר משה שנאמר ויבא משה וידבר את כל דברי השירה הזאת (דברים לב מד). החמישית, שאמר יהושע שנאמר אז ידבר יהושע לי״י (יהושע י יב). הששית, שאמרו דבורה וברק שנא׳ ותשר דבורה וברק בן אבינועם (שופטים ה א). השביעית, שאמר דוד שנאמר וידבר דוד לי״י את דברי השירה הזאת (ש״ב כב א). השמינית, שאמר שלמה שנאמר מזמור שיר חנכת הבית לדוד (תהלים ל א), וכי דוד בנאו והלא

שלמה בנאו, שנאמר ויבן שלמה את הבית (מ״א ו יד), מה ת״ל שיר חנכת הבית לדוד אלא לפי שנתן דוד נפשו לבנותו נקרא על שמו וכו׳. התשיעית, שאמר יהושפט שנאמר ויועץ אל העם ויעמוד משוררים לי״י ומהללים להדרת קדש בצאת לפני החלוץ ואומרים הודו לי״י כי לעולם חסדו (ד״ה ב, כ כא). מה נשתנית הודייה זו מכל הודיות שבתורה? שנאמר בהן כי טוב ובזו לא נאמר כי טוב, אלא כביכול לא היתה שמחה לפניו על אבדן של רשעים. אם על אבדן של רשעים לא היתה לפניו שמחה במרום, קל וחומר על אבדן של צדיקים, שאחד שקול כנגד כל העולם שנאמר וצדיק יסוד עולם (משלי י כה). העשירית, לעתיד לבא שנאמר שירו לי״י שיר חדש תהלתו מקצה הארץ. כל השירות שנאמרו קרואות בלשון נקבה כשם שהנקבות יולדות כך התשועות שעברו היה אחריהן שעבוד, אבל התשועה העתידה להיות אין אחריה שעבוד לכך קרואה בלשון זכר שנאמר שאלו נא וראו אם יולד זכר (ירמיה ל ו), כשם שהזכר אינו יולד כך התשועה העתידה לא יהא אחריה שעבוד שנאמר ישראל נושע בי״י תשועת עולמים (ישעיה מה יז):

יא. ישאו מדבר ועריו חצרים תשב קדר ירנו יושבי סלע. במדבר סיני רבה. וידבר י״י אל משה במדבר סיני (במדבר א א), הה״ד הדור אתם ראו דבר י״י המדבר הייתי לישראל אם ארץ מאפליה מדוע אמרו עמי רדנו (ירמיה ב לא), אמר הקב״ה לישראל על שאמרתם למשה, ולמה העליתנו ממצרים להביא אותנו אל המקום הרע הזה (במדבר כ ה), וכי כמדבר הייתי לישראל וכי כמדבר עשיתי עמכם. בנוהג שבעולם מלך בשר ודם שיצא למדבר שמא מוצא שם שלוה כשם שהיה בפלטין שלו או אכילה ושתיה, ואתם הייתם עבדים למצרים והוצאתי אתכם משם והרבצתי אתכם בנימוסין שנאמר ויסב אלהים את העם (שמות יג יח), מהו ויסב שהרביצן כדרך שהמלכים רבוצין על מטותיהן. ולא העמדתי לכם שלשה פרנסין, משה ואהרן, ומרים שבזכות משה הייתם אוכלין את המן שנ׳ ויאכילך את המן וגו׳ (דברים ח ג). ובזכות אהרן הקפתי אתכם בענני כבוד שנ׳ פרש ענן למסך (תהלים קה לט). והבאר בזכות מרים שאמרה שירה על המים שנ׳ ותען להם מרים וגו׳ (שמות טו כא). ובמי באר אז ישיר ישראל וגו׳ (במדבר כא יז). ואחר כך הבאתי לכם שלוים שנ׳ ויגז שלוים (שם יא לא), שמא כמדבר נהגתי אתכם, אלא אם ארץ מאפילה. לא אני בידי הייתי מאיר לכם שנ׳ וי״י הולך לפניהם יומם (שמות יג כא). ד״א אם ארץ מאפליה. מהו מאפליה שמא אמרתי לכם שאני מביא טובה והלקשתי אותה, ואין מאפליה אלא לשון הלקשה כמה דתימר כי אפילות הנה (שם ט לב). אמ״ר יהושע לא נפל דבר אחד מכל דברו הטוב וגו׳ (מ״א ח נו). מדוע אמרו עמי רדנו. מהו רדנו כההיא דתנינן הרודה פת חמה. אמרו ישראל כשהפת נבשלת בתנור וניטלת ממנו יכולה היא ליקבע בתנור עוד ואנו היינו בתנור שנ׳ ותנור לו בירושלם (שם לא ט) והגליתנו לבבל ואת מבקש ממנו עוד. מדוע אמרו עמי רדנו. ד״א מדוע אמרו עמי רדנו. מהו רדנו כי הוא רודה בכל עבר הנהר. אמרו לו נתת לנו בית המקדש וסלקת שכינתך ממנו מה אתה מבקש ממנו עוד, לא נבוא עוד אליך. אומ׳ להם ומי יתנני והייתי במדבר איכן שעשיתי לכם את כל אותה הטובה וכן הוא אומ׳ מי יתנני במדבר מלון אורחים (ירמיה ט א). איכן שהייתי מתקלס שנ׳ ישאו מדבר ועריו. משל לנשיא שנכנס למדינה וראו אותו בני המדינה וברחו, ונכנס לשניה וברחו

מלפניו, ונכנס לעיר אחרת חרבה וקדמו אותו והיו מקלסין אותו. אמ׳ הנשיא זו העיר טובה מכל המדינות כאן אני בונה לי אכסניא כאן אני דר. כך כשברא הקב״ה לים ברח מפניו שנ׳ הים ראה וינס (תהלים קיד ג). בא במדבר חרבה וקלסה להקב״ה שנ׳ ישאו מדבר ועריו. אמ׳ הקב״ה זו העיר טובה כאן אני בונה ודר בתוכה שנ׳ וידבר יי׳ אל משה במדבר סיני (במדבר א א). שהיה שם אהל מועד והקב״ה דר בתוכו התחילו שמחים שהקב״ה דר בתוכו שנ׳ ישושום מדבר וציה (לה א). אלה הדברים רבה. גדולה היא ירידת גשמים ששקולה כתחיית המתים. כיצד בזו כתי׳ פתיחה ובזו כתי׳ פתיחה. בזו כתי׳ יד ובזו כתי׳ יד. בזו כתי׳ שירה ובזו כתי׳ שירה. בתחיית המתים כתיב, בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לז יג). ובירידת גשמים כתי׳ יפתח יי׳ לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב). בתחיית המתים כתי׳ היתה עלי יד יי׳ (יחזקאל לז א). בירידת גשמים כתי׳ פותח את ידך (תהלים קמה טז). בתחיית המתים כתי׳ ירונו יושבי סלע. ובירידת גשמים כתי׳ יתרועעו אף ישירו (שם סה יב). סיפרי. הרנינו גוים עמו. עתידין אומות העולם להיות מקלסין לפני ישראל שנ׳ הרנינו גוים עמו (דברים לב מג). ומנין שאף שמים וארץ שנ׳ רנו שמים כי עשה יי׳ (מב כג). ומנין שאף הרים וגבעות שנא׳ ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה (שם נה יב). ומנין שאף אבות ואמהות שנ׳ ירונו יושבי סלע מראש הרים יצוחו. מדרש תלים. כלם אליך ישברון (תהלים קד כז). שעיניהם תלויות לתחיית המתים. תשלך רוחך יבראון (שם ל). אותה שעה הן אומרין לפניך שירה. יהי כבוד יי׳ לעולם (שם לא). ותדע לך שאינו מדבר אלא בתחיית המתים כתי׳ ישאו מדבר ועריו חצרים תשב קדר ירונו יושבי סלע ואומ׳

יב. **ישימו ליי׳ כבוד**. מה כבוד האמור להלן תחיית המתים אף כבוד שנאמ׳ כאן תחיית המתים, אותה שעה הן אומרין שירה הה״ד שירו ליי׳ שיר חדש תהלתו מקצה הארץ וגו׳:

יג. **יי׳ כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה**. מדרש תלים. לפני אפרים ובנימן ומנשה עוררה את גבורתך (תהלים פ ג). חמשה דברים ישנין הם בעולם הגבורה שנאמ׳ עוררה את גבורתך. והקשת שנ׳ עריה תעור קשתך (חבקוק ג ט). והחרב שנא׳ חרב עורי על רועי (זכריה יג ז). והזרוע שנ׳ עורי עורי לבשי עוז זרוע יי׳ (ישעיה נא ט). והקנאה שנ׳ כאיש מלחמות יעיר קנאה וגו׳. עוד שם. למה גוים וגו׳ (תהלים ב א), יתיצבו מלכי ארץ (שם ב). אמ״ר ברכיה בשם ר׳ לוי ארורין הן הרשעים שהם מקיימין על ישראל וכל אחד ואחד אומ׳ עצתי יפה מעצתך. עשו אמ׳ שוטה היה קין שהרג את הבל בחיי אביו ולא היה יודע שאביו פרה ורבה אני איני עושה כן, אלא יקרבו ימי אבל אבי ואהרגה את יעקב אחי (בראשית כז מא). פרעה אמ׳ שוטה היה שאמ׳ כן ולא היה יודע שאחיו פרה ורבה בחיי אביו אני איני עושה כן אלא עד דהויין דקיקין תחת כורסיא דאמהון אנא מחינא להון הה״ד כל הבן הילוד וגו׳ (שמות א כב). המן הרשע אמ׳ שוטה היה פרעה שאמ׳ כך ולא היה יודע שהבנות נשואות לאנשים והן פרות ורבות אני איני עושה כן, אלא להשמיד להרוג ולאבד (אסתר ג יג). וגוג ומגוג עתידין לומר כן שוטים היו הראשונים שמתעקפין בעצות על ישראל ולא היו יודעין שיש להם פטרון בשמים אני איני עושה כן אלא בתחלה אני מזדווג לפטרונן, ואחר כך אני חוזר על ישראל הה״ד על יי׳ ועל משיחו (תהלים ב ב). והקב״ה או׳ להם רשעים לי אתם באים להזדווג כמה

גדודים יש לפני וכמה שרפים ברקים ולפידים ואני יוצא עמכם למלחמה הה״ד יי׳ כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה וכתי׳ ויצא יי׳ ונלחם בגוים ההם וגו׳ (זכריה יד ג). מה כתי׳ שם והיה יי׳ למלך על כל הארץ וגו׳ (שם ט). אבות דר׳ נתן. אי זהו סייג שעשו נביאים לדבריהם? הרי הוא אומר יי׳ כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה. ולא כגבור אחד בלבד אלא ככל הגבורים שבעולם. כיוצא בו אריה שאג מי לא יירא (עמוס ג ח). ולא כארי אחד בלבד אלא ככל אריות שבעולם. כיוצא בו, והנה כבוד יי׳ אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מג ב). אלו פני שכינה והלא דברים קל וחומר ומה גבריאל שהוא אחד מאלף אלפי אלפים ומרבי רבבות שעומדין לפניו קולו הולך מסוף העולם ועד סופו, מלך מלכי המלכים הקב״ה שברא את העליונים ואת התחתונים על אחת כמה וכמה, אלא מראין את העין מה שיכולה לראות ומשמיעין את האזן מה שיכולה לשמוע.

יד. החשיתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה. ע״ז פרק קמא.

אמ׳ חזקיה מאי דכתי׳ משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה (תהלים עו ט). אם שקטה למה יראה ואם יראה למה שקטה. בתחלה יראה ולבסוף שקטה אמ׳ להם יבאו מכם ובכם ויעידו בישראל שקבלו את התורה וכו׳. עד אמ״ר יצחק אין לו שחוק בעולמו אלא אותו יום בלבד. איני והאמ׳ רב יהודה אמ׳ רב שתים עשרה שעות הוי היום שלש ראשונות יושב ועוסק בתורה שניות יושב ודן את העולם כלו, כיון שרואה שנתחייב העולם כלייה עומד מכסא דין ויושב בכסא רחמים. שלישית יושב וזן את העולם מקרני ראמים ועד ביצי כנים. רביעית יושב ומשחק עם לויתן שנ׳ לויתן זה יצרת לשחק בו (שם קד כו). אמ׳ רב נחמן עם בריותיו משחק על בריותיו אינו משחק. אמ׳ ליה רב אחא גליל׳אה לרב נחמן בר יצחק מיום שחרב בית המקדש ראין שחוק לפני הקב״ה. רביעיות מאי עביד? ומנא לן דליכא שחוק אילימ׳ מדכתי׳ ויקרא יי׳ אלהים צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד וכו׳ (ישעיה כב יב). ודילמ׳ אותו היום ותו לא. אלא מדכתי׳ אם אשכחך ירושלם (תהלים קלז ה). דילמא שכחה הוא דליכא אבל שחוק מיהא איכא. אלא מדכתי׳ החשיתי מעולם אחריש אתאפק כיולדה אפעה אשום ואשאף יחד. ברביעית מאי עביד? יושב ומלמד תינוקות של בית רבן שנ׳ את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה (כח ט). מכלתא. מי כמוך באלים יי׳ (שמות טו יא). מי כמוך באלמים רואה אתה בעלבון בניך ושותק שנ׳ החשיתי מעולם אחריש אתאפק. מכאן ואילך, כיולדה אפעה אשום ואשאף יחד:

טז. והולכתי עורים בדרך לא ידעו. תנחומא. ויקחו אליך פרה אדומה. (במדבר יט ב) אמ״ר יוסי בר׳ חנינא אמ׳ לו הקב״ה למשה לך אני מגלה טעם פרה אבל לאחר חקה. דאמ׳ רב הונא כתי׳ כי אקח מועד אני מישרים אשפוט (תהלים עה ג), וכתי׳ והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון (זכריה יד ו). יקפאון כתי׳. דברים המכוסין מכם בעולם הזה עתידין להיות צופים בעולם הבא. כהדין סמיא דצפי דכתי׳ והולכתי עורים בדרך לא ידעו בנתיבות לא ידעו אדריכם אשים מחשך לפניהם לאור ומעקשים למישור אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים. אעשה אין כתוב כאן אלא עשיתים שכבר עשיתים לר׳ עקיבא וחבריו. ד״א שלא נגלו לו למשה נגלו לר׳ עקיבא וחבריו וכל יקר ראתה עינו (איוב כח י). זה ר׳ עקיבא וחבריו. אלה הדברים רבה. יתברך שמו של הקב״ה שכל הנסים שעשה לישראל במדבר כך עתיד לעשות להם בציון. במדבר כתיב

אלה הדברים אשר דבר משה (דברים א א). ובציון כתי׳ אלה הדברים עשיתים ולא עזבתים. במדבר וכל העם רואים את הקולות (שמות כ יח). ובציון, קול ששון וקול שמחה (ירמיה ז לד. טז ט). במדבר, ארץ רעשה גם שמים נטפו (שופטים ה ד). ובציון, ואני מרעיש את השמים ואת הארץ (חגי ב ו). במדבר, וי״י הולך לפניהם יומם (שמות יג כא). ובציון, כי הולך לפניהם י״י ומאספכם וגו׳ (ישעיה נב יב). במדבר, כי ישוב י״י לשוש עליך לטוב כאשר שש על אבותיך (דברים ל ט). ובציון, וגלתי בירשלם וששתי בעמי (ישעיה סה יט).

יח. החרשים שמעו והעורים הביטו לראות. יט. מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח. מדרש תלים. מזמור לדוד הבו לי״י בני אלים (תהלים כט א). בני אלמים בנים שיש להם מה להשיב למקום ואין משיבין, וכן ישעיה או׳ החרשים שמעו וגו׳. ואומ׳ מי עור כי אם עבדי וחרש כמלאכי אשלח מי עור כמשלם. וכן הוא אומ׳ ויקרא אברהם שם המקום ההוא י״י יראה (בראשית כב יד). אמ׳ לו ראה היה לי להשיבך ולא השיבותיך והחרשתי אמ׳ לו הקב״ה ומה היה לך להשיב אמ׳ לו אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע (שם כא יב). ועכשו אמרת לי קח נא את בנך את יחידך (שם כב ב). וכשם שהיה לי להשיבך ולא השיבותיך כך כשיבאו בני ליד עבירה זכור להם זאת השעה ותשא להם פנים שנא׳ ישא י״י פניו אליך וישם לך שלום (במדבר ו כו). כשם שנשאתי אליך פנים לכך נאמר הבו לי״י בני אלים. ד״א בני אלים בנים של אותם שנשחטים כאלים אברהם אמ׳ אני שוחט ויצחק אמ׳ אני נשחט.

כא. י״י חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. פרק אלו הן הלוקין. ר׳ חנינה בן עקשיא אומ׳ רצה הקב״ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנא׳ י״י חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. ילמדנו. אמ״ר פנחס הכהן בר חמא אין הקב״ה חפץ לחייב בריה שנא׳ כי לא אחפוץ במות המת (יחזקאל יח לב). וכן הוא אומ׳ כי לא אל חפץ רשע אתה (תהלים ה ה). ואומ׳ חי אני נאם י״י אלהים אם אחפוץ במות הרשע (יחזקאל לג יא). ובמה חפץ הקב״ה להצדיק בריותיו שנ׳ י״י חפץ למען צדקו יגדל תורה ויאדיר. תדע לך שבזמן שהבריות חוטאין ומכעיסין לפניו והוא כועס עליהם מה הב״ה עושה מבקש סניגור להם שילמד עליהם זכות ונותן שביל לפני סניגור. וכן אתה מוצא בימי ירמיה שאמ׳ שוטטו בחוצות ירושלם וראו אם תמצאו איש אם יש עושה משפט מבקש אמונה ואסלח לה (ירמיה ה א), והכל ללמד עליהם זכות. תנחומא. דבר אל אהרן ואמרת אליו בהעלותך את הנרות (במדבר ח ב), אמ׳ לו הקב״ה למשה, לא בשביל שאני צריך לנרות הזהרתיך על הנרות, אלא לזכותכם, שנ׳ ונהורא עמיה שרא (דניאל ב כב). וכתי׳ גם חשך לא יחשיך ממך (תהלים קלט יב), בא ללמדך שאינו צריך לנרות של בשר ודם. תדע כשאדם בונה בית, עושה לו חלונות צרות מבחוץ ורחבות מבפנים, כדי שיהא האור נכנס מבחוץ ומאיר מבפנים, ושלמה כשבנה בית המקדש לא עשה כך, אלא עשה חלונות צרות מבפנים ורחבות מבחוץ, כדי שיהא האור יוצא מבית המקדש ומאיר לחוץ שנ׳ ויעש לבית חלוני שקופים אטומים (מ״א ו ד). להודיעך שכלו אורה ואינו צריך לאורכם. ולמה צוה אתכם? לזכותכם. לכך נאמר בהעלותך את הנרות. הוי י״י חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר. ולא עוד אלא אם אתם זהירים להדליק את הנרות לפני, אני מאיר לכם אורה גדולה לעתיד שנ׳ קומי

אורי כי בא אורך (ס א). והלכו גוים לאורך (ס ג). ויקרא רבה. להעלות נר תמיד (ויקרא כד ב). ר' אבינא אמ' תרתי אמ"ר אבינא, הגלגל הזה של חמה אחד משמשיו הוא ובשעה שהוא יוצא לעולם אין בריה יכולה לזון עיניו ממנו, ההייד נהר דינור נגיד ונפיק מן קדמוהי וגו' (דניאל ז י), ולאורך אני צריך. אמ"ר חייא יי' חפץ למען צדקו, לא אמרתי אלא לזכותך. ר' אבינא אמ' חורי, הברק הזה אחד מתמרות ראש שלמעלן הוא, ובשעה שהוא יוצא מסוף העולם ועד סופו מבהיק אורו, ולאורך אני צריך, אמ"ר אחא יי' חפץ למען צדקו, לא אמרתי אלא לזכותך. ר' ברכיה אמר תרתי. ר' ברכיה אמ' הגלגל הזה של עין אין אדם רואה לא מתוך השחור שבו ולא מתוך הלבן שבו אלא מתוך השחור שבשחור שבו. אמ' הקב"ה מה מתוך חשכה בראתי לך אורה, ולאורך אני צריך? אמ"ר אחא יי' חפץ למען צדקו לא אמרתי, אלא בשביל לזכותך. ברכיה אמ' אחרי, והארץ היתה תהו ובהו (בראשית א ב), ומה כתי' בתריה ויאמר אלהים יהי אור (שם ג). אלא אמ' הקב"ה מה מתוך חשכה בראתי לך אורה, ולאורך אני צריך? אמ"ר אחא יי' חפץ וגו'. רבנין אמרין תרתין. רבנין אמרי אמ' הקב"ה לולד, כל אותן תשעה חדשים שהיית במעי אמך מי היה מאיר לך. לא אני? שאיוב אומ' בהלו נרו עלי ראשי (איוב כט ג). ומה כל תשעה חדשים שהיית במעי אמך אני הייתי מאיר לך, ולאורך אני צריך? אמ"ר אחא יי' חפץ למען צדקו וגו'. ורבנן אמרי חורי. הוא גלא עמיקתא ומסתרתא (דניאל ב כב), אמ' הקב"ה ונהורא עמיה שרא (שם). נהורא גבאי שרי, ולאורך אני צריך. אמ"ר אחא יי' חפץ למען צדקו, לא אמרתי אלא לזכותך. רב אמ' בשעה שגלגל חמה ולבנה נכנסין ליטול רשות מלפני הקב"ה עיניהם כהות מזיו השכינה ומבקשין לצאת להאיר לעולם ואינן רואין כלום, ומה הקב"ה עושה? מורה לפניהם חצים ומהלכין לאורן שנ' שמש ירח עמד זבולה לאור חציך יהלכו (חבקוק ג יא).

כב. והוא עם בזוז ושסוי הפח בחורים כלם ובבתי כלאים החבאו. ירוש' דכלאים. משלשה ועד ארבעה היא מתני' פחות משלשה כסתום, משלשה ועד ארבעה משלים, ארבעה זורע מיד, ר' אבין בשם ר' שמואל ובבתי כלאים החבאו. בית שמחבאין בו את הכלאים.

כד. מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים הלא יי'. פרק הנזקין. תנו רבנן מעשה בר' יהושע שהלך לכרך גדול שברומי. אמרו לו תינוק אחד יש בבית האיסורין יפה עינים וטוב רואי וקווצותיו סדורות לו תלתלים, הלך ועמד על פתח בית האיסורין ואמ' מי נתן למשסה יעקב וישראל לבוזזים, נענה אותו תינוק ואמ' הלא יי' זו חטאנו לו. אמ' מובטח אני בזה שמורה הוראה בישראל, העבודה שאיני זז מכאן עד שאפדנו, בכל מקום שפוסקין עליו, אמרו, לא זז משם עד שפדאו בממון הרבה, ולא היו ימים מועטין עד שהורה הוראה בישראל. ומנו? ר' ישמעאל בן אלישע.

כה. וישפוך עליו חמה אפו. רבתי. אמ"ר ארבע שפיכות לטובה וארבע שפיכות לרעה. ארבע שפיכות לטובה שנ' ושפכתי על בית דוד ועל יושב ירושלם רוח חן ותחנונים (זכריה יב י). והיה אחרי כן אשפוך את רוחי על כל בשר (יואל ג א). וגם על העבדים ועל השפחות בימים ההמה אשפוך את רוחי (שם ב). ולא אסתיר עוד פני מהם אשר שפכתי את רוחי על בית ישראל נאם יי' אלהים

(יחזקאל לט כט). וארבע שפיכות לרעה שנ׳ וישפוך עליו חמה אפו, וביחזקאל כתי׳ בשפכך את חמתך על ירושלם (שם ט ה), וכתיב שפך כאש חמתו (איכה ב ד), וכתי׳ כלה יי׳ את חמתו שפך חרון אפו (שם ד יא).

מג.

א. ועתה כה אמר יי׳ בוראך יעקב. ויקרא רבה. וזכרתי את בריתי יעקב (ויקרא כו מב), הה״ד ועתה כה אמר יי׳ בוראך יעקב ויוצרך ישראל. ר׳ פנחס בשם ר׳ ראובן אמ׳, אמ׳ הקב״ה לעולמו, עולמי אומר לך מי יצרך, יעקב בראך ישראל יצרך דכתי׳ בוראך יעקב ויוצרך ישראל. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי בהמות לא נברא אלא בזכותו של יעקב, הה״ד הנה נא בהמות אשר עשיתי עמך (איוב מט ו). ר׳ יהושע בר׳ נחמיה בשם ר׳ חיננא בר׳ יצחק שמים וארץ לא נבראו אלא בזכותו של יעקב, שנ׳ ויקם עדות ביעקב (תהלים עח ה). ואין עדות אלא שמים וארץ, הכמה דאת אמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ (דברים ד כו). אמ״ר ברכיה שמים וארץ לא נבראו אלא בזכותן של ישראל שנ׳ בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ (בראשית א א). ואין ראשית אלא ישראל דכתי׳ קדש ישראל ליי׳ ראשית תבואתה (ירמיה ב ג). אמ״ר בניה שמים וארץ לא נבראו אלא בזכותו של משה דכתי׳ וירא ראשית לו (דברים לג כא). אמ״ר אבהו הכל לא נוצר אלא בזכותו של משה דכתי׳ לא כאלה חלק יעקב כי יוצר הכל הוא יעקב יוצר הכל (ירמיה י טו). ר׳ ברכיה ור׳ לוי בשם ר׳ שמואל בר נחמן אברהם לא ניצל מכבשן האש אלא בזכות יעקב וכו׳. [בפסוק לכן כה אמר יי׳ אל בית יעקב אשר פדה את אברהם (כט כב).]

אל תירא כי גאלתיך. מדרש תלים. למנצח מזמור לדוד (תהלים לא א). בך יי׳ חסיתי אל אבושה לעולם (שם ב). וש״ה ישראל נושע ביי׳ תשועת עולמים (מה יז). אמרו ישראל לפני הקב״ה, רבונו של עולם. כל הימים שאנו משועבדין אנו בבושה, גאלתנו אין לנו בושה, לפי שגאולתך גאולת עולם הוי תשועת עולמים. עולם אינו אומ׳ אלא עולמים. אמ׳ הקב״ה אני הוא שגאלתי אתכם ואני הוא גואלכם שנ׳ אל תירא כי גאלתיך. כי גואל אני אין כתו׳ כאן אלא גאלתיך. אמרתי דבר ונעשה מעשה, אמ׳ הקב״ה אני אמרתי שאגאלך וכמו שגאלתיך שכן כתי׳ כי פדה יי׳ את יעקב וגאלו (ירמיה לא י). וגואלו אין כתוב כאן אלא וגאלו וכו׳ [בפסוק ישראל נושע ביי׳].

ב. כי תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך. מדרש תלים. קומה יי׳ אל נשא ידיך (תהלים ו יב), לגבור שהיה עובר בנהר ובנו בידו, אחזו בידו להעבירו, וכשהגיע לחצי הנהר נתגברה השבלת למעלה על ראש בנו, מיד צעק בנו ואמ׳ אבא ארים ידך דאנא טבע. כך ארבע מלכיות משולין במים שנאמ׳ הוי המון עמים רבים כהמות ימים וגו׳ (יז יב). וישראל טובעין בתוכן שנאמר טבעתי ביון מצולה (תהלים סט ג), ואין מעמד ואלמלא הקב״ה עמהם לא היו יכולין להנצל, שנאמ׳ כי תעבור במים אתך אני. וכן שצפה דוד שפעמים שהחטא גורם והן מתגברין כשבלת של נהר לשטוף את ישראל, התחיל צווח קומה יי׳ אל נשא

ידיך, ארים ידך דאנן טבעין. וכן הוא אומ׳ אל תשטפני שבלת מים וגו׳ (שם טו). לפיכך הוא אומ׳ קומה יי׳ אל נשא ידיך, אמ׳ לו הקב״ה חייך אני נושא שנ׳ כי אשא אל שמים ידי (דברים לב מ). ואומ׳ הנה אשא אל גוים ידי (מט כב). בראשית רבה. ר׳ יהודה בר׳ סימון בשם ר׳ יוחנן אמ׳ בתורה בנביאים ובכתובים מצינו שלא עברו ישראל את הירדן אלא בזכותו של יעקב. בתורה כי במקלי עברתי את הירדן (בראשית לב יא). בנביאים, והודעתם את בניכם לאמר ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה (יהושע ד כב), ר׳ הונא בשם ר׳ אחא אמ׳ ישראל סבא. בכתובים, מה לך הים כי תנוס וגו׳ (תהלים קיד ה). מלפני אלוה יעקב (שם ז). אמ״ר לוי אתר הוא תמן מצטוות במערה, נכנס אבינו יעקב לשם ונעל עשו הרשע בפניו, והתר לו הקב״ה חתירה במקום אחר. הה״ד כי תעבור במים אתך אני ובנהרות לא ישטפוך כי תלך במו אש לא תכוה. במדבר סיני רבה. והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב א), מה דרכו של חול אדם מכנים לאור ומוציאו בולים ועושין ממנו כלי זכוכית, כך ישראל נכנסין לאור ויוצאין חיים שנ׳ עבדוהי די אלהא פוקו ואתו (דניאל ג כו). ואף לעתיד לבא הן נכנסין לגיהנם ואומות העולם נכנסין שם, ואלו נכנסין לתוכה ואובדין, וישראל יוצאין מתוכה בשלום שנ׳ כי תלך במו אש לא תכוה ולהבה לא תבער בך, למה?

ג. כי אני יי׳ אלהיך קדוש ישראל מושיעך נתתי כפרך מצרים וגו׳.

ספרי. מנין אתה אומ׳ שהריגתן של ישראל ביד אומות העולם כפרה היא להם לעולם הבא? שנ׳ מזמור לאסף אלהים באו גוים בנחלתך וגו׳. נתנו את נבלת עבדיך וגו׳ (תהלים עט ב). ומנין אתה אומ׳ שירידתן של רשעים לגיהנם כפרה היא להם לישראל לעולם הבא? שנ׳ נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך. מכלתא. אם כפר יושת עליו ונתן פדיון נפשו (שמות כא ל). ר׳ ישמעאל אומ׳ בא וראה רחמיו של הקב״ה על בשר ודם. שאדם קונה עצמו בממון מידי שמים שנ׳ ונתנו איש כפר נפשו ליי׳ (שם ל יב). ואומ׳ איש כסף נפשות ערכו (מ״ב יב ה). ואומ׳ להן מלכא מלכי ישפר עלך וחטאך בצדקה פרוק (דניאל ד כד). ואו׳ אם יש עליו מלאך מליץ וגו׳ (איוב לג כג). ויחוננו ויאמר פדעהו מרדת שחת מצאתי כפר (שם כד). ומצינו למדין קדשים יש להם פדיון, קדשים אין להם פדיון; אסורין באכילה יש להן פדיון, אסורין באכילה אין להם פדיון. אסורין בהנאה יש להם פדיון, אסורין בהנאה אין להם פדיון; עבדים ושפחות יש להן פדיון, עבדים ושפחות אין להן פדיון. חייבי מיתות בית דין יש להן פדיון, חייבי מיתות בית דין אין להן פדיון. אף לעתיד לבא יש שיש להם פדיון ויש שאין להם פדיון. אומות העולם אין להם פדיון שנ׳ אח לא פדה יפדה איש וגו׳ (תהלים מט ח). ויקר פדיון נפשם וחדל לעולם (שם ט). חביבין ישראל שנתן הקב״ה אומות העולם תחתיהן כפרה תחת נפשותיהן שנ׳ נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיך מפני מה

ד. מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך ואתן אדם תחתיך ולאומים תחת נפשך.

תנחומא. פקוד כל בכור זכר לבני ישראל (במדבר ג מ). וש״ה מאשר יקרת בעיני נכבדת ואני אהבתיך. אמ׳ הקב״ה ליעקב יעקב הרבה אתה יקר בעיני שכביכול קבעתי איקונין שלך בכסא כבודי ובשמך

המלאכים מקלסין אותי ואומרין ברוך י״י אלהים אלהי ישראל, הוי מאשר יקרת בעיני. ד״א מאשר יקרת בעיני, אמ׳ הקב״ה ליעקב, יעקב הרבה אתה יקר בעיני שכביכול אני ומלאכי השרת שלי יצאו לפניך בצאתך לילך לפדן ארם ובביאתך; בשעה שיצאת מה כתי׳ ויצא יעקב מבאר שבע (בראשית כח י), ויפגע במקום (שם יא), ויחלם והנה סלם (שם יב). והנה י״י נצב עליו (שם יג). אמ״ר אושעיה אשרי ילוד אשה שכך ראה המלך ופמליא שלו נצבים עליו ומשמרים אותו. ומנין בביאתו? שנ׳ ויעקב הלך לדרכו ויפגעו בו מלאכי אלהים (שם לב ב). הרי המלאכים. השכינה מנין? שנ׳ וירא אלהים אל יעקב עוד בבאו מפדן ארם (שם לה ט). ד״א מאשר יקרת בעיני נכבדת. אמ׳ הקב״ה יקר אתה בעיני שלכל האומות לא נתתי מנין ולך נתתי מנין. משל למלך שהיה לו גרנות הרבה, והיו כלן טנופות ומלאות זונים, ולא דקדק במנין. והיה לו גרן אחת ראה אותה נאה. אמ׳ לבן ביתו אותן הגרנות טנופות הן ומלאות זונים לפיכך לא דקדקתי במנינים, אבל הגרן הזה חטים נאות הן לכך דקדק במנינם, כמה כורים יש בו, כמה שקים וכמה מוריאות. כך המלך זה מלך מלכי המלכים הקב״ה, והגרן אלו ישראל שנ׳ מדושתי ובן גרני (כא י). וכן הוא אומ׳ קדש ישראל לי״י ראשית תבואתה (ירמיה ב ג). בן ביתו זה משה שנ׳ בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז). אמ׳ לו הקב״ה למשה האומות טנופות הן שנ׳ והיו עמים משרפות סיד (לג יב). לפיכך אל תדקדק במנינם. אבל ישראל צדיקים הן כלם חטים אגורי הן שנ׳ ועמך כלם צדיקים (ס כא), לכך דקדק במנינם של ישראל. ואתן אדם תחתך. פרק הרואה. ר׳ אלעזר הוה קאי בבית הכסא, אתא ההוא רומאה דחקיה. קם ר׳ אלעזר נפק. אתא ההוא דרקונא, שמטיה לכרכרשיה. קרי עליה ואתן אדם תחתך אל תיקרי אדם אלא ארום.

ו. **אומ׳ לצפון תני ולתימן אל תכלאי.** במדבר סיני רבה. ויהי המקריב ביום הראשון את קרבנו (במדבר ז יב). וש״ה עורי צפון ובאי תימן וכו׳ (ש״ה ד טז). ד״א עורי צפון, מלמד שהרוחות עתידות להכנים קנאה זו עם זו. הדרום אומרת אני מביאה גלות צפון וזאת אומרת אני מביאה גלות צפון והמקום נותן שלום ביניהן, והן נכנסות בפתח אחד, לקיים מה שנא׳ אומ׳ לצפון תני ולתימן אל תכלאי הביאי בני מרחוק. ר׳ חונא בשם ר׳ בנימן בר לוי אמ׳, לפי שבעולם הזה בשעה שרוח צפונית מנשבת אין רוח דרומית מנשבת, ובשעה שרוח דרומית מנשבת אין רוח צפונית מנשבת, אבל לעתיד לבא אומ׳ הקב״ה אני מביא רוח ארגסטים לעולם ושתי הרוחות משמשות בו, הה״ד אומר לצפון תני ולתימן אל תכלאי. ד״א עורי צפון, לעתיד לבא עתיד הקב״ה לעשות סעודה לצדיקים בגן עדן ואין צריכין לא בפלסמון, ולא בראשי בשמים, אלא רוח צפון ורוח דרום מכבדות וזולפות כל בלסמי גן עדן ונותנין ריחם הה״ד הפיחי גני (ש״ה ד טז), זה כיבוד הגן, יזלו בשמיו (שם), זה זילוף. יבא דודי לגנו וכו׳ (שם). סוף מסכת מנחות. הביאי בני מרחוק. אמ׳ רב הונא אלו גליות של בבל שדעתן מיושבת עליהם כבנים. ובנותי מקצה הארץ אלו גליות שבשאר ארצות שאין דעתן מיושבת עליהן כבנות.

ז. **כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו.** המוכר את הספינה. אמ׳ רבה בר בר חנה אמ״ר יוחנן עתידין צדיקים שיקראו בשמו של הקב״ה שנא׳ כל

הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. ואיבעית אימא מהכא, והיה כל אשר יקרא בשם יי׳ ימלט (יואל ג ה). אמ״ר שמואל בר נחמני אמ״ר יונתן שלשה נקראו על שמו של הקב״ה ואלו הן, צדיקים ומשיח וירושלם. צדיקים הא דאמרן, משיח דכתי׳ וזה שמו אשר יקראו יי׳ צדקנו (ירמיה כג ו). ירושלם דכתי׳ ושם העיר מיום יי׳ שמה (יחזקאל מח לה). אל תיקרי יי׳ שמה אלא יי׳ שמה. מסכת יומא. תנו רבנן בית גרמו היו בקיאין במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד, שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעין לאפות כמותן, ולא היו יודעין לרדות כמותן, שהללו מסיקין מבחוץ ואופין מבפנים, והללו פתן מעפשת. וכששמעו חכמים בדבר אמרו כל שברא הקב״ה לכבודו ברא שנא׳ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, יחזרו בית גרמו למקומן. שלחו להם חכמים ולא באו. כפלו להם שכרן ובאו. בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה והיום עשרים וארבעה. ר׳ יהודה אומ׳ בכל יום עשרים וארבעה ואותו היום ארבעים ושמנה. אמרו להם חכמים, מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להן יודעין היו בית אבא שבית המקדש עתיד ליחרב, ושמא יבא וילמד אחד מבני אדם שאינן מהוגנין וילך ויעבוד ע״ז בכך. ועל דבר זה מזכירין אותן לשבח, שמעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם שלא יאמרו מלחם הפנים הן נזונין שנ׳ והייתם נקיים מיי׳ ומישראל (במדבר לב כב). מדרש תלים. יענך יי׳ ביום צרה (תהלים כ א), ובעת ההיא ימלט עמך (דניאל יב א). בזכות מי בזכות יוסף. מה הקב״ה עושה? מביט בכולן ואין בהם כיוסף שהרי יוסף לא שמע לאדונותו שנ׳ ולא שמע אליה ומנין שנקראו על שם יוסף שנ׳ יחנן יי׳ אלהי צבאות שארית יוסף (עמוס ה טו). ר׳ שמואל בר נחמני אמ׳ בשביל יחסיהן שנ׳ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו. ר׳ לוי אמ׳ בזכות המילה כתי׳ הכא ובעת ההיא ימלט עמך (דניאל יב א). וכתי׳ התם בעת ההיא אמר יי׳ אל יהושע (יהושע ה ב). אבות דר׳ נתן. כל שברא הקב״ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנ׳ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו וגו׳.

ט. כל הגוים נקבצו יחדו ויאספו לאמים מי בהם יגיד זאת. פרק ע״ז לפני אידיהן של גוים שלשה ימים וכו׳. רב ושמואל חד תני אידיהן וחד תני עידיהן. אמ׳ מר זוטרא מאן דתני אידיהן לא משתבש, ומאן דתני עידיהן לא משתבש. מאן דתני אידיהן לא משתבש, דכתיב כי קרוב יום אידם (דברים לב לה), ומאן דתני עידיהן לא משתבש דכתי׳ יתנו עדיהם ויצדקו וישמעו ויאמרו אמת. ומאן דתני אידיהן מאי טעמ׳ לא תני עידיהן, אמר לך תברא עדיף. ומאן דתני עדיהן מאי טעמ׳ לא תני אידיהן. אמ׳ לך תברא מאן קא גרים להו? עדות שהעידו בעצמם, הילכך עדות שהעידו בעצמן עדיפא. האי יתנו עדיהם ויצדקו באומות העולם כתי׳ האי בישראל כתי׳ דאמ״ר יהושע בן לוי כל מצות שישראל עושין בעולם הזה, באות ומעידות להן לעולם הבא. שנ׳ יתנו עדיהם ויצדקו וישמעו ויאמרו אמת, יתנו עדיהם ויצדקו אלו ישראל, וישמעו ויאמרו אמת, אלו אומות העולם. אלא אמ׳ רב הונא בריה דרב יהושע טעמ׳ דמאן דאמ׳ עדיהן מהכא, יוצרי פסל כלם תהו וחמודיהם בל יועילו ועדיהם המה (מד ט). דרש ר׳ הנינא בר פפא ואיתימ׳ ר׳ שמלאי לעתיד לבא מביא הקב״ה ספר תורה ומניחו בחיקו ואומ׳, כל מי שעסק בתורה יבוא ויטול שכרו. מתקבצין ובאין כל אומות

העולם בערבוביא, שנ׳ כל הגוים נקבצו יחדו ויאספו לאמים. אומ׳ להם הקב״ה, אל תכנסו לפני בערבוביא, אלא תכנס אומה ואומה וסופריה שנאמ׳ ויאספו לאמים, ואין לאום אלא מלכות, שנ׳ ולאם מלאום יאמץ (בראשית כה כג), ומתרגמינן מלכו, ומי איכא ערבוביא קמי שמיא? אין, כי היכי דלא ליערבבו אינהו, ולישמעו מהו דאמרי להו. נכנסת מלכות רומי תחלה. מאי טעמ׳, משום דחשיבא וכו׳. אומ׳ להם הקב״ה במה עסקתם? אומרין לפניו, רבונו של עולם הרבה שוקים תקננו, הרבה מרחצאות עשינו, הרבה כסף וזהב הרבינו, וכלן לא עשינו אלא בשביל ישראל, שיעסקו בתורה. אומ׳ להם כל מה שעשיתם לצורך עצמכם עשיתם; שוקים להושיב בהם זונות, מרחצאות לעדן עצמכם, כסף וזהב לי הוא שנ׳ לי הכסף ולי הזהב (חגי ב ה). כלום יש בכם מגיד זאת שנ׳ מי בכם יגיד זאת ואין זאת אלא תורה שנאמ׳ וזאת התורה אשר שם משה (דברים ד מד), מיד יוצאין מלפניו בפחי נפש. נכנסה מלכות פרס אחריה, מאי טעמא, דאיהי חשיבא אבתרה וכו׳. אומ׳ להם הקב״ה במה עסקתם וכו׳, מיד יוצאין מלפניו בפחי נפש. וכי מאחר דעילא רומי ולא זכת, איהי למה דעילא, סברי אינהו סתור בית המקדש אנן מיבנא בנינן ליה. וכן כל אומה ואומה. ומאי שנא הנך תרי דקא חשיב ומאי שנא הני דלא קא חשיב? משום דהנך משכא מלכותיהו עד דאתי משיח, וכי מאחר דעיילו הנך תרתי ולא אהנו מידי, למה לי דעיילי כולהו? סברי אינהו אשתעבוד בישראל אנן לא אשתעבדינן בהו. אומרין לפניו רבונו של עולם כלום קבלנוה ולא קיימנוה. ועל דא תברתהון, אמאי לא קבלוה? אלא כך אמרו לפניו: רבונו של עולם כלום כפית לנו הר כגגית כדרך שכפית על ישראל ולא קבלנוה, דכתי׳ ויתיצבו בתחתית ההר (שמות יט יז), ואמ״ר חמא בר אבא בר חסא מלמד שכפה הקב״ה הר כגגית ואמ׳ להם אם אתם מקבלין את התורה מוטב, ואם לאו שם תהא קבורתכם. אומ׳ להם הראשונות ישמיעונו שנ׳ וראשונות ישמיעונו, שבע מצות שקבלתם היכן קימתם? ומנא לן דלא קיימום. דתני רב יוסף, עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים (חבקוק ג ו) מאי ראה, ראה שבע מצות שקבלו עליהן בני נח ולא קיימום, עמד והתירן להם. התירם להם? איתגורי איתגור. אם כן מצינו חוטא נשכר! אמ׳ מר בריה דרבנא לומר שאם מקיימין אותן אין מקבלין עליהן שכר. ולא, והתניא היה ר׳ מאיר אומ׳ מנין שאפי׳ גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול עם הארץ שנ׳ אשר יעשה אותם האדם וחי בהם (ויקרא יח ה), כהנים לויים וישראל לא נאמר אלא אדם, מלמד שאפילו גוי ועוסק בתורה הרי הוא ככהן גדול עם הארץ, אלא שאין מקבלין עליו שכר כמצווה ועושה, אלא כמי שאינו מצווה ועושה. אלא כך אמרו לפניו: רבונו של עולם ישראל שקבלו היכן קיימוה? אומ׳ להם מעיד אני בישראל שקיימו את התורה. אומ׳ לפניו רבונו של עולם כלום יש אב שמעיד לבנו, דכתי׳ בני בכורי ישראל (שמות ד כב), אומר להם יעמדו שמים וארץ ויעידו בישראל שקיימו את התורה. אומ׳ לפניו, רבונו של עולם שמים וארץ נוגעין בעדותן הן, דכתי׳ אם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי (ירמיה לג כה), ואמ׳ ריש לקיש מאי דכתי׳ ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (בראשית א לא). מלמד שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית ואמ׳ להם, אם ישראל מקבלין את התורה מוטב, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתהו ובהו. אמ׳ להם יבאו מכם ובכם ויעידו בישראל שקיימו את התורה. יבא נמרוד

ויעיד באברהם שלא נחשד על ע״ז. יבא לבן ויעיד ביעקב שלא נחשד על הגזל, תבא אשת פוטיפרע ותעיד ביוסף שלא נחשד על עברה, יבא דריוש ויעיד בדניאל שלא ביטל את התפלה, יבא נבוכד נצר ויעיד בחנניה מישאל ועזריה שלא השתחוו לצלם, יבא אליפז התימני ובלדד השוחי וצופר הנעמתי ואליהוא בן ברכאל הבוזי ויעידו בישראל שקיימו את התורה שנ׳ יתנו עדיהם ויצדקו וישמעו ויאמרו אמת. אמרו לפניו רבונו של עולם תנה לנו מראש ונעשנה. אמ׳ להן, שוטים מי שטרח בערב שבת אוכל בשבת, מי שלא טרח בערב שבת מהיכן אוכל? אלא אעפ״כ מצוה קלה יש לי וסוכה שמה, לכו ועשו אותה ואמאי קרי לה מצוה קלה, דלית בה חסרון כים וכו׳ כדאיתא התם.

י. אתם עדי נאם יי׳ ועבדי אשר בחרתי. מדרש תלים. לך לבדך חטאתי וגו׳ (תהלים נא ו). למה היה דוד דומה? למי שנשבר ובא לו אצל הרופא, והיה הרופא מתמיה ואו׳ מה גדולה מכתך, צר לי עליך מאד. אמ׳ לו אותו שנשבר, צר לי עלי לא בשביל שנשתברתי אלא בשביל השכר שלך. כך אמ׳ דוד להקב״ה, לך לבדך חטאתי, כשאתה אומר לפושעים למה לא עשיתם תשובה אם תקבלני, כל הפושעים משלימין לי ומסתכלין בי, ואני העד ומעיד לכל מי שחוטא בעולם, שאתה מקבל השבים. וכן הקב״ה אומ׳ הן עד לאמים נתתיו, ולא אני בלבד אלא כל ישראל, וכן הוא או׳ אתם עדי נאם יי׳ ועבדי אשר בחרתי.

יא. אנכי אנכי יי׳ ואין מבלעדי מושיע. יב. אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר ואתם עדי נאם יי׳. ואלה שמות רבה. אנכי יי׳ אלהיך (שמות כ ב). הה״ד אנכי הגדתי והושעתי והשמעתי ואין בכם זר, אנכי הגדתי למצרים שברחתם כדי שירדפו אחריכם ויטבעו בים, שנ׳ ויוגד למלך מצרים כי ברח העם (שם יד ה). והושעתי אתכם שנ׳ ויושע יי׳ ביום ההוא את ישראל ממצרים (שם ל), והשמעתי לכל האומות שנ׳ שמעו עמים ירגזון (שם טו יד), ואין בכם זר שנ׳ וישלח משה את חותנו (שם יח כז), מיד בחדש השלישי וגו׳ (שם יט א), ואתם עדי נאם יי׳ ואני אל. אנכי יי׳ אלהיך. תענית פ״ק. דרש יהודה בר נחמני מתורגמניה דר׳ שמעון בן לקיש מאי דכתי׳ אל תאמינו ברע וגו׳ (מיכה ז ה). אם יאמר לך יצר הרע חטוא והקב״ה מוחל לך אל תאמן בו, שנ׳ אל תאמינו ברע. ואין רע אלא יצר הרע, שנ׳ כי יצר לב האדם רע (בראשית ח כא), ואין אלוף אלא הקב״ה שנ׳ אלוף נעורי אתה (ירמיה ג ד), שמא יאמר אדם, מי מעיד בי? אבני ביתו ורהיטי ביתו של אדם הן מעידין בו, שנ׳ כי אבן מקיר תזעק (חבקוק ב יא). תניא ר׳ שילא אומ׳, שני מלאכי השרת המלוין לו לאדם מעידין בו, שנ׳ כי מלאכיו יצוה לך (תהלים צא יא). ר׳ הידקא אומ׳ נשמתו של אדם מעידה בו, שנ׳ משוכבת חיקך שמור פתחי פיך (מיכה ז ה), איזהו דבר השרוי בחיקו של אדם, הוי אומ׳ זו נשמה; ויש אומר׳ אבני ביתו ורהיטי ביתו וקורות ביתו של אדם הן מעידין בו שנ׳ כי אבן מקיר תזעק, וחכמים אומרי׳ איבריו של אדם הן מעידין בו שנ׳ ואתם עדי נאם יי׳, ואני אל. מכלתא. ושמרתם את השבת כי קדש היא לכם (שמות לא יד), מגיד שהשבת מוספת קדושה לישראל. מה לפלני חנותו נעולה

שהוא משמר את השבת. מה לפלני בטל ממלאכתו שהוא משמר את השבת מגיד לפני מי שאמר והיה העולם שברא עולמו לששה ימים ונח בשביעי, וכן הוא אומ׳ ואתם עדי נאם יי׳ ואני אל. סיפרי. בהתאסף ראשי עם יחד שבטי ישראל (דברים לג ה). כשהן עשויין אגודה אחת ולא כשהן עשויין אגודות אגודות, כן הוא אומ׳ ואגודתו על ארץ יסדה (עמוס ט ו). ר׳ שמעון בן יוחאי אומ׳, משל לאחד שהביא שתי ספינות וקשרן בהוגנים ובעשתות, והעמיד על גביהן פלטרין. כל זמן שהספינות קשורות פלטרין קיימין, פירשו ספינות אין פלטרין קיימין; כך ישראל כשעושין רצונו של מקום על בשמים, וכשאין עושין רצונו כביכול על ארץ יסדה. כיוצא בו אתה אומ׳ זה אלי ואנוהו (שמות טו ב), כשאני מודה לו הוא נאה, וכשאינו מודה לו כביכול בשמו הוא נאה. כיוצא בו אתם עדי נאם יי׳ ואני אל. כשאתם עדי אני אל וכשאין אתם עדי כביכול וכו׳.

יג. **גם מיום אני הוא ואין מידי מציל.** בראשית רבה. גם מיום אני הוא וגו׳, אפעל ומי ישיבנה, על פעולות שפעלתי בימי דור המבול מי אמר לי לא עשית כשורה, אבל נח נכנס בשלום ויצא בשלום שנ׳ ויהיו בני נח (בראשית ט יח). תנחומא. שמע ישראל יי׳ אלהינו (דברים ו ד). זש״ה גם מיום אני הוא ואין מידי מציל. אפעל ומי ישיבנה, ר׳ יוחנן אמ׳ בשני נבראו מלאכי השרת שנ׳ ויאמר אלהים יהי רקיע (בראשית א ו). ולהלן הוא אומ׳ המקרה במים עליותיו (תהלים קד ג), ואחר כך עושה מלאכיו רוחות (שם ד), ר׳ חנינא אומ׳ ביום החמישי נבראו. בין לדברי זה בין לדברי זה לא נברא מלאך ביום הראשון, הוי גם מיום אני הוא. ד״א גם מיום אני הוא, אמ״ר יוחנן בשעה שעמד הקב״ה על הר סיני ואמ׳ אנכי יי׳ אלהיך מיד והאלילים כליל יחלוף. אמ״ר יהושע בר׳ שלום כך הקב״ה אומ׳ להם לא יהיה לך, עכשו אין לך אלהים אלא אני, אבל אתה עושה לך אחרים הוי גם מיום אני הוא. ואין מידי מציל, אין מי שיציל את עשו הרשע מן הפורענות. אפעל ומי ישיבנה, אין מי שימחה בידי פעולות טובות שאני פועל לצדיקים. ד״א גם מיום אני הוא, אמרו ישראל רבונו של עולם אף אנו מעידין עליך שני פעמים ביום שאתה יהידי בעולמך שמע ישראל יי׳ אלהינו יי׳ אחד:

יד. **כה אמר יי׳ גואלכם קדוש ישראל למענכם שלחתי בבלה והורדתי בריחים כלם.** מגלה. תניא ר׳ שמעון בן יוחאי אומ׳ חביבין ישראל שבכל מקום שגלו שכינה עמהם: גלו למצרים, שכינה עמהם, הנגלה נגליתי אל בית אביך בהיותם במצרים. גלו לבבל, שכינה עמהם שנ׳ למענכם שלהתי בבלה. גלו לעילם, שכינה עמהם שנ׳ ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מט לח). גלו לארום שכינה עמהם שנ׳ מי זה בא מארום (סג א), וכשהן עתידין ליגאל, אף שכינה הוזרת עמהם שנאמ׳ ושב יי׳ אלהיך את שבותך ורחמך (דברים ל ג), והשיב לא נאמר אלא ושב, מלמד שהקב״ה שב עמהם בין הגליות. בבבל היכא? אמ׳ אביי בבי כנשתא דהוצל ובי כנשתא דשף ויתיב בנהרדעא; ולא תימא הכא והכא אלא אימא זימנין הכא וזימנין הכא. אמ׳ אביי תייתי לי דכי מרחקנא פרסה עיילנא ומצילנא בגוה. אבוה דשמואל הוה יתיב בבי כנשתא דשף ויתיב בנהרדעא, אתא שכינה, שמע קל רינשא נפק. רב ששת הוה יתיב בבי כנשתא דשף ויתיב

בנהרדעא שמע קל רינשא ולא נפק, אתו מלאכי השרת וקא מבעתי ליה אמר לפניו רבונו של עולם עלוב ושאינו עלוב, יכול ושאינו יכול, מי נדחה מפני מי? אמ׳ להו שבקוה. סיפרי. ר׳ נתן אומ׳ חביבין ישראל שבכל מקום שגלו שכינה עמהם וכו׳. ר׳ אומ׳ משל למה הדבר דומה? למלך שאמ׳ לעבדו אם בקשתני הריני אצל בני, כל זמן שאת מבקשני הריני אצל בני. וכן הוא אומר השוכן אתם בתוך טומאותם (ויקרא טז טז). ואומ׳ ולא תטמא את הארץ וגו׳ כי אני י״י שוכן בתוך בני ישראל (במדבר לה לד). רבתי. בחורים טחון נשאו (איכה ה יג). את מוצא שלא היו רחים בבבל, וכשעלה נבוכד נצר הטעינן רחים והוליכן לבבל. באותה שעה אמ׳ הקב״ה כבר נשבעתי לבני, עמו אנכי בצרה, בדין שאהיה עמהם בצרה זו. הה״ד למענכם שלחתי בבלה והורדתי בריחים כלם, ברחים כתי׳; וכשדים באניות רנתם (יד). הוון רכבין זמרין קדמיהון ואילין טעונין ומהלכין על ארעא על כרחיהון דלא בטיבותהון.

טז. כה אמר י״י הנותן בים דרך ובמים עזים נתיבה. פרק שלוח הקן. אמ׳ רב יהודה המוצא קן בים חייב לשלח שנ׳ כה אמר י״י הנותן בים דרך, אלא מעתה המוצא קן בשמים, הכי נמי דכתי׳ דרך הנשר בשמים, דרך הנשר איקרי דרך סתמ׳ לא איקרי. בראשית רבה. אמ״ר יודן שלשה דברים ניתנו מתנה לעולם ואלו הן: התורה והמאורות והגשמים. התורה מנין, שנ׳ ויתן אל משה ככלותו (שמות לא יח). המאורות מנין שנ׳ ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז). הגשמים מנין, שנ׳ ונתתי גשמיכם בעתם (ויקרא כו ד). ר׳ עזריה בשם ר׳ יהודה בר׳ סימון אמ׳ אף השלום שנ׳ ונתתי שלום בארץ (שם כו ו). ר׳ יהושע בר׳ נחמיה אמ׳ אף הישועה, שנ׳ ותתן לי מגן ישעך (ש״ב כב לו ותהלים יח לו). ר׳ תנחומא אמ׳ אף ארץ ישראל, שנ׳ ויתן להם ארצות גוים (תהלים קה מד). ויש אומ׳ אף הנקמה, שנ׳ ונתתי את נקמתי באדום (יחזקאל כה יד). רבנין אמרי אף הרחמים, שנ׳ ויתן אותם לרחמים (תהלים קו מו). ר׳ יצחק בר מריון אמ׳ אף הפרשת ים הגדול, שנ׳ כה אמר י״י הנותן בים דרך. רבנין אמרי הנותן בים דרך, מעצרת ועד החג, ובמים עזים נתיבה, מהחג ועד חנוכה. ר׳ נתן אחוי דר׳ חייא בר אבא הוה פריש בימא, אמ׳ לא חוי צלי עלי. אמ׳ ליה מה אצלי עלך? הן דאת קטר רגלך, אי עיילת לבי כנשתא ושמעת מצלוי במטרא לא תסמוך על צלותי. ר׳ יהושע בשם ר׳ תנחום בר חייא דכפר אגוז הוה בעסיא, בעא דפריש, אמרה ליה מטרונה ביומיא אילין פרשין אי תחוי ליה אבוי בחלמא. אמ׳ ליה ברי דלא קברוה שנ׳ וגם קבורה לא היתה לו (קהלת ו ג), ולא שמע לא למילוי דרין ולא למילוי דרין הות ליה. מדרש תלים. שם אניות יהלכון (תהלים קד כו), אמ״ר יצחק בר מריון אלולי שכתו׳ הנותן בים דרך מי שיורד בים, מיד הוא מת. [עוד בפסוק שלמטה מזה המוציא רכב וסוס חיל ועזוז יחדו ישכבון]. מדרש שיר השירים. אחזו לנו שועלים (שה״ש ב כא). [כשהוא מושל את המלכיות אינו מושלן אלא באש, הה״ד ונתתי את פני בהם מהאש יצאו והאש תאכלם]. כשהוא מושל את המלכיות אינו מושלן אלא באש, הה״ד ונתתי את פני בהם (יחזקאל טו ז). מהאש יצאו והאש תאכלם, כשהוא מושל את המצריים אינו מושלן אלא בדבר שכבה באש, הה״ד דעכו כפשתה כבו וכו׳ (יז). אמ״ר ברכיה שועלים קדמאה

מלא, תנינא חסר שעלים כתי', אותן הם השועלים שירדו לשעלו של ים. אמ"ר תנחומא בשם ר' יהודה בר סימון כתי' הנותן בים דרך, אין זו מדה קשה, ובמים עזים נתיבה, אין זו מדה קשה, אלא אי זו היא מדה קשה? המוציא רכב וסוס חיל ועזו (יז). מכלתא. יאכלמו כקש (שמות טו ז), כל העצים כשהן דולקין יש בהן ממש, אבל הקש כשהוא דולק אין בו ממש, שני' ויקח שש מאות רכב בחור (שם יד). או שומע אני שיש בהן ממש, ת"ל יאכלמו כקש (שם טו ז). מה הקש כשהוא דולק אין בו ממש, כך כשהיו דולקין לא היה בהן ממש, מפני כן הוא אומ' יחדו ישכבו בל יקומו דעכו כפשתה כבו. [עוד למטה בפסוק כי לא מחשבותי מחשבותיכם (נה ח)].

יח. אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו. ואלה שמות רבה. אם כסף תלוה (שמות כב כד). הה"ד טוב איש חונן ומלוה (תהלים קיב ה). אין אדם שאינו חייב לאלהים אלא שהוא חנון ורחום ומוחל על כל הראשונים, שני' אל תזכר לנו עונות ראשונים (שם עט ח). משל לאחד שלוה מן דוסטוס ושכחו, לאחר זמן בא ועמד לפניו אמ' לו יודע אני שאני חייב. אמ' לו למה הזכרת חוב ראשון כבר בטל מלבי. כך אדון הבריות, חוטאין לפניו והוא מסתכל שאינן עושין תשובה, והוא מניח להם ראשון, וכשהן שבין באין להזכיר החוב שעשו בציון, והוא אומ' להם אל תזכרו ראשונות וקדמוניות וגו'. מנין אתה אומ' שאם שב אדם ועשה תשובה אפילו יש בידו עוונות הרבה הוא עושה אותן זכיות, שני' בשוב רשע מרשעתו ועשה משפט וצדקה עליהם הוא יחיה (יחזקאל לג יט). כל פשעיו אשר עשה וגו' (שם יח כב). ברכות פ"ק. מזכירין יציאת מצרים בלילות וכו'. תניא אמ' להם בן זומא לחכמים, וכי מזכירין יציאת מצרים לימות המשיח, והלא כבר נאמר הנה ימים באים נאם יי' ולא יאמר עוד חי יי' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים (ירמיה טז יד). כי אם חי יי' וגו' (שם טו). אמרו לו, לא שתעקר יציאת מצרים ממקומו, אלא שתהא שעבוד מלכיות עיקר ויציאת מצרים טפל. כיוצא בו לא יעקב יאמר עוד שמך (צ"ל לא יקרא עוד שמך יעקב) כי אם ישראל (בראשית לה), לא שיעקר יעקב ממקומו אלא שיהא ישראל עיקר ויעקב טפל. ואומ' אל תזכרו ראשונות וקדמוניות אל תתבוננו. אל תזכרו ראשונות, זו יציאת מצרים. וקדמוניות אל תתבוננו זו שעבוד מלכיות.

יט. הנני עושה חדשה עתה תצמח. זו מלחמת גוג ומגוג. משל למה הדבר דומה. לאדם שהיה מהלך במדבר, פגע בו ארי וניצל ממנו, היה מספר והולך מעשה הארי; פגע בו זאב וניצל הימנו, שכח מעשה הארי והיה מספר והולך מעשה זאב; עד שהוא מספר מעשה זאב, פגע בו נחש ושכח מעשה שני והיה מספר מעשה נחש. אף ישראל כן, צרות אחרונות משכחות את הראשונות.
פירקי ר' אליעזר. ר' אליעזר אמ' בית המקדש עתיד להתחדש, ומה כתי' עליו הנני עושה חדשה עתה תצמח הלא תדעוה. ושערים שטבעו בארץ, עתידין לעלות ולהתחדש כל אחד במקומו, ושער החצר הפנימי הפונה קדים ששת ימי המעשה דלתיו סגורין וביום השבת הן נפתחין מאליהן, שנאמ' כה אמר יי' שער החצר הפנימית הפונה קדים וגו' (יחזקאל מו א).

כ. תכבדני חית השדה תנים ובנות יענה. פ״ק אלו טרפות. אמ׳ חזקיה, מנין לביצת טמאה מן התורה שנ׳ ואת בת היענה (ויקרא יא טז). וכי בת יש לה ליענה, אלא זו ביצתה. ודילמא הינו שמה, לא סלק׳ דעת׳ דכתיב כיענים במדבר ולא, והא כתי׳ אעשה מספד כתנים ואבל כבנות יענה (מיכה א ח)׳ כיענה זו שמתאבלת על בניה, והכתי׳ ושכנו שם בנות יענה (יג כא), כיענה זו שיושבת על בניה. תכבדני חית השדה תנים ובנות יענה, ואי סלק׳ דעת׳ ביצה ביצה בת מימר שירה היא אלא כתי׳ יענה וכתי׳ בת היענה, הכי שמה והכי שמה׳ ומדפסיק ליה ספרא בתרתי שמע מינה תרי שמי נינהו; אלא מעתה את כדרלעמר דפסיק ליה ספרא בתרתי הכי נמי דתרי שמי נינהו, הכי השתא, התם בשתי תיבות פסיק להו בתרי שטין לא פסיק להו, הכא בתרי שטין נמי פסיק להו.

כא. עם זו יצרתי לי תהלתי יספרו. מדרש תלים. יי׳ אלהי גדלת מאד (תהלים קד א). וש״ה לך יי׳ הגדולה והגבורה וגו׳ (ד״ה א׳ כט יא). אמ׳ רב כהנא מהו והמתנשא לכל לראש, את מוצא הכל מקלסין להקב״ה, שנ׳ מהלל שם יי׳ (תהלים קיג ג). ואין קילוס גדול להקב״ה אלא קלוסן של ישראל, שנ׳ עם זו יצרתי תהלתי יספרו. תדע לך, שכן כתי׳ ברכו יי׳ מלאכיו גבורי כח עושי דברו לשמוע בקול דברו (שם קג כ). גבורי כח שמוע בקולו לעשות דברו היה צריך לומר, שהרי מעשה שאדם שומע . . .

כאן חסר מעט מענין

רבתי. לא הבאת לי שה עולותיך וגו׳. אלו שני תמידין, שנ׳ את הכבש אחד תעשה בבקר (שמות כט לט). וחלב זבחיך לא הרויתני, אלו אמורי קדשי קדשים, לא העבדתיך במנחה. זה קומץ מנחה. ולא הוגעתיך בלבונה (שם). זה קומץ לבונה. לא קנית לי בכסף קנה, רב הונא בשם ר׳ יוסי אמ׳, קנמין היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו. וחלב זבחיך לא הרויתני, אלו אמורי קדשים קלים, אך העבדתני בחטאתיך הוגעתני בעונותיך (כד). ראה מה גרמה לי אבותיך יעקב, ראו מה גרמו לי עונותיכם, לשרוף את ביתי, ולהחריב את עירי, ולהגלות את בני בין אומות העולם. חגיגה. וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון (יחזקאל א ד) להיכא אזיל? אמ׳ רב רב יהודה אמר רב שהלך לכבוש את העולם; ביד אומה שפלה מסר הקב״ה את בניו. אמר הקב״ה מי גרם לי שאהיה שמש לעובדי פסילים? עונותיהם של ישראל גרמו לי.

כה. אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני. תנחומא. קחו שעיר עזים לחטאת ועגל וכבש (ויקרא ט ג). שידעו שנתכפר להם מעשה העגל אמ׳ הקב״ה בעולם הזה נתכפר להם על ידי קרבן, לעולם הבא אני מוחל עונותיהם שלא בקרבן, שנ׳ אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני.

כח. ואחלל שרי קדש ואתנה לחרם יעקב. רבתי. חלל ממלכה ושריה (איכה ב ב), חלל ממלכה, אלו ישראל כד״א, ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות יט ו), ושריה, אלו שרים של מעלה. את מוצא עד שלא באו השונאים היה ירמיה אומ׳ להם עשו תשובה שלא תלכו בגלות. אמרו לו, אם יבאו השונאים מה יכולין לעשות לנו? חד אמ׳, אנא מקיף לה חומת מייא, והרינא

אמ׳ אנא מקיף לה חומת נורא. וחרינא אמ׳ אנא מקיף לה חומת פרזלא. אמ׳ להו הקב״ה בדידי אתון משתמשין. עמד ושינה את שמותם של מלאכים, דעל מיא עבד על נורא, ודעל נורא עבד על פרזלא. והיו מזכירין שמותם מלמטה ולא היו עונין להם. הה״ד ואחלל שרי קדש. וכיון שגרמו העונות ובאו השונאים, התחילו מזכירין שר פלן איתא עביד לי מילא פלן. אמ׳ ליה לית אנא בחילי דאנא מירים מיניה.

מד.

ב. כה אמ׳ י״י עושך וגו׳. אל תירא עבדי יעקב. מדרש תלים. את מוצא כל מי שקרא עצמו עבד הקב״ה קראו עבד, אברהם קרא עצמו עבד שנ׳ אל נא תעבור מעל עבדך (בראשית יח ג). והקב״ה קראו עבד שנ׳ בעבור אברהם עבדי (שם כו כד). יעקב קרא עצמו עבד שנ׳ אשר עשית את עבדך (שם לב יא), והקב״ה קראו עבד שנא׳ אל תירא עבדי יעקב [וכו׳ בפסוק וקראתי לעבדי לאליקים בן חלקיהו (כב כ).]

ג. כי אצק מים על צמא ונוזלים על יבשה. מדרש תלים. אודה י״י בכל (תהלים קיא א), התחיל אומ׳ לבניו, בבקשה מכם, היו מכבדין את הקב״ה כמו שכבדוהו אבותי, שנ׳ האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו אברהם ויצחק (בראשית מח טו), אמרו לו יודעין אנו מה בלבך כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד, שנא׳ שמע ישראל י״י אלהינו י״י אחד (דברים ו ד). כיון ששמע הקב״ה (צ״ל יעקב) כך, נשתחוה שנ׳ וישתחו ישראל על ראש המטה (בראשית מז לא). התחיל אומ׳ ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. אמ׳ לו הקב״ה כבוד אלהים הסתר דבר (משלי כה ב), אין המדות הללו עליך שנא׳ הולך רכיל מגלה סוד וגו׳ (שם יא יג). איכה רבתי. ר׳ יצחק פתח, ולא אותי קראת יעקב. ר׳ יוחנן שמע לה מן הדין קרייה, משא דמשק הנה דמשק מוסר מעיר וגו׳ (יז א), עזובות ערי ערוער (שם ב), עומד בדמשק ומזכיר ערוער, והלא אין ערוער אלא בתחום מואב? אלא שלש מאות וששים וחמשה בתי ע״ז היו בדמשק, וכל אחת ואחת היו עובדין אותה יום אחד. והיו להן יום אחד והיו כולן עובדין באותו היום, וכלן עשו ישראל הומוניה ועבדו אותן דכתי׳ ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני י״י ויעבדו את הבעלים ואת העשתרות ואת אלהי ארם ואת אלהי צידון ואת אלהי מואב ואת אלהי בני עמון ואת אלהי פלשתים ויעזבו את י״י ולא עבדוהו (שופטים י ו), אפי׳ שותפות. אמ״ר אבא בר כהנא לא תהא כהנת כפונדקית, אמ״ר יוסי בר׳ חנינא, ולואי עשו אותי בני כגרזימי הזאת שהיא באה באחרונה. אמ״ר יודן, לעבדו של מלך שעשה סעודה, והזמין כל בני כנאותיו ולא הזמין רבו. אמ׳ המלך הלואי השוה אותי עבדי לבני כנאותי. כך אמ׳ הקב״ה הלואי השוו אותי כגרזומי הזו שהיא באה באחרונה, אלא ולא אותי קראת יעקב. קאים טרון כל יומא ולא לעי וצלויי קמאי את לעי, קאים טרון כל יומא ולא לעי, ואמ׳ ליה חבריה איתי וצלי, והוא אמ׳ לית אנא יכיל, אצל הבעל מה כתי׳ ויקרא בשם הבעל מהבקר ועד הצהרים לאמר הבעל עננו. יתיב ומשתעי כל יומא ולא לעי, יתיב למיתנא ולעי, הוי ולא אותי קראת יעקב כי יגעת בי ישראל.. (מדרש תלים) הללויה אודה י״י בכל לבב בסוד ישרים ועדה (תהלים קיא א). מה בסוד ישרים ועדה. לפי שהקב״ה מגלה סודו לישראל; וכן הוא אומ׳ כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים (עמוס ג ז),

וישראל נקראו נביאים, שנא׳ אל תירא עבדי יעקב. ואומ׳ כי אצק מים על צמא ונוזלים על יבשה אצק רוחי על זרעך ואומ׳

ד. וצמחו בבין חציר כערבים על יבלי מים ואין צריכין שילמדם אלא

ה. זה יאמר לי״י אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לי״י. מכלתא. חביבין הגרים, שלא מל אברהם אבינו אלא בן תשעים ותשע שנים, שאלו מל בן עשרים או בן שלשים לא היה גר יכול להתגייר אלא בפחות מבן שלשים, לפיכך גלגל הקב״ה עמו עד שהגיע לתשעים ותשע, כדי שלא לנעול דלת בפני הגרים הבאים, ולא עוד אלא ליתן שכר ימים ושנים, כדי לרבות שכר עושי רצונו ולקיים מה שנא׳ י״י חפץ למען צדקו (מב כא). וכן את מוצא בארבע כתות שהן עונות ואומרות לפני מי שאמר והיה העולם, לי״י אני שנ׳ זה יאמר לי״י אני וזה יקרא בשם יעקב, זה יאמר לי״י אני, ואל יתערב בי חטא, וזה יקרא בשם יעקב, אלו גרי הצדק, וזה יכתוב ידו לי״י, אלו בעלי תשובה, ובשם ישראל יכנה, אלו יראי שמים. אבות דר׳ נתן. אנשי סדום לא חיים ולא נדונין, שנ׳ ואנשי סדום רעים וחטאים לי״י מאד (בראשית יג יג), רעים הם זה עם זה, וחטאים בגלוי עריות, לי״י זה חלול השם, מאד שמתכונין וחוטאין, דברי ר׳ אליעזר. ר׳ יהושע או׳ באין הן שנ׳ על כן לא יקומו רשעים במשפט וחטאים בעדת צדיקים (תהלים א ה). בעדת צדיקים אין עומדין, שנ׳ יתמו חטאים מן הארץ וגו׳ (שם קד לד), אבל עומדין הן בעדת רשעים. ר׳ נחמיה אומ׳ אפילו בעדת רשעים אין עומדין, שנ׳ יתמו חטאים מן הארץ וגו׳. קטנים בני רשעה לא חיין ולא נדונין, שנ׳ כי הנה היום ההוא בא בוער כתנור והיו כל זדים וגו׳ (מלאכי ג יט), דברי ר׳ אליעזר. ר׳ יהושע אומ׳ אינן באין, ועליהם הוא אומ׳ ודי חזית מלכא עיר וקדיש מן שמיא נחית ואמר גודו אילנא וחבלוהי ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו (דניאל ד כ), נאמר כאן שרש, ונאמר להלן שרשוהי, מה שרש האמור כאן בגופו של אילן, אף שרש האמור להלן בגופו של אדם הוא מדבר, אם כן מה אני מקיים, אשר לא יעזוב להם שרש וענף (מלאכי ג יט), מלמד שלא תמצא להם זכות שיסמכו עליה. אחרים אומרי׳ באין עליהן, ועליהם הוא אומ׳ זה יאמ׳ לי״י אני וזה יקרא בשם יעקב וזה יכתוב ידו לי״י וגו׳. זה יאמר לי״י אני, אלו צדיקים; וזה יקרא בשם יעקב, אלו הקטנים בני רשעה; וזה יכתוב ידו לי״י, אלו רשעים ששבו מדרכיהם הרעים וחזרו ועשו תשובה; ובשם ישראל יכנה, אלו גירי אמת:

ו. כה אמר י״י מלך ישראל וגואלו י״י צבאות אני ראשון ואני אחרון. מדרש שיר השירים. דרש ר׳ פפיאס, והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כג יג), דן יחידי לכל באי עולם ואין להשיב על דברי מי שאמר והיה העולם. אמ׳ לו ר׳ עקיבא דייך פפיים, מה את מקיים, והוא באחד ומי ישיבנו, שלא להשיב על דברי שאמר והיה העולם, לפי שהכל באמת והכל בדין שכן כתי׳ ראיתי את י״י יושב על כסאו (מ״א כב יט). אמ״ר סימון כסא שמפריש בין מיתה לחיים, וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו (שם), וכי יש שמאל למעלה, והלא כבר נאמר ימינך י״י נאדרי בכח ימינך י״י וגו׳ (שמות טו ו), ומה תלמוד לומ׳ מימינו ומשמאלו, אלא אלו מאמינים ואלו משמאילים, אלו מכריעין לכף זכות ואלו מכריעין לכף חובה. ר׳ יוחנן בשם ר׳ אחא מיתי לה מן הדא, ואמת הדבר וצבא גדול, אימתי הדבר אמת כשנעשה צבא גדול דכתי׳ וי״י אלהים אמת (ירמיה י י), מהו אמת, אמ״ר אבון

שהוא אלהים חיים ומלך עולם. אמר אלעזר כל מקום שנאמר וי״י כביכול הוא ובית דינו. ובנין אב שבכולן וי״י דבר עליך רעה (מ״א כב כג). ומה מקיים ר׳ אלעזר הדין קריא דר׳ פפיים. והוא באחד ומי ישיבנו. אלא הוא חותם יחידי לכל באי עולם. ואין בריה חותמת עמו. ומהו חותמו של הקב״ה? ר׳ ביבי בשם ר׳ ראובן אמ׳ אמת. שנ׳ אבל אגיד לך את הרשום בכתב אמת (דניאל י כא). אם אמת למה רשום. ואם רשום למה אמת. אלא עד שלא נתחתם הדין רשום. משנחתם אמת. אמ׳ ריש לקיש ולמה הוא אמת? אל״ף בראש האותיות. מ״ם באמצעית. ת״ו בסופן לומר אני ראשון. ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. אני ראשון. שלא קבלתי מלכותי מאחר. ואני אחרון. שאיני מוסרה לאחר שאינו בעולם. ומבלעדי אין אלהים. שאין לי שני. ואלה שמות רבה. אנכי י״י אלהיך (שמות כ ב). משל למלך בשר ודם מולך ויש לו אב או אח או בן. אמ׳ הקב״ה איני כן. אלא אני ראשון ואני אחרון ומבלעדי אין אלהים. אני ראשון. שאין לי אב. ואני אחרון. שאין לי בן. ומבלעדי אין אלהים. שאין לי אח. הוי אנכי י״י אלהיך. מכלתא. י״י איש מלחמה (שמות טו ג). למה נאמר. לפי שנגלה על הים כגבור עושה מלחמה שנ׳ י״י איש מלחמה. נגלה בסיני כזקן מלא רחמים שנ׳ ויראו את אלהי ישראל (שם כד י). וכשנגאלו מהו אומ׳. וכעצם השמים לטוהר (שם). ואומ׳ חזי הוית עד די כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב (דניאל ז ט). שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר. שתי רשויות הן. אלא י״י איש מלחמה י״י שמו. הוא במצרים. הוא על הים. הוא במדבר. הוא לעתיד לבא. והוא בעולם הזה הוא בעולם הבא שנ׳ ראו עתה כי אני אני הוא (דברים לב לט). ועד זקנה אני הוא (מו ד). כה אמר מלך ישראל וגואלו י״י צבאות אני ראשון ואני אחרון.

ז. ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עד עולם. מדרש תלים. מזמור לדוד בברחו מפני אבשלום (תהלים ג א). וש״ה לא ידע אנוש ערכה (איוב כח יג). אמ״ר אלעזר לא ניתנו פרשיותיה של תורה על הסדר. שאלמלא ניתנו על הסדר. כל שהוא קורא בהן מיד היה יכול להחיות את המתים ולעשות מופתים. לפיכך נתעלם סידורה של תורה וגלויה לפני הקב״ה שנ׳ ומי כמוני יקרא ויגידה ויערכה לי משומי עד עולם. ר׳ יעקב בר אחא אמ׳ למה נסמכה פרשת אבשלום לפרשת גוג ומגוג? להודיעך. שקשה בן רע לאביו כמלחמת גוג ומגוג. ר׳ יהושע בן לוי בקש לישב על הספר הזה ולסדרו. יצתה בת קול ואמרה לו: אל תכיחי את הישן. ר׳ שמואל בר׳ יוסי בקש לישב על הספר הזה ולסדרו לפני ר׳. אמ׳ לו סמוכים לעד לעולם עשויים באמת וישר (תהלים קיא ח):

ט. יוצרי פסל כלם תהו וחמודיהם בל יועילו ועדיהם המה. פ״ק דע״ז לפני אידיהן של גוים. רב ושמואל. חד תני אידיהן. וחד תני עידיהן. אמ׳ מר זוטרא מאן דתני אידיהן לא משתבש. ומאן דתני עידיהן לא משתבש: מאן דתני אידיהן לא משתבש דכתי׳ כי קרוב יום אידם (דברים לב לה). ומאן דתני עידיהן לא משתבש דכתי׳ יתנו עידיהן ויצדקו וכו׳ (מג ט). עד אלא אמ׳ רב הונא בריה דרב יהושע טעמיה דמאן דתני עדיהן מהכי דכתי׳ יוצרי פסל כלם תהו וחמודיהם בל יועילו ועדיהם המה. ירושלמי דברכות. תמן תנינן לפני אידיהן של גוים. רב אמ׳ אידיהן. ושמואל אמ׳ עידיהן. מאן דמר אידיהן כי קרוב יום אידם. ומן דמר עידיהן ועדיהם המה בל יראו. ומה מקיים שמואל טעמא דרב ועדיהם המה. שהן עתידין לבייש עבדיהם ליום הדין.

י. מי יצר אל ופסל נסך. יא. הן כל חבריו יבשו וחרשים המה מאדם. בראשית רבה. זה ספר תולדות אדם (בראשית ה א). ר׳ תנחומא בשם ר׳ אלעזר ור׳ מנחמא בשם רבנין אמרי, כל אומניות אדם הראשון למרן שנאמר וחרשים המה מאדם, מאדם הראשון, רב אמ׳ אפילו סרגול של ספר, אדם הראשון למדו. שנ׳ זה ספר, הוא וסרגולו:

יח. לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם. תנחומא. וש״ה שלח לך אנשים (במדבר יג ב), וש״ה לא ידעו ולא יבינו כי טח מראות עיניהם וגו׳, מה כתי׳ למעלה מן הענין? ותדבר מרים ואהרן במשה (במדבר יב א), ואחר כך שלח לך אנשים, מה ראה לומר אחר מעשה מרים שלח לך אנשים, אלא שהיה צפוי לפני הקב״ה שהן באין ואומ׳ לשון הרע על הארץ. אמ׳ הקב״ה שלא יהו אומרין לא היינו יודעין ענשו של לשון הרע, שאם בקשו לומר לשון הרע יהו מסתכלין מה נעשה במרים, אע״פ כן לא רצו ללמוד; לכך נאמר לא ידעו ולא יבינו:

כב. מחיתי כעב פשעיך וכענן חטאתיך. סיפרי. אשר מי אל בשמים ובארץ (דברים ג כד), שלא כמדת הקב״ה מדת בשר ודם. בשר ודם הגדול מחברו מבטל גזרת חברו, אבל מי יכול למחות על ידך, וכן הוא אומ׳ והוא באחד ומי ישיבנו (איוב כג יג), ר׳ יהודה בן אבא אומ׳ משל לאדם נתון בקונטראסין של מלכות, אפילו נותן ממון הרבה אי איפשר ליעקר, אבל אתה אמרת עשו תשובה ואני מקבל שנ׳ מחיתי כעב פשעיך:

כג. רנו שמים כי עשה ײ. סיפרי. הרנינו גוים עמו (דברים לב מג), עתידין אומות העולם להיות מקלסין לפני ישראל שנ׳ הרנינו גוים עמו, ומנין שאף שמים וארץ? שנ׳ רנו שמים כי עשה ײ הריעו תחתיות ארץ. ומנין שאף הרים וגבעות? שנ׳ ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה (נה יב), ומנין שאף האילנות? שנ׳ וכל עצי השדה ימחאו כף (שם). ומנין שאף אבות ואמהות? שנ׳ ירונו יושבי סלע וגו׳ (מב יא). מדרש תלים. השמים מספרים כבוד אל (תהלים יט ב), אמ׳ ישעיה רנו שמים כי עשה ײ, אמרו לו אף אנו מקלסין, השמים מספרים כבוד אל. למלך שהיו לו מדינות הרבה, והיתה כל אחת ואחת אומרת כך וכך זהב יש למלך, כך וכך אבנים טובות ומרגליות יש למלך, והיה שם פקח אחד אמ׳ להם מנין אתם יודעין ואתם רחוקים ממנו? אלא מדינה שהוא דר בה היא נאה לומר עשרו ושבחו של מלך, שהיא יודעת כבודו. כך אמ׳ דוד, כל הארץ וכל מה שיש בה אין יכולין לומר שבחו של הקב״ה ומי יכול לומר? השמים! לכך רנו שמים כי עשה ײ, הוי השמים מספרים כבוד אל:

כד. כה אמר ײ גואלך ויוצרך מבטן אנכי ײ עושה כל נוטה שמים לבדי רוקע הארץ מאתי. ילמדנו. איפשר לומר כן גואלך ויצרך, צריך לומר אין כמדותיו של הקב״ה מדת בשר ודם. בשר ודם מכה ואחר כך מרפא, והקב״ה מרפא עד שלא מכה שנ׳ כרפאי לישראל (הושע ז א), ואחר כך ונגלה עון אפרים (שם). בראשית רבה. בראשית ברא אלהים (בראשית א א), ר׳ תנחומא פתח כי גדול אתה ועושה נפלאות (תהלים פו י), אמ״ר תנחומא בשם ר׳ חייא הנוד הזה אם יש בו נקב כחודה של מחט כל רוחו יוצא ממנו, והאדם הזה עשוי מחלין מחלין, נקבים נקבים ואין רוחו יוצאה ממנו, מי עשה כן?

אתה אלהים לבדך. אימתי נבראו המלאכים? ר' יוחנן אמ' בשני נבראו המלאכים הה"ד המקרה במים עליותיו (שם קד ג), וכתי' עושה מלאכיו רוחות (שם ד). ר' חנינא אמ' בחמישי נבראו המלאכים שנ' ועוף יעופף על הארץ, וכתי' ובשתים יעופף (בראשית א כ). ר' לוליאני אמ' בשם ר' טיבורים בשם ר' יצחק בין על דעתיה דר' יוחנן בין על דעתיה דר' חנינא, הכל מודים שלא נבראו ביום ראשון, שלא יאמרו מיכאל היה מותח בדרומו של רקיע, וגבריאל בצפונו, והקב"ה סודר באמצעיתו, אלא אנכי יי' עושה כל נוטה שמים לבדי ורוקע הארץ מאתי. מי אתי כתי', מי היה שותף עמי במעשה בראשית! בנוהג שבעולם מלך בשר ודם מתקלס במדינה, וגדולי המדינה מתקלסין עמו, למה שנושאין במשאו; אבל הקב"ה אינו כן, אלא הוא לבדו ברא את עולמו, הוא לבדו מתקלס בעולמו. אמ"ר תנחומא כי גדול אתה ועושה נפלאות, למה, אתה אלהים לבדך, אתה לבדך בראת את העולם:

כה. מפר אותות בדים וקוסמים יהולל. תנחומא. כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל (במדבר כג כא). אמ' לו בלעם לבלק. הרי אתה מחזר מנחש ומקסם באי זה מקום תשלוט בהם והם אינם כן, כשהן צריכין להלחם בשונא עומד כהן גדול ולובש אורים ותומים ונשאלין בהקב"ה, וכל הגוים מקסמין ומנחשין, ואלו מבדין אותם בתשובה ומבטלין קסמיהן; הה"ד מפר אותות בדים וקוסמים יהולל וגו':

כו. מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים. בראשית רבה. ר' ברכיה בשם ר' לוי אמ' מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, אין אנו יודעין שעצת מלאכיו ישלים, אלא כשבא יעקב מבית חמיו נגלה אליו מלאך אחד ואמ' לו עתיד הוא להגלות עליך, ולהחליף את שמך ואני עומד שם, הה"ד בית אל ימצאנו ושם ידבר עמנו (הושע יב ה), עמך אין כתוב כאן, אלא עמנו; ונגלה עליו הקב"ה כדי לקיים דברו של מלאך, שנ' וירא אלהים אל יעקב עוד (בראשית לה ט). תנחומא. ויהי בחצי הלילה ויי' הכה כל בכור (שמות יב כט), זש"ה מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, אין אנו יודעין שהוא אומ' לירושלם תושב ולערי יהודה תבנינה (כו), אלא מלאך אחד נגלה על יעקב אבינו ואמ' לו עתיד להגלות עליך וכו'. ועצת מלאכיו ישלים, נגלה עליו הקב"ה לקיים גזרתו של אותו מלאך, ויאמר לו אלהים שמך יעקב לא יקרא שמך וגו' (בראשית לה י)' ירושלים שכל הנביאים מתנבאין עליה שתבנה על אחת כמה וכמה. ד"א מקים דבר עבדו. זה משה שנ' לא כן עבדי משה (במדבר יב ז), ועצת מלאכיו ישלים, זה משה שנ' וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (שם כ טז), אמ' הקב"ה למשה לך אמור להם לישראל, ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה (שמות יב יב), הלך משה ואמ' להם כה אמר יי' כחצות הלילה וגו' (שם יא ד), אמ' הקב"ה, והלא כבר הבטחתי את משה ואמרתי לו לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא, אני לא אמרתי לו כן, אם איני עושה כן נראה עבדי משה כמכזב, אלא מה אמ' משה כחצות הלילה, אף אני כחצי הלילה, לקיים גזרתו של משה הה"ד מקים דבר עבדו. ילמדנו. ישימך אלהים כאפרים וכמנשה (בראשית מח כ), אימתי נתקיימה ברכתו? בחנוכת הנשיאים, שקרב אפרים ביום השביעי, ומנשה ביום השמיני לקיים מה שנאמ' מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים. ואלה שמות רבה. ויהי בחצי

הלילה (שמות יב), הה״ד מקים דבר עבדו, אמ״ר אבהו זה משה שנ׳ לא כן עבדי משה, והיאך קיים הקב״ה את דברו וכו׳, ועצת מלאכיו ישלים, שעשה עצה עם אברהם בשביל דבר זה, אימתי? כשבאו המלכים ורדפו אותו כיון שרדף אותם אמ׳ לו דייך עד חצי הלילה, באו ונחלוק הלילה אני ואתה, שנ׳ ויחלק עליהם לילה, כיון שהגיעה השעה שלמה העצה. הוי ועצת מלאכיו ישלים:

כז. האומר לצולה חרבי. שבת פרק אלו קשרים. אמ״ר אמי כל האוכל מעפרה של בבל כאלו אוכל מבשר אבותיו וכו׳, אמ״ר יוחנן למה נקרא שמה מצולה? שכל מימי המבול נצלו לשם. מדרש קהלת. אמ״ר יוחנן האומר לצולה חרבי, צולה זו בבל, ולמה נקרא שמה צולה ששם צללו מתי דור המבול דכתי׳ גם בבל לנפול חללי ישראל (ירמיה נא מט), אמ׳ ריש לקיש כתי׳ וימצאו בקעה בארץ שנער (בראשית יא ב), למה שמה שנער, שננערו שם מתי דור המבול:

מה

א. כה אמר ייי למשיחו לכרש אשר החזקתי בימינו לרד לפניו גוים. מסכת מגלה. דרש רב נחמן בר חסדא מאי דכתי׳ כה אמר ייי למשיחו לכרש, אטו כרש משיח הוא? אמ׳ לו הקב״ה למשיח, קובל אני עליך, על כרש אני אמרתי הוא יבנה ביתי וגלותי ישלח, והוא אמ׳ מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (עזרא א ג). הגדת שיר השירים. משגיח מן החלונות (שה״ב ט) זה המשיח שכיון שיבא, שערי מזרח נפתחין לו שנ׳ מי העיר ממזרח (מא ב) ולמה הוא בא מן המזרח? אלא מהיכן שהיום עולה. והמשיח מבני בניו של דוד שהוא מושל בחמה שנ׳ וכסאו כשמש נגדי (תהלים פט לז). ומה שאמ׳ עליו הכתו׳ שהוא ניעור שהוא כאלו ישן כך אף הקב״ה כיון שיגיע הקץ אמ׳ הכתוב העירותי מצפון ויאת ממזרח שמש יקרא בשמי (מא כה), ולמה הוא בא מן הצפון? אלא שגלו ישראל לצפון, כביכול גלה עמהם הכבוד לצפון, בשביל כך נאמר העירותי מצפון ויאת. וכן יחזקאל אומ׳ וארא והנה רוח סערה באה מן הצפון (יחזקאל א ד), והרי הכבוד בא מן הצפון, ולהיכן הוא הולך? לדרום. למקום ישיבתו. לכך נאמר לפתוח לפניו דלתים ושערים לא יסגרו. לפתוח לפניו דלתים, אלו שערי המזרח, ושערים לא יסגרו, אלו שערי הדרום.

ג. ונתתי לך אצרות חשך ומטמוני מסתרים. מדרש אחשורוש. בהראותו את עשר כבוד מלכותו (אסתר א ד), דבי ר׳ ינאי וחזקיה, תרויהון אמרין ששה נסים היה פותח להם ומראה להם בכל יום, ור׳ חייא בר אבא אמר מיני יציאות הראה להן, ר׳ יודה ברי׳ סימון אמ׳ סעודת ארץ ישראל הראה להם. ר׳ לוי אמ׳ בגדי כהונה גדולה הראה להן; נאמר כאן תפארת ונאמר להלן לכבוד ולתפארת, מה להלן בגדי כהונה גדולה, אף תפארת האמור כאן בגדי כהונה גדולה. ר׳ ברכיה בשם ר׳ חלבו אמ׳ בין מן דידה בין לא מן דידה מתגלגלא בת קבריא. ומהיכן העשיר אותו רשע? אמ״ר תנחומא נבוכד נצר שחיק מחיק סיגל כל ממונו של עולם והיתה עינו צרה בממונו, כיון שנטה למות אמ׳ מה אני מניח כל ממון זה לאויל מרודך, עמד וגזר ועשה ספינות גדולות של נחשת

ומלא אותן וחפר והטמינן בפרת, והפך פרת עליהם ויום שעמד כרש וגזר שיבנה בית המקדש, גילה אותם הקב"ה לו שנ' לפתוח לפניו דלתים ושערים לא יסגרו (א), וכתי' בתריה ונתתי לך אוצרות חשך ומטמוני מסתרים.

ז. **יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע.** ברכות פ"ק. בשחר מברך שתים לפניה. מאי מברך? אמ"ר יעקב בר אידי אמ' רב הושעיה יוצר אור ובורא חשך, ולימא יוצר אור ובורא נגה, כדכתי' קאמרי', אלא מעתה עושה שלום ובורא רע כדכתי' קאמרי', אלא כתי' רע וקרינן הכל לישנא מעליא, הכא נמי לימא יוצר אור ובורא נגה לישנא מעליא. אמ' רבה בר עולא כדי להזכיר מדת יום בלילה ומדת לילה ביום. בשלמא מדת לילה ביום משכחת לה דכתי' יוצר אור ובורא חשך, אלא מדת יום בלילה מאי היא? אמ' אביי גולל אור מפני חשך וחשך מפני אור וגו'. עוד שם בפרק אלו דברים. בית שמאי אומ' שברא מאור האש וב"ה בורא מאורי האש, אמ' רבא, בברא כולי עלמא לא פליגי דברא ממש, כי פליגי בבורא, ב"ש סברי בורא דעתיד למיברא משמע, וב"ה סברי בורא נמי דברא משמע מתיב רב יוסף, יוצר אור ובורא חשך ועוד כתי' יוצר הרים ובורא רוח; אלא אמ' רב יוסף בברא ובורא כולי עלמא לא פליגי דברא משמע, כי פליגי במאור ומאורי, ב"ש סברי חדא נהורא איכא בנורא, וב"ה סברי טובא נהורי איכא בנורא. בראשית רבה. פילוסוף אחד שאל את רבן גמליאל, צייר גדול היה אלהיכם אלא שמצא סמנין טובים שסייעוהו. אמ' ליה, ומה אינין? אמ' לו תהו ובהו וחשך ומים ורוח ותהום. אמ' ליה תיפח רוחיה דההוא גברא בכלם כתי' בהו בריאה. תהו ובהו, דכתי' עושה שלום ובורא רע(?) חשך, דכתי' יוצר אור ובורא חשך; מים, דכתי' הללוהו שמי השמים והמים אשר מעל השמים (תהלים קמח ד), ולמה כי הוא צוה ונבראו, רוח, דכתי' כי הנה יוצר הרים ובורא רוח (עמוס ד יג), תהומות, דכתי' באין תהומות חוללתי (משלי ח כד). עוד שם. וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל (בראשית א ד), אמ"ר ברכיה כך דרשו שני גדולי הדור ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש, ויבדל הבדלה ממש. למלך שהיו לו שני אצטרטינין, אחד שליט ביום, ואחד שליט בלילה, והיו שניהם מדיינין זה עם זה. זה אומ' ביום אני שולט, וזה אומ' ביום אני שולט. קרא המלך לראשון אמ' לו פלני יום יהא תחומך, קרא לשני ואמ' לו פלני לילה תהא תחומך, אמ"ר יוחנן הוא שהקב"ה אומ' לאיוב, המימיך צוית בקר ידעת השחר מקומו (איוב לח יב), הודעתי אי זהו מקומו. אמ"ר תנחומא אנא אמרית טעמא יוצר אור ובורא חשך עושה שלום, מי שבראן עושה שלום ביניהן. ואלה שמות רבה. וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר (שמות כ א), שהוא עושה את הכל בבת אחת, ממית ומחיה בבת אחת. מכה ורופא בבת אחת, אשה על המשבר ויורדי הים והולכי מדברות וחבוש בבית האסורין, אחד במזרח ואחד במערב אחד בצפון ואחד בדרום שומע את כלם בבת אחת, וכן הוא אומ' יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע אני יי' עושה כל אלה, בבת אחת, בבת אחת נהפך עפר ונעשה אדם וחזר אדם לעפר שנ' והפוך לבקר צלמות (עמוס ה ח), מהו לבקר? בתחלתו. מה תחלתו הוא אומ' ויהפכו כל המים אשר ביאור לדם (שמות ז כ), חזר הדם ונהפך למים. בשר חי נהפך למת, חזר המת ונהפך לחי, המטה נהפך לנחש, חזר הנחש ונהפך למטה; הים

ליבשה, חזרה היבשה ונהפכה לים; וכן הוא אומר הקורא למי הים וגו' (עמוס ה ח ·וט ו):

ח. הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק תפתח ארץ ויפרו ישע. תענית פ"ק. אמ"ר חמא בר חנינא גדול יום הגשמים מיום שנבראו בו שמים וארץ, שנ' הרעיפו שמים ממעל ושחקים יזלו צדק, תפתח ארץ וגו', אני יי' בראתיו, אני יי' בראתים לא נאמר, אלא אני יי' בראתיו, אמ"ר הושעיה גדול יום הגשמים שאפילו ישועה פרה ורבה בו שנ' תפתח ארץ ויפרו ישע. בראשית רבה. כמה גשמים יורדין ויהא בהן כדי רביעה? כמלא כלי של מחרישה של שלשה טפחים, דברי ר' מאיר, ר' יהודה או' בקשה טפח, ובבינונית טפחים, ובעבודה שלשה טפחים. אמ"ר שמעון בן אלעזר אין לך טפח יורד מלמעלה שאין תהום עולה מכנגדו טפחים שנ' תהום אל תהום קורא לקול צנוריך (תהלים מב ח). אמ"ר אלעזר המים [המים] העליונים זכרים והתחתונים נקבות, והם אומרין אלו לאלו אני שלוחו של הקב"ה ואתם בריותיו קבלו אותנו, מיד הם מקבלין אותן. הה"ד תפתח ארץ ויפרו ישע. כנקבה הזו שהיא פתוחה לזכר, ויפרו ישע שהן פרין ורבין, וצדקה תצמיח יחד זו ירידת גשמים. אני יי' בראתיו, לכך בראתיו לתקונו ולישובו של עולם:

ט. הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה. מדרש תלים. שגיון לדוד וגו' (תהלים ז א), אמ' שלמה, שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו (משלי כא כג). וכן הוא אומ' אל תבהל אל פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר (קהלת ה א). אמרו הנביאים לפני הקב"ה. רבונו של עולם, מפני מה מיטיב לאומות העולם? אמ' להם לפי שכתבתי ומשלם לשונאיו אל פניו להאבידו, וכן הוא אומ' הוי רב את יוצרו חרש את חרשי אדמה היאמר חמר ליוצרו מה תעשה. בא חבקוק כך עשה לו אמ' איני זז מכאן שנ' על משמרתי אעמוד ואתיצבה על מצור, מהו מצור? שצר לו צורה. ואצפה, אמ' הקב"ה אני מחזר על כל מי ששיבר קרדומו יבא אצלי. התחיל צווח עד אנה יי' שועתי ולא תשמע, ענהו הקב"ה ואמ' לו, בן תורה אתה ולא עם הארץ. כתוב לך בלוח אחד, אלף בית ואחר כך תאמר הודיעני נא את הקץ, וכן הוא אומ' ויענני יי' ויאמר כתוב חזון ובאר על הלוחות (חבקוק ב ב). אמ' לו הקב"ה כשאמרתי בגלות ראשון, כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה (ירמיה כט י). ולא היו מאמינים אלא בנו בתים וישבו, כיון ששלמו שבעים שנה מה כתיב? כה אמר כרש מלך (עזרא א ב). ואף עכשו כשיגיע הקץ אני גואלכם שנ' כי יום נקם בלבי (סג ד), כששמע חבקוק נפל על פניו והיה מתחנן לפני הקב"ה ואמר לפניו, רבונו של עולם אל תדינני מזיד אלא שוגג שנ' תפלה לחבקוק הנביא על שגיונות (חבקוק ג א). מגלה ירושלמי:

יא. כה אמר יי' וגו'. האותיות שאלוני על בני ועל פעל ידי תצוני. מכלתא. מה תצעק אלי (שמות יד טו). ר' אלעזר המודעי אומ' על בני איני צריך צווי, שנא' שאלוני על בני ועל פעל ידי תצווני, והלא כבר מוכנים הן מששת ימי בראשית, שנא' אם ימושו החקים האלה מלפני וגו' (ירמיה לא לו). תנחומא. יפקוד יי' אלהי הרוחות לכל בשר (במדבר כז טז), אמ' משה לפני הקב"ה, רבונו של עולם גלוי וידוע לפניך דעתן שכל אחד ואחד, ואין דעתן של

בניך דומין זה לזה, וכשאני מסתלק מהם בבקשה ממך, מנה עליהם מנהיג שיהא סובלן לכל אחד ואחד כפי דעתו, שנ׳ יפקוד יי׳ אלהי הרוחות לכל בשר וגו׳. הרוח אינו אומ׳ אלא הרוחות, וש״ה האותיות שאלוני על בני ועל פעל ידי תצווני. משל למה הדבר דומה? למלך שנשא אשה, והיה לה שושבין; כל זמן שהמלך כועס על אשתו, השושבין מפייס ומתרצה המלך לאשתו. בא השושבין למות, התחיל מבקש מן המלך, בבקשה ממך, תן דעתך על אשתך. אמ׳ לו המלך עד שאתה מצוני על אשתי, צוה את אשתי עלי שתהא זריזה בכבודי. כך אמ׳ לו הקב״ה למשה, עד שאתה מצווני עליהם יפקוד יי׳ אלהי הרוחות וגו׳. צוה אותם שיהו זריזין בכבודי, מה כתי׳ למטן? צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי וגו׳ (במדבר כח ב):

יב. אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי. בראשית רבה. דרש ר׳ נחמיה איש כפר שיחין, כי ששת ימים עשה יי׳ את השמים ואת הארץ את הים (שמות כ יא), שלשה דברים הללו הן הן עיקר בריתו של עולם, ושהו משלשה שלשה ימים והוציאו משלש שלש. תולדות הארץ בראשון כדברי בית הלל, ושהת שלשה ימים. ראשון ושני ושלישי. והוציאה שלש תולדות, אילנות ודשאים וגן עדן; רקיע בשני, ושהה שלשה ימים שני שלישי רביעי, והוציא שלש תולדות חמה ולבנה ומזלות; הים בשלישי, ושהה שלשה ימים שלישי רביעי וחמישי והוציא שלש תולדות עופות ודגים ולויתן. ר׳ עזריה אמ׳ לא כן אלא ביום עשות יי׳ אלהים ארץ ושמים, שני דברים הללו הן עיקר בריתו של עולם, ושהו שלשה ימים ונגמרה מלאכתן ברביעי; שמים בראשון כבית שמאי ושהו שלשה ימים ראשון ושני ושלישי ונגמרה מלאכתן ברביעי, ומהו גמר מלאכתן? מאורות. הארץ נגמרה מלאכתה בשלישי, שנ׳ ותוצא הארץ דשא עיקר בריתה, ושהתה שלשה ימים שלישי רביעי וחמישי ונגמרה מלאכתה בששי; ומהו גמר מלאכתה? אדם, שנ׳ אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי. עוד שם. וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד (בראשית א לא). אמ״ר שמעון בן לקיש והנה טוב מאד, והנה טוב, זו מלכות שמים, מאד, זו מלכות הארץ. וכי מלכות הארץ טובה היא? אלא שהיא תובעת רקיון של בריות שנ׳ אנכי עשיתי ארץ ואדם עליה בראתי. עוד שם. אמ״ר יונתן התנה הקב״ה עם הים שיהא נקרע לפני ישראל הה״ד וישב הים לפנות בקר לאיתנו (שמות יד כז), לתנאו הראשון. לתנאין שהתנה הקב״ה עמו, אמ״ר ירמיה בן אלעזר לא עם הים בלבד התנה הקב״ה, אלא עם כל מה שברא בששת ימי בראשית, הה״ד אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי. צויתי את הים שיהא נקרע לפני ישראל, צויתי את השמש ואת הירח שיעמדו לפני יהושע שנ׳ שמש בגבעון דום וגו׳ (יהושע י יב). צויתי את השמים ואת הארץ שישתקו לפני משה שנאמר האזינו השמים ואדברה וגו׳ (דברים לב א). צויתי את העורבים שיכלכלו את אליהו שנ׳ והעורבים מביאין לו לחם ובשר (מ״א יז ו), צויתי את האור שלא תזיק לחנניה מישאל ועזריה שנ׳ וריח נור לא עדת בהון (דניאל ג כז), צויתי את האריות שלא יזיקו לדניאל שנ׳ אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא (שם ו כג), צויתי את השמים שיפתחו ליחזקאל שנ׳ נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (יחזקאל א א), צויתי את הדג שיקיא את יונה שנא׳ ויאמר יי׳ לדג

ויקא את יונה (יונה ב יא). עוד שם. ויכלו השמים והארץ וכל צבאם (בראשית ב א). אמ״ר אלעזר שלשה צבאים הן, צבא לשמים ולארץ, וצבא לתלמידים, וצבא ליסורין. צבא לשמים ולארץ דכתי׳ וכל צבאם, צבא לתלמידים דכתי׳ כל ימי צבא איחל (איוב יד יד), צבא ליסורין דכתי׳ הלא צבא לאנוש עלי ארץ וכימי שכיר ימיו (שם ז א), ומה הנאה יש לו? כימי שכיר ימיו. נחמן בריה דרב שמואל אמ׳ זכה צבא לו, לא זכה צבא עליו. בנה בנין ועלה בידו צבא לו, נפל ממנו ומת צבא עליו; אכל פתו והנאתו צבא לו, עמד בתוך גרונו וחנקתו צבא עליו. הרבה צבאים מינה הקב״ה לאדם הזה לתבוע רקיון שלו, הרבה דובין הרבה אריות הרבה נחשים הרבה שרפים הרבה עקרבים ולא עוד אלא כימי שכיר ימיו. מכלתא. יי׳ איש מלחמה יי׳ שמו (שמות טו ד). שומע תפלה שהוא שומע צעקת כל באי עולם שנא׳ עדיך כל בשר יבאו (תהלים סה ג), מלך בשר ודם עומד במדינה אינו יכול לזון ולא לספק אכסניות לכל חיילותיו, אבל הקב״ה אינו כן אלא יי׳ איש מלחמה, שהוא נלחם במצרים, יי׳ שמו, שהוא זן ומפרנס לכל באי עולם שנ׳ נותן לבהמה לחמה (שם קמז ט), ומספק אכסניות לכל באי עולם שנ׳ אני ידי נטו שמים וכל צבאם צויתי:

יג. אנכי העירותיהו בצדק וכל דרכיו אישר הוא יבנה עירי וגלותי ישלח וגו׳. מדרש תלים. יי׳ לי בעוזרי (תהלים קיח ז), לבני אדם שהן באין לדין אצל בימה, והיו מתיראין מן הדין. אמרו להם אל תיראו מן הדין העיזו לבכם. כך ישראל עתידין לעמוד בדין לפני הקב״ה, והן מתיראין; ומלאכי השרת אומרין להם, אל תתיראו בן עירכם הוא שנ׳ הוא יבנה עירי וגלותי ישלח, וחוזרין ואומ׳ להם אל תיראו, אין אתם מתיראין מן הדין, אין אתם מכירין אותו, קרובכם הוא שנ׳ לבני ישראל עם קרובו (שם קמח יד). ושבו ואמרו להם אל תתיראו מן הדין, אחיכם הוא שנא׳ למען אחי ורעי (שם קכב ח), וביותר שהוא אביכם, שנ׳ הלא הוא אביך קנך (דברים לב ו), וכן הוא אומ׳ כי מי גוי גדול וגו׳, כיי׳ אלהינו בכל קראנו אליו (שם ד ז). שמזמן אותנו לדין כר״א וישראל מקוראי (מח יב). מגלה פ״ק. דרש רב נחמן בר רב חסדא מאי דכתי׳ כה אמ׳ יי׳ למשיחו לכרש, אטו כרש משיח הוא? אמר לו הקב״ה למשיח קובל אני עליך על כרש, אני אמרתי הוא יבנה עירי וגלותי ישלח והוא אמ׳ מי בכם מכל עמו יהי אלהיו עמו ויעל (דה״ב לו כג):

יד. כה אמר יי׳ יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה עליך יעבורו ולך יהיו וגו׳. מדרש שיר השירים. ר׳ ברכיה בשם ר׳ אליעזר ראויין היו ישראל לומר שירה על מפלתן של סיחון ועוג, וראוי היו חזקיהו לומר שירה על מפלתו של סנחריב, אלא, ולא כגמול עליו השיב, יחזקיהו למה? כי גבה לבו. איתא חמי חזקיהו מלך צדיק ואת אמרת כי גבה לבו, אלא גבה לבו מלומר שירה; אתא ישעיהו לגבהון דחזקיהו וסיעתו אמ׳ לו זמרו יי׳, אמרון ליה, למה? כי גאות עשה, אמ׳ ליה, כבר מודעת זאת בכל הארץ! אמ״ר אבא בר כהנא אמ׳ חזקיהו תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה, אמ״ר לוי וכי מה היו צריכין לומר נסיו וגבורותיו של הקב״ה, והלא כבר עמד גלגל חמה באמצע הרקיע, וראו נסיו וגבורותיו של הקב״ה עד סוף העולם. ר׳ ישמעאל בר׳ יוסי בשם ר׳ אחא כבר היה פרעה מלך מצרים ותרהקה מלך כוש היו באותו הנס.

ובאו לסייע את חזקיהו, הרגיש בהן סנחריב ומה עשה להם סנחריב הרשע? בערבית כפתן ובחצי הלילה יצא המלאך ונגף לחיילותיו של סנחריב הה"ד ויצא מלאך יי' ויך במחנה אשור (מ"ב יט לה). בשחרית השכים חזקיהו ומצאן כפותין. אמ' דומה שלא באו אלה אלא לסייעני, התירן והלכו להן, וספרו נסיו וגבורותיו של הקב"ה, הה"ד כה אמר יי' יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה. יגיע מצרים, זה פרעה, וסחר כוש, זה תרהקה מלך כוש, וסבאים אנשי מדה אלו חיילותיהן. עליך יעברו, זה חזקיהו וסיעתו, ולך יהיו, כבר מושלמין לך, אחריך ילכו בזקים יעבורו, בכרך מניקא, ואליך ישתחוו, זה ירושלם, ואילך יתפללו, זה בית המקדש, ומה היו אומרין? אך בך אל ואין עוד אפס אלהים. סדר עולם. הנני נותן בך רוח ושמע שמועה (לז ז), מה שמועה שמע? שמע אל תרהקה מלך כוש, ושטף שבנא הסופר וסיעתו והלך לכוש נטל חמדת כל האוצרות ובא לו לכוש לקיים מה שנאמ' כה אמר יי' יגיע מצרים וסחר כוש וסבאים אנשי מדה, יגיע מצרים, זה פרעה מלך מצרים, וסחר כוש, זה תרהקה מלך כוש. וסבאים אנשי מדה, אלו חיילות שלהן, עליך יעבורו, זו ירושלם, ולך יהיו, כבר מושלמין לך, אחריך ילכו, זה חזקיה, בזקים יעבורו, זה בירה מאנקיה, ואילך ישתחוו, אליך יתפללו, הוא נותן שבחו של הקב"ה ומהו אומ' אך בך אל ואין עוד אפס אלהים.

טו. אכן אתה אל מסתתר אלהי ישראל מושיע. מדרש שיר השירים. אומ' ישעיה לפני הקב"ה, רבונו של עולם אכן אתה אל מסתתר, מהו אכן איכן, אתה אל מסתתר, אכן יש בך דינמים ואתה מסתתר. אמ' לו אלהי ישראל מושיע חוזר אני ומתנקם. מדרש תלים. אל נקמות יי' (תהלים צד א), זש"ה כה אמר יי' יגיע מצרים וסחר כוש, אך בך אל (יד), אכן אתה אל מסתתר, מהו אך בך? אמ' לו איכן אתה אל מסתתר, יש בך כח ומסתתר.

יז. ישראל נושע ביי' תשועת עולמים. מדרש תלים. בך יי' חסיתי אל אבושה לעולם (תהלים לא ב, ועא א), זש"ה ישראל נושע ביי' תשועת עולמים לא תבושו ולא תכלמו וגו', אמרו ישראל לפני הקב"ה. רבונו של עולם. כל הימים שאנו משועבדין אנו בבושה, גאלתנו אין לנו בושה, לפי שגאולתך גאולת עולם. הוי תשועת עולמים, עולם אינו אומ' אלא עולמים. אמ' להם הקב"ה אני הוא שגאלתי אתכם, ואני הוא גואלכם, שנ' אל תירא כי גאלתיך וגו' (מג א), אמרו ישראל לפני הקב"ה, והלא כבר נגאלנו על ידי משה, וכן על ידי יהושע, ועל ידי שופטים ומלכים, והיינו חוזרין ומשתעבדין והיינו בבושה כמו שלא גאלנו. אמ' להם הקב"ה, לשעבר לפי שגאולתכם על ידי בשר ודם, שהיום כאן ומחר בקבר, לפיכך גאלתכם גאולת שעה: עכשו אני גואל אתכם על ידי עצמי, שאני חי וקיים לעולם, לפיכך גאולתכם גאולת עולם, שנ' ישראל נושע ביי' תשועת עולמים, לפיכך לא תבושו ולא תכלמו לעולם ולעולמי עד. אמ' להם הקב"ה לשעבר אתם בחורים והיה בכם כח לבושה, עכשו שהזקנתם אין בכם כח לבושה, הוי לא תבושו ולא תכלמו. אמ"ר יהושע בן לוי אין הקב"ה מקלל את הרשעים אלא בבושה ולא עוד אלא שכופל קללתן שנ' יבושו ויבהלו עדי עד (תהלים פג יח), וכשהוא מברך את הצדיקים כופל להן ברכתן שנ' לא תבושו ולא תכלמו. ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב כו), אמר יהושע בן לוי לא נכתב ספר יחזקאל אלא למען תזכרי ובושת, אלא כיון שראה דוד שכך היא הבושה קשה, התחיל מתפלל עליה ואו' בך יי' חסיתי אל אבושה לעולם. תנחומא.

אשריך ישראל מי כמוך עם נושע בי״י (דברים לג כט). אמ״ר אסי משה מקלס לכנסת ישראל עם נושע בי״י, עם הושיע י״י אין כתוב כאן, אלא עם נושע בי״י. למה הדבר דומה? לאדם שהיה לו סאה של חטים של מעשר שני. מה עושה, נותן מעות ופודה אותן. כך ישראל במה הן נפדין? בהקב״ה, שנ׳ עם נושע בי״י. אמ׳ הקב״ה בעולם הזה הייתם נפדין על ידי בשר ודם ועל ידי כן הייתם חוזרין ומשתעבדין, לעתיד לבא אני גואל אתכם בעצמי ושוב אין אתם משתעבדין שנ׳ ישראל נושע בי״י תשועת עולמים:

יח. כי כה אמר י״י וגו׳. יוצר הארץ ועושה הוא כוננה לא תהו בראה לשבת יצרה. פרק הבא על יבמתו. לא יבטל אדם מפריה ורביה אלא אם כן יש לו בנים. בית שמאי אומ׳ ב׳ זכרים, ובית הלל אומ׳ זכר ונקבה. אמ׳ רב הונא מאי טעמ׳ דר׳ נתן אליבא דבית שמאי דכתי׳ ותוסף ללדת את אחיו את הבל (בראשית ד ב), הבל ואחותו קין ואחותו, וכתי׳ כי שת לי אלהים זרע אחר וגו׳ (שם כה), ורבנן אורויי הוא דקא מוריא. תניא אידך ר׳ נתן אומ׳ בית שמאי אומ׳ זכר ונקבה, ובית הלל אומ׳ זכר או נקבה. אמ׳ רבא מאי טעמ׳ דר׳ נתן אליבא דבית הלל דכתי׳ לא תהו בראה לשבת יצרה, והא עביד ליה שבת. איתמר היו לו בנים ומתו ר׳ יוחנן אמ׳ לא קיים פריה ורביה, משום דר׳ אסי דאמ״ר אסי, אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף והא הוו ליה ר׳ יוחנן אמ׳ לא קיים, לשבת יצרה בעינן, והא ליכא וכו׳, כדאיתא התם.

יט. לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך. מכלתא. ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני ויחנו במדבר (שמות יט ב), ניתנה תורה דימוס פרהסיא במקום הפקר, שאלו ניתנה בארץ ישראל, היו אומרין לאומות העולם אין לכם חלק בה, לפיכך ניתנה דימוס ופרהסיא במקום הפקר, כל הרוצה לקבל יבא ויקבל. יכול ניתנה בשתיקה ת״ל ויהי קולות וברקים (שם טו). יכול לא היו שומעין את הקולות, ת״ל וכל העם רואים את הקולות (שם), ואומ׳ קול י״י בכח (תהלים כט ד), אמ׳ בלעם הרשע לכל העומדים עליו י״י עוז לעמו יתן. פתחו כלן ואמרו י״י יברך את עמו בשלום. ר׳ יוסי אומ׳ הרי הוא אומ׳ לא בסתר דברתי במקום ארץ חשך, כשנתתיה אני בתחלה לא נתתיה בסתר ולא במקום ארץ חשך ולא במקום אפלה לא אמרתי לזרע יעקב תהו בקשוני, לא אמרתי לזרע יעקב לא לו אני נותנה אלא תהו בקשוני, לא נתתיה פוגוס, וכן הוא אומ׳ אני י״י דובר צדק מגיד מישרים. כבר עד שלא נתתי לכם המצות הקדמתי לכם מתן שכרן שנ׳ והיה ביום הששי והכינו וגו׳, והיה משנה (שמות טז ה), ואומ׳ וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית (ויקרא כה כא), יכול אלו בלבד? ת״ל ויתן להם ארצות גוים (תהלים קה מד), מפני מה? בעבור ישמרו חקיו ותורותיו ינצורו (שם מה). פרק ואלו מגלחין. שוב פעם אחת גזר ר׳ שלא לשנות לתלמידים בשוק. מאי דרש חמוקי ירכיך וגו׳ (ש״ה ז ב), מאי ירך בסתר אף דברי תורה בסתר. יצא ר׳ חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק לרב ולרבה בר רב הונא. שמע ר׳ ואיקפד. אתא ר׳ חייא לאיתחזויי ליה. אמ׳ ליה אויא ראה מי קורא לך בחוץ, ידע דנקט מילתא בדעתיה. נהג נזיפותא בנפשיה תלתין יומין. לסוף תלתין יומין שלח ליה תא. לסוף הדבר שלח ליה לא תיתי. מעיקרא מאי סבר, ולבסוף מאי סבר? מעיקרא סבר מקצת היום ככולו ולבסוף סבר לא אמרינן מקצת היום ככולו. אתא אמ׳ ליה אמאי אתית? אמ׳ ליה דשלח לי מר. והא שלחי לך דלא תיתי. אמ׳ ליה זה ראיתי וזה לא ראיתי. קרי

עליה ברצות יי׳ דרכי איש גם אויביו ישלים אותו (משלי טז ז), אמ׳ ליה מאי טעמ׳ עבדת הכי? דכתי׳ חכמות בחוץ תרנה (משלי א כ), כדרבא דאמ׳ רבא כל העוסק בתורה בסתר תורתו מכרזת עליו מבחוץ. והא כתי׳ לא בסתר דברתי, ההוא ביומא דכלה. ור׳ חייא חמוקי ירכיך מאי עביד ליה מוקים ליה בצדקה ובגמילות חסדים:

כב. **פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ.** מדרש תלים. אמ׳ ר׳ יהושע בן לוי כתוב אחד אומ׳ ושמו יתרא הישראלי (ש״ב יז כה), וכתוב אחד אומ׳ הישמעאלי, ר׳ שמואל בר נחמן אמ׳ ישמעאל ולמה נקרא שמו ישראלי? שפעם אחת נכנס לבית המדרש ושמע קולו של ישי שהיה אומ׳ פנו אלי והושעו כל אפסי ארץ, מיד נתגייר ונתן לו ישי בתו. ורבנין אמרי ישראל היה שמו. ולמה קורא אותו ישמעאלי? שחגר חרבו כישמעאל ונעצו בבית המדרש ואמ׳ או אהרוג או אהרג או מקיים דברי רבותי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית:

כג. **כי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון.** פירקי ר׳ אליעזר. ר׳ שמעון בן יוחאי אומ׳ כשנגלה הקב״ה למשה מתוך הסנה לשלחו למצרים אמ׳ משה לפני הקב״ה. רבון העולם השבע לי שכל מה שאני מבקש לעשות את עושה, שלא אדבר דברים לפני פרעה ולא אעשה ויהרגני. ונשבע לו שכל מה שהוא מבקש הוא עושה חוץ משני דברים מלהכנס לארץ ויום המיתה. ומנין שנשבע לו שנ׳ בי נשבעתי יצא מפי צדקה דבר ולא ישוב וגו׳. נדה פרק המפלת. דרש ר׳ שמלאי למה הולד דומה במעי אמו? מקופל ומונח כפנקס שתי ידיו על שתי צדעיו שני אציליו על שני ארכובותיו, שתי רגליו על שתי עגבותיו, ופיו סתום וטבורו פתוח, ואוכל ממה שאמו אוכלת, ושותה ממה שאמו שותה, ואינו מוציא רעי, שמא יהרוג את אמו. וכיון שיצא לאויר העולם, נפתח הסתום ונסתם הפתוח, שאלמלא כן אינו יכול לחיות אפילו שעה אחת. ונר דלוק מונח על ראשו, וצופה ומביט מסוף העולם ועד סופו שנ׳ בהלו נרו עלי ראשי וגו׳ (איוב כט ג), ואל תתמה שהרי אדם ישן כאן ורואה חלום באספמיא. ואין לך ימים שאדם שרוי בהן בטובה יותר מאותן הימים שנ׳ מי יתנני כירחי קדם כימי אלוה ישמרני (שם ב), ואלו הן (צ״ל ואיזהו) ימים שיש בהן ירחים ואין בהן שנים הוי אומ׳ אלו ירחי לידה. ומלמדים אותו כל התורה כלה שנ׳ ויורני ויאמר לי יתמך דברי לבך (משלי ד ד), ואומ׳ בסוד אלוה עלי אהלי (איוב כט ד), מאי ואומ׳ וכי תימ׳ קאי נביא הוא דקאמ׳, תא שמע בסוד אלוה עלי אהלי. וכיון שיצא לאויר העולם בא מלאך וסטרו על פיו ומשכח ממנו כל התורה כלה שנא׳ לפתח חטאת רובץ (בראשית ד ז), ואינו יוצא משם עד שמשביעין אותו, שנא׳ כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון, כי לי תכרע כל ברך זה יום המיתה שנ׳ לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו׳ (תהלים כב ל), תשבע כל לשון, זה יום הלידה שנאמ׳ נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשוא נפשו (שם כד ד), ומה שבועה משביעין אותו? או׳ לו הוי צדיק ואל תהי רשע, ואפילו כל העולם כלו אומרין עליך צדיק אתה, הוי בעינך כרשע, שהקב״ה טהור ומשרתיו טהורים, ונשמה שנתן בך טהורה, אם אתה משמרה בטהרה מוטב, ואם לאו הרי הוא נוטל נשמתו ממנו. תאנא דבי ר׳ ישמעאל, משל לכהן חבר שמסר תרומה לכהן עם הארץ. ואמ׳ לו אם אתה משמרת בטהרה מוטב, ואם לאו הריני שורפה בפניך. אמ״ר אלעזר מאי קראה ממעי אמי אתה גוזי (תהלים עא ו), מאי משמע? דהאי גוזי לישנא דשבועה היא דכתי׳ גזי נזרך והשליכי (ירמיה ז כט).

מדרש תלים. מזמור לתודה (תהלים ק א). אמ״ר יעקב אמ״ר אבהו בשם ר׳ אחא מזמור לתודה יודו בי כל האומות ואני מקבלן שנ׳ כי לי תכרע כל ברך תשבע כל לשון. אם לי תכרע כל ברך ותשבע כל לשון אני מקבלן:

מו.

א. כרע בל קורס נבו היו עצביהם לחיה ולבהמה. מדרש שיר השירים. אמרתי אעלה בתמר (שה״ש ז ט). אמרתי שאני מתעלה בכל האומה כלה ולא נתעליתי אלא בכם. אוחזה בסנסניו. בסנסיניה. הדה תמרתא כדלא עבדא כלום לא פסידה דהיא עבדא מן תלת אילין אלבנין. אבון כר׳ חסדא אמ׳ באתרין צוחין לאלבניא סנסניא. הה״ד באדין גובריא איליך כפיתו בסרבליהון. ר׳ יודן ור׳ חונא ר׳ יודן אמ׳ בגויליהון. ור׳ חונא אומ׳ בוקיסיהון (צ״ל במוקסיהון). אמ״ר אבדימי דמן חיפה ששה נסים נעשו באותו היום. צף הכבשן. ונפרץ הכבשן. ונשרפו ארבע מלכיות. ונעשה נבוכד נצר אימי קסרוס. והפילה הרוח את הצלם. והחיה יחזקאל מתים בבקעת דורא. צף הכבשן מנין אמ״ר יצחק מן הרא קרא אדין נבוכד נצר תוה וקם בהתבהלה לא עני ואמר הא אנא חזי וגו׳. ר׳ פנחס בשם ר׳ ראובן באותה שעה ירד מיכאל המלך וסטרו על פיו ואמ׳ לו אי רשע לחה סרוחה בראית לי. חוור ויתיב מילך. חזר ויתיב מילוי. ענה נבוכד נצר ואמ׳ בריך אלההון די שדרך וגו׳ (דניאל ג כח). די שלח בריה אין כתוב כאן אלא די שלח מלאכיה ושיזיב לעבדוהי (שם). אמ״ר ראובן פריטים משלו היו. נפרץ הכבשן מנין דכתי׳ באדין קריב נבוכד נצר לתרע אתון נורא יקידתא וגו׳ אין כתי׳, אלא פוקו ואתו מכאן שנפרץ הכבשן. נשרפו ארבע מלכיות מנין? אמ״ר יצחק אדרגזריא גדבריא דתבריא תפתיא. אדרגזריא אפרכיא גדבריא איסטרטטי. דתבריא אסקולוסקוקי. והוא קורא להם דתבריא שהן שוברין את הדברים. תפתיא ממרס. ולמה הוא קוראן כן תפתיא שמפתין יצר הרע לזנות. אין לי אלא אלו בירידתן. בעלייתן מנין? דכתיב ומתכנשין אחשדרפנא סגניא ופחוותא (שם כז). אחשדרפניא ר׳ אחא ורבנן. ר׳ אחא אמ׳ אלו הארכונות שהן נחשדין ופונין דין לכל צד. ורבנין אמרי שמהדרין פנים ופונין. סגניא. סכולוסטקי. ופחוותא. קטאליקי. והדברי מלכא. קשישי ואסטרוגולי חזן לגבריא איליך. ונעשה נבוכד נצר אימי קסרוס. מנין? אמ״ר יצחק מן הדא דכתיב דהוא אמ׳ בפומיה אתייא ותמהייא דעבד עמי אלהא עילאה שפר קדמי להחויא (שם לב). עמי עבד בגופי. והפילה הרוח את הצלם. מנין? אמ״ר יצחק מן הדין קרא מארבע רוחות באי הרוח ופחי בהרוגים האלה ויחיו (יחזקאל לז ט). אמ״ר פנחס אותה הרוח שהפילה את הצלם הרוח ההוא החיה את המתים. אמ״ר אלעזר אותו היום שבת ויום הכפורים היה ורבנין אמרין כמה היה נבוכד נצר מפתהו לדניאל ואמ׳ לו לית את סגיד לצלמא דרירא ליה ואית ליה ממש. אמ׳ ליה. אתא חמי מהו עביד ואת מן גרמך את סגיד ליה. מה עשה אותו רשע נטל ציצו של כהן גדול ונתנו לתוך פיו וכנס כל זני זמרא והוו מקלסין קדמוהי והוא אמ׳ אנכי ײ אלהיך. כיון דחמא דניאל כן אמ׳ אמ׳ ליה לית את יהיב ליה רשותא למיסק ולמינשק הדין צלמא על פומיה. אמ׳ ליה ולמה על פומיה. אמ׳ ליה דהוא טעים משתעי. מיד נתן לו רשות וסלק. מי סליק, אשתבע ליה לציצא ואמ׳ ליה בשר ודם אני ושלוחו של הקב״ה אני אלא הזהר שלא יתחלל בך שם שמים. ונוזר

אני עליך שתבא אחרי, בא לנשקו והוציא בלעו מתוך פיו. מן דנחת מתכנשין כל זני זמרא והוו מקלסין קדמוהי ולא הוה עביד כלום. באותה שעה הפילה הרוח את הצלם. כיון שראו אומות העולם נסים וגבורות שעשה הקב"ה עם חנניה וחבריו, הוו נסבין ית טעותהון ומתברין יתהון, ועבדין יתהון זונין זונין, ותלן יתהון בכלביהון ובחמריהון, והוון מקרקשין בהון ואמרין אתון חמון למה הוינן סגדין, אתון חמון למה הוינן סגדין, לקיים מה שנאמר כרע בל קורס נבו היו עצביהם לחיה ולבהמה. סנהדרין. כי אתא עולא בת בקולנבו, אמ' ליה רב נחמן היכא בת מר אמ' ליה בקלנבו. אמ' ליה והא כתי' ושם אלהים אחרים לא תזכירו (שמות כג יג). אמ' ליה הכי אמ"ר יוחנן, כל ע"ז שכתובה בתורה מותר להזכיר שמה. והא איכא כתיבא דכתי' כרע בל קורס נבו, ואי לא כתיבא לא. מיתיב רב משרשיא, ראה אחת מרובה שהיא כמגדיון לשילה שהן שתי טבילות ושני סיפונין הרי זה זב גמור אמ' רבינא גד נמי מכתב כתיבא דכתי' העורכים לגד שולחן (סה יא). אמ"ר נחמן כל ליצנותא אסירא בר מליצנותא דע"ז דשריא דכתי' כרע בל קורס נבו וכתי'

ב. קרסו כרעו יחדו וכתי' לעגלות בין און יגורו שכן שומרון וגו'. על כבודו כי גלה ממנו (הושע י ה), אל תיקרי כבודו אלא כבדו:

ג. שמעו אלי בית יעקב וכל שארית בית ישראל העמוסים מני בטן. ואלה שמות רבה. ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו (שמות טז ד). הה"ד ברוך יי' יום יום יעמס לנו (תהלים סח כ). אמ' הקב"ה לישראל, במדה שאדם מודד בה מודדין לו. אני נתתי לכם את התורה שתהיו עסוקים בה יום יום, וכן הוא אומ' ואותי יום יום ידרושון (נה יב), חייכם שאני משביע לכם לחם מן השמים יום יום, שנ' ויצאו העם ולקטו דבר יום ביומו, ולא עוד אלא שאני מברך אתכם יום יום שנאמ' ברוך יי' יום יום יעמס לנו, וכשאתם עושין רצוני, אני קורא אתכם העמוסים מני בטן, ומעמים לכם ישועות בזכות ירושלם, שנקרא אבן מעמסה שנ' והיה ביום ההוא אשים את ירושלם אבן מעמסה (זכריה יב יג):

ד. ועד זקנה אני הוא ועד שיבה אני אסבול אני עשיתי ואני אשא. בראשית רבה. ויאמר פרעה אל יוסף אני פרעה (בראשית מא מד). אמ"ר אחא מאני של בשר ודם את למד אני של הקב"ה. מה פרעה על שאמ' ליוסף אני פרעה זכה לכל הגדולה, לכשיבא אני של הקב"ה שנ' אני עשיתי ואני אשא, על אחת כמה וכמה? מדרש קהלת. כי העושק יהולל חכם (קהלת ז ז), עושק שעשקו דתן ואבירם למשה רבן אבד חכמתו ממנו, ויאבד את לב מתנה (שם ט). מתונה כתי' אלו היה מתון, משה היה ניצול; אלא שהקניטו והקפידו אותו, ואמרו לו ירא יי' עליכם וישפוט. ולא סבל, אלא אף הוא הקפיד מכעסו ואמ' ומאז באתי אל פרעה. אמ' לו הקב"ה אני כתבתי עליך שאת חכם, ואת מקפיד, ואומ' להם כך, חייך יש לך לידע טוב אחריתן של בני מראשית שנתתי להם במצרים שנ' אתה תראה. באותה שעה אמ' הקב"ה ווי דמובדין ולא משתכחין, אבדתי את אברהם יצחק ויעקב שלא הרהרו אחרי, ולא מצאתי כיוצא בהם. באותה שעה בקשה מדת הדין לפגוע דכתי' וידבר אלהים (שמות ו ב), ואין אלהים אלא מדת הדין שנ' ויאמר אליו אני יי' (שם), אמ' לו את בשר ודם לא יכולת לסבול, אני יי' בעל הרחמים כמדותי ארחם, שנ' אני עשיתי ואני אשא. ואלה שמות רבה. אנכי יי' אלהיך וגו' (שם כ ב) מלך בשר ודם בונה פלטין, שמא יכול להזיז אותן ממקומן? אבל אני,

אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט. אני עשיתי, ויעש י״י אלהים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם (בראשית ג כא). ואני אשא, ויקח י״י אלהים את האדם (שם ב טו), ד״א אני עשיתי, כי נחמתי כי עשיתים. ואני אשא, לנח שנ׳ ויסגור י״י בעדו (שם ז טז). ואני אסבול, וירד י״י לראות את העיר ואת המגדל (שם יא ה). ואמלט, לאברהם. שנ׳ ויאמר אליו אני י״י אשר הוצאתיך מארץ כשדים (שם טו ז). ד״א אני עשיתי, לישראל שנ׳ הוא עשך ויכוננך (דברים לב ו). ואני אשא, שנ׳ ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד). ואני אסבול, בעגל. ואמלט, סלחתי כדברך (במדבר יד כ). אלה הדברים רבה. ואוליך אתכם ארבעים שנה במדבר (עמוס ב י). אמ״ר יהודה בר׳ סימון בוא וראה ענותנותו של הקב״ה. בנוהג שבעולם, אדם יש לו בן והוא טוענו, אם מצער אותו מיד הוא משליכו. כביכול הקב״ה אינו כן. אלא היו ישראל במדבר והיו מכעיסין אותו והוא טוענן. מנין, שנ׳ ובמדבר אשר ראית אשר נשאך י״י אלהיך (דברים א לא). אמ״ר שמעון בן לקיש מהו אשר נשאך? נשאן וגדלן עד שעשאן כאלוהות. שנ׳ אני אמרתי אלהים אתם (תהלים פב ו). אמ״ר שמעון בן יוחאי בנוהג שבעולם, אדם יש לו בן נותנו לשפחה שתניקהו ואם אין לו שפחה נותנו למניקה, וכמה מניקה אותו? שנה, שתים ושלש. כביכול הקב״ה אינו כן, אלא עד זקנה אני הוא, ועד שיבה אני אסבול וגו׳. אמ׳ הקב״ה חייכם כשם שגדלתי אתכם בעולם הזה, כך אני מגדל אתכם ומיקר אתכם לעולם הבא שנ׳ הבן יקיר לי אפרים (ירמיה לא כ). עוד. ואתה תצוה וגו׳ (שמות כז כ), זש״ה תקרא ואנכי אענך, למעשה ידיך תכסוף (איוב יד טו). בארבעה דברים נתאוה הקב״ה למעשה ידיו. ואין תכסוף אלא תאוה. שנאמ׳ כי נכסוף נכספתה (בראשית לא א), נכספה וגם כלתה נפשי (תהלים פד ג). ואלו הן ארבעה דברים, הקב״ה סובל את עולמו שנ׳ אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט. וצוה לבני קהת שיסבלוהו שנ׳ ולבני קהת לא נתן כי עבדת הקדש עליהם (במדבר ז ט). ותדע לך שכב יכול הוא סובלן, בשעה שבאו לירדן שנ׳ והירדן מלא על כל גדותיו (יהושע ג טו), ולא היו בני קהת יכולין לעבור. מה עשה הקב״ה? סבלן שנ׳ והיה כנוח כפות רגלי הכהנים (שם יג). אמ״ר ברכיה הארון סובל את סובליו ולא הכהנים סבלוה ואלא הוא סבלם שנ׳ נתקו כפות רגלי הכהנים (שם ד יח). והקב״ה משמר את עולמו שנ׳ י״י שומרך י״י צלך על יד ימינך (תהלים קכא ה). הנה לא ינום וגו׳ (שם ד). ואמר לישראל שישמרוהו שנ׳ והחונים לפני המשכן קדמה לפני אהל מועד וגו׳ (במדבר ג לח). והקב״ה מאיר לעולם שנ׳ והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מג ב). ואמ׳ לישראל להעלות נר לפניו שנ׳ ואתה תצוה את בני ישראל וגו׳ (שמות כז כ). אמ״ר יודן בר׳ סימון אמ׳ הקב״ה רמ״ח איברים יש בך ורמ״ח מצות עשה יש בתורה, אם קיימת רמ״ח מצות שבתורה, אני מקיים רמ״ח איברים שבגופך שנ׳ כל עצמותיו. אמ״ר אליעזר בן יעקב בשם ר׳ פנחס בן יאיר אמר הקב״ה אני עשיתי ואני אשא ואני אסבול ואמלט. אני עשיתי יצר הרע ואני אשא. הוי אני עשיתי ואני אשא.

ה. למי תדמיוני וגו׳. ו. הזלים זהב מכים וגו׳. ז. ישאהו על כתף יסבלוהו ויניחוהו תחתיו ויעמד ממקומו לא ימיש אף יצעק אליו ולא יענה.

מדרש תלים. בקראי ענני אלהי צדקי (תהלים ד ב). אמ״ר זעירא אדם יש לו בן בית, פעם ראשונה הוא נכנס אצלו ומושיבו על המטה, שניה על הכסא, שלישית על הספסל, רביעית הוא אומ׳ לו כמה ספסל דחוק עלי פלוני מטריחני. אבל הקב״ה אינו כן כל מה

שישראל דוחקין אותו ובאין לפניו למקום תפלתו, שמחה היא לפניו; לכך נאמר בכל קראנו אליו (דברים ד ז). אמ״ר פנחס בשם ר׳ יהודה ע״ז נקראת קרובה והיא רחוקה שנ׳ ישאוהו על כתף יסבלוהו וגו׳, סוף דבר עמו בבית יצעק ולא יענה שנאמר אף יצעק אליו ולא יענה אבל הקב״ה אינו כן, רחוק והוא קרוב ואין קרוב ממנו דא״ר לוי מן הארץ ועד הרקיע מהלך חמש מאות שנה, ועביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה, ובין כל רקיע ורקיע מהלך חמ״ש מאות שנה, ולמעלה מן הרקיע טלפי החיות. ר׳ חלאבו בשם ר׳ אבא אמ׳ אף טלפי החיות מהלך חמש מאות שנה ושוקי החיות כנגד כלן, גבי החיות כנגד כלן, וכסא הכבוד כנגד כלן למעלה מעולמו, ואדם נכנס לבית הכנסת ועומד אחורי העמוד לוחש תפלתו והקב״ה מאזין. הה״ד כי״י אלהינו בכל קראנו אליו. עוד שם. אמ״ר יוחנן לעתיד לבא הקב״ה דן את הרשעים ומחזירן לגיהנם לכך נאמר ישובו יבושו (תהלים ו יא). אמ״ר יוחנן לעתיד לבא דן אותם וטורדן מן העולם, אמ״ר שמואל בר נחמני לעתיד לבא מביא הקב״ה כל אומה ואומה ותהא קוראה לאלהיה ואין עונה אותם, שנ׳ אף יצעק אליו ולא יענה מצרתו לא יושיענו. למה, שאין בהם ממש, וכיון שרואין שאין עונין אותן, הולכין להקב״ה וחוזרין עליו, ואומרין לו אלהינו לא ענו אותנו, עכשו באנו אצלך. מיד הוא דן אותן וטורדם מן העולם. אמ״ר יוחנן אל תאמר לעתיד לבא שאף בעולם הזה עשה כן בימי סיסרא ובימי סנחריב שטרדן מן העולם. ברכות ירושלמי.

י. מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה. תנחומא. כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (שמות ז ט), זש״ה מגיד מראשית אחרית ומקדם אשר לא נעשו, הקב״ה מגיד בראש מה יהא בסוף, שכן הוא אומ׳ למשה הנך שוכב עם אבותיך וקם וגו׳ (דברים לא טז), אמר לו מה ישראל עתידין לעשות אחר מיתתו של יהושע לכמה שנים, וזנה אחרי אלהי נכר הארץ וכן עשו, ויעזבו את י״י ולא עבדוהו (שופטים י ו) הוי המגיד מראשית אחרית. אמ״ר פנחס הכהן בר חמא כל מי שהוא שומע את הפסוק הזה, סבור שמא פלינוקיא יש למעלה שהוא אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה, ולמה כן שאין הקב״ה חפץ לחייב בריה, שנאמר כי לא אחפוץ במות רשע כי אם בשוב רשע מדרכו וחיה (יחזקאל לג יא), הוי אומר עצתי תקום וכל חפצי אעשה. ד״א מגיד מראשית אחרית, הגיד הקב״ה למשה עד שהוא בסנה כי ידבר אליכם פרעה כך עשה לפניו. עוד שם. מגיד מראשית אחרית, הגיד הקב״ה למשה בסנה שעתיד פרעה להתעקם כנחש, וכן לרבקה הקדים ואמר לה מה היא עתידה לילד שנאמר ויאמר י״י לה שני גוים בבטנך וגו׳ (בראשית כה כג), הודיע לה הקב״ה את כל הדברים עד שלא נולדו, הוי מגיד מראשית אחרית. ואת תמה אתה שהקב״ה מגיד מראשית אחרית, הרי בשר ודם ששכנה עליו רוח הקדש אמר לשאול מה עתיד לפגוע בו שנא׳ בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קבורת רחל בגבול בנימן בצלצח וגו׳ (ש״א י ב) וכתיב וחלפת משם והלאה ובאת עד אילון תבור ומצאת שם שלשה אנשים עולים אל האלהים בית אל אחד נושא שלשה גדיים ואחד נושא שלשת ככרות לחם ואחד נושא נבל יין (שם ג), אלו הן שלשת בניו יונתן ואבינדב ומלכי שוע ואחד נושא נבל יין זו מיכל ששיחקה עמו ונתנה נאד יין תחת דוד על המטה, ונתנו לך שתי לחם אלו שתי בנותיו מרב ומיכל. ויש אומ׳ שנתנבא עליו שאינו מולך אלא שתי שנים שנאמר בן שנה שאול במלכו ושתי שנים מלך על ישראל

(שם יג א), וכל מה שאמ׳ לו שמואל אירעו, שנאמר ויהי כהפנותו שכמו ללכת מעם שמואל ויהפך לו אלהים לב אחר ויבואו כל האותות האלה ביום ההוא (שם י ט). ומה אם בשר ודם ששרתה עליו שכינה אמר מה שעתיד להיות, הקב״ה על אחת כמה וכמה. ד״א מגיד מראשית אחרית, כשבא משה להפטר מן העולם הגיד לו הקב״ה מה שישראל עתידין לעשות אחר מיתתו של יהושע וכו׳. בראשית רבה. הוא הסובב את כל ארץ החוילה (בראשית ב יא), עדין לא הות חוילה ואת אמר את כל ארץ החוילה, אלא מגיד מראשית אחרית. ושם הנהר השני גיחון הוא הסובב את כל ארץ כוש (שם יג), עדין לא הות כוש, ואת אמר את כל ארץ כוש, אלא מגיד מראשית אחרית, הוא ההולך קדמת אשור (שם יד), עדין לא הות אשור ואת אמר קדמת אשור, אלא מגיד מראשית אחרית.

יא. קורא ממזרח עיט מארץ מרחק איש עצתי. בראשית רבה. ויטע יי׳ אלהים גן בעדן מקדם וישם שם את האדם (שם ב ח), את האדם בזכותו של אברהם, הה״ד אתה ידעת שבתי וקומי בנת לרעי מרחוק (תהלים קלט ב). שבתי, בתוך גן עדן, וקומי, טירופי מתוכה, בנת לרעי מרחוק, באי זה זכות יעצת לבראני בזכות אותו שבא מרחוק הה״ד קורא ממזרח עיט מארץ מרחק איש עצתי.

יב. שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה. פרק היה קורא. שמעו אלי אבירי לב, רב ושמואל ואמרי לה ר׳ יוחנן ור׳ אלעזר. חד אמר כל העולם כלו ניזון בצדקה והם ניזון בזו״ע, וחד אמר כל העולם כלו ניזון בזכותן והם בזכותן אינן ניזונין, דאמר רב יהודה בכל יום בת קול יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת, כל העולם ניזון בשביל חנינא בני, וחנינא בני די לו קב חירובין מערב שבת לערב שבת. ופליגא דרב יהודה, דאמר רב יהודה מאי אבירי לב? אלו גובאי טפשאי. אמר רב יוסף תדע דילא מיגייר גיורא מיניהו מעולם. אמר רב אשי והללו בני מתא מחסיא אבירי לב נינהו, דקא חזו ביקרא דמתיבתא תרי זימני בשתא ולא מיגיירי. ירושלמי. כתי׳ אלה שני בני היצהר (זכריה ד יד). רב אבהו אמר אתפלגון ר׳ יוחנן וריש לקיש. חד אמר אלו שבאין טרוניא לפני הקב״ה, וחד אמ׳ אלו שבאין מכח מעשים טובים להקב״ה. רב הוה ליה כיתן ולקת שאל לר׳ חייא מהו למשחט ציפורא מגבלא ביה בדמיה בזרע כיתן, אמר ליה נבליה. ולמה לא אמר ליה טרפיה? בגין דאמ״ר מאיר טרפה חייבת בכסוי, ולא כן אמ״ר אמי בשם ריש לקיש, משעלו מן הגולה לא לקת פשתנן ולא החמיץ יינן ונתנו עיניהם בר׳ חייא ובניו, ותייא כהדא שמעו אלי אבירי לב הרחוקים מצדקה. ר׳ אבהו אמר אתפלגון ר׳ יוחנן וריש לקיש חד אמר כל העולם נזונין בצדקה ואלו נזונין בזרוע, וחד אמר כל העולם כלו נזון בזכותם וכל טובות ונחמות בזכותם והם אינן נזונין, כגון מר זוטרא דמצלי על אחריין ומתעני על נרמיה ולא מתעני. ויקרא רבה. אמ״ר אלעזר אומות העולם נקראו עדה, וישראל נקראו עדה. אומות העולם נקראו אדירים, וישראל נקראו אדירים, אומות העולם נקראו אדירים, שנ׳ ובנות גוים אדירים (יחזקאל לב יח). וישראל נקראו אדירים, ואדירי כל חפצי בם (תהלים טז ג). אומות העולם נקראו חכמים, וישראל נקראו חכמים, אומות העולם נקראו חכמים, והאבדתי חכמים מאדום (עובדיה א ח) וישראל נקראו חכמים, חכמים יצפנו דעת (משלי י יד). אומות העולם נקראו תמימים, וישראל נקראו תמימים. אומות העולם נקראו תמימים, ותמימים כיורדי בור (שם א יב). וישראל נקראו תמימים, ותמימים

ינחלו טוב (שם כח י). אומות העולם נקראו אישים וישראל נקראו אישים. אומות העולם נקראו אישים, את אישים פועלי און (תהלים קמא ד). וישראל נקראו אישים אליכם אישים אקרא (משלי ח ד). אומות העולם נקראו גבורים, וישראל נקראו גבורים, אומות העולם נקראו גבורים, מה תתהלל ברעה הגבור (תהלים נב ג). וישראל נקראו גבורים, גבורי כח עושי דברו (שם קג כ). אומות העולם נקראו אבירים, וישראל נקראו אבירים, אומות העולם נקראו אבירים עדת אבירים כעגלי מרבק (שם סח לא). וישראל נקראו אבירים, שמעו אלי אבירי לב.

מז.

א. רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל שבי לארץ אין כסא. מדרש שיר השירים. על משכבי בלילות (ש"ה ג א), זו לילה של בבל, בקשתי את שאהבה נפשי (שם), זה דניאל, מאן דאמר לתענית ומאן דאמר לסעודה, מאן דאמר לתענית שהיה מבקש רחמים על חורבן בית המקדש, ועתה שמע אלהינו אל תפלת עבדך, ומאן דאמר לסעודה לקרא כתביו של בלשצר. הה"ד מנא מנא תקל ופרסין (דניאל ה כה). תקל תקלתא וגו' (שם כז). באותה שעה נתקבצו כל ישראל אצל דניאל. אמרו לו, רבנו דניאל, כל נבואות הרעות והקשות שנתנבא ירמיה באו עלינו, ונבואה אחת טובה שנתנבא ירמיה עלינו, כי לפי מלאת לבבל שבעים שנה לא באה עלינו. אמר להם, הביאו לי ספר ישעיה. התחיל קורא והולך עד שהגיע לפסוק זה משא מדבר ים (כא א). אם ים למה מדבר ואם מדבר למה ים? אלא אלו ארבע מלכיות שהן משולות בחיות כדכתיב וארבע חיון רברבן וכו' (דניאל ז ג). [למעלה בפרשת משא מדבר ים] עד קומו השרים משחו מגן (כא ה), זה כרש ודריוש, משחו מגן, קבילו מלכותא. הנה כרש אמר לדריוש את הוא דמליך קדמי, אמר כרש לדריוש לא כן פירש דניאל פרס פריסת מלכותך הוי את הוא דימליך קדמי. כיון ששמע אותו רשע שלח ואמר לחיילותיו כל אומה ומלכות שמרדה בי נביאם ונכבשם, אמר לו הקב"ה רשע אצל הכל שלחת או שמא אצלי שלחת? חייך לית פורענות דההוא גברא מן אתר אוחרן אלא מן גבאי. הה"ד כי לא ממוצא וממערב (תהלים קז ג) כי אלהים שופט זה ישפיל וזה ירים (שם עה ח), ישפיל לבלשצר וירים לכורש ולדריוש. כרש ודריוש שוערים של בלשצר היו וכיון ששמע הכתובים הללו, אמר לון כל מאן דמיתחמי הכא ליליא הדין, אפילו דהוא אמר לכון דאנא הוא מלכא, ארימון ליה רישיה. ואין דרכן של מלכים להיות מניחין בית הרעי שלהן אלא חוץ לטרקליניהן. נתותרו מעיו כל אותו הלילה. כי נפק לא ארגשון ביה, כי על ארגשון ביה. אמרי ליה, מאן את? אמר לון אנא הוא מלכא. אמרין ליה ולאו כן פקיד מלכא דכל מאן דמתחמי הכא ליליא דין אפילו אמ' לכון דהוא מלכא ארימון רישיה מה עשו? נטלו פרחה של מנורה, ופצעו את מוחו. הה"ד ביה בליליא קטיל בלשצר וגו'. באיזו שעה נהרג ר' אלעזר ור' שמואל בר נחמן אמ' בשעת מחליית שנתה. ור' שמואל אמ' כבין דוב לכלב. ולא פליגין דאמ' בשעת שנתה עבור מפרפר כל ההוא יומא מה שהיה מתבקש לו מן המלכות. ומאן דאמ' כבין דוב לכלב דהוה מדמדם כל ההוא ליליא שהיה מתבקש לו מן המלכות. אמ"ר בנימן בן לוי כבין כוס לכוס נכנסה מלכות במלכות הה"ד כי כוס ביד י"י ויין חמר

מלא מסך ויגר מזה וגו׳ (תהלים עה ט) הוא שהנביא מקנתרה, ואמ׳ רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל. מדה כנגד מדה, מה להלן, ישבו לארץ ידמו זקני בת ציון (איכה ב י) אף הכא רדי ושבי על עפר. אמ״ר חוניא כך אמ׳ ירושלם לבת בבל, סני פלייאי קקים כאטי (?) מה את סבורה בעצמיך שאת בתולה, זקנה את, שבי לארץ, אין כסא. בטלה זכותו של אותו כסא. ואי זה זכות היה לו? דכתי׳ בעת ההיא שלח מראדך בלאדן (לט א), אמרו מראדך עובד לחמה היה והיה למוד לאכול בשש שעות, וישן לו עד תשע שעות, וכיון שחזר גלגל חמה בימי חזקיהו מלך יהודה, ישן לו ועמד ומצאו שחרית, בקש להרוג כל חיילותיו, אמ׳ להם הנחתם אותי ישן כל היום וכל הלילה, אמרינן ליה, יומא הוא דהדר, אמ׳ להם ואי זה אלוה החזירו? אמרו לו אלוהו של חזקיהו החזירו. אמ׳ להם, וכי יש אלוה גדול מאלהי? אמרו לו אלוהו של חזקיהו גדול מאלהיך, מיד שלח ספרים ומנחה לחזקיהו, הה״ד בעת ההיא שלח מראדך בלאדן, ומה כתב בהן שלום לחזקיהו, שלום לאלהא רבא, שלום לירושלם. וכיון שיצאו הכתבים נתישב עליו דעתו, אמ׳ לא עשיתי כהוגן שהקדמתי שלומו של חזקיהו לאלוהו, מיד עמד מכסאו ופסע שלש פסיעות והחזיר הכתבים וכתב כתבים אחרים תחתיהם, וכתב בהן שלום לאלהא רבא של חזקיהו, ושלום לחזקיהו ושלום לירושלם, אמ׳ הקב״ה אתה עמדת מכסאך ופסעת שלש פסיעות לכבודי, חייך שאני מעמיד ממך שלשה מלכים קוזמוקטורין שולטין מסוף העולם ועד סופו, ואלו הן נבוכד נצר ואויל מראדך ובלשצר, וכיון שעמדו וחרפו קעקע הקב״ה ביצתן מן העולם והעמיד אחרים תחתיהם

ב. קחי רחים וטחני קמח. פרק חלק. אמ׳ רבא טעון תלת מאה כורנייתא נרגי דפרזלא דשליט בפרזלא שדר נבוכד נצר לנבוזר אדן, וכולהו בלעתינהו חד שורא דירושלם, שנ׳ ועתה פתוחיה יחד בכשיל וכלפות יהלומון (תהלים עד ו), בעא למהדר, אמ׳ מסתפינא דלא ליעביד בי כדעבד בסנחריב. יצתה בת קול ואמרה ליה, שוור בך שוור נבוזר אדן שוור, דמטא זמנא דמקדשא חריב והיכלא מיקלי. פש בהדיא חד נרגא, אתא ומחייה בקופיה ואיתפח שנ׳ יודע כמביא למעלה בסבך עץ קרדומות (שם) הוה קא קטיל ואזיל עד דמטא היכלא, כי מטא היכלא אדליק ביה נורא בהיכלא, גבה היכלא, דרכו ביה מן שמיא והינו דכתי׳ גת דרך י״י לבתולת בת יהודה (איכה א טו), הוה זיחא דעתיה. יצתה בת קול ואמרה ליה, עמא קטילא קטלת, והיכלא קליא קלית, וקימחא טחינא טחנת שנ׳ קחי רחים וטחני קמח גלי צמתך וגו׳, טחני חטים לא נאמר אלא וטחני קמח. פרק מי שמתו. אמ׳ רב חסדא שוק באשה ערוה שנ׳ גלי שוק עברי נהרות וכתי׳ תגל ערותך (ג) אמ׳ שמואל קול באשה ערוה שנ׳ שערך כעדר העזים (ש״ה ד א). מדרש שיר השירים. כתי׳ קחי רחים וטחני קמח, אמ״ר יהושע בן לוי, כל עמא טחנין חטים ואת אמרת וטחני קמח, אלא כך אמרה ירושלם לבת בבל, אלולי ממרום עשו עמי מלחמה את היית יכולה לי, אלולי שלח אש בעצמותי את היית יכולה לי; הוי קמחא טחינא טחנת, ואריא קטילא קטלת, ודרא יקידא יקידת, ד״א קחי רחים וטחני קמח, לשעברהיו אחרים טוחנין לך, עכשו קחי רחים וטחני קמח. גלי צמתך, פרשי צניעותיך, זה המלך שנתון לפנים משבעה קנקלין, חשפי שבל, קלופי שבלתא דנהרא, עברי נהרות, לשעבר היית עובר בקרונין של כסף וזהב ועכשו גלי שוק עברי נהרות:

ג. **תגל ערותך.** מדה כנגד מדה. מה להלן כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה, אף כאן תגל ערותך. אמ״ר יהושע בן לוי אמ׳ הקב״ה עתיד אני להביא פורענות לבת בבל, ואפילו דניאל בעי עליה רחמים דכת׳ וחטאך בצדקה פרוק, אין אני שומע לו למה גואלנו ה׳ צבאות שמו קדוש ישראל.

ו. **קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים על זקן הכבדת עלך מאד.** תנחומא. אדם כי יהיה בעור בשרו שאת או ספחת או בהרת (ויקרא יג ב). מדבר כנגד ארבע מלכיות: שאת זו בבל שנ׳ ונשאת המשל הזה על מלך בבל ואמרת. (יד ד), ספחת, זו מדי שהיה מספח המן עם אחשורוש להשמיד להרוג ולאבד. בהרת, זו מלכות יון. והיה בעור בשרו לנגע צרעת, זו מלכות הרשעה שהקב״ה מלקה אותה ואת השר שלה בצרעת שנ׳ מדוע נסחף אביריך לא עמד וגו׳ (ירמיה מו טו). לעולם הבא הקב״ה יושב בדין על מלכות הרשעה והוא אומ׳ לה, למה היית משעבדת בבני? והיא אמרת, לא אתה הוא שמסרתם בידינו! ואומ׳ לה בשביל שמסרתי אותם לך, לא שמת להם רחמים, שנ׳ קצפתי על עמי חללתי נחלתי ואתנם בידך לא שמת להם רחמים, על זקן הכבדת עלך מאד. זה ר׳ עקיבא ששעבדה את המלכות מה שאין סוף, ד״א על זקן הכבדת עלך מאד, שהיתה מכבדת עולה על זקן כבחור, אמ׳ לה הקב״ה חייך שאני יושב עליך במשפט ודן אותך ומחייבך שנ׳ רדי ושבי על עפר בתולת בת בבל שבי לארץ אין כסא בת כשדים. סיפרי. בכל מקום את מוצא המקום חולק כבוד לזקנים שנ׳ וחפרה הלבנה ובושה החמה וגו׳ והרי דברים קל וחומר. אם מי שאומר והיה העולם עתיד לחלוק כבוד לזקנים ולצדיקים, על אחת כמה וכמה בשר ודם צריך שיחלוק כבוד לזקנים ולצדיקים. וכן את מוצא שהמקום מצטער על זקן אחד כנגד כל ישראל כלן, שנ׳ קצפתי על עמי חללתי נחלתי, ביוצא בו יכול מחוללין אבל על זקן הכבדת עלך מאד:

יג. **נלאית ברוב עצתך יעמדו נא ויושיעך הוברי שמים החוזים בכוכבים וגו׳.** בראשית רבה. ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו (בראשית לח יא), מה כתי׳ למעלה מן הענין? והמדנים מכרו אותו (שם לז לו). ויהי בעת ההיא, לא היה צריך לומ׳, אלא ויוסף הורד מצרימה; ר׳ אלעזר ור׳ יוחנן, ר׳ אלעזר אומ׳ כדי לסמוך ירידה לירידה, ר׳ יוחנן אמ׳ כדי לסמוך הכר נא להכר נא, ר׳ שמואל בר נחמן אמ׳ כדי לסמוך מעשה תמר למעשה אשתו של פוטיפר, מה זו לשם שמים, אף זו לשם שמים, דאמ״ר יהושע בן לוי, רואה היתה באיצטרוגלין שלה שהוא עתיד להעמיד ממנה בן, ולא היתה יודעת אם ממנה אם מבתה. הה״ד מודיעים לחדשים מאשר יבא עליך. אמ״ר אבין, מאשר ולא כל אשר:

יד. **הנה היו כקש אש שרפתם לא יצילו את נפשם מיד להבה.** תנחומא. אמ״ר שמואל בר נחמן מסרת אגדה היא, שאין עשו נופל אלא ביד בניה של רחל, שנ׳ אם לא יסחבום צעירי הצאן (ירמיה מט כ) למה? שאם באים השבטים לדון עם עשו לאמר לו, למה רדפת את אחיך? הוא אומר להם, אף אתם רדפתם את אחיכם, ואינן מועילין ממנו. וכיון שהוא בא אצל יוסף, אומ׳ לו למה רדפת את אחיך? ואינו יכול להשיבו. ואם תאמר שעשה לך רעה, אף אחי שלמו לי רעה, ואני שלמתי להם טובה. מיד הוא שותק, מנין? אמ׳ הכתו׳ הנה היו כקש אש שרפתם לא יצילו את נפשם מיד להבה, הנה היו כקש, זה עשו שנ׳ ובית

עשו לקש (עובדי' א יח), אש שרפתם, זה יעקב שנ' והיה בית יעקב אש (שם), לא יצילו את נפשם מיד להבה, זה יוסף שנא' ובית יוסף להבה ודלקו בהם ואכלום (שם):

מח.

ט. למען שמי אאריך אפי ותהלתי אחטם לך. במדבר סיני רבה. אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי (במדבר ד יח). הה״ד למען שמי אאריך אפי, אלו ישראל, שייחל הקב״ה שמו עליהם אנכי י״י אלהיך, ושיתף שמו בשמם ישראל, ולכך האריך אפו עם ישראל, שלא טרדם וגבה מהם קימעא קימעא כדי לנקותם, ולא ביקש למחותם שלא יתחלל שמו בהם ושכן מצינו כשהיו ישראל במצרים, מרדו בהקב״ה ורצה הקב״ה לכלותם שם, והאריך אפו עמהם, למען שמו, ולא עשה. כמה דכתי' ואומ' לשפוך חמתי עליהם במדבר לכלות אפי בתוך ארץ מצרים, ואעש למען שמי לבלתי החל לעיני הגוים. וכן כשיצאו ישראל ממצרים למדבר, מרדו בו, ובקש לכלותם והאריך אפו עמהם למען שמו, ונשבע שיפרע מהם בשעבוד מלכיות, אבל לא יעשם כלה. שנ' ואומ' לשפוך חמתי וגו' (יחזקאל כ כא), והשיבותי את ידי ואעש למען שמי (שם כב), גם אני נשאתי את ידי להם במדבר להפיץ אותם בגוים ולזרות אותם בארצות, (שם כג) ותהלתי אחטם לך, כדי שיתהלל שמו של הקב״ה בהם, יביא להם קץ הגאולה החתום, שנ' וקדשתי את שמו הגדול המחולל בגוים אשר חללתם בתוכם וגו' (שם כג), ולקחתי אתכם מן הגוים וגו' (שם כד). ד״א ותהלתי אחטם לך, לפי שישראל נבראו לומר תהלתו של הקב״ה, שנ' עם זו יצרתי תהלתי יספרו (מג כא), לכך כדי שיתהלל שמו בהם, הקב״ה חותמן לטובה, כמה דתימ' שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך (ש״ה ח ו), והיא גרמה להם שלא נכרתו בגלות, הוי לבלתי הכריתך. ד״א למען שמי אאריך אפי, מדבר בקהתים. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בן ונדבק ללסטים ונתפשו ונתפש בנו עמהם, אמר המלך מה אעשה אהרוג את הלסטים אי איפשר שהרי בני עמהם, בשביל בני הרי מפנה אותן עכשו. כך הלוים היו נושאין המשכן, והיה הקב״ה מביט בקרח ועדתו שעתידין לחלוק עם משה ואהרן, אמר הקב״ה מה אעשה לאלו? להרוג אותן אי איפשר עכשו שהן מעורבין עם האחרים צדיקים, וכדי שלא יפגע בכלן מדת הדין לקח הקב״ה חצי שמו ונתן עליהם יה שנתן הקב״ה על הקהתי ה״א בתחלה ויו״ד בסוף הרי יה, כדי לעשות עליהם משמרת עד יבא יומם. הוי למען שמי אאריך אפי.

י. הנה צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני. חגיגה פ״ק. אמר ליה אליהו לבר היהי, ואמרי לה לר' אלעזר, מאי דכתיב הנה צרפתיך ולא בכסף בחנתיך בכור עוני? מלמד שחזר הקב״ה על כל מדות טובות, ולא מצא להן אלא עניות. אמר שמואל, ואיתימ' רב יוסף, נאה להו עניותא ליהודאי כורדא סומקא לסוסיא חיורא.

יא. למעני למעני אעשה כי איך יחל וגו'. מדרש תלים. יאמרו גאולי י״י (תהלים קז, ב) וש״ה למעני למעני אעשה כי איך יחל, למענו אינו אומר אלא למעני, ולמה שני פעמים למעני למעני? אמר הקב״ה, כשהייתם במצרים גאלתי אתכם בשביל שמי, אף באדם אעשה למען שמי, שנ' ויושיעם למען שמו (שם קו ח), וכשם שגאלתי אתכם בעולם הזה, כך אני עתיד לגאול אתכם לעולם הבא. וכן הוא אומר מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א ט), ולכך שני פעמים למעני למעני.

ולמה וכבודי לאחר לא אתן? אמ"ר הונא הכהן בשם ר' אבין הוא שמשה מוכיח להן לישראל בסוף ארבעים שנה, וידעת כי לא בצדקתך וביושר לבבך וגו', כי ברשעת הגוים האלה (דברים ט ה), הרי שאינו עושה, אלא בשביל שמו הגדול אמר דוד הואיל ובשמו הוא עושה נקלס לו, הודו לי"י כי טוב. מדרש שמואל ומדרש רות. כתוב אחד אומר כי לא יטוש י"י את עמו ונחלתו לא יעזוב (תהלים צד, יד), וכתוב אחד אומר כי לא יטוש י"י את עמו בעבור שמו הגדול (ש"א יב כב) אמר שמואל בר נחמני, פעמים שהוא עושה בעבור עמו ונחלתו, ופעמים שהוא עושה בעבור שמו הגדול. אמ"ר איבו כשישראל זכאין, בעבור עמו ונחלתו, וכשאין ישראל זכאין, בעבור שמו הגדול. ר' ראובן אמר, לעולם הוא עושה בעבור שמו הגדול שנ' למעני למעני אעשה כי איך יחל וגו'. פרק ערבי פסחים. תנו רבנן, הלל זה מי אמרו? ר' אליעזר אומר משה וישראל אמרוהו בשעה שעמדו על הים, הן אומ' לא לנו י"י לא לנו, משיבה רוח הקדש ואמרת, למעני למעני אעשה. ר' יהושע אומר יהושע וישראל אמרוהו בשעה שעמדו עליהם מלכי כנען, הן אומ' לא לנו י"י לא לנו, ורוח הקדש אומרת למעני למעני אעשה. ר' אלעזר בן עזריה אומר, חנניה מישאל ועזריה אמרוהו בשעה שעמד עליהם נבוכד נצר הרשע, הן אומרין לא לנו י"י לא לנו, ורוח הקדש משיבה ואומרת להם, למעני למעני אעשה. ר' אלעזר המודעי אומר, דבורה וברק אמרוהו בשעה שעמד עליהם סיסרא, הן אומרין לא לנו י"י לא לנו, ורוח הקדש אמרה להן, למעני למעני אעשה. ר' יוסי הגלילי אומר, מרדכי ואסתר אמרוהו בשעה שעמד עליהם המן הרשע, הן אומ' לא לנו י"י לא לנו, משיבה רוח הקדש ואומרת, למעני למעני אעשה. וחכמים אומ' נביאים שביניהם תקנוהו שיהו אומרין אותו על כל פרק ופרק, ועל כל צרה וצרה שלא תבא על הצבור, וכשנגאלין אומרין אותו על גאולתן.

יב. שמע אלי יעקב וישראל מקוראי. מדרש תלים. אמ"ר שמעון בן לקיש, בשעה שישראל חוטאין יעקב אבינו מרגיש ממערת המכפלה, שנא' כי עתה הזנית אפרים נטמא ישראל (הושע ה ג), וכשתבא שמחה לישראל ישמח ישראל מכל האבות, לפי שהוא מזומן לסעודה שנ' שמע אלי יעקב וישראל מקוראי, מהו מקוראי, מזומני, כד"א ויתן להם מקום בראש הקרואים (ש"א ט כב), ורב אמר, משל למי שמשיא את בתו, מי שמח אלא אביה של כלה, שנ' לכן כה אמר י"י אל בית יעקב אשר פדה את אברהם (כט כב), הוי כשתבא הגאולה לישראל יעקב שמח מכל האבות, לכך יגל יעקב ישמח ישראל. תנחומא. אמ"ר יהושע דסכנין בשם ר' לוי אין שמותיהן שוין בכל מקום, אלא זה מקדים לזה, וזה מקדים לזה. למה כן? שלא יהיו בני הגבירה אומרין, אנו תחלה ובני השפחות נתפרשו אחרונים, לפיכך זה מקדים לזה, וזה מאחר לזה, ללמדך שלא הם גדולים אלו מאלו. ד"א למה מקדים אלו לאלו? לפי שהן תקרתן של עולם, ומי שהוא מתקן תקרה כראוי, נותן עביה של תקרה זו בצד ראשה של אחרת, ועביה של תקרה זו בצד ראשה של אחרת. לפיכך מקדים אלו לאלו. ומנין שהן תקרתן של עולם? שכן אמר ישעיה, שמע אלי יעקב וישראל מקוראי. סוטה ירושלמי. אית תניי תני, כשם שחולקין כאן, כך הם חולקין ברגלים. בני לאה מכאן, ובני רחל מכאן, ובני השפחות באמצע. אמ"ר מתניה טעמ', שמע אלי יעקב וישראל מקוראי, מה התקרה הזו עביה דהן גבי קטניא דהן, וקטניא דהן גבי עביה דהן [עוד למטה בפסוק אנכי י"י אלהיך מלמדך להועיל.]

יג. אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים. חגיגה פ״ק. תנו רבנן בית שמאי אומ׳ שמים נבראו תחלה ואחר כך ארץ, שנא׳ בראשית ברא אלהים את השמים וגו׳ (בראשית א א). ובית הלל אומרים ארץ נבראת תחלה ואחר כך שמים, שנ׳ ביום עשות יי׳ אלהים ארץ ושמים (שם ב ד). אמרו להם ב״ה לב״ש, לדבריכם אדם בונה עליה ואחר כך בית, דכתיב הבונה בשמים מעלותיו (עמוס ט ו). אמרו להם ב״ש לב״ה לדבריכם, אדם עושה שרפרף, ואחר כך כסא שנא׳ כה אמר יי׳ השמים כסאי וגו׳ (סו א), וחכמים אומ׳ זה וזה כאחד נבראו, שנא׳ אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים קורא אני עליהם יעמדו יחדו. ואידך מאי יחדו דלא משלחפי אהדדי, מכל מקום קשו קראי אהדדי. אמר ריש לקיש כשבראן ברא שמים תחלה ואחר כך ארץ, וכשנטן נטה ארץ תחלה ואחר כך שמים. מאי שמים ששם מים. במתניתא תאנא אש ומים. מלמד שהביאן הקב״ה וטרפן זה בזה ועשה מהן רקיע. בראשית רבה. בית שמאי ובית הלל: בית שמאי אומ׳ שמים נבראו תחלה ואחר כך הארץ, ובית הלל אומ׳ ארץ נבראת תחלה ואחר כך השמים. אלו מביאין טעם לדבריהם, ואלו מביאין טעם לדבריהם. על דעתהון דבית שמאי דאמרי שמים נבראו תחלה ואחר כך ארץ: למלך שעשה לו כסא. ומשעשה כסא עשה פורפירון שלו, הה״ד כה אמר יי׳ השמים כסאי וגו׳, ועל דעתהון דבית הלל דאמרי הארץ נבראת תחלה; למלך שבנה פלטין, בנה את התחתונים ואחר כך ברא את העליונים, הה״ד ביום עשות יי׳ אלהים ארץ ושמים. אמ״ר יהודה בר׳ עילאי חדא מסייעא לבית הלל, לפנים הארץ יסדת, ואחר כך, ומעשה ידיך שמים. אמ״ר חנן ממקום שהמקרא מסייע לב״ש משם ב״ה מסלקין אותו. ר׳ יוחנן בשם חכמים או׳, לבריאה שמים קדמו, לשכלול הארץ קדמה. אמ״ר תנחומא, אנא אמ׳ טעמ׳, לבריאה שמים קדמו, בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ, לשכלול הארץ קדמה, ביום עשות יי׳ אלהים ארץ ושמים. אמ״ר שמעון בן יוחאי, תמה אני היאך נחלקו אבות העולם ב״ש וב״ה על בריאת שמים וארץ, אלא שניהם לא נבראו אלא כאלפס וכסויה, שנא׳ קורא אני אליהם יעמדו יחדו. כתובות פ״ק. דרש בר קפרא, גדולים מעשה צדיקים יותר ממעשה שמים וארץ, דאלו במעשה שמים וארץ כתיב אף ידי יסדה ארץ וימיני טפחה שמים, ואלו במעשיהן של צדיקים כתיב מכון לשבתך פעלת יי׳ מקדש יי׳ כוננו ידיך (שמות טו יז), השיבני בבלי אחד, ור׳ חייא שמו, ויבשת ידיו יצרו (תהלים צה ה), ידו כתיב יצרו. אמ׳ רב נחמן בר יצחק יצרו אצבעותיו שנ׳ כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך (שם ח ד). מיתיבי ומעשה ידיו מגיד הרקיע (שם יט ב), הכי קאמר, מעשה ידיהם של צדיקים מי מגיד? רקיע, ומאי ניהו? מטר. מכלתא. חביב בית המקדש לפני הקב״ה. כשברא הקב״ה את עולמו לא בראו אלא בידו אחת שנ׳ אף ידי יסדה ארץ; וכשבא לבנות בית המקדש כביכול בשתי ידיו, שנ׳ מקדש יי׳ כוננו ידיך.

טו. אני אני דברתי אף קראתיו. ויקרא רבה. ויקרא אל משה (ויקרא א א), ולאדם לא קרא, ויקרא יי׳ אלהים אל האדם (בראשית ג ט), אלא אין גנאי למלך לדבר עם אריסו, וידבר יי׳ אליו (ויקרא א א) ועם נח לא דבר, וידבר אלהים אל נח (בראשית ח טו), אלא אין גנאי למלך לדבר עם טקרידו, ויקרא אל משה. ולאברהם לא קרא ויקרא מלאך יי׳ אל אברהם (שם כב טו), אלא אין גנאי למלך לדבר עם פונדקי שלו. ויקרא אל משה, ולא כאברהם באברהם כתיב ויקרא מלאך יי׳ אל אברהם, המלאך קורא והדבור מדבר, ברם הכא ויקרא וידבר. אמ״ר אבין, אמר

הקב״ה: אני הוא הקורא, ואני הוא המדבר, אני אני דברתי אף קראתיו הביאותיו והצליח דרכו.

טז. קרבו אלי שמעו זאת לא מראש בסתר דברתי. פרק ואלו מגלחין.

פעם אחת גזר ר' שלא ישנו לתלמידים בשוק. מאי דרש, חמוקי ירכיך (ש״ה ז ב), מה ירך בסתר, אף דברי תורה בסתר. יצא ר' חייא ושנה לשני בני אחיו בשוק. שמע ר' איקפד, אזל לאתחוויי ליה, אמר ליה עייא ראה מי קורא בחול. אדידע דנקט מילתא בדעתיה נהג נזיפותא בנפשיה תלתין יומין, ביום תלתין שלח ליה, קום איתא, ולבסוף שלח ליה, לא תיתי. מעיקרא מאי קסבר, ולבסוף מאי סבר? מעיקרא סבר, מקצת היום ככולו, ולבסוף סבר, לא אמרי' מקצת היום ככולו, אתא, אמר ליה אתית? אמר ליה דשלח לי מר. אמר ליה והא שלחית לך דלא תיתי. אמר ליה, זה ראיתי וזה לא ראיתי. קרא עליה, ברצות יי״י דרכי איש גם אויביו ישלים אתו (משלי טז ז). אמר ליה מאי טעמא עבדת הכי? דכתיב חכמות בחוץ תרנה (שם א כ), אמר ליה אם קרית לא שנית, ואם שנית לא שלשת, ואם שלשת לא פרשו לך חכמים, חכמות בחוץ תרנה כדרבא, דאמר רבא כל המלמד תורה בפנים תורה מכרזת עליו מבחוץ; והכתיב לא מראש בסתר דברתי, ההוא ביומא דכלה. ור' חייא האי חמוקי ירכיך, מאי עביד ליה? בצדקה ובגמילות חסדים. מדרש קהלת. יש דבר שיאמר ראה זה דבר חדש הוא כבר היה לעולמים (קהלת א י), כתיב ויתן יי״י אלי וגו' (דברים ט י), ועליהם ככל הדברים, אמ״ר יהושע בן לוי עליהם ועליהם כל וכל דברים הדברים מצוה המצוה. את ללמדך מקרא ומשנה הלכות תוספות והגדות ואפי' מה שתלמיד ותיק עתיד להורות כבר היה וניתן הלכה למשה מסיני. מנין? ממה שכתיב, יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא והרי חברו מוכיח עליו, כבר היה לעולמים. ר' ברכיה בשם ר' חלבו. לאחר שהיתה סלע צרורה בכנפיו, ונפלה ממנו, לתוך גדולה ממנו, אין המקום מחזיק, לתוך קטנה ממנה, אין המקום מתמלא, ליתן כיוצא בו המקום מתמלא, כך שמעת תורה מפי תלמיד חכם יהי בעיניך כאלו שמעוהו אזניך מהר סיני, הוא שהנביא מקנתרן ואומר להן, קרבו אלי שמעו זאת לא מראש בסתר דברתי מעת היותה שם אני וגו', שם אני אומר. אמרי ליה למה לא אמרת לן, אמר להם שלא נברא בי קינים, ועכשו נברא בי קינים, שנא' ועתה יי אלהים שלחני ורוחו. ואלה שמות רבה. אמ״ר יצחק מה שהנביאים עתידין להתנבות בכל דור ודור, קבלו אותו מהר סיני, שכן משה אמר לישראל כי את אשר ישנו פה וגו', ואת אשר איננו פה עמנו היום (דברים כט יד), עמנו עומד היום אין כתיב כאן, אלא עמנו, אלו הן הנשמות העתידות להבראות שאין בהם ממש, שלא נאמרה בהן עמידה, שאע״פ שלא היו באותה שעה, כל אחד ואחד קבל את שלו. וכן הוא או' משא דבר יי״י אל ישראל ביד מלאכי (מלאכי א א) בימי מלאכי אין כתיב כאן, אלא ביד מלאכי, שכבר היתה הנבואה בידו מהר סיני, ועד אותה השעה לא ניתנה לו רשות להתנבאת. וכן ישעיה אומר קרבו אלי שמעו זאת לא מראש בסתר דברתי מעת היותה שם אני, וקבלתי את הנבואה הזאת, אלא ועתה יי״י אלהים שלחני ורוחו, עד עכשו לא ניתנה לי רשות להתנבאות. ולא הנביאים בלבד קבלו מהר סיני, אלא אף החכמים שבכל דור ודור כל אחד ואחד קבל את שלו. וכן הוא אומר את כל הדברים האלה דבר יי״י אל כל קהלכם בהר וגו' (דברים ה יט) מהו קול גדול ולא יסף, ר' יוחנן אמר קול אחד נחלק לשבעה קולות, ושבע קולות נחלקו לשבעים אומות, ר' שמעון בן לקיש אמר שממנו נתנבאו הנביאים

שעמדו, ורבנן אמרי שלא היה לו בת קול. מסכת שבת. אביי בר אבין ור׳ חנינא בר אבין דאמרי תרויהו ניתנה תורה לטבולי יום, יתיב מרימר וקאמר להא שמעתא, אמר ליה רבינא למרימר, ניתנה קא אמרת, או ראויה קאמרת. אמר ליה ראויה קא אמינא. וליטבלו בבי שמשי וליקבלו תורה בבי שמשי. אמר ר׳ יצחק לא מראש בסתר דברתי.

יז. כה אמר י״י גואלך קדוש ישראל אני י״י מלמדך להועיל. פרק אלו הן הגולין. אמר רב הונא, ואמרי לה אמר רבה בר רב הונא אמר רב הונא, אמ״ר אלעזר, מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים איכא למשמע בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליכין אותו. מן התורה, דכתיב לא תלך עמהם לא תאור את העם (במדבר כב יב), וכתיב קום לך אתם (שם כ), מן הנביאים, דכתיב אני י״י אלהיך מלמדך להועיל מדריכך בדרך תלך, מן הכתובים, דכתיב אם ללצים הוא יליץ וגו׳. ויקרא רבה. בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרוּעה מקרא קדש (ויקרא כג כד), ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא פתח, כה אמר י״י גואלך קדוש ישראל אני י״י מלמדך להועיל, מהו מלמדך להועיל, מסקד לו כהדין מסאסא, דהוא מסקד לההוא תורתא, ושלשה שמות נקראו לו מלמד דרבן מרדע, מלמד, שהוא מלמד לפרה לחרוש. מרדע, שהוא מורה דעה בפרה, דרבן, שהוא מדיר בינה בפרה. אמר הקב״ה, לפרתו אדם עושה דרבן. וליצרו אינו עושה דרבן. מדריכו בדרך תלך, ר׳ לוי בשם ר׳ חמא בר חנינא; לבן מלכים שהיה לו דין לפני אביו. אמר לו אביו אם מבקש אתה לזכות לפני בדין, מנה לי פלני ואתה זוכה לפני בדין. כך אמר הקב״ה תהיו מזכירין זכות אבותיכם לפני ואתם זוכין. באחד לחדש זה אברהם, לאחד, זה יצחק. אחד היה אברהם וגו׳, מקרא קדש, זה יעקב שנ׳ שמע אלי יעקב וישראל מקֹוראי, אימתי אתם מזכירין זכות אבות ואתם זוכין לפני? בחדש השביעי באחד לחדש. תנחומא. ילמדנו רבנו, כמה דברים חייב אדם לעשות לבן? שנו רבותינו חמשה דברים חייב האב לעשות לבן. האב, זה הקב״ה והבן אלו ישראל. כשם שהאב חייב למול את בנו, כך עשה הקב״ה לישראל ומל את ישראל על ידי יהושע. שנ׳ עשה לך חרבות צורים ושוב מול את בני ישראל שנית (יהושע ב). האב חייב לפדות את בנו, והקב״ה פדה את ישראל שנ׳ לפדות לו לעם (ש״ב ז כ ג), ללמדו תורה, והקב״ה לימד את ישראל תורה, שנ׳ אנכי י״י אלהיך מלמדך להועיל. ללמדו מצות, והקב״ה לימד את ישראל מצות. להשיאו אשה, והקב״ה אמ׳ להם פרו ורבו. האב זקוק לבנו להאכילו להשקותו לרחצו לסוכו ולהלבישו. כך עשה הקב״ה לישראל, וארחצך במים ואשטוף דמיך מעליך ואסוכך בשמן (יחזקאל טז ט), ואלבישך רקמה (שם י), ולחמי אשר נתתי לך סלת ושמן ודבש האכלתיך (שם יט). עלי באר ענו לה (במדבר כא יז) מה האב נותן לבניו נכסיו, כך הקב״ה עשה לישראל, ונתן להם ארץ חמדה. ומה הבן חייב להיות מעלה לאביו דורון, כך הקב״ה אמ׳ לישראל כי תבאו אל ארץ מושבותיכם (ויקרא טו ב), ועשיתם אשה עולה לי״י (שם ג):

יח. לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך. ע״ז פ״ק. תנו רבנן אם בחקותי תלכו (ויקרא כו ג), אין אם אלא לשון תחנונים. וכן הוא אומ׳ לוא עמי שומע לי וגו׳ (תהלים פא יד), כמעט אויביהם אכניע (שם טו). ואמ׳ לוא הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך. ספרא. אם בחקותי תלכו. מלמד שהמקום מתאוה שיהו ישראל עמלין בתורה. וכן הוא אומ׳ לו עמי שומע לי כמעט אויביהם אכניע.

ואו' לו הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וגו', ויהי כחול זרעך (יט), וכן הוא אומ' מי יתן והיה לבבם זה להם וגו' (דברים ח כו), מלמד שהמקום מתאוה שיהו ישראל עמלין בתורה. ברכות פ"ק. תניא אבא בנימן אומ'. שנים שנכנסו להתפלל, וקדם אחד מהן והתפלל ולא המתין לחברו, עליו הכתו' אומ' טורף נפשו באפו הלמענך תעזב ארץ ויעתק צור ממקומו (איוב יח ד), ואין צור אלא הקב"ה, שנ' צור ילדך תשי (דברים לב יח), ואם המתין לו, מה שכרו? אמ"ר יוסי בר' חנינא, זוכה לברכות הללו, לו הקשבת למצותי ויהי כנהר שלומך וגו', ויהי כחול זרעך וגו', אל תיקרי למצותי אלא למצוותי:

יט. ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו לא יכרת ולא ישמד שמו מלפני. תנחומא. אל תכריתו את שבט משפחת הקהתי (במדבר ד יח), אמ' הקב"ה ומה בני קהת, בשביל שהיו יראים אותי, כבדתים וחלקתי להם ולבניהם כבוד, כך מי שהוא מתירא ממני, אני מכבדו ואיני מכרית שמו מן העולם. ממי את למד? מבני יונדב בן רכב. על ידי שעשו רצוני מה כתי' בהם, לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים. ומה אם אותם שהם גרים על ידי, שעשו רצוני כך עשיתי להם, לישראל שהם בני אהובי, בני ידידי על אחת כמה וכמה, כשהן עושין רצוני שהן עומדין לפני כל הימים, שנ' לוא הקשבת למצותי וגו', ויהי כחול זרעך וצאצאי מעיך כמעותיו לא יכרת ולא ישמד שמו מלפני, ואו' ואתם הדבקים בי"י אלהיכם חיים כלכם היום, (דברים ד ד):

כ. צאו מבבל ברחו מכשדים. תנחומא. כתי' לך עמי בא בחדריך (כו כ), בשעה שאתה רואה את השעה חצופה, לא תעמוד כנגדה. אברהם נתן מקום לשעה וברח מפני נמרוד, שנ' צאו מבבל ברחו מכשדים, [למעלה בפסוק לך עמי בחדריך]:

כב. אין שלום אמ' י"י לרשעים. מדרש תלים. יעלזו חסידים בכבוד ירננו וגו' (תהלים קמט ה), בשעה שהצדיקים נפטרין מן העולם, שלש כתות של מלאכים מיטפלין עמו. אחת אומרת ינוחו על משכבותם, ואחת אומרת, הולך נכוחו, ומהלכות לפניו. אמ"ר יהודה בר' סימון בשם ר' יאשיה, כביכול הקב"ה אומ' להם שלום. ומנין את למד? מן הרשעים, שנ' אין שלום אמר י"י לרשעים, ואם לרשעים הוא אומ', קל וחומר לצדיקים שהקב"ה אומ' להם שלום, לכך יעלזו חסידים בכבוד, באיזה כבוד? בכבוד שהקב"ה עושה לצדיקים בשעה שנפטרין מן העולם, והן מקלסין להקב"ה. במדבר סיני רבה. גדול שלום, שלא ברא הקב"ה מדה יפה מן השלום ומנעה מן הרשעים, שבשעה שנפטרין מן העולם שלש כתות של מלאכי חבלה מקדימות אותן. הראשונה אומרת אין שלום. השניה אומרת, אמר י"י לרשעים, השלישית אומרת, למעצבה תשכבון. לא דיין לרשעים שמיתתן ביד מחבלים, שנאמ' ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים (איוב לג כב), ואומ' יהדפוהו מאור אל חשך (שם יח יח), ואומ' יהי דרכם חשך וחלקלקות (תהלים לה ו), אלא שהן מתקנטרין לפניהם ואומרין להם, אין שלום אמר י"י לרשעים, למעצבה תשכבון (נ יא):

מט.

א. שמעו איים וגו' י"י מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי. מדרש תלים. אף בלב עולות תפעלון, זורו רשעים מרחם (תהלים נח ד), מרחם

זריתם, תעו מבטן (שם) אמ׳ להם, הלב הזה אינו נברא אלא לאמת שנ׳ ודובר אמת בלבבו (שם טו ב). ואתם לא הייתם עושין כן, אלא אף בלב עולות תפעלון (שם נח נג), ורוח הקדש אומרת על ידי ירמיה, בטרם אצרך בבטן ידעתיך (ירמיה א ה), וכן ישעיה אומ׳, יי׳ מבטן קראני ממעי אמי הזכיר שמי, ואומ׳ ויאמר לי עבדי אתה (ג) וכן הוא אומ׳, מצאתי דוד עבדי, (תהלים פט, כא) ומרחם הרשעים נכרין. וכן את מוצא בעשו הרשע, עד דהוה במעוי דאימיה הוה מגיח עם אחיו, שכן כתי׳ ויתרוצצו הבנים בקרבה (בראשית כה לב), שהיה מרצץ עם אחיו במעי אמו. אמ׳ דוד אף אתם זריתם, שנ׳ זורו רשעים מרחם וגו׳ (תהלים נח ד):

ג. ויאמר לי עבדי אתה וישראל אשר בך אתפאר. מסכת יומא. היכי דמי חלול השם: אמ׳ רב כגון אנא דשקילנא בשרא מבי טבחא ולא יהיבנא דמי לאלתר, והני מילי באתרא דלא תבעי, אבל באתרא דתבעי, לית לן בהו וכו׳. ר׳ יוחנן אומ׳ כגון אנא דמסגינא ארבע אמות בלא תורה ובלא תפלין. ר׳ יצחק דבי ר׳ אמי אמ׳ כל שחבריו מתביישין לשמועתו. היכי דמי? אמ׳ רב נחמן בר יצחק כגון דאמרי שרא ליה מאריה לפלניא. אביי אמ׳ כדתניא, ואהבת את יי׳ אלהיך (דברים ו ה), שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא אדם קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ומשאו ומתנו בשוק נאה, ודבורו בנחת עם הבריות. מה הבריות אומרות עליו? אשרי רבו שלמדו תורה, אשרי אביו שלמדו תורה. אוי להם שלא למדו תורה. ראיתם פלני שלמד תורה, כמה נאין דרכיו, וכמה מתוקנין מעשיו, עליו הכתו׳ אומ׳ ויאמר לו עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו? אוי לו לפלני שלמד תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, אוי לו לפלני כמה מכוערין מעשיו, וכמה מקולקלין דרכיו, עליו הכתו׳ אומ׳ באמור להם עם יי׳ אלה ומארצו יצאו (יחזקאל לו כ). ויקרא רבה. דבר אל בני ישראל אדם כי יקריב מכם קרבן (ויקרא א ב), ר׳ יודן בשם ר׳ שמואל בר נחמן, משל למלך שהיה לו פרקסים, היה מצוה את עבדו קפלו ונערו ותן דעתך עליו. אמ׳ לו אדני המלך מכל פרקיסים אין אתה מצוה אותי אלא על זה? אמ׳ לו שאני מדביקו לגופי. כך אמ׳ משה לפני הקב״ה, רבון העולמים, משבעים אומות איתנטאות שיש לך בעולמך, אי אתה מצוה אותי אלא על ישראל צו את בני ישראל, דבר אל בני ישראל. אמ׳ לו שהם דבקים לי. הה״ד כי כאשר ידבק האזור אל מתני איש כן הדבקתי אלי את כל בית ישראל ובית יהודה (ירמיה יג יא). אמ״ר אבין; למלך שהיה לו פורפירון, והיה מצוה את עבדו ואמ׳ לו קפלו ונערו ותן דעתך עליו. אמ׳ לו אדני המלך, מכל פורפירון שיש לך אי אתה מצוה אותי אלא על זה? אמ׳ לו אותו שלבשתי ביום מלכותי. כך אמ׳ משה לפני הקב״ה, רבון העולמים, משבעים אומות שיש לך בעולמך, אי אתה מצוה אותי אלא על ישראל; אמ׳ לו הם שהמליכו אותי תחלה על הים ואמרו יי׳ ימלוך לעולם ועד. אמ״ר ברכיה; לזקן שהיה לו מעפרת, והיה מצוה את תלמידו ואמ׳ לו קפלה ונערה ותן דעתך עליה. אמ׳ לו, אדני זקן מכל העפראות שיש לך אי אתה מצוה אותי אלא על זו? אמ׳ לו מפני שאותה לבשתי ביום שנתמניתי זקן. כך אמ׳ משה, רבון העולמים, משבעים אומות איתנטאות שיש לך בעולמך, אי אתה מצוה אותי אלא על ישראל? אמ׳ לו הן שקבלו מלכותי בסיני ואמרו כל אשר דבר יי׳ נעשה ונשמע. אמ״ר יודן, בא וראה כמה חיבב הקב״ה את ישראל, שמזכירן בפסוק אחד חמשה פעמים, הה״ד ואתנה את הלוים

נתונים לאהרן ולבניו וגו׳ (במדבר ח יט), אמ״ר שמעון בן יוחאי: למלך שהיה לו בן יחידי, בכל יום היה המלך מצוה את בן ביתו, אכל בני, שתה בני, אזל ברי לבית הספר, אתא מבית הספר. כך בכל יום ויום הקב״ה מצוה את משה ואומר לו, צו את בני ישראל, דבר אל בני ישראל. אמ״ר יהודה בר׳ סימון, משל לאחד שהיה יושב ועושה עטרה למלך. עבר עליו אדם אחר, אמר לו מה אתה עשה? אמר לו אני עושה עטרה למלך. אמר לו כל מה שאתה יכול לקבוע בו קבע, אזמרגדין קבע, אבנים טובות ומרגליות קבע, למה? שהיא עתידה להנתן בראשו של מלך. כך אמר לו הקב״ה למשה, כל מה שאתה יכול לשבח את ישראל שבה, לגדלן גדל, לפארן פאר, למה? שבהן אני עתיד להתפאר, שנ׳ ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. תנחומא. דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם קדושים תהיו (ויקרא יט ב), אמר הקב״ה, עד שלא בראתי עולמי היו מלאכי השרת מקלסין אותי בכם, ומקדשין את שמי בכם, והיו אומרין ברוך י״י אלהי ישראל מן העולם ועד העולם. כיון שנברא אדם הראשון, אמרו מלאכי השרת, רבונו של עולם, זהו שאנו מקלסין אותך בשמו. אמר לאו, גנב הוא זה שנ׳ ותתן גם לאישה עמה ויאכל (בראשית ג ו). בא נח אמרו לו, זהו, אמר להם לאו, שכור הוא זה, שנ׳ וישת מן היין וישכר (שם ט כא). עמד אברהם, אמרו לו, זהו, אמר להם לאו, זה גר הוא. בא יצחק, אמרו לו, זהו, אמר להם לאו, אוהב שונאי הוא זה, שנ׳ ויאהב יצחק את עשו (שם כה כח). בא יעקב, אמרו, לו זהו, אמר להם הן. וכן הוא אומר לא יעקב יאמר עוד שמך כי אם ישראל (שם לב כט). ונקראו כל ישראל על שמו. באותה שעה קידש הקב״ה כל ישראל לשמו, שנא׳ ישראל אשר בך אתפאר. אמר להם הקב״ה הואיל ונתקדשתם לשמי עד שלא בראתי העולם, היו קדושים כשם שאני קדוש שנ׳ קדושים תהיו. ואלה שמות רבה. ויאמר י״י אל משה מה תצעק אלי (שמות יד טו), הה״ד שומע תפלה עדיך כל בשר יבאו (תהלים סה ג), מהו שומע תפלה, לא היה צריך לומר אלא שומע תפלות, מהו שומע תפלה? אמ״ר פנחס בשם ר׳ ירמיה בשם ר׳ חייא בר אבא, בשעה שישראל מתפללין, אין אתה מוצא שמתפללין כלן כאחת, אלא כל כנסת וכנסת מתפללת בפני עצמה. הכנסת הזאת מתפללת תחלה, ואחר כך הכנסת הזאת, ומאחר שגמרו כל התפלות כל הכנסיות, המלאך הממונה על התפלות נוטל כל התפלות שהתפללו בכל הכנסיות, ועושה אותן עטרה, ונותנה בראשו של הקב״ה, שנאמר עדיך כל בשר יבאו, ואין עדיך אלא עטרה שנ׳ כי כלם כעדי תלבשי. וכן הוא אומר ישראל אשר בך אתפאר, שהקב״ה מתפאר בתפלותיהן של ישראל שנ׳ ועטרת תפארת בראשך (יחזקאל טז יב). מכלתא. עזי וזמרת יה (שמות טו ב), אין עזי אלא תורה שנ׳ י״י עוז לעמו יתן (תהלים כט יא). ואו׳ ועז מלך וגו׳ (שם צט ד), ד״א אין עוז אלא מלכות שנ׳ י״י בעזך ישמח מלך (שם כא ב). ואומר ויתן עז למלכו (ש״א ב י), ד״א עוזי עוזר וסומך לכל באי עולם. עשאני אימרה, עשיתיו אמרה, עשאני אמרה, וי״י האמירך היום (דברים כו יח), עשיתיו אימרה את י״י האמרת היום (שם יז). והרי כל האומות אומרין שבחו של הקב״ה, אבל שלי נעים לפניו יותר משלהן, דכתיב ואלה דברי דוד האחרונים וגו׳ (ש״ב כג א) ישראל אומרין שמע ישראל, ורוח הקודש צווחת ואומרת אשריך ישראל מי כמוך. ישראל אומרין ומי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים אליו כי״י אלהינו, ורוח הקדש אומרת, ומי גוי גדול אשר לו חקים וגו׳. ישראל אומר כי תפארת עוזמו אתה, ורוח הקדש אומרת ישראל אשר בך אתפאר. בראשית רבה. והנה מלאכי אלהים

עולים ויורדים בו (בראשית כח יב). ר' חייא רבה ור' ינאי, חד אמר עולים ויורדים בסלם, וחד אמר עולים ויורדים ביעקב. מאן דאמר עולים ויורדים בסלם ניחא, מאן דאמר עולים ויורדים ביעקב, מעלין בו, מורידין בו, אופזים בו קופזים בו, שוטנים בו שנא' ישראל אשר בך אתפאר, את הוא שאיקונין שלך חקוקה למעלה בכסא הכבוד, עולים למעלה ורואין איקונין שלו, יורדין למטה ומוצאין אותו ישן. למלך שהיה יושב ודן בפרור, עולין לבסליקי מוצאין אותו יושב ודן. כך עולין למעלה ומסתכלין בדמותו, יורדין למטה ומסתכלין, בעו לסכוניה. מיד, והנה יי' נצב עליו. אמר ריש לקיש אלמלא מקרא כתוב אי איפשר לאמרו, כביכול כאדם שמניף במניפה על בנו.

ד. ואני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי. בראשית רבה. כתיב עוז והדר לבושה ותשחק ליום אחרון (משלי לא כה). כל מתן שכרן של צדיקים מותקן להם לעתיד לבא, ומראה להם הקב"ה עד שהן בעולם הזה, מתן שכרן מה הוא שהוא עתיד ליתן להם לעולם הבא, ונפשם שבעה, והן ישנין. אמ"ר אלעזר, משל למלך שעשה סעודה, וזימן אורחים, והראה להם מה שאוכלין ושותין, ונפשם שבעה, והם ישנים. כך הקב"ה מראה להם לצדיקים, עד שהן בעולם הזה, מתן שכרן, ונפשם שבעה, והם ישנין, שנ' כי עתה שכבתי ואשקוט ישנתי אז ינוח לי (איוב ג יג). הוי בשעת סלוקן של צדיקים, הקב"ה מראה להן מתן שכרן. כד דמך ר' אבהו, חזא תלת עשר נהרין דאפרסמון, אמר להון, אילין דמאן? אמרו ליה דילך. אמר אילין דאבהו ואני אמרתי לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי אכן משפטי את יי' וגו'. זבדי בר לוי ור' יהושע בן ר' יוסי ובן פטרס תלתיהון אמרין תרין קריין, כד דמכין. חד מנהון אמר על זאת יתפלל כל חסיד אליך (תהלים לב ו), כי בו ישמח לבנו וגו' (שם לג כא), ואחרינא אמר תערוך לפני שלחן (שם כג ה), ישמחו כל חוסי בך (שם ה יב), ואחרינא אמר כי טוב יום בחצריך מאלף (שם פד יא), ורבנין אמרין מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך (שם לא כ). הוי בשעת סלוקן מן העולם הקב"ה מראה להן מתן שכרן, בן עזאי אומר כתיב יקר בעיני יי' המותה לחסידיו (שם קיו טו). לפיכך ותשחק ליום אחרון.

ה. ועתה אמר יי יוצרי מבטן לעבד לו. סיפרי. מה ראה ישעיה לומר וכו' [למעלה בפסוק שמעו שמים וכו' (א ב).]

ו. ויאמר נקל מהיותך לי עבד להקים את שבטי יעקב ונצורי ישראל להשיב. שביעית ירושלמי. מאימתי קטני ישראל חיים? ר' חייא רבה ור' שמעון ברבי: חד אמר משיולדו, וחד אמר משידברו. מאן דאמר משיולדו, יבאו ויגידו צדקתו לעם נולד כי עשה (תהלים כב לב), ומאן דאמר משידברו, זרע יעבדנו יסופר ליי' לדור (שם כב לא), תני בשם ר' מאיר משיודעים לענות אמן בבית הכנסת. מה טעם? פתחו שערים ויבא גוי צדיק שומר אמונים (כו ב), תמן אמרין משנמולה, נשאתי אימיך אפונה (שם פח טז), רבנין אמרין, משיולדו, ולציון יאמר איש ואיש יולד בה וגו' (שם פז ה), ר' אלעזר אומר, אפילו נפלים, מה טעם? להקים את שבטי יעקב ונצורי ישראל להשיב.

ז. כה אמר יי' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו. תענית פ"ק. אמ"ר אלעזר לא הכל בנפילה, ולא הכל בקריעה. משה ואהרן בנפילה, יהושע וכלב בקריעה. משה ואהרן בנפילה, ויפל משה ואהרן על פניהם (במדבר יד ה). יהושע וכלב בקריעה, שנא'

ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו בנדיהם (שם ו). מתקיף לה ר' זירא, ואיתימא ר' שמואל בר נחמני, אי כתיב יהושע כדקאמרת, השתא דכתי' ויהושע הא והא עביד, ואמ"ר אלעזר, לא הכל בקימה, ולא הכל בהשתחויה. מלכים בקימה, שרים בהשתחויה, שנ' כה אמר יי' לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו. מתקיף לה ר' זירא ואיתימא ר' שמואל בר נחמני, אי כתיב ישתחוו כדקאמרת השתא דכתיב וישתחוו הא והא עבדי. אמר רב נחמן בר יצחק, אף אני נאמר לא הכל לאורה ולא הכל לשמחה, אלא לצדיקים אורה ולישראל שמחה, שנאמר אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה (תהלים צח יא). ילמדנו. אונקלוס הגר בן אחותו של אדריאנוס היה מבקש להתנייר, והיה מתירא מן אדריאנוס דודו. אמר לו, אני מבקש לעשות סחורה לצאת לחול, לידע דעת הבריות, ואני מבקש להמלך בך היאך לעשות. אמר לו, כל פרקמטיא שאתה רואה שנפלה ונתונה בארץ לך ועסוק בה, שסופה להתעלות, ואתה משתכר. בא לו לארץ ישראל, ולמד את התורה. אחר זמן הרבה מצאוהו ר' אליעזר ור' יהושע, וראוהו פניו משונות, אמרו זה לזה אונקלוס למד תורה. כיון שבא אצלם התחיל שואל להם שאלות הרבה, והן משיבין אותו. עלה אצל אדרינוס, אמר לו למה פניך חולניות סבור אני שהפסידה פרקמטיא שלך, או שמא אדם הצר לך. אמר לו, לאו ואדם מצר לי הואיל ואתה לי, אמר לו ולמה פניך משונות? אמר לו שלמדתי תורה, ולא עוד אלא שמלתי עצמי, אמר לו, ומי אמר לך? אמר לו בך נמלכתי. אמר לו, אימתי? אמר לו, בשעה שאמרתי לך מבקש אני לעשות סחורה, ואמרת לי, כל סחורה שאתה רואה שנפלה והיא נתונה בארץ, לך ועסוק בה שסופה להתעלות; חזרתי על כל האומות, ולא מצאתי אומה שפלה נתונה בארץ, אלא ישראל, וסופן להתעלות, שכן אמר ישעיה כה אמר יי' גואל ישראל קדושו לבזה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו. אמר לו סנקנדרוס שלו, עתידין אלו ששימרת שיהו המלכים עומדים מפניהם, שנ' מלכים יראו וקמו וגו'. הכה אותו אדריאנוס על לחיו, אמר לו יש נותן רטיה אלא על מכה, שמא נותן אדם על בשר בריא לא על המכה הוא נותן? עכשו אם רואים גילדר אחד, אין עומדין מלפניו, שהיית אומר שהמלכים עומדין מפניהם. אמר סוקדרוס אם כן נתנייר. אמר לו אונקלוס הגר בן אחותי עד שהוא במעי אמו היה ראוי להתנייר. מה עשה סנקנדרום? עלה לראש הגג ונפל ומת. ורוח הקדש אומר, כן יאבדו כל אויביך יי'. אמר לו אדריאנוס הרי אתה מת, אין אתה אומר לי על מה עשית הדבר הזה? אמר לו שבקשתי ללמוד תורה. אמר לו היה לך ללמוד תורה, ולא למול. אמר לו אונקלוס, נותנין לאסרדיוט אנינה אלא אם כן נוטל זינו שלו, כך אם אין אדם מל אינו יכול ללמוד תורה, שנ' מגיד דבריו ליעקב וגו' לא עשה כן לכל גוי (תהלים קמז כ), כי כל הגוים ערלים (ירמיה ט כה). ואלה שמות רבה. ויאמר יי' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, החדש הזה לכם (שמות יב ב). משל לאחד שמצא נחש, ורצץ את ראשו באבן, וחתך את זנבו, מעכשו מה הוא טוב. כך מצרים עמדו בניה, ושעבדו את ישראל מה שאי אפשר, וכן אדום. מה עשה הקב"ה? פרע מן המצרים שנ' ונער פרעה וחילו בים סוף (תהלים קלו טו). ובאדום, פורה דרכתי לבדי (סג ג), אמרה רוח הקדש, מצרים לשממה תהיה ואדום למדבר שממה וגו' (יואל ד יט). והקב"ה עתיד לגאול את ישראל מאדום. אם ממצרים פרה אותם, מאדום לא כל שכן. ועתה ירושלים ועמך לחרפה

לכל סביבותינו ואין אתה פודה אותנו. אמר להם הן, וכביכול אמרו לו השבע לנו, ונשבע להם, שכשם שפדה אותנו ממצרים הוא פודה אותנו מאדום; ולא עוד אלא שיהיו גדולי המלכות רואין קטן מישראל ומתאוין לכרוע לפניו בשביל השם הכתוב על כל אחד ואחד, שנא׳ כה אמר יי׳ גואל ישראל וקדושו לבוה נפש למתעב גוי לעבד מושלים מלכים יראו וקמו שרים וישתחוו. משל לעץ נאה שהיה נתון בבית המרחץ, נכנס פרוכסיטוס לרחוץ הוא וכל עבדיו, ודיישו את העץ, וכן כל אחד ואחד מתאון לכרוע לפניו. לאחר ימים שלח פריטמו שלו לאותה מדינה שיעשו איקונין, ולא מצאו עץ יפה חוץ מזה שהיה במרחץ. הביאוהו, ותקנו אותו כראוי, והביא צייר, וצייר את האיקונין עליו: העמידה בתוך הפלטין, בא השלטון וכרע לפניו וכן דוכוס, וכן אפרכוס, וכן הפרופוסיטין, וכן הגליונות, וכן דימוסתן בולי. אמרו לו האומנין אתמול הייתם מדישין את העץ הזה, ועכשו אתם משתחוין לפניו. אמרו לו אין אנו כורעים לפניו בשבילו, אלא בשביל פרוטימו של מלך שהיא חקוקה עליו. כך אמרו המלכים, עד עכשיו היינו עושין בישראל מה שאי איפשר שנ׳ לבוה נפש למתעב גוי לעבד מושלים, ועכשו אנו משתחוין להם. אומרין להם אין אנו כורעים לפניהם בשבילך, אלא בשביל השם שכתוב עליהם שנ׳ למענך יי׳ אשר נאמן קדוש ישראל ויבחרך. וכן משה אומר וראו כל עמי הארץ כי שם יי׳ נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח י).

ח. כה אמר יי׳ בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך. ברכות פ״ק אמר ליה רב יצחק לרב נחמן ליתי מר לבי כנשתא וליצלי. אמר ליה לא יכילנא. ליכנפי ליה למר בי עשרא, אמר ליה טריחא לי מילתא, אמר ליה, לימא מר לשמעיה כי מצלי צבורא ליתיה ולודעיה למר. אמר מאי כולי האי? אמר ליה, הכי אמ״ר יוחנן משום ר׳ יוסי, מאי דכתיב ואני תפלתי לך יי׳ עת רצון (תהלים סט יד) אימתי עת רצון, בשעה שהצבור מתפללין. רב נחמן בר יצחק אמר מהכא, כה אמר יי׳ בעת רצון עניתיך. ר׳ יוסי בר׳ חנינא אמר מהכא, הן אל כביר ולא ימאס (איוב לו ה). תניא נמי הכי מנין שאין הקב״ה מואס בתפלתן של רבים שנא׳ הן אל כביר ולא ימאס, וכתיב פדה בשלום מקרב לי כי ברבים היו עמדי (תלים נה יט). אמר הקב״ה כל מי שהוא עסוק בתורה ובגמ״ח ומתפלל עם הצבור, מעלה אני עליו כאלו פדאני לי ולבני מבין אומות העולם. פרק חלק. תאנא משמיה דר׳ יוסי, עת היא מזומנת לפורענות שנ׳ ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו (בראשית לח א) תאנא משמיה דר׳ יוסי, עת היא לטובה שנ׳ כה אמר יי׳ בעת רצון עניתיך וביום ישועה עזרתיך, וביום פקדי פקדתי עליהם חטאתם. תאנא משמיה דרב יוסי, עת היא מזומנת לפורענות, וילך רחבעם שכמה כי שכם באו כל ישראל להמליך אותו (מ״א יב א), תאנא משמיה דרב יוסי, מקום מזומן לפורענות, בשכם ענו את דינה, בשכם מכרו אחיו את יוסף, בשכם נחלקה מלכות בית דוד.

ט. לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו על דרכים ירעו. ילמדנו. צא מן התיבה, (בראשית ה טז) אמר דוד הוציאה ממסגר נפשי להודות את שמך (תהלים קמב ח), כשהיה נח נתון בתיבה, היה מתפלל תדיר הוציאה ממסגר נפשי, שנ׳ על זאת יתפלל כל חסיד אליך (שם לב ו), אמר לו הקב״ה לנח, נח גזירה היא מלפני שלא תצא מן המסגר הזה עד שישלמו שנים עשר חדש. וכן ישעיה אומר, לאמר לאסורים צאו ולאשר בחשך הגלו, לאמר לאסורים צאו, שהיו אסורין מתשמיש המטה, למה?

שבשעה שהעולם נתון בצרה ובחורבן, אסור לאדם להזקק לפריה ורביה, שלא יהא עוסק הקב״ה בחורבן העולם והוא בונה. וכך עשה יוסף, עד שלא באו שני בצורת נזקק לאשתו שני׳ וליוסף יולד שני בנים (בראשית מא נ), אימתי, בטרם תבא שנת הרעב (שם). וכן איוב אומר בחסר ובכפן גלמוד (איוב ל ג), כשהחוסר והכפן בא לעולם גלה ממטה, וכך עשה נח כשנכנס לתיבה שני׳ ויבא נח ובניו, ואחר כך, ואשתו ונשי בניו אתו (בראשית ז ז). וכשיצא אמר לו הקב״ה צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך (שם ח טז). מכאן את למד שנאסרו נח ובניו מתשמיש המטה ההי״ד לאמר לאסורים צאו, לאמר לאסורים צאו, מתשמיש המטה צאו מן התיבה. ולאשר בחשך הגלו, אלו הבהמות והחיה והעופות מיד אמר להם ואתם פרו ורבו וגו׳ (שם ט א) במדבר סיני רבה, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שמעון בר נחמן, לשלש גליות גלו ישראל: אחד לפנים מנהר סמבטיון, ואחד לדפני אנטוכיא, ואחד שירד (הענן עליהם) והקיפן. וכשם שגלו ישראל לשלש גליות, כך גלו שבט ראובן וגד לשלש גליות. מאי טעמא? לאמר לאסורים צאו, אלו שגלו לפנים מנהר סמבטיון, ולאשר בחשך הגלו, אלו שירד ענן וכסה אותם, על דרכים ירעו ובכל שפיים מרעיתם, אלו שגלו לדפני אנטוכיא. וכן בירושלמי.

י. לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש. בבא קמא. תנו רבנן שלשה עשר דברים נאמרו בפת שחרית: מצלת מן החמה, ומן הצנה, ומן המזיקין, ומן הזיקין, ומחכימת פתי, וזוכה בדין, וזוכה ללמוד, וזוכה ללמד, ודבריו נשמעים, ותלמודו מתקיים בידו, ואין בשרו מעלה הבל, ונזקק לאשתו ואין מתאוה לאשה אחרת, והורגת כינה שבני מעים. ויש או׳ אף מכנסת את האהבה ומוציאה את הקנאה. אמר ליה רבא לרבה בר מארי מנא הא מילתא? דאמור רבנן שתין רהוטי רהוט ולא מטיוה לגברא דמצפרא כרך. ואמור רבנן לעולם השכם ואכול בקיץ מפני החמה ובחרף מפני הצנה. אמר ליה דכתיב לא ירעבו ולא יצמאו ולא יכם שרב ושמש, אמר ליה את אמרת לי מהתם, ואנא אמינא מהכא, ועבדתם את י״י אלהיכם וברך את לחמך ואת מימיך (שמות כג כה), זו פת במלח וקיתון של מים שחרית, מכאן ואילך והסירותי מחלה מקרבך (שם). ותניא מחלה זו מרה. למה נקרא שמה מחלה? ששמונים ושלשה מיני תחלואים יש בה מחל״ה בגימטריא הכי הוי, וכלן פת במלח וקיתון של מים שחרית מבטלתן. פרק חלק. כי מרחמם ינהגם ועל מבועי מים ינהלם, אמ״ר אלעזר כל פרנס המנהיג את הצבור בנחת בעולם הזה זוכה ומנהינן לעולם הבא, שנא׳ כי מרחמם ינהגם.

יב. הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון וגו׳. ואלה שמות רבה. אלה פקודי המשכן (שמות לו). אמר הקב״ה לישראל בשעה שעשיתם את העגל, הכעסתם אותי באלה אלהיך, עכשו שעשיתם את המשכן באלה אני מתרצה לכם, הוי אלה פקודי המשכן, אמר הקב״ה לישראל באלה נתרציתי לכם בעולם הזה, ואף לעתיד לבא באלה אני גואל אתכם, שנ׳ הנה אלה מרחוק יבאו ואלה מצפון ומים והנה אלה מארץ סינים. [עוד בפסוק הרחיבי מקום אהלך (ד ב).]

יד. ותאמר ציון עזבני י״י. מדרש רשחנו״ע. ותאמר ציון עזבני י״י וי״י שכחני, אזכרה נגינתי בלילה עם לבבי אשיחה ויחפש רוחי (תהלים עז ז), אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה: רבונו של עולם, נזכרת אני שבר שהשברתי את המלכיות, כד״א אשר מגן צריך (בראשית יד כ), ר׳ יהודה בר׳ סימון אמר, אמרה כנסת ישראל

לפני הקב"ה: רבונו של עולם נזכרת אני שירים שאמרתי לפניך בלילות. כד"א ונגינותי ננגן (לח כ) בלילה, זה לילה ולילו של פרעה לילה, ויהי בחצי הלילה וי"י הכה כל בכור (שמות יב כט). זה לילה ולילה של גדעון לילה, ויהי בלילה ההוא ויאמר אליו י"י קום רד במחנה (שופטים ז ט). זה לילה ולילה של סנחריב לילה, שנ' ויהי בלילה ההוא ויצא מלאך י"י (מ"ב יט לה). עם לבבי אשיחה, משתעי אנא עם לבי והיא עובדיי והיא אומרת הלעולמים יזנח י"י ולא יוסיף לרצות עוד (תהלים עז ח). חס ושלום לא שבק ולא שביק, כי לא יזנח לעולם י"י (איכה ג לא) ולא יוסיף לרצות עוד. לשעבר אתה מרצה אחרים בשבילי, משה כועס ואתה מרצה אותו בשבילי, אליהו כועס ואתה מרצה אותו בשבילי שנא' לך שוב לדרכך מדברה דמשק (מ"א יט טו) ועכשו לא לרצות ולא לרצות, האפס לנצח חסדו (תהלים עז ט) אמ"ר אבין לשון יוני הוא, כד"א האפס גמר אמר לדור ודור (שם), אמ"ר חיננא בר פפא נגמר אותו הדבר שאמרת למשה, וחנותי את אשר אחון (שמות לג יט), אמ"ר סימון הא חסילא הא מסכמא עם ירמיה שנ' כי אספתי את שלומי מאת העם הזה נאם י"י וגו' (ירמיה טז ה). השכח חנות אל (תהלים עז י). השכחת כי אל רחום י"י אלהיך, השכחת חניותיך אל, על פי י"י יחנו (במדבר ט כ כג) השכח חנותך אל. אהל מועד ונלגל ושילה ונב וגבעון ובית עולמים שנים, אם קפץ באף רחמיו סלה (תהלים עז י) אע"ג דכעים, רחמוהי קריבין, וציון אומרת עזבני ושכחני, ותאמר ציון עזבני י"י, ואומר חלותי היא שנות ימין עליון (שם יא), דא"ר שמואל בר נחמני, על שלא חלינו פניך בתשובה, נשתנית הימין. אמ"ר סימון שמעת מימיך אומרין גלגל חמה חולה ואינו יכול לעלות ולשמש, גלגל לבנה חולה ואינו יכול לעלות ולשמש, לשמשיו אין חלאים ולפניו יש חלאים. אמ"ר יצחק משל לגבור ששרוי במדינה, והיו בני המדינה בוטחין בו, לכשיבאו הגייסות לשם היה יוצא ומתראה להם פנים ומיד הן בורחין. כיון שבאו הגייסות לשם אמר להם ימיני חשה לי. אבל הקב"ה אינו כן, אלא הן לא קצרה יד י"י מהושיע, ואומר חלותי היא. אמ"ר שמעון בן לקיש אם חלאין הוא אית סיברא דמאן דחליש סופיה מיתסי, אם שינוי ימין היא לית סיברא, כי אם מאוס מאסתנו (איכה ה כב). אם מאיסה היא לית סיברא ואם קציפה היא אית סיברא דמאן דכעים סופיה מתרצי, וציון אומרת עזבני ושכחני, מה יתאונן אדם חי (שם ג לט) אמ"ר ברכיה חייתי בידך ואתה מתאונן. אמ"ר הוניא גבר על חטאיו (שם), גבר בחטאים וחי מתאונן. אמ"ר אבא בר יודן, מה יתאונן אדם חי, לחי העולמים, אם מבקש הוא להתאונן גבר על חטאיו, אמ"ר יודן יעמוד כגבור ויתודה על חטאיו ואל יתאונן. ר' אומר תורעמנין בני תורעמנין, אדם הראשון אני עסוק לעשות לו עזר שנ' אעשה לו עזר (בראשית ב יח), והוא אומר האשה אשר נתת עמדי (שם ג יב), ואף יעקב אני עסוק להמליך את בנו על ארץ מצרים שנ' ויוסף הוא השליט על הארץ (שם מב ו), והוא מתרעם ואומר נסתרה דרכי מי"י (מ כד), ואף בניו כך עשו לי במדבר אני עסוק לבור להם לחם קל בדרך שהמלכים אוכלין כדי שלא יהא אחד מהם גוסה וחלירא אחזותו, והן מתרעמין ואומרין ונפשנו קצה בלחם הקלקל (במדבר כא ה), אף ציון כך עשתה לי, אני עסוק להעביר המלכיות מן העולם, כבר העברתי בבל מדי ויון ואני עתיד להעביר מלכות הרשעה, והיא מתרעמת ואומרת עזבני, ושכחני, ותאמר ציון עזבני י"י, עוז בני, שכחת אותו העוז שאמרו לפניך בניך על הים, עזי וזמרת יה (שמות טו ב). ד"א עזבני, בעמר שכחה, לעני ולגר תעזוב אותם (ויקרא יט י. כג כב), ד"א עזבני י"י, עזבני לעיני

אומות העולם. פרק אין עומדין. ותאמר ציון עזבני י״י וי״י שכחני, הינו עזובה, הינו שכוחה. אמ״ר שמעון אמרה כנסת ישראל לפני הקב״ה, רבונו של עולם, אדם נושא אשה על אשתו, זוכר מעשה הראשונה, ואתה עזבתני ושכחתני. אמר הקב״ה לנביא, לך אמור לכנסת ישראל, בתי שנים עשר מזלות בראתי ברקיע כנגד שנים עשר שבטים, ועל כל מזל ומזל בראתי לו שלשים חיל, ועל כל חיל וחיל בראתי לו שלשים ריהטון ועל כל ריהטון וריהטון בראתי לו שלשים לגיון, ועל כל לגיון ולגיון בראתי לו שלשים גיסטרא, ועל כל גיסטרא וגיסטרא בראתי שלשים קטרון, ועל כל קטרון וקטרון בראתי לו שלש מאות וששים וחמשה רבוא כוכבים כמנין ימות החמה, וכלם לא בראתי אלא בשבילך, ואת אמרת עזבני ושכחני.

טו. התשכח אשה עולה מרחם בן בטנה. האשכח עולות ופטרי רחמים שהקרבתם לפני במדבר ארבעים שנה? אמרה לפניו רבונו של עולם: הואיל ואין שכחה לפני כסא כבודך, שמא לא תשכח לי מעשה העגל? אמר לה גם אלה תשכחנה, אמרה לפניו רבונו של עולם: הואיל ויש שכחה לפני כסא כבודך, שמא תשכח לי מעשה סיני? אמר לה, ואנכי לא אשכחך. והיינו דאמ״ר אלעזר בר׳ הושעיה גם אלה תשכחנה, זה מעשה העגל, ואנכי לא אשכחך, זה מעשה סיני. איכה רבתי. אמ״ר יהושע בר אבין ארבעה דברים אמר ירמיה מאיסה וגעילה עזיבה ושכיחה. מאיסה וגעילה דכתיב המאוס מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך (ירמיה יד יט), והושב על ידי משה דכתיב לא מאסתים ולא געלתים לכלותם (ויקרא כו מד). עזיבה ושכיחה דכתיב למה לנצח תשכחנו תעזבנו לאורך ימים (איכה ה כ). והושב על ידי ישעיה שנ׳ גם אלה תשכחנה ואנכי לא אשכחך. מדרש תלים. לדוד משכיל אשרי נשוי פשע כסוי חטאה (תהלים לב א), אמר רב הונא בשם ר׳ אבהו, בשבילך כתבתי על עצמי כביכול שאני שכחן, שנ׳ מי אל כמוך נושא עון ועובר על פשע (מיכה ז יח), דאנשי חובין, וכן הוא אומר גם אלה תשכחנה.

טז. הן על כפים חקותיך. תענית פ״ק. אמ״ר שמואל בר נחמני אמ״ר יונתן, שלשה שאלו שלא כהוגן, שנים השיבו כהוגן, ואחד השיבוהו שלא כהוגן. אלו הן: אליעזר עבד אברהם, ושאול בן קיש, ויפתח הגלעדי. אליעזר עבד אברהם, דכתיב והיה הנערה אשר אומר אליה וגו׳ (בראשית כד יד). יכול אפי׳ חגרת, או סומא, ונזדמנה לו רבקה. שאול בן קיש, דכתיב והיה האיש אשר יכנו יעשרנו המלך עשר גדול ואת בתו יתן לו (ש״א יז כה). יכול אפילו עבד, אפילו ממזר, נזדמן לו דוד. יפתח הגלעדי דכתיב והיה היוצא אשר יצא מדלתי ביתי והיה לי״י (שופטים יא לא) יכול אפילו דבר טמא, נזדמנה לו בתו. והיינו דקאמר להו נביא לישראל הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם וגו׳ (ירמיה ח כב). ואומר אשר לא צויתי ולא דברתי ולא עלתה על לבי (שם יט ה) אשר לא צויתי, זה בנו של מישע מלך מואב, דכתיב ויקח את בנו הבכור ויעלהו עולה (מ״ב ג כז). ולא דברתי, זה בתו של יפתח הגלעדי, ולא עלתה על לבי, זה יצחק בן אברהם. אמ״ר ברכיה אף כנסת ישראל שאלה שלא כהוגן, והשיב הקב״ה כהוגן. שנא׳ ונדעה נרדפה לדעת את י״י וגו׳. ויבא כגשם לנו כמלקוש יורה ארץ (הושע ו ג). אמר לה בתי, את שואלת דבר שפעמים מתבקש ופעמים אין מתבקש, אני אהיה לך דבר המתבקש, שנא׳ אהיה כטל לישראל (שם יד ו). ועוד שאלה, שימני כחותם על לבך כחותם על זרועך (ש״ה ח ו) אמר לה הקב״ה, בתי, את שואלת דבר שפעמים נראה ופעמים אינו נראה, אני אהיה לך דבר

הנראה לעולם. שנ׳ הן על כפים חקותיך. מדרש שיר השירים. אמ״ר איבו שני דברים שאלו ישראל לפני הקב״ה ולא שאלו כהוגן, עמדו הנביאים ותקנום על ידיהם. ישראל אמרו ויבא כגשם לנו. אמ׳ להם הנביאים, לא שאלתם כהוגן, שהגשמים הללו סימן טרחות הן לעולם, יוצאי דרכים מצירין בהן, מפרשי מים מצרין בהן, טחי גגות מצרין בהן, דורכי גתות מצרין בהן, עומסי גרנות מצרין בהן, שבורו מלא מים וגתו מלא יין מצרין בהן, ואתם אומרין ויבא כגשם לנו. עמדו הנביאים ותקנו, אהיה כטל לישראל. ועוד אמרו ישראל לפני הקב״ה, שימני כחותם על לבך. אמרו להם הנביאים, לא שאלתם כהוגן, הלב פעמים נראה ופעמים אינו נראה, ואין חותמו נגלה, ואי זהו כהוגן? והיית עטרת תפארת ביד י״י (יב ג). ר׳ שמעון בן קוסת בשם ר׳ לוי אומר אמר להן הקב״ה לא אתם ולא נביאים שאלתם כהוגן וכראוי. שמלך בשר ודם עובר ועטרה נופלת מעל ראשו, וצניף מלוכה מעליה, ואי זהו כהוגן? הה״ד הן על כפים חקותיך, כשם שאין איפשר לאדם לשכח כפות ידיו, כך גם אלה תשכחנה, ואנכי לא אשכחך.

יח. שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך חי אני נאם י״י כי כלם כעדי תלבשי. סיפרי. ואשר חרב גאותך (דברים לג כט). אמר לו הקב״ה למשה עתיד אני ליתן לישראל אותו זין שניטל מהן בחורב. שנ׳ ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב (שמות לג ו), ועתיד אני להחזירו להם, בשבועה נשבעתי שעתיד אני להחזירו להם, שנ׳ חי אני נאם י״י כי כלם כעדי תלבשי.

יט. כי חרבותיך ושוממותיך וגו׳. תנחומא. ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד (ויקרא ח ג). אמר לו היכן, אמר לו אל פתח אהל מועד. אמר לו משה, רבון העולמים ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים יכולין לעמוד פתח אהל מועד, והוא אינו אלא בית סאתים? אמר לו הקב״ה ועל דבר זה אתה תמה, השמים האלו לא כדוק של עין היו, ועשיתי אותן מסוף העולם ועד סופו, שנ׳ הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (מ כב). ואף לעתיד כך אני עושה בציון, כל אותן האכלוסין מן אדם הראשון עד שיחיו המתים היכן הן עומדין, והן עתידין לומר צר לי המקום, שנ׳ עוד יאמרו באזניך בני שכוליך צר לי המקום גשה לי ואשבה (כ), מה אני עושה? אני מרחיבה להם שנאמר הרחיבי מקום אהלך [וכו׳ (נד ב), למטה בפסוק מי אלה כעב תעופינה (ס ח), ובפסוק הרחיבי מקום אהלך], מדרש שיר השירים, אמ״ר יוחנן עתידה ירושלם שתהא מגעת עד שערי דמשק, שנא׳ משא דבר י״י בארץ חדרך ודמשק מנוחתו (זכריה ט א), מהו חדרך? ר׳ יהודה אומר, מקום הוא שנקרא חדרך, אומר לו ר׳ יוסי בן דורמסקית, העבודה, שאני מדמשק ויש שם מקום שנקרא חדרך. ר׳ נחמיה אומ׳, זה מלך המשיח שעתיד להדריך כל באי עולם בתשובה לפני הקב״ה, ודמשק מנוחתו. וכי דמשק מנוחתו, והלא אין מְנוחתו אלא בית המקדש, שנא׳ זאת מנוחתי עדי עד (תהלים קלב יד), אמ׳ לו, עתידה ירושלם להיות מתרחבת בכל צדדיה עד שמגעת לשערי דמשק, וגליות באות ונינוחות תחתיה, לקיים מה שנאמר ודמשק מנוחתו, עד דמשק מנוחתו. מה מקיים ר׳ יוחנן ונבנתה עיר על תלה, (ירמיה ל יח) כתאנה זו שרחבה מלמעלה וקצרה מלמטה, כך עתידה ירושלם להיות מתרחבת בכל צדדיה, וגליות באות ונינוחות תחתיה לקיים מה שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי (נד ג). הרי לארך, לרוחב מנין? ומגדל חננאל עד יקבי המלך. ר׳ זכאי רבה עד היקבים שיקבן מלך מלכי המלכים

הקב"ה, הרי לארכה ולרחבה. למעלה מנין? ת"ל ורחבה ונסבה למעלה, למעלה לצלעות. תני עתידה ירושלם להתרחב ולעלות ולהיותה מגעת עד כסא הכבוד, עד שתאמר צר לי המקום. ר' יוסי בר' ירמיה אמ', עדין לא למדנו שבח ירושלם. ומהיכן את למד שבחה? מחומותיה, שנאמר ואני אהיה לה נאם י"י חומת אש סביב וגו' (זכריה ב ט).

כא. ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה. מושיבי עקרת הבית אם הבנים שמחה (תהלים קיג ט). מושיבי עקרת הבית, זו שרה אמנו, שנאמר ותהי שרי עקרה (בראשית יא ל). אם הבנים שמחה, הניקה בנים שרה (שם כא ז). ד"א מושיבי עקרת הבית, זו רבקה שנא' כי עקרה היא (שם כה כא), אם הבנים שמחה, ותהר ותלד בן (שם ל כג) ד"א מושיבי עקרת הבית, זו לאה שנאמר וירא י"י כי שנואה לאה ויפתח את רחמה (שם כט לא), מכאן שהיתה עקרה, שאין פותחין אלא שער הסגור. אם הבנים שמחה, כי ילדתי לו ששה בנים (שם ל כ). ד"א מושיבי עקרת הבית, זו אשת מנוח שנאמר ואשתו עקרה לא ילדה (שופטים יג ב), אם הבנים שמחה, והרית וילדת בן (שם יג ג). ד"א מושיבי עקרת הבית, זו ציון שנ' רני עקרה לא ילדה (נד א), אם הבנים שמחה, ואמרת בלבבך מי ילד לי את אלה ואני שכולה וגלמודה וגו'. ראש השנה. אמ"ר עקיבא כשהלכתי לערביא היו קורין לדכרא, יובלא. ואמ"ר עקיבא כשהלכתי לאפריקי היו קורין לנדה גלמודה, מאי גלמודה, גמולא דא מבעלה. ואמ"ר עקיבא כשהלכתי לאפריקי היו קורין למעלה קשיטה, לפרושי מאה קשיטה דאוריתא מאה דינקי.

כב. כה אמר י"י הנה אשא אל גוים ידי. מדרש תהלים. ר' פנחס בשם ר' אושעיא אמר חמש עמידות העמיד דוד להקב"ה בספר תלים. ארבע כנגד מלכיות שראה אותן ברוח הקדש הן עתידות לשעבד את ישראל, והוא מעמיד להקב"ה על כל אחת ואחת. וחמשית, שראה מלכותו של גוג שהוא בא על ישראל בחזקה, ואומר להקב"ה קומה י"י אל נשא ידיך (תהלים י יב). לגבור שהיה עובר בנהר ובנו עמו. אחזו בידו להעבירו. וכשהגיע לחצי הנהר נתגברה השבולת למעלה על ראש בנו. מיד צעק בנו ואמר, אבא ארים ידך, דאין טבעין. כך ארבע מלכיות משולות במים שנ' הוי המון עמים רבים כהמות ימים יהמיון (יז יב) וישראל טובעין בתוכן, שנ' טבעתי ביון מצולה, ואין מעמד (תהלים סט ג). ואלמלא הקב"ה עמהם, לא היו יכולין להנצל שנאמר כי תעבור במים אתך אני (מג ב). וכיון שצפה דוד שפעמים שהחטא גורם והן מתגברין כשבולת של נהר. התחיל צוח, קומה י"י אל נשא ידיך, ארים ידך דאין טבעין, וכן הוא אומר אל תשטפני שבולת מים (תהלים סט טז), לפיכך הוא אומר קומה י"י. אומר לו הקב"ה, חייך, אני נשוא שנא' כי אשא אל שמים ידי (דברים לב מ) ואומר כה אמר ה' הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי. מדרש תלים. עוד. נסה עלינו אור פניך י"י (תהלים ד יז), ר' הונא בשם ר' אחא אמר לאותו הקלע אנו מצפין, שנ' הנה אשא אל גוים ידי ואל עמים ארים נסי.

כג. והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך. ירושלמי. בת ישראל לא תניק בנה של נכרית, מפני שנותנת להם חיים. אמ"ר יוסי הדא אמרה שאסור ללמדם אומנות. כהדא תרתין אומנין זגניא וקבטריא. זגניא לא אלפון וקמון וקבטריא אלפון ואתעקרון. אבל נכרית מניקה בנה של בת ישראל דכתיב והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך אפים ארץ ישתחוו לך. מדרש תלים. לעתיד לבא אומר

למלך המשיח מדינה פלניא מרדה בך, והוא אומר יבא גובי ויחריב אותה, שנ' והכה ארץ בשבט פיו (יא ד). אפרכיא פלנית מרדה בך, והוא אומר ילך מלאך המות ויחבל אותה שנ' וברוח שפתיו ימית רשע (שם). כיון שרואין צרתן רבה, הן באין ומשתחווין למלך המשיח שנ' אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו. מסכת זבחים. אמר רב אשי אמר לי הונא בר נתן, הוה קאימנא קמיה דיזדגירד מלכא, והוה מדלי לי המינאי ואיתיה ניהליה, אמר ליה ממלכת כהנים וגוי קדוש כתיב בכו. כי אתאי לקמיה דאמימר, אמר לי איקיים בך, והיו מלכים אומניך. תנחומא. ר' אחא בשם ר' שמעון בן חלפתא אומר כל מה שהקב"ה עתיד לעשות לעתיד לבא, כבר הקדים ועשה על ידיהם של צדיקים בעולם הזה. אמר הקב"ה אני עתיד להחיות את המתים, כבר עשה כן על ידי אליהו ואלישע ויחזקאל, עתיד לעשות הים יבשה, כבר עשה על ידי משה, עתיד לפקוד, כבר עשה כן ויפקח הנער את עיניו (מ"ב ד לה), עתיד לפקוד עקרות, כבר עשה כן וי"י פקד את שרה (בראשית כא א), והיו מלכים אומניך אפים ארץ ישתחוו לך, לא כבר עשה כן נבוכדנצר? לא מלך היה ולא השתחוה לדניאל. הה"ד מלכא נבוכדנצר נפל על אנפוהי ולדניאל סגיד (דניאל ב מו). תוספתא דסוטה. את מוצא באברהם אבינו במדה שמדד מודדין לו. אברהם רץ לפני מלאכי השרת שלש ריצות שנא' וירץ לקראתם (בראשית יח ב), וימהר אברהם האהלה אל שרה (שם ו), ואל הבקר רץ אברהם (שם ז). אף המקום רץ לפני בניו שלש ריצות, שנ' ויאמר י"י מסיני בא וזרח משעיר למו הופיע מהר פארן (דברים לג ב), באברהם הוא אומר וישתחו ארצה (בראשית יח ב) אף המקום בישר את בניו לעתיד לבא, שנ' והיו מלכים אומניך ושרותיהם מניקותיך אפים ארץ ישתחוו לך ועפר רגליך ילחכו.

כו. והאכלתי את מוניך את בשרם וכעסים דמם ישכרון. ויקרא רבה. וכי תמכרו ממכר לעמיתך, אל תונו איש את אחיו (ויקרא כה יד), לפי שבעולם הזה אומות העולם מונין את ישראל, אבל לעתיד לבא אמר הקב"ה עתיד אני להאכילן מבשרם ולשכרן מדמן, הה"ד והאכלתי את מוניך את בשרם וכעסים דמם ישכרון וגו'.

נ.

א. כה אמר י"י אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. פרק חלק. מדוע שובבה העם הזה ירושלם משובה נצחת (ירמיה ח ה). אמר רב, תשובה נצחת השיבתהו כנסת ישראל לנביא. אמר להם נביא לישראל, חזרו בתשובה, אבותיכם שחטאו היכן הם? שנ' אבותיכם איה הם (זכריה א ה). אמרו לו, והנביאים שלא חטאו היכן הן? שנא' והנביאים הלעולם יחיו (שם). חזרו והודו לו. שנ' אך דברי וחקי אשר צויתי את עבדי הנביאים הלא השיגו אבותיכם (שם ו). ושמואל אמר באו עשרה בני אדם וישבו לפניו, אמר להם חזרו בתשובה. אמרו לו עבד שמכרו רבו, ואשה שגרשה בעלה, יש לזה על זה כלום? אמר הקב"ה לנביא לך אמור להם, כה אמר י"י אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה, או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו. והינו דאמר ריש לקיש, דוד עבדי, נבוכד נצר עבדי, גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין ישראל לומר

כך; הקדים הקב"ה וקראן עבדי, עבד שקנה נכסים, עבד למי ונכסים למי. איכה רבתי. היתה כאלמנה (איכה א א), אמ"ר אבא בר כהנא, הם לא פלשו אחר מדת הדין, והיא לא פלשה אחריהם. הם לא פלשו אחר מדת הדין, שנ' ויהי העם כמתאוננים (במדבר יא יא), מתאוננים אין כתיב כאן אלא כמתאוננים, היו שרי יהודה כמסיגי גבול (יהושע ה י) מסיגי גבול אין כתיב כאן אלא כמסיגי גבול. כי כפרה סוררה סרר ישראל (שם ד טז), פרה סוררה אין כתיב כאן אלא כפרה. ומדת הדין לא פלשה אחריהם, היתה אלמנה אין כתוב כאן אלא כאלמנה, כאשה שהלך בעלה למדינת הים ודעתו לשוב אליה. דרך קשתו כאויב (איכה ב ד), אויב אין כתוב כאן אלא כאויב. ד"א היתה כאלמנה, ר' חמא בר עוקבא אמר, לשומרת יבם שהיתה תובעת מזונות, ולא היתה תובעת כתובתה. ורבנין אמרין, למלך שכעס על מטרונה וכתב לה גיטה, ועמד וחטפו ממנה, וכל זמן שהיתה מבקשת לינשא לאחר אומר לה, היכן גיטיך, וכל זמן שהיתה תובעת מזונותיה, אומר לה ולא כבר גרשתיך. כך כל זמן שישראל מבקשין ליעשות להם נסים כבתחלה, אומר להם הקב"ה כבר גירשתי אתכם, המד"א שלחתיה ואתן ספר כריתותיה אליה. תנחומא. אם כסף תלוה את עמי (שמות כב כד), הה"ד כסף נמאס קראו להם (ירמיה ו ל), בשעה שגלו ישראל מירושלם, הוציאו אותם השונאים בקולרין, והיו העולם אומרין אין הקב"ה חפץ באומה הזאת, שנ' כסף נמאס קראו להם. כיון ששמע ירמיהו הדברים הללו בא לו אצל הקב"ה, אמר לפניו, רבונו של עולם אמת הוא שמאסת את בניך? הה"ד המאום מאסת את יהודה אם בציון געלה נפשך מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא (שם יד יט). משל למלך שהיה מכה את אשתו. אמר לו שושבינה עד מתי אתה מכה אותה? אם לגרשה אתה רוצה, הכה אותה עד שתמות. ואם אתה רוצה בה, למה אתה מכה אותה? אמר לו אפילו פלטין שלי חרב לא אגרש את אשתי. כך אמר ירמיה להקב"ה, אם לגרשנו אתה רוצה הכה אותנו עד שנמות, שנ' כי מאום מאסתנו קצפת עלינו (איכה ה כב), ואם לאו, מדוע הכיתנו ואין לנו מרפא? אמר לו הקב"ה אפילו אני מחריב עולמי, לא אגרש את ישראל שנ' כה אמר יי' אם ימדו שמים מלמעלה וגו', גם אני אמאס בכל זרע ישראל (ירמיה לא לו), אמר לו הקב"ה אע"פ כן, תנאי התניתי עמהם, שאם חטאו יהא בית המקדש מתמשכן על ידיהם שנ' ונתתי משכני בתוככם (ויקרא כו יא), אל תהי קורא כן אלא ונתתי משכוני, וכן בלעם אומר מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל (במדבר כד ה), שתי משכונות, אהליך כשהן בנויות, ומשכנותיך כשהן חרבות, אמר הקב"ה לא שאני חייב לאומות אני ממשכן להם מקדשי, אלא עונותיכם גרמו לכם שאמשכן להם מקדשי. אלולי כן למי אני חייב, שנא' כה אמר יי' אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה או מי מנושי אשר מכרתי אתכם לו, למי אני חייב? אלא עונותיכם גרמו לכם שנ' הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחתם אמכם, וכן התניתי עם משה עליהם, אם כסף תלוה את עמי, אם עברו על המצות הללו אני ממשכן להם שתי משכונות שנא' אם חבול תחבול (שמות כב כה) אמר לו משה, רבון העולמים ולעולם הם מתמשכנין? אמר להם, עד בוא השמש תשיבנו לו (שם יז יב) עד שיבא מנחמכם. ר' אבין בשם ר' שמעון אמר למלך שכעס על מטרונה טרדה והוציאה מתוך פלטין שלו. לאחר זמן בקש להחזירה. אמרה, יכפול לי כתובתי ואחר כך מחזירני. כך אמר הקב"ה בסיני אמרתי לכם פעם אחת אנכי, אנכי יי' אלהיך (שמות כ ב), ובירושלם לעתיד לבא אני אומר לכם שתי פעמים אנכי אנכי הה"ד

אנכי אנכי הוא מנחמכם (נא יב), ר׳ מנחמא בשם ר׳ אבון אומר מאותה נהימה שנהמתם לפני בסיני ואמרתם, כל אשר דבר י״י נעשה ונשמע (שם כד ז), מי את ותיראי מאנוש ימות (נא יב), מי את, את הוא שאמרת לי מי כמוכה באלים י״י (שמות טו יא), ותיראי מאנוש ימות ומבן אדם חציר ינתן. ר׳ ברכיה ור׳ חלבו ור׳ שמואל בר נחמן בשם ר׳ יונתן ראויין היו ישראל כליה בימי המן, אילולי שנסמכו על דעת אותו זקן ואמרו, ומה אבינו יעקב שאמר לו הקב״ה והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך (בראשית ז טו), נתיירא, אנו על אחת כמה וכמה. והוא שהנביא מקנתרן ואומר להם

ב. מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה. ברכות פ״ק. אמ״ר יונתן, בשעה שהקב״ה בא לבית הכנסת ולא מצא שם עשרה, מיד כועס. שנא׳ מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה. מדרש שיר השירים. עד שהמלך במסבו (ש״ה א יב), ר׳ פנחס בשם ר׳ אושעיא, עד שהמלך מלך מלכי המלכים הקב״ה במסבו, ברקיע, כבר הקדים שנ׳ ויהי ביום השלישי בהיות הבקר (שמות יט טז), למלך שגזר ליום פלני אני נכנס למדינה, וישנו להם בני המדינה כל אותו הלילה, וכשבא המלך מצאן ישנין, התחיל מעמיד עליהם בקו(ל)נין ושופר, והיה השר של אותה מדינה מעוררן ומוצייאן לאפטני של מלך, והיה המלך מהלך לפניהם עד שהגיע לפלטין, וכך כתיב ויהי ביום השלישי ויהי קולות וברקים (שם), וכתיב כי ביום השלישי ירד י״י לעיני כל העם (שם יא), ישנו להם ישראל כל הלילה, לפי ששינה של עצרת עריבה והלילה קצר. אמ״ר יודן אפילו פורטענה לא עקץ בהם, בא הקב״ה ומצאן שנים, התחיל מעמיד עליהם בקולנין, הה״ד ויהי קולות וברקים. והיה משה מעורר לישראל ומוציאן לאפטני של מלך מלכי המלכים הקב״ה, הה״ד ויוצא משה את העם לקראת האלהים (שם יז), והיה הקב״ה מהלך לפניהם עד שהגיע להר סיני, דכתיב והר סיני עשן כלו (שם יח), אמ״ר יצחק זהו שמקנתרן על ידי ישעיהו מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה.

ג. אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם. פרק הרואה. אמ״ר יהושע בן לוי, הרואה רקיע בטהרה או׳ ברוך עושה בראשית. אימתי מתחזי רקיע בטהרה? אמר עולא, בזמן דאיתמטרא כולי ליליא ובצפרא אתי אסתנא ומגלי ליה לשמיא, ופליגא דרפרם בר פפא, דאמר רפרם בר פפא אמר רב חסדא, מיום שחרב בית המקדש לא נראה רקיע בטהרה, שנ׳ אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם. איכה רבתי. ישב בדד וידום כי נטל עליו (איכה ג כח), אמ״ר שמואל בר נחמן, קרא הקב״ה למלאכי השרת ואמר להם, מלך בשר ודם אבל, מהו עושה? אמרו לו, לובש שחורים, ומכסה את ראשו בשק. אמר להם, אף אני עושה כן, הה״ד אלביש שמים קדרות ושק אשים כסותם. ועוד שאל להם, מלך בשר ודם אבל מהו עושה? אמרו לו, מכבה את הפנסין. אמר להם, אף אני עושה כן, הה״ד שמים וירח קדרו וכוכבים אספו נגהם (יואל ב י. ד טו), ועוד שאל להם, מלך בשר ודם אבל מהו עושה? אמרו לו, מהלך יחף. אמר להם אף אני עושה כן, הה״ד י״י בסופה ובשערה דרכו וענן אבק רגליו (נחום א ג), ועוד שאל להם, מלך בשר ודם אבל מהו עושה? אמרו לו, יושב ודומם אמר להם, אף אני עושה כן, הה״ד ישב בדד וידום.

ד. י״י אלהים נתן לי לשון למודים לדעת לעות את יעף דבר. ברכות ירושלמי. אין מברכין על הנר עד שיאותו לאורו. רב אמר יאותו ושמואל אמר יעותו, מאן דמר יאותו אך בזאת נאות לכם (בראשית לד טו), ושמואל אמר יעותו, לדעת לעות את יעף דבר.

ו. גוי נתתי למכים ולחיי למורטים פני לא הסתרתי מכלמות ורק.
ואשמע את קול יי׳ אומר את מי אשלח ומי ילך לנו (ו ח), שלחתי את מיכה, והיו מכין אותו על הלחי, שנ׳ בשבט יכו על הלחי את שופט ישראל (מיכה ד יד), שלחתי את עמוס, והיו קורין אותו פסיליסא אמרין לא הוה ליה להקב״ה על מאן לאשראה שכינתיה, אלא על הדין קטיע לישנא, פסיליסא. אמ״ר פנחס למה נקרא שמו עמוס, שהיה עמוס בלשונו. מעתה את מי אשלח ומי ילך לנו, ואומר הנני שלחני (ו ח), אמר לו הקב״ה, ישעיה, בני סרבנין הן סרחנין הן, אם את מקבל עליך להתבזות וללקות מבני אתה הולך בשליחותי ואם לאו אין אתה הולך בשליחותי. אמרתי לו על מנת כן הה״ד גוי נתתי למכים ולחיי למורטים וגו׳, [וכו׳ למעלה בפסוק ואשמע את קול יי׳ אומר].

י. מי בכם ירא יי׳ שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נגה לו יבטח בשם יי׳ וישען באלהיו. ברכות פ״ק. אמר אבין בר רב אדא אמ״ר יצחק, כל הרגיל לבא לבית הכנסת ולא בא יום אחד, הקב״ה שואל עליו, שנ׳ מי בכם ירא יי׳ שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים ואין נגה לו. אם לדבר מצוה הלך, נגה לו; ואם לדבר הרשות הלך, אין נגה לו. אמ״ר יודן מה טעם אין נגה לו, משום דהוה ליה לבטוח בשם יי׳ ולא בטח. בראשית רבה. ויאמר יי׳ אלהי אדני אברהם הקרה נא לפני היום (בראשית כד יב), כתיב מי בכם ירא יי׳ שומע בקול עבדו, מי בכם ירא יי׳, זה אברהם, שומע בקול עבדו, ששמע הקב״ה בקולו של עבדו, אשר הלך חשכים, ממספוטמיא ומחברותיה, ואין נגה לו, ומי היה מאיר לו? הקב״ה בכל מקום שהיה הולך, יבטח בשם יי׳ וישען באלהיו. ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ח). ד״א מי בכם ירא יי׳, זה אליעזר, שומע בקול עבדו, שהיה עבדו של אברהם, אשר הלך חשכים, בשעה שהלך להביא את רבקה, ואין נגה לו, ומי היה מאיר לו? הקב״ה בזיקים וברקים, יבטח בשם יי׳ וישען באלהיו, ויאמר יי׳ אלהי אדני אברהם הקרה נא לפני היום. מדרש תלים. מזמור לדוד בך יי׳ חסיתי אל אבושה לעולם (תהלים לא יב), זש״ה מי בכם ירא יי׳ שומע בקול עבדו אשר הלך חשכים וגו׳, בשעה שישראל נכנסין לבתי כנסיות ואומרין לפני הקב״ה גאל אותנו, אומר להם יש צדיק ביניכם וירא שמים? והן אומרין לשעבר בימי אבותינו, בימי משה ואהרן בימי דוד ושלמה היו בהם צדיקים, אבל עכשו כל מה שאנו הולכין היא מחשכת לנו, שנ׳ אשר הלך חשכים ואין נגה לו. אומר להם הקב״ה, בטחו בשמי והוא עומד לכם, שנ׳ יבטח בשם יי׳ וישען באלהיו. ולמה, שכל מי שבוטח בשמי אני מצילו. תדע לך, שכן חנניה מישאל ועזריה בטחו בשמי והצלתי אותם, שכן נבוכד נצר אומר בריך אלההון די שדרך מישך ועבד נגו די שלח מלאכיה ושיזיב לעבדוהי כי התרחיצו עלוהי (דניאל ג כח), וכן דניאל בשביל שבטח בי מלטתיו מן הבור, שנ׳ והוסק דניאל מן גובא, דיהימין באלהיה (שם ו כד). אמר דוד, הואיל וכן הוא הבטחון, שכל הבוטח בך אתה מצילו, בך אני בוטח, בך יי׳ חסיתי (תהלים לא ב. עא א). עוד שם. ואני עני ואביון אלהים חושה לי (שם ע ו), וכתוב אחר אומ׳ יי׳ יחשב לי (שם מ יח), אלא אמר דוד, רבונו של עולם, חושה לעזרתי וגאלני, ולמה, כי עורי ומפלטי אתה (שם ע ו), בין היום בין מחר עליך לגאלני, יי׳ אל תאחר (שם), אמר ישעיה מי בכם ירא יי׳, מי היה בצרה וקראני ולא עניתיו, אשר הלך חשכים, מי היה בחשכה ולא הארתי לו.

יא. הן כלכם קודחי אש מאזרי זיקות לכו באור אשכם וגו׳. מדרש

קהלת. מה יתרון העושה (קהלת ג ט) אמר שלמה, הואיל ועתים עתים הן לכל שנ׳ עת ללדת ועת למות עת לטעת ועת לעקור נטוע, מה מהני אומנא באמונתיה וכשירא בכשרותיה. ד״א מה יתרון, כל איניש ואיניש לא מיתרין אלא עם בעלי אומנותיה. אמ״ר יצחק בר מריון, וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד), צדיק באומנותיה אפילו צדיק חי העולמים באומנותיה הוא חיה. אמר הקב״ה בתחלה הרגתי בכורי מצרים שנ׳ ויהי בחצי הלילה וי״י הכה כל בכור (שמות יב כט), אף אתה כל בכור אשר יולד לך תהא מקדישו לי שנ׳ קדש לי כל בכור פטר כל רחם וגו׳ (שם יג ב), תהא מקדיש לי הבכורות באומנתי, הוי וצדיק באמונתו יחיה. ר׳ פנחס בשם ר׳ ראובן, משל למה הדבר דומה, למלך שעשה סעודה, וזימן אורחים, וגזר מלכא גזירתא ואמר, כל אינש ואינש ייתי על מה דירבוע. אית דאיתי תפיסין, ואית דאיתי כורסוון, ואית דאיתי קיסין, ואית דאיתי אבנין. אודיק מלכא ואמר כל אינש ואינש ירבוע על מה דאיתי. אותן שהיו יושבין על העצים ועל האבנים היו מתרעמין על המלך, אומרין כך כבודו של מלך שנהיה יושבין על העצים ועל האבנים? כששמע המלך כך, אמר להם לא דייכם שניוולתם פלטין שלי באבנים ובעצים שעמדה לי בכמה יציאות, אלא מחציפין אתם וקושרין עלי קטיגוריא, יקרבון לא עביד אלא אתר לגרמכון. כך לעתיד לבא, הרשעים נדונין בגיהנם, והן מתרעמין על הקב״ה הרי שהיינו מצפין לישועתו של הקב״ה וכך יהיה עלינו אמר להם הקב״ה העולם שהייתם בו, לא בעלי מחלקת ולשון הרע, ולא בעלי מריבות וחמסין הייתם? הה״ד הן כלכם קודחי אש מאזרי זיקות לכו באור אשכם, לפיכך אתם הולכין באור אשכם ובזיקות בערתם; ושמא תאמרו מידי היתה זאת לכם, לאו, אלא מידכם היתה זאת לכם לפיכך למעצבה תשכבון. במדבר סיני רבה. גדול שלום שלא ברא הקב״ה מדה יפה מן השלום, ומנעה מן הרשעים. שבשעה שנפטרין מן העולם שלש כתות של מלאכי חבלה מקדימות אותן, אחת אומרת, אין שלום, ושניה אומרת, אמר י״י לרשעים, ושלישית אומרת, למעצבה תשכבון. לא דיין לרשעים שמיתתן ביד מחבלים, שנא׳ ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים (איוב לג כב), ואומר יהדפוהו מאור אל חשך, ואומר יהי דרכם חשך וחלקלקות ומלאך ה׳ רודפם (תהלים לה ו), אלא שהן מתקנטרין לפניהם ואומרין להם, אין שלום, אמר י״י לרשעים, למעצבה תשכבון.

נא.

א. שמעו אלי וגו׳ הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נוקרתם.

יבמות. אמר רבי יצחק מפני מה האבות עקורין? מפני שהקב״ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, דאמ״ר אלעזר, מפני מה נמשלה תפלתן של צדיקים לעתר? לומר לך, מה עתר זה מהפך את התבואה בגורן ממקום למקום, כך תפלתן של צדיקים מהפכת דעתו של הקב״ה ממדת אכזריות למדת רחמנות. אמר ר׳ אמי, אברהם ושרה טומטומין היו, דכתי׳ הביטו אל צור חוצבתם ואל מקבת בור נקרתם, וכתי׳ הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם. אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה, שרה אמינו אילונית היה, שנאמר ותהי שרה עקרה אין לה ולד (בראשית יא ל) אפילו בית ולד אין לה. ואלה שמות רבה. ועתה י״י אבינו (סד י) אמר להם הקב״ה לישראל, הנחתם אבותיכם אברהם יצחק ויעקב ולי

אתם קוראין אביכם. אמרו לו, לך אנו מכירין כאב. משל ליתומה שהיתה מתגדלת אצל אפטרופוס שלה, והיה אותו אפטרופוס אדם טוב ונאמן ושימרה כראוי. ביקש להשיאה, עלה הלבלר לכתוב הכתובה. אמ' לה מה שמך? אמרה לו, פלונית ומה שם אביך? התחילה שותקת. אמר לה אפטרופוס שלה למה אתה שותקת, ואי את אומרת ללבלר שם אביך? אמרה לו, מפני שאיני נודעת לי אב אלא אתה; שהמגדל הוא האב ולא המוליד, כך היתומה, אלו ישראל, שנאמר יתומים היינו ואין אב (איכה ה ג) אפטרופוס הטוב שלהם, זה הקב"ה שנאמר אבי יתומים (תהלים סח ו), התחיל ישראל קורין אותו אבינו שנאמר ועתה יי' אבינו אתה. אמר להם הקב"ה, הנחתם את אביכם ולי אתם קורין אב, הביטו אל אברהם אביכם ואל שרה תחוללכם. אמרו לו, רבון העולם המגדל הוא אב ולא המוליד, שנאמר כי אתה אבינו (סג טז). מדרש תלים. אמ"ר חיונא בר פפא אברהם בירר לו את המלכיות. אמ' מוטב שישתעבדו במלכיות ולא ישתעבדו, שהיה עושה אותם כמסלה שהכל דשין עליה כמה דתימר אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה וגו' (כג).

ג. כי נחם יי' ציון נחם כל חרבותיה וישם מדברה כעדן וערבתה כגן יי'.

בראשית רבה. ויטע יי' אלהים גן בעדן (בראשית ב ח) דבי ר' ינאי אמרי, למה הוא מזכיר שם מלא בנטיעת הגן? שמתחלת ברייתה היא צריכה כיוון, עד שלא נוצרה ממעי אמה היא צריכה לכוין את רוחותיה. הה"ד ישבעו עצי יי' ארזי לבנון אשר נטע (תהלים כד טז). אמ"ר חנינא, כקרני חגבים היו ועקרן הקב"ה ושתלן בגן עדן. ישבעו עצי יי', אמ"ר חנינא, ישבעו חייהן, ישבעו מימיהן, ישבעו מטעתן. אמ"ר חנינא, לא היה העולם ראוי להשתמש בארזים. ולמה נבראו, בשביל בית המקדש, הה"ד ישבעו עצי יי' ארזי לבנון אשר נטע, הכר"א ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה). גן בעדן ר' יהודה ור' יוסי ר' יהודה אומ' גן גדול מעדן שנ' ויקנאוהו כל עצי עדן אשר בגן אלהים (יחזקאל לא ט), ואומר בעדן גן אלהים היית (שם כח יג), ר' יוסי אומר עדן גדול מגן שנאמר ויטע יי' אלהים גן בעדן מקדם (בראשית ב ח), והכתי' ונהר יוצא מעדן להשקות את הגן (שם י), על דעתיה דר' יהודה, מתמצית בית כור שותה תרקב, על דעתיה דר' יוסי, כפיגה הזאת שהיא משקה את כל הגינה והיא נתונה בגינה, והא ר' יהודה יש לו שני מקראות ור' יוסי אין לו אלא מקרא אחד. אמ"ר חנן דצפרי, האיר הקב"ה עיניו של ר' יוסי ומצא לו מקרא מכריע, ואיזה? וישם מדברה כעדן וערבתה כגן יי'. ואלה שמות רבה. יפה נוף משוש כל הארץ (תהלים מח ג) אמ"ר יוחנן בן אלעזר, מעשה היה בפרקמטוטום אחד שהלך לירושלים למכור פלפלין. הלך וישב שם ולא מכר אמ' זו היא שאומרין משוש כל הארץ. לאחר שעה מכר כל פרקמטיא שלו, אמ' יפה אומרין לה משוש כל הארץ. אמ"ר יוחנן, כיפה של חשבונות היתה חוץ לירושלם, וכל מי שמבקש לחשוב הולך לשם ומחשב, למה? בעבור שהיא קרית מלך רב, ומשחרבה ערבה כל שמחה וגלה משוש הארץ. כשיבנה הקב"ה את ירושלם הוא מחזיר לתוכה את השמחה, שנ' כי נחם יי' ציון נחם כל חרבותיה וגו', ששון ושמחה ימצא בה תודה וקול זמרה:

ד. הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו. מדרש שיר השירים. ר' שמעון בן יוחאי שאל לר' אלעזר בר' יוסי, אמ' לו, איפשר ששמעת אביך מהו בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו (שה"ש ג יא), אמ' לו הן. אמר לו, אמור לי מה

שמעת אמ׳ לו משל למלך שהיתה לו בת יחידה, והיה אוהבה יותר מדאי, לא זז מחבבה עד שקראה (אותה) אותה בתי, לא זז מחבבה עד שקראה אחותי, לא זז מחבבה עד שקראה אמי. כך בתחלה חיבב הקב״ה לישראל, וקרא אותם בתי, הה״ד שמעי בת וראי לא זז מחבבן, עד שקראן אחותי, שנאמר פתחי לי אחותי (ש״ה ה ב), לא זז מחבבן, עד שקראן אמי, שנאמ׳ הקשיבו אלי עמי ולאמי אלי האזינו, ולאמי כתיב. עמד ר׳ שמעון בן יוחאי ונשקו על ראשו. אמ׳ לו אלולי לא באתי אלא לשמוע הטעם הזה מפיך דיי. פירקי ר׳ אליעזר. רבן גמליאל אומר כמו ראשי חדשים שהן מתחדשין ומתקדשין בעולם הזה, כך יהיו ישראל מתחדשין ומתקדשין לעתיד לבא, שנאמר ואמרת אליהם קדושים תהיו (ויקרא יט ב), וחכמים אומ׳ שמים וארץ עתידין לעבור ולהתחדש, שנא׳ ונגלו כספר השמים (לד ד), ואומ׳ כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד (ו), כאדם שהוא פושט טליתו ומקפל אותה, וחוזר ולובש ומתחדש אותה, כך עתיד הקב״ה לקפל הארץ וחוזר ופותח ולובש ומחדש אותה למקומה; וכל יושביה יטעמו טעם מיתה שני ימים, שאין נפש האדם ובהמה על הארץ, שנא׳ ויושביה כמו כן ימותון (ו), ביום השלישי מחיה את הכל, ומחיה את כל המתים, ומתקיים אותם לפניו שנ׳ ביום השלישי יקימנו ונחיה לפניו (הושע ו ב).

ו. שאו לשמים עיניכם והביטו אל הארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה. תנחומא. שאלה מטרונה את ר׳ יוסי בן חלפתא, אמרה לו. כתוב בתורתכם למען ירבו ימיכם וימי בניכם, אין אתם קימין, אלא כל זמן ששמים וארץ קימין, ועתידין שמים וארץ להבלות, ואתם הולכין מן העולם, שכן אמר ישעיה שאו לשמים עיניכם והביטו אל ארץ מתחת כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה ויושביה כמו כן ימותון, אמר לה, חייך מאותו הנביא שהוכחתני ממנו אני משיבך, כי כאשר השמים החדשים והארץ החדשה עומדים לפני נאם יי׳ כן יעמוד זרעכם ושמכם (סה כב). מדרש תלים. הבל הבלים אמר קהלת, הכל הבל (קהלת א ב), שבעה הבלים אמ׳ קהלת למה? כנגד שבעת ימי בראשית, אמ׳ שלמה, מה נברא ביום ראשון, שמים וארץ, ומה סופן? כי שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה, אמר הבל. מה נברא ביום שני, רקיע ומה סופו? ונגלו כספר השמים (לד ד), אמר הבל. מה נברא ביום השלישי, המים, ומה סופן? והחרים יי׳ את לשון ים מצרים (יא טו), אמר הבל. מה נברא ברביעי, מאורות ומה סופן? וחפרה הלבנה ובושה החמה (כד כג), אמר הבל. ומה נברא בחמשי, שרצים של מים ומה סופן? אסף עוף השמים ודגי הים (צפניה א ג), אמר הבל. ומה נברא ביום ששי, אדם ומה סופו? כי עפר אתה ואל עפר תשוב (בראשית ג יט), אמר הבל. ומה נברא בשביעי, שבת חזר ונסתכל מכאן ומכאן ליתן בו פגם, ולא היה מוצא אלא קדושה ומנוחה. אמ״ר יצחק אחר כן היה מסתכל וראה שאדם חוטא בו ומתחייב בנפשו, ואמר הבל. לכך אמר הכל הבל הרי שבעה:

ט. עורי עורי לבשי עוז זרוע יי׳ עורי כימי קדם דורות עולמים. מדרש תלים. לפני אפרים ומנשה עוררה את גבורתך (תהלים פ ג), חמשה דברים ישנים הן בעולם. הגבורה, שנא׳ עוררה את גבורתך, והקשת, שנאמ׳ עריה תעור קשתך (חבקוק ג ט), והחרב, שנאמר חרב עורי על רועי (זכריה יג ז), והזרוע, שנאמר עורי עורי לבשי עוז זרוע יי׳, והקנאה, שנאמר כאיש מלחמות יעיר קנאה (מב יג). תנחומא. מי הוא זה מלך הכבוד (תהלים כד י) זהו מלך שחלק

מכבודו ליריאיו, יי׳ צבאות הוא מלך הכבוד סלה (שם). כיצד? מלך בשר ודם. אין יושבין על כסאו, והקב״ה הושיב לשלמה על כסאו, שנאמר וישב שלמה על כסא יי׳ (ד״ה א׳ כט כג), מלך בשר ודם, אין רוכבין על סוסו (והרכיב) הרכיב לאליהו על כסאו (צ״ל סוסו) ומהו סוסו של הקב״ה? סופה וסערה. שנ׳ יי׳ בסופה ובשערה דרכו (נחום א ג) והרכיב לאליהו על סוסו שנ׳ ויעל אליהו בסערה (מ״ב ב יא) מלך בשר ודם אין משתמשין בשרביטו. ומשה נשתמש בשרביטו של הקב״ה שנ׳ ויקח משה את מטה האלהים בידו (שמות ד כ), מלך בשר ודם, אין לובשין עטרה שלו, והקב״ה נתן עטרה שלו למלך המשיח. שנא׳ תשית לראשו עטרת פז. (תהלים כא ד). מלך בשר ודם, אין לובשין לבושו, והקב״ה נתן לבושו לישראל, ומהו לבושו? עוז, שנאמר עורי עורי לבשי עוז זרוע יי׳, ונתנו לישראל שנאמר יי׳ עוז לעמו יתן (שם כט יא). מלך בשר ודם, אין מי נקרא בשמו, ואם נקרא ממיתין אותו. והקב״ה קורא למשה בשמו, שנ׳ ראה נתתיך אלהים לפרעה (שמות ז א) הרי עשיתיך כמותי, בשם הזה בראתי העולם שנא׳ בראשית ברא אלהים (בראשית א א), הוי מי הוא מלך הכבוד, שחלק מכבודו ליראיו.

י. הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה. מכלתא. ויאמר יי׳ אל משה מה תצעק אלי (שמות יד טו), ר׳ יהושע אומר, אין להם לישראל אלא ליסע בלבד. ר׳ אליעזר אומר, אמר הקב״ה למשה, בני נתונים בצער, הים סוער, ושונא רודף, ואתה מרבה בתפלה? יש שעה לקצר ויש שעה להאריך, אל נא רפא נא לה (במדבר יב יג), הרי לקצר, ואתנפל לפני יי׳ (דברים ט יח), הרי זה להאריך. ר׳ מאיר אומר, אם לאדם יחידי עשיתי לו את הים יבשה, שנ׳ ויאמר אלהים יקוו המים (בראשית א ט), לאלו עדת קדושים איני עושה להם את הים יבשה, הה״ד מה תצעק אלי. ר׳ ישמעאל אומר, אמר הקב״ה, בזכות ירושלם אני קורע להם את הים, שנ׳ עורי עורי לבשי עוז זרוע יי׳ עורי כימי קדם וגו׳. הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה.

יא. ופדויי יי׳ ישובון ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם. [כבר כתבתי למעלה].

יב. אנכי אנכי הוא מנחמכם. איכה רבתי. אין לה מנחם מכל אוהביה (איכה א ב) אמ״ר לוי, כל מקום שנ׳ אין, הוה. ותהי שרה עקרה אין לה ולד (בראשית יא ל) והוה לה, שנ׳ ויי׳ פקד את שרה (שם כא א). ודכותיה ולחנה, אין ילדים (ש״א א ב), והוה לה, שנ׳ ותהר שלשה בנים (שם ב כא). ודכותיה ציון היא דורש אין לה (ירמיה ל יז), והוה לה, שנא׳ ובא לציון גואל (נט כ), אף כאן אתה אומר אין לה מנחם, והוה לה, שנ׳ אנכי אנכי הוא מנחמכם. מדרש. זש״ה חרפה שברה לבי ואנושה ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי (תהלים סט כא), חרפה שחרפו אותנו עמונים ומואבים. את מוצא כיון שגרמו העונות, ונכנסו הגוים להיכל, נכנסו עמונים ומואבים בבית קדשי הקדשים, נטלו את הכרובים ונתנום בכליבא, והיו מחזרין אותנו [צ״ל אותם] בכל שוקי ירושלם, והיו אומרין, לא היו אומרין שלא היו עובדין ע״ז, ראו מה מצאנו להם. הה״ד יען אמור מואב ושעיר הנה ככל הגוים בית ישראל (יחזקאל כה ח), ומה היו אומרין, יואיי יואיי כל חדא. באותה שעה אמר הקב״ה שמעתי חרפת מואב וגדופי בני אמון (צפניה ב ח), לכן חי אני נאם יי׳ כי מואב כסדום תהיה ובני עמון כעמורה (שם ט), ואנושה, באת עלי מכה גברתנית

ומתשת, ואקוה לנוד ואין ולמנחמים ולא מצאתי. אמר הקב"ה אנכי אנכי הוא מנחמכם. ד"א אנכי אנכי הוא מנחמכם, ר' ייבא בר כהנא בשם ר' יוחנן אמר, משל למלך שקדש מטרונה, כתב לה כתובה מרובה כך וכך חופות אני עושה, כך וכך תכשיטין אני נותן, כך וכך תספרות אני נותן ליך. הניחה והלך למדינת הים ושהה שנים הרבה, והיו חברותיה מונות אותה ואומרות לה עד אימתי את יתבה, לא נסיבא ולא ארמלא, סיבי לך בעל עד דאת טלייא עד דחיליך עלך, דתוב לא הדר בעליך לותיך. והיתה נכנסת לתוך ביתה, ונוטלת כתובתה וקוראה בה. ומתנחמת. לאחר ימים בא המלך. אמר לה, בתי, תמה היאך המתנת לי כל השנים הללו? אמרה לו, אדני המלך, אלו כתובה מרובה שכתבת לי, כבר היו חברותי מונות אותי ממך. וכן בעולם הזה, באין אומות העולם ואומרין לישראל, עד מתי אתם ממתינין על אלהיכם, ונותנין נפשכם עליו, ואתם נהרגין עליו. כמה צער הוא מביא עליכם, כמה יסורין הוא מביא עליכם, כמה בזויין הוא מביא עליכם. בואו לכם אצלנו, ואנו עושין אתכם דוכסין אפרכין ואסטרטילין. באותה שעה מה ישראל עושין? הולכין לבתי כנסיות ולבתי מדרשות ונוטלין ספר תורה וקוראין בו, והתהלכתי בתוככם, ופניתי אליכם. ומתנחמין. למחר כשיגיע הקץ לפני הקב"ה, אומר להם, בני תמה אני, היאך המתנתם לי כל השנים הללו? אומרין לפניו, רבונו של עולם אלולי ספר תורה שכתבת לנו, כבר היו אומות העולם מאבדין אותנו ממך, הה"ד לולי תורתך שעשועי אז אבדתי בעניי (תהלים קיט צב). ד"א אנכי, הוא משיח שנ' וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה וגו' (מלאכי ג כ). תנחומא. שלח תשלח את האם (דברים כב ז), זו ירושלם שנקראת אמם של ישראל, ואת הבנים תקח לך (שם), אלו ישראל. שכשחטאו שילח הקב"ה את ירושלם שנ' הן בעונותיכם נמכרתם ובפשעיכם שלחה אמכם (נ א), ואומר שלח מעל פני ויצאו (ירמיה טו א).

יג. ותשכח יי' עושך נוטה שמים ויוסד ארץ ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק. ותשכח יי' עושך. אנשי רצון מה אמר לכון אם ימדו שמים מלמעלה ויחקרו מוסדי ארץ וגו' גם אני אמאס בכל זרע ישראל, ראיתם שמטו השמים והארץ שנתמוטטה, ממטיות שמים לא היה לכם ללמוד, אלא ותפחד תמיד כל היום מפני חמת המציק. ד"א ר' יצחק אמר שהם הצרות מציקות זו את זו, ואיה חמת המציק. אן הוא המן ואן הוא שלוותיה, כאשר כונן להשחית. אימתי כונן להשחית בחדש הראשון הוא חדש ניסן.

יד. מהר צועה להפתח ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו. אמ"ר אבהו, זה אחד מששה דברים שהן סימן יפה לחולה, עטוש, זיעה, שינה, קרי, חלום, הילוך מעים. עיטוש מנין, שנ' עטישותיו תהל אור (איוב מא י). זיעה, בזעת אפך תאכל לחם (בראשית ג יט). שינה, ישנתי אז ינוח לי (איוב ג יב). קרי, יראה זרע יאריך ימים (נג י). חלום, ותחלמני והחייני (לח טז). הילוך מעים, מהר צועה להפתח ולא ימות לשחת, אמ"ר יצחק ובלבד שלא יחסר לחמו. פרק ערבי פסחים. אמר רב שיזבי משום ר' אלעזר בן עזריה, קשין מזונותיו של אדם כקריעת ים סוף, שנא' מהר צועה להפתח ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו, וכתיב בתריה

טו. ואנכי יי' אלהיך רוגע הים ויהמו גליו יי' צבאות שמו. אמ"ר חמא ב"ר חנינא, קשין מזונותיו של אדם כיום המיתה, שנ' ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו. אמ"ר חנינא בר פפא, קשין נקביו של אדם כקריעת ים סוף, שנא' ולא ימות לשחת ולא יחסר לחמו, וכתיב בתריה, ואנכי יי' אלהיך רוגע הים ויהמו גליו.

מדרש. ואנכי י"י אלהיך רוגע הים ויהמו גליו. וכי מה ראה הים וברח? ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר, מקלו של משה ראה וברח. ור' נחמיה אומר, שם המפורש היה חקוק עליו וראה אותו וברח.

טז. ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ ולאמר לציון עמי אתה. פרק חלק. אמ"ר אלכסנדראי. כל העוסק בתורה לשמה כאלו משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליה של מטה, שנ' או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי (כז ה). רבא אמר, כאלו בנה פלטרין של מעלה ופלטרין של מטה. שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ. חגיגה פ"ק. וחרה אפי' בו ביום ההוא והסתרתי פני מהם והיה לאכול (דברים לא יז). אמר רב, כל שאינו בהסתר פנים. אינו מהם, וכל שאינו בוהיה לאכול, אינו מהם. אמרו ליה רבנן לרבא, מר לא בהסתר פנים איתיה ולא בוהיה לאכול איתיה. אמר להו, ומי ידעיתו כמה משדרנא לבי שבור מלכא. אפילו הכי יהבו ביה רבנן עיניהו שדור בי שבור מלכא, וגרבוה. אמר הינו דתניא, כל מקום שנתנו חכמים עיניהם או מיתה או עוני, ואנכי הסתר אסתיר פני מהם (שם יח), אמר הקב"ה, אע"פ שהסתר אסתיר פני מהם, בחלום אדבר בו. רב יוסף אמר, ידו נטויה עלינו, שנאמ' ובצל ידי כסיתיך. ר' יהושע בן חנניה הוה קאי בי קיסר מלכא, חזא ההוא מינאה אחוי ליה, עמא דאהדרינהו מאריה לאפיה מיניה, אחוי ליה, ידו נטויה עלינו, אמרו ליה לר' יהושע בן חנניה, מאי אחוי לך? אמר להו, עמא דאהדרינהו מאריה לאפיה מיניה. ומה אחוית ליה? ידו נטויה עלינו. אמרו ליה לההוא מינא. מאי אחוית ליה? אמר להו עמא דאהדרינהו מאריה לאפיה מיניה ומאי אחוי לך, לא ידענא. אמרי גברא דלא ידע מאי מחוו ליה, משתעי במחוג קמיה מלכא, אפקוה לההוא מינא וקטלוה. כי הוה ניחא נפשיה דר' יהושע בן חנניה, אמרי ליה רבנן, אנן מה תהוי עלן ממינאי? אמר להו, אבדה עצה מבנים נסרחה חכמתם (ירמיה מט ז). כיון שאבדה עצה מבנים נסרחה חכמתן של אומות העולם. ואי בעית אימא מהכא ויאמר נסעה ונלכה ואלכה לנגדך (בראשית לג יב). מדרש. תמן תנינן שמעון הצדיק היה משירי כנסת הגדולה, ר' הונא בשם ר' אחא, עוברי הים פרשו אותו. נחית בחסדך עם וכו' (שמות טו יג), זו גמילות חסדים נהלת בעזך (שם), זו תורה. וכן הוא אומר י"י עוז לעמו יתן (תהלים כט יא). ועדין העולם מתמוטט, ואימתי נתבסם העולם, אל נוה קדשך (שמות טו יג), כשבאו אל נוה קדשך, תמן תנינן ר' שמעון בן גמליאל או', על שלשה דברים העולם עומד, על הדין, ועל האמת, ועל השלום, ושלשתן בפסוק אחד, אלה הדברים אשר תעשו דברו אמת איש את רעהו אמת ומשפט שלום וגו' (זכריה ח טז), נעשה הדין נעשה אמת נעשה שלום. ר' יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, ואשים דברי בפיך, זו דברי תורה שנאמר ודברי אשר שמתי בפיך (נט כא), ובצל ידי כסיתיך, זו גמילות חסדים. ללמדך שכל מי שעוסק בגמילות חסדים, זוכה לחזות בצל השכינה, דכתי' מה יקר חסדך אלהים וגו' (תהלים לו ח), לנטוע שמים וליסוד ארץ, אלו הקרבנות. ולאמר לציון עמי אתה, אמ"ר חיננא בר פפא, חזרנו על כל המקראות ולא מצינו שנקראו ישראל ציון חוץ מזה ולאמר לציון עמי אתה. תנחומא. בזכות התורה נבראו שמים וארץ, שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתיך לנטוע שמים וליסוד ארץ. ד"א בזכות ציון, שנ' ולאמר לציון עמי אתה.

כ. בניך עלפו שכבו בראש כל חוצות כתוא מכמר. בבא קמא. ההוא גברא דבעי אחוויי אתיבנא דתבריה, אתא לקמיה דרב אמר לא תחוי לא תחוי. אמר מחוינא ומחוינא. הוה יתיב רב כהנא קמיה דרב, קם רב כהנא שמטיה לקועיה. מאי דרש? בניך עולפו שכבו בראש כל חוצות, כתוא מכמר, מא תוא זה כיון שנפל במכמר אין מרחמין עליו, אף ממונן של ישראל כיון שנופל ביד גוים אין מרחמין עליו. אמר ליה רב לרב כהנא, עד האידנא הוו פרסאי דלא קפדי אשפיכות דמים, והשתא יונא וקפדי אשפיכות דמים. קום סק לארעא דישראל, וקביל עלך דלא תקשי לר׳ יוחנן שבע שנין. אזל אשכחיה לריש לקיש דקא מסיים מתיבתה לרבנן. אמר להו בר לקישא היכא בר לקישא היכא. אמרו לו אמאי? אמר להו, האי קושיא והאי קושיא והא פירוקא והא פירוקא. אזל ריש לקיש ואמר ליה לר׳ יוחנן ארי עלה מבבל, ליעיין מר במתניתא דלמחר, למחר אותבוה בדרא קמא אמר שמעתתא ולא אקשי, אמר שמעתתא ולא אקשי, אנחוניה אחורי שבע דרי עד דאותבוה בתרא. אמר ליה ר׳ יוחנן לריש לקיש, ארי שאמרת נעשה שועל. אמר יהא רעוא דליהוו הני שבע דרי, חילוף שבע שנין דאמר לי רב. אמר ליהדר מר מריש׳. אמר שמעתא ואקשי, אמר שמעתא ואקשי, אותבוה בדרא קמא דר׳ יוחנן. ר׳ יוחנן הוה יתיב אשבעה בוסתרקי. שליפו ליה חד בוסתרקא מתותיה אכל שמעתא דאקשי, עד דשליפו ליה כולהו בוסתרקי מתותיה, ויתיב על גבי ארעא. ר׳ יוחנן גברא סבא הוה הוה קאמסרה בגביניה אמר, דלו לי עיניה ואחזיה. דלו ליה במכחלא דכספא חזו דפריטא שפוותיה. סבר אחוכי קא מחיך. חלש דעתיה ונשיה ונח נפשיה. למחר אמר להו ר׳ יוחנן חזיתו דירכיהו דבבלאי היכי חייכי. אמרו ליה דרכיה הוא. עאל לגביה למערתא. הוא דהוה קא הדרא ליה עכנא. אמר, עכנא עכנא פתחי פיך ויכנס הרב אצל תלמיד, לא פתחה ליה. יכנס חבר אצל חבר, לא פתחה ליה. יכנס תלמיד אצל הרב, ופתחה ליה. בעא רחמי עליה ואחייה ואוקמיה. אמר אי הוה ידע דדרכיה דמר הכי, לא חלשא דעתאי, השתא ניתי מר לבי מדרשא. אמר ליה, אי מצית למיבעי רחמי דתו לא שביבנא ניזיל, אלא הואיל דחליף שעתא מה דחליף חליף. שייליה כל ספיקי דהוו ליה, פשטינהו ניהליה. הינו דאמ״ר יוחנן, דליכון אמרי, דילהון הוא:

כא. לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין. עירובין. אמ״ר ששת משום ר׳ אלעזר בן עזריה, יכולני לפטור כל העולם מן הדין מיום שחרב בית המקדש ועד עכשו, שנאמר לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין. מיתיבי. שכור מקחו מקח, וממכרו ממכר. עבר עבירה שיש בה מיתה, ממיתין אותו. מלקות, מלקין אותו. כללו של דבר הרי הוא כפקח לכל דבר, אלא שפטור מן התפלה. מאי יכולני לפטור נמי דקאמר מדין תפלה. אמ״ר חנינא, לא שאנו אלא שלא הגיע לשכרותו של לוט, אבל הגיע לשכרותו של לוט פטור מכלום. מדרש שמואל. ויאמר אליה עלי עד מתי תשתכרין (ש״א א יד). ר׳ ירמיה בר אבא אמר. הבא מן הדרך אסור לו להתפלל. מאי טעם? לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין. ר׳ זריקא ור׳ יוחנן ור׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי המצר אסור לו להורות. ולא מסתברא אלא מן הדא לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין. מדרש תלים. לדוד ריבה יי׳ את יריבי (תהלים לה א). זש״ה לכן שמעי נא זאת עניה ושכורת ולא מיין. וממה את שכורה? מצרות, ולא מיין הרבה. לפי שעומדין עלי ואין מי שילחם בעדי. וכן

הוא אומר כי דורש דמים אותם זכר (שם ט יג). אמרה כנסת ישראל. אם אין את עומד לי אין מי יעמוד לי. לכך אמר דוד ריבה ײ את יריבי.

כג. ושמתיה ביד מוגיך אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה. בראשית רבה. ושמתי את זרעך כעפר הארץ (בראשית יג טז), מה עפר הארץ מסוף העולם ועד סופו. אף בניך מסוף העולם ועד סופו. מה עפר הארץ מתברך במים. אף בניך אין מתברכין אלא בזכות התורה שנמשלה למים. ומה עפר הארץ מכלה כל מיני מתכות והוא קיים לעולם. אף בניך מכלין כל אומות העולם והן קיימין לעולם. ומה עפר הארץ עשוי דיש. כך בניך עשויין דיש למלכות. הה״ד ושמתיה ביד מוגיך. מהו מוגיך? אלו דממגגין יתיך. אפילו כן לטובתך. מקשקשין ליך מן חוביך כד״א ברביבים תמוגגנה צמחה תברך (תהלים סה יא). אשר אמרו לנפשך שחי ונעבורה. מה היו עושין להם? מרבצין אותן בפלטיות ומעבירין רירין רירין עליהם. ר׳ עזריה בשם ר׳ אחא אמר, הא סימן טב לישראל. מה פלטיה זו מכלה העוברים והשבים והיא קיימת לעולם. כך בניך מכלין את המלכיות והן קיימין לעולם. ואלה שמות רבה. עודך מסתולל בעמי (שמות ט יז). בגיהנם. הה״ד אם לא כי צורם מכרם (דברים לב ל). זה אברהם שנא׳ הביטו אל צור חוצבתם (נא א). ואומר הביטו אל אברהם אביכם.

נב

ב. התנערי מעפר קומי שבי ירושלם. בראשית רבה. אמ״ר בר אבין. חמשה פעמים מקים דוד להקב״ה בספר תלים. קומה ײ הושיעני אלהי (תהלים ג ח). קומה ײ קדמה פניו הכריעהו (שם יז יג). קומה ײ באפך (שם ז ז). קומה ײ אל נשא ידיך (שם י יב), קומה ײ אל יעוז אנוש (שם ט כ). אמר לו הקב״ה. אפילו אתה מקימני כמה פעמים איני קם. ואימתי אני קם? לכשתראה עניים ואביונים נשדדים. הה״ד משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר ײ (שם יב ו), ר׳ שמעון בן יונה אמר, עתה אקום. כל זמן שמוכפשת באפר. כב יכול אף הוא כן. אלא כשיבא אותו היום שכתוב בו התנערי מעפר קומי שבי ירושלם, באותה שעה, הס כל בשר מפני ײ כי נעור ממעון קדשו (זכריה ב יז). אמ״ר, כהדא תרנגולתא דמנערה גפה מן קיטמא. ראש השנה. אמ״ר יוחנן ששה חדשים שהתה שכינה במדבר שמא יחזרו ישראל בתשובה ולא חזרו. וכיון שלא חזרו אמר, תפח עצמן שנ׳ ועיני רשעים תכלינה וגו׳ (איוב יא כ). וכנגדן גלתה סנהדרי גדולה. מבגמרא מלשכת הגזית לחנות. ומחנות לירושלם. ומירושלם ליבנה. ומיבנה לאושא. ומאושא לשפרעם. ומשפרעם לבית שערים. ומבית שערים לצפרי. ומצפרי לטבריה. וטבריה עמוקה מכלם שנא׳ ושפלת מארץ תדברי (כט ד). אמ״ר אלעזר שש גלו(ת) שנאמר כי השח יושבי מרום קריה נשגבה ישפילנה ישפילה עד ארץ יגיענה עד עפר (כו ה). אמ״ר יוחנן, ומשם עתידין (ליגאל) שנאמר התנערי מעפר קומי שבי ירושלם.

ג. כי כה אמר ײ חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו. פרק חלק. תניא ר׳ אליעזר אומר. אם ישראל עושין תשובה נגאלין, ואם לאו אין נגאלין. שנאמר שובו בנים שובבים ארפה משובותיכם (ירמיה ג כב). אמר לו ר׳ יהושע. והלא כבר נאמר כה אמר ה׳ חנם נמכרתם בע״ז, ולא בכסף

תגאלו, ולא בתשובה ומעשים טובים. אמר לו ר׳ אליעזר, והלא כבר נאמר שובו אלי ואשובה אליכם (מלאכי ג ז). אמר לו ר׳ יהושע. והלא כבר נאמר ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה וגו׳ (ירמיה ג יד). אמר לו ר׳ אליעזר, והלא כבר נאמר בשובה ונחת תושעון (ל טו). אמר לו ר׳ יהושע. והלא כבר נאמר. כה אמר י״י גואל ישראל קדושו לבזה נפש וגו׳ (מט ז). אמר לו ר׳ אליעזר. והלא כבר נאמר אם תשוב ישראל נאם י״י אלי תשוב (ירמיה ד א). אמר לו ר׳ יהושע. והלא כבר נאמר ואשמע את האיש לבוש הבדים וגו׳. וירם ימינו ושמאלו אל השמים (דניאל יב ז). מיד שתק ר׳ אליעזר. אמר רבא אין לך קץ מגולה יותר מזה. ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו וגו׳ (יחזקאל לו ח) [עוד למטה בפסוק הקטון יהיה לאלף] (כב). תנחומא. לעברך בברית י״י אלהיך ובאלתו (דברים כט יא). שלש בריתות כרת להם הקב״ה כשיצאו ממצרים. אחת כשעמדו לפני הר סיני. ואחת בחורב. ואחת כאן. ולמה כרת עמהם כאן? מפני שאותה שכרת עמהם בסיני בטלוה. לפיכך חזר וכרת עמהם בחורב. וקבע עליה קללה למי שחוזר בדבריו. ואין לשון לעברך, אלא כאדם שאומר לחברו, תעבור בו קללה אם אתה חוזר בי בדבר הזה. וכן את מוצא. כשהכעיסו ישראל מה דניאל אומר? ותתך עלינו האלה והשבועה (דניאל ט יא). ואין אלה, אלא קללה שנאמר והיתה האשה לאלה (במדבר ה כו). ללמדך כשם שמשביעין את הסוטה. כך השביע הקב״ה את ישראל. ושמא תאמרו כל הטורח הזה למה? מפני שאני צריך לכם, שכבר נשבעתי לאבותיכם, שלא אשנה בכם ובבניכם עד עולם; לכך נאמר למען הקים אותך היום לו לעם (דברים כט יב). ואמר מלך אסור ברהטים (ש״ה ז ו). ואין אסור אלא שבועה. שנאמר ואסרה אסר. (במדבר ל ד). לפיכך אינו יכול לעבור על שבועתו. וכן את מוצא כשבקשו לפרוק עול בימי יחזקאל מה כתי׳ שם. באו אנשים מזקני ישראל לדרוש את י״י (יחזקאל כ א). אמרו לו בן אדם. כהן הקונה עבד מהו שיאכל בתרומה? אמר להם אוכל. אמרו לו. אם חזר כהן ומכרו לישראל לא יצא מרשותו? אמר להם. הן. אמרו לו אף אנו כבר יצאנו מרשותו, נהיה כאומות העולם. אמר להם יחזקאל. והעולה על רוחכם היו לא תהיה אשר אתם אומרים נהיה כגוים וכמשפחות האדמה (שם לב). חי אני נאם י״י אלהים אם לא ביד חזקה ובחמה שפוכה אמלוך עליכם (שם לג). אמר להם כל זמן שלא מכרו ברשותו הוא, ואתם לא נמכרתם בדמים שנאמר כה אמר י״י חנם נמכרתם וגו׳.

ה. **ועתה מה לי פה נאם י״י כי לוקח עמי חנם.** סוכה. אמ״ר אבין בר רב אדא אמרי בי רב. תנינא ארבעה דברים מתחרט עליהן הקב״ה שבראן. ואלו הן. כשדים, וישמעאלים, גלות, ויצר הרע. כשדים. שנא׳ הן ארץ כשדים זה העם לא היה (כג יג). ישמעאלים. שנאמר ישליו אהלים לשודדים (איוב יב, ו). גלות, שנאמר ועתה מה לי פה נאם י״י כי לקח עמי חנם. יצר הרע. דכתי׳ ואשר הרעותי (מיכה ו).

ו. **לכן ידע עמי שמי.** מדרש תלים. אמ״ר יהושע בן לוי בשם ר׳ פנחס בן יאיר. מפני מה ישראל מתפללין בעולם הזה ואין נענין? על ידי שאינן יודעין בשם המפורש. אבל לעתיד לבא הקב״ה מודיען שמו. שנאמר לכן ידע עמי שמי. באותה שעה הם מתפללין ונענין. שנאמר יקראני ואענהו (תהלים צא טו).

ז. **מה נאוו על ההרים רגלי מבשר.** מדרש. זהו שנאמר ברוח הקדש על ידי שלמה. נאוו לחייך בתורים (ש"ה א י). כנגד כנסת ישראל אמר הפסוק הזה. לפי שהיה שלמה מסתכל בגאולתן של ישראל. והיה נותן שבח וקלוס לפני הקב"ה. אמר שלמה כשם שהדברות נאות בלוחות בירידתן על ידי משה. כך נאין המבשרין שהן באין לציון. וגדול יום שמתכנסין בו הגליות. כיום שניתנה תורה לישראל על הר סיני. לכך נאמר, מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. ר' יהושע אומר. מה נשתנו הרים מכל מעשה בראשית. שהמבשרין באין עליהם תחלה? אלא אבות העולם נמשלו להרים. שנאמר שמעו הרים את ריב י"י (מיכה ו ב). ולמה מבשרין תחלה לאבות העולם? לפי שבשעה שגלו ישראל נתכנסו אבות העולם עם האמהות ובאו לבית המקדש וקשרו שם מספד גדול. באותה שעה נזקק להם הקב"ה משמי מרום. ואמר להם. מה לידידי בביתי. מה לאוהבי בביתי עושין מספד? אמרו לפניו. רבון העולמים, מה חטאו בנינו שכך עשית להם? אמר להם. עשותה המזמתה הרבים. וכל אותה קדושה שהיתה בבשרם העבירו מהם, לפיכך נתחייבו גלות. שנ' ובשר קדש יעברו מעליך (ירמיה יא טו). אמרו לפניו. רבון העולמים. שמא אתה שוכחן בין אומות העולם? אמר להם נשבע אני בשמי הגדול שאיני עוזבן בידי אומות העולם. אלא אני מחזירן למקומן שנאמר ויש תקוה לאחריתך וגו' (שם לא יז). מיד נחם הקב"ה את האבות. והלכו ושכבו בקברותיהם. לפיכך כשהמבשר בא, תחלה יבא אל מערת המכפלה. ומי הן המבשרין? ר' יהושע אומר. אלו בני יונדב בן רכב. שהן באין ומבשרין תחלה לישראל. שנאמר לא יכרת איש ליונדב בן רכב עומד לפני כל הימים (שם לה יט). והן עולין ומקריבין קרבן תחלה. כל הימים. אלו ימות המשיח. ר' דוסא אומר. הרים עצמן הן מבשרין תחלה לישראל. לפי שבשעה שגלו ישראל הם היו מתאבלין עליהם. שנאמ' ראיתי ההרים והנה רועשים (שם ד כד). משל למלך בשר ודם שהיו לו בנים. ומת אחד מהם. לבשו כל בני מדינה שחורים. אמר להם. הואיל ולבשתם שחורים במיתתו של זה. בשמחתו של זה אני מלבישכם לבנים. כך אמר הקב"ה. הואיל ובכיתם בגלות בני עשו (?) על ההרים אשא בכי ונהי. אין אני מביא שמחת בני אלא מן ההרים. הה"ד מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. ד"א מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. ללמדך שעתיד הקב"ה להוריד ירושלם בנויה מן השמים. ולהעמידה על ארבעה ראשי הרים. על הר סיני ועל תבור. ועל כרמל. ועל חרמון. והיא עומדת על ראשי ההרים ומבשרת לישראל קץ הגאולה. ולמה על ההרים? מפני שאומר. ממקום שקבלו תורה משם אני מבשרם; לכך נאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. רגלי מבשר. אלו בני יונדב בן רכב שנכנסין לבית המקדש, ומקריבין קרבנות ומתרצין ומבשרין את ירושלם. שנאמר לא יכרת איש ליונדב בן רכב וגו'. משמיע שלום. זה משה אבי הנביאים. שבשעה שמסר הקב"ה את סיחון הוא שהשמיע לו שלום שנאמר ואשלח מלאכים ממדבר קדמות וגו' (דברים ב כו). מבשר טוב. זה ישעיה. שנאמר רוח י"י אלהים עלי יען משח י"י אותי לבשר ענוים (סא א). משמיע ישועה. זה גואל. שנאמר ובא לציון גואל (נט כ). אומר לציון מלך אלהיך. דוד מלך ישראל. לכך נאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. מדרש שיר השירים. הנצנים נראו בארץ (ש"ה ב יב). מי הן? ר' ברכיה בשם ר' יצחק כתי' ויראני י"י ארבעה חרשים (זכריה ב ג). ואלו הן. אליהו ומלך המשיח ומלכי צדק ומשוח מלחמה. עת הזמיר הגיע (ש"ה ב יב)

הגיע זמנן של ישראל להגאל. הגיע זמנה של ערלה להזמר. הגיע זמנה של מלכות הרשעה שתכלה. הגיע זמנה של מלכות שמים שתגלה שנאמר והיה יי״י למלך על כל הארץ (זכריה יד ט). וקול התור נשמע בארצנו (ש״ה ב יב). אי זה זה? זה קולו של מלך המשיח שמכריז ואומר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר. ויקרא רבה. ר׳ מני דשאב ור׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי. גדול שלום, שכל ברכות טובות ונחמות שהקב״ה מביאן על ישראל, חותמיהן בשלום. בקרית שמע. הפורש סוכת שלום. בתפלה. עושה שלום. ברכת כהנים. וישם לך שלום (במדבר ו כו). אין לי אלא בברכות. בקרבנות מנין? זאת התורה לעולה למנחה (ויקרא ז לז). ואין לי אלא בכלל. בפרט מנין? זאת תורת העולה. וזאת תורת המנחה (שם י ז). וזאת תורת זבח השלמים (שם ז יא). ואין לי אלא בקרבן יחיד. בקרבן צבור מנין? ת״ל אלה תעשו ליי״י במועדיכם (במדבר כט לט). אין לי אלא בעולם הזה. בעולם הבא מנין? כה אמר יי״י הנני נוטה אליה כנהר שלום (סו יב). רבנין אמרי גדול שלום. שכשהמלך המשיח בא אינו פותח אלא בשלום. שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר משמיע שלום.

ח. קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו. מדרש. קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו. זש״ה חזקו ויאמץ לבבכם כל המיחלים ליי (תהלים לא כה). כנגד מי אמר דוד מקרא זה? לא אמרו אלא כנגד כנסת ישראל. שהיתה מצפה ומחמדת אימתי יחזיר הקב״ה את שמחתו. ואף הקב״ה מחמד ומצפה אימתי יחזור לביתו ומשמח את כנסת ישראל. ואימתי? כשנפרע מאדום הרשעה. באותה שעה אומרין ישראל לפני הקב״ה. רבון העולמים, הרבה צער צערה אותנו. הרסה מקדשנו. הרגה חכמינו שעבדה אותנו. ועכשיו אני יושבת מצפה רעבה וצמאה לאותו יום שתבא ותפרע לי ממנה. שנאמר צמאה נפשי לאלהים לאל חי (תהלים מב ג). אמר לה הקב״ה. אני בא ומנחמך שנאמר כי נחם יי״י ציון (נא ג). ומהו אומר לה? קומי אורי כי בא אורך. ובמה עתיד לשמחה? בקבוץ בניה לתוכה בשמחה. שנאמר שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך (מט יח—ס ד). לכך חזקו ויאמץ לבבכם. ד״א. קול צופיך נשאו קול. ר׳ מאיר אומר אין צופיך אלא מלאכי השרת שהן מצפין לבנינה של ירושלם. לפי שבשעה שחרבה היו בוכין ומתאבלין עליה. שנאמר הן אראלים צעקו חוצה (לג ז). משל למלך בשר ודם שעזב את ביתו והלך לו לאכסניא. והיו בני הבית עצבין והעבדים יגעין בדרך. והכל היו אבלים שיצא המלך מביתו. אף כך אמ׳ הקב״ה. עזבתי את ביתי. נטשתי את נחלתי (ירמיה יב ז). ומי הן העבדים עצבין? אלו החיות הנטועות בכסא הכבוד. ובני הבית יגעין. אלו מלאכי השרת שהיו אבלין כשיצא המלך מבית המקדש. עליהם אמר ישעיה, שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (סו י). קול צופיך נשאו קול. ר׳ עקיבא אומר אין צופיך, אלא הנביאים שהן מצפין לישועתן של ישראל. שאף אותן אמרו להן דברי תוכחות. חזרו ובשרו אותם בשורות ונחמות. משל לבת מלכים שמינה לה אביה אפטרופין. כשהיא עושה רצונו של מלך, מרבין לה שררה. סרחה, מנעו ממנה אותה שררה, והיא מתנוולת. כך הנביאים כשהיו ישראל עושין רצונו של מקום. היו מתנבאין עליהם דברי שבח ושררה ותנחומין. סרחו, היו מתנבאין עליהם דברי תוכחות. פרק חלק. אמ״ר חייא בר אבא אמ״ר יוחנן. מנין לתחיית המתים מן התורה? שנאמר קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו. רננו אין כתוב כאן אלא ירננו. מכאן לתחיית המתים מן התורה. אמ״ר חייא בר אבא. עתידין

כל הנביאים לומר שירה בקול אחד. שנאמר קול צופיך נשאו קול יחדו ירננו. איכה רבתי. את מוצא בדבר שחטאו ישראל בו לקו ובו מתנחמין. חטאו ברגל, שנאמר כי רגליהם לרע ירוצו (משלי א טז). ולקו ברגל, שנאמר ובטרם יתנגפו רגליכם (ירמיה יג טז). ומתנחמין ברגל, שנאמר מה נאוו על ההרים רגלי מבשר (ז). חטאו בעין, דכתיב ותלכנה נטויות גרון ומשקרות עינים (ג טז). ולקו בעין, דכתיב עיני עיני יורדה מים (איכא א טז) ומתנחמין בעין, שנאמר כי עין בעין יראו בשוב י״י ציון.

י. חשף י״י את זרוע קדשו. תנחומא. אמ״ר אבא בשם ר׳ חיננא. הקב״ה דרכו בקדושה. הילוכו בקדושה. נראה בקדושה. דיבורו בקדושה. חשיפת זרועו בקדושה. נאה ואדיר בקדושה. דרכו בקדושה. שנ׳ אלהים בקדש דרכך (תהלים עז יד). הילוכו בקדושה. שנאמר הליכות אלי מלכי בקדש (שם סח כה). נראה בקדושה. שנאמר כן בקדש חזיתיך (שם סג ג). דיבורו בקדושה. שנאמר אלהים דבר בקדשו (שם ס ח—קח ח). חשיפת זרועו בקדושה. שנאמר חשף י״י את זרוע קדשו. נאה ואדיר בקדושה. שנאמר מי כמוכה באלים י״י מי כמוכה נאדר בקדש (שמות טו יא). אמ״ר ברכיה בשם ר׳ אבא הארמוני. מהו, כי אלהים קדושים הוא? שהוא קדוש בכל מיני קדושות.

יב. כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון. ואלה שמות רבה. אמ״ר שמואל בן חלפתא. כיון שיצאו ישראל ממצרים אמר הקב״ה למשה. הזהיר לישראל על מצות הפסח. כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב מג). וכל עבד איש מקנת כסף ומלתה אותו (שם מד). כיון שראו ישראל שפסל ערלים לאכול בפסח. עמדו ישראל לשעה קלה, ומלו כל עבדיהם ובניהם וכל מי שיצא עמהם. שנאמר וילכו ויעשו בני ישראל וגו׳ (שם כח). לקיים מה שנאמר. מגיד דבריו ליעקב וגו׳ (תהלים קמז יט). לא עשה כן לכל גוי (שם כ). אמר להם הקב״ה. אומה אחרת אל ידע בו ואל ידע מסטורין שלו. אלא אתם לעצמכם. בעולם הזה. כשאכלו ישראל את הפסח אכלו אותו בחפזון שנאמר וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים. ואכלתם אותו בחפזון (שם יא). אבל לעתיד לבא. כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון. למה הדבר דומה? לסוחר שנכנס לשרות בפונדקי, עמד שם היום. בלילה עמד ונטל כל אשר לו ויצא לדרכו. ועמדה הפונדקית בבקר והתחילה צווחת ראו מה עשה לי אותו הפרקמטוטוס. אמר, מי גרם לי לשמוע כך. אלא מפני שיצאתי בלילה. לפיכך נשבע אני שאיני יוצא בלילה. עוד. כך התקינו ישראל עצמן בלילה לצאת. בהשכמה עמדו המצרים אחר שהלכו להם. ואמרו נרדוף אחריהם מפני שנטלו כל אשר לנו. שנאמר וירדפו מצרים אחריהם (שם יד ט). אמר הקב״ה. מי גרם כל אלו? חפזון שיצאתם ממצרים. מכאן ואילך. כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכון. לשעבר אני ובית דיני הייתי הולך עמכם. שנאמר וי״י הולך לפניהם יומם (שם יג כא). אבל לעתיד . . .

(כאן חסר מעט מן הענין.)

נד

[ב. הרחיבי מקום אהלך] . . . ודכותיה. ארך החצר מאה באמה (שמות כז יח). אמ״ר יוסי בר חלפתא ארך החצר מאה באמה. וכל ישראל עומדין

שם. מכאן שהחזיק מועט את המרובה. ודכותיה. ויאמר יהושע אל בני ישראל גשו הנה (יהושע ג ט). ואמר רב הונא. זקפן בין שני בדי ארון. ר' חמא בר חנינא אמר. צמדן בין שני בדי ארון. ורבנין אמרי צמצמן בין שני בדי ארון. אמר להם יהושע לישראל, במה שהחזיקו שני בדי ארון אתכם אתם יודעין כי אל חי בקרבכם. אף בירושלם. כדתנן, עומדין צפופין ומשתחוין רווחין. ר' שמואל בר חנה בשם ר' אחא אמר. ארבע אמות לכל אחד ואחד אמה מכל צד, כדי שלא יהא אחד מהן שומע תפלת חברו. ואף לעתיד לבא כן, שנאמר בעת ההיא יקראו לירושלם כסא י"י (ירמיה ג יז) אמר ליה, וכי מחזיק הוא? אמר ליה הקב"ה אומר לה הרחיבי מקום אהלך. אפתיי. האריכי מיתריך. קבלי אכלוסיך. למה, כי ימין ושמאל תפרוצי (ג). תנחומא. אנכי י"י אלהיך, אמ"ר אלעזר בן פדת. במקום שיש אכלוסין, יש דוחק, אבל בסיני, כשבא הקב"ה לסיני ירדו עמו אלפי אלפים ורבוא רבבות אלפי שנאן, אע"פ כן היו רווחים. אלפי שנאן, כשם שאתה אומר שאנן מואב מנעוריו (ירמיה מח יא), ר' אלעזר בן עזריה ור' אלעזר המודעי, אחד מהם אומר מחזיק היה ההר, אלא אמר לו הקב"ה הארך והרחב וקבל בני אדניך, והאחד אומר כשישוב הקב"ה לירושלם מחזיר את הגליות לתוכה, שנאמר הנה אלה מרחוק יבאו והנה אלה מצפון ומים וגו' (מט יב), ויכולה היא להחזיק? אלא אומר לה הקב"ה הרחיבי מקום אהלך.

ג. **כי ימין ושמאל תפרוצי.** בראשית רבה. ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה (בראשית כח יד), אמ"ר אבא בר' כהנא, את הוא תרועיה דימא, כד"א עלה הפורץ לפניהם (מיכה ב יג), ר' יוסי בר חנינא אמר, אף חלוקי יחזקאל הראה לו. והלא לא פירש יחזקאל אלא מן המזרח, בא ישעיה ופירש, כי ימין ושמאל תפרוצי. מדרש שיר השירים, מה מקיים ר' יוחנן ונבנתה עיר על תלה (ירמיה ל יח)? כתאנה זו שקצרה מלמטה ורחבה מלמעלה, כך עתידה ירושלם להיות מתרחבת בכל צדדיה וגליות באות ונינוחות תחתיה, לקיים מה שנאמר כי ימין ושמאל תפרוצי. הרי לארך. לרוחב מנין? ת"ל ומגדל חננאל עד יקבי המלך (זכריה יד י) ר' זכאי רבה אמר, עד היקבים שיקבן מלך מלכי המלכים הקב"ה, הרי לארכה ולרחבה, למעלה מנין? ת"ל ורחבה ונסבה למעלה למעלה לצלעות (יחזקאל מא ז) [למעלה בפסוק עוד יאמרו באזניך (מט כ)]:

ה. **כי בועליך עושיך י"י צבאות שמו.** סנהדרין. אמר רב שמואל בר איניא משמיה דרב, אשה גולם היא ואינה כורתת ברית אלא למי שעשאה, כי בועליך עושיך. ואלה שמות רבה. החדש הזה לכם ראש חדשים (שמות יב ב), משל למלך שהיו לו אוצרות מלאים זהב וכסף ואבנים טובות ומרגליות, והיה לו בן אחד. כל זמן שהיה הבן קטן, היה אביו משמר את הכל. הגדיל הבן ועמד על פרקו, אמר לו אביו, כל הזמן שעבר אני הייתי משמר את הכל, עכשו שעמדת על פרקך יהא הכל מסור לך. כך היה הקב"ה משמר את הכל, שנאמר והיו לאותות ולמועדים ולימים ושנים (בראשית א יד), וכיון שעמדו ישראל, מסר להם את הכל שנ' החדש הזה לכם. ד"א החדש הזה לכם, למלך שקדש אשה וכתב לה מתנות מועטות, וכיון שבא ללקחה כתב לה מתנות מרובות כבעל. כך בעולם הזה, ארוסין היו, שנאמר וארשתיך לי לעולם ולא מסר להם אלא לבנה בלבד, שנאמר החדש הזה לכם;

אבל לימות המשיח יהיו כנשואין, שנאמר כי בועליך עושיך י״י צבאות שמו. ואותה שעה מסר להם את הכל, שנאמר והמשכילים יזהרו כזוהר הרקיע (דניאל יב ג).

ו. כי כאשה עזובה ועצובת רוח קראך י״י ואשת נעורים כי תמאס. סנהדרין. אמ״ר שמואל בר נחמני אמ״ר יוחנן, לכל יש תמורה חוץ מאשת נעורים שנאמר ואשת נעורים כי תמאס. מתני לה רב יהודה לרב יצחק בריה, אין אדם מוצא קורת רוח אלא מאשתו ראשונה, שנאמר יהי מקורך ברוך ושמח מאשת נעוריך (משלי ה יח), אמר ליה כגון מאן? אמר ליה כגון אימך. איני והא מקרי ליה רב יהודה לרב יצחק בריה, ומוצא אני מר ממות את האשה (קהלת ז כו), ואמ׳ ליה כגון מאן? ואמר ליה כגון אימך. מתקף תקיפא ועבורי מעברה אמילה.

ט. כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח עוד על הארץ כן נשבעתי. תנחומא. צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך (בראשית ח טז), שהותר להם פריה ורביה, ואף לבהמה ולחיה ולעוף התיר, שנאמר ושרצו בארץ (שם יז), אמר לו נח, רבון העולם שמא אתה מביא עוד מבול על עולמך? אמר לו לאו, נשבע אני שאיני מביא עוד מבול, שנאמר וירח י״י את ריח הניחוח (שם כא), והיאך נשבע לו? רבותינו אומ׳, בברית אברהם שנאמר וכרות עמו הברית (נחמיה ט ח), וכן ישעיה אומר, כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי וגו׳, את מוצא שאעפ״כ ארבעים יום כל שנה היו אותן המים עושין בעולם, לשום ימי המבול שהיו ארבעים יום, עד שבנה שלמה את בית המקדש ופסקו מן העולם אותן ארבעים יום, שנאמר ובשנה האחת עשרה בירח בול הוא החדש השמיני (מ״א ו לח), מהו בירח בול? בירח שבוללין לבהמה מתוך הבית. ד״א בירח בול, בירח שהארץ עושה בולין בולין. ד״א בירח בול, בירח מבול חסר מ״ם כנגד ארבעים יום שפסקו מן העולם. ומה אם לנח נשבע בבריתו של אברהם וקיים, לציון שנשבע לה שלש שבועות עאכו״כ שהוא מקיים. ואלו הן שלש שבועות נשבע בבריתו של אברהם שנאמר, כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי וגו׳. כן נשבעתי מקצוף עליך ומגער בך, ובנפשו נשבע, כביכול שנאמר נשבע י״י בימינו (סב ח), זו התורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ומה נשבע לירושלם? שהוא בונה אותה בכבודו, שנאמר בונה ירושלם י״י (תהלים מז ב). אמ״ר שמואל בר נחמני, מסורת אגדה היא שאין ירושלם נבנית עד שיתכנסו הגליות; אם יאמר לך אדם שנתכנסו הגליות ולא נבנית ירושלם אל תאמן לו. למה? שכתוב בונה ירושלם י״י, ואחר כך, נדחי ישראל יכנס. שבועות. אמ״ר אלעזר לאו שבועה, והן שבועה. לאו שבועה, דכת׳ לא אוסיף עוד לקלל את האדמה (בראשית ח כא), וכתי׳ אשר נשבעתי מעבור מי נח על הארץ. הן, שבועה, סברא הוא, מדלאו שבועה, הן נמי שבועה. אמר רבא, והוא דאמר הן הן והוא דאמר לאו לאו. לאו לאו דכתיב לא אוסיף עוד לקלל וגו׳, ולא יהיה עוד המים למבול (שם ט יא), ומדלאו תרתין זמנין, הן נמי תרתין זמנין. פרק חלק. תני אבדימי בריה דר׳ אבוה, ימות המשיח לישראל שבעת אלפים שנה שנאמר ומשוש חתן על כלה ישיש עליך אלהיך (סב ה), אמר רב יהודה אמר רב, ימות המשיח כמיום שנברא העולם ועד עכשו שנאמר כימי השמים על הארץ (דברים יא כא), רב נחמן בר יצחק אמר, כימי נח ועד עכשו שנאמר כי מי נח זאת לי. ירושלמי דתענית. שאלו את ר׳ אליעזר מאימתי מתפללין על הגשמים שילכו להן? אמר להם, כדי שיהא אדם

עומד בקרן עופל ומשקשק ידיו בנחל קדרון. אבל בטוחים אנו בבעל הרחמים שאינו מביא מבול לעולם. מאי טעמ׳? כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי מעבור מי נח וגו׳:

י. כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וברית שלומי וגו׳. סנהדרין ירושלמי. ר׳ יודן בשם ר׳ חנן בשם ר׳ ברכיה, אמר הקב״ה לישראל, בני אם ראיתם זכות אבות שמטה וזכות אמהות שנתמוטטה לכו והדבקו בחסד, מאי טעמ׳? כי ההרים ימושו והגבעות תמוטינה וחסדי מאתך לא ימוש וגו׳. כי ההרים ימושו, אלו זכות אבות, והגבעות תמוטינה, זו זכות אימהות, מכאן ואילך וחסדי מאתך לא ימוש. אמ״ר אחא, לעולם זכות אבות קיימת וכן הוא אומר כי אל רחום יי׳ אלהיך לא ירפך ולא ישחיתך ולא ישכח את ברית אבותיך וגו׳ (דברים ד לא). [עוד נדרש למעלה בפסוק ציון במשפט תפדה] (א כז).

יא. עניה סוערה לא נחמה. מדרש. עניה סוערה, עניה, עניה מן הצדקות, עניה מדברי תורה, עניה ממצות ומעשים טובים. סוערה, מטולטלת שטלטלתי אתכם בעולם הזה כענין שנאמר ויהי סער גדול בים (יונה א ד). סוערה מערערתא אומה שערערוה אומות העולם, הה״ד האומרים ערו ערו עד היסוד בה (תהלים קלז ז). לא נחמה, כל מקום שנא׳ אין לה, הוה לה וכו׳. הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך, בהדין כוחלא, כד״א ותשם בפוך עיניה, (מ״ב ט ל). שלשה דברים נאמרו בפוך מגדל שער שבעפעפים, ומעביר בת מלך, ופוסק את הדמעה. ויסדתיך בספירים, סימפרינון, ר׳ יודן ור׳ פנחס. ר׳ יודן אמר, כל גיזרה וגיזרה (שעתידה) להנתן בירושלם יהיה כסמפרינון הזה, אמ״ר פנחס תאמר שסמפרינון רך הוא, מעשה באדם אחר שירד לרומי למכור סמפרינון, אמר לו הלוקח על מנת לבדוק, אמר לו על מנת כן. מה עשה? נטלו והניחו על הסדן והיה מכה עליו בפטיש נבקע הסדן ונחלק הפטיש והספיר לא חסר. מדרש תלים. מהו עצת עני תבישו אמר להם הקב״ה למלכיות, בניתם בתי ע״ז שלכם, וכיון שאני אומר בנו את ירושלם, אתם אומרין עניה סוערה לא נחמה.

יב. ושמתי כדכד שמשותיך ושעריך לאבני אקדח. בבא בתרא. מאי ושמתי כדכד שמשותיך? אמ״ר שמואל בר נחמני, פליגי בה תרי מלאכי ברקיעא גבריאל ומיכאל, ואמרו לה תרי אמוראי במערבא, ומאי ניהו? יהודה וחזקיה בני ר׳ חייא. חד אמר שהם, וחד אמר ישפה. אמר להו הקב״ה, ליהוי כדין וכדין. מאי ושעריך לאבני אקדח, כי הא דיתיב ר׳ יוחנן וקא דריש, עתיד הקב״ה להביא אבנים טובות ומרגליות שהן שלשים על שלשים, וחוקק בהן עשר ברום עשרין, ומעמידן בשערי ירושלם. לגלג עליו אותו תלמיד, השתא כביעתא דצלצולתא לא משכחינן, כולי האי משכחינן? לימים הפליגה ספינתו בים, חזא מלאכי השרת דיתבי וקא מנסרי אבנים טובות ומרגליות, וחוקקין בהם עשר ברום עשרים. אמר להו הני למאן? אמר להו שעתיד הקב״ה להעמידן בשערי ירושלם. אתא לקמיה דר׳ יוחנן. אמר ליה ר׳ דרוש ולך נאה לדרוש, כאשר אמרת כן ראיתי. אמר ליה ריקה אלמלא לא ראית לא האמנת, מלגלג על דברי חכמים אתה. נתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. מיתיבי ואולך אתכם קוממיות (ויקרא כו יג), ר׳ מאיר אומר, מאתים אמה כשתי קומות של אדם הראשון, ר׳ יהודה אומר מאה אמה, כנגד היכל וכותליו שנאמר אשר בנינו כנטיעים וגו׳, בנותינו כזויות מחוטבות תבנית היכל (תהלים קמד יב), קשיא בין לר׳ מאיר בין לר׳ יהודה מגחן נחין ועייל. איבעית אימא, כי

קאמ״ר יוחנן לכוי דבי זיקא. מדרש. ושמתי כדכר שמשותיך, ר׳ אבא בר בהנא אמר כדין וכדין. ר׳ לוי אמר כדכודינין. ר׳ יהושע בן לוי אמר כדכודיא. ר׳ יהושע בן לוי קם עם אליהו, אמר ליה לית מאריה מחמי לי אלין כדכודיא? אמר ליה הן. הראה לו על ידי הנס. מעשה בספינה אחת שהיתה מיטרפת בים הגדול, והיה בהן תינוק אחד יהודי, ובא עליה סער גדול אתגלי ליה אליהו על ההוא ינוקא, אמר ליה אי את אזיל בשליחותי לגבי ר׳ יהושע בן לוי, ואת מחמי ליה אלין כדכודיא את משיזיב לאלפא הדין בזכותך. אמר ליה, ר׳ יהושע בן לוי גדול בדור הוא ולית הוא מהימנא לי. אמר ליה ענותן הוא מהימנך, וכד תחמי יתהון ליה לא תחמי יתהון קדם בר נש, אלא דבריה למערתא דהיא רחיקא תלתא מילין ואחמי יתהון ליה. מיד נעשה לו נס ויצא משם בשלום. אזל ההוא ינוקא לגבי ר׳ יהושע בן לוי, ואשכחיה דיתיב בבי כנשתא רבה דלוד. אמר ליה, מארי מילתא דצינעה אית לי למימר לך. קם ליה ר׳ יהושע בן לוי, איתן חמון ענותנותיה דרב יהושע בן לוי דאזל מסגי בתריה תלת מילין, ולא אמר לו מה את בעי. כיון דמטון למערתא אמר ליה מארי אילין כדכודיא. כד אחמי יתהון ליה האיר המקום כלו מאורן, השליכו לארץ ונגנזו. שמשותיך, שייריך, ושעריך לאבני אקדח. מדרש תלים. אמ״ר יהודה בשם ר׳ שמואל, שער הגדול של ירושלם שתי מזוזות ושתי פשפשין על אבן אחת. ר׳ יוחנן הוה קא דריש ושעריך לאבני אקדח, עתיד הקב״ה להביא אבנים טובות ומרגליות חקוקות עשר ברום עשרים ומעמידן בשערי ירושלם לגלג עליו אותו תלמיד [וכו׳, למעלה.] אמ״ר פנחס הכהן בר חמא, מעשה בחסיד אחד שהיה מטייל והיה תמה על דבר זה, איפשר שער גדול שתי מזוזות ושני פשפשין על אבן אחת. והוא ראה אבן אחת עולה מן הים עשר ברום עשרים. הוי ושעריך לאבני אקדח. אמ״ר בנימין בשם ר׳ לוי, וכל גבולך לאבני חפץ, לפי שבעולם הזה הם מתחמין שדותיהם בחצובות, אבל לעתיד לבא, כל גבולך לאבני חפץ של אבנים טובות ומרגליות. אמ״ר יודן, לעתיד לבא לאדם שיש לו שנים ושלשה זהובים על חברו, והוא אומר לו, נלך אצל מלך המשיח, והן הולכין אצלו. והוא אומר להן, מה אני חייב שנים ושלשה זהובים, איזיל. מכאן שהכסף והזהב לפני מלך המשיח הוא כעפר שנאמר השם גבולך שלום (תהלים קמז יד). מדרש. אמ״ר לוי, עתידין תחומי ארץ ישראל להיות מלאים שמנה עשר מיל על שמנה עשר מיל אבנים טובות ומרגליות, שנאמר וכל גבולך לאבני חפץ. לפי שבעולם הזה אדם חייב לחברו מנה והוא אומר לו לך עמי נדון אצל הדיין. פעמים שהוא עושה ביניהם שלום, פעמים אינו עושה ביניהם שלום, דלית תרתין אפייא מרציין. אבל לעתיד לבא אדם חייב לחברו, והוא אומר לו לך נדון לפני בית דין הגדול שבירושלם. כיון שהן מגיעין לתחומי ירושלם מוצא שם אבנים טובות ומרגליות שאין שיעור לדמיהן. אומר לחבירו, יתר מאלו אני חייב לך הרי טול לך הה״ד השם גבולך שלום.

יג. וכל בניך למודי י״י. ארבעה רוב שלומות הן ואלו הן, יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח (תהלים עב ז), שלום רב לאוהבי תורתך (שם קיט קסה), וענוים ירשו ארץ והתענגו על רוב שלום (שם לז יא), והדין וכל בניך למודי י״י ורב שלום בניך. מסכת כריתות. אמ״ר אלעזר אמ״ר חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם שנא׳ וכל בניך למודי וגו׳. מדרש אחשורוש. את מוצא שמדות טובות לפני הקב״ה הם בהשפע, בפירוי ורבוי, שנאמר מה רב טובך אשר

צפנת ליריאיך (שם לא כ). החסד ברבוי, שנאמר ורב חסד ואמת (שם פו טו). הרחמים ברבוי, שנאמר רחמיך רבים ייי (שם קי״ט קנ״ו). הצדקה ברבוי, שנאמר ומשפט ורב צדקה (איוב לז כג). האמונה ברבוי, שנאמר רבה אמונתך (איכא ג כג). הפדות ברבוי, שנאמר והרבה עמו פדות (תהלים קל ז). הברכה ברבוי, שנאמר ברכה עד בלי די (מלאכי ג י). מאי בלי די? עד שיבלו שפתותיכם לומר די. השבח ברבוי, שנאמר אל נערץ בסוד קדושים רבה (תהלים פט ח). וכתיב מה רבו מעשיך ייי (שם קד כד). השלום ברבוי, שנאמר וכל בניך למודי ייי ורב שלום בניך, אל תיקרי בניך אלא בוניך. ואלה שמות רבה. הפה שאמר בנים משחיתים הוא הפה שאמר וכל בניך למודי ייי. במדבר סיני רבה. גדול שלום שניתן לאוהבי תורה שנאמר שלום רב לאוהבי תורתך. גדול שלום שניתן לעושי צדקה שנאמר והיה מעשה הצדקה שלום (לב יז):

טו. **הן גור יגור אפס מאותי מי גר אתך עליך יפול.** יבמות. תנו רבנן אין מקבלין גרים לימות המשיח. כיוצא בו, לא קבלו גרים בימי דוד ולא בימי שלמה. אמ״ר אלעזר מאי קראה, הן גור יגור אפס מאותי מי גר אתך עליך יפול, מי דגר אתך בעניותך הוא דעליך יפול אבל אידך לא. מדרש קהלת. כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא. כל הגרים אינם נכנסין אלא אצל ישראל והים איננו מלא, וישראל אינן חסרין ממנינן לעולם, שנאמר מי מנה עפר יעקב (במדבר כג י). תאמר כל מי שאינו מתגייר בעולם הזה, מתגייר לעולם הבא? ת״ל הן גור ינור, מכאן ואילך, אפס מאותי, אפס מאותה הפסקה. מאותי מן גבי. מי גר אתך עליך יפול. מי גר אתך בעולם הזה, עליך יפול לעולם הבא, אמ״ר יוחנן ולא עוד אלא במקום שהוא מתגייר, משם נוטל חלקו שנאמר והיה בשבט אשר גר הגר (יחזקאל מז כג).

טז. **הנה אנכי בראתי חרש נופח באש פחם.** ואלה שמות רבה. ראו קרא ייי בשם בצלאל (שמות לה ל), הה״ד הנה אנכי בראתי חרש, זה בצלאל, נופח באש פחם, חטאי ישראל כאש, שנאמר ואשליכהו באש ויצא העגל הזה (שם לב כד), בא בצלאל ורפא את המכה. משל לתלמידו של רופא שנתן רטייה אחת ונתרפאת, היו הכל מקלסין אותו. אמר להם רבו קלסו אותי שלמדתיו. כך היו אומרין הכל, בצלאל בחכמתו ובתבונתו עשה את המשכן. אמר להם הקב״ה אני הוא שבראתי אותו ולמדתי אותו, הנה אנכי בראתי חרש.

יז. **כל כלי יוצר עליך לא יצלח.** ילמדנו. ואלה תולדות יצחק (בראשית כה יט) וש״ה כל כלי יוצר עליך לא יצלח, את מוצא ישראל אומרין לפני הקב״ה רבון העולם, היאך אומות העולם משעבדין בנו, אין להם מלאכה אחרת אלא יושבין ומתיעצין עלינו, הה״ד שבתם וקימתם הביטה (איכה ג סג). אמר להם הקב״ה, ומה הם מועילין? גוזרין עליכם גזירות, ואני מבטלן ושוברן, שנאמר אני מנגינתם (שם). כד״א אשר מגן צריך בידיך (בראשית יד כ). פרעה אמר כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו (שמות א כב). ורוח הקדש צווח ואומרת, מי זה אמר ותהי ייי לא צוה (איכה ג לז). פרעה צוה, ייי לא צוה, אלא, וכאשר יענו אותו כן ירבה וגו׳ (שמות א יב). המן בקש להשמיד כל היהודים, וי״י לא בקש אלא, ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם (אסתר ט א). בלק ובלעם בקשו לקלל את ישראל, וי״י לא בקש, ולא אבה ייי אלהיך לשמוע אל בלעם (דברים כג ו). הוי כל

כלי יוצר עליך לא יצלח. אדריאנוס קיסר אמר לו לר׳ יהושע, גדולה היא הכבשה שעומדת בין שבעים זאבים. אומר לו, גדול הוא הרועה שמצילו, שוברן לפניה הה״ד כל כלי יוצר עליך לא יצלח. בראשית רבה. ר׳ יונתן הוה סליק לצלויי בירושלם. כיון דמטא גב חדא פלאטנוס פגע ביה חד כותי. אמר ליה, לאן את אזיל. אמר ליה, למצלייא בירושלם. אמ׳ ליה, ולא טב לך תיסק ותצלי בהדין טורא בריכא, ולא תצלי בהדא קיקלתא. אמ׳ ליה, ולמה הוא בריך טורא הדין. אמר ליה, דלא טף במוי דמבולא. הדא היא דברייתא אמרין ארעא דישראל לא טפת במיא דמבולא. איתעלמת מילתא מן ר׳ יוחנן בההיא שעתא ולא אגיביה. אמר ליה חמריה ר׳ תרשני ואני משיבו, אמר ליה השיבהו. אמר ליה לההוא כותי, הדין טורא ממה את עביד ליה, אי מן טורייא רמיא את עביד ליה, הא כתיב ויכסו כל ההרים הגבוהים (בראשית ז יט), אי מן מכיכיא את עביד ליה, הא כתיב חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים (שם כ). בההיא ענתא אשתתק ההוא כותי. בההוא ענתא נחת ליה ר׳ יוחנן, וארכביה תלת מילין וקרא עליה תלתא קראין, ברוך תהיה מכל העמים, לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך (דברים ז יד), אפילו בבהמין שבכם, והדין כפלח הרמון רקתך (ש״ה ד ג), ריקן שבישראל מלא תשובות כרמון, והדין כל כלי יוצר לא יצלח וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי.

נה.

א. הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף. תענית פ״ק. אמר רב נחמן בר יצחק, למה נמשלו דברי תורה לעץ? דכתיב עץ חיים היא למחזיקים בה (משלי ג יח), לומר לך, מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף תלמידי חכמים קטנים מחדדין את הגדולים, והיינו דאמ״ר, הרבה למדתי מרבותי, ומחברי יותר מרבותי, ומתלמידי יותר מכלן. ר׳ חיננא בר פפא רמי, כתיב לקראת צמא התיו מים (כא יד), וכתיב הוי כל צמא לכו למים, אם תלמיד חכם הגון, לקראת צמא התיו; ואם לאו, הוי כל צמא לכו למים. ר׳ אדא בר חיננא רמי, כתיב יפוצו מעינותיך חוצה (משלי ה טז), וכתיב יהיו לך לבדך (שם יז), אם תלמיד חכם הגון, יפוצו מעינותיך חוצה; ואם לאו יהיו לך לבדך. ר׳ חיננא בר אידי אמ׳, למה נמשלו דברי תורה למים? לומר לך מה מים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך, אף דברי תורה מניחין מי שדעתו גבוהה והולכין אצל מי שדעתו שפלה. אמ״ר הושעיה, למה נמשלו דברי תורה לשלשה משקין הללו, במים ויין חלב? במים, שנאמר הוי כל צמא לכו למים. ביין וחלב, שנאמר ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב, לומר לך, מה שלשה משקין הללו אין מתקיימין אלא בפחות שבכלים, אף דברי תורה אין מתקיימין אלא במי שדעתו שפלה. אמרה ליה ברתיה דקסר לר׳ יהושע בן חנניה, חכמה מפוארה בכלי מכוער. אמר ליה, בת דרמי חמרא במאני דפחרא, אלא במאי נרמייה? אמר ליה, אתון דחשיביתו במאני דדהבא וכספא. אלא אמרה ליה לאבוה, רמא לחמריה במאני דהבא וכספא, תקיף. אתו אמרו לה, מאן אמר לך? אמרה להו, ר׳ יהושע בן חנניה. אתו אמרו ליה לר׳ יהושע בן חנניה. אמר להו ר׳ יהושע, היכי דאמרה לי הכי אמרי לה, והא איכא שפירי דחכימי טובא אמר לה אי הוו סנו טפי הוו גמירי. ד״א מה שלשה משקין הללו אין נפסלין אלא בהסח הדעת, אף דברי תורה אין משתכחין

אלא בהסח הדעת. סוכה. תאנא דבי ר' ישמעאל, בני אם פגע בך מנוול זה, משכהו לבית המדרש; אם אבן הוא נימוח, אם ברזל הוא מתפוצץ. אם אבן הוא נימוח, דכתיב הוי כל צמא לכו למים אם ברזל הוא מתפוץ דכתיב הלא כה דברי נאם יי״ וכפטיש יפוצץ סלע (ירמיה כג כט). סיפרי. נמשלו דברי תורה למים מה מים חיים לעולם. כך דברי תורה חיים לעולם, שנ' כי חיים הם למוצאיהם (משלי ד כב). מה מים מעלים את הטמאים מטומאתם [חיים לעולם שנ' כי חיים הם למוצאיהם]. מעלין את הטמאים מטומאתן שנא' צרופה אמרתך מאד (תהלים קיט קמ). מה מים משיבין נפשו של אדם. כך דברי תורה משיבין נפשו של אדם. שנאמר תורת יי״ תמימה משיבת נפש (שם יט ח). מה מים חנם לעולם. כך דברי תורה חנם לעולם. שנאמר הוי כל צמא לכו למים וגו'. מה מים אין להם דמים. כך דברי תורה אין להם דמים, שנאמר יקרא היא מפנינים (משלי ג טו). אי מה מים אין משמחין את הלב. כך דברי תורה אין משמחין את הלב ת״ל כי טובים דודיך מיין (ש״ה א ב). מה יין משמח את הלב. כך דברי תורה משמחין את הלב. שנאמר פקודי יי״ ישרים משמחי לב (תהלים יט ט). מה יין אין אתה טועם טעם מתחלתו. וכל זמן שמתישן בקנקן משביח. אף דברי תורה כן. שנ' בישישים חכמה (איוב יב יב). מה יין אי איפשר לו להתקיים. לא בכלי כסף ולא בכלי זהב אלא במי שהוא בירוד שבכלים בכלי חרש. כך דברי תורה אי איפשר להתקיים במי שמגים דעתו בהם. אלא במי שהוא משפיל עצמו בהן. אי מה יין פעמים שהוא רע לראש ורע לגוף. יכול אף דברי תורה? ת״ל לריח שמניך טובים (ש״ה א ג). מה שמן יפה לראש ויפה לגוף. כך דברי תורה יפים לראש ויפים לגוף. כי לוית חן הם לראשך ואומר תתן לראשך לוית חן (משלי ד ט). מדרש שיר השירים. נמשלו דברי תורה במים ביין בשמן בדבש וחלב. במים, שנאמר הוי כל צמא לכו מים. מה המים מסוף העולם ועד סופו שנאמ' לרוקע הארץ על המים (תהלים קלו ו). אף דברי תורה מסוף העולם ועד סופו. שנאמר ארוכה מארץ מדה (איוב יא ט). ומה מים מן השמים. שנאמר לקול תתו המון מים בשמים (ירמיה נא טז). כך תורה מן השמים. שנאמר כי מן השמים דברתי עמכם. (שמות כ יט). ומה המים חנם לעולם. כך דברי תורה חנם לעולם. שנאמר ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר. ומה המים בקולי קולות שנאמר קול יי״ על המים (תהלים כט ג). כך תורה בקולי קולות. שנאמר ויהי קולות וברקים (שמות יט טז). ומה המים מכסין ערותו של ים שנאמר כמים לים מכסים (יא ט). כך דברי תורה מכסין ערותן של ישראל שנאמר ועל כל פשעים תכסה אהבה (משלי י יב). ומה המים יורדין טפין טפין ונעשים נחלים. כך תורה אדם לומד שתי הלכות היום ושתים למחר עד שנעשה כנחל הנובע. ומה המים אם אין אדם צמא אין ערבין בגופו. כך דברי תורה אם אין אדם עיף בהם. אין ערבין בגופו. ומה המים מניחין מקום גבוה והולכין למקום נמוך. כך תורה מנחת מי שדעתו גבוהה ומדבקת מי שדעתו נמוכה עליו. ומה מים אין מתקיימין אלא בירוד שבכלים. כך תורה אין מתקיימת אלא במי שעושה עצמו ככלי חרש. ומה מים (אין אדם גדול מתבייש לומר לקטן השקני מים. כך דברי תורה) אין אדם גדול מתבייש מן הקטן. לומר לו. למדני פרק אחד או פסוק אחד. ומה מים כשאין אדם ידע לשוט בהן סוף שהוא מתבלע. כך דברי תורה אם אין אדם יודע לשוט בהן ולהורות בהן. סוף שהוא מתבלע. אמר רב אבינא אי מה המים נמשכין לגנות ולפרדסים ולבתי כסאות ומרחצאות.

יכול אף דברי תורה כן, ת"ל כי ישרים דרכי יי' וגו' (הושע יד י). אמר רב חמא בר עוקבא, מה המים מגדלין את הצמחים, כך דברי תורה מגדלין את מי שהוא עמל בהן כל צרכן. אי מה המים מבאישין ומחמין בקנקן אף דברי תורה כן? ת"ל יין. מה יין כל זמן שמתישן בקנקן משתבח, כך דברי תורה, כל זמן שמתישנין בגופו של אדם הן משתבחים בגדולה. אי מה המים אין נכרין בגוף, יכול אף דברי תורה כן? ת"ל יין, מה היין ניכר בגוף, כך דברי תורה ניכרין בגוף ומרמזין ומראין צבע זה תלמיד חכם. אי מה יין פעמים שהוא רע לראש ולגוף, יכול אף דברי תורה כן, ת"ל שמן, מה שמן מעדן את הראש והגוף, כך דברי תורה מעדנין הראש והגוף, שנאמר נר לרגלי דברך (תהלים קיט קה). אי מה השמן מר מתחלתו ומתוק בסופו יכול אף דברי תורה כן? ת"ל דבש (וחלב), מה הן מתוקים אף דברי תורה מתוקים שנאמר ומתוקים מדבש, (שם יט יא). אי מה דבש יש בו קצרים, יכול אף דברי תורה כן? ת"ל חלב מה חלב נקי אף דברי תורה נקיים, דכתיב לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כח יז). אי מה חלב תפל, אף דברי תורה כן? ת"ל דבש וחלב, מה דבש וחלב כשהן מעורבין זה בזה אין מזיקין הגוף כך דברי תורה שנאמר רפאות תהי לשרך (משלי ג ח), ואמר כי חיים (שם ד כב). אבות דר' נתן. ר' שמעון אומר שלשה כתרים הם. אלו הן, כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות, וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר כהונה כיצד? אפילו אדם נותן כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר כהונה. שנאמר והייתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (במדבר כה יג), כתר מלכות, אפי' אדם נותן לו כל כסף וזהב שבעולם אין נותנין לו כתר מלכות שנאמר ודוד עבדי נשיא להם לעולם (יחזקאל לז כה). אבל כתר תורה אינו כן, עמלה של תורה, כל הרוצה ליטול יבא ויטול שנאמר הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף. במדבר סיני רבה. וידבר יי' אל משה במדבר סיני (במדבר א א), למה במדבר? מכאן אמרו בשלשה דברים ניתנה התורה באש, ובמים, ובמדבר. באש מנין? שנאמר, מפני אשר ירד עליו יי' באש (שמות יט יח), במים, שנאמר ארץ רעשה גם שמים נטפו וגו' (שופטים ה ד), במדבר מנין, שנאמר וידבר יי' אל משה במדבר סיני. ולמה ניתנה תורה בשלשה דברים הללו? אלא מה אלו חנם לכל באי עולם, כך דברי תורה חנם הן לכל באי עולם, שנאמר הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף וגו'. תנחומא. את מוצא על כל דבר ודבר שבמשכן ועשית, ובארון אמר לו ועשו ארון. אמר הקב"ה, ועשו אותו כל ישראל, שלא יהא לאחד מהם פתחון פה על חברו לומר אני נתתי בארון הרבה, לכך אני לומר הרבה, ואתה לא נתת בו, אין לך חלק בתורה. לכך נמשלה התורה למים שנאמר הוי כל צמא לכו למים, כשם שאין אדם מתבייש לומר לחברו השקני מים, כך לא יהא מתבייש הגדול לומר לקטן ממנו, למדני תורה; וכשם שהמים כל הרוצה לשתות, ישתה, כך כל הרוצה ללמוד למד. למה ניתנה תורה במדבר? מה מדבר מופקר לכל, כך דברי תורה מופקרין לכל מי שרוצה ללמוד. שלא יהא אדם אומר, אני בן תורה והתורה נתנה לי ולאבותי, אתה ואבותיך לא הייתם בני תורה, אלא גרים היו אבותיך, לכך כתיב, מורשה קהלת יעקב (דברים לג ד), לכל מי שמתקהל ביעקב, אפילו הגרים שקולין ככהן גדול, שנ' אשר יעשה אותם אדם (ויקרא יח ה), כהנים לויים וישראל לא נאמר אלא אדם. עוד שם. נמשלה התורה במים שנאמר הוי כל צמא לכו למים, מה המים אין אדם יכול לעמוד בלא מים, כך אין העולם

יכול לעמוד בלא תורה. ומה מים חיים לעולם, אף התורה חיים לעולם. ומה המים אם אין מים אין אדם יכול לנטוע אילן ולבנות בנין, אף כך אין העולם יכול לעמוד בלא תורה. ומה המים מי שאינו יודע לשוט אובד מן העולם, כך כל מי שאינו יודע למצוא דברי תורה אובד מן העולם. בכורות פ״ק. חלב בהמה טהורה מנא לן דשרי? אילימא מדאסר רחמנא בשר בחלב, הא חלב לחודיה שרי. אימ׳ חלב לחודיה אסור באכילה ומותר בהנאה, בשר בחלב אסור אף בהנאה וכו׳, אלא מדכתיב ודי חלב עזים ללחמך (משלי כז כז), ללחם ביתך, ודילמא לסחורה אלא מדכתיב ואת עשרת חריצי החלב האלה תביא לשר האלף (ש״א יז יח), ודילמא הכי נמי לסחורה אטו דרכה של מלחמה לסחורי. ואיבעית אימא מהכא, ארץ זבת חלב ודבש, ואי לאו דשרי משתבח לן קרא במידי דלא חזי לן? ואיבעית אימא מהכא, ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב.

ב. למה תשקלו כסף בלא לחם ויגיעכם בלא לשבעה. ויקרא רבה. ולקחתם לכם ביום הראשון (ויקרא כג מ), זש״ה קחו מוסרי ואל כסף (משלי ח י), ר׳ אבא בר׳ ברכיה אמר, קחו מוסרה של תורה ואל כסף. למה תשקלו כסף בלא לחם. למה אתם שוקלין כסף לבני עשו בלא לחם, על שלא שבעתם מלחמה של תורה, ויגיעכם בלא לשבעה, למה אתם יגעין ואומות העולם שבעין, בלא לשבעה, על שלא שתיתם מיינה של תורה, דכתיב לכו לחמי בלחמי וגו׳ (שם ט ה). וכן בפסיקתא.

ג. הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם. ואלה שמות רבה. וישמע יתרו (שמות יח א), זש״ה שמעו דבר יי׳ בית יעקב (ירמיה ב ד). משל למלך שאמר לעבדו, שמור לי שני כוסות הללו, והיה אומר, הוי זהיר בהם. עם שהוא נכנס לפלטין היה עגל שרוי על פתח פלטין, נגח לעבד ושבר אחד מהן. היה העבד מרתת לפני המלך. אמר לו המלך, מה לך מרתת? אמר לו שנגחני עגל, ושבר אחד מהן. אמר לו המלך הזהר בשני. כך אמר הקב״ה שני כוסות מזגתם בסיני, נעשה ונשמע, שברתם נעשה עשיתם את העגל, הזהרו בנשמע. הוי שמעו דבר יי׳ בית יעקב. ד״א שמעו דבר יי׳ בית יעקב, הה״ד הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם, ראה היאך חביבין ישראל, שהוא מפתה אותן, אמר להם אם יפול אדם מעל הגג כל גופו לוקה, והרופא נכנס אצלו ונותן לו רטיה בראשו וכן בידיו וכן ברגליו, נמצא כלו רטיות. אני איני כן, אלא רמ״ח איברים יש באדם, והאזן אחד מהם, וכל הגוף מלוכלך בעבירות, והאזן שומעת, וכל הגוף מקבל חיים, הוי שמעו ותחי נפשכם. מדרש. ושומע לי ישכן בטח (משלי א לג), אמ״ר לוי. האזן הזה לגוף כקנקן לכלים; מה הקנקן הזה כשהוא מלא את מעשן תחתיו וכלן מרגישין, כך הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם. ואלה הדברים רבה. אמ״ר אלעזר בן יעקב מנין כשאדם יגע בתורה שצריך להשמיע לאזנו? שנאמר והאזנת למצותיו (שמות טו כו), שתהא מרויח את אזניך. אמר ישעיה, כל שהוא מטה את אזנו ושומע דברי תורה, זוכה להיות לי, שנאמר הטו אזנכם ולכו אלי שמעו ותחי נפשכם. אמר משה לישראל, בעולם הזה הייתם שומעים תורה מפי בשר ודם, אבל לעולם הבא כשיופיע הקב״ה במלכותו אתם שומעים מפיו, שנאמר ואזניך תשמענה דבר מאחריך וגו׳ (ל כא), ואומר וכל בניך למודי יי׳ (נד יג):

ד. הן עד לאמים נתתיו נגיד ומצוה לאמים. מדרש תלים. יראו רבים וייראו (תהלים מ ד), כל הרוצה לעשות תשובה, יסתכל בדוד. וכן הוא אומר עד לאמים נתתיו נגיד ומצוה לאמים [עוד נדרש למעלה בפסוק אתם עדי נאם יי׳׳] (מג י):

ו. דרשו יי׳׳ בהמצאו. ראש השנה. אמר רב שמואל בר איניא משמיה דרב, מנין לגזר דין של צבור שאינו נחתם? אינו נחתם, והכתיב נכתם עונך לפני (ירמיה ב כב), אלא מנין שאע״פ שנחתם שמתקרע? שנאמר כיי׳׳ אלהינו בכל קראנו אליו (דברים ד ז), והכתיב דרשו יי׳׳ בהמצאו, התם ביחיד. ויחיד אימת? [אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה, התם ביחיד. ויחיד אימת?] אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה, בעשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכפורים. סיפרי. כתוב אחד אומר דרשו יי׳׳ בהמצאו, וכתוב אחד אומר חי אני אם אדרש לכם (יחזקאל כ ג), עד שלא נחתם גזר דין, כי לא אחפץ במות המת (יחזקאל יח לב). וכתוב אחד אומר, כי חפץ יי׳׳ להמיתם (ש״א ב כה), [עד שלא נחתם גזר דין, כי לא אחפוץ במות המת,] אחר שנחתם גזר דין, כי לא חפץ יי׳׳ להמיתם. כתוב אחד אומר שובו בנים שובבים (ירמיה ג, יד—כב), וכתוב אחד אומר אם ישוב ולא ישוב (שם ח ד), עד שלא נחתם גזר דין, שובו בנים שובבים, אחר שנחתם ולא היו משגיחין, שנאמר נדרשתי ללא שאלו נמצאתי ללא בקשוני (סה א), אמ״ר חנינא משל לשייר שהיה מהלך בדרך כיון שהחשיך בא לו הבורג [וכו׳ למטה בפסוק נדרשתי ללא שאלו, עוד למעלה בפסוק בשנת מות המלך עוזיהו] (יד כח):

ז. יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו. ויקרא רבה, ונפש כי תקריב קרבן מנחה (ויקרא ב א), הה״ד יעזוב רשע דרכו, אמר רב ביבי בר אבינא, כיצד צריך אדם להתודות ערב יום הכיפורים? צריך לומר, כל מה שעשיתי, בדרך רע הייתי עומד, וכל מה שעשיתי, עוד איני עושה כמוהו, יהי רצון מלפניך יי׳׳ אלהי שתמחול לי על כל עונותי ותסלח לי על כל חטאי; הה״ד יעזוב רשע דרכו. ר׳ יצחק אומר כאדם שהוא מלחים שני כרעי המטה ומדביקן זה בזה, וישוב אל יי׳׳ וירחמהו, ר׳ שמעון בן יוחאי ורבנין. רבנין אמרין כל הכפרות כלן הראה לו הקב״ה לאברהם חוץ מעשירית האיפה, ור׳ שמעון בן יוחאי אמר אף עשירית האיפה הראה לו. נאמר כאן אלה ונאמר להלן אלה, מה אלה האמור להלן עשירית האיפה, אף אלה האמור כאן עשירית האיפה. ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, אף הקב״ה ויתר לנו סליחה אחת משלו, ואיזו זו? זו עשירית האיפה. מדרש תלים. עושה צדקות יי׳׳ (תהלים קג ו), ר׳ יצחק אמר הכל ברבוי, הצדקות ברבוי, שנאמר עושה צדקות יי׳׳, סליחה בריבוי, שנאמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח, הפדות ברבוי, שנא׳ והרבה עמו פדות (שם קל ז), ר׳ שמואל בר נחמן אמר אף הישועה שנאמר האל לנו למושעות (שם סח כא). עוד שם. אליך יי׳׳ נפשי אשא (שם כה א), בזמן שבית המקדש קיים אדם חוטא מביא קרבן ומתכפר לו עכשו שאין לנו קרבן הרי נפשנו נשואה לך אין לנו להתלות אלא על רחמיך, הוי אליך יי׳׳ נפשי אשא, ר׳ יהודה אומר אף הקב״ה ויתר לנו הרבה סליחות משלו שנאמר ואל אלהינו כי ירבה לסלוח. עוד שם. יי׳׳ אל בקצפך תוכיחני (שם לח ב), התחילו ישראל אומ׳ כי עונותינו רבו למעלה ראש (עזרא ט ו), אמ״ר יצחק, לאדם שהיה עובר בנהר והיו רגליו שוקעות, והמשוי עליו. אמרו לו, העבר המשוי מעליך, ואתה שולף רגליך.

כך אמר הקב"ה לישראל, מפני מה אתם אומרין אם עונות תשמר יה (תהלים קל ג), יעזוב רשע דרכו ואיש און מחשבותיו, הניחו מעשיכם הרעים, ואני מרחם עליכם. תענית. תנו רבנן, אדם שיש בו עבירה ומתודה ואינו חוזר, למה הוא דומה? לאדם שתופס שרץ בידו, שאפילו טובל בכל מימות שבעולם לא עלתה לו טבילה, זרקה עלתה לו טבילה שנאמר ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג), ואומר נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים (איכה ג מא).

ח. כי לא מחשבותי מחשבותיכם. תנחומא. ויהי בעת ההיא וירד יהודה מאת אחיו (בראשית יח א), וש"ה כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי. למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שיושב ודן לאדם, והדיין אומר לו, אמור אם הרגת אם לא הרגת. אם אמר הרגתי הדיין הורגו, ואם לא הודה אינו הורגו. אבל לפני הקב"ה אינו כן. אלא מי שהוא הודה הקב"ה מרחם עליו, שנאמר מכסה פשעיו לא יצליח ומודה ועוזב ירוחם. אמ"ר שמעון בן חלפתא, אמר לה הקב"ה לירושלם, אומר לך על מה הבאתי לך כל המשפטים הללו, בשביל שאמרת לי לא חטאתי, שנא' הנני נשפט אותך על אמרך לא חטאתי (ירמיה ב לה), אבל מי שהוא מודה ועוזב ירוחם, הוי כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי. אמ"ר יוסי בן קצרתא, בשר ודם עושה לו שביל בהר או בבקעה שמא יכול הוא לעשות דרך בים? אבל הקב"ה כתוב בו בים דרכך ושבילך במים רבים (תהלים עז כ), בכל מקום שהוא חפץ עושה לו דרך. ד"א כי לא מחשבותי מחשבותיכם, מלך בשר ודם קוצף על בני אדם, אוסרן במדינה, שמא יכול הוא לעשות לו דרך בים ולהורידן ולשקען בתוכו? אבל הקב"ה קצף על המצרים, ועשה לו דרך בים והורידן ושקען בתוכו. מנין? שנאמר כה אמר ײ הנותן בים דרך (מג טז), ומה גדול מכלהם, המוציא רכב וסוס חיל ועזוז (שם יז), הוי כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי. מדרש משלי. נצפנה לנקי חנם (משלי א יא), אלו אחיו של יוסף, שהיו מצפין ואומרין אימתי יגיע הקץ ונהרגנו, כיון שבא אצלם, התחילו אומרין זה לזה, הרי השעה, הרי העונה, והיתה השכינה משחקת עליהם ואומרת להם, אוי להם מדמו של צדיק זה. לכך נאמר נצפנה לנקי חנם, ולא עוד אלא כיון שמכרו אותו היתה השכינה משחקת עליהם ואומר, כי לא מחשבותי מחשבותיכם ולא דרכיכם דרכי נאם ײ, לא כמחשבה שאתם חושבין ולא כדרך שאתם אומרין נאם ײ, אלולי שהיתה גזרה מלפני לא היתה עצתכם כלום.

ט. כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי וגו'. י. כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, תענית פ"ק. אמ"ר אבהו מאי לשון רביעה? שרובעת את הקרקע כדרב יהודה, דאמר רב יהודה מטרא בעלה דארעא, שנ' כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה, ואמ"ר אבהו רביעה ראשונה כדי שתרד בקרקע טפח, שניה כדי לגוף פי חבית. עוד שם. אמ"ר שמעון בן לקיש, בשעה שהגשמים מתקשרין בעבים ואין הגשמים יורדין, דומין לאשה שמחבלת ואינה יולדת. והינו דאמ"ר שמעון בן לקיש בר קפרא, נאמרה עצירה באשה ונאמרה עצירה ברקיע, נאמרה לידה באשה ונאמרה לידה ברקיע, נאמרה פקידה באשה ונאמרה פקידה ברקיע. עצירה באשה, כי עצור עצר ײ (בראשית כ יח), עצירה ברקיע, ועצר את השמים (דברים יא יז), לידה באשה דכתיב ותהר ותלד בן (ח ג), לידה ברקיע, והולידה ותצמיחה (נה י), פקידה באשה, ויײ

פקד את שרה (בראשית כא א), פקידה ברקיע, פקדת הארץ ותשוקקה (תהלים סה י). מאי פלג אלהים מלא מים (שם), תאנא כמין קובה יש ברקיע שממנו גשמים יורדין. בראשית רבה. ר׳ אליעזר ור׳ יהושע. ר׳ אליעזר אומר, כל מה שיש בארץ בריתו מן הארץ, וכל מה שיש בשמים בריתו מן השמים, ומיתי לה מן הכא, כי לשלג יאמר הוה ארץ (איוב לז ו), מה שלג אע״פ שבריתו בארץ אינו אלא מן השמים, כך כל מה שיש בשמים ובארץ בריתו מן השמים. רב הונא בשם רב יוסף אמר, כל מה שיש בשמים ובארץ אין בריתו אלא מן הארץ, שנאמר כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים, מה הגשם אע״פ שירידתו מן השמים. אין בריתו אלא מן הארץ, כך כל מה שיש בשמים ובארץ אין בריתו אלא מן הארץ. ר׳ יודן מיתי לה מן הכא, הכל הולך אל מקום אחד, הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר (קהלת ג כ). רב נחמן אמר, אפילו גלגל חמה שנא׳ האומר לחרס ולא יזרח (איוב ט ז). פרקי ר׳ אליעזר. ר׳ יהודה אומר פעם אחת בכל חדש וחדש סלוניות עולין מן התהומות להשקות את כל פני הארץ, שנא׳ ואיד יעלה מן הארץ, העבים משמיעים קול צנורותיהם לתהום, (והעבים) ותהום קורא אל תהום להעלות מים וליתן לעבים מים, שנ׳ תהום אל תהום קורא לקול צנוריך (תהלים מב ח), לתהומות ולעבים, והעבים שואבין מים מן התהומות, שנ׳ מעלה נשיאים מקצה הארץ וגו׳ (שם קלה ז), ובמקום שיפקוד להם המלך, שם מגשימין, ומיד הארץ מעוברת וצמחה כאשה אלמנה שהיא מעברת מזנות, אבל כשירצה הקב״ה לברך צמחה של ארץ וליתן צידן של בריות, פותח אוצרו הטוב שבשמים, וממטיר על הארץ, שהשמים מים זכרים, ומיד הארץ מתעברת ככלה שהיא מתעברת מבעלה זרע של ברכה, שנ׳ יפתח י״י לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), וכתיב כי יבעל בחור בתולה וגו׳ (סב ה), וכתיב כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה.

יא. כן יהיה דברי אשר יצא מפי. ואלה שמות רבה. וזה הדבר אשר תעשה להם (שמות כט א), הה״ד לעולם י״י דברך נצב בשמים (תהלים קיט קס), אמר דוד כשם שאתה אמת, שנ׳ וי״י אלהים אמת (ירמיה י י), כך דברך אמת שנא׳ לעולם י״י דברך וגו׳ (תהלים קיט פט), אל תאמר בשמים אלא כשמים, כשם שמתחלה גזר ונעשו שמים, כך אף דבר שדברת לקדש את אהרן ובניו קיים לעולם, שנא׳ והיתה לו ולזרעו אחריו ברית כהונת עולם (במדבר כה יג), לומר כן יהיה דברי אשר יצא מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי.

יב. כי בשמחה תצאו ובשלום תובלון. סיפרי. הרנינו גוים עמו (דברים לב מג), עתידין אומות העולם להיות מקלסין לפני ישראל, שנא׳ הרנינו גוים עמו, ומנין שאף שמים וארץ? שנאמר רנו שמים כי עשה י״י (מד כג), ומנין שאף ההרים וגבעות? שנאמר ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה, ומנין שאף האילנות? שנא׳ וכל עצי השדה ימחאו כף, ומנין שאף אבות ואמהות? שנאמר ירנו יושבי סלע מראש הרים יצוחו (מב יא). [עוד למעלה בפסוק ושאבתם מים בששון (יב ג).] מדרש תלים. אשירה לי״י כי גמל עלי (תהלים יג ו), אמר להם הקב״ה לישראל, פרעו לי מה שהקדמתי לכם בעולם הזה, ואני אגמול אתכם לעולם הבא. נסכו לפני מים בחג, שכבר קדמתי לכם, עלי באר ענו לה (במדבר כא יז), ואני פורע לכם לעתיד לבא, והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסים (יואל ד יח). אמרתי שתטלו לפני לולב ותהללו, כי כבר קדמתי לכם, ההרים תרקדו כאלים (תהלים קיד ו), ואני פורע

לכם לעתיד לבא שנאמר ההרים והגבעות יפצחו לפניכם רנה. אמרתי עשו סוכה וכבר קדמתי לכם, כי בסוכות הושבתי את בני ישראל (ויקרא כג מג), ואני פורע לכם, וסוכה תהיה לצל יומם (ד ו), מי הקדימני ואשלם (איוב מא ג).

יג. תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדם. מגלה. ויהי בימי אחשורוש (אסתר א א), ר' שמואל בר נחמני פתח לה פיתחא להאי פרשתא מהכא, תחת הנעצוץ יעלה ברוש ותחת הסרפד יעלה הדס, תחת הנעצוץ זה המן הרשע שעשה עצמו ע"ז דכתיב ובכל הנעצוצים (ז יט). יעלה ברוש, זה מרדכי הצדיק שנקרא ראש לבשמים, שנא' ואתה קח לך בשמים ראש מר דרור (שמות ל ב). מתרגמי' מר דכי. תחת הסרפד, זו ושתי הרשעה בת בנו של נבוכדנצר ששרף בית מרפידו של אלהינו דכתיב רפידתו זהב (ש"ה ג י). יעלה הדם, תעלה אסתר הצדקת שנקראת הדסה, שנאמר ויהי אומן את הדסה (אסתר ב ז), והיה לי"י לשם, זה מקרא מגלה, לאות עולם לא יכרת, זה פורים. מדרש שיר השירים. את מוצא צדיק מוליד צדיק, רשע מוליד רשע, צדיק מוליד רשע, רשע מוליד צדיק. יש להן משל, ויש להן מקרא. צדיק מוליד צדיק יש לו מקרא, תחת אבותיך יהיו בניך (תהלים מה יז), יש לו משל סרכא דאקים תנינה, רשע מוליד רשע יש לו מקרא, והנה קמתם תחת אבותיכם (במדבר לב יד), וכתיב מרשעים יצא רשע (ש"א כד יג), ויש לו משל, מה ילידת חפשותא קרוצי בישה מינה, צדיק מוליד רשע יש לו מקרא, תחת חטה יצא חוח (איוב לא מ), ויש לו משל מולידין דלית רכותהון מרביין רמיין להון. רשע מוליד צדיק יש לו מקרא, תחת הנעצוץ יעלה ברוש, משל, מן סנייא נפיק וורדא.

נו.

א. כה אמר י"י שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי לבא. בבא בתרא פ"ק. תניא ר' יהודה אומר גדולה צדקה שמקרבת את הגאולה, שנא' כה אמר י"י שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה ישועתי. הוא היה אומר, עשרה דברים קשין נבראו בעולם, הר קשה ברזל מחתכו, ברזל קשה אור מפעפעו, אור קשה מים מכבין אותו, מים קשין עבים סובלין אותם, עבים קשים רוח מפזרן, רוח קשה גוף סובלו, גוף קשה פחד שוברו, פחד קשה יין מפיגו. יין קשה שינה מפכחתו, ומיתה קשה מכולן וכתיב וצדקה תציל ממות (משלי י ב. יא יד). ואלה שמות רבה. ואלה המשפטים (שמות כא א), הה"ד כה אמר י"י שמרו משפט ועשו צדקה וגו'. וש"ה גם אלה לחכמים הכר פנים במשפט בל טוב (משלי כג כג), מהו בל טוב? אלא בשעה שהדיין יושב ודן דין אמת, כביכול מניח הקב"ה שמי השמים ומשרה שכינתו בצדו, שנאמר וכי הקים י"י אלהים שופטים והיה י"י עם השופט (שופטים ב יח), וכיון שרואה אותו שהוא נושא פנים, כביכול מסלק שכינתו ממנו ועולה לשמים, והמלאכים אומרין לו, רבון העולם מה יש? והוא אומר להם, ראיתי את הדיין שהוא נושא פנים ועמדתי לי משם, שנא' משוד עניים מאנקת אביונים עתה אקום יאמר י"י (תהלים יב ו). ומה הקב"ה עושה? כביכול שולף חרבו כנגדו, להודיעו שיש דיין למעלה שנ' גורו לכם מפני חרב, למען תדעון שדון (איוב יט כט), שדין כתיב, שיש דיין לעולם. לפיכך אמר שלמה הכר פנים במשפט בל טוב, לא טוב לך

שאני מניחך שנאמר טוב י״י למעוז ביום צרה (נחום א ז). לכך כה אמר י״י שמרו משפט ועשו צדקה, ואני מקריב את עצמי לכם. שנ׳ כי קרובה ישועתי לבא. וכן את מוצא בנבוכדנצר, כשראה את החלום נכנס דניאל אצלו וראה שהקב״ה עתיד לטרדו מן העולם, שנ׳ ומן אנשא טריד (דניאל ד ל). עשה עצמו כאלו מרתת ומפחד, שנא׳ אדין דניאל אשתומם כשעה חדא (שם ד טז). אמר לו נבוכדנצר מה אתה מפחד? אמר לו ראיתי את החלום ואיני יכול לומר לך. ואמר מארי חלמא לשנאך ופשריה לערך (שם ד טז). מי שדורש את המקרא הזה עושה לדניאל מטיח דברים כלפי מעלה, שאמר חלמא לשנאך, אין שונאו בעולם יותר מן הקב״ה שהחריב את ביתו והגלה את בניו, וישראל היו שונאיו והיה מקלל אותם. אלא נתן דניאל לבו כנגד הקב״ה ואמר מארי שבשמים הבא את החלום לשונאך, זה נבוכדנצר. אמר לדניאל ראיתי בחלום ואלו אילן בגו ארעא ורומיא שגיא, ומזון לכלא ביה (שם ד ז), זה מלך בשר ודם. כיון שאמר לו החלום ופתרונו, אמר לו, ומה אעשה היאך אתה מיעצני? אמר לו להן מלכא מלכי ישפר עלך וחטאך בצדקה פרוק ועוייתך במחן עניין (שם ד כד). אמר לו הקב״ה מסרתי את הצדקה לאברהם, שנאמר ושמרו דרך י״י לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט), ואתה אומר לרשע וחטאך בצדקה פרוק. אלא אמר לנבוכדנצר, עשה צדקה ופתח אוצריך, שראה ישראל שיצאו ערומים מירושלם ולא היה בידם כלום, והיו בשלפי הגולה דווים מטולטלין ברעב, לכך אמר לו שיעשה צדקה, פתח אוצרותיו וחלק להם שנים עשר חדש שנ׳ לקצת ירחין תרי עשר (דניאל ד כו). שמע נבוכד נצר קול העניים שהיו מתרגשין לפני אוצרותיו, אמר הקול הזה מהיכן הוא? אמרו לו אותן העניים שאמרת לנו לחלק להם ואנו מחלקין להם שנים עשר חדש. אמר אלולי נכסים שהיו לי מהיכן הייתי בונה כל המדינה הזאת לכבודי, שנ׳ ענה נבוכד נצר ואמר הלא דא היא בבל רבתא די אנא בניתה וגו׳ (שם כז). ואני מבזבז כל נכסי ואם ילכו כל נכסי אין לאותו האיש כבוד, נעל כל האוצרות. כיון שאמר כך, ענתה אותו בת קול מן השמים, שנ׳ עוד מילתא בפום מלכא קל מן שמייא נפל (שם כח). מי גרם לו לישב בשלוה שנים עשר חדש? הצדקה שעשה. ומה אם הרשעים כך, ישראל על אחת כמה וכמה, הוי, שמרו משפט ועשו צדקה. ד״א שמרו משפט ועשו צדקה, משל לאדם שנכנס למדינה ושמע שפלומוטיא נעשית. אמר לו רחוקה היא. הלך ושאל לאותו שהוא עושה פלומוטיא ואמר קרובה היא. אמר לו שאלתי ללודר ואמר לי רחוקה היא. אמר לו זו היא דעתך, וכי רוצה הוא שאעשה פלומוטיא איני יודע שהוא יורד ונהרג. כך אמרו ישראל לבלעם. אימתי תהיה? אמר להם אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב (במדבר כד יז), אמר להם הקב״ה זו היא דעתכם, אין אתם יודעין שסוף בלעם ירד לגיהנם ואינו רוצה לראות ישועתי. אלא היו דומין לאביכם שאמר לישועתך קויתי י״י (בראשית מט יח), צפה לישועה שהיא קרובה, לכך נאמר כי קרובה ישועתי לבא. ד״א כי קרובה ישועתי לבא, ישועתכם לא נאמר אלא ישועתי, יהי שמו מבורך, שאלמלא הדבר כתוב אי איפשר לאמרו. אמר הקב״ה לישראל אין לכם זכות, בשבילי אני עושה. כביכול כל ימים שאתם בצרה ואני עמכם שנאמר עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), ואני גואל לעצמי שנ׳ וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו (נט טז), וכן הוא אומר, גילי מאד בת ציון הריעי בת ירושלם הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא (זכריה ט ט), צדיק ומושיע אין כתוב כאן, אלא צדיק ונושע, אפילו אין בידכם מעשים טובים אני

עושה, שנאמר כי קרובה ישועתי לבא. ד"א שמרו משפט ועשו צדקה. הה"ד עשיתי משפט וצדק בל תניחני לעושקי (תהלים קיט קכא). [למטה בפסוק ומעולם לא שמעו (סד ג). עוד למעלה בפסוק הולך צדקות (לג טו).] בא ישעיה והעמידן על שתים, שנא' כה אמר י"י שמרו משפט ועשו צדקה. בא חבקוק והעמידן על אחת, שנאמר וצדיק באמונתו יחיה (חבקוק ב ד).

ב. אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו.

שבת. אמ"ר חייא בר אבא אמ"ר יוחנן, כל המשמר שבת אחת כהלכתה, אפילו עובד ע"ז כאנוש, מוחלין לו, שנ' אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה שומר שבת מחללו, אל תקרי מחללו אלא מחול לו. אמר רב יהודה אמר רב, אלמלא שמרו ישראל שבת ראשונה לא שלטה בהם אומה ולשון, שנא' ויהי ביום השביעי יצאו מן העם ללקוט (שמות טז כז), וכתיב בתריה ויבא עמלק (שם יז ח). ויקרא רבה. רב ור' ירמיה בשם ר' אחא. עתיד הקב"ה לעשות צל חופות לבעלי המצות אצל בני תורה בגן עדן, ואית ליה תלתא קראין, כי בצל החכמה בצל הכסף, (קהלת ז יב) עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר (משלי ג יח), והדין אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק בה וגו'. ואלה שמות רבה. אמ"ר אלעזר בר אבינא, מצינו בתורה בנביאים ובכתובים ששקולה שבת כנגד כל המצות שבתורה. מנין? שבשעה ששכח משה לומר להם מצות שבת, אמר לו הקב"ה עד אנה מאנתם לשמור מצותי ותורותי (שמות טז כח), ומה כתיב אחריו, ראו כי י"י נתן לכם השבת (שם כט). בנביאים שנא' וימרו בי בית ישראל במדבר בחוקותי לא הלכו (יחזקאל) כ יג), ומה כתיב אחריו ואת שבתותי חללו מאד (שם). בכתובים מנין? שנא' ועל הר סיני ירדת ודבר עמהם משמים (נחמיה ט יג), ומה כתיב אחריו, ואת שבת קדשך הודעת להם (שם יד). אמר להם הקב"ה לישראל אם תזכו לשמור את השבת, אני מעלה עליכם כאלו שמרתם כל המצות שבתורה, ואם חללתם אותה, מעלה אני עליכם כאלו חללתם כל המצות כלן, וכן הוא אומר שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע. מכלתא. ר' אומר כל המשמר שבת אחת כתקנה מעלה עליו הכתוב כאלו שימר כל השבתות כלן, מיום שברא הקב"ה את עולמו עד שיחיו המתים, שנאמר ושמרו בני ישראל את השבת לעשות את השבת לדורותם (שמות לא טז). עוד שם. עד אנה מאנתם וגו'. ראו כי י"י נתן לכם את השבת, שמא תאמרו הרבה מצות הטלתי לכם ממנה לשמרה ולא שמרתם אותה. שמא תאמרו כל מי שמשמר את השבת ומת מה שכר נוטל עליו, שנא' אשרי אנוש יעשה זאת וגו' ושומר ידו מעשות כל רע, הא למדנו, כל מי שמשמר את השבת מרוחק מן העבירה.

ג. ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל י"י לאמר וגו'. ואלה שמות רבה. ויאמר י"י אל משה זאת חקת הפסח (שמות יב מג). הה"ד ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל י"י לאמר הבדל יבדילני י"י, אמר איוב בחוץ לא ילין גר (איוב לא לב), מן הקב"ה למד, שאינו פוסל שום בריה אלא הכל הוא מקבל, והשערים נפתחין בכל שעה, וכל מי שהוא מבקש ליכנס יכנס. לכך הוא אומר בחוץ לא ילין גר. כנגד וגרך אשר בשעריך, דלתי לארח אפתח, כנגד הקב"ה שהוא סובל לבריותיו. אמ"ר ברכיה, כנגד מי אמר בחוץ לא ילין גר. אלא עתידין גרים להיות כהנים משרתים בבית המקדש, שנ' ונלוה הגר עליהם ונספחו על בית יעקב (יד א), ואין ונספחו אלא לשון כהונה, כמו דתימר ספחני נא אל אחת הכהונות (ש"א ב לז), שעתידין לאכול מלחם

הפנים לפי שבנותיהן נשואות לכהונה. ד״א ואל יאמר בן הנכר, אמר הכתוב ושמחי בת ציון וגו׳ (זכריה ב יד). ונלוו גוים רבים אל י״י (שם טו), אמר הקב״ה לגרים למה אתם מתיראין, לפי שפסלתי אתכם ואמרתי בפסח, כל בן נכר לא יאכל בו (שמות יב מג), למה לא תשאלו לגבעונים, מה טובה עשיתי להם? בני אדם שעשו בערמה, ועשו מיראה, ובאו להם אצל בני ונשבעו להם, שנא׳ וישבעו להם נשיאי העדה (יהושע ט טו). ויעש להם יהושע (שם), ומה עשיתי לשאול ולביתו על שבקש מהם? שנ׳ והגבעונים לא מבני ישראל המה (ש״ב כא ב). ומה עשו לו? שהרגו שבעה מבניו בשבילם, שנא׳ ויקח המלך את שני בני רצפה בת איה ואת חמשת בני מיכל (שם כא ח). אמר הקב״ה, מה אם לגבעונים שהיו באים מיראה ועשו בערמה קבלתי אותם ועשיתי להם טובה ועשיתי דייקי שלהם, בני הגרים שהן באין לאהבה ומשרתים לשמי, איני מקבלם ומגדלם? לפיכך ואל יאמר בן הנכר הנלוה אל י״י, ואומר הנלוים על י״י לשרתו. אלו גרים מהולים, אבל אלו שפסלתי ערלים הן. שכן הקב״ה מואס את הערלים ומורידן לגיהנם שנ׳ בן אדם נהה על המון מצרים (יחזקאל לב יח), וכן ישעיה אומר, לכן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק (ה יד). למי שאין לו מילה, שנ׳ ויעמידה ליעקב לחק (ד״ה א׳ טז יז), שאין מהולין יורדין לגיהנם.

ד. **כי כה אמר י״י לסריסים אשר ישמרו את שבתותי.** שבת. אמ״ר יוחנן משום ר׳ שמעון בן יוחאי, אלמלא משמרין ישראל שני שבתות כהלכתן מיד נגאלין, שנ׳ כה אמר י״י לסריסים אשר ישמרו את שבתותי. וכתיב בתריה והביאותים אל הר קדשי (ז). מכלתא. נקראו ישראל אוהבים, שנא׳ זרע אברהם אוהבי (מא ח), ונקראו הגרים אוהבים, שנ׳ ואוהב גר (דברים י יח), נאמר בישראל ברית, שנ׳ והיתה בריתי בבשרכם (בראשית יז יג), ונאמר בגרים ברית שנאמר ומחזיקים בבריתי (ה). פרק חלק. ויהי בהם מבני יהודה דניאל חנניה מישאל ועזריה (דניאל א ו). משאר שבטים, ומבניך אשר יצאו ממך אשר תוליד יקחו והיו סריסים בהיכל מלך בבל (לט ז). מאי סריסים? רב אמר, סריסים ממש, ור׳ חנינא אמר, שנסתרסה ע״ז בימיהם, בשלמא למאן דאמר שנסתרסה ע״ז בימיהם, הינו דכתיב כי כה אמר י״י לסריסים אשר ישמרו את שבתותי ובחרו באשר חפצתי ומחזיקים בבריתי. אלא למאן דאמר סריסים ממש משתעי קרא בגנותא דצדיקי, הא והא הוה בהו. בשלמא למאן דאמר סריסים ממש הינו דכתיב

ה. **ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות,** אלא למאן דאמר שנסתרסה ע״ז בימיהם מאי טוב מבנים ומבנות? מבנים שהיו להם ומתו. מאי שם עולם אתן לו אשר לא יכרת? אמ״ר תנחום, דרש בר קפרא בצפרי, זה ספר דניאל שנקרא על שמו. תנחומא. ראו קרא י״י בשם בצלאל (שמות לה ל). וש״ה טוב שם משמן טוב (קהלת ז א). אמרו לשלמה מהו טוב שם משמן טוב ויום המות מיום הולדו, אמר להם בשעה שאדם נולד אין הכל יודעין מהו, נפטר בשם טוב, משפיע מעשים טובים, באים ישראל מיטפלין עמו, עושין עמו גמילות חסדים, מכריזין שבחו ואומרין, פלני זה כמה צדקות עשה, במה מצות עשה, משכבו תהא עם הצדיקים. ולמה אמר משמן טוב ולא אמר מיין טוב ומדבש טוב, והניח כל המשקין ואמר משמן טוב? אלא מה השמן אתה נותן לתוכו מים והוא צף מלמעלה, אבל שאר משקין אתה נותן לתוכן מים והן בלועין, כך בעל שם טוב. ד״א טוב שם משמן טוב. שם טוב עולה ושמן טוב יורד. שמן טוב לפי שעה, ושם טוב לעולם

שנאמר יהי שמו לעולם (תהלים עב יז), שמן טוב כלה, ושם טוב אינו כלה שנ׳ שם עולם אתן לו אשר לא יכרת.

ו. ובני הנכר הנלוים אל י״י לשרתו. במדבר סיני רבה. דבר אל בני ישראל איש איש כי יעשו מכל חטאת האדם (במדבר ה ו), ר׳ אבהו אמר ישובו יֹשבי בצלו יחיו דגן (הושע יד ח). ישובו יושבי בצלו, אלו הגרים שהן באין וחסין בצלו של הקב״ה, יחיו דגן, בתלמוד, ויפרחו כגפן, באגדה. זכרו כיין לבנון, אמר הקב״ה חביב עלי שמותן של גרים, כיין שהוא מתנסך על גבי המזבח, ולמה הוא קורא אותו לבנון? שהוא מלבין עונותיהם של ישראל כשלג, שנאמר אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (א יח). ד״א יחיו דגן, יעשו עיקר בישראל, כד״א דגן בחורים, ויפרחו כגפן בישראל כד״א גפן ממצרים תסיע (תהלים פ ט). וכן את מוצא, כשם שכתובה פרשה בתורה בין ישראל לחברו, אם מועל בו שהוא חייב קרבן, שנ׳ נפש כי תחטא ומעלה מעל בי״י (ויקרא ה כא). בתורה בין ישראל לגרים, שאם גוזל אדם מישראל לגר דינו כגוזל לישראל. את מוצא בזה כתיב חטא ובגוזל הגר כתיב מכל חטאת האדם, בזה כתיב ומעלה מעל בי״י, ובזה כתיב למעול מעל בי״י (במדבר ה ו). בזה כתיב והיה כי יחטא ואשם (ויקרא ה כג), ובגר כתיב ואשמה הנפש ההיא (במדבר ה ו), בזה כתיב ושלם אותו בראשו (ויקרא ה כד), ובגר כתיב והשיב את אשמו (במדבר ה ז), בזה כתיב וחמישיתיו יוסף עליו (ויקרא ה כד), ובגר כתיב וחמישיתיו יוסף עליו (במדבר ה ז). בזה כתיב ואת אשמו יביא לי״י איל תמים (ויקרא ה כה), ובגוזל הגר כתיב מלבד איל הכפורים (במדבר ה ח), הא למדנו שהגרים עיקר הם בישראל, הוי, יחיו דגן ויפרחו כגפן. דבר אל בני ישראל (שם ה ו). הה״ד י״י אוהב צדיקים י״י שומר את גרים (תהלים קמו ט), הרבה הקב״ה אוהב את הגרים. למה הדבר דומה? למלך שהיה לו צאן והיתה יוצאה בשדה ונכנסת בערב, וכן כל יום. פעם אחת נכנס צבי אחד עם הצאן, הלך אצל העזים, היה רועה עמהם. נכנסה הצאן לדיר נכנס עמה, יצאת לרעות יצאה עמה. אמרו למלך הצבי הזה נלוה עם הצאן והוא רועה עמה כל יום, יוצא עמה ונכנס עמה. היה המלך אוהבו. בזמן שהוא יוצא לשדה, היה מפקד ירעה הצבי יפה לרצונו הזהרו בו. ואף כשהוא נכנס עם הצאן היה אומר להם, תנו לו ישתה. היה אוהבו הרבה. אמרו לו מארי, כמה תישים יש לך, כמה כבשים יש לך, כמה גדיים יש לך ואין את מזהירני. ועל הצבי הזה בכל יום ויום אתה מצוני? אמר להם המלך, הצאן רוצה ולא רוצה, כך היא דרכה לרעות בשדה כל היום, ולערב לבא לישן בתוך הדיר; הצבאים במדבר הן ישנים אין דרכם ליכנס לישוב בני אדם, לא נחזיק טובה לזה שהניח כל המדבר הרחב הגדול מקום כל החיות ובא ועמד בחצרי? כך אין אנו צריכין להחזיק טובה לגר שהניח משפחתו ובית אביו והניח אומתו וכל אומות העולם ובא לו אצלנו? לכך הרבה לו הקב״ה שמירה, שהזהיר את ישראל שיזהירו עצמם מהם, שלא יזיקו להם. וכן הוא אומר ואהבתם את הגר (דברים י יט), וגר לא תונה (שמות כב כ). שהרבה הקב״ה בשמירתם כדי שלא יחזרו לסורם. חביבין הגרים שבכל מקום מקיש אותם לישראל: נאמרה אהבה בישראל, שנאמר אהבתי אתכם אמר י״י (מלאכי א ב), ונאמרה אהבה בגרים. נאמרה שמירה בישראל שנאמר י״י שומרך (תהלים קכא ה), ונאמרה שמירה בגרים, שנאמר י״י שומר את גרים. נקראו ישראל עבדים, שנא׳ כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה) ונקראו גרים עבדים

שנאמר ולאהבה את שם י״י להיות לו לעבדים נאמר שירות בגרים, שנאמר ובני הנכר הנלוים על י״י לשרתו. נאמר רצון בישראל, שנאמר והיו על מצחו תמיד לרצון להם לפני י״י (שמות כח לח). ונאמר רצון בגרים שנאמר

ז. **והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי עולותיהם וזבחיהם לרצון על מזבחי.** ברכות פ״ק. אמ״ר יוחנן משום ר׳ יוסי, מנין שהקב״ה מתפלל? שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי, תפלתם לא נאמר, אלא תפלתי, מלמד שהקב״ה מתפלל. מאי מצלי? יהי רצון מלפני שיכבשו רחמי את כעסי ויגולו רחמי על מדותי, ואתנהג עם בני במדת רחמים, ואכעס (צ״ל ואכנס) להם לפנים משורת הדין. תניא אמ״ר ישמעאל, פעם אחת הייתי עולה על גבי המזבח וראיתי אכתריאל יה י״י צבאות יושב על כסא רם ונשא. אמר לי, ישמעאל בני. ברכני. אמרתי לפניו רבונו של עולם יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת רחמים ותכנס להם לפנים משורת הדין. ונענע לי ראשו. מאי קמ״ל? אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך. תנחומא. ובא הלוי כי אין לו חלק ונחלה עמך (דברים יד כט). ר׳ יהודה בר סימון אמר, אתה יש לך ארבעה בני בית, אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך (שם טז יא), ואני יש לי ארבעה, והלוי והגר והיתום והאלמנה (שם). וכלן בפסוק אחד, ושמחת בחגך, אם אתה משמח את שלי ואת שלך בימים טובים שנתתי לך, אף אני אשמח את שלי ואת שלך בבית הבחירה, שנאמר והביאותים אל הר קדשי ושמחתים בבית תפלתי. ברכות ירושלמי. תני, סומא ומי שאינו יכול לכוין את הרוחות, הרי אלו מתפללין כלפי מעלן, שנאמר והתפללו אל י״י (מ״א ח מד), העומדים בחוצה לארץ ומתפללין הופכין את פניהם כלפי בית קדשי הקדשים, שנאמר והתפללו אל המקום הזה והודו את שמך (שם לה), ונמצאו העומדים בצפון פניהם לדרום והעומדים למערב פניהם למזרח, ונמצאו כל ישראל מתפללין למקום אחד, שנאמר כי ביתי בית תפלה יקרא לכל העמים. ר׳ יהושע בן לוי אמר, הוא ההיכל לפני היכל, שכל הפנים פונות לו עד כדון בבנינו, בחורבנו? אמ״ר אבין, בנוי לתלפיות, תל שכל הפיות מתפללות עליו. בברכה ובק״ש ובתפלה. בברכה בונה ירושלם, בקרית שמע, הפורס סוכת שלום עלינו ועל ירושלים. בתפלה אלהי דוד ובונה ירושלם

[עוד למעלה בפסוק השמן לב העם הזה (ו י)]:

י. **צופיו עורים כלם לא ידעו.** אמר רב תנחומא בשם ר׳ פנחס בר אבין, מאי דכתיב ולא ידעו עשות נכוחה נאם י״י האוצרים חמס ושוד באוצרותיהם (עמוס ג י), בשופטי ירושלם הכתוב מדבר, האוצרים חמס ושוד, מה היו עושין, שלא היו יכולין להעמיד את הדין מפני השחד והחמס, וכשהיו דנין היה הדיין בא להוכיח אחד מהם ולהודיעו את דינו, והוא רומז לו ומזכיר לו שם השחד ומעורו, עליהם אמר ישעיה, צופיו עורים כלם לא ידעו כלם כלבים אלמים, וכי יש כלב מדבר ויש כלב אלם? והלא אין בכל החיות פקח יותר מן הכלב הזה. ולמה קראן אלמים? לומר לך מה הכלב הזה כשאדם משליך לו פרוסה סוכר את פיו ואינו נובח לו, כך היו דייני ירושלם פקחים ככלבים, וכשנוטלין את השחד סוכרין את פיהם, הוזים שוכבים אוהבי לנום, הוזים כנביאים שיודעין מה שעתיד להיות אלא שוכבים. גדולה היא הפרצה הזאת, ששני אבות העולם לא יכלו לעמוד בה, שנאמר אם יעמוד משה ושמואל לפני. למה הזכיר אלו השנים? לפי ששפטו את ישראל,

והכתוב מעיד עליהם שלא לקחו שחד. במשה כתיב לא חמור אחד מהם נשאתי, ובשמואל כתיב הנני ענו בי נגד יי' ונגד משיחו את שור מי לקחתי (ש"א יב ג). הגדת שיר השירים. שניך כעדר הרחלים (ש"ה ו ו), מה הרחל הזו שכולה קדושה, כך ישראל כלם קדושים. עור הרחלים לאהל מועד הצמר לססגונים והקרנים לשופרות. והרשעים נמשלו ככלבים שאין מהם הנייה כמה שנאמר כלם כלבים אלמים לא יוכלו לנבוח, מה הכלב הזה שהוא . . . . את האדם בקש אדם ממנו נימה למדונו אינו יכול; לכך נמשלו ככלבים שאין בידם לא מעשה טוב ולא מצוה.

יב. **אתיו אקחה יין ונסבאה שכר והיה כזה יום מחר.** תענית פ"ק. תנו רבנן בזמן שהצבור בצער יחיד הפורש מהם, שני מלאכי השרת המלוין לו מניחין ידיהם על ראשו ואומ' פלני שפירש מן הצבור אל יראה בנחמת צבור. תניא אידך, בזמן שהצבור בצער לא יאמר אדם אלך אני ואוכל ואשתה ושלום עליך נפשי; ואם עשה כן עליו הכתוב אומר, והנה ששון ושמחה (כב יג), מה כתיב בתריה ונגלה באזני יי' צבאות (שם יד), זו מדת בינונים. במדת רשעים מהו אומר אתיו אקחה יין ונסבאה שכר. מה כתיב בתריה

נז.

א. **הצדיק אבד ואין איש שם על לב.** פרק חלק. ולא ידבק בידך מאומה מן החרם, למען ישוב יי' מחרון אפו, כל זמן שהרשעים בעולם, חרון אף בעולם, אבדו רשעים מן העולם, נסתלק חרון אף מן העולם. מאי נינהו רשעים? אמר רב יוסף, גנבי. תנו רבנן רשע בא לעולם, רעה בא לעולם, שנאמר בבא רשע בא גם בוז (משלי יח ג), רשע אבד מן העולם, טובה בא לעולם, שנאמר ובאבוד רשעים רנה (שם יא י), צדיק בא לעולם, טובה באה לעולם שנאמר זה ינחמנו ממעשינו (בראשית ה כט)׃ צדיק נפטר מן העולם, רעה באה לעולם, שנאמר הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק. בבא קמא. אמ"ר שמואל בר נחמני אמ"ר יונתן, אין פורענות באה לעולם אלא בשביל רשעים, שנאמר כי תצא אש ומצאה קוצים ונאכל גדיש, (שמות כב ה), אימתי אש מצויה אצל גדיש? בזמן שהקוצים מצויין, ולא עוד, אלא כשמתחלת אינה מתחלת אלא מן הצדיקים, שנאמר ומצאה קוצים ונאכל גדיש, ואכלה גדיש אין כתוב כאן אלא ונאכל, שנאכל כבר. תני רב יוסף מאי דכתיב ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר (שם יב כב), כיון שניתנה רשות למשחית לחבל, אינו מבחין בין צדיק לרשע. ולא עוד, אלא שמתחיל מן הצדיקים תחלה, שנאמר והכרתי ממך צדיק ורשע (יחזקאל כא ח). בכי רב יוסף, כולי האי נמי, אמר ליה אביי, טיבותא היא לגביהו, דכתיב כי מפני הרעה נאסף הצדיק. מכלתא. אם ענה תענה אותו (שמות כב כב), אחד עינוי מרובה, ואחד עינוי מועט. ד"א, אינו חייב עד שיענה וישנה. וכבר היה ר' שמעון ור' ישמעאל יוצאין ליהרג, אמר לו ר' שמעון לר' ישמעאל, ר' לבי יוצא שאיני יודע על מה אני נהרג. אמר לו ר' ישמעאל, מימיך בא אדם אצלך לדין או לשאלה ועכבתו עד שתהא גומא כוסך ונועל סנדלך או עוטף טליתך, אמרה תורה אם ענה תענה אותו, אחד עינוי מרובה ואחד עינוי מועט וכדבר הזה אמר לו, נחמתני ר' נחמתני. וכשנהרגו רשב"ג ור' ישמעאל, אמר להם

ר׳ עקיבא לתלמידיו, התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה עתידה לבא בדורנו, מתחלה לא היו מקבלין אותה, אלא רשב״ג ור׳ ישמעאל; אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורנו, וסלק אלו מבינותינו שנ׳ הצדיק אבד ואין איש שם על לב וגו׳. כי מפני הרעה נאסף הצדיק, ואומר יבא שלום ינוחו על משכבותם (ב), ולבסוף כתיב, ויאתם קרבו הנה בני עוננה (ג). מדרש שיר השירים. כד דמך ר׳ חייא בר אויא בר אתתיה דבר קפרא, קביל ריש לקיש עלוי דהוה רביה, נימר תלמידיה דבר נש חביב עליה כבריה, עאל ואפטר עלוהי, דודי ירד לגנו לערוגת הבשם, אמ״ר יוסי בר׳ חנינא הפסוק הזה לא סופו ראשו ולא ראשו סופו, לא הוה צריך קרא למימר אלא דודי ירד לגנו (ש״ה ד טז), ואת אמרת לרעות בגנים (שם ו ב), אלא דודי, זה הקב״ה, ירד לגנו, זה העולם, לערוגות הבשם (שם), אלו ישראל, לרעות בגנים, אלו בתי כנסיות ובתי מדרשות, וללקוט שושנים (שם), לסלק את הצדיקים שבישראל. מה בין מיתת נערים למיתת זקנים? ר׳ יהודה ור׳ אבהו. ר׳ יהודה אומר, הנר הזה בזמן שהוא כבה מאיליו, יפה לו ויפה לפתילה, ובזמן שאינו כבה מאליו, רע לו ורע לפתילה. ור׳ אבהו אמר, התאנה הזו בזמן שנלקטת בעונתה, יפה לה ויפה לתאנה, ובזמן שאינה נלקטת בעונתה, רע לה ורע לתאנה. דילמא ר׳ חייא בר אבא ותלמידיו, ואית דאמרי ר׳ עקיבא ותלמידיו, ואית דאמרי ר׳ יהושע ותלמידיו. הוי נהינין יתבין פשטין תחות חדא תאנתא, ובכל יום ויום היה משכים בעל התאנה ומלקט תאנתו. אמרין, נשנה את מקומנו, שמא הוא חושדנו. מה עשו? הלכו וישבו להם במקום אחר. השכים בעל התאנה ולא מצאן, הלך וחזר אחריהן עד שמצאן, אמר, רבותי מצוה אחת הייתם עושין לי ואתם מבקשים למנעה ממני. אמרו ליה חס ושלום, אלא אומר לכם מפני מה אני משכים ללקוט תאנתי, שכיון שחמה זורחת הן מתליעות מיד, חזרו למקומן. ההוא יומא לא לקט, נטלו מהן ופצעו אותן, ומצאום מותלעות, אמרו יפה אמר בעל התאנה שהוא יודע עונתה של תאנה והוא לוקטה. כך הקב״ה יודע אימתי עונתן של צדיקים לסלקן, והוא מסלקן שנאמר כי מפני הרעה נאסף הצדיק, וכן בירושלמי דברכות:

ב. יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו. מדרש. ויהי אחרי מות משה (יהושע א א), זש״ה קטן וגדול שם הוא (איוב ג יט), מה הדבר דומה לאדם שהיה מהלך על שפת הים, וראה אדם אחד שהיה עולה בספינה, והיו בניו ובני ביתו בוכין אחריו. אמר להם למה אתם בוכין על זה שהוא הולך בשלום וחוזר בשלום? שוב ראה אדם אחד שהיה עולה (?) בספינה, אמר להם, על זה נאה לבכות, שהוא הולך ואינו חוזר. כך אמר להם, למה אתם בוכין על משה שהוא הולך בשלום וחוזר בשלום, שנאמר הולך נכוחו, וחוזר בשלום שנאמר ויתא ראשי עם (דברים לג כא), בכו בכה להולך, זה בלעם הרשע, שהוא הולך ואינו חוזר שנ׳ ויחר אף אלהים כי הולך הוא (במדבר כב כב), ואינו חוזר לעולם הבא, שנאמר לא ישוב עוד לביתו (איוב ז י). שבת. תנו רבנן, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת יב ז), תנה לו כמו שנתנה לך, מה הוא בטהרה אף אתה בטהרה. משל למלך בשר ודם שחלק בגדי מלכות לעבדיו: פקחים שבהם קפלום והניחום בקופסא, טפשין שבהן הלכו ועשו בהן מלאכה. לימים בקש המלך בגדיו. פקחים שבהם החזירום לו כשהן מגוהצין, טפשין שבהן החזירום לו כשהן מלוכלכין. שמח המלך לקראת הפקחים, וכעס על הטפשין. אמר המלך לפקחים, כלי ינתנו לאוצריהן

ואתם לכו לבתיכם לשלום, ולטפשין אמר כלי ינתנו לכביסה והם יחבשו בבית האסורים. על גופם של צדיקים הוא אומר, יבא שלום ינוחו על משכבותם, ועל נשמתם הוא אומר, והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים וגו' (ש"א כה כט), ועל גופן של רשעים, הוא אומר, אין שלום אמר יי' לרשעים (מח כב), ועל נשמתן הוא אומר, ואת נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע (ש"א כה כט). תניא ר' אליעזר אומר, נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד, שנאמר והיתה נפש אדני צרורה וגו', ונשמתן של רשעים דוממות והולכות, שנאמר ואת נפש אויביך יקלענה (שם). פרקי ר' אליעזר. ר' עזריה אומר, כל הנפשות חוזרות ונאספות איש אל דור אבותיו ואל עמיו, צדיקים עם צדיקים, רשעים עם רשעים, שנאמר ואתה תבא אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו). וכשהנשמה יוצאה מן הגוף זהו השלום, אלא שהצדיקים מקדמין אותו, אומרין לו, בא בשלום. שנאמר יבא שלום ינוחו על משכבותם וגו', ואומר ונאספת אל קברותיך בשלום (מ"ב כב כ). תנו רבנן, בשעת פטירתו של ר', זקף עשר אצבעותיו למעלה ואמר לפניו, רבון העולם, גלוי וידוע לפניך שיגעתי בעשר אצבעותי ולא נהניתי אפילו באצבע קטנה שלי. יהי רצון מלפניך שיהא שלום במנוחתי. יצתה בת קול ואמרה, יבא שלום ינוחו על משכבותם הולך נכוחו. על משכבותם, על משכבו מיבעי ליה, מסייעא ליה לר' חייא בר גמרא, דאמ"ר חייא בר גמרא אמר יוסי בן שאול אמ"ר, בשעה שהצדיק נפטר מן העולם אומרין מלאכי השרת לפני הקב"ה, רבונו של עולם, צדיק פלני בא. אומר להם, יבא בשלום. יוצאין צדיקים לקראתו ואומרין, יבא שלום ינוחו על משכבותם. אמ"ר אלעזר, בשעה שהצדיק נפטר מן העולם, שלש כתות של מלאכי השרת יוצאין לקראתו, אחת אומרת, יבא שלום, ואחת אומרת, ינוחו על משכבותם, ואחת אומרת, הולך נכוחו. ובשעה שהרשע נפטר מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה יוצאות לקראתו. אחת אומרת, אין שלום, ואחת אומרת, למעצבה תשכבון (נ יא), ואחת אומרת, רדה והשכבה את ערלים (יחזקאל לב יט). מדרש תלים. יעלזו חסידים בכבוד ירננו על משכבותם (תהלים קמט ה), בשעה שהצדיקים נפטרין מן העולם, שלש כתות של מלאכים מטפלין עמו. אחת אומרת, יבא שלום, ואחת אומרת, ירננו על משכבותם, ואחת אומרת, הולך נכוחו, ומהלכות לפניו. אמ"ר יהודה בר' סימון בשם ר' יאשיהו, כביכול הקב"ה אומר להם שלום. ומנין את למד? מן הרשעים, שנאמ' אין שלום אמר יי' לרשעים, אם לרשעים אומר, קל וחומר לצדיקים, שהקב"ה אומר להם שלום; לכך יעלזו חסידים בכבוד, באי זה כבוד? בכבוד שהקב"ה עושה להם בשעה שנפטרין מן העולם, והן מקלסין להקב"ה. אמ"ר חייא בר' יוסי, אין בין צדיקים חיים למתים אלא הדבור בלבד, והן מקלסין להקב"ה ששם אותם בצרור החיים, שנא' והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים, [עוד בפסוק אין שלום אמר אלהי לרשעים (כא), למטה]:

ג. **ואתם קרבו הנה בני עוננה.** מכלתא. וכשנהרגו רשב"ג ור' ישמעאל אמר להם ר' עקיבא לתלמידיו התקינו עצמכם לפורענות, שאלו טובה עתידה לבא בדורנו מתחלה, לא היו מקבלין אותה אלא רשב"ג ור' ישמעאל; אלא גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם, שפורענות גדולה עתידה לבא בדורנו, וסילק אלו מבינותינו, שנאמר הצדיק אבד וגו'. ואומר יבא שלום ינוחו על משכבותם. ולבסוף כתיב, ואתם קרבו הנה בני עוננה.

ה. הנחמים באלים תחת כל עץ רענן שוחטי הילדים בנחלים. מסכת כלה. אמ״ר אליעזר בן יעקב המוציא זרע לבטלה כאלו הורג נפשות, שנ׳ שוחטי הילדים בנחלים, אל תיקרי שוחטי אלא סוחטי. ד״א הנחמים באלים תחת כל עץ רענן, כל המחמם את עצמו להוציא שכבת זרע לבטלה, חשוב הוא כבהמה, מה בהמה אינה מפקדת לעושיה אלא לשחיטה, ואין לה חלק לעולם הבא, אף אותו האיש כן. נדה. תניא ר׳ אליעזר אומר, כל האוחז באמה ומשתין מביא מבול לעולם. אמרו לו לר׳ אליעזר, והלא ניצוצות ניתזות לו על גבי רגליו, ונראה ככרות שפכה, ומוציא לעז על בניו שהם ממזרים. אמר להם, מוטב יוציא לעז על בניו, ואל יעשה רשע שעה אחת לפני המקום. תניא אידך, אמר להם ר׳ אליעזר לחכמים איפשר יעמוד על גבי מקום גבוה וישתין, או שישתין בעפר תיחוח ואל יעשה רשע שעה אחת לפני המקום. הי אמר להו ברישא, אילימא קמיתא אמר להו ברישא, בתר דאמר להו איסורא הדר אמר להו תקנתא, אלא הא אמר להו ברישא, ואמרו ליה, אין מקום גבוה ולא עפר תיחוח מאי? ואמר להו, מוטב שיוציא לעז על בניו שהם ממזרים ואל יעשה שעה אחת רשע לפוי המקום. וכל כך למה? מפני שמוציא שכבת זרע לבטלה, דאמ״ר יוחנן כל המוציא שכבת זרע לבטלה חייב מיתה, שנאמר וירע בעיני י״י אשר עשה וימת גם אותו (בראשית לח י), יצחק דבי ר׳ אמי אמר, כאלו שופך דמים, שנאמר הנחמים באלים תחת כל עץ רענן שוחטי הילדים בנחלים, אל תיקרי שוחטי אלא סוחטי. רב אשי אמר כאלו עובד ע״ז, כתיב הכא הנחמים באלים תחת כל עץ רענן, וכתיב התם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן (דברים יב יב).

ו. בחלקי נחל חלקך. ע״ז ירושלמי. השתחוה לביצה, חזקיה אמר לא אסרה ור׳ יוחנן אמר אסרה. אמ״ר זעירא בביצה פליגי, בחלקי נחל לא פליגין. אמר רב הונא בחלקי נחל נמי פליגין, וקרא מסייעא למאן דאמר בחלקי נחל חלקך הם גורלך.

ח. ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך. שבת. הגליונים וספרי מינין אין מצילין אותן מפני הדליקה. ר׳ יוסי הגליל אומר אף בחול קודר את האזכרות שבהן וגונזן, והשאר שורפן. אמ״ר טרפון אקפח את בני, שאם יבאו לידי, שאני שורפן אותן ואת האזכרות שבהן, שאפילו רודף שרודף אחריו, ונחש רץ אחריו להכישו, נכנס לבית ע״ז ואין נכנס לבתיהן של אלו, שהללו מכירין וכופרין, והללו אין מכירין, ועליהם הכתוב אומר, ואחר הדלת והמזוזה שמת זכרונך, כי מאתי גלית ותעלי וגו׳. ואמ״ר ישמעאל קל וחומר, ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים, הללו שמטילין קנאה ואיבה ותחרות בין ישראל לאביהם שבשמים על אחת כמה וכמה? ועליהם הוא אומר הלא משנאיך י״י אשנא (תהלים קלט כא). תכלית שנאה שנאתים (שם כב). [עוד בפסוק הוי מגיעי בית בבית] (ה ח).

יג. בזעקך יצילוך קבוציך ואת כלם ישא רוח יקח הבל. פרק המוכר את הספינה. תנו רבנן, אין יוצאין מארץ ישראל לחוצה לארץ, אלא אם כן עמדו סאה בסלע. אמ״ר שמעון, אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח אפילו עמדו סאה בשתי סלעים לא יצא. וכן היה ר׳ שמעון יוחאי אומר. אלימלך ומחלון וכליון גדולי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ, שנאמר ותהום

כל העיר עליהן ותאמרנה הזאת נעמי (רות א יט). מאי הזאת נעמי. אמ״ר, חזיתם נעמי שיצתה מארץ לחוצה לארץ, מאי עלתה לה? אמר רב חנן בר רבא אמר רב, אלימלך ושלמון ופלני אלמוני ואבי נעמי כלן בני נחשון בן עמינדב היו. מאי קמ״ל? שאפילו מי שיש לו זכות אבות אינה עומדת לו בשעה שיוצא מארץ ישראל לחוצה לארץ. אמ״ר חייא בר אבין אמ״ר יהושע בן קרחה, חס ושלום שאפילו מצאו סובין לא יצאו. אלא מפני מה נענשו? מפני שהיה להן לבקש רחמים על בני דורן ולא בקשו שנאמר בזעקך יצילוך קבוציך. תנחומא. וישב יעקב בארץ מגורי אביו (בראשית לז א) וש״ה בזעקך יצילוך קביציך ואת כלם ישא רוח יקח הבל. בזעקך יצילוך קבוציך, אלו המלאכים שניתנו לו לשמרו, כשיצא לילך לארם נהרים. שאין המלאכים המשמשין בארץ משמשים בחוצה לארץ, ולא של חוצה לארץ בארץ. למה? שהקב״ה חלק לכל גבולותיהם. מנין? שכן יעקב כיון שיצא חוצה לארץ נאמר ויחלום והנה סלם וגו׳ (שם כח יב), עולים, אלו שבארץ שהיו מסתלקין, ויורדים אחרים לילך עמו לחוצה לארץ, וכשחזר מפדן ארם קרא הקב״ה למלאכים המשמשים אותו בארץ ישראל, ואמר להם, הרי יעקב חזר, באו ונצא לאנפטי שלו. למה הדבר דומה? (לבן) מלך שיצא למדינת הים. לאחר ימים בא לחזור בבית אביו, קרא המלך לעבדיו ואמר להם, הרי בני חוזר בואו ונצא לאנפטי שלו. כך קרא הקב״ה למלאכים, ואמר להם, באו ונצא לאנפטי של יעקב. כיון שתלה עיניו וראה אותם, שנאמר ויאמר יעקב כאשר ראם מחנה אלהים זה (שם לב ג). מחנה אלהים אלו המלאכים, זה, זה הקב״ה שנאמר זה אלי ואנוהו (שמות טו ב). לכך נאמר בזעקך יצילוך קבוציך, בזעקך יצילוך קבוציך, אלו המלאכים, ואת כלם ישא רוח יקח הבל, זה עשו ואליפז שנא׳ וילך אל ארץ מפני יעקב אחיו, (בראשית לו ו), והחוסה בו ינחל ארץ ויירש הר (קדשי זה יעקב שנאמר וישב יעקב בארץ מגורי אביו) בראשית רבה. וישב יעקב כתיב בזעקך יצילוך קבוציך, תאני כנוסו וכנוס בניו הצילו מיד עשו, ואת כלם ישא רוח, זה עשו, והחוסה בי ינחל ארץ, זה יעקב.

יד. ואמר סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול. סוכה. דרש רב עוירא ואיתימא ר׳ יהושע בן לוי שבעה שמות יש לו ליצר הרע. הקב״ה קראו רע, שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח כא), משה קראו ערל, שנאמר ונמלתם את בשר ערלתכם (שם יז יא), דוד קראו טמא, שנאמר לב טהור ברא לי אלהים, (תהלים נא יב), מכלל דאיכא טמא, שלמה קראו שונא, שנאמר אם רעב שונאך וגו׳, כי גחלים אתה חותה על ראשו וי״י ישלם לך, (משלי כה כב) אל תיקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך. ישעיה קראו מכשול, שנ׳ ואמר סלו סלו פנו דרך הרימו מכשול, יחזקאל קראו אבן, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם (יחזקאל לו כו), יואל קראו צפוני, שנאמר ואת הצפוני ארחיק מעליכם (יואל ב כ). תנו רבנן ואת הצפוני ארחיק מעליכם, זה יצר הרע שצפון בלבו של אדם, והדחתיו אל ארץ ציה ושממה (שם), מקום שאין דרך בני אדם להתגרות בו, פניו אל הים הקדמוני (שם), שנתן עיניו במקדש ראשון והחריבו, והרג תלמידי חכמים שבו, וסופו אל הים האחרון (שם), שנתן עיניו במקדש שני והחריבו, והרג תלמידי חכמים שבו, ועלה באשו ותעל צחנתו (שם), שמניח אומות העולם ומתגרה בשונאיהן של ישראל. כי הגדיל לעשות (שם), אמר אביי, ובתלמידי חכמים יותר מכלן. כי הא דאביי, שמעיה להההוא גברא דאמר להההוא אתתא, נקדום וניזיל באורחא. אמר איזיל אפרשינהו

מאיסורא, אזל בתריהו תלתא פרסי באגמא. כד הוו מפרשי מהדדי, אמרי ארחין רחיקא וצותין בסימא. אמר אביי, אי מאן דסני לי הוה לא מצינא לאוקומי נפשא. אזל תלא נפשיה בעיבורא דדשא וקא מצטער. אתא ההוא סבא תנא ליה, כי הגדיל לעשות, כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו. מועד קטן פ״ק. אמ״ר שמעון בן פזי, רמז לציון קברות מן התורה מנין דכתיב וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון (יחזקאל לט טו), הא מיקמי דניתי יחזקאל מאן אמרה וכו׳. ר׳ אבהו אמר מהכא, וטמא טמא יקרא (ויקרא יג מה), טומאה קוראה לו ואומרת לו פרוש. וכן אמ״ר עוזיאל בר בריה דעוזיאל סבא משמיה דר׳ עוזיאל רבה, טומאה קוראה לו ואומרת לו פרוש. אביי אמר ולפני עור לא תתן מכשול (שם יט יד), רב פפא אמר מהכא, ואמר סלו סלו פנו דרך. ר׳ חנינא בריה דרב איקא אמר, הרימו מכשול מדרך עמי. ר׳ יהושע בריה דרב אידי אמר, והודעת להם את הדרך ילכו בה (שמות יח כ), מר זוטרא אמר, והזרתם את בני ישראל מטומאתם (ויקרא טו לא). רב אשי אמר, ושמרתם את משמרתי (ויקרא יח ל), עשו משמרת למשמרתי. רבינא אמר ושם דרך אראנו בישע אלהים (תהלים נ כג).

טו. כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון ואת דכא ושפל רוח. מגלה. אמ״ר יוחנן כל מקום שאת מוצא גבורתו של הקב״ה, שם אתה מוצא ענותנותו, דבר זה כתוב בתורה, ושנוי בנביאים, ומשלש בכתובים, כתוב בתורה, האל הגדול הגבור והנורא (דברים י יז), וכתיב בתריה, עושה משפט יתום ואלמנה (שם יח). שנו בנביאים, כי כה אמר רם ונשא שוכן עד וקדוש שמו מרום וקדוש אשכון, מה כתיב בתריה? ואת דכא ושפל רוח, ומשולש בכתובים. שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרוכב בערבות (תהלים סח ה), וכתיב בתריה, אבי יתומים ודיין אלמנות (שם ו). סוטה. דרש רב עורא זימנין אמר לה משמיה דר׳ אמי, וזמנין אמר לה משמיה דרב אסי, כל אדם שיש בו גסות הרוח, לסוף מתמעט, שנאמר רמו מעט ואיננו. ואם חוזר בו נאסף בזמנו כאברהם שנאמר והומכו ככל יקפצון (איוב כד כד), כאברהם יצחק ויעקב שכתוב בהן בכל מכל כל ואם לאו, וכראש שבלת ימלו (שם). מאי וכראש שבלת ימלו? רב הונא ורב חסדא. חד אמר כסאסא דשבלתא, וחד אמר כשבלתא עצמה. בשלמא למאן דאמר כסאסא דשבלתא, הינו דכתיב וכראש שבלת, אלא למאן דאמר כשבלתא עצמה, מאי וכראש שבלת? אמר רב אשי, וכן תאנא דבי ר׳ ישמעאל, משל לאדם שנכנס לתוך שדהו, גבוהה גבוהה הוא מלקט. ואת דכא ושפל רוח, רב הונא ורב חסדא. חד אמר אתי דכא, וחד אמר אני את דכא, ומסתברא כמאן דאמר אני את דכא. שהרי הקב״ה השרה שכינתו על הר סיני, ולא גבה הר סיני למעלה. אמר רב יוסף, לעולם ילמד אדם מדרכי קונו, שהרי הניח הקב״ה כל הרים וגבעות והשרה שכינתו על סיני. ויקרא רבה. אמ״ר אלכסנדראי ההדיוט הזה אם משתמש בכלי שבור, גנאי הוא לו. אבל הקב״ה, כל כלי תשמישיו שבורין הן, דכתיב קרוב י״י לנשברי לב (תהלים לד יט), הרופא לשבורי לב (שם קמז ג), ואת דכא ושפל רוח וגו׳. לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה (שם נא יט). ילמדנו. אמרו רבותינו בשם ר׳ אלעזר בן פדת, בשבע מקומות השוה הקב״ה את עצמו בחבורת הנמוכין. כי י״י אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים (דברים י יז), מה כתיב בתריה עושה משפט גר יתום ואלמנה (שם יח), ואומר כי רם י״י ושפל יראה (תהלים קלח ו);

ואומר כי כה אמר רם ונשא שוכן עד ואומר ואת דכא ושפל רוח; ואומר כה אמר י״י השמים כסאי (סו א), ואומר ואל זה אביט ואל עני ונכה רוח (שם ב); ואומר י״י מלך עולם ועד עבדו גוים מארצו (תהלים י טז), ומה כתיב אחריו? תאות עניים שמת י״י (שם יז). ואומ׳ שירו לאלהים זמרו שמו סלו לרוכב בערבות (תהלים סח ה), מה כתיב אחריו? אבי יתומים ודיין אלמנות (שם ו); ואומר עושה שמים וארץ את הים ואת כל אשר בם (שם ו), עושה משפט לעשוקים (ז), [עוד בפסוק רוח י״י אלהים עלי] (סא א).

טז. כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. עירובין. תאנא דבי ר׳ אליעזר בן יעקב, כל מקום שנא׳ נצח סלה ועד, אין לו הפסק עולמית. נצח, דכתיב כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף. סלה, דכתיב כאשר שמענו כן ראינו בעיר י״י צבאות בעיר אלהינו אלהים יכוננה עד עולם סלה (תהלים מח ט), ועד דכתיב י״י ימלוך לעולם ועד (שמות טו יח). יבמות. אמ״ר אסי, אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. תניא ר׳ אליעזר אומר, כל שאינו עוסק בפריה ורביה כאלו שופך דמים, שנאמר שופך דם האדם (בראשית ט ו), וסמיך ליה, ואתם פרו ורבו (שם ט ז). ר׳ עקיבא אומר, כאלו ממעט את הדמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם (שם ו), ואתם פרו ורבו. בן עזאי אומר, כאלו שופך דמים וממעט את הדמות. אמרו לו לבן עזאי, יש נאה דורש ונאה מקיים. נאה מקיים ואין נאה דורש ואתה נאה דורש ואין נאה מקיים. אמר להם מה אעשה? ונפשי חשקה בתורה איפשר לעולם להתקיים על ידי אחרים. נדה. תנו רבנן, הגרים והמשחקים בתינוקות מעכבין את המשיח, בשלמ׳ גרים כדר׳ חלבו, דאמ״ר חלבו, קשים גרים לישראל כספחת, אלא משחקים בתינוקות מאי? אילימא משכב זכור, בני סקילה נינהו, ואלא דרך איברים, בני מבול נינהו; ואלא, דנסבי קטנות, דאמ״ר אסי, אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי. עבודה זרה פ״ק. אמר ריש לקיש, באו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הם לא חטאו אנו לא באנו לעולם, שנאמר אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם (תהלים פב ו), חבלתם מעשיכם, אכן כאדם תמותון (שם ז). למימרא דאי לא הוו חטאי לא הוו מולדי, והכתיב ואתם פרו ורבו (בראשית ט ז), עד סיני, בסיני נמי, כתיב לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה ל), לשמחת עונה בעלמא, והכתיב למען ייטב להם ולבניהם לעולם (שם כט), לאותן העומדין על הר סיני. והא אמר ריש לקיש מאי דכתיב, זה ספר תולדות אדם (בראשית ה א), מלמד שהראהו הקב״ה לאדם הראשון דור ודור ודורשיו דור ודור וחכמיו דור ודור ופרנסיו, כיון שהגיע לדורו של ר׳ עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, אמר, ולי מה יקרו רעיך אל וגו׳ (תהלים קלט יז), ואמ״ר אסי, אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף, שנאמר כי רוח מלפני יעטוף. לא תימא לא באנו לעולם, אלא אימא כמי שלא באנו לעולם. למימרא דאי לא הוו חטאי לא הוו מיתי, והא כתיב פרשת נחלות ופרשת יבמין, על תנאי דאי לא חטאי ומי כתיב קרא על תנאי? אין, דאמר ריש לקיש מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי (בראשית א לא), מלמד שהתנה הקב״ה עם מעשה בראשית ואמר להם, אם אתם מקבלין את התורה מוטב, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתהו ובהו. חגיגה פ״ק. אמר רב יהודה שני רקיעים הן, שנאמר הן לי״י אלהיך השמים

ושמי השמים (דברים י יד). ריש לקיש אמר, שבעה רקיעים הן ואלו הן, וילון רקיע שחקים זבול מעון מכון ערבות. וילון אינו משמש כלום, אלא נכנס שחרית ויוצא ערבית, ומחדש בכל יום מעשה בראשית שנאמר הנוטה כדוק שמים וימתחם כאהל לשבת (מ כב). רקיע, שם חמה ולבנה כוכבים ומזלות שנאמר ויתן אותם אלהים ברקיע השמים (בראשית א יז). שחקים שבו רחים עומדת וטוחנת מן לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר ויצו שחקים ממעל וימטר עליהם מן לאכול (תהלים עח כג), זבול, שבו בית המקדש ומזבח בנוי, ומיכאל שר הגדול עומד ומקריב עליו קרבן, שנאמר בנה בניתי בית זבול לך (מ״א ח יג), ומנא לן דאיקרי שמים? שנאמר הבט שמים וראה מזבול קדשך (סג טו). מעון, שבו כתות של מלאכי השרת אומרות שירה בלילה וחשות ביום שנא׳ יומם יצוה י״י חסדו ובלילה שירה עמי וגו׳ (תהלים מב ט), ומנא לן דאיקרו שמים? שנאמר השקיפה ממעון קדשך מן השמים (דברים כו טו). מכון, שבו אוצרות שלג ואוצרות ברד, ועלית טללים רעים ועלית אגלים, וחררה של סופה ומערה של קיטור ודלתותיהן של אש שנאמר פתח י״י את אוצרו (ירמיה נ כה). והני ברקיע איתנהו? הני בארעא איתנהו, דכתיב הללו את י״י מן הארץ אש וברד שלג וקיטור וגו׳ (תהלים קמח ח), אמר רב, דוד בקש עליהן רחמים והורידן לארץ. אמר לפניו, רבון העולם כי לא אל חפץ רשע אתה לא יגורך רע (שם ה ה), ומנא לן דאיקרי שמים? שנאמר אתה תשמע השמים מכון שבתך (מ״א ח מג). ערבות, שם צדקה, צדק ומשפט, גנזי חיים וגנזי שלום וגנזי ברכה, ונשמתן של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידין להבראות, וטל שעתיד הקב״ה להחיות בו את המתים. צדק ומשפט, דכתיב צדק ומשפט מכון כסאך (תהלים פט טו), צדקה, דכתיב וילבש צדקה כשריון (נט יז), גנזי חיים, דכתיב כי עמך מקור חיים (תהלים לו י), גנזי שלום, שנאמר ויקרא לו י״י שלום (שופטים ו כד), גנזי ברכה, דכתיב ישא ברכה מאת י״י (תהלים כד ה), נשמתן של צדיקים, דכתיב והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים (ש״א כה כט), רוחות ונשמות שעתידין להבראות, שנאמר כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי, וטל שעתיד הקב״ה להחיות בו מתים, דכתיב גשם נדבות תניף אלהים (תהלים סח י); ושם אופנים ושרפים וחיות הקדש ומלאכי השרת, וכסא הכבוד, ומלך אל חי רם ונשא שוכן עליהם, שנאמר סלו לרוכב בערבות (שם ה), ומנא לן דאיקרי שמים? אמ״ר אבהו אתיא רכיבה רכיבה, כתיב הכא לרוכב בערבות, וכתיב התם רוכב שמים בעזרך (דברים לג כו). חשך ענן וערפל מקיפין אותו, שנאמר ישת חשך סתרו סביבותיו סכתו (תהלים יח יב), איני? והכתיב והוא גלי עמיקתא ומסתרתא וגו׳ (דניאל ב כב), לא קשיא, הא בבתי גואי, הא בבתי בראי. א״ר אחא בר יעקב, עוד רקיע יש למעלה מראשי החיות, שנ׳ ודמות על ראשי החיה רקיע (יחזקאל א כב), עד כאן יש לך רשות לדבר, מכאן ואילך אין לך רשות לדבר, שכן כתוב בספר סירא, במופלא ממך אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור במה שהורשית התבונן אין לך עסק בנסתרות. בראשית רבה. זה ספר תולדות אדם, כי לא לעולם אריב, עם אדם הראשון, ולא לנצח אקצוף, עם תולדותיו, כי רוח מלפני יעטוף, אמ״ר הונא, בשעה שהוא יוצא בעולם, הקב״ה משברו בהרים ומבטלו בגבעות, ואומר לו, השמר לך שלא תזיק את בריותי, שנאמר כי רוח מלפני יעטוף. מהו יעטוף, משלהי, כד״א בהתעטף עלי נפשי (יונה ב ח). אמ״ר הונא, שלשה רוחות על ידי שיצאו שלא במשקל, כבר היה העולם חרב בהן, ואלו הן, אחד בימי

יונה, ואחד בימי איוב, ואחד בימי אליהו. אמ״ר יודן בר׳ ישמעאל של יונה, על אותה ספינה שנאמר וי״י הטיל רוח גדולה אל הים (שם א ד), של איוב, על אותו הבית שנא׳ והנה רוח גדולה באה מעבר המדבר וגו׳ (איוב א יט), ואין לך קוזמיקון בהן, אלא של אליהו, שנ׳ והנה רוח גדולה מפרק הרים ומשבר סלעים (מ״א יט יא). ר׳ תנחום בשם ר׳ חייא, ואמרי לה, בשם רבנין, לעולם אין מלך המשיח בא, עד שיבראו כל נשמות שעלו במחשבה ליבראות, שנאמר ונשמות אני עשיתי, בשביל נשמות שעשיתי. מדרש קהלת. ר׳ תנחום בשם ר׳ חייא, ואמרי לה, בשם רבן יוחנן, לעולם אין מלך המשיח בא עד שיעמדו כל הנשמות שעלו במחשבה להבראות, ואלו הן הנשמות האמורות בספרו של אדם הראשון, שנאמר זה ספר תולדות אדם. איכה רבתי. אמ״ר יהושע בן לוי, ארבעה דברים אמר ירמיה, מאיסה, וקציפה, עזיבה ושכיחה. מאיסה, הושב על ידי עצמו שנאמר כה אמר י״י אם ימדו שמים מלמעלה וגו׳ גם אני אמאס בכל זרע ישראל (ירמיה לא לז), קציפה, הושב על ידי ישעיה, שנאמר כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף.

יז. **בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף.** ויקרא רבא. וצוה הכהן ושחט את הצפור האחת, למה שוחט אחת ומניח אחת? לומר לך, שאם חוזר בו כשם שאי איפשר לשחוטה לחזור, כך אי איפשר לנגעו לחזור (... כאן חסר מעט מענין) באותה שעה קרא ללגיונות שלו, ואמר להן, ראו כי לא לחנם הכיתי אותו, כי בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף, וילך שובב בדרך לבו. ר׳ אבא בר כהנא אמר, הדר תועבה לתועיביה, הכד״א ככלב שב על קאו (משלי כו יא), ר׳ יהושע בן לוי אמר, הדר שטיא לאורח שטותיה, הכד״א כסיל שונה באולתו (שם).

יח. **דרכיו ראיתי וארפאהו**, ואסיניהו, ואנחהו, ואניחיניה, ואשלם נחומים לו ולאבליו, אלו איבריו המתאבלים עליו, ד״א אלו קרוביו.

יט. **בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב.** ר׳ יהושע בן לוי אמר, הונבו שפתיו של אדם בתפלה, יהא מובטח שנשמעה תפלתו, ומה טעם? תכין לבם תקשיב אזניך (תהלים י יז), שלום שלום לרחוק ולקרוב, אם לקרוב כבר שלמיה מיניה וביה, אם לרחוק, ר׳ חוניא ור׳ יודן בר סננא בשם ר׳ אחא, זה מצורע שהיה רחוק ונעשה קרוב, אמר י״י ורפאתיו, ואסיניה ליה לגרמיה, כד״א רפאני י״י וארפא (ירמיה יז יד). ברכות. אמרו עליו על ר׳ חנינא בן דוסא, כשהיה מתפלל על החולה היה אומר, זה חי וזה מת. אמרו לו, מנין אתה יודע? אמר להם, אם שגורה תפלתי בפי יודע אני שהוא מקובל, ואם לאו, יודע אני שהוא מטורף. מנא הני מילי? אמ״ר חייא בר אבא אמ״ר יוחנן, דאמר קרא בורא ניב שפתים שלום שלום לרחוק ולקרוב. ואמ״ר חייא בר אבא אמ״ר יוחנן מקום שצדיקים גמורין עומדין, בעלי תשובה אין עומדין: ופליגא דר׳ אבהו, דאמ״ר אבהו, במקום שבעלי תשובה עומדין, צדיקים גמורין אין עומדין שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב, ברישא לרחוק והדר ולקרוב. ואידך מאי רחוק רחוק מעבירה ומאי קרוב שהיה קרוב לעבירה ונתרחק ממנה. ברכות ירושלמי. אמ״ר יהושע בן לוי, אם עשו שפתותיו של אדם תנובה, יהא מבושר שנשמעה תפלתו שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום וגו׳. מדרש תלים. תסתיר פניך יבהלון (תהלים קד כט), ר׳ ור׳ נתן. ר׳ אומי, אלולי איילו של הקב״ה שהוא נותן ומגין על האדם הזה, היו הורגין אותו המזיקין, שנאמר בורא ניב שפתים שלום שלום וגו׳. במדבר סיני רבה. גדול שלום שלא

ניתן אלא לבעלי תשובה. שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב. חביב השלום שנתנו הקב"ה לרחוקים ולקרובים. שנאמר שלום שלום לרחוק ולקרוב אמר י"י ורפאתיו:

כ. והרשעים כים נגרש כי השקט לא יוכל. סוטה. אמ"ר אלכסנדראי, כל אדם שיש בו גסות הרוח, אפילו רוח קמעא עוברתו, שנ' והרשעים כים נגרש, ומה ים שיש בו כמה רביעיות, רוח קמעא עוברתו, אדם שאין בו אלא רביעית אחת, על אחת כמה וכמה. אמר רב חייא בר אשי אמר רב, תלמיד חכם צריך שיהא בו אחד משמנה בשמינית, אמר רב הונא בריה דרב יהושע, ומעטרא ליה כסאסא לשבלתא. אמר רבא, בשמתא דאית ביה, ובשמתא דלית ביה. רב נחמן בר יצחק אמר לא מינה ולא מקצתה מי זוטר דכתיב תועבת י"י כל גבה לב (משלי טז ה). מדרש תלים. למה רגשו גוים (תהלים ב א), זש"ה והרשעים כים נגרש, מה הים כל סירותיו על פיו, כך סירותיהן של רשעים על פיהם. פרעה אמר, מי י"י אשר אשמע בקולו (שמות ה ב), סיסרא, והוא לחץ את ישראל בחזקה; מאי בחזקה? בחרופין ובגדופין כמה שנאמר, חזקו עלי דבריכם (מלאכי ג יג), סנחריב אמר, מי בכל אלהי הארצות (לו כ), נבוכדנצר אמר, ומאן הוא אלה די ישיזבנוכן מן ידי (דניאל ג טו). ד"א, מה הים הזה הגל שלו עולה ומתגבר כאלו מציף כל העולם, וכיון שמגיע על שפת הים הוא משתטח לפני החול; כך אומות העולם כל מי שמזדווג לישראל נופל לפניהם, למה? שישראל משולין כחול, שנאמר והיה מספר בני ישראל כחול הים (הושע ב א), ואומות העולם משולין כים, שכן הוא אומר והרשעים כים נגרש. את מוצא נמרוד וחבריו נזדווגו לאברהם ונפלו לפניו, שנאמר ויחלק עליהם לילה וגו' (בראשית יד טו),. אבימלך לפני יצחק, עשו לפני יעקב, פרעה ומצרים לפני ישראל, וכן רבים בתורה, ואף לעתיד לבא, גוג ומגוג עתידין ליפול לפני ישראל, ודוד רואה וצווח למה רגשו גוים. תנחומא. אמר הכתוב והרשעים כים נגרש, מה הים הזה הגלים שבתוכו מתגאין ועולין, כיון שכל אחד מהן מגיע לחול, הוא נשבר וחוזר וחברו רואהו שנשבר ומתגאה ועולה ואינו חוזר בו; כך הרשעים רואין אלו את אלו, והם מתגאין, לכך נמשלו בים. כך כל הדורות שעמדו, דורו של אנוש, דור המבול, ודור הפלגה לא למדו אלו מאלו אלא מתגאין, לכך והרשעים כים נגרש. כי השקט לא יוכל, הרשעים אין להם נוח בעולם, אבל הצדיקים יש להם השקט שנאמר ושב יעקב ושקט ושאנן ואין מחריד (ירמיה ל י. מו כז). ד"א והרשעים כים נגרש, מה הים טיטו על פניו, כך הרשעים סריותם על פיהם, שנאמר ויגרש מימיו רפש וטיט. מדרש שיר השירים. הרועה בשושנים (ש"ה ב טז), אין שרביטו של הקב"ה ממשמש ובא, אלא בבני אדם שלבן רך כשושנים. אמ"ר אלעזר, לבעל הבית שהיו לו שתי פרות, אחת כחה יפה ואחת כחה רע; על איזה מהן מטריח? לא על אותה שכחה יפה. כך אין הקב"ה מנסה את הרשעים, למה? שאינן יכולין לעמוד, דכתיב והרשעים כים נגרש, ומי הוא מנסה? הצדיקים, שנאמר י"י צדיק יבחן (תהלים יא ה).

כא. אין שלום אמר אלהי לרשעים. במדבר סיני רבה. היה ר' מאיר אומר, גדול השלום שלא ברא הקב"ה מדה יפה מן השלום שנתנה לצדיקים, שבשעה שנפטרין מן העולם שלש כתות של מלאכי השרת מקדימין אותו בשלום. הראשונה אומרת, יבא שלום, והשניה אומרת, ינוחו על משכבותם,

שלישית אומרת, הולך נכוחו. ולא דיין לצדיקים שמיתתן בידי כבוד, שנאמר כבוד י״י יאספך (נח ח), אלא שמקלסין לפניו בשלום, שנאמר יבא שלום. גדול שלום, שלא ברא הקב״ה מדה יפה מן השלום ומנעה מן הרשעים. שבשעה שנפטרין מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה מקדימות אותן, הראשונה אומרת, אין שלום, השניה אומרת, אמר אלהי לרשעים. השלישית אומרת, למעצבה תשכבון, ולא דיין לרשעים שמיתתן ביד מחבלים, שנאמר ותקרב לשחת נפשו וחיתו לממיתים (איוב לג כב), ואומר יהדפוהו מאור אל חשך (שם יח יח), ואומר יהי דרכם חשך וחלקלקות ומלאך י״י דוחה (תהלים לה ה), אלא שהן מתקנטרין לפניהם ואומר להם, אין שלום אמר וגו׳, למעצבה תשכבון. חגיגה. תנו רבנן, מעשה באחר שהיה רוכב על סוס בשבת, והיה ר׳ מאיר מהלך אחריו ללמוד תורה מפיו. אמר לו, מאיר חזור לאחוריך, ששערתי בעקבי סוסי עד כאן תחום שבת. אמר לו, אף אתה חזור בך. אמר לו, כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שובו בנים שובבים חוץ מאחר. תקפיה ועייליה לבי מדרשא, אמר ליה לינוקא, פסוק לי פסוקיך. אמר ליה, אין שלום אמר אלהי לרשעים, עיילי לבי כנישתא אחריתי, אמר ליה, כי אם תכבסי בנתר וגו׳ (ירמיה ב כב), עייליה לבי כנשתא אחריתי, אמר ליה, ואת שדוד מה תעשי. עייליה לתריסר בי כנשתא, פסקו ליה כי האי גוונא, ינקא דסוף תליסר אמר ליה ולרשע אמר אלהים (תהלים נ טז), ההוא ינוקא הוה מגמגם בלישניה, אשתמע דקאמר ליה, ולאלישע אמר אלהים. איכא דאמרי שקל סכינא קרעיה ושדריה לתליסר בי כנשתא, ואיכא דאמרי אמר ליה אי הוה סכינא בידי קרעתיה. מדרש תלים. יקר בעיני י״י (שם קטז טו), למלך ששלח אפרכוס למדינה הנהיג בו יפה, השלים זמנו, ונתן לו הפרכיא אחרת. אותם שהיה יוצא מאצלם היו מקלסין אותו שנהגם יפה, ואלו שהן עתידין ליכנס אצלם, היו מקלסין אותו שהוא עתיד לנהגם יפה. כך הצדיקים, כשמסתלקין מן העולם הבריות מצטערין עליהם, שכל זמן שהם ביניהם, כלין את הפורענות מלבא לעולם; ומלאכי השרת שמחין עליהם, שהן באין ושורין ביניהם. וכשהצדיק מסתלק מן העולם, שלש כתות של מלאכי השרת יוצאין לקראתו, אחת אומרת יבא שלום, ואחת אומרת ינוחו על משכבותם, שלישית אומרת הולך נכחו. וכשהרשע מסתלק מן העולם, שלש כתות של מלאכי חבלה יוצאות לקראתו, אחת אומרת אין שלום, ואחת אומרת אמר אלהי לרשעים, ואחת אומרת למעצבה תשכבון, [עוד למעלה בפסוק יבא שלום].

נח.

א. קרא בגרון אל תחשוך כשופר הרם קולך והגד לעמי פשעם וגו׳.

סדר אליהו זוטא. קרא בגרון אל תחשוך, ר׳ שמעון בן חלפתא אומר, יש בו לשבח, ויש בו לגנאי. יש בו לשבח, שהצדיקים מרננין בגרונם שני רוממות אל בגרונם (תהלים קמט ו), ויש בו לגנאי, שהרשעים מכעיסין בגרונם שני קבר פתוח גרונם (שם ה י), לצדיקים השמיע בגרוניך, ולרשעים כשופר הרם קולך, לכך נאמר קרא בגרון. ר׳ יהושע בן קרחה אומר, לא נברא שופר אלא לטובה, שבשופר ניתנה תורה לישראל, שני׳ ויהי קול השופר הולך וחזק מאד (שמות יט יט), ובשופר נפלה חומת יריחו, ובשופר עתיד הקב״ה לתקוע בשעה שמכנים ישראל

למקומן, שנאמר והיה ביום ההוא יתקע בשופר גדול (כז יג) לכך נאמר כשופר הרם קולך. והגד לעמי פשעם, אלו תלמידי חכמים, או׳ להם הקב״ה, לא בראתי אתכם אלא בשביל שתלמדו את בני תורה וארחות חיים, מה יש לכם עמוקות בלבבכם, אם ראית דור שתלמידי חכמים יש להם מריבה זה עם זה, הרי אלו יש להם עמוקות בלבבם, אם לבם לתורה והורה אין מקיימין, אין דינם אלא גיהנם, לכך נאמר והגד לעמי פשעם. ולבית יעקב חטאתם, אלו עמי הארץ. מעשה בתלמיד אחד מתלמידי ר׳ עקיבא שהיה יושב בראש נ״ד אלפים תלמידים. פעם אחת יצא לשוק של זונות וראה שם אשה זונה, ואהב אותה, והיה שליח משתלח בינו לבינה. לעת הערב עלתה על הגג, וראתה אותו יושב בראש כ״ד (!) אלפים תלמידים כשר צבא, והיה גבריאל עומד על ימינו. אמרה, אוי לה לאותה אשה שכל מיני פורעניות של גיהנם צווחות לה, אדם גדול כמו זה שדומה למלך תענהו אשה זו, וכשמתה בטלה מן העולם יורשת גיהנם, אלא אם יקבלני הריני מצלת אותו ואת עצמי מגיהנם. כיון שבא אצלה, אמרה לו, בני מפני מה אתה מאבד חיי העולם הבא בשביל שעה אחת בעולם הזה? לא נתקררה דעתו, עד שאמרה לו, בני מקום שאתה אוהב מלוכלך מכל האיברים ואין כל בריה יכולה להריח ריחו, ולא נתקררה דעתו, עד שתפשתו בחוטמו והניחה על אותו הקבר. כיון שהריח ריחו נמאס בפניו ולא נשא אשה מעולם. יצתה בת קול ואמרה, איש פלוני ואשה פלונית מזומנין לחיי העולם הבא. ד״א ולבית יעקב חטאתם, אפילו עמי הארץ. אמר לו הקב״ה לישעיה, לך אמור להם לישראל, אין לכם מדה טובה יותר מן התשובה, שהיא מרפאת את ישראל מכל עונותיהם שנ׳ ארפא משובתם וגו׳ (הושע יד ה). בבא מציעא. תנו רבנן, העוסק במקרא מדה שאינה מדה; משנה, מדה שנוטלין עליה שכר; תלמוד אין לך מדה גדולה מזו. הא גופא קשיא. אמרת תלמוד אין לך מדה גדולה מזו, והדר תני לעולם הוי ריץ למשנה יותר מן התלמוד. אמ״ר יוחנן, בימי רבי נשנית משנה זו, שבוק כולי עלמא למתניתין ואזול בתר תלמודא; הדר דריש להו, הוי ריץ למשנה יותר מן התלמוד. מאי דרש? כדדרש ר׳ יהודה ב״ר אלעי, והגד לעמי פשעם ולבית יעקב חטאתם, והגד לעמי פשעם, אלו תלמידי חכמים שאפילו שגגות נעשות להם כזדונות, ולבית יעקב חטאתם, אלו עמי הארץ שאפילו זדונות נעשות להם כשגגות. והיינו דתנן, ר׳ יהודה אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון.

ב. ואותי יום יום ידרושון ודעת דרכי יחפצון. חגיגה. ר׳ אמי אבוה דר׳ יעקב הוה רגיל דהוה אתי תלתא ירחי בארחא הוה יתיב חד יומא בבי רב, אזיל תלתא ירחי בארחא הוה יתיב חד יומא באושפיזיה, הוו קרו ליה רבנן בר בי רב דחד יומא, חלש דעתיה, קרא אנפשיה שחוק לרעהו אהיה. אמר ליה ר׳ יוחנן, במטותא מינך לא תיענש רבנן. נפק ר׳ יוחנן מבי מדרשא ודרש, ואותי יום יום ידרושון, וכי ביום דורשין אותו ובלילה אין דורשין אותו? אלא לומר לך, כל העוסק בתורה אפילו יום אחד בשנה לשמה מעלה עליו הכתוב כאלו עוסק כל השנה. וכן במדת פורענות הוא אומר, במספר הימים אשר תרתם את הארץ ארבעים יום יום לשנה יום לשנה (במדבר יד לד), וכי ארבעים שנה חטאו, והלא ארבעים יום חטאו? אלא לומר לך כל העובר עבירה (עבירה) אפי׳ יום אחד בשנה מעלה עליו הכתוב כאלו עבר כל השנה. אלה הדברים רבה. אחד עשר יום מחורב (דברים א ב),

מהו אחד עשר יום מחורב? כמה ימים היו ישראל מושלמין להקב״ה? את מוצא כשעלה משה לרקיע עשה שם ארבעים יום, שנאמר ויהי שם עם יי׳ ארבעים יום וארבעים לילה (שמות לד כח). ר׳ אליעזר בן יעקב ור׳ שמעון בן יוחאי חד אמ׳ עשרים ותשעה ימים היו מושלמין להקב״ה, ואחד עשר יום מתחשבין לעשות העגל, וחד אמר אחד עשר יום היו מושלמין להקב״ה, ועשרים ותשעה ימים מתחשבין לעשות העגל, הוי אחד עשר יום. ר׳ חלפתא ור׳ יודה ב״ר אלעאי. חד אמר שני ימים היו מושלמין להקב״ה, שנאמר יום אשר עמדת לפני יי׳ אלהיך בחורב (דברים ד י), ר׳ מאיר אומר יום אחד לא היו מושלמין להקב״ה אלא בו ביום עשו ע״ז; וכן הוא אומר ויפתוהו בפיהם וגו׳ (תהלים עח ל), ולבם לא נכון עמו וגו׳ (שם לז), זה הוא שאומר להם ביום נטעך תשגשגי וגו׳ (יז יא), [למעלה בפסוק ביום נטעך]. ואלה שמות רבה. ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו (שמות טז ד), הה״ד ברוך יי׳ יום יום (תהלים סא כ), אמר הקב״ה לישראל, במדה שאדם מודד בה, מודדין לו. אני נתתי לכם את התורה שתהיו עסוקים בה, שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותי יום יום (משלי ח לד) ואומר ואותי יום יום ידרושון, הייכם שאני משביע לכם לחם מן השמים, שנ׳ ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו, ולא עוד אלא שאני מברך אתכם יום יום, שנאמר ברוך יי׳ יום יום יעמס לנו. ראש השנה ירושלמי. אמ״ר יונה כתיב ואותי יום יום ידרושון, זו תקיעה וערבה.

ד. **הן לריב ומצה תצומו ולהכות באגרוף רשע.** ויקרא רבה. ויך את המצרי (שמות ב יב), במה הרגו? ר׳ יצחק אמר, באגרוף רשע הרגו, כד״א ולהכות באגרוף רשע, ורבנין אמרין, במגרפה של טיט הרגו.

ה. **הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו הלכוף כאגמון ראשו וגו׳.** תנחומא. זה ספר תולדות אדם. זש״ה, גלמי ראו עיניך ועל ספרך כלם יכתבו ימים יצרו ולא אחד בהם (תהלים קלט טז), עד שאדם הראשון מוטל גולם, הראה לו הקב״ה דור דור וחכמיו, דור דור וצדיקיו, דור דור וחסידיו, דור דור וסופריו, דור דור ורשעיו, הראה אותו כל הדורות עד שיחיו המתים. אמר לו גל מה שראו עיניך. ועל ספרך כלם יכתבו, שכל דורות ודורות כתובים בספרו של אדם. ימים יוצרו ולא אחד בהם, מהו? ר׳ אליעזר ור׳ יהושע. ר׳ אליעזר אומר, אמר הקב״ה ביום הזה אני גואל לבני ממצרים, ביום הזה אני קורע להם את הים, ביום הזה אני מפיל שונאיהם, ביום הזה אני נותן להם את התורה, ולא נתחלף אחד מהם, הוי, ולא אחד בהם. ר׳ יהושע אומר, מהו ולא אחד מהם(?) מימים שברא הקב״ה בחר לו אחד מהם. ואי זהו? ר׳ יצחק אמר, זה יום הכפורים, שנאמר בו הכזה יהיה צום אבחרהו יום ענות אדם נפשו. ר׳ אומר, זה יום השבת שכתוב בו ברכה שנאמר על כן ברך יי׳ את יום השבת ויקדשהו (שמות כ יא). תוספתא דתענית. אמ״ר אלעזר, הכזה יהיה צום אבחרהו, אין זה צום שאני חפץ בו. ואי זהו צום שאני חפץ בו?

ו. **הלא זה צום אבחרהו פתח חרצובות רשע התר אגודות מוטה ושלח רצוצים וגו׳.** אם יהיה שרץ בידו של אדם, אפילו טובל בשילוח ובכל מימי בראשית לא טהר לעולם; השליך השרץ מידו, עלתה לו טבילה בארבעים סאה. וכן הוא אומר, ומודה ועוזב ירוחם (משלי כח יג), נשא לבבנו אל כפים (איכה ג מא).

ז. הלא פרס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך לא תתעלם. בבא בתרא פ״ק. אמ״ר הונא בודקין למזונות ואין בודקין לכסות. איבעית אימא קרא ואיבעית אימא סברא. איבעית אימא סברא, האי קא מיבזי והאי לא קא מיבזי; איבעית אימא קרא, הלא פרוש לחמך, פרוש כתיב והכא כתיב כי תראה ערום וכסיתו, לאלתר. רב יהודה אמר, בודקין לכסות ואין בודקין למזונות איבעית אימא קרא ואיבעית אימא סברא. איבעית אימא סברא, האי מצטער והאי לא מצטער. איבעית אימא קרא, הלא פרוש, פרשיה לאלתר, והכי כתיב כי תראה ערום וכסיתו לכשיראה לך בעדים. תניא כותיה דרב יהודה. אמר כסוני, בודקין אחריו, פרנסוני אין בודקין אחריו. תניא היה ר׳ אומר, יש פתחון פה לבעל הדין להשיבך ולומר לך, אם אלהיכם אוהב עניים הוא מפני מה אינו מפרנסן, אף אתה אמור לו, כדי שננצל אנו מדינה של גיהנם. וזו שאלה שאל טורנוסרופוס הרשע את ר׳ עקיבא, אם אלהיכם אוהב (אוהב) עניים מפני מה אינו מפרנסן? אמר לו, כדי שננצל אנו מדיני של גיהנם. אמר לו, זו היא שמחייבתן. אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על עבדו וחבשו בבית היסורין, צוה עליו המלך שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו. כששמע המלך לא כועס עליו? ואתם קרויין עבדים שנ׳ כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כה נה), אמר לו ר׳ עקיבא, לא, כי אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם, שכעס על בנו, וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו; כששמע המלך, לא דורון משגר לו? ואנו קרויין בנים, שנ׳ בנים אתם לה׳ אלהיכם (דברים יד א), אמר לו אתם קרויין בנים ואתם קרויין עבדים. בזמן שאתם עושין רצונו של מקום, אתם קרויין בנים;, ובזמן שאין אתם עושין רצונו של מקום, אתם קרויין עבדים. ועכשו אין אתם עושין רצונו של מקום. אמר לו, הרי הוא אומר, הלא פרוש לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית, אימתי, ועניים מרודים תביא בית, האידנא, וקאמר הלא פרוש לרעב לחמך. דרש ר׳ יהודה בר שלום כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, כך חסרונו של אדם קצוב לו, זכה, פרוש לרעב לחמך, לא זכה, ועניים מרודים תביא בית. כי הא דבני אחתיה דרבן יוחנן בן זכאי, חזא להו בחלמא דבעו מחסר שבע מאה דינרין, עסינהו ושקיל מיניהו לצדקה, פש גביהו שבסר דינרי. כי מטא מעלי יומא דכפורי, שדרו בי קיסר ותבעונהו שבסרי דינרי. אמר להו, לא תדחליתו, הכי חזאי לכו. אמרי ליה, אמאי לא אמרת לן דליתבינהו? אמר להו כי היכי דתעבדו מצוה לשמה. הגדת שיר השירים. כי תראה ערום וכסיתו, אם ראית ערום, צריך להתכסות; אל תהי מסתכל בו אלא מסתכל בבשרך ואמור, מה אני ומה הוא? אני בשר ודם, והוא בשר ודם, אכסנו שמא אצטרך ויכסו אותי. ראית רעבים עניים אביונים אל תהפוך פנים מהם, ואם הפכת פניך מהם, חשוב שאתה הוא שנאמר ומבשרך לא תתעלם. ויקרא רבה. ר׳ יהודה בר׳ סימון בשם ר׳ יהושע בן לוי, לעולם לא תהא מצות העני קלה בעיניך, שהפסדה כ״ד קללות ומתן שכרה כ״ד ברכות. הפסדה כ״ד קללות דכתיב הפקד עליו רשע ושטן וגו׳ (תהלים קט ו), בהשפטו יצא רשע (שם ז), יהיו ימיו מעטים וגו׳ (שם ח), יהיו בניו יתומים וגו׳ (שם ט), וכל המזמור וכל כך למה? יען אשר לא זכר עשות חסד (שם טז). מתן שכרה כ״ד ברכות, הלא פרוס לרעב לחמך וגו׳, הלא פרוס

לרעב לחמך, מראש השנה היא פרוסה וגזרה על בן אדם מה שהוא מתחסר. ר' שמעון בן יוחאי הוה דמיך בליל ריש שתא, וחזא בהילמא דבנוי דאחתיה בעיין דלליהו מן מלכותא שית מאה דינרין. אנסון ואקימינון פרנסין מן הן נפקתא. אמר להון, תהוון מפקין וכתבין ומחשבין ובסוף שתא אנא משלם לכון. בסופיה דשתא אתמר עליהן לישן ביש קדם מלכא, דאינון יהבין ונסבין בהדין מטכסא. אתא חד גבר מן רברבי מלכותא ואמר להון, או עבדון פורפירא למלכא או יהבון ליה שית מאה דינרין, נסבתון וחבש יתהון בפילקי. כיון דשמע ר' שמעון בן יוחאי, אתא לגביהון אמר להון כמה אפיקתון. אמרי ליה האי כתבא שרי. קרי כתבא ואשכה דאפקון שית מאה דינרין, פרה גייר שית דינרין. אמר להון, הבו לי שית דינרין, ואנא מתיר לכון. אמרין, איתון חמון להדין סבא דתבע מינן שית מאה דינרין ואת אמר הבו לי שית דינרין ואנא מפיק לכון. אמר להון הבו לי שיתא דינרין, ולא אכפת לכון. נסב יתהון ויהב יתהון בקומצא, אמיך אפוי ונפק ליה. מי נפיק ליה אמרין ליה, דילמא דהוית ידע דאינון מזדמיין אלין שית מאה דינרין. אמר לון, חייכון, מן ריש שתא הוינא ידע. אמרין ליה, לא הוה לך למימר נפיק אוף אלין שיתא דינרין ולא ניחות להדין בזיונא. אמר להון, אלו אמרית לכון מהימנתי הויתון, אלא הוה לי למשופי עליכון למעבד מצותא לשמה. לרעב, אם זכיתם, לרעבו של יעקב. ואם לאו, לשבעו של עשו. ועניים מרודים, תביא בית. אלו הן עניים מרודים שהם עניים מנערותם. אמ"ר יצחק, כהדין סמיא דצווחין ליה סגי נהורא, לכך נאמר ועניים מרודים תביא בית, אלו הן עניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מנכסיהון ומכבודן, ומי גרם להם שיהיו עניים? על ידי שלא פשטו ידיהם במצות, ועל ידי שלא עשו רצון אביהם שבשמים לכך נאמר ועניים מרודים תביא בית. ד"א, ועניים מרודים תביא בית, אלו אבלים מרי נפש שנפשן עגומה להם, ומי משמהן? יין, דכתיב תנו שכר לאובד (משלי לא ו), לכך נאמר ועניים מרודים תביא בית. ד"א, ועניים מרודים תביא בית, אלו תלמידי חכמים שהן נכנסין לבתי עם הארץ, ומרוין אותן מדברי תורה, לכך נאמר, ועניים מרודים תביא בית. ד"א, ועניים מרודים תביא בית, אלו תלמידי חכמים ותלמידיהם, שהן מורין לישראל בין טומאה לטהרה, ובין איסור והיתר, ומלמדין אותן לעשות רצון אביהם שבשמים, לכך נאמר ועניים מרודים תביא בית. ר' אבין אמר, נאמר כאן תביא בית ונאמר להלן ראשית בכורי אדמתך תביא בית יי׳ אלהיך (שמות כג יט. לד כו), מה תביא האמור להלן, בכורים, אף תביא בית האמור כאן, בכורים. אמר הקב"ה, אם עשית כן מעלה אני עליך כאלו בכורים הבאת לבית המקדש. כי תראה ערום וכסיתו, ר' אבא בר זבידא ור' יוחנן. חד אמר, מדקדקין בכסות ואין מדקדקין בחיי נפש, וחד אמר אף בכסות אין מדקדקין מפני בריתו של אברהם אבינו. ומבשרך לא תתעלם, בר קפרא אמר, הוי רואה בשרו מבשרך, דתני בר קפרא, אין לך אדם שאינו בא למדה הזו, אם לא בא הוא, בא בנו, ואם לא בנו, בא בן בנו. ד"א, ומבשרך לא תתעלם, ר' יעקב בר אחא אמר, זו גרושתו. ר' יוסי הגלילי הוה ליה איתתא בישא, והות מצערא ליה טובא קומי תלמידוי, אמרין ליה תלמידוי, ר', שבקה דלית היא דא יקרך. אמר להון, פורנה רב עלאי, ולית בי משבק לה. חד זמן הוו יתבין פשטין, הוא ור' אלעזר בן עזריה מן דחסלון, אמר ליה משנה ר' ואנן סלקין לביתא. אמר ליה, אין. מן דסלקין

אמכת על אפה צפון קידרא יהיבת על טפיא. אמר ליה ר׳ יוסי אית בהדא קידרא כלום, אמרה להון, הא מליא פרפחיין. גלייה, ואשכחינה מליא פרגין. אמר מעשה נסים הן. כיון דחסלון מיכלן ומשתיין. אמר ליה הב לה פורנא ושבקה. אמר ליה, פורנה רב עלאי. אמר ליה, איתא דאנא פסק פורנה. פסקין פורנה ושבקה. ואיתנסיבת לסנטרא דקרתא. לבתר יומין נפלין יסורין עליה, והות רגילא נגידא ליה בכל קרתא, והות אזלא בכל שכונתא, ובשכונתא דר׳ יוסי הגלילי לא הות אזלא; מן מה דהוה ההוא גברא חכם קרתא, אמר לה, לית את מובלא יתי לשכונתיא דר׳ יוסי, דאנא שמע דהוא עביד מצוון. אמרה ליה משבקתיה אנא ולית ביה חמיא אפוי. חד זמן אתון קריון בשכונתא דר׳ יוסי, שרי חביט לה, ומתבזיין בשוקא. אודיק ר׳ יוסי הגלילי, וחמתהון ויהב יתהון בחד בית מן ביתיה, והוה מפרנס יתהון כל ימי חייהון, על שם, ומבשרך לא תתעלם. ביומוי דר׳ תנחומא צרכין ישראל למיטרא, אתו לגביה. אמרין ליה ר׳ גזור תעניתא דייחות מיטרא. גזר תעניתא. פעם ראשונה ושנייה ולא ירדו גשמים, שלישית על ודרש אמר להון, יפלגון מצותא. קם חד גבר סב ונסב מה דהוה ליה גו ביתיה ונפק למיפלגה מצותא, פגעת ביה משבקתיה, ואמרה ליה, זכי בהדין אסתא, דמן יומא דנפקת מן ביתך לא חמות טב. כיון שראה אותה ערומה ובצרה גדולה, נתמלא עליה רחמים ונתן לה, על שם, ומבשרך לא תתעלם. חמתה חד גבר וסליק ואמר לר׳ תנחומא, אמר ליה, ר׳ את הכא ועבירתא הכא. אמר ליה, מה חמית? אמר ליה חמית חד גבר פלן קאים משתעי למשבקתיה, ולא עוד אלא דיהב לה פריטין, אלולי דהוא השיד עלה לא יהב לה פריטין. שלח ר׳ תנחומא ואתייה. אמר ליה, ברי את ידע דעלמא קאים בצער, ובעירא קאים בצער, ואזלת ואשתעית למשבקתך, ולא עוד, אלא דיהבת לה פריטין, אלולי דאת חשיד עלה לא יהבת לה פריטין. אמר ליה, אלא אתה דרשת, ומבשרך לא תתעלם, ואת אמרת, כל עלמא יפלגון מצותא קמית ונסיבית מה דהוה לי בביתא ונפקית למפלגא מצוה, ופגעת בי משבקתי ואמרה לי זכי בהדא אסתא, דמן יומא דנפקת מן ביתך לא המת טב. כיון שראיתי אותה ערומה ובצרה גדולה נתמלאתי עליה רחמים ונתתי לה, על שם, ומבשרך לא תתעלם. באותה שעה הגביה ר׳ תנחומא פניו לשמים ואמר, רבונו של עולם, מה אם זה שהוא בשר ודם ואכזרי ולא היה לה עליו מזונות נתמלא עליה רחמים ונתן לה, אנו שאנו בניך, בני בחוניך אברהם יצחק ויעקב ומזונותינו עליך, על אחת כמה וכמה שתתמלא עלינו רחמים. באותה שעה ירדו גשמים ונתרווח העולם.

ח. אז יבקע כשחר אורך וארכתך מהרה תצמח והלך לפניך וגו׳.

בבא בתרא פ״ק. [למטה בפסוק ותפק לרעב נפשך]. מדרש תלים.

כתוב אחד אומר מגדול ישועות מלכו (תהלים יח נא) וכתוב אחד אומר מגדיל ישועות (ש״ב כב נא), אמ״ר יודן, לפי שאין הגאולה של אומה זו באה בבת אחת אלא קימעא קימעא. ומהו מגדיל? שמתגדלת והולכת לפני ישראל. לפי שעכשו הן שרויין בצרות גדולות, ואם תבא הגאולה בבת אחת, אינן יכולין לסבול ישועה גדולה שהיא באה מתוך צרות גדולות, לכך היא באה קימעא קימעא ומתגדלת והולכת. ולכך היא משולה הגאולה בשחר שנאמר אז יבקע כשחר אורך. ולמה נמשלה בשחר? שאין לך אפלה גדולה מאותה שעה הסמוכה לבקר, ואם יעלה גלגל חמה באותה שעה, כל הבריות נלכדין, אלא עמוד השחר עולה ומאיר לעולם

תחלה, ואחר כך גלגל חמה עולה ומאיר, ואין כל בריה נלכד שנאמר וארח צדיקים כאור נוגה וגו' (משלי ד יח). ויקרא רבה. וארוכתך מהרה תצמח, אמ"ר ירמיה בן אלעזר אפילו אותה שכתוב בה והארכתם ימים (דברים ה ל), מהרה תצמח, והלך לפניך צדקך, כל מה דאת לעי, לגרמך את לעי לפיכך כבוד יי' יאספך. סוטה. אמ"ר שמואל בר נחמני אמ"ר יונתן, כל העושה מצוה אחת בעולם הזה, מקדמתו והולכת לפניו לעולם הבא, שנאמר והלך לפניך צדקך, וכל העובר עברה אחת, מלפפתו והולכת לפניו ליום הדין, שנאמר ילפתו ארחות דרכם (איוב ו יח). ר' אליעזר אמר קשורה לו ככלב, שנאמר ולא שמע אליה לשכב אצלה להיות עמה (בראשית לט י), לשכב אצלה בעולם הזה ולהיות עמה לעולם הבא.

סוטה ירושלמי. מי לנו גדול ממשה, שלא נתעסק בו אלא הקב"ה שנ' ויקבור אותו בגיא (דברים לד ו), ולא על משה בלבד אמרו, אלא על כל הצדיקים, שנ' והלך לפניך צדקך כבוד יי' יאספך. אמ"ר יצחק כבוד חי העולמים היה עמהם. פירקי ר' אליעזר. שלשה אוהבים יש לו לאדם בחייו ואלו הן, בניו ובני ביתו וממונו ומעשיו הטובים. ובשעת פטירתו של אדם מן העולם, הוא מכניס את בניו ואת בני ביתו ואומר להם, בבקשה מכם, באו והצילוני מן המות הרע הזה. והן משיבין אותו ואומרין, לא שמעת שאין שלטון ביום המות, לא כתיב אח לא פדה יפדה איש ויקר פדיון נפשם. והוא מכניס את ממונו ואומר לו, בבקשה ממך, הצילני מן המות הרע הזה. והוא משיב אותו ואומר לו, לא שמעת, לא יועיל הון ביום עברה. והוא מכניס את מעשיו הטובים, ואומר להם, באו והצילוני מן המות הרע הזה, והן משיבין אותו ואומרין לו עד שלא תלך הרי אנו מקדימין אותך והולכין לפניך, שנאמר והלך לפניך צדקך. [עוד למעלה בפסוק אין שלום אמר אלהי לרשעים].

ט. **אז תקרא וי"י יענה תשוע ויאמר הנני אם תסיר מתוכך מוטה שלח אצבע ודבר און.** ויקרא רבה. אז תקרא וי"י יענה, הכד"א תקרא ואנכי אענך (איוב יד טו). אם תסיר מתוכך מוטה, אלו שטרות פרועות, שלח אצבע ודבר און. אם ראית חברך בורח מן המלכות אין הוא אזיל בדא אמיר הא אזיל בדא, ואין הוא אזיל בדא אמור הא אזיל בדא. יבמות. תנו רבנן האוהב את אשתו כגופו, והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאן סמוך לפרקן עליו הכתוב אומר וידעת כי שלום אהלך (שם ה כד). האוהב את שכניו, והמקרב את קרוביו, והנושא את בת אחותו, והמלוה סלע לעני בשעת דחקו עליו הכתוב אומר אז תקרא וי"י יענה. מדרש תלים. אהבתי כי ישמע יי' (תהלים קיו א), אמר הקב"ה השמיעני את קולך (ש"ה ב יד), למה? כי קולך ערב (שם), וכתיב היושבת בגנים וגו' (שם ח יג), שהוא מתאוה לתפלתן של ישראל. אמר להם הקב"ה, אתם מתאוין שאשמע תפלתכם, ואף אני מבקש שתשמעו לי, אם שמוע תשמע בקול יי' אלהיך (דברים כח א), אם שמעת, נשמעת, שנאמר אז תקרא וי"י יענה תשוע ויאמר הנני.

י. **ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע.** בבא בתרא פ"ק. אמר ר' יצחק, כל הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, והמפייסו בדברים, מתברך באחת עשרה ברכות. הנותן פרוטה לעני מתברך בשש ברכות, שנאמר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית וגו', אז יבקע כשחר אורך וגו', אז תקרא

וי״י יענה תשוע ויאמר הנני. והמפייסו בדברים מתברך באחת עשרה ברכות, שנא׳ ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע וגו׳. ונחך י״י תמיד וגו׳ (יא), ובנו ממך חרבות עולם וגו׳ (יב). ויקרא רבה. ותפק לרעב נפשך, אמ״ר שמעון בן לקיש, אם אין לך ליתן לו, נחמו בדברים, אמר לו, תצא נפשי עליך שאין לי מה ליתן לך, ונפש נענה תשביע, אם עשית כן, וזרח בחשך אורך ואפלתך כצהרים. מדרש תלים. אשרי משכיל אל דל (תהלים מא ב) אמ״ר יונה אשרי מי שהוא משכיל עליו איך לההנותו. כיצד? אדם גדול וירד מנכסיו, משכיל עליו והולך אצלו, ואומר לו, פלני ששמעתי עליך שירושה באה לך, ושפלוני חייב לך, אלוה לך ואתה פורע לי כשתבא לידך, וזהו משכיל אל דל. ביום רעה ימלטהו י״י (שם), אין לך יום רעה, אלא יום המיתה, יום יציאת הנפש, אמר הקב״ה, מה אעשה לך? ביום רעה אמלטך, שנאמר ביום רעה ימלטהו י״י, איזה יום, שכתוב בו כי הנה היום בא בוער כתנור (מלאכי ג יט), מה כתיב בתריה, וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה (שם כ), מהו שמש צדקה? אותה הצדקה שעשיתם, היא עומדת לכם לאותו יום. וכן הוא אומר ותפק לרעב נפשך ונפש נענה תשביע, ומהו נפש נענה תשביע? הנפש הזאת אין לה טובה אפילו אתה מאכילה כל מעדני עולם, ומרעיבה שעה אחת, היא מבקשת לצאת מיד ולתבוע את מאכלה, שנאמר י״י יסעדנו על ערש דוי וגו׳ (תהלים מא ד).

יא. ונחך י״י תמיד והשביע בצחצחות נפשך ועצמותיך יחליץ. מדרש שיר השירים. על כן עלמות אהבוך (ש״ה ה ג), ר׳ ברכיה ור׳ חלבו. עתיד הקב״ה לעשות ראש חולה לצדיקים לעתיד לבא. מה טעם? שיתו לבכם לחילה כתיב (תהלים מח יד), צדיקים מכאן ומכאן והקב״ה באמצע, והן חלין לפניו בעלמות, ומרמזין אלו לאלו באצבע ואמרו, כי זה אלהים אלהינו עולם ועד הוא ינהגנו עלמות (שם טו), בשני עולמות, העולם הזה והעולם הבא. ד״א, הוא ינהגנו עלמות, בעלמות ובזריזות. ד״א, עלמות כאלין עולימתא, הכד״א בתוך עלמות תופפות. ד״א, עלמות תרגם עקילס אתאניסיא, עולם שאין בו מות, ומרמזין אלו לאלו באצבע, כי זה אלהים אלהינו עולם ועד וגו׳. עלמות. בשני עלמות, בעולם הזה ובעולם הבא; בעולם הזה, שנאמר כי י״י אלהיך ברכך בכל מעשה ידיך וגו׳ (דברים טו ו), בעולם הבא, שנאמר ונחך י״י תמיד. יבמות. אמר ליה רב כהנא לשמואל, ממאי דהאי וחלצה נעלו משלף הוא? דכתיב וחלצו את האבנים (ויקרא יד מ), ואימא זריזו הוא, דכתיב החלצו מאתכם (במדבר לא ג), התם נמי שלופי גברא דליזלו לקרבא, והא כתיב יחלץ עני בעניו (איוב לו טו), בשכר עניו יחולץ מדינה של גיהנם, והא כתיב ועצמותיך יחליץ, ואמ״ר אלעזר, זו מעולה שבברכות, ואמר רבא, זרוזי גרמא אין משמע הכי ומשמע הכי, אבל הכא אי ס״ד זרוזי הוא ליכתוב קרא וחלצה ברגלו וכו׳. ויקרא רבה. והשביע בצחצחות נפשך. אמ״ר טביומי, אם עשית כן הרי את כבוראך, כאותו שכתוב בו דודי צח ואדום (ש״ה ה י), ועצמותיך יחליץ, ישמוט יזיין ישזיב ויניח. ישמוט, כד״א וחלצה נעלו מעל רגלו (דברים כה ט). יזיין, כד״א חלוצים תעברו (שם ג יח). ישזיב, כד״א חלצני י״י מאדם רע (תהלים קמ ב). ויניח, מכאן קבעו חכמים רצה והחליצנו בשבת. והיית כגן רוה, זה גן עדן. וכמוצא מים אשר לא יכזבו מימיו, כאותו מעין שעתיד לצאת מבית המקדש, שנאמר והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלם (זכריה יד ח).

יב. ובנו ממך חרבות עולם מוסדי דור ודור תקומם וקורא לך גדר פרץ משובב נתיבות לשבת. ויקרא רבה. ר׳ טרפון יהבי ליה לר׳ עקיבא שיתא קנטרין דכסף. אמר ליה, זבון לי חדא אוסיא דנהוון מתפרנסין מינה, ולעיין באורייתא תרוינן. נסבהון, ופלגהון לספרייא ולמתנייא ולאלין דילפון באוריתא. בתר יומין קם עמיה ר׳ טרפון. אמר ליה, זבנת לן ההוא אוסיא דאמרית לך? אמר ליה, אין. אמר ליה, לית את מחמי לי? אמר ליה, אין. נסתיה וחמתיה לספריא ולמתנייא ולאלין דילפון באוריתא ואוריתא דסגלון. אמר ליה, אית בר נש דלעי מגן אפוכי דידיה הן הוא. אמר ליה, גבי דוד מלכא דישראל, דכתיב ביה פזר נתן לאביונים וגו׳ (תהלים קיב ט), וקורא לך גודר פרץ. ר׳ אבין בשם ר׳ ברכיה, אמר הקב״ה הפרצה הזו עלי היה לגדרה, ועמדתה אתה וגדרתה, מעלה אני עליך כאותו שכתוב בו, לולי משה בחירו עמד בפרץ לפניו (שם קו כג). משובב נתיבות לשבת, אמ״ר יהודה בר׳ סימון, העני הזה יושב ומתרעם, מה אני, פלוני בן פלוני יושב בביתו ואני עומד כאן, פלוני ישן על מטתו ואני על הארץ, ועמדת אתה ונתת לו, חייך, מעלה אני עליך כאלו עשית שלום ביני לבינו. הה״ד, אז יחזק במעזי יעשה שלום לי וגו׳ (כז ה).

יג. אם תשיב משבת רגלך עשות חפצך ביום קדשי וקראת לשבת ענג ולקדוש י״י מכבד. ויקרא רבה. לא יטייל אדם בתוך כרך בשבת על מנת שתחשך ויביא פירות, ולא בתוך המדינה עד שתחשך וירחץ בבית המרחץ מיד. עשות חפציך ביום קדשי, מכאן שאסור לאדם לצאת בתוך שדהו לידע מה היא צריכה בשבת. מעשה בחסיד אחד שיצא לטייל בתוך כרמו לידע מה היא צריכה בשבת, ומצא שם פרצה אחת והשב עליה לגדרה בשבת. במוצאי שבת אמר, הואיל וחשבתי עליה לגדרה בשבת איני גודרה. מה עשה הקב״ה? זימן לו אילן של נצפה ועלה בתוכה וגדרה, והיה מתפרנס ממנה כל ימי חייו. וקראת לשבת ענג, זה שבת בראשית. ולקדוש י״י מכובד, זה יום הכפורים. וכבדתו, זה יום טוב הראשון של חג. מעשות דרכיך, זה חולו של מועד. ממצוא חפצך, מכאן שאסור לאדם לתבוע צרכיו בשבת ר׳ זעירא בעא קומי ר׳ חייא בר אבא, אילין דאמרין, רוענו זוננו פרנסנו בשבת מהו? אמר ליה טופס ברכות הוא. ודבר דבר, אימיה דר׳ שמעון בן יוחאי כד הוה משתעיא מותר מילין בשבתא, הוה אמר לה, אימא, שובתא הוא, והות שדכא. שבת. אמר רב יהודה כל המענג את השבת נותנין לו משאלות לבו, שנ׳ והתענג על י״י ויתן לך משאלות לבך (תהלים לז ד), עונג זה איני יודע מהו, כשהוא אומר וקראת לשבת ענג, הוי אומר זה עונג שבת, במה מענגה? אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב, בתבשיל של תרדין ודגים גדולים וראשי שומים, ורב חייא בר אשי אמר רב, אפילו דבר מועט ולכבוד שבת עשאו הוי ענג, מאי היא, אמר רב פפא כסא דהרסנא. יוסף מוקיר שבי הוה ההוא גוי בשיבבותיה דהוו נפישי ליה נכסי טובא. אמרי ליה כלדאי, כל הני נכסי יוסף מוקיר שבת ליכלינהו. אזל זבנינהו לכולהו נכסיה, זבן בהו מרגניתא. אותבה בסייניה. בהדי דקא עבר במברא, אפרחיה זיקא לסייניה שדייה במייא ובלעיה כוורא. אסקוה דייגי ואתיוה אפניא דמעלי שבתא, אמרי, מאן זבין השתא? אמרי, זילו אמטיוה לגבי יוסף מוקיר שבי, דרגיל דזבין, אמטיוה ניהליה וזבניה. קרעיה, אשכח מרגניתא, זבנה בתליסת עיליתא דדינרי, אשכחיה

ההוא סבא, אמר ליה, מאן דיזיף לשבתא פרע ליה שבתא. בעא מיניה רבי מר׳ ישמעאל בר׳ יוסי עשירים שבארץ ישראל במה הן זוכין? אמר ליה, בשביל שמעשרין דכתיב עשר תעשר (דברים יד כב), עשר בשביל שתתעשר; ושבבבל במה הן זוכין? אמר ליה, בשביל שמכבדין את התורה. ושבשאר ארצות במה הן זוכין? בשביל שמכבדין את השבת, דאמ״ר חייא בר אבא, פעם אחת נתארחתי אצל בעל הבית בלודקיא, והביאו לפנינו שלחן של זהב משוי ששה עשר בני אדם, ושש עשרה שלשלאות של כסף קבועות בו, ועליו כל מיני מאכל וכל מיני מגדים, וכשהן מניחין אותו אומרין לי״י הארץ ומלואה וגו׳ (תהלים כד א), וכשמסלקין אותו, אומרין השמים שמים לי״י והארץ נתן לבני אדם (שם קטו טז), אמרתי לו, בני מפני מה זכית לכך? אמר לי קצב הייתי, וכל בהמה נאה הבאה לידי, אמרתי זו לשבת הבאה. אמרתי לו, ברוך המקום שזכך לכך. אמר ליה קיסר לר׳ יהושע בן חנניה, מפני מה תבשיל של שבת ריחו נודף? אמר לו, תבל אחד יש לנו ושבת שמה שאנו מטילין בו וריחו נודף. אמר לו, תן לי ממנו. אמר לו, כל המשמר את השבת מועיל לו ושאינו משמר את השבת אין מועיל לו. אמר ליה ריש גלותא לרב, מאי דכתיב לקדוש י״י מכובד? אמר ליה, זה יום הכפורים שאין בו לא אכילה ולא שתיה, אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה. וכבדתו, רב אמר להקדים, ושמואל לאחר. אמר ליה רב פפא בר אבא לרב פפא, כגון אנו דשכיח לן בשרא וחמרא כל יומא במאי נישנייה? אמר ליה, אי רגיליתו לאקדומי אחרו, ואי רגיליתו לאחורי אקדומו. עוד שם פרק אלו קשרים. וכבדתו מעשות דרכיך ממצוא חפצך ודבר דבר, וכבדתו שלא יהא מלבושך של שבת כמלבושך של חול. וכי הא דר׳ יוחנן קרי ליה למאני מכבדותי. מעשות דרכיך, שלא יהא הילוכך של שבת כהלוכך של חול. ממצוא חפצך, חפציך אסורין חפצי שמים מותרין. ודבר דבר, שלא יהא דבורך של שבת כדבורך של חול. דבר, דבור אסור הרהור מותר, בשלמא כולהו לחיי; אלא שלא יהא הילוך של שבת כהילוכך של חול. מאי היא? כי הא דר׳ זירא, ואמרי לה אמ״ר אבא אמר רב הונא אמר רב, היה מהלך בשבת ופגע באמת המים, אם יכול להניח את רגלו ראשונה קודם שתעקר שנייה, מותר ואם לאו אסור. מתקיף לה רבא, היכי ליעביד? ליקיף קא מפיש בהילוכא ניהות וליעבד זימנין דמיתווסי מאניה במיא ואתי לידי סחיטה, אלא בהא כיון דלא אפשר שפיר דמי; אלא כדבעא מיניה רבי מר׳ ישמעאל בר׳ יוסי, מהו לפסוע פסיעה גסה בשבת? אמר ליה, וכי בחול מי התירו, שאני אומר פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם, ומהדר ליה בקידושא דבי שימשא ואבדלתא וכו׳. ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך (רות ג ג), אמ״ר אלעזר אלו בגדים של שבת. פיאה ירושלמי. אמ״ר חנינא צריך אדם שיהו לו שני עטיפין, אחד לחול ואחד לשבת, מאי טעמא? ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך, וכי ערומה היתה? אלא אלו בגדים של שבת; כדדרשה ר׳ שמלאי בצבורא, בכון חבריא לקיבליה, אמרו ליה, רבי כעטיפתנו בחול כך עטיפתנו בשבת. אמר לון, אע״פ כן צריכין אתם לשנות, מן הדא ורחצת וסכת ושמת שמלותיך עליך וירדת הגרן, וירדתי כתיב, אמר ליה זכותי תיחות עמך, וערטילייא הות, אלא אמי לה לבוש מאניך דשובתא. תנחומא. שנו רבותינו על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן, על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר, למה בשעת לדתן? שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה,

ושלשתן מן התורה. נדה, דכתיב ואשה כי יזוב זוב דמה (ויקרא טו כה). חלה, דכתיב ראשית עריסותיכם חלה תרימו תרומה (במדבר טו כ). הדלקת הנר מנין? דתנו רבנן, מנין שחייב אדם להיות זריז בהדלקת הנר בשבת? שנאמר וקראת לשבת ענג, ולקדוש יי׳ מכובד, זה הדלקת הנר בשבת. ולמה נמסרה לאשה? אמר הקב״ה לאשה, היא כיבתה נרו של עולם, זה אדם הראשון שנאמר נר יי׳ נשמת אדם (משלי כ כז), לפיכך תשמור מצות הדלקת הנר בשבת. חלה, אמר הקב״ה היא טמאה חלתו של עולם, זה אדם הראשון שהוא חלתו של עולם; דאמ״ר יוסי בן קצרתא, כשם שהאשה מקשקשת עיסתה במים, ואחר כך מגבהת חלתה, כך עשה הקב״ה לאדם הראשון שנאמר ואיד יעלה מן הארץ (בראשית ב ו), ואחר כך וייצר יי׳ אלהים את האדם (שם ז), לכך תהא זהירה בחלה. נדה מנין? אמר הקב״ה, היא שפכה דמו של אדם הראשון וכתיב שופך דם האדם וגו׳ (שם ט ו), והיא מתחייבת שתשפך דמה ותשמור נדתה כדי שיתכפר לה על דם ששפכה. הוי, ואשה כי יזוב זוב דמה. עירובין. אמ״ר חנינא, רגלו אחת חוץ לתחום ורגלו אחת בתוך התחום לא יכנס, דכתיב אם תשיב משבת רגלך רגלך כתיב. מיתיבי רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום יכנס, הא מני? אחרים היא דתניא, אחרים אומר למקום שרובו הוא נזקר. איכא דאמרי, ר׳ חנינא אמר, רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום יכנס, דכתיב אם תשיב משבת רגלך, רגליך קרינן, והתניא לא יכנס, הוא דאמר כאחרים וכו׳. פסח שני. תניא אמ״ר אליעזר, אין לו לאדם ביום טוב אלא או אוכל ושותה או יושב ושונה. ר׳ יהושע אומר, חלקהו חציו לאכילה ושתיה וחציו לבית המדרש. אמ״ר יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו, כתוב אחד אומר עצרת ליי׳ אלהיך (דברים טז ח), וכתוב אחד אומר עצרת תהיה לכם וכו׳ (במדבר כט לה), אמ״ר אלעזר, הכל מודים בעצרת דבעינן לכם, מאי טעמא? יום שניתנה תורה הוא. אמר רבא, הכל מודים בשבת דבעינן כלו לכם, דכתיב וקראת לשבת ענג. אמר רב יוסף, הכל מודים בפורים דבעינן לכם, מאי טעמא? ימי משתה ושמחה כתיב (אסתר ט כב). מדרש תלים. מזמור שיר ליום השבת (תהלים צב א). אמ״ר יצחק, ראו כי יי׳ נתן לכם השבת (שמות טז כט), מה ראו? אמ״ר יוסי, מרגניתא דיהבית לכון. אמ״ר יצחק, כל עיסקא דשבתא כפול; עמר כפול, שנ׳ שני העמר לאחד (שם כב), קרבנו כפול, שנ׳ וביום השבת שני כבשים (במדבר כח ט), ענשה כפול, שנאמר מחלליה מות יומת (שמות לא יד), שכרה כפול, שנאמר וקראת לשבת עונג ולקדוש יי׳ מכובד, אזהרותיה כפולות, שנאמר זכור ושמור, מזמור כפול, שנאמר מזמור שיר ליום השבת. מכלתא. שבת ליי׳ אלהיך (שמות כ י. דברים ה יד), שבות, כאלו כל מלאכתיך עשויה, ד״א שבות ממחשבת עבודה, ואומר אם תשיב משבת רגלך, אז תתענג על יי׳. אלה הדברים רבה. אמ״ר יוסי ב״ר חנינא, אימתי שמרו ישראל את השבת כשם שראוי לה? תחלה כשנתנה לה באלוש שנאמר וישבתו העם ביום השביעי (שם טז ל), רבנין אמרין, אמר הקב״ה לישראל, בני לא תהו מגלגלין בשבת הזו שנתתי לכם, למה? שהיא חביבה עלי מכל המצות, שאני שמרתי אותה תחלה, מנין? שנאמר ויברך אלהים את יום השביעי כי בו שבת (בראשית ב ג). ואת סבור, שמא לרעתך נתתי לך את השבת, לא נתתיה לך אלא לטובתך. כיצד? אמ״ר חייא בר אבא אתה מקדש את השבת במאכל ומשתה ובכסות נקיה ובתענוג ומהנה את נפשך

ואני נותן לך שכר. מנין? שנאמר וקראת לשבת ענג ולקדוש יי׳ מכובד מה כתיב אחריו

יד. אז תתענג על יי׳ והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי יי׳ דבר. תנחומא. ר׳ יהושע דסכנין בשם ר׳ לוי אמר, בזכות שבת ובזכות מעשרות ישראל מתחטאין לפני המקום. בזכות שבת, שנאמר אם תשיב משבת רגלך, מה כתיב בתריה? אז תתענג על יי׳. בזכות מעשרות שני ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך יי׳ אלהיך (דברים כו יא), ואין טוב אלא תורה שנאמר כי לקח טוב נתתי לכם (משלי ב ב). שבת. אמ״ר יוחנן משום ר׳ יוסי, כל המענג את השבת נותנין לו נחלה בלא מצרים, שנאמר אז תתענג על יי׳ והרכבתיך על במתי ארץ. והאכלתיך נחלת יעקב אביך, לא כאברהם, שכתוב בו, קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה (בראשית יג יז). ולא כיצחק, שכתוב בו, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצות האל (שם כו ג). אלא כיעקב, שכתוב בו, ופרצת ימה וקדמה וצפונה ונגבה (שם כח יד). רב נחמן בר יצחק אמר, נצל משעבוד מלכיות, כתיב הכא והרכבתיך על במתי ארץ, וכתיב התם ואתה על במותימו תדרוך (דברים לג כט). ואלה שמות רבה. אמר להם הקב״ה לישראל, אם תזכו לשמור את השבת מעלה אני עליכם כאלו שמרתם כל המצות כלן. וכן הוא אומר, שומר שבת מחללו ושומר ידו מעשות כל רע. ובעת שאדם שומר את השבת, גוזר גזרה והקב״ה מקיימה, שנאמר אם תשיב משבת רגלך, מה כתיב בתריה? אז תתענג על יי׳ וגו׳, כד״א והתענג על יי׳ ויתן לך משאלות לבך (תהלים לז ד), ולא עוד, אלא כל מה שאתה אוכל בעולם הזה אין אתה אוכל אלא מן הפירות, אבל הקרן קיימת לך לעולם הבא, שנאמר והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי יי׳ דבר. מכלתא. והרכבתיך על במתי ארץ והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי יי׳ דבר, והיכן דבר? ירכיבהו על במתי ארץ (דברים לב יג). מדרש שיר השירים. מצינו עשרים וארבעה ברכות לעושי הצדקה, שכן הוא אומר על ידי ישעיה, אז יבקע כשחר אורך וגו׳ (ח), אז תקרא וי״י יענה וגו׳ (ט). וזרח בחשך אורך וגו׳ (י). ונחך יי׳ תמיד וגו׳ (יא). ובנו ממך חרבות עולם וגו׳ (יב). אז תתענג על יי׳ והרכבתיך על במתי ארץ, יכול לשעה? ת״ל, ועבודת הצדקה השקט ובטח עד עולם (לב יז), ומניין בשבועה? ת״ל כי פי יי׳ דבר. ויקרא רבה. אז תתענג על יי׳, הרי ארבע עשרה ברכות, ועשרתי אחרינאתא היכן. אמר ליה? גבי יעקב סבא, דכתיב והאכלתיך נחלת יעקב אביך כי פי יי׳ דבר.

נט.

א. הן לא קצרה יד יי׳ מהושיע. מדרש תלים. אלהי עלי נפשי תשתוחח (תהלים מב ז), אמרה כנסת ישראל, אני מתקנאה ומשתוחחת כשאני רואה שלותן של אומות העולם, וכועסת, ואתה מה איכפת לך, עלי נפשי תשתוחח, על כן אזכרך מארץ ירדן (שם) נזכרת אני כשעברתי את הירדן, מה עשית לנו, אע״פ שהכעסנוך בשטים, עשית לנו נסים כשעברנו את הירדן. וכן הוא אומר, וישכם יהושע בבקר ויסעו מהשטים ויבאו עד הירדן (יהושע ג א). נזכרת אני הצרות והנסים שעשית לנו, וחושבים אנו דברים אחרים כד״א מבלתי יכולת יי׳

(במדבר יד טז. דברים ט כח). אנה הוא הכח ואנה היא המדה? ואומר חלותי היא (תהלים עז יא), וכי יש חולי למעלה, אלא, שנות ימין עליון (שם), שנשתנית ימין של מעלה. אמר להן הקב״ה, הן לא קצרה יד י״י מהושיע, אלא

ב. **כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם וחטאותיכם הסתירו פנים מכם.** סנהדרין. ודורש אל המתים כדתניא, דורש אל המתים זה המרעיב עצמו והולך ולן בבית הקברות כדי שתשרה עליו רוח טומאה. כשהיה ר׳ עקיבא מגיע למקרא הזה היה בוכה, ומה המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טומאה, רוח טומאה שורה עליו; המרעיב עצמו כדי שתשרה עליו רוח טהרה, על אחת כמה וכמה, אבל מה אעשה, שעונותינו גרמו לנו, שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם. אמר רבא, אי בעו צדיקי ברו עלמא, שנאמר כי אם עונותיכם היו מבדילים בינכם לבין אלהיכם. רבא ברא גברא, שדריה לקמיה דר׳ זירא. הוה קא משתעא בהדיה, ולא קא מהדר ליה. אמר ליה, דמן חברייא את תיב לעפרייך. רב חנניה ורב הושעיה יתבי כל מעלי שבתא ועסקי בהלכות יצירה, מיברי להו עיגלא תלתא ואכלי ליה.

ג. **כי כפיכם נגואלו בדם ואצבעותיכם בעון שפתותיכם דברו שקר לשונכם עולה תהגה.** שבת. אמ״ר אלעזר בר׳ מלאי משום ריש לקיש מאי דכתיב כי כפיכם נגואלו בדם, אלו הדיינין, ואצבעותיכם בעון, אלו סופרי הדיינין, שפתותיכם דברו שקר, אלו עורכי הדיינין. לשונכם עולה תהגה, אלו בעלי דינין.

י. **נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה כשלנו בצהרים כנשף.** ואלה שמות רבה. אמר הקב״ה למשה, ויקחו אליך שמן זית זך (שמות כז כ) לא שאני צריך לכם, אלא שתאירו לי כשם שהארתי לכם, למה? להעלות אתכם בפני כל האומות שיהו אומרין, ישראל מאירין למי שמאיר לכל העולם. משל לפקח וסומא שהיו מהלכין בדרך. אמר הפקח לסומא צא והדלק לי את הנר והאיר לי, שלא תהא מחזיק לי טובה שלויתיך, לכך אמרתי לך שתאיר לי. כך הפקח זה הקב״ה, שנאמר עיני ה׳ המה משוטטים בכל הארץ (זכריה ד י), והסומא, אלו ישראל שנאמר נגששה כעורים קיר וכאין עינים נגששה, כשלנו בצהרים כנשף, בעגל בשש שעות, היה הקב״ה מאיר להם ומנהיגן שנאמר וי״י הולך לפניהם יומם (שמות יג כא), כיון שבאו לעשות המשכן קרא למשה ואמר לו, ויקחו אליך שמן זית זך וגו׳.

טו. **ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל וירא י״י וירע בעיניו כי אין משפט.** פרק חלק. תניא ר׳ יהודה אומר, דור שבן דוד בא בו, בית הועד יהפוך לזנות, והגליל יאשם, ואנשי חיל יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו, וחכמת סופרים תסרח, ויראי חטא ימאסו, ופני הדור כפני הכלב, ותהי האמת נעדרת, שנאמר ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל וירא י״י וירע בעיניו כי אין משפט, מאי ותהי האמת נעדרת? שכל סר מרע משתולל על הבריות. אמר רבינא, מריש הוה אמינא ליכא קושטא בעלמא, אמר לי ההוא מרבנן, ורב טובות שמיה, ואמרי לה רב טביומי שמיה, דאי הוו יהבין ליה כל חללי עלמא לא משני בדבוריה. איקלע לההוא אתרא, וקושטא שמיה, ולא משנו בדבוריה, ולא מאית איניש מהתם בלא שניה. נסיב איתתא מתיהו והוו ליה תרין בנין. יומא חד, הוה

יתבא דביתהו וקא חייפא רישה, ואתאי שיבבתה ואיטרפא דשא, אמינא לאו אורח ארעא. הדרי ואמרי לה, ליתה הכא, שכיבו ליה תרין בנין. אתו אינשי דאתרא לקמיה, אמרי ליה מאי האי. אמר להו הכי הוה מעשה; אמרו ליה, במטותא מינך פוק מאתרין ולא תגרי מותא בהנך אינשי. מדרש שיר השירים. אמ"ר יוחנן, שבוע שבן דוד בא, שנה ראשונה מתקיים מקרא זה, והמטרתי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר; בשניה, חצי רעב משתלחין; שלישית, רעב גדול ומתים בו אנשים ונשים וטף, והסידים ואנשי מעשה מתמעטין, ותורה משתכחת מלומדיה; רביעית, רעב ולא רעב שובע ולא שובע; בחמישית, שבע גדול ואוכלין ושותין ושמחין, והתורה חוזרת לחידושה ומתחדשת לישראל; בששית, קולות; בשביעית, מלחמות; במוצאי שבת בן דוד בא. אמר אבוי, כמה שבועין אתא כהדא ולא אתא, ולא אתי. אלא כההיא דאמר ריש לקיש, דור שבן דוד בא, בית הועד יהפך לזנות, והגליל יחרב, והגבלן ישום, ואנשי חיל יסובבו מעיר לעיר ולא יחוננו, וחכמת סופרים תסרח, ויראי חטא ואנשי חסד נאספים, והאמת נעדרת, ופני הדור כפני הכלב. ומנין שאמת נעדרת? שנאמר ותהי האמת נעדרת וסר מרע משתולל, להיכן הולכת? דבי ר' ינאי אמרי, הולכת ויושבת לה עדרים עדרים במדבר.

טז. **וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע.** פרק חלק. אמ"ר יהושע בן לוי, אין בן דוד בא אלא בדור שכלו זכאי, או בדור שכלו חייב. בדור שכלו זכאי, שנאמר ועמך כלם צדיקים וגו' (ס כא). בדור שכלו חייב, שנאמר וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע. וכתיב למעני למעני אעשה (מח יא). ואלה שמות רבה. אמר הקב"ה לישראל, אין לכם זכות, בשבילי אני עושה, כב יכול כל זמן שאתה בצרה ואני עמכם, שנא' עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), ואני גואל לעצמי, שנאמר וירא כי אין איש וישתומם כי אין מפגיע ותושע לו זרועו. וכן הוא אומר הנה מלכך יבא לך צדיק ונושע הוא (זכריה ט ט), צדיק ומושיע אין כתיב כאן, אלא צדיק ונושע הוא, אפילו אין בידכם מעשים טובים אני עושה שנאמר כי קרובה ישועתי לבא (נו א).

יז. **וילבש צדקה כשרין וכובע ישועה בראשו וגו'.** בבא בתרא. אמר רבה, האי מילתא אישתעי לי עילא משגיש ארחתיה דאימיה משמיה דר' אלעזר. מאי דכתיב וילבש צדקה כשרין? לומר לך מה שרין זה, כל קליפה וקליפה מצטרפת לשריון גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. ר' חיננא אמר מהכא, וכבגד עדים כל צדקותינו (סד ה), מה בגד זה, כל נימא ונימא מצטרפת לבגד גדול, אף צדקה כל פרוטה ופרוטה מצטרפת לחשבון גדול. מדרש שיר השירים. ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה, שיתא הכא, וארבעה בנביאיא. שיתא הכא, אתי מלבנון כלה (ש"ה ד ח), לבבתיני אחותי כלה (שם ט), מה יפו דודיך כלה (שם י), נפת תטופנה שפתותיך כלה (שם יא). גן נעול אחותי כלה (שם יב), באתי לגני אחותי כלה (שם ה א), הא שיתא. וארבעה בנביאיא, קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה (ירמיה ז לד. טז ט), וככלה תעדה כליה (סא י), ותקשרם ככלה (מט י), ומשוש חתן על כלה (סב ה). וכנגדן לבש הקב"ה עשרה לבושין, יי' מלך גאות לבש (תהלים צג א). הרי א'. לבש יי' (שם). הרי ב'. עז התאזר (שם), הרי ג'. וילבש צדקה כשרין, הרי ד'. וילבש בגדי נקם (יז), הרי ה'.

תלבשת (שם), הרי ו׳. ויעט כמעיל קנאה (שם), הרי ז׳. זה הדר בלבושו (סג א), הרי ח׳. מדוע אדום ללבושך, הרי ט׳. הוד והדר לבשת (תהלים קד א), הרי י׳. כדי ליפרע מאומות העולם שבטלו את ישראל מעשרת הדברות שהיו מצומצמין עליהם ככלה. מכלתא. י״י איש מלחמה (שמות טו ג) הרי זה מקרא עשיר במקומות הרבה, מגיד שנגלה עליו הקב״ה בכלי זין, נגלה עליהם כגבור חגור חרב, שנאמר חגור חרבך על ירך גבור (תהלים מה ד), נגלה עליהם כפרש, שנ׳ וירכב על כרוב (ש״ב כב יא), נגלה עליהם כגבור, שנ׳ לנגה ברק חניתך (חבקוק ג יא), ואומר והרק חנית וסגור (תהלים לה ג), נגלה עליהם בקשת ובחצים, שנ׳ וישלח חצים וגו׳ (ש״ב כב טו), נגלה עליהם במגן וצנה, שנ׳ החזק מגן וצנה וגו׳ (תהלים לה ב), ולא שהוא צריך לאחת מכל אלו המדות, שנ׳ י״י שמו (שמות טו ג), בשמו הוא נלחם ואינו נלחם באחת מכל המדות הללו. אם כן למה הוצרך לפרט כל אחד בפני עצמו? אלא שאם צרכו לישראל, הקב״ה עושה להם מלחמות, ואוי להם לאומות העולם מה הן שומעין באזניהם, שהרי מי שאמר והיה העולם עתיד להלחם בם. מדרש תלים. שבעה לבושין לבש הקב״ה אחד במלחמת הים שנ׳ י״י מלך גאות לבש, זה כנגד מלחמות הים, שנ׳ אשירה לי״י כי גאה גאה (שמות טו א); ואחד בסיני, שנ׳ י״י עז לעמו יתן (תהלים כט יא), כנגד עוז שנתן לעמו בסיני, ואחד כנגד בבל, שנ׳ וילבש בגדי נקם תלבשת, וכן הוא אומר כי קנאת י״י היא; ואחד כנגד מדי, שנ׳ וילבש צדקה כשרין, וכן הוא אומר ומרדכי יצא מלפני המלך וגו׳ (אסתר ח טו), ואחד כנגד יון, שנ׳ ויעט כמעיל קנאה, וכך היו בני חשמונאי לבושין בגדי קנאה; ואחד כנגד אדום, שנ׳ מי זה בא מאדום וגו׳ (סג א). שביעי לימות המשיח, שנ׳ לבושיה כתלג חיור (דניאל ז ט). [עוד למעלה בפסוק כי לא לעולם אריב (נז טז)].

יט. וייראו ממערב את שם י״י, וממזרח שמש את כבודו כי יבא כנהר צר רוח י״י נוססה בו. פרק חלק. אמר זעירי אמ״ר חנינא, אין בן דוד בא עד שיכלו גסי הרוח מישראל, שנ׳ כי אז אסיר מקרבך עליזי גאותך וגו׳, וכתיב והשארתי בקרבך עם עני ודל (צפניה ג יב). אמ״ר יוחנן, אם ראית דור שמתמעט והולך, חכה לו, שנ׳ כי אתה עם עני תושיע (תהלים יח כח). אמ״ר יוחנן, אם ראית דור שצרות באות עליו כנהר, חכה לו, שנ׳ כי יבא כנהר צר רוח י״י נוססה בו, וכתיב בתריה ובא לציון גואל (כ). תנחומא. ר׳ אליעזר אומר אם אין ישראל עושין תשובה אין נגאלין, שנ׳ בשובה ונחת תושעון (ל טו). ר׳ יהושע אומר, בין עושין תשובה בין אין עושין תשובה, כיון שהגיע הקץ מיד נגאלו, שנ׳ אני י״י בעתה אחישנה (ס כב). ר׳ אליעזר אומר, הקב״ה מעמיד עליהם מלך רע שגזרותיו קשות כהמן, ומשתעבד בהן ומתוך כך הן עושין תשובה, שנאמר כי יבא כנהר צר רוח י״י נוססה בו, באותה שעה, ובא לציון גואל.

כ. ובא לציון גואל ולשבי פשע ביעקב נאם י״י. יומא. אמ״ר נתן, גדולה תשובה שמקרבת את הגאולה, שנ׳ ובא לציון גואל. מה טעם ובא לציון גואל? משום, ולשבי פשע ביעקב. איכה רבתי. וילכו בלא כח לפני רודף (איכה א ו), אמ״ר אחא, כשם שלא גלו ישראל אלא ברודף מלא, כך אין נגאלין אלא בגואל מלא, שנאמר ובא לציון גואל, מלא כתיב.

כא. ואני זאת בריתי אותם אמר י״י רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתי בפיך. בבא מציעא. אמ״ר פרנך אמ״ר יוחנן, כל שהוא תלמיד חכם

ובנו תלמיד חכם ובן בנו תלמיד חכם. שוב אין תורה פוסקת מזרעו. שנ׳ ואני זאת בריתי אותם אמר יי״ וגו׳. לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר יי״ וגו׳. מאי אמר יי״? אמר רב יהודה אמר רב אמר הקב״ה, אני ערב בדבר זה. מאי מעתה ועד עולם? אמ״ר ירמיה, מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה. רב יוסף איתיב מאה ועשרין תעניתא. ארבעין קמיאתא, אקריוה בחלמיה לא ימושו מפיך, ארבעין אמצעייתא, מפיך ומפי זרעך, ארבעין בתרייתא, ומפי זרע זרעך; אמר, השתא תו לא צריכנא, מכאן ואילך תורה מחזרת על אכסניא שלה. מדרש תלים. למנצח אל תשחת (תהלים נז א), זש״ה טובים השנים מן האחד (קהלת ד ט), טוב צדיק בן צדיק, מצדיק בן רשע. אינו דומה זכות צדיק בן צדיק, לזכות צדיק בן רשע, ואינו דומה זכות צדיק אחד לזכות שני צדיקים, אשר יש להם שכר טוב, שאם תבא פורענות על המשפחה, זכות שניהם עומדת ומבטלת אותה, שנ׳ ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג יד), שנים ממשפחה ניצלת. ואם היו שלשה צדיק בן צדיק בן צדיק, אינה פוסקת לעולם, שנ׳ והחוט המשולש לא במהרה ינתק (קהלת ד יב). אמרו לפני ר׳ זעירא, והלא פלו׳ צדיק בן צדיק, ודור רביעי רשעים. אמר להם, לא כתיב אלא במהרה לא ינתק, שאפילו פוסקת חוזרת, כמו שעשה לפלו׳, כמו שנ׳ לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך, כיון שהוא בן תורה ובנו ובן בנו שוב אין תורה פוסקת מהן לעולם, שנ׳ מעתה ועד עולם. מהו אמר יי״? אמר הקב״ה, אני ערב בדבר זה. מדרש קהלת. אמ״ר זעירא, משפחות משפחות הן, משפחת סופרים מעמדת סופרים, משפחת בני תורה מעמדת בני תורה, משפחת עשירים מעמדת עשירים. התיבון, והא זרעית פלו׳ דמטת ופסקת; אמר לון, ומי כתיב לא לעולם ינתק, לא במהרה ינתק כתיב אי אתקשי עלוי, מתפסיק מעותרא. היינו דאמר בר קפרא, אם לא הוא, בנו; ואם לא בנו, בן בנו. [עוד למעלה העם ההולכים בחשך (ט א)].

ס.

א. קומי אורי כי בא אורך. פרקי מלאכת המשכן. ר׳ שמעון בן יוחאי אומר, כל אותן ארבעים שנה שהיו ישראל במדבר, לא נצרכו לאור חמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה; האדים, היו יודעין שזרחה חמה; הלבין, היו יודעין ששקעה. מסתכל בחבית ויודע מה שבה, בטפיח ויודע מה שבתוכו, מנגה ענן שכינה שנ׳ לעיני כל בית ישראל (שמות מ לח), ואף לעתיד לבא יאיר להם כן, שנ׳ והיה לך יי״ לאור עולם (יט), ואומר קומי אורי כי בא אורך, אור ששמש לך במדבר, ואומר לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם וגו׳ (שם), כי יי״ יהיה לך לאור עולם (כ), ואומר, לא יבא עוד שמשך וירחך לא יאסף וגו׳ (שם). בראשית רבה. ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים (בראשית א טז), ר׳ יודן בשם ר׳ תנחום בר חייא, ור׳ פנחס בשם ר׳ סימון אמר, מאחר שהוא קורא אותם גדולים, הוא חוזר ופוגם, את המאור הגדול ואת המאור הקטון (שם), אלא על ידי שנכנס לתחומו של חברו. אמ״ר פנחס בכל הקרבנות כתיב ושעיר עזים אחד לחטאת וגו׳ (במדבר ז טז), ובראש חדש כתיב לחטאת ליי״ (במדבר כח טו), אמר הקב״ה, הביאו כפרה עלי, על שמיעטתי את הירח, שאני הוא שגרמתי לו להכנס בתחומו של חברו; מה אם זה, על ידי שנכנס ברשות בתחומו של חברו, כך פגמו הקב״ה, מי שנכנס שלא ברשות על אחת

כמה וכמה. ר׳ לוי בשם ר׳ יוסי בר׳ אלעאי אמר, דרך ארץ היא, שיהא גדול מונה לגדול וקטן מונה לקטן. עשו מונה לחמה, מה חמה שהיא שולטת ביום ואינה שולטת בלילה, אף עשו יש לו חלק בעולם הזה ואין לו חלק לעולם הבא. ויעקב מונה ללבנה, מה הלבנה הזו שולטת ביום ובלילה, אף ישראל יש להם חלק בעולם הזה ובעולם הבא. רב נחמן אמר, אחרי כל זמן שאורו גדול קיים, אין אורו של קטן מתפרסם, שקע אורו של גדול אורו של קטן מתפרסם. כך כל זמן שאורו של עשו קיים, אין אורו של יעקב מתפרסם, שקע אורו של עשו, אורו של יעקב מתפרסם, שנ׳ קומי אורי כי בא אורך. עוד שם. אמ״ר חייא רבה, מתחלת ברייתו של עולם צפה הקב״ה בית המקדש בנוי וחרב ובנוי, בראשית ברא אלהים (בראשית א א), הרי הוא בנוי, הה״ד לנטוע שמים וליסוד ארץ (נא יז). והארץ היתה תהו ובהו (בראשית א ב), הרי הוא חרב, כד״א ראיתי את הארץ והנה תהו ובהו (ירמיה ד כג); ויאמר אלהים יהי אור, הרי הוא בנוי ומשוכלל לעתיד לבא, כד״א קומי אורי כי בא אורך. ספרי. יאר יי׳ פניו אליך (במדבר ו כד), יתן לך מאור פנים. ר׳ נתן אומר זה מאור שכינה, שנ׳ קומי אורי כי בא אורך, וכתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וגו׳ (ב). תמיד פ״ק. תני ר׳ חייא, כל העוסק בתורה בלילה שכינה כנגדו, שנ׳ קומי אורי כי בא אורך וכבוד יי׳ עליך זרח.

ב. כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח יי׳. מדרש תלים. יי׳ אורי וישעי (תהלים כז א), זש״ה והיה אור ישראל לאש (י יז), בנוהג שבעולם, אדם מדליק את הנר בפלטין שלו, שמא יכול לומר פלני שהוא אוהבי ישתמש לאורו, ופלני שהוא שונאי אל ישתמש לאורו, אלא הכל משתמשין בו; אבל הקב״ה אינו כן, ברא את האור, והרשעים אין רואין בו לעתיד לבא. שנ׳ אור צדיקים ישמח ונר רשעים ידעך (משלי יג ט), ואומר, וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל אלהים (בראשית א ד), ר׳ יהודה ב״ר סימון אמר שגנזו לעצמו. [וכו׳ למעלה בפסוק והיה אור ישראל לאש]. אמר לו דוד האר לנו מאותו האור, שנ׳ אל יי׳ ויאר לנו (תהלים קיח כז), אמר לו הקב״ה, חייך, שאני מביא אותו אור לישראל וחשך לאומות העולם, שנ׳ כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח יי׳. ואם תמה אתה על הדבר, כבר הראה הקב״ה דוגמא לישראל, שנ׳ ויהי הענן והחשך (שמות יד כ). אם ענן, למה חשך? ואם חשך, למה ענן? אמ״ר הושעיה, דו פרצופין היו, אור לישראל, וחשך למצרים. אמר דוד, אני מזמר על אותו האור, שנ׳ יי׳ אורי וישעי ממי אירא, פרק חלק. דרש ר׳ שמלאי כרמלאה, מאי דכתיב הוי המתאוים את יום יי׳, ומה זה לכם יום יי׳ הוא חשך ולא אור (עמוס ה יח), משל לתרנגול ועטלף שהיו מצפין לאורה. אמר לו תרנגול לעטלף, אני מצפה לאורה, שהאורה שלי היא, ואתה למה לך אור? אמר ליה ההוא מינא לר׳ אבהו, לאימת אתי משיח? אמר ליה, לכי חפייה חשוכא להנך אנשי. אמר ליה, מילט קא ליטת לי. אמר ליה, קרא כתיב כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים ועליך יזרח יי׳. ויקרא רבה. אמ״ר אבא בר כהנא, חשך ואפלה שמשו בעולם הזה, הה״ד ויהי חשך אפלה וגו׳ (שמות י כב), אבל תהו ובהו שלא שמשו בעולם הזה, היכן עתידין לשמש? בכרך גדול שברומי, הה״ד ונטה עליה קו תהו ואבני בהו (לד יא), רבנין אמרין, אומות העולם שלא קיימו את התורה שנתנה מתוך החשך, עליהם הוא אומר כי הנה החשך יכסה ארץ וערפל לאמים, אבל ישראל שקיימו את התורה שניתנה מתוך החשך, עליהם הוא אומר ועליך יזרח יי׳.

ג. והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך. מדרש תלים. יפרח בימיו צדיק ורוב שלום עד בלי ירח (תהלים עב ז), כשם שחמה ולבנה מאירין לעולם, כך הצדיקים עתידין להאיר לעתיד לבא שנ׳ והלכו גוים לאורך. עוד שם. אמ״ר אושעיא בשם ר׳ פנחס, עתידה ירושלם להעשות מטרפולין לכל הגוים לעתיד לבא שנ׳ והלכו גוים לאורך. בבא בתרא. אמר רבה בר בר חנה אמ״ר יוחנן, עתיד הקב״ה לעשות סוכה לצדיקים לעתיד לבא מעורו של לויתן, שנ׳ התמלא בסוכות עורו (איוב מ לא), זכה עושין סוכה, לא זכה עושין לו צלצל, שנ׳ ובצלצל דגים ראשו (שם), זכה עושין לו צלצל, לא זכה עושין לו ענק, שנ׳ וענקים לגרגרותיך (משלי א ט), זכה עושים לו ענק, לא זכה עושין לו קמיע, שנ׳ ותקשרני לנערותיך (איוב מ כט) והשאר נוטלו הקב״ה ופורסו על חומת ירושלים, וזיוו הולך מסוף העולם ועד סופו, שנ׳ והלכו גוים לאורך ומלכים לנגה זרחך.

ד. שאי סביב עיניך וראי כלם נקבצו באו לך בניך מרחוק יבאו ובנותיך על צד תאמנה. מדרש שיר השירים. למטרונה שהלך המלך ובניה וחתניה למדינת הים. באו ואמרו לה, באו בניך. אמ׳ להם, מה איכפת לי, תשמחנה כלותי. אמרו לה, באו חתניך. אמרה להם, מה איכפת לי, תשמחנה בנותי. אמרו לה, בא המלך בעליך. אמרה הא ודאי חדו שלימה, חדו על חדו. כך לעתיד לבא באין הנביאים ואומרין לירושלם, באו בניך מרחוק יבאו, והיא אומרת, מה איכפת לי, ותגלנה בנות יהודה (תהלים צג ח), ובנותיך על צד תאמנה, אמרה מה איכפת לי ישמח הר ציון (שם מח יב), כיון שאמרו לה, הנה מלכך יבא לך (זכריה ט ט), אמרה, הא חרותא שלימא דכתיב גילי מאד בת ציון (שם), וכתיב רני ושמחי בת ציון וגו׳ (שם ב יד) באותה שעה היא אומרת שוש אשיש ביי׳.

ז. כל צאן קדר יקבצו לך אילי נביות ישרתונך. ע״ז. אין מעמידין בהמה בפונדקאות של גוים, מפני שחשודין על הרביעה. ורמינהו, לוקחין מהם בהמה לקרבן, ואין חוששין לא משום רובע ולא משום נרבע וכו׳, ר׳ פדת אמר, לא קשיא הא ר׳ אליעזר, והא רבנן, דתנן, פרת חטאת ר׳ אליעזר אומר אינה נקחת מן הגוים, וחכמים מתירין. יתיב ר׳ אמי ור׳ יצחק אקילעא דר׳ יצחק נפחא. פתח חד מינייהו ואמר, וכן היה ר׳ אליעזר פוסל בכל הקרבנות כלן. פתח אידך ואמר, מאי אהדרו ליה חבריה לר׳ אליעזר? כל צאן קדר יקבצו לך, אמר להם ר׳ אליעזר, כלם גרים גרודים הם לעתיד לבא. אמר רב יוסף, מאי קראה, כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה וגו׳ (צפניה ג ט), אמר ליה אביי, ודילמא מע״ז הוא דהדרי בהו? אמר ליה ולעבדו שכם אחד כתיב (שם) וכו׳, רב פפא מתני הכי, רב זביד מתני, תרויהו אמרי, מאי אהדרו ליה חבריה לר׳ אליעזר? כל צאן קדר יקבצו לך. אמר להם ר׳ אליעזר, כלם גרים גרודים הן לעתיד לבא שנ׳ כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה, מתקיף לה רב יוסף, ודילמא מע״ז הוא דהדרי בהו? אמר ליה אביי, ולעבדו שכם אחד כתיב. ע״ז ירושלמי. הוון בעיין מימר, מה פליגין ר׳ אליעזר ורבנין, בפרה, על שום מעלה הוא בפרה סלסול הוא בפרה, מן מה דרבנן מתיבין לר׳ אלעזר, כל צאן קדר יקבצו לך, הדה אמרה בשאר כל הדברים חלוק ר׳ אליעזר, רב הושעיה בעי, משיבין על דבר שהוא להבא על דבר שהוא לשעבר, ר׳ בון בעי, מותיבין על דבר שיצר הרע בטל על דבר שיצר הרע קיים.

ח. מי אלה כעב תעופינה כיונים אל ארבותיהם. בבא בתרא. אמר רבה

בר בר חנה אמ״ר יוחנן, עתידה ירושלם שתגבה שלש פרסאות למעלה, שנאמר וראמה וישבה תחתיה (זכריה יד י), אל תיקרי תחתיה אלא כתחתיה, וממאי? דהאי תחתיה תלתא פרסי הוי. אמר רבא, אמר לי ההוא סבא, לדידי חזי לי, ירושלם קמיתא תלתא פרסה הוה. ושמא תאמר יש צער לעלות, ת״ל, מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. אמר רב פפא, ש״מ האי עיבא תלתא פרסי מדלי. מדרש תלים. סבו ציון והקיפוה (תהלים מח יג) אמ״ר נחמן, מה שהיה הוא שיהיה (קהלת א ט), כשם שנטל הקב״ה את ישראל בענני כבוד ונשאם ממצרים, שנ׳ ואשא אתכם על כנפי נשרים (שמות יט ד), כך הוא עושה להם, שנ׳ מי אלה כעב תעופינה. מכלתא. בא וראה שאין רפואתו של הקב״ה כרפואתו של בשר ודם, רפואתו של בשר ודם, במה שהוא מכה אינו מרפא, אלא מכה באזמל ומרפא ברטיה; אבל הקב״ה אינו כן, אלא במה שהוא מכה, בו מרפא. כשהכה את איוב, לא הכהו אלא בסערה, שנ׳ אשר בשערה ישופני (איוב ט יז), וכשרפאהו, לא רפאהו אלא בסערה, שנ׳ ויען י״י את איוב מן הסערה (שם לח א), שענהו מן הסערה ורפאהו. וכשהגלה הקב״ה את ישראל לא הגלם אלא בעבים, שנ׳ איכה יעיב באפו י״י (איכה ב א), וכשהוא מכנסן, אינו מכנסן אלא בעבים שנ׳ מי אלה כעב תעופינה וגו׳, וכשפזרן, לא פזרן אלא כיונים, שנ׳ ופלטו פליטיהם והיו על ההרים כיוני הגאיות כלם הומות (יחזקאל ז טז), וכשמחזירן, אינו מחזירן אלא כיונים, שנ׳ וכיונים אל ארובותיהם, וכשהוא מברך את ישראל, אינו מברך אלא בהשקפה, שנ׳ השקיפה ממעון קדשך (דברים כו טו) וכשנפרע מן המצרים, לא נפרע מהן אלא בהשקפה, שנ׳ וישקף י״י אל מחנה מצרים וגו׳ (שמות יד כד). תנחומא. אל מוציאו ממצרים כתועפות ראם לו (במדבר כג כב), כך הוא מדתו, חטאו קימעא מורידן כעוף, שנ׳ כעוף יתעופף כבודם (הושע ט יא), וכשמעלן, מעלן ומרוממן כעוף, שנ׳ מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם. עוד שם. ואת כל העדה הקהל אל פתח אהל מועד (ויקרא ח ג), אמר לו, היכן? אמר לו פתח אהל מועד, אמר לו משה, רבון העולם ששים רבוא אנשים וששים רבוא בחורים יכולין לעמוד פתח אהל מועד, והוא אינו אלא בית סאתים? אמר לו הקב״ה, ועל דבר זה אתה תמה, השמים הללו לא כדוק של עין היו, ועשיתי אותם מסוף העולם ועד סופו, שנ׳ הנוטה כדוק שמים וגו׳ (מ כב), ואף לעתיד לבא כך אני עושה בציון, כל אותן האכלוסין מן אדם הראשון עד שיחיו המתים היכן הם עומדין? והם עתידין לומר צר לי המקום גשה לי ואשבה (מט כ), מה אני עושה להם? אני מרחיבה, שנ׳ הרחיבי מקום אהלך (נד ב) מהיכן את למד? מהר סיני. כיון שנגלה עליו הקב״ה, מה כתיב בו? רכב אלהים רבותים אלפי שנאן (תהלים סח יח), אמ״ר אבדימי דמן חיפה, אני שניתי במשנתי, כשנגלה הקב״ה על הר סיני ליתן את התורה, ירדו עמו עשרים ושנים אלף מרכבות, אמ״ר ברכיה הכהן בר׳, שצפה הקב״ה שאין עומדין בימיהן אלא שבטו של לוי, לכך ירד עמהם כנגד מחנה אלהים. אמר לו ר׳ ינאי, אם כן מעתה אין בכבודו כתיב רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, מהו רכב אלהים? אלא עשרים ושנים אלפים מרכבות ירדו עם הקב״ה, על כל מרכבה ומרכבה, כמרכבה של יחזקאל, ומחזיק היה, אלא מעשה נסים. אמר הקב״ה להר, הרחב והארך וקבל בני אדניך. וכן לעולם הבא, הקב״ה מרחיב את ירושלם, שנ׳ ורחבה ונסבה למעלה למעלה (יחזקאל מא ז), עד שהיא עולה לשמים, ואין למעלה אלא שמים, שנ׳ כי גדול מעל שמים חסדך (תהלים קח ה), כיון שמגעת לשמים אומרת, צר לי המקום,

ואע״פ כן, הקב״ה מעלה מן השמים לרקיע השני, ומן השני לשלישי, ומשלישי לרביעי, ומרביעי לחמישי, ומחמישי לששי, ומששי לשביעי. אמ״ר אליעזר בן יעקב, עד שמגעת לכסא הכבוד. וכיצד הן עולין? עד שהעליון עולה, התחתון אוכל ושותה וישן. ומה הקב״ה עושה? מביא עננים והן מפריחין, שנ׳ מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארבותיהם.

יב. כי הגוי והממלכה אשר לא יעבדוך יאבדו והגוים חרוב יחרבו.

במדבר סיני רבה. סיני ששה שמות נקראו לו: הר אלהים, הר בשן, הר גבנונים, הר חמד, הר חורב, הר סיני. הר אלהים למה? שישב בו האלהים בדין שנ׳ ואלה המשפטים וגו׳ (שמות כא א), הר בשן, הר שבו שינן את התורה לישראל; הר גבנונים, שבשבילו פסל כל ההרים, כמה דתימ׳ או גבן או דק (ויקרא כא כ). הר חמד, שבו חמד הקב״ה לישב, שנ׳ הר חמד אלהים לשבתו (תהלים סח יז); הר חורב, שעליו נשמטה החרב, שנ׳ מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ י), מות יומת הרוצח (במדבר לה טז). הר סיני שבו נשתנאו אומות העולם להקב״ה, ונתן להם אפופסין, שנ׳ והגוים חרוב יחרבו, מחורב נטלו אפופסין שלהם. תנחומא. זאת החיה אשר תאכלו (ויקרא יא ב), זש״ה עמד וימודד ארץ ראה ויתר גוים (חבקוק ג ו), עמד וימודד ארץ, שבקש הקב״ה להחזיר את העולם כלו למדידת מימיו, כענין שנאמר מי מדד בשעלו מים (מ יב), וכיון שלא קבלו האומות את התורה, כבר היה חוזר העולם למדידת מימיו, אלולי שקבלו ישראל אותה. וכיון שקבלוה, שקט העולם שנ׳ ארץ יראה ושקטה (תהלים עו ט) ומשם נטלו הגוים אפופסין שלהם, שנ׳ ראה ויתר גוים, מהו ויתר גוים? אמ״ר אבא בר כהנא בשם ר׳ יוחנן, דמם התיר, שנ׳ והגוים חרוב יחרבו. ר׳ שמעון אומר, יללן כענין שנ׳ לתור את הארץ (במדבר יג טז), ר׳ אחא אמר הקפיצן לגיהנם, כענין שנ׳ לנתר בהם על הארץ (ויקרא יא כא). ר׳ חונא דצפרין אמר, התיר זינאות שלהם, כענין שנ׳ מוסר מלכים פתח (איוב יב יח), ר׳ תנחום בר חנילאי אמר, התיר להם את השקצים ואת הרמשים. עוד שם. כבוד חכמים ינחלו (משלי ג לה), אלו ישראל שנטלו כל השבח הזה מסיני. וכסילים מרים קלון (שם), אלו אומות העולם שנטלו אפופסין שלהם מסיני. אמ״ר יוחנן, מנין? שנ׳ והגוים חרוב יחרבו, הוי קורא חורב, מחורב יחרבו. [עוד למטה בפסוק הקטון יהיה לאלף (כב)].

יז. תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף. ראש השנה. אמ״ר יוחנן, אוי להם לאומות העולם שאין להם תקנה, שנ׳ תחת הנחשת אביא זהב ותחת הברזל אביא כסף ותחת העצים נחשת ותחת האבנים ברזל, תחת ר׳ עקיבא וחבריו מאן מביאין? תנחומא. ושמתי פקדתך שלום ונוגשיך צדקה, פקוד כל בכור זכר (במדבר ג מ), יש פקידה לבכורות, שנ׳ פקוד כל בכור זכר. יש פקידה לבנים, שנ׳ כי פקד יי׳ את חנה (ש״א ב כא), יש פקידה לשמירה, שנ׳ ופקדתך שמרה רוחי (איוב י יב), יש פקידה לשלום, שנ׳ ושמתי פקדתך שלום. בבא בתרא פ״ק. אמ״ר אלעזר, בזמן שבית המקדש קיים, אדם נותן שקלו ומתכפר לו, עכשו באין אומות העולם ונוטלין אותו בזרוע, שנ׳ ועניים מרודים תביא בית (נח ז), אמר מר עוקבא, אעפ״כ נחשב לנו לצדקה, שנ׳ ושמתי פקדתך שלום ונוגשיך צדקה.

יט. לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם ולנגה הירח לא יאיר לך והיה לך יי׳ לאור עולם. בראשית רבה. ויי׳ ברך את אברהם בכל (בראשית כד א), אברהם היה מברך את הכל, שנ׳ ונברכו בך כל משפחות האדמה (שם כח יד),

ומי היה מברך לאברהם? הקב״ה, שנ׳ וי״י ברך את אברהם בכל. משה נסן של ישראל, שנ׳ מה תריבון עמדי מה תנסון את י״י (שמות יז ב). ומי הוא נסו של משה? הקב״ה, שנ׳ ויקרא שמו י״י נסי (שם יז טו). דוד רוען של ישראל, שנ׳ אתה תרעה את עמי ישראל (ש״ב ה יב). ומי הוא רועו של דוד? הקב״ה, שנ׳ י״י רועי לא אחסר (תהלים כג א). ירושלם אור של עולם, שנ׳ והלכו גוים לאורך (ג). ומי הוא אורה של ירושלם? הקב״ה, שנ׳ והיה לך י״י לאור עולם ואלהיך לתפארתך. מדרש תלים. אמ״ר שמואל בר נחמני, על ידי שישראל משתמשין בעולם הזה לאור החמה ולאור הלבנה, (לפי שהם צריכין לאורה) אבל לעתיד לבא אין צריכין להם, שנ׳ לא יהיה לך עוד השמש לאור יומם וגו׳, והיה לך י״י לאור עולם. [עוד למעלה בפסוק קומי אורי (א)].

כא. ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ. פרק חלק. כל ישראל יש להם חלק לעולם הבא, שנ׳ ועמך כלם צדיקים. ואלו הן שאין להם חלק לעולם הבא, האומר אין תחיית המתים מן התורה, ואין תורה מן השמים ואפיקורוס. ר׳ עקיבא אומר, אף הקורא בספרים החיצונים, והלוחש על המכה, ואומר כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך (שמות טו כו). אבא שאול אומר, אף ההוגה את השם באותיותיו. עוד שם. אמ״ר יהושע בן לוי, אין בן דוד בא אלא או בדור שכלו זכאי או בדור שכלו חייב [וכו׳ למעלה בפסוק וירא כי אין איש (נט יז)]. פסח שני. מקום שנהגו להדליק את הנר ביום הכפורים, דרש רבא, מאי דכתיב ועמך כלם צדיקים לעולם יירשו ארץ, בין שאמרו להדליק בין שאמרו שלא להדליק, שניהם לא נתכוונו אלא לדבר אחד. ואלה שמות. הפה שאמר עם כבד עון (א ד), הוא הפה שאמר ועמך כלם צדיקים.

כב. הקטן יהיה לאלף והצעיר לגוי עצום אני י״י בעתה אחישנה. פרק חלק. אמ״ר אלכסנדראי, ר׳ יהושע בן לוי רמי, כתיב בעתה וכתיב אחישנה; זכו, אחישנה, לא זכו, בעתה. ירושלמי. ר׳ אליעזר אומר, אם אין ישראל עושין תשובה, אין נגאלין, מה טעם? בשובה ונחת תושעון (ל טו). אמר לו ר׳ יהושע, וכי אם לא יעשו תשובה, אין נגאלין לעולם? אמר לו ר׳ אליעזר, הקב״ה מעמיד להם מלך כהמן, ומיד עושין תשובה. ומה טעם? ועת צרה היא ליעקב וממנה יושע (ירמיה ל ז), הה״ד בשובה ונחת תושעון. אמר לו ר׳ יהושע, והלא כתיב חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו (נב ג), מה עבד ליה ר׳ אליעזר? עבד ליה תשובה, כד״א צרור הכסף לקח בידו (משלי ז כ). אמר לו ר׳ יהושע, והלא כתיב אני י״י בעתה אחישנה. מה עבד ליה ר׳ אליעזר? תשובה כד״א ועתה ישראל מה י״י אלהיך שואל מעמך וגו׳ (דברים י יב). ר׳ יהושע בן לוי אמר, אם זכיתם אחישנה ואם לאו בעתה. כיון שאמר לו ר׳ יהושע, וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם כי למועד מועדים וחצי וגו׳ (דניאל יב ז), מיד נסתלק ר׳ אליעזר. [עוד למטה בפסוק כי יום נקם בלבי (סג ד)]. ואלה שמות רבה. ויסעו בני ישראל מרעמסס (במדבר לג ה). ר׳ שמואל בר נחמן אמר, כיון שיצאו אפו בצק שלשה, דכתיב ויאפו את הבצק (שמות יב לט). משל לאשה שהיתה מצפה לבעלה שהלך למדינת הים אמר לה, הסימן הזה יהא מסור בידך, בעת שתראי אותו תדע שאני בא ואני קרוב, כך ישראל מצפין, משעמדה מלכות אדום, אמר להם הקב״ה, הסימן הזה יהא בידכם, אם עשיתי לכם תשועה באותה הלילה היו יודעין שאני גואלכם, ואם לאו אל תאמינו שלא קרבה העת, שנ׳ אני י״י בעתה אחישנה.

סא.

א. רוח יי׳ אלהים עלי יען משח יי׳ אותי לבשר ענוים. עבודה זרה פ״ק. תנו רבנן, ונשמרת מכל דבר רע (דברים כג י), שלא יהרהר אדם ביום ויבא לידי טומאה בלילה. מכאן אמ״ר פנחס בן יאיר, זהירות מביאה לידי זריזות, זריזות מביאה לידי נקיות, נקיות מביאה לידי פרישות, פרישות מביאה לידי טהרה, טהרה מביאה לידי קדושה, קדושה מביאה לידי ענוה, ענוה מביאה לידי חסידות, חסידות גדולה מכולן, שנ׳ אז דברת בחזון לחסידך (תהלים פט כ), ופליגא דר׳ יהושע בן לוי, דאמ״ר יהושע בן לוי, ענוה גדולה מכלם שנא׳ רוח אלהים עלי יען משח יי׳ אותי לבשר ענוים, לבשר חסידים לא נאמר אלא לבשר ענוים, הא למדת שענוה גדולה מכלן. איכה רבתי. ר׳ אחא בשם ר׳ שמואל בר נחמן אמר, בשלשה מקומות מצינו רוח הקדש סמוך לגאולה. מאי טעמא? משוש פראים מרעה עדרים (לב יד), מה כתיב בתריה עד יערה עלינו רוח ממרום (שם טו), ודכותיה עיני נגרה ולא תדמה (איכה ג מט), וכתיב בתריה עד ישקיף וירא יי׳ משמים (שם נ); ודכותיה הקטן יהיה לאלף וגו׳, וכתיב בתריה רוח יי׳ אלהים עלי. ויקרא רבה. ואומר הנני שלחני, אמר לו הקב״ה, ישעיה בני, טרחנין הן סרבנין הן, אם את מקבל עליך להתבזות וללקות מבני, אתה עושה שליחותי, ואם לאו, אי אתה עושה שליחותי. אמר לו על מנת כן, שנאמר גוי נתתי למכים ולחיי למורטים (נ י), אמר לו הקב״ה, חייך, שכל הנביאים קבלו נביא מפי נביא שנ׳ ויאצל מן הרוח אשר עליהם (במדבר יא כה), ויאמרו נחה רוח אליהו על אלישע (מ״ב ב טו) אבל אתה מפי הקב״ה, שנאמר רוח יי׳ אלהים עלי.

ג. לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר. תענית. סדר תעניות כיצד? מוציאין את התיבה לרחובה של עיר ונותנין אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין, וכל אחד ואחד נוטל ונותן בראש וכו׳. נשיא ואב ב״ד נמי נישקלו אינהו גופיהו וניחי ברישיהו, מאי דשקיל איניש אחרינא ומנח להו? אמ״ר אבא דמן קיסרי, לפי שאינו דומה מתבייש מעצמו למתבייש מאחרים. היכא מנח ליה? אמ״ר יצחק, במקום תפלין שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר. פרק הזקת הבתים. תרבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלם על ראש שמחתי (תהלים קלז ו), מאי על ראש שמחתי? אמ״ר יצחק, זה אפר מקלה שבראש התנים. אמר ליה רב פפא לאביי, היכא מנח ליה? אמר ליה, במקום תפלין, שנאמר לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר. וכל המתאבל על ירושלם זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה (סו י). [עוד למטה בפסוק שמחו את ירושלם (שם)].

ה. ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם. פרק חלק. עולא רמי, כתיב בלע המות לנצח (כה ח), וכתיב כי הנער בן מאה שנה ימות (סה כא), לא קשיא כאן בישראל כאן באומות העולם. ואומות העולם מאי בעו התם? בהנך דכתיב בהו, ועמדו זרים ורעו צאנכם ובני נכר אכריכם וכורמיכם. פרק כיצד מברכין. תנו רבנן, ואספת דגנך (דברים יא יד), מה

תלמוד? לפי שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה (יהושע א ח), יכול דברים ככתבן, ת"ל ואספת דגנך, נהוג בהן מנהג דרך ארץ, דברי ר' ישמעאל, ר' שמעון בן יוחאי אומר, איפשר אדם חורש בשעת חרישה, וזורע בשעת זריעה, וקוצר בשעת קצירה, וזורה בשעת הרוח, תורה מה תהא עליה? אלא בזמן שישראל עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית על ידי אחרים, שנ' ועמדו זרים ורעו צאנכם וגו', כשאין עושין רצונו של מקום, מלאכתן נעשית על ידי עצמן, ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם שנאמר ועבדת את אויביך (דברים כח מח).

ו. **ואתם כהני יי' תקראו.** ספרי. חביבין ישראל, כשהוא מכנן אינן מכנן אלא בכהנים, שנ' ואתם כהני יי' תקראו, חביבין כהנים כשהוא מכנן אינן מכנן אלא במלאכי השרת, שנ' כי שפתי כהן ישמרו דעת וגו'. כי מלאך יי' צבאות הוא (מלאכי ב ז), בזמן שהתורה יוצאה מפיהו הרי הוא כמלאכי השרת, ואם לאו, הרי הוא כחיה וכבהמה שאינה מכרת את קונה. [מכילתא. למעלה בפסוק ובני הנכר (נו ו)].

ז. **תחת בשתכם משנה וכלמה ירנו חלקם לכן בארצם משנה יירשו.**

חגיגה. שאל אחר את ר' מאיר, לאחר שיצא לתרבות רעה. אמר ליה, מאי דכתיב גם את זה לעמת זה עשה האלהים (קהלת ז יד), אמר לו, כל מה שברא הקב"ה ברא כנגדו, ברא הרים ברא גבעות, ברא ימים ברא נהרות. אמר לו, עקיבא רבך לא כך אמר, אלא ברא צדיקים ברא רשעים, ברא גן עדן ברא גיהנם, כל אחד ואחד יש לו שני חלקים, אחד בגן עדן ואחד בגיהנם, זכה צדיק נטל חלקו וחלק חברו בגן עדן, נתחייב רשע נטל חלקו וחלק חברו בגיהנם. אמר רב משרשיא מאי קראה, לכן בארצם משנה יירשו, וכתיב ומשנה שברון שברם. (ירמיה יז יח). מדרש תלים. ר' יהושע בן לוי אומר, לעתיד לבא הקב"ה דן את הרשעים ומזכן, ונותן להם לצדיקים שיכנסו לגן עדן, ומכניס את הרשעים לגיהנם, וחוזר ומוציא אותן ומכניסן לגן עדן, ואומר להם, הרי מקום לצדיקים ועוד מקומות פנויים, שלא תאמרו, אלו היינו עושין תשובה לא היה לנו מקום פנוי בגן עדן עם הצדיקים. ומוציא הצדיקים מגן עדן ומכניסן לגיהנם ואומר להם הרי מקום לרשעים, ועוד מקומות פנויים, שלא תאמרו, אלו נתחייבנו לא היה לנו מקום פנוי בגיהנם. אלא הרשעים יירשו גיהנם שלהם ושלכם. והוא שאמר הכתוב תחת בשתכם משנה וכלמה ירנו חלקם לכן בארצם וגו'. ואתם יורשין גן עדן שלכם ושלהם, ולפי שהן מתביישין אמר דוד, בך יי' חסיתי אל אבושה לעולם (תהלים לא ב. עא א), ולמי היה הבושה? לרשעים, שנאמר יבושו רשעים ידמו לשאול (שם לא יח). אמר רב, כל מי שנותן פגם, אל יראה באותה טובה, שנאמר מה רב טובך וגו' (שם כ). בראשית רבה. ר' חמא ב"ר חנינא ור' יונתן. ר' חמא ב"ר חנינא אמר, ראוי אדם הראשון שלא יטעום טעם מיתה. ומפני מה נקנסה עליו המיתה? לפי שצפה הקב"ה, שנבוכדנצר מלך בבל וחירם מלך צר עתידין לעשות עצמן אלוהות, לפיכך נקנסה עליו מיתה, הה"ד בעדן גן אלהים היית (יחזקאל כח יג), וכי בעדן היה חירם מלך צר? אלא אמר הקב"ה, אתה הוא שגרמת לאותו שבעדן שמת. רבה בר בר חנה בשם ר' ברכיה אמר, את כרוב ממשך הסוכך. אמר לו הקב"ה, אתה הוא שגרמת לאותו כרוב שימות, אמר לו יונתן, אם כן יגזור מיתה

על הרשעים, ולא ינזור מיתה על הצדיקים? אלא שלא יהו הרשעים עושין תשובה של רמאות, ולא יהיו הרשעים אומרין, כלום הצדיקים חיין, אלא שהן מסגלין מצות ומעשים טובים, אף אנו נסגל מצות ומעשים טובים, ונמצאת עשייתן שלא לשמה. ר' יוחנן ור' שמעון בן לקיש, ר' יוחנן אמר, מפני מה נגזרה גזרה על הרשעים שימותו? אלא כל זמן שהן חיין, מכעיסין להקב"ה, הה"ד הונעתם יי' בדברים (מלאכי ב יז), כיון שהן מתים, הן פוסקין מלהכעים להקב"ה, שנאמר שם רשעים חדלו רגז (איוב ג יז), חדלו מלהרגיז להקב"ה, ומפני מה נגזרה גזרה על הצדיקים מיתה? אלא כל זמן שהן חיין, הן נלחמים עם יצרן, וכיון שהן מתים הם נוחים, הה"ד ושם ינוחו יגיעי כח (שם), דיינו שיגענו. ר' שמעון בן לקיש אמר, ליתן שכר לאלו כפלים, ולהפרע מאלו כפלים. ליתן שכר לצדיקים, שלא היו ראויין לטעום טעם מיתה, וקבלו עליהם טעם מיתה, לפיכך, לכן בארצם משנה יירשו; ולהפרע מן הרשעים, שלא היו הצדיקים ראויין לטעום טעם מיתה, ובשבילם קבלו עליהם טעם מיתה לפיכך ומשנה שברון שברם (ירמיה יז יח).

ח. כי אני יי' אוהב משפט שונא גזל בעולה. בפרק לולב הגזול. אמ"ר יוחנן משום ר' שמעון בן יוחאי, מאי דכתיב כי אני יי' אוהב משפט שונא גזל בעולה, משל למלך בשר ודם, שהיה עובר על בית המכס. אמר לעבדיו, תנו מכס למוכסים. אמרו לו, אדננו המלך והלא כל המכס כלו שלך הוא? אמר להם, ממני ילמדו עוברי דרכים, שלא יבריחו עצמם מן המכס. כך אמר הקב"ה, ממני ילמדו בני וירחיקו עצמם מן הגזל. אלה הדברים רבה. שופטים ושוטרים תתן לך (דברים טז יח) אמ"ר לוי, למה הדבר דומה? למלך שהיה לו בנים הרבה, והיה אוהב את הקטן יותר מכלן, והיה לו פרדס אחד. והיה אוהבו יותר מכל מה שיש לו. אמר המלך, נותן אני את הפרדס שאני אוהבו יותר מכל מה שיש לי, לבני הקטן שאני אוהבו יותר מכל בני. כך אמר הקב"ה, מכל האומות איני אוהב אלא ישראל, שנאמר כי נער ישראל ואהבהו (הושע יא א) מכל מה שבראתי איני אוהב אלא את הדין, שנאמר כי אני יי' אוהב משפט, נותן אני מה שאהבתי לעם שאני אוהב, הוי, שופטים ושוטרים. אמר הקב"ה לישראל, בני, בזכות שאתם משמרין את הדין, אני מתגבה. מנין? שנאמר ויגבה יי' צבאות במשפט (ה טז), ועל ידי שאתם מגברין את הדין, אף אני עושה צדקה ומשרה שכינתי ביניכם. מנין? שנאמר והאל הקדוש נקדש בצדקה (שם), ואם שמרתם את שניהם, הצדקה והדין, מיד אני גוזל (צ"ל גואל) אתכם? מנין, שנאמר שמרו משפט ועשו צדקה כי קרובה וגו' (נו א). תנחומא. צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה (ויקרא ו ב), אמר הקב"ה, קיימו מה שכתוב למעלה מן הענין, ואחר כך זאת תורת העולה, למה כי אני ה' שונא גזל בעולה, אפילו בעולה, מה כתיב למעלה מן הענין? והיה כי יחטא ואשם והשיב את הגזלה אשר גזל (שם ה כו), ואחר כך זאת תורת העולה; אם בקשת להקריב קרבן לא תגזול לאדם כלום, למה? כי אני אוהב משפט שונא גזל בעולה. ואימתי אתה מעלה עולה ואני מקבלה? כשתנקה כפיך. וכן דוד אומר, מי יעלה בהר יי', נקי כפים וגו' (תהלים כד ד), מי יעלה בהר יי' (שם ג), מי שנקי מן הגזל, נקי כפים ובר לבב, ומתחלת הקרבנות את למד, דבר אל בני ישראל אדם כי יקריב מכם קרבן (ויקרא א ב), למה אמר אדם? אמר הקב"ה, כשתהא מקריב לפני קרבן תהא שלם כאדם הראשון, שלא היה גוזל

מאחרים שהוא היה יחידי בעולם, כך אתה לא תהא גוזל לבריה. למה? כי אני יי׳ אוהב משפט שונא גזל בעולה.

ט. ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך יי׳. [למטה בפסוק ועתה יי׳ אבינו אתה (סד ז)]. מדרש שיר השירים. כשושנה בין החוחים (ש״ה ב ב), אמר אבין, מה שושנה זו שרב יוצא עליה והיא כמושה, יצא טל והיא מפרחת, כך כל זמן שצלו של עשו קיים, כב יכול ישראל נראין כמושין בעולם; עבר צלו של עשו, מרטיבין והולכין, ה״ד אהיה כטל לישראל (הושע יד ו), ד״א מה שושנה הזו אינה בטלה לעולם אגב ריחה, כך ישראל אין בטלין לעולם אגב מצות ומעשים טובים, מה שושנה זו אינה אלא לריח, כך לא נבראו הצדיקים אלא לגאולתן של ישראל. מה שושנה זו עולה לשלחן מלכים תחלה וסוף, כך ישראל הן הן בעולם הזה הן הן לעולם הבא. מה שושנה זו נכרת בין העשבים, כך ישראל נכרין בין אומות העולם, שנאמר כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך יי׳, מה שושנה זו מתוקנת לשבתות וימים טובים, כך ישראל מתוקנין לגאולה של מחר. עוד שם. אל גנת אגוז ירדתי (ש״ה ו יא), מה אגוז זה אינו יכול לגנוב את המכם שלו שהוא נשמע וניכר, כך ישראל כל מקום שאחד מהם הולך, אינו יכול לומר שאינו יהודי, למה? שהוא ניכר, הה״ד כל רואיהם יכירו כי הם זרע ברך יי׳. ברכות. אמ״ר חייא בר אשי שלש תכיפות הן, תכף לגאולה תפלה, תכף לסמיכה שחיטה, תכף לנטילת ידים ברכה. אמר אביי אף אני אומר, תכף לתלמיד חכם ברכה במעשה ידיו, שנאמר נחשתי ויברכני יי׳ בגללך (בראשית ל כז), מקשי בה ההוא תלמידא, ומה מצרי נתברך בשביל יוסף, שנאמר ויברך יי׳ את בית המצרי בגלל יוסף (שם לט ה), ישראל שכתוב בהן כי הם זרע ברך יי׳, כך חכמים שכתוב בהן אשר חכמים יגידו וגו׳ (איוב טו יח), להם לבדם נתנה הארץ (שם יט) על אחת כמה וכמה.

י. שוש אשיש ביי׳ תגל נפשי באלהים כי הלבישני בגדי ישע. מדרש ד״ש חנוע. וש״ה שוש אשיש ביי׳, מה כתיב למעלה מן הענין? ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים וגו׳ ואחריו, שוש אשיש, אין לך קללה שקלל ישעיה את ישראל, שלא חזר ורפא אותה, בתחלה אמר הוי גוי חוטא וגו׳ (א ד), ולבסוף אמר ויבא גוי צדיק שומר אמונים (כו ב), תחלה אמר זרע מרעים (א ד), ולבסוף, בנים לא ישקרו (סג ח), ולא עוד, אלא שריפא ישעיה מה שקללו אחרים. ירמיה אמר, היתה כאלמנה (איכה א א), ישעיה אמר ומשוש חתן על כלה וגו׳ (סב ה), ירמיה אמר, היתה למס (איכה א א), ישעיה אמר, הן גוי לא תדע תקרא וגוי לא ידעוך וגו׳ (נה ה), ירמיה אמר, בכה תבכה בלילה (איכה א ב), ישעיה אמר, בכו לא תבכה, חנון יחנך (ל יט), ירמיה אמר ודמעתה על לחיה (איכה א ב), ישעיה אמר, ומחה יי׳ אלהים דמעה מעל כל פנים (כה ח), ירמיה אמר, דרכי ציון אבלות (איכה א ד), ישעיה אמר, עברו עברו בשערים וגו׳ (סב י), ירמיה אמר, אין לה מנחם (איכה א ב), ישעיה אמר אנכי אנכי הוא מנחמכם (נא יב), ירמיה אמר, והאבדתי מהם קול ששון (ירמיה כה י), ישעיה אמר שוש אשיש ביי׳, מה שוש אשיש ביי׳? שוש אשיש בעולם הזה, תגל נפשי באלהי, לעולם הבא. ד״א שוש אשיש ביי׳, אמרת כנסת ישראל

לפני הקב"ה, הואיל ושמחה אני, ישמחו הכל עמי, לא כאחרים ששמחו ולא שמחו הכל עמהם, אמר לה הקב"ה, הרי את כשרה אמך, ששמחה היא והכל שמחו עמה, שנאמר כל השומע יצחק לי (בראשית כא ו). השמים והארץ בקשו להזדויג לירושלם ולא מצאו, עד שבא יואל בן פתואל ואמר, ובני ציון גילו ושמחו בי"י אלהיכם כי נתן לכם את המורה לצדקה (יואל ב כא), בא ישעיה ואמר כנגדו, שוש אשיש בי"י תגל נפשי באלהי, ושלמה אמר כנגד שניהם, אני לדודי ודודי לי הרועה בשושנים (ש"ה ב טז). שוש אשיש ב"י, מה ראה ישעיה לומר בי"י ולא אמר באלהים? לפי שכל השמחות היתה צרה אחריהן, מפני שהן באות על ידי בשר ודם, ולפיכך כתוב בשמחה שין, אבל שישה זו שבאה אין אחריה צרה, לפי שהיא באה על ידי י"י שבכל מקום שהוא אומר י"י, מדת רחמים היא שנאמר י"י י"י אל רחום וחנון (שמות לד ו), אלהים מדת הדין, אלהים לא תקלל (שם כב כז). שוש אשיש בי"י, משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שהלך הוא ובניו וחתניו למדינת הים. באו ואמרו לאשתו, הרי חתניך. אמרה צאו ובשרו את בנותי. באו ואמרו לה, באו בניך, אמרה, צאו ובשרו את כלותי. אמרו לה בא המלך, אמרה, השמחה הזו ודאי שלי היא. כך לעתיד לבא, באין הנביאים ואומרין לירושלים, בניך מרחוק יבאו (ס ד), והיא אומרת, מה איכפת לי תגלנה בנות יהודה (תהלים מח יב), ובנותיך על כתף תנשאנה (מט כב), אמרה, מה איכפת לי, ישמח הר ציון (תהלים מח י"ב), כיון שאמרו לה, הנה מלכך יבא לך (זכריה ט ט), אמרה, הא ודאי חדותא שלימה. באותה שעה היא אומרת, שוש אשיש בי"י, כי הלבישני בגדי ישע, שבעה מלבושין לבש הקב"ה מיום שנברא העולם עד שעה שעתיד ליפרע מאדום הרשעה. כשברא הקב"ה את העולם, לבש הוד והדר, שנ' הוד והדר לבשת (שם קד א), כשנגלה עליהם על הים ושקע צרים בים, לבש גאוה, שנ' י"י מלך גאות לבש (שם צג א), כשנתן תורה לישראל על הר סיני, לבש עז שנ' לבש י"י עז התאזר (שם); בשעה שמחל עונותיהן של ישראל, לבש לבוש לבן, שנ' לבושיה כתלג חיור (דניאל ז ט), כשנפרע מן האומות, לבש לבוש נקם, שנאמר וילבש בגדי נקם תלבשת (נט יז), לבוש הששי, בשעה שהמשיח נגלה ועושה צדקה עם ישראל ילבש צדקה, שנאמר וילבש צדקה כשריון (שם); לבוש השביעי שעתיד ליפרע מאדום הרשעה, ילבש לבוש אדום שנאמר מדוע אדום ללבושך וגו' (סג ב), והלבוש שעתיד להלביש למשיח יהיה זיוו מבהיק מסוף העולם ועד סופו שנאמר כחתן יכהן פאר (י), וישראל משתמשין לאורו ואומרין, אשרי שעה שמשיח נברא, אשרי הבטן שיצא ממנו, אשרי הדור שעיניו רואות, אשרי עין שזכתה לראותו, שמפתח שפתיו ברכה ושלום, שיחתו נחת רוח, תחנתו קדושה וטהרה. אשריהם ישראל, מה גנוז להם, שנאמר מה רב טובך אשר צפנת ליריאיך (תהלים לא כ). וככלה תעדה כליה (י), מה כלה זו אינה מעולה מחברותיה, אלא בתכשיטיה. כך כנסת ישראל אין מתכלמין שונאיה, אלא באור שהיא עושה שנאמר כי הנה החשך יכסה ארץ וגו' (ס ב), ואומר והלכו גוים לאורך (שם ג). ד"א, מה כלה זו טעונה חסד בעיני רואיה, אף כנסת ישראל כשיוצאה מכבל במוצאי שביעית טעונה חסד בעיני רואיה, אי מה כלה זו, כשמלאו שבעת ימי חופתה חוזרת למלאכתה אף כנסת ישראל חוזרת לשעבודה, ת"ל, ופדויי י"י ישובון וגו' (לה י. נא יא). מועד קטן. אמ"ר חמא

בר׳ חנינא; מנין לחתן שמסב בראש? שנאמר כחתן יכהן פאר, מה כהן בראש, אף חתן בראש, וכהן גופיה מנא לן? תאנא דבי ר׳ ישמעאל, וקדשתו, לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון, ולברך ראשון, וליטול מנה יפה ראשון. וככלה תעדה כליה, ר׳ ברכיה ור׳ חלבו בשם ר׳ שמואל בר נחמן אמר, בעשרה מקומות נקראו ישראל כלה [וכו׳ למעלה בפסוק וילבש צדקה כשרין].

יא. כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח. מדרש איוב. הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהם (איוב א יד), ר׳ חנניה בר׳ יוסי הגלילי אומר, דוגמא משני המשיח היה בימי איוב. מה מצינו בימות המשיח, ונגש חורש בקוצר וגו׳ (עמוס ט יג), כך גמר זה מלקצור, מתחיל זה לבצור, גמר מלבצור, מתחיל זה לחרוש. ד״א, שהיתה הארץ עושה בת שעתה. אם תמה אתה, הרי כבר נאמר, ואין כל חדש תחת השמש (קהלת א ט), מה אנו מוצאים מתחילת בריתו של עולם שאמר הקב״ה, תוצא הארץ וגו׳ (בראשית א כד), מה היתה הארץ מלאה אילנות וחטים וזרע ותבואה גמורה, שנאמר ותוצא הארץ וגו׳ (שם יב), (מה היתה הארץ מלאה אילנות). ונאמר כאן תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח, ומה אם עד שלא נזרעה, עשת בת שעתה, על אחת כמה וכמה אם יזרעו בה, כן היה בימי איוב הזורע זרע, והצמחין עולין על ידיו מיד. שבת. מנין לערוגה שהיא ששה על ששה טפחים שזורעין לתוכה חמשה זרעוני גנה ארבע על ארבע רוחות הערוגה ואחד באמצע, שנאמר כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח. זרעה לא נאמר אלא זירועיה, מאי משמע? אמר רב יהודה, כי כארץ תוציא צמחה, תוציא חד, צמחה חד, זירועיה תרי, הא ארבעה, תצמיח חד הא חמשא, וקים להו לרבנן דחמשא בשיתא לא ינקי. שבת ירושלמי. זירועיה מיעוט זרועיה שנים. אמ״ר שמואל בר סיטרא, משנים את למד ארבעה. מה שנים את נותן בתחלת ששה ומיצר והולך, אף ארבעה את נותן בתחלת ששה ומיצר והולך. איפשר שלא יהא שם נקב אחד פנוי ליטע בו את האמצעי? אמ״ר יונה, עבודה פוגעת בעבודה, ואין מין פוגע בחברו לחכשו. ר׳ יהושע בן לוי אמר, זרעה זרעיה זירועיה, וכר׳ יודה, דר׳ יודה אומר ששה זרע, זרעיה, זירועיה, ר׳ חגי אמר, זרעיה חמשה כלהן דאנא משכח ליה ואומר אנא מחק ליה, אשתאלת לר׳ חונא ספרא דסדרא ואמר זירועיה מלא. כלאים ירושלמי.

סב.

ב. וראו גוים צדקך וכל מלכים כבודך וקורא לך שם חדש אשר פי יי׳ יקבנו. סיפרי. עתידה כנסת ישראל שתאמר לפני הקב״ה, רבונו של עולם, הרי עדי קימין, שנאמר העידותי בכם היום את השמים ואת הארץ (דברים ד כו), אומר לה, הריני מעבירן, שנאמר הנני בורא שמים חדשים וארץ חדשה (סה יז), אומרין לפניו, רבונו של עולם, הרי שמי קיים. אומר לה, הריני מעבירו, שנאמר וקורא לך שם חדש אשר פי יי׳ יקבנו, [וכו׳ למעלה בפסוק כל גיא ינשא (מ ד)].

ג. והיית עטרת תפארת ביד יי׳. מדרש שיר השירים, אמ״ר איבו, שני דברים שאלו ישראל מלפני הקב״ה ולא שאלו כהוגן, ועמדו

הנביאים ותקנום על ידיהם וכו׳ [למעלה בפסוק הן על כפים חקותיך (מט טז).] עוד שם. ואתן נזם על אפך (יחזקאל טז יב), זה נזר הקדש, ועגילים על אזנך (שם), זה הציץ, דתנינן, הציץ דומה לטס של זהב ורחב שתי אצבעות מוקף מאוזן לאוזן, ועטרת תפארת בראשך (שם), זו השכינה, המד״א והיית עטרת תפארת ביד י״י, וכתיב ויעבר מלכם לפניהם וי״י בראשם (מיכה ב יג).

ד. לא יאמר לך עוד עזובה. הגדת שיר השירים. שבעים שמות נקראת ירושלם. נקראת ירושלם, שלם, י״י יראה, יבוס, גלעד, לבנון, ציון, יפה נוף, ירכתי צפון, עיר י״י, קרית מלך רב, משוש כל הארץ, מרום, ים, כסא י״י, אבן מעמסה, אפרתה, שדה יער, מנוחה, אריאל, הר, מועד, בתולה, כלה, אשת נעורים, רבתי עם, רבתי בגוים, שרתי במדינות, עיר שחברה לה, בית התפלה, מגדל עדר, שגל, מצודה, ידידות, דרושה, עיר לא נעזבה, גילה, עדן, גן י״י, דרום, מקדשים, עקרה, מוראה, הר גבוה, עיר היונה, קריה נאמנה, עיר הצדק, גיא חזיון, דלתות העמים, במות נחלה, הר הקדש, הר המור, גבעת הלבונה, עיר דוד, עיר הנגב, הר מרום ישראל, שם חדש אשר פי י״י יקבנו. אלו שמות ציון. נקראת שלם, ומלכי צדק מלך שלם (בראשית יד יח), נקראת י״י יראה, שמתוכה הוא רואה עניי עמו ומרחם עליהם, ומתוכה ברא את העולם; נקראת לבנון ההר הטוב הזה והלבנון (דברים ג כה), נקראת מרום, נשגב י״י כי שוכן מרום (לג ה), נקראת כסא, יקראו לירושלם כסא י״י (ירמיה ג יז), שמתוכה הוא יושב על כסא דין ומחריב אויבי עמו, נקראת ים, ונקוו עליה כל הגוים לשם י״י (שם), ונאמר יקוו המים וגו׳ (בראשית א ט), וכמו שקבל הים כל מימי בראשית כך היא עתידה לקבל את בניה כלם; נקראת עיר דוד, שנאמר וילכד דוד את מצודת ציון היא עיר דוד, (ש״ב ה ז), ומפני מה נקראת על שם בשר ודם? על שם שגלוי לפני הקב״ה, שבשר ודם בונין אותה ובשר ודם מחריבה, אבל לעתיד לבא נקראת על שמו, עיר י״י ציון (ס יד), נקראת יפה נוף, מה שמחתה של כל הארץ, היא שמחתן של צדיקים; נקראת הר ציון, שכשם שהן מעמידין ציון לקברות להודיע בין טמא לטהור, כך הודעתי לכל באי עולם שהיא הגי ואני חגה; נקראת ירכתי צפון, שעתידין כל צפון ליכנס לתוכה; נקראת קרית מלך רב, שהיא עירו של מלך מלכי המלכים הקב״ה, נקראת כלילת יופי שנא׳ הזאת העיר שיאמרו וגו׳ (איכה ב טו); נקראת בעולה שהיא בעולה שאין לה פרנס אלא הקב״ה; נקראת חפצי בה שנא׳ כי לך יקרא חפצי בה ולארצך בעולה (ד), חפצי בה, שאני רוצה בה מכל המדינות, שנ׳ אוהב ה׳ שערי ציון מכל משכנות יעקב (תהלים פז ב), נקראת עיר לא נעזבה, ולך יקרא דרושה עיר לא נעזבה (יב), העיר שאינה נעזבת מפני לעולם שנאמר לא יאמר לך עוד עזובה וגו׳.

ה. כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך. מועד קטן. מאי משמע, דהאי בית הבעל לישנא דמתיבותא הוא, דכתי׳ כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך, ומתרגמי׳ ארי כמה דמתיתב עולם עם בתולתא יתיתבון בגויכי בניכי. מדרש תלים. שמחנו כימות עניתנו (תהלים צ טו), כימים שצערתנו בבבל ובמדי ובאדום. ד״א, כימות המשיח. וכמה ימות המשיח? ר׳ אליעזר אומר, אלף שנה שנאמר כיום אתמול (שם ד), ר׳ יהושע אומר, אלפים שנה שנאמר כימות עניתנו, שני ימים ויומו של הקב״ה אלף שנה, ר׳ ברכיה אמר שש מאות שנה,

כי כימי העץ ימי עמי (סה כב), וגמירי דהאי סדנא עביד בארעא שית מאה שנין. ר׳ יוסי אומר ששים שנה, שנאמר ולפני ירח דור דורים (תהלים עב ה), דור עשרים שנה, דורים ארבעים שנה, הרי ששים שנה. ר׳ עקיבא אומר, ארבעים שנה שנאמר כימות עניתנו, כארבעים שנה שעשו אבותינו במדבר, שנאמר ויענך וירעיבך (דברים ח ג). ורבנין אמרין, שלש מאות והמשים וארבע שנה כמנין ימות שנת הלבנה שישראל מונין, שנאמר ושנת גאולי באה (סג ד), ר׳ אבהו אמר, שבעת אלפים שנה כימי החתן שנאמר כי יבעל בחור בתולה יבעלוך בניך, וכמה ימי החתן? שבעת ימים שנאמר מלא שבוע זאת. [עוד למטה בפסוק כי כימי העץ וגו׳. ובפסוק שמחו את ירושלם].

ו. על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים את ײ אל דמי לכם. מנחות. על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו, מאי אמרי? אמר רבה בר רב שילא, אתה תקום תרחם ציון (תהלים קב יד), רב נחמן אמר, בונה ירושלם ײ נדחי ישראל יכנס (שם קמז ב). ומעיקרא מאי הוו אמרי? אמר רבא כי בחר ײ בציון אוה למושב לו (שם קלב יג). הגדת שיר השירים. מצאוני השומרים הסובבים בעיר (ש״ה ג ג. ה ז), כיון שנסתלקה השכינה באו המלכיות ושרפו את בית המקדש שהוא משול בכתונת. ד״א, מצאוני השומרים, ביום שניתנה רשות למלאכי המרום שיהיו עומדין על החומה, כמה שנאמר על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים. מדרש תלים, אלהים בארמנותיה נודע למשגב (תהלים מח ד), מהו אלהים בארמנותיה? אלא כדרך שבני מדינה עושין, מחזירין בלילה בכל פתח ופתח, כך עושה הקב״ה, לעתיד לבא מעמיד משמר, שנא׳ על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים. ספרי. כתוב אחד אומר ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויהי קולות וברקים (שמות יט טז), וכתוב אחד אומר קול דממה דקה (מ״א יט יב), כיצד נתקיימו שני כתובין הללו? כשהקב״ה מדבר, הכל שותקין, שנאמר דמו יושבי אי (כג ב), ואומר וידם אהרן (ויקרא י ג), דברי ר׳ יאשיה. ר׳ יונתן אומר, כתוב אחד אומר קול גדול ולא יסף (דברים ה יט), וכתוב אחד אומר קול דממה דקה, כיצד? כשהקב״ה מדבר בקול גדול, ומלאכי השרת בקול נמוך, הה״ד המזכירים את ײ אל דמי לכם, ואל תתנו דמי לו וגו׳ (ז). ואלה שמות רבה. ויהי בחצי הלילה (שמות יב כט), אמר דוד, אזכרה נגינתי בלילה וגו׳ (תהלים עז ז), נזכרת אני השברים שהיית שובר את המלכיות בעבורי, כד״א אשר מגן צריך בידך (בראשית יד כ), בא עלי סנחריב שברת אותו, שנאמר ויהי בחצי הלילה ויצא מלאך ײ ויך במחנה אשור (מ״ב יט לה). אמ״ר נחמיה, בא וראה אהבתו של הקב״ה על ישראל, שהרי מלאכי השרת שהן גבורי כח עושי דברו, עשאן הקב״ה שומרים לישראל, שנא׳ על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים. ומי הם? מיכאל וגבריאל. וכיון שבא סנחריב. מיכאל המלאך יצא והכה בהם. וגבריאל הציל לחנניה מישאל ועזריה.

ז. ואל תתנו דמי לו עד יכונן ועד ישים את ירושלם תהלה בארץ. ספרי. כתוב אחד אומר קול גדול ולא יסף. וכתוב אחד אומר קול דממה דקה. כשהקב״ה מדבר בקול גדול ומלאכי השרת בקול נמוך שנאמר המזכירים את ײ אל דמי לכם ואל תתני דמי לו. מדרש תלים. אלהים אל דמי לך (תהלים פג ג).

זש"ה שומר מצוה לא ידע דבר רע (קהלת ח ה). באשר דבר מלך שלטון (שם ד), הצדיקים אומרין להקב"ה מה תעשה? אומרין לו קום, והוא קם, שנאמר קומה יי', (במדבר י לה). שוב, והוא שב, שנאמר שובה יי' (במדבר י לו. אומרין לו אל תישן, והוא מתעורר, שנ' עורה למה תישן יי' ויקץ כישן יי' (תהלים עח סה). אומרין לו אל דמי לך, והוא שומע שנ' מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים (מד כו). וכן ישעיה אומר, על חומותיך ירושלם הפקדתי שומרים וגו', המזכירים את יי' אל דמי לכם, ואל תתנו דמי לו עד יכונן וגו'. הוי אלהים אל דמי לך, אתה דומם ואנו דוממין שנ' ישבו לארץ ידמו (איכה ב י). החרשתנו, שנאמר יי' ילחם לכם ואתם תחרישון (שמות יד יד). ולכך אל תחרש ואל תשקוט אל, עד שתראה בעלבון בניך.

ח. **נשבע יי' בימינו ובזרוע עוזו אם אתן את דגנך וגו'.** ברכות פ"ק.
אמר רבין בר רב אדא אמ' רב הונא, מנין שהקב"ה מניח תפלין? שנא' נשבע יי' במינו ובזרוע עוזו. ואין ימינו אלא תורה, שנאמר מימינו אש דת למו (דברים לג ב). ואין עוזו, אלא תפלין, שנאמר יי' עז לעמו יתן (תהלים כט יא). וכתיב וראו כל עמי הארץ כי שם יי' נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח י). ותניא ר' אליעזר הגדול אומר, אלו תפלין שבראש. אמר ליה רב נחמן לר' חייא בר אבין, תפילין דמארי עלמא מה כתיב בהו? אמר ליה, ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ (ש"ב ז כג). ומי משבח קב"ה בתושבחתא דישראל? אמר ליה, אין, דכתיב את יי' האמרת היום (דברים כו יז). ויי' האמירך היום (שם יח). אמר להם הקב"ה לישראל אתם עשיתוני חטיבה אחת בעולם שנ' שמע ישראל יי' אלהינו יי' אחד (שם ו ד), אף אני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם, שנ' ומי כעמך ישראל גוי אחד וגו'. א"ל רב אחא בריה דרבא לרב אשי, תינח בחדא ביתא, בשאר בתים מה כתיב בהו? א"ל, מסתברא ומי גוי גדול בחד ביתא, כי מי גוי גדול בחד ביתא, אשריך ישראל בחד ביתא, או הנסה אלהים בחד ביתא, ולתתך עליון בחד ביתא, אי הכי נפישי להו. אלא, מי כעמך ישראל בחד ביתא, כי מי גוי גדול ומי גוי גדול בחד ביתא, אשריך ישראל או הנסה אלהים בחד ביתא, וכולהו כתיבי בדרעיה. איכא דאמרי, מי כעמך ישראל בחד ביתא, כי מי גוי גדול ומי גוי גדול דדמיין להדדי בחד ביתא, אשריך ישראל בחד ביתא, או הנסה אלהים ולתתך עליון בחד ביתא. נזיר פ"ק. הרי עלי צפרים ר' מאיר אומר נזיר, וחכמים אומרים אינו נזיר. מאי טעמא דר' מאיר? אמ"ר שמעון בן לקיש, צפרים סמוכין לשער קבל עליו דכתב עד די שעריה כנשרין רבה וטפרוהי כצפרין. ר' מאיר סבר, מתפים איניש במילתא דסמיך ליה. והתניא האומר ימין הרי זו שבועה מאי טעמא? לאו משום דכתיב וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם (דניאל יב ז), אמרין לא, אלא משום דימין גופיה איקרי שבועה, דתניא מנין לימין שהוא שבועה? שנאמר נשבע יי' במינו, ומנין לאומר שמאל שהיא שבועה? שנא' ובזרוע עוזו. [עוד למעלה בפסוק כי מי נח זאת (נד ט).]

י. **עברו עברו בשערים פנו דרך יי' סלו סלו המסלה.** מדרש תלים.
סלו לרוכב בערבות (תהלים סח לד), מהו סלו? ר' יהודה ור' נחמיה. ר' יהודה אומר, קלסו; ר' נחמיה אומר, שפרו לפניו דרכיכם, כענין שנאמר סלו סלו המסלה. תנחומא. אמרו ישראל לפני הקב"ה, רבונו של עולם, אתה יודע כחו של יצר הרע שהוא קשה. אמר להם הקב"ה, סקלו אותו קימעא קימעא בעולם הזה, ואני

מעבירו מכם, שנאמר סלו סלו המסלה סקלו מאבן הרימו מכשול מדרך עמי. ולעולם הבא אני עוקרו מכם. שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם וגו' (יחזקאל לו כו).

יא. הנה יי' השמיע אל קצה הארץ אמרו לבת ציון הנה ישעך בא.

תנחומא. אמ"ר אבהו, כל ישועה שבאה לישראל היא של הקב"ה שנ' עמו אנכי בצרה (תהלים צא טו), אמרו ישראל, רבונו של עולם, הואיל ואמרת עמו אנכי בצרה, הושיעה ימינך ועננו, שאם אתה עונה אותנו, הישועה שלך היא, שנ' ולכה לישועתה לנו (תהלים פ ג), שלא תהא הימין לאחור, שנאמר השיב אחור ימינו (איכה ב ג), אמ"ר ברכיה הכהן בר' ראה מה כתיב, גילי מאד בת ציון וגו' צדיק ונושע הוא (זכריה ט ט), צדיק ומושיע אין כתוב כאן אלא ישעך כביכול הוא נושע. אמ"ר מאיר, ויושע יי' ביום ההוא (שמות יד ל), ויושע כתיב כביכול הוא נגאל, וכל זמן שישראל נגאלין כאלו הוא נגאל, אמ"ר אסי, משה מקלס לכנסת ישראל, עם נושע ביי' מגן עזרך (דברים לג כט), עם הושיע אין כתוב כאן אלא עם נושע ביי', למה הדבר דומה? לאדם שהיה לו סאה של חטים של מעשר שני, מהו עושה? נותן מעות ופודה אותן. כך ישראל, במה הן נפדין? כביכול בהקב"ה, שנא' עם נושע ביי' [וכו', בפסוק ישראל נושע ביי' (מה יז), למעלה.]

סג.

א. מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה זה הדור בלבושו.

מסכת מכות. אמר רב יהודה אמר רב, שתי טעיות טעה יואב באותה שעה, שנאמר וינס יואב אל אהל יי' ויחזק בקרנות המזבח (מ"א ב כח), טעה, שאינו קולט אלא גגו, והוא תפס בקרנותיו; וטעה שאינו קולט אלא מזבח בית עולמים, והוא תפס במזבח של שילה. אביי אמר, בהא נמי טעה, שאינו קולט אלא כהן ועבודה בידו, והוא זר. ואמר ריש לקיש, שלש טעיות עתיד שרה של רומי לטעות, שנאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה, טועה שאינה קולטת אלא בצר, והוא גולה לבצרה, טועה שאינה קולטת אלא שוגג, והוא מזיד, טועה שאינה קולטת אלא אדם, והוא מלאך. ואלה שמות רבה. ויאמר יי' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר (שמות יב א), מה הקב"ה עושה במצרים? בשביל ישראל, אמר רב יצחק נפחא. למטרונה שהיתה מקטרגת למלך נתנה בפילקי והלך לו, והיה המלך עמה בפילקי. אמרו לו, ומה אכפת לך. אמר להם, כל הימים שאני עמה אינה נוטלת שם רע. כך נשתעבדו ישראל במצרים, ונגלה הקב"ה עמהם, שנאמר מי יתנך כאח לי וגו' (ש"ה ח א), וכן אנכי ארד עמך מצרימה (בראשית מו ד), ואף בבבל היה הקב"ה עמהם, שנאמר למענכם שלחתי בבלה (מג יד), ואף במדי היה עמהם שנאמר ושמתי כסאי בעילם (ירמיה מט לח), ואין עילם אלא מדי, שנאמר עלי עילם צורי מדי (כא ב), ביון היה עמהם, שנאמר ויי' עליהם יראה ויצא כברק חצו וגו' (זכריה ט יד), אמרו להקב"ה, כל כך למה? אמר להם, כל הימים שאני עמהם, אינן נוטלין שם רע. במצרים הייתי עמהם, ונמצאת כניסתם שלימה, שנאמר גן נעול אחותי כלה (ש"ה ד יב), בבבל הייתי עמהם, שנאמר הן איתי אלהנא די אנחנא פלחין וגו' (דניאל ג יז), במדי שנאמר, ומרדכי לא יכרע ולא ישתחוה (אסתר ג ב), ביון, לא כתבו על קרן

השור אין להם חלק באלהי ישראל. באדום. אמר הקב"ה, אומר הן, מי יאמר לאו, שנאמר מי זה בא מאדום חמוץ בגדים מבצרה. אמר שמואל בר נחמן, משל לעשיר שיצא בשעת הקיץ, היו אנשים אומרין בגורן מה הוא עשה? נכנס והפרכיל בידו, כדי שידעו הכל שהוא בא מן הכרם. כך האומות אומרין לישראל, עכשו ואמר אי אלהימו וגו' (דברים לב לז), ועתה שמעי זאת עדינה וגו' (מז ח), מה הקב"ה עתיד לעשות לה? אשביר חצי מדם (דברים לב מב), ולא זו בלבד, אלא שהוא עתיד לדרכן, שנאמר פורה דרכתי לבדי (ג), והוא עתיד לדרוך במנעל לכל גדולי אדום שנאמר על אדום אשליך נעלי (תהלים ס י. קח י). מדרש רות. ר' יוחנן פתח, שמעה עמי ואדברה ישראל ואעידה בך (שם נ ז), אמ"ר יוחנן, אין מעידין אלא לשומע, אמ"ר יהודה בר' סימון, אמר הקב"ה לישראל, לשעבר הייתם נקראין ישראל כשאר אומות העולם, כגון סבתא וסבתכא ורעמה, ועכשו אי אתם נקראין אלא עמי, שנאמר שמעה עמי ואדברה. מהיכן זכיתם לקרות עמי? מן ואדברה, ממה שדברתם לפני בסיני נעשה ונשמע. אמ"ר יוחנן, שמעה עמי לשעבר, ואדברה לעתיד לבא. שמעה עמי בעולם הזה, ואדברה לעולם הבא, כדי שיהא לי סניגוריא בשבילכם לעתיד לבא. כשבאין אומות העולם ושריהם מקטרגין את ישראל ואומרין לפני הקב"ה, רבונו של עולם, אלו עובדי ע"ז, ואלו עובדי ע"ז, אלו מגלי עריות, ואלו מגלי עריות, אלו שופכי דמים, ואלו שופכי דמים, מפני מה אלו יורדין לגיהנם, ואלו אין יורדין לגיהנם? באותה שעה, סניגורן של ישראל משתתק, הה"ד ובעת ההיא יעמד מיכאל השר הגדול העומד על בני עמך (דניאל יב א), וכי יש ישיבה למעלה? לא כן אמ"ר חנינא בן אנדרי משום ר' שמואל, אין ישיבה למעלה, שנאמר ורגליהם רגל ישרה אין להם קפיצין שנאמר קרבית על חד מן קאמיא (דניאל ז טז), ואומר שרפים עומדים ממעל לו (ו ב), וכל צבא השמים עומד עליו (מ"א כב יט) ואת אומר יעמוד, אלא מהו יעמוד? ישתתק, כד"א והוחלתי כי לא ידברו עמדו לא ענו עוד (איוב לב ז), באותה שעה יאמר הקב"ה למיכאל, מיכאל נשתתקת, ואין אתה מלמד סניגוריא על בני, חייך, שאני מדבר בצדקה ומצדיק לבני. מדבר בצדקה ומושיע להם, שנאמר אני מדבר בצדקה רב להושיע, באי זו צדקה? ר' מנחם, ואמרי לה ר' אלעזר, ור' יוחנן, חד אמר בצדקה שעשיתם עם עולמי שקבלתם תורה בסיני, שאלמלא לא קבלתם אותה הייתי מחזיר עולמי לתהו ובהו, דאמ"ר הונא בשם ר' אחא, כתיב נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי עמודיה סלה (תהלים עה ד), אלולי שעמדו ישראל על הר סיני ואמרו כל אשר דבר י״י נעשה ונשמע, היה העולם מתמוגג והולך, מי בסס העולם אנכי, מי תקן העולם אנכי, בזכות אנכי תכנתי עמודיה סלה. וחרנא אמר בצדקה שעשיתם עם עצמכם וקבלתם את תורתי, שאלמלא כן הייתי מכלה אתכם מן העולם. מדרש משלי. צדקה תרומם גוי (משלי יד לד), אמ"ר יוחנן, בא וראה כמה הוא גדול כחה של צדקה, שהיא נתונה בימינו של הקב"ה, שנ' צדק מלאה ימינך (תהלים מח יא). גדולה היא הצדקה, שבה נשתבח אברהם אבינו, שנ' כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך י״י לעשות צדקה ומשפט (בראשית יח יט). גדולה היא הצדקה, שבה נשתבח דוד מלך ישראל, שנ' ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו (ש"ב ח טו), גדולה היא הצדקה, שבה נשתבח שלמה, שנאמר יהי י״י אלהיך ברוך אשר חפץ בך (מ"א י ט), גדולה צדקה, שמגעת עד כסא הכבוד, שנאמר צדקה ומשפט מכון כסאך (תהלים פט טו), גדולה

צדקה, שבה נשתבחו ישראל, שנאמר וצדקה תהיה לנו (דברים ו כה), גדולה צדקה, שבה עתיד הקב"ה להשתבח ליום הדין, שנ' ויגבה יי צבאות במשפט וגו' (ה טז), גדולה צדקה, שבה עתיד הקב"ה להשתבח בשעה שיביא תשועה לישראל, שנאמר אני מדבר בצדקה רב להושיע, [עוד למעלה בפסוק וילבש צדקה כשרין (נט יז)]:

תם.

The List of these references together with some critical remarks on the points of identity and difference between our text and these Editions will be found at the head of this volume.

In the Midrash Rabboth, the reference is to the פרשיות and folios of the Ed. Frankfort 1714; which is quoted by Zunz in his Gottesdienstliche Vorträge, and is identical with the Amsterdam Edition of 1725.

In the Midrash Rabboth on the five מגלות I have given chapter and verse of the text and also the folio of same Edition.

For the ספרי and מכלתא Friedmann's editions have been used, and the references to פיסקא or פרשה and מסכת and page follow those editions. In the same way I have availed myself of Buber's recent edition of the מדרש תהלים.

In regard to the תנחומא the פרשה and סימן of our usual edition are given, as well as the page, פרשה and סימן of Buber's edition.

The other sources are indicated in the notes when they occur for the first time. For facility of comparison between the the present edition of the Yalkut and the sources I have numbered the lines on each page.

I cannot conclude this short introduction without expressing my thanks to the authorities of the Leyden Library, who with their wonted liberality placed the Ms. at my disposal, to Rev. Mr. H. Gollancz M. A. for his kindness and my deep gratitude to the Rev. Dr. M. Gaster, who suggested to me the publication of this Yalkut, and assisted me throughout with his valuable material and moral aid. He has also read the proofs and helped me in the compilation of the notes.

J. Spira.

———

that he was a predecessor of the compiler of the Yalkut Shimeoni on the Prophets, and belongs probably to the XIIth century. Machir seems to have been the first to adopt the title of Yalkut for his compilation, on which he so emphatically dwells in his introduction. He gives his texts more fully than the Shimeoni and often presents more correct and better readings than those of our printed editions of his sources.

It is noteworthy, that he employs exactly the same texts as the Shimeoni though he also has some Midrashim that are apparently no longer extant e. g. the remarkable מדרש דשחנוע, שה״ש and מדרש איוב. The first of these is totally different from any Midrash on Song of Songs we possess and contains some peculiar Messianic passages, the second is faintly represented by some portions of the פסיקתא דר׳ כהנא and as for מדרש איוב, as it is only quoted once, on page 252, it is difficult to say anything definite about this lost Midrash.

I must also point out that Machir quotes the ילמדנו side by side with the תנחומא.

The introduction shows, that the Yalkut ou Isaiah is only a fragment of a larger Yalkut by the same compiler, comprissing the Minor Prophets, Psalms, Job and Proverbs. That on Psalms is in the Bodleian Library Oxford, the older and more complete copy which was known to be somewhere in Poland or Russia, has now, I am glad to say, been recovered by Dr. Gaster.

Of the Yalkut on the Mimor Prophets only a fragment has been presved in a 16th century copy, in the British Museum; it is incomplete at the beginning and end. The rest seems to be lost.

When these three portions of the great Yalkut of Machir will be published, the value of this collection, for the critical study of the Midrash will become manifest.

In the present edition of this Yalkut on Isaiah the following system has been observed. I have divided the Midrash according to the chapters and verses of the Biblical text; only in rare instances is the Midrash continued from verse to verse without a break i. e: when the whole is taken from one source. The verses have been printed in larger type and the titles of the sources s p a c e d.

The references to chapter and verse have been added to every Biblical quotation; and in order to facilitate research, I have traced the passages of the Midrashim quoted and given the references to our modern editions, where they are to befound.

Preface.

The Yalkut which I am now publishing for the first time, is copied from the unique MS. Scaliger No. 7 of the Library of Leyden. It has been described by Dr. Steinschneider in his Catalogue of the MSS. belonging to the Leyden Library, page 347—349. The MS. is unfortunately incomplete; many chapters are missing in the middle and at the end. It is written on paper and parchment in an old spanish hand, and must be assigned to no later a date than the close of the XIVth century, as it was sold in 1415, to a certain Crescas קריישטו.

The MS. is not correctly bound, the leaves of the last chapter being misplaced. On the whole the copyist followed his original faithfully, but there are errors here and there in the quotations. These may due either to omissions of titles of various Midrashim in the original itself or, more probably, to the confusion of these titles on the part of the copyist.

The difficulties of publishing a Hebrew or any other text from a single MS. are obvious; the requisite materials for producing a critical edition are wanting. The readings and quotations cannot be verified by comparison with other MSS. This difficulty is intensified in the case of a book like the following.

The real importance of this Yalkut lies in the fact, that it is a collection of passages from various Midrashim. Nothing would be more dangerous, than to correct our text by the Midrashim quoted; these rather should be collated and corrected by the light of the readings in this Yalkut, which, as the Rev. Dr. Gaster has shown, is the immediate source of the wellknown Yalkut Shimeoni on the Prophets.

This is not the place for a full discussion of the time when and the place where the author of this Yalkut, Machir ben Aba Mari, lived. There can be however no doubt, that his residence was in the South of France, as his name already indicates, and

TO

THE REV. Dr. M. GASTER

Chief Rabbi of the Spanish & Portuguese Jews' Congregations

of England etc. etc. etc

THIS BOOK

IS

GRATEFULLY DEDICATED.

THE

YALKUT ON ISAIAH

OF

MACHIR B. ABBA MARI

(SAEC. XII.)

EDITED FOR THE FIRST TIME FROM AN UNIQUE MS.
OF THE LIBRARY OF LEYDEN

AND ANNOTATED

BY

J. SPIRA.

BERLIN, 1894.

Printed by H. Itzkowski, Gr. Hamburgerstr. 18-19.